ادب تاریخ

(د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره)

Ketabton.com

د ژبو او ادبیاتو پوهنځیو
د پښتو څانګو د لومړیو ټولګیو لپاره

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ لمریز کال

ketabton.com - The Digital Library

کابـل پـوهنتون

ژبو او ادبياتو پوهنځي

پښتو څانگه

ادب تاريخ

(د پښتو ادبياتو لرغونې دوره)

د ژبو او ادبياتو پوهنځيو د پښتو څانګو د لومړيو ټولګيو لپاره

محمد اسمعيل يون

۱۳۹۴ ل کال

ketabton.com - The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: ادب تاریخ

لیکــوال: محمد اسمعیل یون

لیکمهال: ۱۳۹۴ل کال

د لیکوال د خپرونو لړ: (۴۱)

خپرونـدی: د افغانستان ملي تحریك، فرهنګي څانګه

وېـبپـاڼـه: www.melitahrik.com

ډیزاینـګر: ضیاء ساپی

پښتۍ ډیزاین: فیاض حمید

چـاپشمېـر: ۱۰۰۰ ټوکه

چـاپـکـال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م (لومړی چاپ)

د تحریك د خپرونو لړ: (۹۶)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

ketabton.com - The Digital Library

د تحريك يادښت

د افغانستان ملي تحريك د (۱۳۹۳ ل) کال په پيل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهير کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل ديني، علمي، ادبي او ټولنيز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحريك دا ژمنه د ياد کال د کب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د يوې پرتمينې غونډې په ترڅ کې يې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحريك په ياده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهير کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبيعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زيات زيار او زحمت ته اړتيا لري، خو ملي تحريك ټينګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحريك هيله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحريك له ټولو هغو ليکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندويانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهير کې يې يو بل سره مرسته او ملګرتيا کړې او دا فرهنګي بهير يې بريالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور وداني ورته وايي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هيله

د افغانستان ملي تحريك فرهنګي څانګه

ketabton.com - The Digital Library

نیولیک

سرلیک | مخ

((ادب تاریخ)) یو غوره تدریسي اثر ۱
یوه اوږده تجربه او یوه ښه نتیجه ۵
د پښتو لرغوني ادب په باب یو نوی اثر له... ۹
سریزه ۱۳

لومړی څپرکی

لومړۍ یا لرغونې دوره ۳۴
ادب ۳۹
ادبپوهنه ۶۰
ادب تاریخ څه ته وايي؟ ۷۵
ادبي تذکره څه شی دی؟ ۸۲
ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟ ۹۱
په پښتو ادب تاریخ کې د ادبي دورو وېش ۱۰۱
پښتو څو ادبي دورې لري؟ ۱۱۴
تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب ۱۲۰
د پښتو ادب لرغونې دوره ۱۲۴
د لومړي څپرکي لنډیز ۱۲۸
د لومړي څپرکي پوښتنې ۱۳۰

ketabton.com - The Digital Library

دویم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبیاتو لویې حوزې ۱۳۱

غور ادبي حوزه ۱۳۴

کسي غره ادبي حوزه ۱۳۹

ملتان ادبي حوزه او نورې سیمې ۱۴۲

د دویم څپرکي لنډیز ۱۴۷

د دویم څپرکي پوښتنې ۱۴۹

درېیم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبیاتو څېرې او د کلام بېلګې ۱۵۰

۱- امیر کروړ (جهان پهلوان) ۱۵۲

۲- هاشم د زید سرواني زوی ۱۶۹

۳- شیخ رضی لودي ۱۷۷

۴- نصر لودي ۱۷۷

۵- بېټ نیکه ۱۸۷

۶- شیخ اسمعیل ۱۹۵

۷- خرښبون ۲۰۱

۸- شیخ اسعد سوري ۲۰۸

۹- شیخ تیمن کاکړ ۲۲۳

۱۰- ښکارندوی غوري ۲۲۸

۱۱- ملکیار غرشین ۲۴۱

ketabton.com - The Digital Library

۱۲- تایمني	۲۴۶
۱۳- قطب الدین بختیار	۲۵۱
۱۴- سلیمان ماکو	۲۵۷
۱۵- شیخ متي	۲۶۱
۱۶- بابا هوتک	۲۷۴
۱۷- شیخ ملکیار هوتک	۲۸۰
۱۸- اکبر زمینداوري	۲۸۵
۱۹- سلطان بهلول لودي	۲۹۶
۲۰- خلیل خان نیازی	۳۰۲
۲۱- زرغون خان نیازی	۳۰۴
۲۲- زرغونه کاکړ	۳۱۲
۲۳- رابعه	۳۱۷
۲۴- دوست محمد کاکړ	۳۱۹
۲۵- شیخ عیسی مشوانی	۳۲۵
۲۶- شیخ بستان بړیڅ	۳۲۹
۲۷- علي سرور لودي	۳۳۳
۲۸- مېرمن نېکبخته	۳۳۸
۲۹- شیخ محمد صالح الکوزی	۳۴۲
د درېیم څپرکي لنډیز	۳۴۸
د درېیم څپرکي پوښتنې	۳۵۷

څلورم څپرکی

له نورو ژبو سره د پښتو ژبې اړیکې	۳۵۹

ketabton.com - The Digital Library

۱- له عربي ژبې سره اړیکې ۳۶۱
۲- له دري ژبې سره اړیکې ۳۶۶
د شلورم څپرکي لنډیز ۳۶۹
د شلورم څپرکي پوښتنې ۳۷۱

پنځم څپرکی

د لرغونې دورې نظم ۳۸۲

الف- د پښتو ولسي شاعرۍ فورمونه ۳۷۴
۱- لنډۍ ۳۸۰
۲- سروکي (نیمکۍ) ۳۸۹
۳- د اتڼ نارې او نور ۳۹۱
۴- کاکړۍ غاړې ۳۹۸
۵- ببولاله ۴۰۰
۶- چاربیته ۴۰۳
۷- بدله ۴۱۷
۸- لوبه ۴۲۰
۹- بګتۍ او نور ۴۲۷
ب- له نورو ژبو څخه د نظم راغلي فورمونه ۴۴۴
۱- قصیده ۴۴۷
۲- غزل ۴۴۹
۳- مثنوي ۴۵۵
۴- رباعي ۴۵۷
د پنځم څپرکي لنډیز ۴۵۹

ketabton.com - The Digital Library

د پنځم څپرکي پوښتنې ۴۶۲

شپږم څپرکی

د لرغونې دور نثر

۴۶۳
د سالو وږمه ۴۶۶
تذکرة الاولیا ۴۶۷
تاریخ سوری او نور ۴۸۳
د شپږم څپرکي لنډیز ۴۹۵
د شپږم څپرکي پوښتنې ۴۹۸

اووم څپرکی

د لرغونې دورې د ادبیاتو لغوي شننه ۴۹۹
۱- متروکې کلمې ۵۰۱
۲- پخوانۍ خو کارېدونکې کلمې ۵۰۲
۳- جغرافیایي نومونه ۵۱۲
د اووم څپرکي لنډیز ۵۱۶
د اووم څپرکي پوښتنې ۵۱۸

اتم څپرکی

لرغونې دوره کې لومړنۍ منظومه ژباړه

۵۱۹
۱- لومړنۍ ژباړه کوم فورم لري؟ ۵۲۱
۲- د لومړنۍ منظومې ژباړې هنري ښکلا ۵۲۳
۳- د لومړنۍ ژباړې ژبنۍ پرتلنه ۵۲۵

ketabton.com - The Digital Library

د اتم څپرکي لنډيز ۵۲۷
د اتم څپرکي پوښتنې ۵۲۸

نهم څپرکی

لرغونې دوره کې لومړنۍ مشاعرې یا مناظرې ۵۲۹
شيخ رضی لودي او نصر لودي ۵۳۱
شيخ اسماعيل او خرښبون ۵۳۴
خليل خان نيازی او سلطان بهلول لودي ۵۳۶
د نهم څپرکي لنډيز ۵۳۸
د نهم څپرکي پوښتنې ۵۳۹

لسم څپرکی

د لرغونو ادبياتو محتوايي فورمونه ۵۴۰
وياړنه يا فخريه ۵۴۲
ويرنه ۵۴۷
ستاينه ۵۵۰
ساقينامه او نور ۵۵۲
د لسم څپرکي لنډيز ۵۵۵
د لسم څپرکي پوښتنې ۵۵۶

يولسم څپرکی

د لرغونو ادبياتو فکري څرنګوالی ۵۵۷
۱- اسلامي افکار ۵۵۸

ketabton.com - The Digital Library

۲- غنايي افکار ۵۶۶

۳- حماسي افکار ۵۷۴

۴- ملي او نور افکار ۵۸۰

د يوولسم څپرکي لنډيز ۵۸۲

د يوولسم څپرکي پوښتنې ۵۸۴

دولسم څپرکی

د لرغونې دورې عمومي ځانګړنې ۵۸۵

خپل چاپېريال ۵۸۷

نړه والی ۵۹۰

د نورو ژبو اغېزې ۵۹۲

لوړتيا او ځوړتيا ۵۹۴

د دولسم څپرکي لنډيز ۵۹۸

د دولسم څپرکي پوښتنې ۵۹۹

ديارلسم څپرکی

د لرغونې دورې د ادبياتو کميت او کيفيت ۶۰۰

شومره والی ۶۰۲

څرنګوالی ۶۰۷

پرتلنه ۶۰۹

د ديارلسم څپرکي لنډيز ۶۱۱

ketabton.com - The Digital Library

د دیارلسم څپرکي پوښتنې ۲۱۳

څوارلسم څپرکی

په لرغونې ادبي دوره کې موثرې ټولنيزې سياسي پېښې او حادثې ۲۱۴
الف- سیاسي، ټولنیزې او فرهنګي پېښې ۲۱۶
ب- د پېښو کرونولوژي ۲۲۲
د لرغونې دورې پای ۲۲۵
پایله ۲۲۷
د څوارلسم څپرکي لنډیز ۲۳۴
د څوارلسم څپرکي پوښتنې ۲۳۵
اخځونه ۲۳۶

ketabton.com - The Digital Library

تقریظ:

«ادب تاریخ» یو غوره تدریسي اثر

د پښتو ادبیاتو د بېلابېلو دورو په باب ډېر کتابونه لیکل شوي دي. خو څرنګه چې ددې ادبیاتو لمن ډېره پراخه ده، نو نورو لا زیاتو اثارو او تحلیلي لیکنو ته اړتیا شته. علمي او تحلیلي اثار ادب لوستونکو ته ددې زمینه برابروي چې د یوې ژبې د ادبیاتو ماهیت او د هغو تل ته ورکښته شي. د ادبیاتو پیغام په ښه ډول درک کړي او بیا دا پیغام نورو ته هم په ښه ډول انتقال کړي.

د پښتو ادبیاتو د تاریخ په باب دوه ډوله اثار لیکل شوي دي: یو هغه ډول اثار دي چې په خپله د ژبو او ادبیاتو پوهنځیو د استادانو او علمي مرکزونو د څېړونکو له خوا لیکل شوي او دویم بیا هغه ډول اثار دي چې د بېلابېلو لیکوالو له خوا له خپلې ژبې او ادبیاتو سره د مینې او ادبي ذوق له مخې لیکل شوي دي.

په لومړي ډول اثارو کې بیا دوه ډوله اثار دي: یو هغه دي چې علمي، تحلیلي او تدریسي اړخ لري او بل هغه ډل اثار دي چې علمي او تحلیلي ارزښت او اهمیت لري، خو تدریسي بڼه نه لري.

د «ادب تاریخ» تر نامه لاندې دا اثر چې تاسو په لاس کې دی، دا د هغو ګوتو په شمار اثارو په جمله کې دی چې هم علمي اړخ لري، هم تحلیلي او هم تدریسي اهمیت او ارزښت لري.

استاد محمد اسمعیل یون په لیکوالۍ کې (۳۰کلنه) او په استادۍ کې (۲۳ کلنه) تجربه لري، دا اثر یې د همدې اوږدې تجربې په رڼا کې لیکلی دی.

ketabton.com - The Digital Library

استاد یون د تېرو (۲۳) کلونو په بهیر کې ادب تاریخ مضمون تدریس کړی او په ادب تاریخ مضمون کې یې هم تر ډېره حده همدا لرغونې دوره تدریس کړې، نو یو څوک چې دوه لسیزې په متواتر ډول یو مضمون تدریس کړي، بې له شکه چې تر هر چا زیات د همغه مضمون بېلابېلو خواوو ته متوجه کېږي. پخوا چې په دې برخه کې کوم کار شوی او کوم اثار لیکل شوي، هغه ورته هم ښه معلوم دي او نوې اړتیاوې ورته هم ښې محسوسېږي. استاد یون دا اړتیاوې احساس کړې او په دې اثر کې یې هغو ته ځواب ویلای دی.

دا اثر د ادبپوهنې د دریو اساسي څانګو (ادب تیوري، ادبي کره کتنې او ادب تاریخ) د اصولو په رڼا کې لیکل شوی دی. ټول اثر جالب دی، خو ماته یې لغوي شننه او ارزونه هم ډېره جالبه وبرېښېده. په لرغونې دوره کې چې کوم شعرونه لیکل شوي، نه یوازې له هنري، تاریخي او ټولنیز لیدلوري ارزول شوي، بلکې له لغوي او ژبني پلوه هم ورته کتنه شوې ده د هر شعر کلمې په ګوته شوي دي: کومې کلمې پښتو دي؟ کومې دري او کومې عربي؟ په پښتو کې بیا کومې متروکې دي؟ کومې نیمه متروکې، کومې له دورانه نه دي غورځېدلي او کومې بیا راژوندۍ شوي دي. دې ټولو ته په دې اثر کې اشاره شوې او راسپړل شوې دي.

هر څېرکی خپل لنډیز او خپلې پوښتنې لري. که یو عام لوستونکی د یو څېرکي تفصیلي برخه ونه لولي او یوازې لنډیز یې هم له نظره تېر کړي، نو د هغه څېرکي له عمومي محتوا سره اشنا کېږي، تفصیلي برخه او د پوښتنو برخه یې بیا محصلینو ته ډېره ضروري ده. پوښتنې داسې جوړې شوي چې محصلین یې ځوابونه په متن کې موندلای شي. ځینې پوښتنې یې د محصلینو د کورني کار لپاره

ketabton.com - The Digital Library

هم خورا ضروري او مهمې دي. مانا دا چې دا اثر د داسې تدريسي اصولو او اړتياوو پر بنسټ ليکل شوی چې محصل او استاد دواړه مجبوروي په ګډه په تدريسي بهير کې برخه واخلي او د درسي بهير دوه مساوي خواوې وګڼل شي. دا کتاب ټول څوارلس څپرکي لري، يوه سريزه چې ددې کتاب د ليکلو طرز او اړتيا په کې روښانه شوي او يوه پايله چې په هغې کې له لوستونکو او محصلينو څخه ځينې غوښتنې شوي او همدارنګه د پښتو لرغونې ادب پر عمومي ځانګړنو يو ځل بيا بحث شوی او نچوړ يې وړاندې شوی دی. بله ښه خبره داده چې د اثر په سريزه کې د (ادب تاريخ) ټول هغه اثار معرفي شوي چې تر دې دمه د پښتو ادبياتو په باب په افغانستان، پښتونخوا او په نورو ځايونو کې ليکل شوي دي.

که څوک غواړي د ادبياتو په باب خپله مطالعه لا پسې وغځوي، نو پر دې کتاب سربېره هغو اثارو ته هم مراجعه کولای شي. ددې اثارو معرفي د پښتو ادبياتو په باب د ټولو ليکل شويو اثارو يو لنډ جاج هم موږ ته په ګوته کوي او دا فکر هم راکوي چې په دې برخه کې د نورو څومره اثارو د ليکلو اړتيا احساسېږي.

ددې کتاب ژبه خورا خوږه، روانه، عام فهمه، کره او معياري ده. د لوستو پر وخت محصل او عام لوستونکي ترې زيات خوند اخيستی شي. زه نور نه غواړم ددې اثر په باب تر دې زيات څه ووايم، په پای کې دومره وايم چې د (ادب تاريخ) دا اثر د تدريسي اصولو په رڼا کې د تدريس لپاره د تدريس په ژبه ليکل شوی، نه يوازې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو د پښتو څانګې د لومړيو ټولګيو لپاره ګټور دی، زه هيله من يم چې د هېواد ټول دولتي او خصوصي پوهنتونونه به له دې اثر څخه د خپل تدريسي اثر په

ketabton.com - The Digital Library

توګه ځکه ګڼم وا خلي چې دا د لوړو زده کړو وزارت د تدریسي کاریکولم د محتویاتو په رڼا کې لیکل شوی دی او هغه ټول محتویات رانغاړي چې د کابل پوهنتون او لوړو زده کړو وزارت له خوا د (ادب تاریخ) د مضمون په چوکاټ کې د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې لپاره په پام کې نیول شوي دي. استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره په دې اثر کې هغه ټول په پام کې نیولي، دلته یې ځای کړي او په ښه ډول یې څېړلي دي.

زه د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره د استاد یون له خوا دا لیکل شوی اثر پوره، بشپړ او کره ګڼم، له ټولو مربوطو څانګو څخه هیله کوم چې استاد یون ته ددې مغتنم تدریسي اثر د لیکلو له امله د (پوهاندۍ) علمي رتبه منظور کړي او د کتاب د چاپ لپاره اقدام وکړي، ددې ترڅنګ استاد محمد اسمعیل یون ته د لوی خدای(ج) له درباره د اوږد ژوندانه ، زیاتو پرمختګونو او د هېواد د فرهنګ د بډاینې لپاره د لا زیات کار و زیار هیله لرم.

په زیات احترام

پوهاند محمد صابر خویشکی

د پښتو څانګې استاد

ketabton.com - The Digital Library

تقریظ:

یوه اوږده تجربه او یوه ښه نتیجه

استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې له فعالو استادانو څخه دی. ده د خپلې لیکوالۍ په (۳۰کلن) بهیر کې زیات شمېر علمي او ادبي اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کړي دي. په دې اثارو کې یو شمېر داسې اثار هم شامل دي چې ده په پوهنتون کې د خپلو علمي رتبو لپاره لیکلي دي، علمي، څېړنیز، تحلیلي او تدریسي بڼه لري او له ځینو دې ډول اثارو څخه یې همدا اوس د هېواد په پوهنتونونو کې ګټه پورته کېږي. دا اثر (ادب تاریخ) چې اوس زموږ په لاس کې دی هم علمي او تدریسي بڼه لري. استاد یون دا اثر د (پوهاندۍ) علمي رتبې لپاره لیکلی دی. دا اثر د پښتو ادبیاتو لومړۍ یا لرغونې دوره رانغاړي. په دې اثر کې د پښتو څانګې درسي مفردات چې د لوړو زده کړو وزارت له خوا منل شوي او تائید شوي، هغه ټول په کې شامل دي. په خپله استاد یون له (۲۳) کلونو راهیسې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې پر تدریس مصروف دی، د تدریس یوه اوږده تجربه لري او له نېکه مرغه د کوم مضمون په باب چې ده دا اثر لیکلی له نږدې شلو کلونو راهیسې همدا مضمون په تېره بیا د پښتو ادبیاتو همدا لرغونې او بیا منځنۍ دوره تدریسوي هم. نو یو څوک چې په یوه واحد مضمون کې د تدریس اوږده او پخه تجربه لري، که هغه په یاد مضمون کې د شاملو موضوعاتو په باب یو علمي او تدریسي اثر لیکي، نو پوره باور دی چې هر اړخیز به یې لیکي او تر نورو به یې ښه لیکي.

ketabton.com - The Digital Library

استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون د پښتو څانګې په موافقه د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره همدا (ادب تاریخ) موضوع ثبت کړه چې هدف ورڅخه د پښتو ادبیاتو د لومړۍ یا لرغوني دورې د ټول بهیر څېړنه او ارزونه وه. د څانګې هیله هم همدا وه چې په دې برخه کې داسې یو اثر ولیکل شي چې نه یوازې پښتو څانګه، بلکې د هېواد د نورو پوهنتونونو اړوندې څانګې هم د یاد مضمون په برخه کې د متفرقو او بېلابېلو اثارو له تدریس څخه هم خلاصې شي او یوازې داسې یو واحد تدریسي اثر چې مفردات یې د لوړو زده کړو وزارت له خوا تائید شوي او منل شوي وي، ولیکل شي. دا مفردات بایـد د تدریسي اصولو په رڼا کې وڅېړل شي، تحلیل شي، ارزونه یې وشي او داسې یو اثر ورڅخه جوړ شي چې پر محصلینو سربېره عام لوستونکي ترې هم موثره ګټه پورته کړي.

له نېکه مرغه چې استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون دا اړتیا پوره کړه، په دې برخه کې یې دا ګټور اثر ولیکه. دا اثر یوه سریزه، یوه پایله او څوارلس څپرکي لري. په سریزه کې استاد یون د دې اثر د لیکلو میتودونو ته ګوته نیولې چې تر زیاته حده په کې له کتابتوني څېړنې کار اخیستل شوی او د عملي تدریس تجربه هم ورسره ملګرې شوې ده. په همدې سریزه کې یې ټول هغه اثار هم معرفي کړي چې د لرغونې دورې په ګډون د پښتو ادبیاتو په باب لیکل شوي دي. دا کار لوستونکو او محصلینو سره مرسته کوي چې د پښتو ادبیاتو د مطالعې، څېړنې او شننې په برخه کې ورته اخځونه او اثار تیار معلوم وي او دوی کولای شي په اسانۍ سره هغه ترلاسه کړي.

ketabton.com - The Digital Library

لکه څنګه چې استاد يون ورته اشاره کړې ده دا اثر د کتابتوني څېړنې او عملي تدريسي تجربې په رڼا کې ليکل شوی، رښتيا هم همداسې ده، دا کتاب په اصل کې يو تدريسي اثر او د تدريسي تجربې پر بنسټ ليکل شوی دی، بايد همداسې وای، استاد يون په خپله هم تدريسي تجربه لري، زموږ د ښاڅانګې او نورو اړوندو څانګو اړتيا هم يو تدريسي اثر ته وه. له نېکه مرغه چې دا اړتيا ددې اثر په ليکلو سره خړوبه شوه.

لکه څنګه چې يادونه مو وکړه دا اثر (۱۴) څپرکي لري، په هر څپرکي کې تر تحليل شوې او ارزول شوې موضوع وروسته د همغې برخې لنډيز راغلی دی او ټول اړوند معلومات په ډېرو مختصرو ټکو کې بيان شوي او ورپسې د همغه اړوند څپرکي پوښتنې دي. د هر څپرکي لنډيز لوستونکي سره مرسته کوي چې په تفصيلي برخه کې لوستل شوي مطالب يې بيا په ذهن کې له سره تداعي شي او يا که چېرې پر يوه مهال د هر څپرکي لوستلو ته وخت ونه لري، لنډيز يې ولولي. له محصلينو سره بيا تفصيل او لنډيز دواړه مرسته کوي چې تفصيل يې د تفصيلي معلوماتو لپاره او لنډيز يې حافظې ته د سپارلو په نيت ولولي او پوښتنې بيا دا مرسته کوي چې محصل په کار واچوي، د اړوندو پوښتنو ځوابونه د کتاب د متن په تفصيلي برخه کې پيدا کړي. پوښتنې محصل دې مجبوروي چې د ياد مضمون په برخه کې کورنۍ دندې واخلي او په دې برخه کې سيمينارونه وليکي. مانا دا چې دا اثر محصل او استاد دواړه هڅوي چې په تدريسي بهير کې د دوو فعالو خواوو په توګه برخه واخلي. نو ځکه خو موږ دې اثر ته د يوه ښه تدريسي اثر په سترګه ګورو. په دې اثر کې د لرغوني دورې د (۲۸) شاعرانو او يو تن نثر

ketabton.com - The Digital Library

لیکونکي پر ژوند او د کلام پر بېلګو هر اړخیز بحث شوی، هم له شکلي پلوه او هم له محتوايي پلوه د دوی اثار تحلیل شوي دي. له شکلي پلوه د لرغونې دورې د نظم برخه پر دوو برخو وېشل شوې ده: هغه شعرونه چې په ملي اوزانو کې ویل شوي او هغه فورمونه چې له نورو ژبو او په تېره بیا له عربي ژبې څخه راغلي دي. له عربي ژبې څخه په راغلو شعري فورمونو کې (قصیده، غزل، مثنوي او رباعي) څېړل شوي او د ولسي ادبیاتو په برخه کې، لنډۍ، بګتۍ، سروکي او نړدې ټول پښتو فورمونه معرفي شوي او تحلیل شوي دي.

په دې اثر کې له ګڼو اخځونو څخه ګټه پورته شوې، خو خپل تحلیلي نظر او تدریسي تجربه هم ورسره ملګرې شوې ده.زه د خپلې تجربې پر بنسټ چې نږدې (۳۰) کاله کېږي پر تدریس بوخت یم، وایم چې دا اثر یو ښه غوره تدریسي اثر دی او استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون چې د کوم مقصد لپاره لیکلی، د هغه لپاره یې پوره او کره ګڼم. زما له نظره دا اثر د (پوهاندۍ) علمي رتبې لپاره ښه او مناسب اثر دی، نو ځکه خو له ټولو اړوند څانګو، ادارو او لوړو مقاماتو څخه هیله کوم چې استاد یون ته ددې اثر د بشپړتابه له امله د (پوهاندۍ) علمي رتبه منظور کړي او همدارنګه ددې کتاب د چاپ په برخه کې ژر اقدام وکړي.

د هېواد د ملي فرهنګ د ښېرازۍ او استاد یون ته د لا زیاتو بریاوو هیله کوم

په درناوي

پوهاند یارمحمد یزال

د پښتو څانګې استاد

ketabton.com - The Digital Library

تقریظ:

د پښتو لرغوني ادب په باب یو نوی اثر

له یوه نوي تعبیر او تفسیر سره

د ژبــو او ادبیــاتو پــوهنځي د پښــتو څــانګې اســتاد ښــاغلي پوهنوال محمد اسمعیل یون د پوهاندۍ علمي رتبې لوړېدا ته د څانګې د استادانو د پرېکړې له مخې د ادب تاریخ (لرغونې دوره) تر سرلیک لاندې په نږدې (شپږ نیم سوه) مخونو کې په ترتیب سره په لاندې ډول خپل تدریسي اثر بشپړ کړی دی:

دغه علمي اثر له ټاکلو مفرداتو سره سم په لومړي څپرکي کې ادبتاریخ څه ته وایي؟ ادبي تذکره څه ته وایي، پښتو څو ادبي دورې لري، تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب او په خپله د پښتو ادب پر لرغونې دورې باندې بحث شوی دی. په دویم څپرکي کې د پښتو لرغونو ادبیاتو حوزې (غور، کسي غر او ملتان) راپېژندل شوې دي، تر څو د هغه دور دغه مهم مرکزونه د شاګردانو ادبي هڅې لاپسې ګړندۍ کړي، په دریېم څپرکي کې یې د پښتو لرغونو ادبیاتو څېرې لکه: امیر کروړ، بېټ نیکه، شیخ اسمعیل، خرښبون او نور راپېژندلي دي، دغسې په څلورم څپرکي کې یې د پښتو ژبې اړیکي له نورو (عربي او دري) ژبو سره ورانډې کړې دي، په پینځم

ketabton.com - The Digital Library

څپرکي کې يې د لرغونې دورې پر نظم (ولسي او مشترک) بحث کړی دی، په شپږم څپرکي کې يې د لرغونې دورې په نثر بحث کړی، دا ځکه چې دغه برخه ډېره لږه ده او ځانته په مستقل سمستر کې د تدريس جوګه نه ده.

په اووم څپرکي کې د پښتو لرغونې دورې متروکې کلمې او جغرافيوي نومونه سپړل شوي دي، همدارنګه اتم څپرکي کې په لرغوني دوره کې پر لومړنۍ ژباړه بحث شوی او څېړل شوې ده، دغسې په نهم څپرکي کې د شيخ رضي لودي پاړکی او په غبرګون کې يې د نصر لودي پاړکی او د اسمعيل د نارو (څلوريځو) په غبرګون کې د خرښبون څلوريځ وړاندې شوی او سپړل شوی دی، په لسم څپرکي کې د لرغونو ادبياتو محتوايي فورمونه، لکه: وياړنه، ويرنه او نور تر بحث لاندې نيول شوي دي، وروسته په يوولسم څپرکي کې يې د لرغونې دورې اسلامي افکار، حماسي افکار، ملي افکار او نور سپړل شوي دي، په دولسم څپرکي کې د لرغونې دورې عمومي ځانګړنې ښودل شوې دي، په ديارلسم څپرکي کې د لرغونې ادبي دورې پر کيفيت او کميت بحث شوی او په څوارلسم څپرکي کې د لرغونو ادبياتو مهمې ټولنيزې، سياسي څېړې او حادثې تر څېړنې لاندې نيولې دي، تر څو د لرغونې دورې ټولنيزې او سياسي څېرې وپېژندل شي او د حالاتو او حادثو په اړه معلومات ترلاسه شي.

ketabton.com - The Digital Library

پورته ټکیو ته په پاملرنې د ښاغلي محمد اسمعیل یون دغه تالیفي اثر په دې ډول ارزوم:

۱- دغه تالیفي تدریسي اثر له نویو اصولو او میتودونو سره سم ترپایه پورې په معیاري بڼه لیکل شوی دی.

۲- تراوسه پورې د پښتو ادب تاریخ لومړۍ (لرغونې) دورې د غسې تدریسي اثر نه درلود، یا به د چپتر په بڼه تدریسېده او یا به هم د ناتکمیلې تدریسي محتوا له اثارو څخه کار اخیستل کېده، زه فکر کوم چې ددې اثر په رامنځته کېدو سره به دغه خلا ډکه شي.

۳- په دې اثر کې په راټوله شوې ډېټا ډېر زیار او زحمت ویستل شوی دی، تعبیر او تفسیر یې ښه او په زړه پورې دی.

۴- د ښاغلي لیکوال په دې تالیفي اثر کې د اهمیت وړ موادو څخه کار اخیستل شوی، اوډون یې سیستماتیک دی او منځپانګه یې هم ډېره ښه ده، نو ځکه یې بکروالی او نوښت په خپل ځای ډېر مهم دی، دا ځکه چې په دې برخه کې دا لومړنی ګام دی، کېدی شي چې په راتلونکي کې تر دې لا زیات ښه اثر وکښل شي، خو دا به یې د لارې مشال وي.

۵- ددې اثر په لیکلو کې له پخوانیو او اوسنیو مستندو او معتبرو مدارکو څخه کار اخیستل شوی، چې دغه اثر ته یې ښکلی خوند او رنګ وربښلی دی.

ketabton.com - The Digital Library

۶- ژبه يې خوندوره، ساده، روانه او سليسه ده، غوټې او ابهام نه لري.

د پورته شپږو مادو له مخې زه د ښاغلي يون دغه علمي تدريسي اثر مثبت ارزوم او له مربوطو چارواکو څخه هيله کوم چې ددې اثر د بشپړاوي له امله ښاغلي يون ته د پوهاندۍ علمي رتبه منظور کړي، او هم يې د ژر چاپ سپارښتنه کوم او ليکوال ته يې په راتلونکي کې تر دې د لا زياتو برياوو هيله لرم.

په درنښت

ډاکتر محمداجان حقپال

د پښتو څانګې استاد

ketabton.com - The Digital Library

سریزه

له (۱۳۷۱ل) کال څخه بیا تر (۱۳۹۳ل) کال پورې پوره (۲۳) کاله کېږي چې زه (یون) د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې پر تدریس بوخت یم، د تدریس ډېره برخه مې په خپله څانګه کې پر مسلکي او اساسي مضامینو او کمه برخه یې تر پوهنځي بهر په نورو پوهنځیو او په خپله په خپل پوهنځي کې په نورو فرعي څانګو کې د پښتو ژبې او ادب پر تدریس تېره کړې ده.
په دې ټول بهیر کې له ځینو وقفو پرته چې هغه هم د جګړو او ځینو نورو عواملو له امله رامنځته شوي، د تدریس ټول جریان مې په منظم ډول پرمخ وړی دی، په خپله څانګه کې ما اکثره (ادبپوهنه) مضمون تدریس کړی او په ادبپوهنه کې هم (ادب تاریخ) او په ادب تاریخ کې بیا هم تر ډېره لومړی یا لرغونې دوره او بیا منځنۍ دوره. لرغونې یا لومړۍ دوره مې ځکه ډېره تدریس کړې چې ما اکثره لومړي ټولګي ته تدریس کاوه چې دوه یا درې (الف، ب او ج) ټولګي به یې درلودل. په لومړي ټولګي کې له تدریس څخه زما هدف دا و چې یو خو نوي محصلین پر تدریس پیل کوي، زړونه او ذهنونه یې تازه وي، دا مهال که دوی ته پاخه بنسټونه کېښودل شي، نو د دوی د ذهني او فکري اعمار لپاره ډېر ګټور پرېوزي، نو که د ادبیاتو پیل دوی ته په ښه او منظم ډول تشریح شي، د دوی مینه او لېوالتیا ورسره زیاتېږي، خپل خپل تشبثات هم کوي نو ما

ketabton.com - The Digital Library

هم د همدغه هدف لپاره کوښښ کاوه لومړي ټولګي ته تدریس وکړم. د «ادبپوهنې بنسټونه» او «ادب تاریخ» دواړه مضمونونه ما تدریسول. د پښتو څانګې د لومړي ټولګي په همدې لومړي سمستر کې محصلین له ادب، ادبیاتو، ادبپوهنې، ادب تاریخ، ادب تیوري او ادبي کره کتنې، ادیب، ادبپوه، شعر،شعار، نظم، نثر او ګڼو نورو اصطلاحاتو او مفاهیمو سره مخامخېدل، یوه اساسي پوښتنه به همدا وه خیر نو دا ادب څه شی دی؟ ددې پوښتنې په ځواب کې به ما دوی ته نه یوازې لومړني معلومات او تعریفونه وړاندې کول، بلکې له دې سره اړوند پورتنې اصطلاحات به مې هم ورته تعریفول. د ادبپوهنې بنسټونه هغه مضمون و چې د پورتنیو اصطلاحاتو تعریفونه او مفاهیم یې مشخصول. دا مضمون مې نږدې پنځه لس کاله متواتر تدریس کړی، له دې لارې مې له محصلینو سره د پوهاوي او راپوهاوي مستقیم اړیکي ټینګ کړي او یوه مثبته تجربه مې ترلاسه کړې ده. د دې تجربې یوه برخه دا وه چې محصل باید شخصاً په تدریس کې د یوه ګډونوال په توګه مطرح شي. ما نه یوازې دوی ته کتابي تعریفونه او توضیحات وړاندې کول، بلکې د دوی نظریات مې هم اخیستل، دوی به خپل خپل تعریفونه او مفاهیم، انګېرنې او نظرونه هم وړاندې کول او بیا به مو په ګډه هغه تعریف ته ترجیح ورکوله چې کلونه کلونه به پرې پوهانو کار کړی و، د هغوی د تجربې نچوړ به و، حقیقت او واقعیت سره به یې سمون درلود، ادیبانو او ادبپوهانو ته به د منلو وړ و. دا خبره باید څرګنده شي چې په ټولنیزو علومو کې تعریفونه

ketabton.com - The Digital Library

د ساینسي تعریفونو په بڼه نه دي، چې مطلق او ثابت دي، د نظرونو اجماع ته اړتیا نه لري، د زمان او مکان موقعیت پرې هم اغېز نه کوي، ځکه چې پر تجربې ولاړ دي. هر هغه علم چې پر تجربې ولاړ وي، د هغه په تعریف کې د نظر اختلاف نه وي، خو ادبیات چې یو ژبنی هنر او ټولنیزه پدیده ګڼل کېږي، د ساینسي تعریفونو په چوکاټ کې نه را ایسارېږي. په داسې یو حالت کې د استاد او محصلینو ترمنځ د مفاهیمو د لېږد رالېږد ، پوهاوی او راپوهاوی، د ګڼ شمېر سره ورته او بېلابېلو تعریفونو وړاندې کول او شنل خورا مهم دي.

د (ادبپوهنې بنسټونو) ترڅنګ مې (ادب تاریخ) مضمون هم تدریساوه، د لومړي ټولګي د لومړي سمستر لپاره د تدریسي کاریکولم له مخې د پښتو ادبیاتو (لومړی یا لرغونې) دوره غوره شوې ده، چې نږدې نهه سوه کاله ادبي بهیر رانغاړي. ددې مضمون د تدریس په برخه کې د استاد او محصل دواړو رابطه او همکاري ملګرې وه. د دواړو مضامینو د تدریس پرمهال نه یوازې محصلین په مستقیم ډول په تدریس کې برخوال وو، بلکې ما دوی ته د کورني کار په بڼه د ادب تاریخ د همدې دورې او ادبپوهنې د مضمون ټولې اړوندې موضوعګانې ورکولې او دوی به پرې علمي سیمینارونه ترتیبول. دا موضوعګانې د کتابتوني او ساحوي څېړنې په بڼه څېړل کېدلې، د شننې او ارزونې بڼه یې هم درلوده. دوی به چې کله خپل سیمینارونه بشپړ کړل، نو دوی ته بیا ددې مجال ورکول کېده چې خپل سیمینارونه په خپل ټولګي کې ولولي

ketabton.com - The Digital Library

او نور محصلين ترې پوښتنې ګروېږنې وکړي، دې کار به د محصلينو استعداد هم ښکاره کاوه، د هغوی جرئت به يې هم زياتوه، نيمګړتياوو ته به هم متوجه کېدل او ترڅنګ به يې د اړوند مضمون او په هغه کې د شاملو محتوياتو له پراختيا سره هم مرسته کوله.

پر (۱۳۸۹ل) کال مې داسې يو کار وکړ چې د لومړي ټولګي په لومړي سمستر کې د ادب تاريخ به مضمون کې د لرغونې دورې شاملې (۵۶) موضوعګانې مې پر (۵۶) محصلينو ووېشلې، هر يو ته مې وويل چې دا مو د سيمينار موضوع شوه، ښه يې وڅېړئ، ويې شنئ او که چېرې ښې ليکنې مو وکړې، نو د يوه کتاب په بڼه به يې چاپ کړو او د همدې ټولګي د لومړي سمستر راتلونکو محصلينو ته به د يو مرستندوی درسي کتاب په بڼه کار ورکړي. څه زما مثبت فشار و او څه هم د محصلينو مينه، لېوالتيا. دوی ټولو خپل سيمينارونه بشپړ کړل، (۵۶) ليکنې مو په يوه واحد کتاب کې راټولې او (د پښتو ادب لرغونې دوره) نوم مو ورکړ، کتاب مو پر (۱۳۸۹ل) کال چاپ او بيا مو د محصلينو د تشويق په خاطر د ځينو محصلينو د والدينو په ګډون ورته د کتاب پرانيستې يوه پراخه غونډه هم جوړه کړه. لوستونکي اوس دا اثر په چاپي او برېښنايي بڼه ترلاسه کولای شي. دا په افغانستان کې څه چې په نړۍ کې به لومړی ګام وي چې د يوه ټولګي محصلين دې په خپله د خپل ځان لپاره درسي يا مرستندوی درسي کتاب وليکي او عملاً دې ترې نور محصلين ګټه پورته کړي. تر دې کال وروسته مې په بل لومړي

ketabton.com - The Digital Library

ټولګي کې بېا محصلينو ته چې ټول شمېر يې نږدې (۱۲۰) تنو ته رسېده، کورنۍ دندې يا سيمينارونه وسپارل، خو دا ځل څېړنه، شننه او يا هم سپړنه نه وه، دا ځل يوازې ژباړه وه. هغوی ټولو ته مې وويل، هر څوک چې پر هره ژبه پوهېږي، له همغې ژبې څخه دې پښتو ته يو يو اثر وژباړي. له سياسي اثارو پرته بل هر ډول، علمي، ادبي، څېړنيز او نور اثار ژباړلای شي. محصلينو ته مې درې مياشتې وخت ورکړ او ورته مې وويل چې دا ژباړه مو د کورني کار او يا سيمينار په توګه درمحاسبه کوم او تر سيمينار هم زياتې نمرې لري. دوی خپل کار ته اوږه ورکړه او په پای کې يې (۱۱۴) عنوانه بېلابېل ادبي، تاريخي، علمي او نور اثار وژباړل، دا هم په نړۍ او سيمه کې يوه بې سارې بېلګه ده چې د يوه ټولګي محصلين دې خپلې ټولنې ته پر يوه وخت دومره اثار ډالۍ کړي. دا اثار که څه هم ددې کتاب د ليکلو تر وخته نه دي چاپ شوي خو اکثره يې د چاپ وړ دي او زموږ د ټولنې د علمي او ادبي اړتياوو د خړوب لپاره يې چاپ ضروري دی.

له دې سريزې څخه مې هدف دادی چې هر استاد ته په کار دي، د تدريس په بهير کې خپله تجربه لاپسې پخه او بل پښت ته يې وړاندې کړي، محصلينو ته ددې مجال ورکړي چې هغوی په تدريسي بهير کې د يوې اساسي برخې په توګه ګډون وکړي، نه يوازې دا چې د يوه بې دخله مخاطب په توګه يوازې د اورېدونکي په رول کې پاتې شي.

ketabton.com - The Digital Library

کله چې ما د (پوهاندی) علمي رتبې لپاره د تېزس موضوع ټاکله، نو د پښتو څانګې له مشرتابه او استادانو سره په مشوره مې د (ادب تاریخ) همدا (لومړنۍ یا لرغونې) دوره غوره کړه، څانګې هم په تېر تدریسي بهیر کې زما ماضي او تېرې تجربې ته په کتو سره له یادې موضوع سره موافقه وکړه، د ژبو او ادبیاتو پوهنځي او د لوړو زده کړو وزارت هم موضوع تائید کړه. تر هغه وروسته مې په دې برخه کې د ټولو لیکل شویو او متفرقو اثارو په راټولولو لاس پورې کړ. که څه هم په ټولیز ډول د پښتو ادب تاریخ او په تېره بیا د لرغونې دورې په باب ګڼ شمېر اثار لیکل شوي، اکثره یې پر خپل ځای او پر خپل وخت ګټور دي، خو داسې یو بل اثر ته هم اړتیا وه چې د تېرو لیکلو شویو اثارو مزایاوې هم ولري او په همدې مشخصه برخه کې د یوه اوږده تدریسي بهیر نچوړ او تجربه هم ورسره ملګرې وي.

نو په دې خاطر مې په ټینګه وپتېیله چې د ژبو او ادبیاتو پوهنځیو د پښتو څانګې محصلینو ته داسې یو تدریسي اثر ولیکل شي چې د پښتو ادب لرغونې دوره هم په ښه ډول توضیح او تشریح کړای شي او محصلینو ته هم ددې مجال ورکړي چې د تدریس پرمهال په تدریسي بهیر کې د یوه فعال عنصر په توګه مطرح شي. دلته غواړم په دې برخه کې هغو ټولو اثارو ته هم په لنډیز سره نغوته وکړم چې د پښتو ادب تاریخ د همدې لرغونې دورې په باب لیکل شوي او یا هم له دې دورې سره اړیکې لري.

ketabton.com - The Digital Library

په دې اثارو کې یو شمېر هغه اثار شامل دي چې په مشخص ډول د پښتو لرغونو ادبیاتو یا هم لرغونې دورې ته ځانګړي شوي دي. ځینې نور بیا داسې اثار دي چې په مجموعي ډول د پښتو ادبیاتو او په تېره بیا د هغو د بېلابېلو دورو؛ منځنۍ او یا کلاسیکې دورو په باب لیکل شوي او څه ناڅه یې پر لرغونو ادبیاتو هم رڼا اچولې ده.

د پښتو ادبیاتو پر شکلي او محتوايي اړخونو هم ځینې اثار لیکل شوي، چې هغو هم د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې منظوم او منثور کلام د بېلګو په توګه را اخیستي او هغه یې شنلي او ارزولي دي. دلته غواړو دې ډول اثارو ته اشاره وکړو:

د یادونې وړ ده، چې دا کار به لوستونکو او محصلینو ته د پښتو لرغونو ادبیاتو په باب د شوي کار، تحلیل، ارزونې او شننې یو جاج او انځور وړاندې کړي. درانه محصلین او لوستونکي کولای شي د لا زیاتو معلوماتو لپاره یادو اثارو ته هم مراجعه وکړي او له هغو څخه هم خپله خپله ګټه پورته کړي.

تر کومه ځایه چې د ادبي تاریخ لیکنې په بهیر پورې اړه لري، له ادبي څېړنو جوتېږي چې په معاصر مفهوم د ادبي تاریخ لیکنې بهیر د روانې لمریزې پېړۍ د دویمې لسیزې له لومړیو کلونو څخه راپیلېږي او تراوسه یې په دې تېرو اوو اتو لسیزو کې ډېر وروپرمختیایي حرکت لرلی دی. موږ دلته د دې پرمختیایي یون ارزونه

ketabton.com - The Digital Library

او د لیکل شویو ادبي تاریخونو کره کتنه نه کوو، یوازې لیکلي ادبي تاریخونه او ادبي تاریخ ډوله اثار په ډېر لنډیز سره درپېژنو:

«د پښتو ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابي» اثر لیکوال دغه لیکل شوي ادبي تاریخونه او ادبي تاریخ ډوله اثار په مناسب تفصیل سره معرفي کړي دي، موږ یې د نوموړي اثر په حواله په ډېر لنډیز سره درپېژنو:

تاریخچه شعر پښتو: په معاصر مفهوم د ادبي تاریخ لیکنې بهیر د ارواښاد پوهاند عبدالحی حبیبي له (تاریخچه شعر پښتو) نومي اثر څخه کېږي. ځینو بیا دغه اثر ادبي تاریخ ډوله اثارو کې شمېرلی، خو ځینو بیا له دې امله چې د ادبي تاریخي دورو وېش او ځینې نورې ځانګړنې لري، د پښتو لومړنی ادبي تاریخ بللی دی. ارواښاد استاد دغه اثر په دري ژبه لیکلی او په پرله پسې ډول په (طلوع افغان) کې خپور شوی پر (۱۳۱۴ل) کال د زمري د میاشتې پر (۱۳)مه نېټه یې خپرېدنه بشپړه شوې ده. (د اثر په دې وروستیو کې په کندهار کې په کتابي بڼه هم خپور شوی دی.)

د پښتو د ادب تاریخ: دا د پوهاند صدیق الله رښتین لیکلی اثر دی چې پر (۱۳۲۳ل کال یې ادبي جایزه ګټلې وه) او لومړی ځل پر (۱۳۲۵ل) کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

ketabton.com - The Digital Library

پښتو ادب: دا د پښتو ادب يوه لنډه رساله ده، چې اجمل ختټک پر (۱۹۴۷م) کال په اردو ژبه ليکلی او تراوسه څو ځله خپره شوې ده.

پښتو ادب: دغه کوچنی ادبي تاريخ ډوله رساله پر (۱۹۵۱م) کال په کراچۍ کې چاپ شوی، خو د ليکوال نوم پرې نه دی ليکل شوی.

ادبيات سرحد لومړی ټوک: په اردو ژبه ليکل شوی ادبي تاريخ ډوله اثر دی، چې رضا همدانی ليکلی او پر (۱۹۵۳م) کال په لاهور کې چاپ شوی دی.

د افغانستان ادبيات په لرغونو زمانو کې (پښتو ادبيات): ارواښاد غلام جيلاني جلالي د پوهاند عبدالحی حبيبي د پښتو ادبياتو تاريخ لومړی ټوک او پوهاند صديق الله رښتين د پښتو د ادب تاريخ پر بنسټ ليکلی او خپلې څېړنې يې هم ورسره ملې کړي دي.

د پښتو ادبياتو تاريخ دويم ټوک: دا ادبي تاريخ استاد حبيبي پر (۱۳۲۳ل) کال د کابل پوهنتون په چوکاټ کې د ژبو او ادبياتو پوهنځي تر تاسيس وروسته ليکلی او بيا لومړی ځل پر (۱۳۳۸ل) کال په کتابي بڼه چاپ شوی او بيا تر ننه څو ځله چاپ او خپور دی.

ketabton.com - The Digital Library

(د یادونې وړ ده چې اروابناد علامه پوهاند حبیبي دمخه پر (۱۳۲۳ل) کال د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک کښلی، چې له (۱۳۲۵ل) کال څخه تراوسه څو ځل چاپ شوی او په دریم چاپ (۱۳۵۴ل) کال پرېې ډېرې زیاتونې هم شوي. دا اثر د ادبیاتو پرځای د پښتو ژبې تاریخ دی، نو ځکه (د پښتو ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابي) اثر لیکوال هغه د ادبي تاریخونو په لړ کې نه دی معرفي کړی.)

پښتو علاقايي ادب: دغه ادبي تاریخ ډوله اثر سلطان محمدصابر لیکلی او د کویټې اولس مجلې د (۱۹۶۳م) کال د خصوصي ګڼې په (۲۶۱-۳۰۴) مخونو کې چاپ شوی دی.

لغة البشتو: دا یو لنډ ادبي تاریخ ګوټی دی، چې استاد پوهاند حبیبي لیکلی او په عربي ژبه په قاهره کې چاپ شوی دی.

نظری به ادبیات پشتو: د پوهاند حبیبي عربي رساله پر (۱۳۵۶ل) کال سمندر غوریاني دري ته ژباړلې او پر (۱۳۵۷ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي له خوا چاپ شوې ده.

د پښتو ادبیاتو تاریخ: دا یو درسي متن دی، چې پوهاند رښتین پر (۱۳۴۳ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د څلورم ټولګي محصلانو ته لیکلی دی. دا اثر پر

ketabton.com - The Digital Library

(۱۳۴۶ل) کال دويم ځل لپاره بيا چاپ شوی، چې تر لومړي چاپ په کې زياتوالی راغلی دی.

د پښتو ادب تاريخ: دا هم يو درسي متن دی، چې پوهاند عبدالحی حبيبي د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د پښتو څانګې د درېيم ټولګي د زده کړيالانو لپاره ليکلی او پر (۱۳۴۷ل) کال په ګستتنر ډول چاپ شوی دی.

د پښتو ادب لنډ تاريخ: دا هم پوهاند عبدالحی حبيبي د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي د پښتو څانګې د څلورم ټولګي زده‌کړيالانو لپاره ليکلی او پر (۱۳۴۷ل) کال د پوهنتون په چاپ خونه کې ګستتنر شوی دی.

پښتو زبان و ادب پر ايک نظر: يوه ادبي تاريخ ډوله رساله ده، چې فقير حسين ساحر په اردو ژبه ليکلې او پر (۱۹۶۵م) کال د پښتونخوا په پېښور کې چاپ شوې ده.

پښتو زبان اور ادب کی تاريخ: دا ادبي تاريخ محمد عباس مدني په اردو ژبه ليکلی او پر (۱۹۶۹م) کال د پښتونخوا په پېښور کې چاپ شوی دی.

تاريخ ادبيات مسلمانان پاکستان و هند: دا په اردو ژبه د هند او پاکستان د مسلمانو خلکو د ژبو او ادبياتو د تاريخونو يوه اوږده لړۍ ده، چې د ديارلسم ټوک په پيل کې يې د

ketabton.com - The Digital Library

پښتو ادبیاتو ستر ځپرکی په (۱۸۳) مخونو خوندي کړی دی. د ادبي تاریخ دا دیارلسم ټوک پر (۱۹۷۱م) کال د پنجاب پوهنتون له خوا د پاکستان په لاهور کې چاپ شوی دی.

روهي ادب: په پښتونخوا پېښور کې لومړنی لیکل شوی بشپړ ادبي تاریخ دی، چې پروفیسور محمد نواز طایر په دوو ټوکونو کې لیکلی او پر (۱۹۷۸م) کال د پېښور پوهنتون پښتو اکیډیمۍ له خوا چاپ شوی دی. (دا ادبي تاریخ اردو ژبې ته هم ژباړل شوی او په همدغه نوم چاپ دی.)

د پښتو ادبیاتو تاریخ: د پښتو ادبیاتو د تاریخ دا لړۍ د کابل پوهنتون استاد پوهنوال ډاکتر زیورالدین زیور په دریو ټوکونو کې د ادبیاتو پوهنځي د محصلینو لپاره، لومړی ټوک لرغونې دوره (۱۳۵۹ل)، دویم ټوک منځنۍ دوره (۱۳۵۷ل) او درېیم ټوک معاصره دوره (۱۳۶۰ل) کال لیکلې، دا اثار د کابل پوهنتون په چاپخونه کې ګستتنر شوي دي. (وروسته بیا دا درې واړه ټوکونه جلا جلا لومړی د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، بیاد مومند خپرندویه ټولنې او په دې وروستیو کې د میهن خپرندویې ټولنې له خوا چاپ شوي دي.)

(د پښتو ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابي) تر اثر وروسته بل اثر چې مورږ ته د پښتو ادبیاتو په باب لیکل شوي اثار راپېژني

ketabton.com - The Digital Library

هغه د پښتو ادب تاریخ (کره کتنه) اثر دی. په دې اثر کې ادبي تذکرې هم معرفي شوې دي.

البته د پښتو ادب تاریخ (کره کتنه) اثر لیکوال ځینې هغه ادبي تاریخونه هم راپېژني چې د پښتو د ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابۍ اثر د تالیف تر کال (۱۳۶۷لمري) څخه وروسته چاپ شوي یا لیکل شوي دي. موږ دلته د نوموړي اثر په استناد یوازې د ادبي تاریخونو او د هغو د لیکوالو نومونه راوړو:

۱- تاریخچه شعر پښتو (د پوهاند حبیبي)، ۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک (پوهاند عبدالحی حبیبي)، ۳- د پښتو د ادب تاریخ د پوهاند صدیق الله رښتین، ۴- د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک (پوهاند حبیبي)، ۵- د پښتو ادب تاریخ (پوهاند حبیبي)، ۶- د پښتو ادبیاتو تاریخ منځنۍ دوره (ډاکټر زېورالدین زېور)، ۷- د پښتو ادبیاتو تاریخ- اوسنۍ دوره د ډاکټر زېورالدین زېور، ۸- د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې)- لومړی ټوک (سرمحقق زلمی هېوادمل)، ۹- د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک (معاصره دوره) (کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي)، ۱۰- د افغانستان ادبیات په لرغونو زمانو کې (پښتو ادبیات) (غلام جیلاني جلالي)، ۱۱- د پښتو ادبیاتو معاصر تاریخ (شهسوار سنګروال)، ۱۲- پښتوادب د پېړیو په پوړیو کې (حبیب الله رفیع)، ۱۳- لغة البشتو (پوهاند عبدالحی حبیبي)، ۱۴- د پښتو ادبیاتو تاریخ (پوهاند صدیق الله رښتین)، ۱۵- د پښتو ادب تاریخ (پوهاند

ketabton.com - The Digital Library

عبدالحی حبیبي)، ۱۶- د پښتو ادبیاتو لنډ تاریخ (پوهاند عبدالحی حبیبي)، ۱۷- د پښتو ادب لنډ تاریخ (څېړنوال سید محی الدین هاشمي)، ۱۸- تاریخ ادبیات افغانستان (محمد حیدر ژوبل)، ۱۹- پښتو ادب (اجمل ختک)، ۲۰- پښتو ادب (د لیکوال نوم یې معلوم نه دی)، ۲۱- پښتو ادب (عبدالحلیم اثر)، ۲۲- د پښتو شعر و ادب تاریخ (شېرافضل بریکوټی)، ۲۳- پشتو زبان ادب کی مختصر تاریخ (عبدالله جان عابد)، ۲۴- د پښتو ژبې او ادب تاریخ (پروفیسور حنیف خلیل).

دلته ځینې هغه ادبي تاریخونه چې د پښتو ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابي نومي اثر تر چاپ او خپراوي وروسته چاپ شوي او یا لیکل شوي د پښتو ادب تاریخ (کره کتنه) اثر په حواله یې په ډېر لنډیز درپېژنو:

پښتو ادب لنډ تاریخ: څېړنوال سید محی الدین هاشمي لیکلی، د پښتو ادبیاتو لنډ تاریخ دی، چې (۱۳۸۲- ۱۳۸۳ل) کال کې د صبا مجلې په (۴۵-۹۷) ګڼو کې پرله پسې خپور شوی دی.

تاریخ ادبیات افغانستان: دا اصلاً د دري ژبې او ادبیاتو تاریخ دی، محمد حیدر ژوبل لیکلی، لومړی برخه کې د پښتو ژبې او وروسته د پښتو ادبیاتو په اړه ډېرې لنډې څرګندونې لري.

دا اثر لومړی پر (۱۳۳۶ل) کال او بیا تر (۱۳۸۲ل) کال وروسته څو ځله د میوند خپرندویې ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

ketabton.com - The Digital Library

د پښتو شعر و ادب تاریخ: دا ادبي تاریخ شېر افضل بریکوټي لیکلی او پر (۱۳۷۴ل) کال په پښتونخوا پېښور کې چاپ او خپور شوی دی.

پشتو زبان اور ادب کی مختصر تاریخ: دا ادبي تاریخ په اردو ژبه عبدالله جان عابد لیکلی او پر (۱۳۸۶ل) کال په پښتونخوا پېښور کې چاپ شوی دی.

د پښتو ژبې او ادب تاریخ: د پښتونخوا پېښور پوهنتون د پښتو ادبیاتو د ماسټرۍ د پروګرام د لومړۍ پارچې (مضمون) لپاره پروفیسور حنیف خلیل لیکلی او پر (۲۰۰۶م) کال په پښتونخوا پېښور کې چاپ شوی دی.

پشتو زبان و ادب کی تاریخ (ایک خاکه): حنیف خلیل په اردو ژبه لیکلی ادبي تاریخ دی، چې پر (۲۰۰۸م) کال په پښتونخوا پېښور کې د یونیورسټي بکس پبلشرز له خوا په (۷۴۸) مخونو کې چاپ او خپور شوی دی.

پر دغو اثارو سربېره په وروستیو کې یو شمېر نور اثار چې د لرغوني ادبي دورې په باب لیکل شوي دي، په دې ډول دي:

د پښتو ادب لرغوني دوره: دا هغه اثر دی چې پر (۱۳۸۸ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د محصلینو له خوا په ګډه لیکل شوی او پر (۱۳۸۹ل) کال د یون

ketabton.com - The Digital Library

کلتوري یون له خوا چاپ شوی دی. په دې اثر کې د (۵۶) محصلینو له خوا (۵۶) بېلابېلې لیکنې راټولې شوي چې ټولې د لرغونې ادبي دورې او لـه هغـې سره پـر تړلـو موضـوعاتو راڅرخي. دا کتـاب هـم دلرغونې دورې د ادبیاتو په باب خورا مهم اثر دی.

د پښتو لرغونې شاعري: د پوهنمل سیدغني غني لـه خوا لیکـل شوی او پـه ننګرهـار کـې د مومنـد خپرندویـه ټـولنې لـه خـوا لـومړی ځـل پـر (۱۳۹۲ل) کـال چـاپ شـوی دی. دا اثـر د علمـي ترفیـع لپاره لیکل شوی او ټول شنل شوي او ارزول شوي موضوعات یې پر پښتو لرغونې شاعرۍ راڅرخي. دا اثر د پښتو لرغونې شاعرۍ د څېړنې او پېژندنې په برخه کې یو اختصاصي اثر ګڼل کېدی شي.

د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره: دا اثـر اسـتاد (فریـد هـلال) لیکلی او په جلال اباد کې (کتاب خپرندویه ټولنې) له خوا پـه ښکلې قطع او صحافت چاپ شوی دی.

دا هـم د پښـتو لرغونـو ادبیـاتو پـه بـاب څېړنـه او شـنه ده او د ښــوونې او روزنــې پــوهنځي او د دارالمعلمینــو د اســتادانو، محصلینو د یـو شمېر پوښتنو او اړتیـاوو د رفـع کولـو لپـاره لیکـل شـوی دی. اثـر ډېـره تفصـیلي بڼـه نـه لـري، خـو د لوسـتونکو او محصلینو لپاره ګټور اثر ګڼل کېدی شي.

ketabton.com - The Digital Library

د زړو پاڼو ټول: د زرین انځور د (۱۱) لیکنو ټولګه ده چې دوه لیکنې یې د پښتو لرغونو ادبیاتو ښننې ته وقف شوي او نورې یې د کلاسیکو ادبیاتو په باب دي، دا اثر پر (۱۳۹۴ل) کال د مومند خپرندویې ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

((پورته مو د پښتو ژبې ځینې ادبي تاریخونه او ادبي تاریخ ډوله اثار چې په افغانستان او پښتونخوا کې چاپ شوي وو. په ډېر لنډیز سره دروپېژندل، د هغو پر منځپانګې، محتویاتو او نورو ځانګړنو مو ډېر بحث ونه کړ، خو دلته ددې خبرې یادونه ضروري بولو چې له څو ګوتو په شمېر ادبي تاریخونو پرته، زموږ زیاتره د ادبیاتو تاریخونه په عنعنوي او دودیزه بڼه لیکل شوي او د ادبي تاریخ لیکنې معاصر معیارونه، د لیکنې اصول او لارې په پام کې نه دي نیول شوي. سربېره پر دې په پښتو ژبه او ادب کې په معاصر مفهوم د ادبي تاریخ لیکنې بهیر، چې له پیلامې یې لږو ډېر اتیا کلونه تېرېږي، د نورو ګاونډیو ژبو په ځانګړې توګه د پارسي او اردو په پرتله ډېر ورو او په اصطلاح د مېږي په پله روان دی او په پښتو کې د یو جامع او عمومي ادبي تاریخ او یا د هرې ادبي دورې په اړه د یو ځانګړي ادبي تاریخ لیکنې لپاره اکاډیمیکې او هر اړخیزې څېړنې ته اړتیا شته.)) (۴۷: ۵۰۴- ۵۱۲)

ما په خپل دې اثر کې د لوړو زده کړو وزارت له خوا د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د همدې لرغونې دورې لپاره د تصویب شوي کاریکولم ټول محتویات په پام کې نیولي او هغو ته مې داسې څېړنیزه، ښننیزه او تدریسي بڼه ورکړې چې محصلین په

ketabton.com - The Digital Library

کې خپل ځان شامل وګڼي. دا اثر له سریزې پرته ټول (۱۴) څپرکي لري. په لومړي څپرکي کې یې لومړۍ یا لرغونې دوره تشریح شوې، ادب تاریخ، ادبي تذکره څه ته وایي؟ پښتو څو ادبي دورې لري؟ دا مسایل تشریح شوي، تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب ته هم نغوته شوې او بیا د پښتو ادب لرغونې دوره شنل شوې ده. په دویم څپرکي کې د پښتو ادبیاتو لویې حوزې؛ غور، کسي غر، ملتان او نورې سیمې تشریح شوي او په دریېم څپرکي کې له امیر کروړه رانیولې تر شیخ محمد صالح پورې د پښتو ادبیاتو (۲۹)بېلابېلې څېرې؛ او د هغوی د کلام بېلګې تشریح شوي، هم د دوی ژوند ته کتنه شوې او هم یې کلام ارزول شوی دی. په څلورم څپرکي کې له نورو ژبو، له عربي او دري سره د پښتو ژبې اړیکې څېړل شوي، په پنځم څپرکي کې د لرغونې دورې نظم پر دوو برخو: د پښتو خپل یا ولسي ادبیاتو فورمونه، لکه لنډۍ، بګتۍ، سروکي او نور څېړل شوي او هم له نورو ژبو څخه راغلي نظمي فورمونه لکه، قصیده، رباعي، غزل، مثنوي او نور ارزول شوي دي.

په شپږم څپرکي کې د لرغونې دورې نثر: د سالو وږمه، تذکرة الاولیا او نور څېړل شوي دي. اووم څپرکي کې د لرغونې دورې د ادبیاتو لغوي شننه شوې، متروکې کلمې، پخوانۍ کلمې او جغرافیایي نومونه شنل شوي دي. په اتم څپرکي کې په لرغونې دوره کې منظومه ژباړه، د هغې فورم، هنري ښکلا او د هغې پرتلنه څېړل شوي دي.

ketabton.com - The Digital Library

په نهم څپرکي کې په لرغونې دوره کې د شيخ رضي لودي او نصر لودي، د اسمعيل او خرښبون او همدارنګه د سلطان بهلول لودي او خليل خان نيازي ترمنځ لومړنۍ مشاعرې او مناظرې څېړل شوې دي. په لسم څپرکي کې د لرغونو ادبياتو محتوايي فورمونه لکه وياړنه، ويرنه، ستاينه، ساقينامه او نور څېړل شوي او اورزول شوي دي. په يولسم څپرکي کې د لرغونو ادبياتو فکري څرنګوالی، اسلامي افکار، غنايي افکار، سياسي افکار، ملي او نور افکار څېړل شوي او شنل شوي دي. په دولسم څپرکي کې د لرغونې دورې عمومي ځانګړنو ته نغوته شوې، ددې دورې د ادبياتو خپل چاپېريال، نرېوالي، د نورو ژبو اغېزو، لوړتيا او ځوړتيا ته ګوته نيول شوې ده. په ديارلسم څپرکي کې د لرغونې دورې د ادبياتو څرنګوالي او څومره والي يا کيفيت او کميت ته اشاره شوې او يو بل سره پرتله شوي دي. په څوارلسم څپرکي کې د لرغونې دورې موثرې سياسي او ټولنيزې څېړې او حادثې بيان شوي او د پښتو کرونولوژي راغلې ده او په همدې وروستۍ برخه کې د اثر پايله يا نتيجه راغلې ده. چې په عمومي ډول يې د لرغوې ادبي دورې ځانګړنې يو ځل بيا په ګوته کړې دي. د يادونې وړ ده چې د هر څپرکي په پای کې د هغه څپرکي محتوايي لنډيز او د محصلينو د فکر کارونې لپاره د هغه څپرکي اړوند پوښتنې هم راغلي، چې نه يوازې محصلين به د تدريس په بهير کې له دې پوښتنو سره مخامخېږي او هغوی به ورته ځوابونه پيدا کوي، بلکې دا پوښتنې به دوی ته د کورنيو دندو يا سيمينارونو په بڼه هم ورکول کېږي،

ketabton.com - The Digital Library

هغوی به په دې برخه کې لا ډېره پلټنه او څېړنه کوي، تشریحي، توضیحي، لنډ او تفصیلي ځوابونه به ورته پیدا کوي.

دلته ددې خبرې یادونه هم ضروري بولم چې دا اثر د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې په باب نه لومړنی اثر دی او نه هم وروستنی، دا د تېرو لیکلو شویو اثارو په دوام یو بل اثر دی چې د هغو پخوانیو اثارو ګټورې مزایاوې په کې هم خوندي دي او نوې زیاتونې هم لري. تر دې وروسته به نور اثار هم لیکل کېږي چې کېدی شي ددې اثر له ځینو ګټورو خواوو ګټه پورته کړي او لا ښه پوره او کره اثر ترې ولیکل شي، بشري ژوند د نورو تجربو او تېرو کارونو تداوم دی، علم هم پر یوه ورځ نه دی رامنځته شوی، د یوې ژبې د ادبیاتو څېړنه هم په یوه، دوو یا څو اثارورکې نه شي رالنډېدلای، هر اثر له یوه یا څو لیدلورو څخه د یوې ژبې پر ادبیاتو رڼا اچوي. دا اثر هم د تدریسي لیدلوري له مخې لیکل شوی، چې محصلین ورڅخه ښه ګټه پورته کړي او ځان په تدریسي بهیر کې شامل وګڼي.

په دې اثر کې له کتابتوني څېړنې څخه زیات کار اخیستل شوی دی. کتابتوني څېړنه او ارزونه دلته ځکه ډېره کاربدلې چې دا د لرغونې دورې ادبیات دي، په دې برخه کې سړی مجبورېږي ټول یا هم اکثره هغه اثار ولولي چې تر دې وړاندې لیکل شوي، دا اثار یو پر بل پسې تعقیب او تحلیل کړي او ویې ارزوي او بیا خپلې لیکنې ته مسیر وټاکي. ساحوي څېړنه دلته ځکه ډېره عملي نه برېښي چې اوس ددې امکان نه شته چې څوک دې یوې ساحې ته لاړ شي او

ketabton.com - The Digital Library

هلته دې د زر يو نيم زر کلونو پخوانۍ‌و اثارو به باب عملي پلټنه پيل کړې او يا دې د هغه وخت ليکل شوي اثار بيا مومي. البته دا کار ممکن دی چې پخواني ادبيات دې د هغو په پاب د پخوانيو اثارو ترڅنګ د ادبپوهنې او ادب تيورۍ د اصولو او نورو نويو اثارو په رڼا کې وارزول شي او وشنل شي.

په دې اثر کې د پښتو ادب د لرغونې دورې په باب له اکثرو پخوانيو او نويو ليکل شويو اثارو څخه ګټه پورته شوې او خپله تدريسي تجربه هم ورسره ملګرې شوې ده. هيله ده درنو لوستونکو ته هغه هدف او پيغام په ښه ډول ورسوي چې ددې اثر د ليکلو پرمهال په پام کې نيول شوی و.

په دې اثر کې دا ټکی هم د يادونې و بولم، لکه څنګه چې مې يادونه کړې، تر دې اثر دمخه هم د پښتو لرغونو ادبياتو په باب پامور شمېر اثار ليکل شوي او په دې اثر کې هم ورڅخه ګټه پورته شوې، ځينو ځايونو کې لکه د ليکوالو د پېژندنې په برخه کې له دې اثارو څخه په منظم ډول يوه برخه رانقل شوې، ځکه چې د پخوانيو ليکوالو د پېژندنې په برخه کې ډېر کم څه نوي زيات شوي، خو په دې برخه کې بيا هم د نورو ليکوالو د اثارو پرتلنه ورسره شوې، کوم ځای کې چې پخوانۍ املا او انشا کې کوم سمون ته اړتيا وه، له سمون څخه هم کار اخيستل شوی، د تحليل په برخه کې پر پخوانيو شننو سربېره نورې زياتونې او سپړنې هم پرې زياتې شوي، نو ځکه خو که درانه لوستونکي د يوه اثر په اخيستل شوي متن کې ځينې بدلونونه ګوري، نو دا د همدغه نوي عصر د اړتيا مطابق ترسره

ketabton.com - The Digital Library

شوي، د یوه لیکوال د پخواني تحلیل په دننه دننه کې ځینې نور تحلیلونه هم ورزیات شوي دي. ددې ترڅنګ تر یوه حده هڅه شوې چې د لرغوني دورې پر ادبیاتو زموږ د ادبپوهانو له خوا د شویو تحلیلونو محتوا راواخیستل شي، نه کټ مټ متن او کومو ځایونو کې چې د متن کټ مټ را انتقال ته اړتیا وه، هلته متن په همغه واحده بڼه را انتقال شوی دی.

په پای کې غواړم د پښتو څانګې له مشرتابه او درنو استادانو؛ پوهاند محمد صابر خویشکي، پوهندوی بخت میر وزیري، پوهاند یارمحمد یزال، پوهندوی دوکتور محمداجان حقپال، پوهنوال محمد رفیق رفیق او نورو څخه د زړه له تله مننه وکړم چې له پیله رانیولې او د اثر د بشپړاوي تر بریده پورې یې له ماڅخه خپلې تولې ممکنه مرستې ونه سپمولې. همدارنګه قدرمن ورور ضیاءالرحمن ضیاء، چې ددې اثر په کمپوز، ډیزاین او سمون کې یې زیات زیار وګاله د زیاتې قدردانۍ وړ بولم. له خوږو محصلینو او ګرانو لوستونکو څخه هم هیله کوم چې ددې اثر تر چاپ وروسته د تدریس او لوستو پرمهال دې اثر ته بڼه ځیر شي او کله چې یې هر ډول نیمګړتیا ته پام شو، نو له ما سره دې اړیکي ټینګ کړي، چې هغه نیمګړتیا حل او په نورو چاپونو او یا هم بربښنایي بڼه کې یې سمون راولو.

په درناوي
د افغاني ادب د لا غوړېدو په هیله
پوهنوال محمد اسمعیل یون

ketabton.com - The Digital Library

لومړۍ یا لرغوني دوره

څرنګه چې ادبیات په ژبې او ژبه بیا په قوم یا ملت پورې اړه لري، نو ښه به وي چې دلته په پیل کې د پښتنو د اصل و نسب او د پښتو ژبې د ریښې په باب هم لږ تم شو. د پښتنو د اصل او نصب په باب پوهانو بېلابېل نظرونه څرګند کړي دي: ((افغاني پوهان پښتانه اکثره د لرغوني باختریا خلک ګڼي، یو شمېر نا افغان معتبر لیکوال هم په دې عقیده دي چې پښتانه په وروسته زمانه کې له شمال څخه راغلي دي. پښتانه یو وخت د غور په غرونو کې متمرکز و او وروسته بیا مهاجرین ورسره یوځای شوي او د هغوی ژبه او دودونه یې منلي دي.)) (۴۲: ۲۶۸)

((ځینو تاریخپوهانو پښتانه سامي نژاده ګڼلي، خو موجوده پوهنه او تاریخي- مقایسوي ژبپوهه بیا دا یوه افسانه ګڼي. نویو علومو تاریخي واقعیتونه او د پېښو ډېر تیاره اړخونه د فني وسایلو په مرسته روښانه کړي او دې نتیجې ته رسېدلي چې پښتانه د لویو بشري کورنیو په ډله هندو اروپایي او په هغو کې بیا اریایي باختري توکم دی.)) (۱۸: ۵)

د نورو بېلابېلو تاریخي شننو، څېړنو، تاریخي اسنادو او ډېر پېژندونکو وروستی نچوړ او نتایج هم دادي چې ((پښتانه د اریایي قومونو له جملې څخه یو قوم دی او دا قوم یا قبیله په لسو اریایي

ketabton.com - The Digital Library

قومونو کې تر ټولو قوي او غښتلی قوم و.)) ((پښتو ژبه د ژبو د هندو اروپايي کورنۍ، د اریاني څانګې د ختیزو ژبو په ډله کې یوه مطرح او پامور ژبه ده.))

((معاصره ژبپوهنه د تاریخي او پرتلیزې ژبپوهنې د یوې نظریې په حکم اریایي مړې او ژوندۍ ژبې او لهجې پر دوو لویو څانګو وېشي چې هره یوه یې بیا دوه دوه ښاخونه لري:

لومړي باختري ژبې:

الف- جنوبي باختري ژبې: لکه ساکي، پښتو، اورمړي او پاميري ژبې.

ب- شمالي باختري ژبې: لکه سوغدي، یغنوبي، خوارزمي، الياني او اوسيتي.

دویم ایراني ژبې:

الف- جنوبي ایراني ژبې: لکه زړه فارسي، منځنۍ فارسي، نوې فارسي، تاتي، بختياري او کومزاري.

ب- شمالي ایراني ژبې: کوردي، بلوچي، تاليشي او غلياني.))(۱۸: ۸)

د نړۍ د دايرة المعارف له مخې پر (۲۰۱۵م) کال په ټوله نړۍ کې د پښتنو شمېر تر (۶۰) مليونو تنو اوړي. خو دا ټول (شپېته مليونه

ketabton.com - The Digital Library

تنه) پښتانه په پښتو ژبه خبرې نه کوي، يو زيات شمېر يې داسې دي چې خپله ژبه يې هېره کړې ده.

ځينې نور يې بيا داسې دي چې کورنۍ او مورنۍ ژبه يې پښتو ده، خو د ښار، دفتر او بازار ژبه يې بله ده. کېدی شي د نړۍ په کچه له هرو دريو پښتنو څخه يوه يې خپله ژبه هېره کړې وي، خو له نسلي او روحي پلوه له پښتونولۍ څخه نه دي تېر شوي، ځان پښتون بولي او پر پښتونولۍ وياړ هم کوي. په هندوستان او اوسني پاکستان کې په ډله ييز او کتله يي ډول نسلي پښتنو خپله ژبه هېره کړې او يا هم پرې هېره کړای شوې ده چې شمېر يې مليونونو تنو ته رسېږي. د افغانستان په يو شمېر لويو ښارونو او نورو سيمو لکه کابل، هرات، فراه او نورو کې هم يو زيات شمېر پښتنو په ډله ييز او کتله يي توګه خپله ژبه هېره کړې ده، سره له دې چې له نسلي او کلتوري پلوه يې له خپل قوم سره رابطه نه ده شلېدلې، خو له ژبني پلوه ورته سخت زيانونه اوښتي دي. نړيوال دايرة المعارف چې په نړۍ کې د سلو ټاپ يا ګڼ ويونکو ژبو لست خپور کړی په هغه کې يې پښتو په دوو هېوادونو کې ياده کړې ده، په پاکستان کې يې د څلورو ګڼ ويونکو ژبو په ډله کې ياده کړې چې تر اردو، پنجابي او سندهي وروسته څلورم مقام لري او په افغانستان کې يې د لومړۍ ژبې په توګه ياده کړې چې تر بلې هرې ژبې زيات ويونکي لري. سره له دې چې پښتو د نړۍ په سلو ټاپ او ګڼ ويونکو ژبو کې حسابېږي او که ټول ويونکي يې په پام کې ونيول شي، د نړۍ په (۳۰-۴۰) مخکښو ژبو کې حسابېږي، خو بيا

ketabton.com - The Digital Library

هم لکه څنګه چې په کار ده، پښتو ژبې ته د بېلابېلو عواملو او ګڼو دلايلو له امله هغومره کار نه دی شوی چې په کار و. دا کار بېلابېل عوامل لري چې د ټولو څېړل يې يو جلا بحث غواړي. دې سره سره چې پښتو ته ډېره سرکاري يا دولتي پاملرنه نه ده شوې، خو بيا هم پښتو ژبې د ولس په مټ خپل ځان ساتلی او د نورو قوي ژبو له يرغل سره يې مقابله کړې ده. ځکه خو نو ((پښتو ته د ژبپوهنې په اصطلاح (ځانساتې) يا محافظه کاره ژبه ويل کېږي او انګليسي ژبې ته يوه ژبخوره ژبه.))(۶۱: ۳۲) هره هغه ژبه چې د پښتو ژبې په موقعيت او حالت کې واقع وای، ځان يې د قوي سيالانو په مقابل کې نه شو ساتلای. د پښتو ژبې په دفاعي سيستم کې د نورو عواملو ترڅنګ ادبياتو او په تېره بيا ګړنيو ادبياتو خپل خپل رول لرلی دی. د ادبياتو يوه ځانګړنه همداده چې ((ادبيات يو ژبنی هنر ګڼل کېږي.)) کله چې ژبه نه وي ادبيات نه شته، څرنګه چې ژبه د ادبياتو بنسټ ګڼل کېږی، دغسې ادبيات هم د ژبې په ښکلا، ځلا او بقا کې خپل رول لري. طبيعي خبره ده چې لومړی په يوه ټولنه کې ژبه رامنځته کېږي او بيا ادبيات، نو د ژبې يو معمول تعريف همدا دی چې ((د پوهولو او راپوهولو وسيله ده))(۴۶: ۴)

او يا هم ((ژبه د هغو اوزانو نوم دی چې انسان پرې خپل مطالب بيانوي، دېته په عربي کې (لسان يا لغت)، يوناني کې ورته (يوغوس)، په انګرېزي کې ورته (لينګويج) په پارسي او اردو کې

ketabton.com - The Digital Library

ورته (زبان) په سنسکریت کې ورته (جوا) او په پښتو کې ورتـه (ژبـه) وايي.)) (۲۲: ۲۰-۲۱)

کلـه چـې ژبـه رامنځتـه شـي، ورو ورو وده کـوي او د بېلابېلـو مفاهيمو او ضروریاتو د ځرګ‌وب لپاره کارېږي. ادبيات هم د انسان د اړتياوو د نامستقيم بيان د پوره کولو لپاره کارېږي او ادبي ژبـه هم د همدې اړتيا پر بنسټ رامنځتـه کېږي. کله چې پـه يـوه ټولنـه کـې ادبيات رامنځته شي، بيا په هغه ټولنه کې ورسره ټولې تړلې نـورې اصطلاحګانې لکه، ادب، اديب، ادبپوه، ادب تيـوري، ادب تـاريخ او نور رامنځته کېږي. ددې لپاره چې موږ د (ادب تاريخ) پر تعريـف، هدف او ماهيت باندې ښه پوه شو، ښه به وي چې تر هغه وړاندې ځو پورتنيو نومونو يا اصطلاحاتو ته هم لږ تم شو او هغـه هـم پـه لنډيز سره معرفي کړو:

ketabton.com - The Digital Library

ادب

ادب په هره ژبه کې ځانته خپل لغت لري، په انګلیسي کې ورته (politeness)، په لاتیني کې ورته (urbanitate)، په فرانسوي کې (la politesse) په روسي کې ورته (вежливость) او نورو ژبو کې ورته نور لغتونه کاریږي، په عربي، پښتو، دري، اردو او ځینو نورو ژبو کې (ادب) کلمه په یو شان او تقریقاً په یو مفهوم کاریږي. (ادب) د ژبپوهنې له مخې د بل هر لغت په څېر لغوي او اصطلاحي ماناګانې لري.

پښتو- پښتو تشریحي قاموس کې یې د لغوي پېژندنې په اړه داسې راغلي دي: ((۱- عزت، خاطر، لحاظ، سرېتوب. ۲- تمیز، تهذیب، تعظیم. ۳- علم، پوهه، زده کړه. ۴- حیا، پرده، تربیت، پالنه.)) (۹: ۳۰)

د فرهنګ ادبیات پښتو دربیم ټوک لیکوال د (فرهنګ معین) په حواله د ادب لغوي مانا: ((فرهنګ، پوهه، هنر، ښه سلوک، تادیب او تنبیه راخیستې ده.))

پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ په لومړي ټوک کې لیکي: ((ادب په عربي ژبه کې ښېګڼې او کناست او د ژبې او زړه ظرافت او ذکاوت ته وایي، چې ظرافت او حسن تبادل یې لنډ لغوي تعریف دی.)) اما په اصطلاح کې ادب په دې ډول تعریفېږي:

ketabton.com - The Digital Library

«ادب هغه پوهنه یا هغه ریاضت دی چې سړی د هغې په وسیله یو فضیلت او یوه ښېګڼه له ښېګڼو څخه مومي یا له تېروتنو او خطاوو څخه ژغورل کېږي. خلاصه: دا چې ادب د لغت او اصطلاح له مخې ښېګڼه ده، چې سړی له خطا او بدو څخه ساتي او په خوی او خلق اړه لري، چې بیان یې د اخلاقو د علم کار دی.» (۱۴: ۱)

ګل پاچا الفت یې په ادبي بحثونه اثر کې داسې راپېژني: «اصل یې (هذب) دی، بې عیبه په مانا. د هذب کلمه په اصل کې د هغې ونې لپاره استعمالېدله چې ځینې ښانګې او ځینې ښاخونه به یې قطع شول او صافه به شوه، وروسته دا کلمه له محسوسیاتو نه معنویاتو ته رانقل شوه او هغه چاته هم وویل شوه، چې عیبونه به یې ورک شول، یانې مهذب به شو. اهل لغت ټول په دې باندې متفق دي چې د مهذب کلمه د یو کامل انسان لپاره د ونې له تهذیبه رانقل شوې ده... نو د هذب د کلمې (ذ) په (د) بدل شو او دغه ابدال په عربي کې ډېر مثالونه لري. لکه: هذم= هذب، جذم= جدم... نو هذب هدب شو او هدب په ادب بدل شو.

ځینې وايي چې په یوناني ژبه کې ادیب هغه چاته ویل کېده چې خبرې به یې خوږې وې او د ښه اواز او ښې نغمې خاوند به و، نو هر کله چې عربي او یوناني لغتونه یو له بل سره ګډ شوي دغه لغت هم له یوناني څخه اخیستل شوی دی.» (۴: ۵-۶)

د (ادبي بحثونه) لیکوال په یو ځانګړي سرلیک کې د ادب د کلمې تاریخ داسې بیانوي: «ځینې وايي چې دا کلمه (ادب) د

ketabton.com - The Digital Library

جاهلیت په زمانه او د اسلام په ابتداء کې نه وه، ځکه چې نه د هغه وخت به ادبي اثارو کې راغلې او نه په قرانکریم کې شته، بلکې لومړی ځل دا کلمه په دې نبوي حدیث (ادبنی ربی فاحسن تادیبی) کې ذکر شوې ده.

(دا حدیث محدثینو په دغو الفاظو نه دی ضبط کړی) ځینې نور وایي چې دا کلمه د جاهلیت په زمانه کې هم وه او دا چې د هغه وخت په اشعارو او قرانکریم کې نه شته، ددې دلیل نه شي کېدی چې دا کلمه په هغه وخت کې هډو موجوده نه وه، دوی د خپلې مدعا د ثبوت لپاره دا دلیل راوړي. کوم وخت چې دا کلمه په حدیث او یا د اصحابو یا د تابعینو په اقوالو کې راغله او هېچا یې د مانا او مفهوم پوښتنه ونه کړه، معلومه ده چې پخوا هم وه او ارتجالاً نه ده ویل شوې. وایي چې دا کلمه د حضرت علي(رض) په اقوالو کې هم ډېره راغلې ده او د جاهلیت په وخت کې (اکثم بن سیقي) د بني تمیمو مشهور خطیب ذکر کړې ده.))

همدا لیکوال د ادب تعریف سرلیک لاندې لیکي: ((لغوي مانا خو یې تهذیب ده او څه شی چې له چا سره او یا کوم شي سره لایق او مناسب وي هم ادب ورته ویل کېږي، لکه د مجلس اداب، د معاشرت اداب او داسې نور...

اصطلاحاً: ادب هغه پوهه ده، چې انسان په خپله وینا او بیان کې خطا او غلطۍ څخه ساتي، ځکه ادبي علوم هماغه بلل کېږي چې د وینا ښه والی او بدوالی، غلط او صحیح، خوږوالی او پېکه

ketabton.com - The Digital Library

توب ښيي او په منثور او منظوم کلام کې د فصاحت او بلاغت له خوا بحث کېږي.

د ادب په تعریف کې ویل شوي چې ادب د ښو الفاظو په وسیله د خپلو احساساتو او ادراکاتو یا د زړه د خبرو ښکاره کول او د اورېدونکو په ذهن کې کېنول دي، یانې ادب یوازې د افکارو او روحي حالاتو اظهار نه دی، بلکې له یوه ذهنه بل ذهن ته انتقال او ابلاغ هم په کې ملحوظ دی.

دا انتقال که په ښه ډول او مهارت سره وي، چې هم په کې ښه کلمات انتخاب شوي وي او هم د کلماتو د ښه ترکیب او ښه استعمال په لحاظ د فصاحت او بلاغت مراعات شوی وي، ادب ورته ویل کېږي. که دا سې نه وي نو عادي خبرې دي.)) (۴: ۸)

پوهاند صدیق الله رښتین په خپل اثر (د پښتو د ادب تاریخ) کې ادب دا سې راپېژني: ((ادب د عربو په لغت کې د پوهې، ځیرکۍ، بلنې او د هر شي د اندازې ساتلو په ماناوو راغلی دی او په اصطلاح کې ادب په دوه ډوله دی: یو نفسي ادب دی، چې اخلاقي فضیلت او ښېګڼې ته وایي او بل درسی ادب دی چې له دې څخه مطلب په ښه طریقه ویل او لیکل او خپل مطلب ښکاره کول دي.

ادب علم په اوله مانا د اخلاقو له علم څخه عبارت دی او په دویمه مانا د ادب علم هغه پوهنه ده چې د ویلو، لیکلو او ښې وینا ډولونه راښیي او د نظم او نثر حالات، ښه والی، بدوالی او نورې مرتبې بیانوي. په دې لحاظ هغه ټولې پوهنې چې سړي ته د وینا

ketabton.com - The Digital Library

ډولونه په ښه طریقه لیکل او ویل زده کوي هغه د ادب علم بلل کېږي. هر کله چې د نظم او نثر د علومو د بیان، د تاریخ د لیکلو او د پوهولو راپوهولو دوه لارې دي، نو په دې دواړو کې مهارت پیدا کول او په دې واسطه خپل مطالب او خیالات بیانول او ښکاره کول د ادب غایه او غرض ګڼل کېږي. د نوي ادب په مفهوم کې انتقادي روح لرل هم داخل دي.)) (۲۰: ۵)

د ((ادبي مسالې) اثر لیکوال د ادب د اصطلاح د پېژندنې په اړه په تفصیل سره بحث کړی چې دلته یې په لنډیز سره ځینې څرګندونې را اخلو:

د ادب د کلمې د اشتقاق په برخه کې ډېرې خبرې شوې دي، یوه ډله لغت پوهان د ادب ریښه د اوستایي (دب) له ریښې سره مربوطه ګڼي، چې د لیکلو مانا لري او مونډ یې د دري ژبې (دبیر)، (دبیرستان) په کلمو کې، چې د لیکوال، منشي، ښوونکیو او ښوونځي مانا وې لري، راپاتې دی. ځینې وایي چې ادب د (ادیپوس) له یوناني کلمې څخه چې د لیکلو مانا لري، عربي ته ورغلی دی، ځینې نور بیا ادعا کوي چې ادب په اصل کې د عربي له هذب څخه مشتق شوی، یا ددې کلمې اوښتی شکل دی. (۶: ۲)

د (ادب مسالې) لیکوال وایي چې ماته دغه ټولې ادعاوې سمې برېښي او ددغو کلمو په شان یې تصادفي بولم. نه تاریخي. لیکوال دې برخه کې د ادب د مقولې د مفهوم د څرګندولو لپاره د عربو د مشهور لیکوال او څېړونکي (طه حسني) او دده د همکارانو هغه

ketabton.com - The Digital Library

اسانه او په زړه پورې تشریح راوړې، چې په «التوجیه الادبي» نومې اثر کې یې راوړې ده.

ادب دوې ماناوې لري: یوه خاصه مانا او بله عامه مانا.

د ادب مادې د اسلام په پیل کې پر دوو بېلو، خو سره نږدې ماناګانو باندې دلالت کاوه:

لومړی نفس ته د اخلاقي ښېګڼو او تعلیم او تمرین لپاره ریاضت ورکول او بله له دغه ریاضت څخه اغېزمن کېدل، ګټه اخیستل او د ښو اخلاقو کسبول.

وروسته بیا دغه مقوله د تعلیم او ښوونې په مانا مستقله شوه او مودب د فاعل اسم په صیغه د «ښوونکي=معلم» د اصطلاح د انډول په توګه استعمال شوه او د ادب کلمې پر هغو معلوماتو باندې دلالت کاوه چې ښوونکي به زده کوونکو ته له شعر او کیسو، اخبار، انساب او نورو هغو شیزونو څخه چې د ماشوم د نفسي تهذیب لپاره ده کاراوه او یا یې ورسره له علم او پوهې څخه په خوند اخیستلو کې مرسته کوله، ورزده کول.

د ادب او تادیب د کلمو استعمال په اسلامي لومړۍ پېړۍ کې رواج ومونده، په دې وخت کې عربي ثقافت یوازې دوه جنبې درلودې: دیني ثقافت او غیر دیني ثقافت. په دیني ثقافت کې قرآن، احادیث او ورسره مربوط موضوعات او په غیر دیني ثقافت کې شعر، اخبار، انساب او ورسره متعلق موضوعات شامل وو. دغه دیني ثقافت بیا وروسته د ادب موضوع شوه. په دویمه او درېیمه

ketabton.com - The Digital Library

هجري پېړۍ کې پر عربي ژبنيو پوهنو باندې پيل وشو ، نحو ، صرف او لغتپوهنه د خپلواکو علمي څانګو په بڼه رايج شول. په همدې ترڅ کې د ادب د مقولې ميدان پراخوالی ومونډ او په نظم او نثر او د هغه په شرحه او کره کتنه، اخبار، انساب او پر عربي ژبپوهنه باندې يې دلالت وکړ.)) (۶: ۳)

د ياد اثر ليکوال پر فطري او اکتسابي ډولونو باندې د ادب وېش، د غور او تامل وړ بولي او يادونه کوي چې حتی سليم عقل هم حکم کوي چې د هغو شيانو محتويات چې متقدمانو پر فطري او اکتسابي باندې وېشلي دي، ټول اکتسابي دي.

نوموړی د ادبي علومو د پېژندنې په اړه ليکي: ((پخوا ادبي علوم هغو پوهنو ته ويل کېدل چې د بليغې وينا لارې چارې او احوال يې ښودل، نو ادبي علوم د ژبنيو علومو او ژبنيو اثارو پر ټولې مجموعې باندې اطلاق کېدل، د ادبي علومو دغې ارتې ساحې پوهان دې ته مجبور کړل چې د څېړنې د اسانتيا لپاره يې پر بېلابېلو او سره جلا ، خو بيا هم مربوطو څانګو ووېشي.)) (۶: ۶)

د ادب مسالې ليکوال د ادبي علومو د څانګو پر پخوانې وېش مفصل بحث کړی، چې دلته يې په لنډيز سره ځينې برخې را اخلو:

عربي او نورو پوهانو ليکلي، چې د ادب علم منظوم او منثور کلام د فصاحت او بلاغت په لحاظ مطالعه کوي... د ادب د علم موضوع کلام دی او څرنګه چې کلام له کلمو څخه جوړېږي، نو ادبي علم د کلماتو ډولونه او حالتونه څېړي.

ketabton.com - The Digital Library

زموږ پوهانو د ادبي علومو څېړونکی ادیب بللی دی او له عالم څخه یې بېل کړی دی، یانې د دوی په عقیده که څوک د متداولو علومو په یوه څانګه کې تخصص ترلاسه کړي، عالم نومېږي، خو که د علومو په لویو باغونو کې له هرې څانګې څخه یو ګل وشکوي او ګلدسته ورنه جوړه کړي، ادیب بلل کېږي. لیکوال یادونه کوي چې: زموږ پخواني پوهان پر څانګو باندې د ادبي علومو د وېش په موضوع کې یو نظر نه لري. ځینې پوهان یې پر (اتو) څانګو، ځینې یې پر (دولسو) او ځینې نور یې پر (څوارلسو) څانګو وېشي. که ددې موضوع په باب ټولې نظریې سره یوځای کړو، نو ادبي علوم لومړی پر دوو لویو څانګو د اصلي او فرعي په حیث او بیا هره څانګه پر خپلو ځانګړو ښاخونو باندې وېشل شوې ده، چې دې لاندې وېش کې دغه څانګې (شلو) ته رسېږي.

د ادب د علم اصول پخوا هغو علومو ته ویل کېدل چې د ادبیاتو اصلي او اساسي موضوعات یې څېړل او له کلام یا کلمو سره یې مستقیم اړیکي درلودل. پر دې لاندې ښاخونو وېشل شوي دي:

۱- د لغت علم (لغتپوهنه) مفرد لفظونه یې د اصل، نوعې او مادې په لحاظ څېړل.

۲- د صرف علم: مفرد لفظونه یې د صورتونو او شکلونو په لحاظ څېړل.

۳- د اشتقاق علم، د لفظونو ترمنځ ګډ اړیکي یې د اصالت او فرعیت په لحاظ څېړل.

ketabton.com - The Digital Library

۴- د نحوي علم: د لفظي شکلونو ترکیب او د اصلي ماناګانو له ایرادولو څخه یې بحث کاوه.

۵- د معاني علم: له لغوي ماناګانو پرته د افادو طریقې او ډولونه یې څېړل.

۶- د بیان علم: د مانا کیفیت او څرنګوالی یې د څرګندتوب او مهموالي له نظره څېړل.

۷- د عروضو علم: د شعرونو وزنونه او بحرونه یې مطالعه کول.

۸- د قافیې علم: د بیتونو د پای د کلمو د شکلونو څرنګوالی یې څېړه.

۹- د بدیع علم: د کلام لفظي او لغوي ښېګڼې او ښکلاوې یې څېړلې.

د ادب د علم فروعات هغو ته ویل کېدل چې له ادبیاتو سره یې بنسټیز او نېغ اړیکي نه لرل، خو په نامستقیمه توګه یې له ادبي موضوعاتو سره تعلق درلود او د ادب د علم د مرستیالو علومو په بڼه پېژندل کېدل، پر دې لاندې ښاخونو باندې وېشل شوي دي:

۱- د خط علم: د لیک او لیکنې انځورونه یې څېړل.

۲- نقد الشعر یا قرض الشعر: د منظوم کلام کیفیتونه او څرنګوالی یې څېړل.

۳- د انشاء علم: د منثور کلام کیفیتونه او څرنګوالی یې څېړل.

۴- د محاضراتو علم: د حاضر ځوابۍ او بديهه ويلو اصول، طريقې او کيفيتونه يې څېړل.

۵- د تاريخ او قصص علم: د تېرو دورو د خلکو احوال اوضاع او دودونه يې څېړل.

۶- د انسابو علم: د کورنيو او قبيلو خپلوي او اړيکې يې څېړل.

۷- د مسالک او ممالک علم: د ښارونو، قصبو او کليو نومونه او اوضاع يې څېړل.

۸- د امثالو علم: د متلونو پېژندنه، منبع او د کارولو ځايونه يې څېړل.

۹- د تدوين علم: تدوين شوي شعرونه او د هغو مصنوعه ترکيبونه يې څېړل.

۱۰- د اغلوطاطو علم: هغه لفظونه او ترکيبونه يې څېړل چې د ژبې له قياسي قواعدو سره يې سمون نه درلود.

۱۱- د روايت علم: د رواياتو له احوال او د روايت له سموالي او ناسموالي څخه يې بحث کاوه.

له هغو تعريفونو څخه چې پخوانيو عربي او ختيزو پوهانو د ادب د علم لپاره راوړي دي، څرګندېږي چې زموږ د پخوانيو پوهانو په نظر د ادب د مقولې مفهوم او مدلول له ژبې سره او د ادب د علم مانا له ژبپوهنې سره برابره وه. ادبيات چې اوس يې موږ

ketabton.com - The Digital Library

د يوې مقولې په توګه کاروو په عربو کې يې رواج نه درلود او د اټکل له مخې له ترکي ژبې څخه زموږ ژبو ته راغلی دی.)) (۶: ۹)

په (اريانا دايرة المعارف لومړي ټوک) کې د ادب د کلمې د پېژندنې په اړه داسې لولو: ((که څه هم د نورو ټولنيزو علومو او فنونو په څېر ادب کوم داسې ټاکلی او ځانګړی تعريف نه لري چې هر چېرې د هر چا لپاره يو شان د منلو وړ وي. له دې سره سره د ادبپوهانو او څېړونکو له خوا چې د ادب د کلمې د لغوي او اصطلاحي توضيح، تعبير او پېژندنې په برخه کې څه ويل شوي دي هغه ډېر مشترک ټکي سره لري.

((ادب)) عربي کلمه ده، چې ځينو فرهنګونو يې لغوي مانا: روزنه، ښه معاشرت، ښه کړه وړه، اخلاق او نمانځنه راخيستې او په ځينو کې يې مانا پوهنه، ځيرکي، فرهنګ او هنر راغلې دي. پخوا به د ادب کلمه په عامه توګه اصطلاحاً د لغاتو، صرف، نحوې، معاني، بيان، بديع، عروض، قافيه، د خط اصول، د قرائت اصول، انشاء، تاريخ پر علومو اطلاق کېدله، کله کله په عام مفهوم د يوې ژبې ټولو ليکلو اثارو ته هم ادبيات ويل شوي دي، خو اوس يې دغه لفظي او اصطلاحي تعبير بدلون موندلی او د اجتماعي علومو او فنونو د يوې سترې او مهمې څانګې په توګه هغه ژبنی هنر او فن دی چې ټولنيز واقعيتونه او حقايق په کې د ژبې په وسيله د ذهني تصويرونو او انځورونو له لارې څرګندېږي.

ketabton.com - The Digital Library

په بله وینا: هره هغه ممتازه وینا که ګڼنې (شفاهي) وي، که لیکنې، نظم وي که نثر، خو چې هنري ارزښت ولري، ادب بلل کېږي.)) (۲: ۲۵۸)

سید رسول رسا په ادبي تنقید کې ادب داسې راپېژني: ((د علم ادب یا لټریچر یو جامع تعریف او تشریح که د دنیا د موجود خیال مطابق وکړای شي، نو هغه به دا وي چې د انساني زړه له جذباتو، احساساتو او انساني میلان نه لبریزه تجربه چې د ادبي الفاظو په شکل کې په یو داسې جامع او ښکلي رنګ کې وړاندې شي، چې د ویونکي، لیکونکي یا ادیب مطلب پر اورېدونکي یا لوستونکي باندې په مکمل طور واضح شي، چې د هغه د زړه جذبات او احساسات هم هغه شان راولېږزوي، لکه څنګه چې ادیب په زړه کې د لیک پر وخت رالږزېدلی او راپارېدلی وي او دغه شان لوستونکي یا اورېدونکي د ادیب د زړه له یوې مخصوصې ادبي تجربې پوره خوند واخلي. یانې ادب یوازې د احساساتو او جذباتو د ادبي الفاظو په ذریعه اظهار نه دی، بلکې له یو ذهن نه بل ذهن یا له یو زړه نه بل زړه ته انتقال او ابلاغ هم په کې ملحوظ دی.)) (۴۷: ۵۱)

د (ادب څه دی؟) لیکوال یې ګڼ شمېر پېژندنې وړاندې کړي چې یوه په کې داده: ((ادب د ادیب د خپل ځان یا جهان په هکله هغه اظهار دی، چې په کې د هغه محسوسات، جذبات او تخیل ګډ وي، هغه که په هره موضوع لیکي، ولې خالص د بهرنیو څیزونو او هم هغه شانتې په ساده ژبه نقشه نه وړاندې کوي، بلکې خپل تخیل او

ketabton.com - The Digital Library

احساس ورسره په داسې رنګ ګډ کړي، چې د هر چا د خوند ځيز شي. په دې اولني اثر کوونکي ځيز ښکلې شاعرانه ژبه او جذبه وي. په دې باندې په جذباتو کې هم هغه شانتې وړې لويې څپې پيدا شي، لکه چې اديب محسوس کړي وي او تر هغه پس که عقل ترې فايده ولاړولی شي او هر څه ترې په ښه منطقي انداز راويستلی شي، نو وي دې.))(۴۷: ۵۳)

نوموړي ليکوال په خپل پورتني اثر (ادب څه دی؟) کې د يو شمېر بهرنيو ادبپوهانو هغه پېژندنې هم راوړي چې د ادب يا ليټريچر (Literature) د کلمې د تعريف او پېژندګلوۍ لپاره يې په خپلو اثارو کې وړاندې کړي دي. موږ دلته ځينې دا پېژندنې را اخلو:

((که له موږ نه دا پوښتنه وشي، چې ادب وايي څه ته، نو زموږ لوی لوی نقادان به په دې وينا مجبور شي چې: که له ما نه پوښتنه نه کوې، نو زه پرې پوهېږم او که له ما نه پوښتنه کوې، نو بيا پرې هېڅ نه پوهېږم.))

(سنټ اګسټين انګرېزي ادبپوه)

په ادب کې منطقي رښتيا خو نه وي، ولې ادبي صداقت يا ادبي رښتيا په کې موجوده وي. (ارسطو)

بل ليکوال (ارنلډبيټ) بيا وايي:

«زه به تاسو ته دا ووایم چې لټریچر (ادب) څه ته وایي؟ نه! زما دا ارمان دی چې ما تاسو ته دا بیانولی شوای، ولې زه به داسې ونه کړای شم، هېڅوک دا نه شي بیانولی په دې راز رڼا غورځولی شي، اشارې ورکېدی شي، بس تر دې نه زیات هېڅ نه شي کېدی.»

(هیډسن) لیکي:

« ادب پر دغو کتابونو او صرف پر دغو کتابونو باندې مشتمل دی، چې اول د خپلې موضوع او د بیان د چل له کبله د عامو خلکو د خوښې ځیز شي، دویم په دوی کې د ژبې او د بیان د ښایست پوره پوره خیال ساتل شوی وي.»

هیډسن په بل ځای کې د ادبي اثر مقصد داسې ښودلی دی: «ولې د یو ادبي کتاب مقصد که هغه په معلوماتو کې زیاتوالی راولي او که نه، د جمالیاتي ذوق تندې سړول دي.»

د انګرېزي ژبې کره کتونکی (سکاټ جیمس) د ادب پېژندنې په اړه په زړه پورې څرګندونې لري او یوه ادبي پنځونه (تخلیق) له نا ادبي لیکنې څخه داسې بېلوي: « په یو ادبي تخلیق او نا ادبي تخلیق کې بېلګوټه ډېر ژرکېږي. هغه په دې رنګ چې د کوم تخلیق موږ جاج اخلو که د هغه په هکله دا پوښتنې وړاندې کړي:

۱- کومې دعوې چې شوې دي هغه غلطې دي که صحیح؟

۲- دلیلونه له منطقي پلوه سم دي او که نه؟

ketabton.com - The Digital Library

۳- پر کومو خبرو چې یې بحث کړی دی هغه له دغې مسئلې سره څه تړون لري او که نه؟ نو دغسې تخلیق یا تضنیف به نا ادبي وي. مثلاً د اقتصادیاتو په هکله یو کتاب یا پر سیاست یوه رساله. ولې د کوم تصنیف په مطالبو کې چې له رښتیا او دروغو سره زموږ څه کار نه وي. کوم څه چې موږ یې په منطقي تله تلل ضروري ونه ګڼو، د کوم په هکله چې موږ د خپل ښایست له ذوق نه کار اخلو، کوم چې زموږ پر تخیل او وجدان باندې اثر وکړي. هغه ادبي تضیف دی او دغو تخلیقاتو ته ((اغېزناک لیک)) وایي)). (۴۷: ۵۳) د ((تخلیق او تنقید)) اثر لیکوال هم د ادب د پېژندنې لپاره د بهرنیو پوهانو څرګندونې را اخیستې چې ځینې یې دلته را اخلو:

لیکوال ((میتهوارنلډ)) وایي:

((ادب د انساني ژوند تفسیر دی.))

نامتو لیکوال ((نیومن)) لیکلي دي:

((د ادبیاتو مراد د ژبې په ذریعه د خیال څرګندول دي، خیال څخه مې مراد د تخیل احساسات، رایې، استدلال او د انساني دماغ نورې کیسې دي.))

بل لیکوال ((هیډسن)) ویلي دي:

((د ادب کار دادی چې معلوماتو کې یې ترقي یا وده وي او که نه، خو چې په کوم ډول یوه موضوع وړاندې کوي، هغه دومره خوندوره وي چې د انسان ښکلا پېژندنه ماته کړي.))

ketabton.com - The Digital Library

د (تخلیق او تنقید) اثر لیکوال د ادب د پېژندنې په اړه د بهرنیو ادبپوهانو د بېلابېلو نظریاتو د وړاندې کولو په پای کې د ادب تحلیلي او تشریحي پېژندنه په دې ډول کوي:

((هر څه چې په ژوند کې دي، هغه په ادب کې شته، حقه خبره داده چې ادب هڅه ده د ژوند له تجربو سره نه پرې کېدونکې تړون لري، ځکه خو ادب د ژوند اظهار، یانې ځرګندونه ګڼل کېږي. ادب دی که ژوند، دواړه یو بل نه ځان نه شي خلاصولی، که ادب له ژوند نه ډېر څه اخلي، نو ژوند ته ورکوي هم ډېر څه، د ادب عملي او ښکلاییز اړخونه د ژوند د ګڼو فیضو ځرګندونه کوي، ادب نه یوازې زموږ احساسات راپاروي، ورسره ورسره زموږ د معلوماتو پانګه هم درنوي. مطلب دا هغه څیزونه چې موږ ترې خبر نه یو ادب ترې موږه خبروي، همدغه د ادب د عملي اړخ په کارنامو کې شامله کارنامه ده. بل د ادب جمالیاتي اړخ دی، چې د ښکلا، حسن او جمال په نامه یادېږي، لنډه دا چې ادب د یو قوم د عروج او زوال په مرحلو کې ډېر لوی لاس لري او حقه خبره داده چې د یو قوم د اجتماعي ژوند ټول اړخونه د ټولو فنونو په نسبت په ادب کې تر ټولو نه زیات جوت دي.)) (۲۱: ۳۲-۳۹)

د (پښتو ادب پوهنه) لیکوال هم د ادب په اړه د یو شمېر بهرنیو ادبپوهانو پېژندنې راخیستي، چې په خپلو اثارو کې یې د ادب د تعریف په باب وړاندې کړي، موږ یې دلته ځینې پېژندنې راوړو:

لیکوال (ډسکودس) وایي:

ketabton.com - The Digital Library

((هغه معلومات چې له کتابونو څخه نه حاصلېږي ادب دی.))

لیکوال (بروک) لیکلي دي:

((د لایقو ښځو او سړو لیکلي احساسات او خیالات په داسې رنګ څرګندول چې لوستونکي ترینه خوند واخلي.))

بل ادبپوه (امرسن) وایي:

((ادب د انسان هغه کوښښ دی، چې هغه په کې د خپل حالت د غلطیو تلافي کوي.))

په خپله د پښتو ادبپوهنه لیکوال د ادب کلمې د اصطلاحي پېژندنې په اړه داسې څرګندونې کړې دي: ((ادب هر څوک لولي، ولې چې ادب هغه سندره ده، چې په غم کې هم خوشالي راولي، د ژوند نه د مزې اخیستلو لپاره انسان کې نوې جذبه راپاروي، خو ادب نه خو مادي څیز دی، چې مشاهده یې وکړای شي او نه د ساینس څه کوټلې فرموله ده، چې سملاسي د انسان ذهن ته کوز شي. په دې هکله ډېر بحثونه شوي دي، خو ولې د خپلې معنوي ژورتیا او پراختیا له کبله د ادب یو جامع تعریف په لنډو ټکو کې چا تراوسه نه دی کړی.))

ادب ته په لویدیز کې د لیتراتوره یا لیتریچر (Literature) اصطلاح کارول کېږي، چې اصلاً له لاتنین کلمې څخه اخیستل شوې، چې مانا یې توری (حرف) دی.)) (۴۷: ۵۶)

ketabton.com - The Digital Library

د «ادب تیوری اساسونه» اثر لیکوال لیکي: ((اوس په لویدیز کې معمولاً د «لیتراتوره» کلمه په دوو ماناوو استعمالېږي:

۱- د یوې موضوع په باب د لیکلو اثارو مجموعه، د هنري او ادبي صنایعو موجودیت یا نه موجودیت په کې اهمیت نه لري، لکه د طب په باب لیتراتوره «ادبیات» او داسې نور.

۲- هغه هنري اثار چې د بداعت او ښکلا، یانې د ادبي صنایعو مراعات په کې شوی وي. په دغه وروستۍ مانا په ختیځ او لویدیځ کې په یوه مفهوم استعمالېږي...

بدیعي ادب د هنر یوه داسې نوعه ده، چې د خلکو پر ذهن او روحیاتي نړۍ باندې زښته ډېره اغېزه کوي، د تفکر طرز او احساس یې روزي او د انساني اخلاقو، بشري عواطفو په سمون او هغو ته په سالم تشکل ورکولو کې لوی لاس لري. څومره چې لیکوال د خپل چاپېریال او خپلې ټولنې د ژوند پر رمزونو پوه او د هغو رسا افاده کوي، هماغومره دده د اثارو لوستونکي ته له دغو رمزونو څخه پرده پورته کېږي او د خپلې ټولنې ښه او بد درک کوي.)) (۳۱: ۳)

د ادبي مطالعاتو په لړ کې تل دا پوښتنې رامخې ته کېږي، چې څه شی ادبیات دي؟ او څه شی په ادبیاتو کې نه شو شمېرلای؟

دا پوښتنې ظاهراً ډېرې ساده او سطحي برېښي، خو ځوابونه یې بیا هومره اسانه نه دي.

د «ادبپوهنه» اثر لیکوال په دې هکله لیکي:

ketabton.com - The Digital Library

((د لویدیځ یو ادبپوه (اډوان ګرینلا) د یوې ژبې ټول چاپ شوي او خطي اثار په ادبیاتو کې شمېري، که مو ږ د نوموړي دا پورتنی نظر ومنو او د یوې ژبې ټول چاپ شوي او خطي اثار ادبیات وګڼو، نو بیا نور ټولنیز او سایسني علوم (لکه فزیک، کیمیا، بیولوژي، هندسه، تاریخ، جغرافیه او ...) څنګه د ځانګړو علومو او فنونو په توګه مطرح کولای شو؟ پر همدې اساس ویلای شو، چې د یوې ژبې ټول اثار ادبیات نه دي.)) (۴۸: ۲)

دلته د ادب او ادبیاتو د لغوي او اصطلاحي مانا په باب د بحث دا خوره وره لمن راټولوو او د پایلې په توګه وایو:

((ادبیات د ادب جمع ده او په ننني‌و ادبي څېړنو کې یې یوه ډېره عامه پېژندنه داسې ده، چې ادبیات د اجتماعي علومو او فنونو د یوې سترې او مهمې څانګې په توګه هغه ژبنی هنر او فن دی چې ټولنیز واقعیتونه او حقایق په کې د ژبې په وسیله د ذهني تصویرونو او انځورونو له لارې څرګندېږي. یا په بله وینا:

((ادبیات د یوې ژبې د لیکلو او نالیکلو هنري اثارو مجموعې ته ویل کېږي.)) دغه پورتنۍ څرګندونې د ادبیاتو یوې کوټلې او منلې پېژندنې لپاره داسې هم افاده کولای شو: ((هره هغه وینا چې ګړنۍ وي که لیکنۍ، نظم وي که نثر، خو چې هنري ارزښت ولري ادب بلل کېږي.)) (۴۷: ۵۸)

ketabton.com - The Digital Library

اديب: هغه چاته ویل کېږي چې ادبيات رامنځته کوي، ليکوال او شاعر دواړو ته د اديب اصطلاح کارېږي. ياني هر هغه شخص چې د هنري ادبياتو د پنځوني سبب کېږي، هغه اديب دی.

ليکوال: موږ په پښتو کې د اديب کلمې د انډول لپاره ليکوال کاروو، ليکوال په عامه مانا هغه چاته ویل کېږي چې ليک کوي که هغه د ژوند په هره برخه کې وي، خو په ځانګړې او خاصه مانا د ليکوال کلمه هغه چاته کارول کېږي چې هنري ليکنې کوي مانا همدا ادبيات پنځوي.

شاعر: هغه چاته ویل کېږي چې شعر ليکي، شعر هم په حقيقي مانا. ياني دا چې کلام يې هنري ارزښت ولري او له ناظم سره يې توپير په همدې هنري ارزښت کې دی.

ناظم: هغه چاته ویل کېږي چې نظم جوړوي. نظمونه معمولاً له هنري ښکلا څخه ډېر برخمن نه وي، خو وزن او اهنګ يې اساسي برخه ده.

نظم: «په لغت کې د مرغلرو پېيلو، ترتيبولو، سينګارولو، شعر ويلو او وزنوال کلام ته ویل کېږي.» (۳۷: ۲) او په اصطلاح کې «همغه کلام دی چې وزن او اهنګ ولري.» په يوه نظم کې کېدی شي پر وزن او اهنګ سربېره هنري ښکلا هم ځای پرځای شوي وي، دې حالت کې نظم پر خپل نظمي جوړښت سربېره شعري کيفيت هم

ketabton.com - The Digital Library

خپلوي، خو که ښکلا ییز کیفیت ونه لري یو موزون کلام یوازې د نظم بڼه خپلوي.

نثر: ((نثر عربي کلمه ده، په لغت کې شیندلو او پاشلو ته وایي، په اصطلاح کې همغه کلام ته وایي چې مقید وزن او اهنګ نه لري.)) البته مسجع نثر د خوند، لذت او ضرورت لپاره ځای نیم وزن او اهنګ لري او ځینو برخو کې پر قافیې سربېره له ردیف څخه هم برخمن وي. ځینو نورو بیا یوازې د وزن له قید څخه ازاد متن ته نثر وایي.

((نثر په لغت کې پاشلو او تیتولو ته وایي، خو په اصطلاح کې هغه کلام دی چې د وزن له قېد څخه ازاد وي.)) (۲۲: ۴۱)

لنډه لنډه کیسه، لنډه کیسه، منځنۍ کیسه، اوږده کیسه او یا هم اوږد داستان د منثورو فورمونو له مشهورو ډولونو څخه دي.

له مانیز پلوه ادبي اثار ډېر ډولونه لري، نړدې هره محتوا چې رانغاړي تقریباً په همغه نامه یادېدلای شي. لومړی شخص چې ادبیات یې د محتوا له مخې ډلبندي کړل، ارسطو و چې په خپل اثر (کتاب الشعر) یا (بوطیقا) کې یې ادبي اثار پر دریو ډولونو: ((ایپیک، (رزمي) لیریک، (غنایي) او ډراماتیکو اثارو وویشل.)) (۱: ۱) په پښتو کې هم ددې کته ګوریو ترڅنګ ویاړنې (فخریې) ویرنې، مرثیې او حبسي شعرونه هم شته، دې ټولو ته به پر خپل ځای نغوته وکړو. دا پورته مسایل چې موږ یې یادونه وکړه، طبیعي خبره ده چې د یوې پوهې له مخې شنل کېږي او ارزول کېږي او یو پوه یا

ketabton.com - The Digital Library

عالم ته اړتیا لري چې ادبي اثار تحلیل کړي، ویې ارزوي. هغه علم چې ادبیات له هر اړخیز پلوه څېړي هغه ته (ادبپوهنه) وایي، ښه به وي چې دلته لومړی پر ادبپوهنې او بیا د هغې پر بېلابېلو څانګو لږ بحث وکړو. له دې بحث څخه مو هدف دادی چې کله هم د ادب تاریخ له نظره د پښتو ادبیاتو لرغوني دوره څېړو، نو د ادبپوهنې له څانګو او د هغې له اصولو سره اشنا کېدل راته ضروري دي.

ketabton.com - The Digital Library

ادبپوهنه

ادب پوهنه: د ((ادب)) او ((پوهنه)) له یوځای کېدو څخه جوړه کلمه ده، چې لغوي مانا یې د ادب یا ادبیاتو پېژندنه یا د هغې په هکله پوهه او زده کړه ده. په عام مفهوم ادبپوهنه هغه پوهه ده چې د ادبیاتو په هکله څېړنه کوي یا په بله وینا: هغه پوهنه چې ادبیات مطالعه کوي ادبپوهنه بلل کېږي.

د ادبپوهنې یوه بله پېژندنه په دې ډول ده:

((ادبي اثار، شعر او هنري نثر د هنر له ډولونو څخه دي او د ټولنیز شعور یوه بڼه ده، هغه پوهنه چې د ټولنیز شعور دغه بڼه مطالعه کوي د ادبپوهنې په نامه یادېږي.)) (۴۷: ۱۱۸)

(ادبیات) او (ادبپوهنه) ادبي څېړنې او ادبي مطالعات دوه ځانګړي اصطلاحات دي، که د دوی ترمنځ نږدې اړیکي شته، نو ترڅنګ یې د بېلتون داسې لیکه او کرښه هم شته چې دوی په خپله، خپله ځانګړتیا او جلاوالی څرګندوي.

د (ادبي تیوري او ادبي کره کتنې اثر لیکوال په دې اړه لیکي: ((پر دې باید وپوهېږو چې ادبپوهنه، ادبي څېړنې، ادبي مطالعات او ادبیات یو له بله څرګند توپیر لري، په دې مانا چې (ادبیات) یو ژبنی هنر دی او (ادبپوهنه) د هنر د بېلابېلو اړخونو علمي مطالعه ده.

ketabton.com - The Digital Library

دا هم جوته ده چې ((ادبپوهنه د کلمې په علمي مفهوم ساينس نه دی، خو د نورو ټولنيزو علومو په لړ کې يو ډول پوهه ده.)) (۵: ۱)

د ادبياتو او ادبپوهنې ترمنځ يو ډېر ستر توپير دادی چې ادبيات تخليقي اړخ او جنبه لري، اديب يې رامنځته کوونکی او پنځوونکی دی او ادبي مطالعات يا ادبي څېړنه (ادبپوهنه) د ادب په هکله د يو ډول پوهنې ترلاسه کول يا زده کړه ده. په دې مانا چې لوستونکی د نورو تخليق کړي ادبي اثار لولي او تر تحليل وروسته پرې ځان پوهوي.

همدې محتوا ته په کتنه ادب پنځوونکی يا تخليق کوونکی هنرمند دی او ادبي مطالعه کوونکی د لوستونکي او زده کوونکي په ډله کې شمېرل کېږي.

((ځينو بيا د ادبياتو او ادبپوهنې ترمنځ د اړيکو ښودلو په لړ کې له دې توبير څخه له يوې مخې سترګې پټې کړي او ويلي يې دي: څوک چې په خپله اديب نه وي او ادبي ليکنه ونه کړای شي، پر ادبياتو نه پوهېږي، نو ځکه بايد ادب څېړونکی او ادبپوه يا د ادبياتو مطالعه کوونکي هم اديب وبولو، ياني يو څوک هغه وخت د بل پر شعر او يا هنري نثر باندې پوهېدی شي چې په خپله يې شعرونه ويلي او ادبي نثري ليکنې يې کړې وي)). (۴۸: ۱۴)

په داسې حال کې چې واقعيت داسې نه دی، د بېلګې په توګه: موږ ډېر داسې نالوستي ولسي شاعران لرو چې نه يې ادبيات مطالعه کړي او نه يې د شعر فنون لوستي دي، نه لفظي بديعې او نه

ketabton.com - The Digital Library

معنوي صنايع پېژني، نه ورته تشبيه، استعاره، کنايه، مجاز، قافيه او د هغې ارکان او عيبونه معلوم دي، خو داسې غوره ادبي منظوم اثار يې تخليق کړي او پنځولي دي، چې ډېر ستر هنري او ادبي ارزښتونه لري. همدارنګه ډېر داسې ادبپوهان او ادبي څېړونکي هم پېژنو چې د شعر پر ټولو فنونو او تلازماتو پوهېږي، خو نه شعر جوړولای او نه هم ادبي ټوټه يا لنډه کيسه او نور ادبي ژانرونه ليکلای شي.

نو ويلای شو چې: ادبيات او د ادبياتو په هکله پوهه او معلومات دوه بېل شيان دي، ادب په خپله د اديب نوښت او پنځونه (تخليق) دی.

ادبپوهنه درې اساسي څانګې لري، ادب تيوري، ادبي کره کتنه، ادب تاريخ.

ددې ترڅنګ ادبي تذکره، متن پوهنه او کتابپوهنه د ادبپوهنې پر څنګزنو څانګو کې راځي، دلته غواړو د ادبپوهنې پر همدغو اساسي او فرعي څانګو هم لنډه رڼا واچوو:

ادب تيوري: ((ادبي تيوري)) له ((ادبي)) او ((تيوري)) دوو توکو څخه جوړه کلمه يا اصطلاح ده چې له ((ادب)) څخه مقصد د ((ادب په تول پوره)) اثار دي او د تيوري مانا ((نظري اصول))، نظري پوهه يا د نظرياتو ټولګه ده چې په دې ترتيب د ((ادب تيوري)) مانا د ادب په اړه نظريې او ټوليز اصول ګڼل کېږي. (۱۶: ۱۴)

ketabton.com - The Digital Library

په اصطلاحي توګه ((ادبي تيوري هغه پوهنه ده چې د ادبياتو پر ماهيت، مبتدا ، غايه، ارزښت، رسالت او پرمختګ رڼا اچوي او دغه مسايل څېړي.)) د ((ادبي تيوري)) د پېژندنې لپاره ادبپوهانو يو شمېر توضيحي او تشريحي څرګندونې کړي، چې د هر سره ورته ټکي لري، دلته يې ځينې را اخلو:

کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي وايي: ((ادبي تيوري هغه پوهنه ده چې د ادبياتو پر ماهيت، مبدا ، نمايه، ارزښت، رسالت او انکشاف باندې بحث کوي.))

دوکتور اسدالله حبيب وايي: ((ادب تيوري د ادبي پديدو يا اثارو ټولنيز ماهيت، د ځانګړنو پرمختيا ، قانونمندي او ټولنيز نقش مطالعه کوي او د ادبي اثارو د ارزښت موندنې د څېړنې لپاره عام اصول ټاکي.))

يو بل تعريف کې راځي.

((ادب تيوري د ادبي مطالعاتو لپاره هغه منظمه او منسجمه لاره ده چې پر يوې نظريې ولاړه وي او د هماغې نظريې پر بنسټ د ادبي متونو مطالعه کوي.)) ځينې نور تعريفونه يې په دې ډول دي:

((ادب تيوري هغه علم يا پوهه ده چې د ادبي اثارو ټولنيز ماهيت، ځانګړنې او د ادب د ودې او پرمختګ قوانين مطالعه کوي.))

د (ادب د تيورۍ اساسونه) اثر ليکوال وايي:

((ادبي تیوري د ادبپوهنې یوه ډېره مهمه څانګه ده، چې د هنرمند له خوا د ژوند د ترسیم او د هغه د درک، د ټولنې پر ذهني وده او انکشاف د بدیعي اثارو د ارزښت معلوملو، د بدیعي اثارو د انواعو، د هغو د افادو د لارو، د لیکوالو د سبکونو، ادبي مکتبونو او داسې نورو تحقیق او څېړنه کوي.)) (۳۱: ۴)

((ادب تیوري د ادبپوهنې ستره او اساسي څانګه ده چې د ادب ټولنیز ارزښتونه، د ادب د پراختیا ټاکلي پړاوونه، د ودې او انکشاف تاریخي عنعنه، د ادبي اثارو اساسي فورم او نورې ځانګړنې څېړي او د ادبي موادو د څېړنې لپاره عمومي لارې او اصول ټاکي.)) یو لنډ تعریف یې دادی: ((ادب تیوري د ادب د بېلابېلو برخو او مسایلو په هکله د نظریاتو مجموعه ده.)) (۴۷: ۱۶۷-۱۶۸)

د ادبي تیوري په اړه دې پورته بېلا بېلو پېژندنو له مخې ویلی شو چې په عامه توګه په ادب تیوری کې د ټولنپوهنې د علمي قوانینو له مخې د ادب او ټولنې ترمنځ د اړیکو، د ادبیاتو د پیدایښت د عواملو، د ادبي مکتبونو، میتودونو او سبکونو، په ادبیاتو کې د شکل او مضمون څرنګوالی... او د بېلابېلو ادبي انواعو او ژانرونو په هکله بحث او څېړنه کېږي.

د ادب تیوري ترڅنګ ادبي کره کتنه هم د ادبپوهنې مهمه څانګه ګڼل کېږي، د ادبي کره کتنې لغوي او اصطلاحي ماناوو ته ځکه

ketabton.com - The Digital Library

تمېرو چې دا دواړه له ادب تاریخ سره مرسته کوي چې د یوې ژبې اثر څنګه په ښه ډول وڅېړل شي.

ادبي کره کتنه: په پښتو ژبه او ادب کې د عربي ژبې د (نقد) او (تنقید) او د انګرېزي ژبې د (کرېټسیزم) د کلمې لپاره کره کتنه وضع شوې ده، نو لازمه ده چې لومړی یې په دغو ژبو کې لغوي مانا او مفهوم وپېژنو او بیا یې بېلابېلې اصطلاحي پېژندنې راواخلو:

فرهنګ عمید د (نقد) د کلمې د لغوي مانا په اړه لیکي: ((نقد عربي کلمه ده، مانا یې سره کول یا کره کول، د کره او کوټه پیسو جلا کول، د کلام د عیبونو او ښېګڼو څرګندول او هم د هغو پیسو په مانا چې سملاسي ورکول کېږي، د نسیه خلاف (ضد).)) (۳۲: ۹۱۴)

پښتو پښتو تشریحي قاموس څلورم ټوک د کره کتنې د کلمې مانا داسې کړې ده: ((کره کتنه پښتو کلمه ده، لغوي مانا یې نقد، انتقاد، کرېټسیزم (انګرېزي) رښتینې قضاوت، ادبي نقد یا د انتقاد فن... او د ادبي کره کتنې مانا: وینا پېژندنه، د خبرو سنجونه، د ادبي اثارو د ارزښت او قیمت پېژندنه او د هغو له شرحې او تفسیر څخه عبارت ده، په داسې توګه چې د هغو اثارو ښه او بد او منشاء وپېژندل شي.)) (۱۱: ۵۴۹)

د (ادبي تیوري او ادبي کره کتنې) اثر لیکوال په لویدیځه نړۍ کې د عربي نقد د کلمې یا اصطلاح مفهوم په هکله لیکلي دي: ((په لویدیځه نړۍ کې د (نقد) عربي اصطلاح او کلمې معادل په

ketabton.com - The Digital Library

انګلیسي ژبه کې (criticism) په فرانسوي ژبه کې (locritique) په الماني ژبه کې (kritik) کارول کېږي، دا ټولې اصطلاحګانې چې په پورته دریو ژبو کې مو یادې کړې ریښه یې یوه ده او له یوناني کلمې (crites) څخه چې د (حکم او قاضي) مانا لري، مشتق شوي دي. له همدې مادې او ریښې څخه دي چې (krinein) کلمه د (قضاوت کولو) مانا ورکوي.)) (۵: ۶۰-۶۱)

په پښتو ژبه کې د (کره کتنې) لغوي مانا ژوره، پخه، په غور او دقت کتنه او ارزونه ده.

تر کومه چې خبره د ادبي کره کتنې (ادبي نقد) په اصطلاحي پېژندنې پورې اړه لري، په دې هکله په بېلابېلو څېړنیزو اثارو کې بېلابېلې توضیحي او تشریحي پېژندنې راغلې دي، چې تر ډېره سره ورته ټکي لري، موږ یې دلته ځینې را اخلو:

د (اشنایی با نقد ادبی) اثر لیکوال یې داسې راپېژني: ((ادب نقد (کره کتنه) چې هغې ته وینا سنجونه، وینا پېژندنه او وینا پوهنه هم ویل کېږي، د ادبي اثارو له ارزښت موندنې یا پېژندنې، تشریح او تفسیر څخه عبارت دی، چې د هغې په نتیجه کې دا جوته شي چې ددغو اثارو ښېګڼې او بدګڼې (ښکلاوې او نیمګړتیاوې) یا ښه او بد څه دي او د هغو منشاء کومه ده. ځینو د نظر خاوندانو یې د پېژندنې په اړه ویلي دي: په نړۍ کې د ترټولو غوره څېز، چې پېژندل شوی او یا د انسان په فکر او ذهن کې دی د هغو د پېژندنې

ketabton.com - The Digital Library

لپاره داسې هڅې او هلې ځلې دي چې له شخصي موخې، غرض او ګټې څخه لرې او خلاصې وي.)) (۲۵: ۲۱)

د (ادبي څېړنې) ليکوال د برېتانيکا دايرة المعارف او امريکا انسايکلوپيډيا په حواله د کره کتنې پېژندنې داسې راوړې دي: ((کره کتنه د هنرونو په باره کې يوه مستدلله او سيستماتيکه مباحثه ده، چې د هغو تخنيکونه او محصولونه توضيح او ارزوي. په دې ترتيب کره کتنه له استيتيکو کتنو (ښکلا پېژندنو)، عکس العملونو او کره کولو سره توپير لري.))

او د امريکا نادايرة المعارف په حواله ليکي:

((د يوه هنري اثر تنقيح، ارزونه او له هغه څخه انطباع اخيستنه د استيتيکي تجربې يوه حتمي او ضروري برخه ده.)) (۲۳: ۱۰۵)

د (ادبي تيوريو او ادبي کره کتنې) اثر ليکوال يې داسې راپېژني: ((ادبي نقد (کره کتنه) هغه پوهنه ده چې ادبي اثار د هنري او ښکلا پېژندنې د پديدو په توګه مطالعه کوي، د پوهنې په دې څانګه کې د پام وړ يا موجود اثر له نورو ادبي اثارو سره له اړيکو لرلو پرته په يوازې يا ځانګړي توګه ارزول کېږي.)) (۵: ۵۳)

اريانا دايرة المعارف ادبي کره کتنه (نقد) او نقاد په توضيحي او تشريحي بڼه داسې رامعرفي کوي:

((ادبي کره کتنه (نقد) د ادبپوهنې يوه ستره او مهمه څانګه ده. د نقد لغوي مانا فرهنګونو: وينا پېژندنه، د خبرو سنجونه، رښتينی

ketabton.com - The Digital Library

قضاوت او د ادبي اثارو ارزښت معلومونه را اخيستې ده. په عربي کې پخوا د (نقاد) اصطلاح په عامه توګه د اصلي او کوټه (ناچلو) ديناروڼو او درهمونو بېلوونکي شخص لپاره کارېدله، خو اوس به ادبي اصطلاح د وينا يا ليکنې د ښو او بدو اړخونو (ښېګڼو او بدګڼو يا عيبونو) معلوموونکي ته نقاد يا (کره کتونکی) وايي.

ادبي کره کتنې ته (ادبي تنقيد) يا (ادبي نقد) هم وايي، چې لغوي مانا يې محاکمه کول دي او کره کتونکی يا (ناقد) هغه څوک دی چې د نقد په وسيله د اثارو د ښه والي او بدوالي يا څرنګوالي په هکله لوستونکي ته يوه پرېکړه صادروي.

ادبي کره کتونکی د يو ادبي اثر د ژورې او هر اړخيزې مطالعې په لړ کې هغه تشريح او توضيح کوي او د اثر د محتوا پر اصلي روح، د ليکوال پر پيغام او ادبي اثر د رامنځته کولو پر اصلي موخه او غرض لوستونکی پوهوي او د کره کتنې د ټاکليو اصولو په رڼا کې يې ادبي ښکلا، ښېګڼې او بدګڼې، نيمګړتياوې او کمزورتياوې بيانوي.

يا په بله وينا: لوستونکي ته د اثر هر اړخ او د ليکوال فکر او غرض په اغېزمنه توګه ورښيي.)) (۲: ۲۷۱)

د (فرهنګ زبات و ادبيات پښتو) دريم ټوک ليکوال يې د پېژندنې په اړه ليکلي دي: ((ادبي کره کتنه د ادبپوهنې دريمه اساسي څانګه ده، د ختيځ او لويديځ په ژبو کې يې ډول ډول پېژندنې وړاندې شوي، په زياترو پېژندنو کې يې اساسي او

ketabton.com - The Digital Library

بنسټيز ټکي دادي چې کره کتنه د يوه اثر ښه او بد يا ښکلي او بدرنګ اړخونه ارزوي. د ادبي کره کتنې عمومي موخه د وخت لپاره د هغې ارزښت موندل يا معلومول دي.)) (۵۵: ۱۷)

د (ادب او ادبي کره کتنه) ليکوال د کره کتنې د پېژندنو په اړه د ځينو لويديځو ادبپوهانو نظريات راوړي دي چې دلته يې د کره کتنې د بېلابېلو اړخونو د پېژندنې لپاره د نوموړي اثر په حواله په لنډيز سره را اخلو:

انګرېزي کره کتونکی او شاعر ميتوارنلډ (Mathew Arnold) ويلي دي:

((په نړۍ کې چې ډېرې ښې خبرې شوي او يا کوم ښه او غوره اندونه رامنځته شوي دي، د هغو د بې پرې پېژندنې او عامونې د هيئت نوم کره کتنه ده.))

په ايټالوي دايرة المعارف کې يې ليکلي دي: ((کره کتنه د هغه عمل يا ذهني خوځښت نوم دی، چې د يو شي يا ادبي ټوټې د هغو ځانګړنو توپير وکړي، چې ارزښت ولري.))

يو جرمني عالم په دې اند دی: ((کره کتنه (يا ادبي ښکلا پېژندنه) په ځانګړې توګه دا ويني چې يوه ليکنه يا ادبي ټوټه (اثر) تر کومه بريده د ښکلا د هغو قوانينو او قواعدو مطابق ده، چې د تصنيف پرمهال منل شوې ده.)) (۵۰: ۱۲۹)

ketabton.com - The Digital Library

نامتو کره کتونکی (لوناچارسکي) د ادبي کره کتونکي د کار د لارو چارو په هکله داسې نظر ښکاره کوي: ((کره کتونکی باید تر ټولو لومړی د اثر محتوا او د هغه ټولنیزه منځپانګه وڅېړي، بیا له ټولنیزو ډلو سره د هغه د اړیکو تر څرګندولو او پر ټولنیز ژوندانه باندې د هغه د اغېزو تر ټاکلو وروسته د هغه فورم (بڼې او شکل) ته پام اړوي او د اثر بنسټیزو موخو سره د فورم اړیکي معلوموي او د هغو پایلو ترلاسه کولو سره مرسته کوي، چې د اثر له زیات اغېز او هنري بیان څخه عبارت دي.)) (۳۴: ۵)

(سپنګارن) وایي:

((کره کتونکی د انتقاد په ترڅ کې دغو پوښتنو ته ځواب ورکوي:

۱- هنرمند د څه څرګندولو لپاره کوښښ کړی دی؟

۲- ایا په خپل مرام کې بریالی شوی دی؟

په دغو پوښتنو پسې جوخت دریمه پوښتنه راولاړېږي: ایا هغه څه چې هنرمند څرګند کړي دي په څرګندولو ارزي؟)) (۲۳: ۱۰۶)

د (اې ای رچرډز) په اند: ((کره کتنه د یو انصاف لرونکي لیکوال شننه، مدلله څېړنه او په پای کې یې د ښکلاییزو ارزښتونو په اړه پرېکړه کول دي.))

ketabton.com - The Digital Library

(ابرامز) د ادبي اصطلاحاتو فرهنګ کې د ادبي کره کتنې په هکله ليکي: ((ادبي کره کتنه د ادبي اثارو تعريف، توصيف، طبقه بندي، شننه او ارزونه ده.))

د (کادن) د تعريف له مخې: ((ادبي کره کتنه هغه هنر يا علم دی چې د ادبي اثارو پرتلنې، سپړنې او څېړنې، شننې، تفسير او څېړنې ته ځانګړی شوی دی.))

عربي ليکوال (احمد امين) وايي: ((کره کتنه د ادبپوهانو په اصطلاح د هر هنري اثر چې موضوع يې ادب، يا انځور، يا موسيقي وي، درسته ارزونه، د هغه د خپل ځاني ارزښت سپړنه او د هنر په ورشو کې د هغه د کچې ټاکنه ده او هغه ملکه چې دغه ارزونه رامنځته کوي، ذوق دی او دا ذوق کوم بسيط او ساده شی نه دی، بلکې له ډېرو شيانو څخه مرکب دی، چې ځينې يې د عقل له قوې او ځينې يې د شعور له قوې څخه عبارت دي.))

(دکتور هاشم صالح مناع) د خپل اثر (بدايات فی النقد الادبي) کې ليکي: ((کره کتونکو د کره کتنې ډول ډول اصطلاحي ماناوې کړې دي، چې د ټولو لفظونه بېل بېل، خو مانا يې يوه ده.)) نوموړی د يو شمېر پېژندنو تر راوړلو وروسته يو جامع تعريف داسې وړاندې کوي: ((کره کتنه د هنري کار ارزول، له هر اړخه د هغه ارزښت ټاکل او پر هغه باندې د اغېز ښندونکو عواملو شنل، سپړل، علت ښوول، پېژندل او د هغه د مثبتو او منفي خواوو څرګندول او بيا پر هغه باندې حکم کول دي.))

(ډاکتر سيروس شمسيا) په خپل اثر (ادبي نقد) کې د ادبي کره کتنې د پېژندنې په هکله داسې وايي: ((د ادبي کره کتنې تعريف د

ketabton.com - The Digital Library

پخوانیو پوهانو په اند له هغه تعریف سره چې نن مهال کېږي، توپیر لري. د پخوانیو ادبپوهانو په اند له کره کتنې څخه موخه معمولاً دا وه چې د یو اثر عیبونه بیان کړي، یا یې د الفاظو د څرنګوالي په هکله څه ووایي، یا ووایي چې مانا له بل اثر څخه اخیستل شوې ده او په ټولیزه توګه د لفظ او مانا له څرنګوالي څخه وغږېږي، البته دغه مانا په خپله د نقد له لغت څخه هم په ګوته کېږي، ځکه نقد له (کره) څخه د (کوټه) بېلولو ته وايي، په دې ډول پخوانیو کره کتونکو کار زیاتره د ضعف د نقاطو ښودل وو.)) داکتر شمسیا زیاتوي:

((په لرغوني لویدیځ کې هم خبره دغسې ده، د (ویبستر) په نامه فرهنګ د criticism د ویې لغت، مانا داسې کاږي [د کره کتنې کار چې معمولاً عیب لټول دي] اما په اوسني نوي پېر کې له ادبي کره کتنې څخه موخه د اثر د عیبونو څرګندول نه دي (که څه هم کېدی شي دې چارې ته هم نغوته ولري.) ځکه ادب کره کتنه د لومړۍ کچې (لومړۍ درجې) او مهمو اثارو څېړنه کوي او په دې ډول اثارو کې زیات تر دې چې د ضعف ټکي ارزښت ولري، د قوت ټکي مطرح دي. ځکه نو ادبي کره کتونکی هڅه کوي د هغه لوړې کچې ادبي اثر په شننه او تحلیل سره لومړی د هغه جوړښت او مانا لوستونکو ته څرګنده کړي او بیا هغه قوانین چې ددغه ادبي اثر د سترتوب لامل شوی دی، توضیح کړي، ځکه نو ادبي کره کتنه له یوه لوري د اثر په څرګندونه کې د ادبي قوانینو کارول دي او له بله پلوه د هغو تازه او ممتازو اصولو کشف دی، چې په دغه اثر کې نغښتي دي.))

(شمسیا) وړاندې لیکي: ((ادبي کره کتنه یو خلاق کار دی او ادبي کره کتونکی باید د اثر د ښښتن په کچه د ذوق او خلاقیت

ketabton.com - The Digital Library

 څښتن وي. البته په دې توپير چې ليکوال او شاعر د فضيلت څښتن دی، خو د ادبي پوهنو پر ټولو اړخونو خبر نه دی. په داسې حال کې چې ادبي کره کتونکی ښايي له ټولو علومو سره په دقيقه توګه اشنا وي، چې له هغو ټولو څخه د اثر د لوړتيا د لاملونو په شننه او څېړنه کې د افزارو په توګه کار واخلي. په دې ډول کېدی شي د ادبياتو او د هغو د اړوندو مسايلو په غوړېدو کې د ادبي کره کتنې پر ارزښت پوه شو. ځکه په کره کتنې سره لومړی ادبيات تل تر تله متحول او ژوندي پاتې کېږي. ځکه کره کتونکی د لوړو کچو ادبي اثارو په څېړنه کې له هغو د وسيلو له هغې برخې کار اخلي چې په کار ورځي او خپل په خپله ځينې زاړه علمي او فني وسايل له منځه ځي او دويم د لوړو کچو اثارو په څېړنه کې نوي معيارونه او وسايل کشفوي او د خپل هېواد ادبياتو ته يې وړاندې کوي. په دې ډول لوستونکی د کره کتونکي په مرسته داسې معيارونه تر لاسه کوي، چې لوړ کچې اثار وپېژني، سطحي اثارو ته پام وانه ړوي او ددې ترڅنګ ددې لامل هم ګرځي چې ادبي او فرهنګي بهير خپل درست او سم مسير ته برابر کړ. ګواکې کره کتونکی په نا مستقيمه توګه خلکو ته ورښيي چې کوم اثار بې ارزښته دي او په دې سره کېدی شي پر فرهنګي کارونو خېټه اچوونکي هم د ناوړه ګټې اخيستنې مجال ونه مومي.))(۴۷: ۵۲۱-۵۲۲)

د (برسمند سخن) اثر ليکوال (ډاکتر نادر وزين پور) د ادبي کره کتنې د پېژندنې په اړه ډېرې مفصلې څرګندونې لري، چې دلته يې ځينې ټکي په لنډيز سره را اخلو:

ketabton.com - The Digital Library

((نقد (کره کتنه) په لغت کې له ناخالصو زرو څخه د چاندي زرو بېلول او په ادبي اصطلاح د ادبي اثارو ارزښت پېژندنه او ارزښت ټاکنه ده. د کره کتنې (نقد) د پېژندنې په اړه باید ووایو چې (نقد) یا کره کتنه یوازې په ادبي چارو پورې مربوطه نه ده او کېدی شي چې پر هر ډول علمي، فني، هنري، فلسفي، تاریخي او نورو ډول ډول اثارو ترسره شي.

تر کومه چې خبره په ادبي کره کتنې پورې اړه لري، کله چې زموږ په ټولنو کې د (نقد) یا (انتقاد) خبره راپورته کېږي، د ځینو خلکو په ذهن کې سملاسي (د عیب لټونې) په مانا او مفهوم افاده کېږي. په داسې حال کې چې له نقد څخه هدف هېڅکله هم یوازې نورو ته د یو ادبي اثر ناوړه، کمزورې یا نیمګړې خواوې ښوول او په ګوته کول نه دي، بلکې له نقد څخه هدف د یو ادبي اثر ارزښت پېژندنه او نورو ته د هغو ښودنه ده، ځکه که د یو ادبي اثر پر معنوي ارزښتونو باندې پوهېدل د ټولو خلکو لپاره ممکن او شوني نه دي، د نقاد یا کره کتونکي د هڅې او کوښښ په نتیجه کې د هغه اثر ټولې خواوې د کره کتونکي په وسیله په ژوره توګه تر غور او څېړنې لاندې نیول کېږي او بیا هغه د خپل کار نتیجه او ارزښت ټاکنه نورو ته خپروي. خو له بده مرغه زموږ په ټولنه کې ډېر ځله کله چې واورېدل شي پر هغه یا دغه کتاب کره کتنه (نقد) شوی، خلکو ته دا فکر پیداکېږي چې خامخا د اثر عیبونه او کمزورۍ په ګوته شوي، ځکه چې زموږ په ټولنه کې څوک له نقاد (کره کتونکي) څخه بله هیله او توقع نه لري.)) (۵۲۲:۴۷-۵۲۳)

د ادبپوهنې ددې څانګو تر پېژندنې وروسته اوس راځو خپلې اصلي موضوع (ادب تاریخ) ته؛ ادب تاریخ هم د ادبپوهنې له

ketabton.com - The Digital Library

اساسي څانګو څخه ګڼل کېږي، څرنګه چې ادب تاریخ دلته موږ ته د یوه مضمون په توګه مطرح دی، نو غواړو څه ناڅه په تفصیلي ډول دلته دي بحث ته تم شو او د ادب تاریخ په باب خپل بحث له یوې پوښتنې پیل کړو:

ketabton.com - The Digital Library

ادب تاریخ څه ته وایي؟

«ادب تاریخ» له «ادب» او «تاریخ» دوو توکو څخه جوړه یا رغول شوې کلمه یا اصطلاح ده د ادب کلمې د لغوي او اصطلاحي مانا په باب مو دمخه بحث کړی دی. او د «تاریخ» لغوی مانا نېټه، وخت، سنه، د کوم شي د وخت تعینول او د هغه کتاب نوم چې تېرې پېښې بیانوي او په اصطلاح کې په ځانګړې توګه د بشري پېښو مجموعې ته وایي، چې اجتماعي، سیاسي، اقتصادي، علمي، ادبي او کلتوري اوضاع او د پېښو د اړیکو څرنګوالی د علت او معلول پر اساس په کې څېړل شوی او ثمرې پرې بنا شوې وي. په عامه توګه دهر شي د تېر وخت مطالعې ته تاریخ وایي.» (۱۰: ۹۳۴)

له اصطلاحي پلوه د ادب تاریخ د پېژندنې لپاره د بېلابېلو ادبپوهانو او څېړونکو له خوا یو لړ توضیحي او تشریحي څرګندونې وړاندې شوې، دلته یې ځینې ډېر عامې پېژندنې وړاندې کېږي.

پوهاند عبدالحی حبیبي یې داسې راپېژني:

«د یوې ژبې ادب تاریخ ټول هغه تحولات او لوړتیاوې او احوال چې له ابتداء څخه ورپېښ شوي، بیانوي.» (۱۵: ۱۰)

ketabton.com - The Digital Library

پوهاند صدیق الله رښتین په خپل اثر (د پښتو د ادب تاریخ) کې د ادب تاریخ پېژندنه داسې کړې ده: ((د ادبیاتو تاریخ ډېر عام مفهوم لري او په عامه مانا د یو ملت د علمي، ادبي، فکري ترقۍ او یا تنزل د حالاتو بیان ته د ادبیاتو تاریخ ویل کېږي.)) (۲۰: ۸)

د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره) لیکوال یې څو پېژندنې په دې ډول را اخیستي دي:

((۱- د ادب تاریخ هغه پوهنه ده چې د هنري ادبیاتو د پیدا ینښت او ودې جریان له تاریخي شرایطو سره د ارتباط په ترڅ کې څېړي.

۲- ادبي تاریخ د انسان ژوند، لکه څومره چې په ادب (هنري ادبیاتو) کې تجلي کړې ده، رابرسېره کوي.

۳- د یوې ژبې ادبي تاریخ باید د هغې ژبې د ویونکو د کلتور په چوکاټ کې وڅېړل شي.)) (۲۴: ۱۸-۱۹)

اکاډمیسین دوکتور عبدالاحمد جاوید د (دري ژبې د ادبیاتو په باب) په خپل اثر کې وایي: ((ادب تاریخ هغه بحث دی چې د یوې ژبې د ادبي افکارو وده، تسلسل، د کیفیت څرنګوالی او له منځه تلل په کې څېړل کېږي.))

د ((ادب د تیوري اساسونه) اثر لیکوال یې داسې راپېژني: ((ادب تاریخ د تاریخي پراختیا او انکشاف، د تاریخي اجتماعي شرایطو او د هغو د چاپېریال له پلوه ادب څېړي او د تاریخ په جریان کې د بېلا بېلو تاریخي پوړیو اهمیت او اغېزه په ګوته کوي.)) (۳۱: ۵)

ketabton.com - The Digital Library

د ((پښتو ادبياتو اصطلاحي قاموس)) ليکوال يې داسې راپېژني: ((ادب تاريخ په عامه توګه د نړۍ او په خاصه توګه د يو هېواد او قوم د ادبياتو د پرمختګ جريان مطالعه او تر څېړنې لاندې نيسي، چې د تکامل په مختلفو ټاکلو او ځانګړو دورو او مرحلو کې څرګند شوی وي او همدارنګه د ځانګړو ليکوالو اثار هم تر تحليل او څېړنې لاندې نيول کېږي. په بله وينا:

ادب تاريخ په مختلفو سياسي، اجتماعي او اقتصادي پېښو کې د ادب پرمختيايي جريان تر څېړنې لاندې نيسي او په دغه جريان کې د مختلفو اثارو ارزښت او مقام ټاکي.

په لنډ ډول سره: ادب تاريخ د ادبي جريان پرمختګ او مختلفې پديدې او ټاکلې دورې تر څېړنې لاندې نيسي.)) (۲۷: ۲)

د ((فرهنګ ادبيات پښتو)) دريم ټوک ليکوال ليکي: ((ادب تاريخ د ادبپوهنې يوه څانګه ده، چې د ادبي پرمختيا بهير څېړي او په ترڅ کې يې د ډول ډول ادبي پديدو ځای او ارزښت ټاکي. ادب تاريخ کله د يوې ټولنې او يا سيمې د ادبي جرياناتو پرمختيا په تاريخي دورو او کله هم په يوې ټاکلې دوره کې تر مطالعې لاندې نيسي.))

د ((پښتو ادب تاریخ (کره کتنه) اثر ليکوال د ادب تاريخ په اړه د ګل محمد نورزي د کابل مجلې ((ادب پېژندنه)) ليکنې په حواله داسې توضيحي څرګندونې راخيستي دي: ((د ادبياتو تاريخ د يوه فرهنګ او ثقافت د پېژندګلوۍ لپاره تر ټولو غوره وسيله ده، چې د

ketabton.com - The Digital Library

هغه په مرسته پوهېږو ادبي اثار، افکار او ادبیات له څه تغیراتو او د کومو لاملونو په وسیله له نننی پرمختګ یا مخځوړ سره مخامخ شوي دي.)) (۴۰: ۳۰)

که د ادب تاریخ پورتنی بېلابېلې پېژندنې په غور سره ولولو، ډېر شریک ټکي به په کې وګورو، له دې ټولو څخه د ادبیاتو تاریخ د پېژندنې لپاره داسې مشترک ټکي وړاندې کولای شو: ((د ادبیاتو تاریخ هغه پوهنه ده چې د تاریخ د بېلابېلو پېړیو په پوړیو کې د یوې ژبې علمي، ادبي لوړتیا او ځوړتیا څېړي او د ټولنیزو چاپېریالي شرایطو او حالاتو په رڼا کې د ادبي ودې او تنزل د پېښو اصلي عوامل په ګوته کوي.)) (۴۸: ۲۳-۲۴)

د ادب تاریخ موضوع:

څومره چې د ادب موضوع پراخه ده او په ادبي اثارو کې د بشري پوهنو او انساني معلوماتو او اطلاعاتو ډېرې برخې چې د شعر او ادبي نثر په بڼه بیان شوي، د ادب په ساحه کې مطالعه کېږي، دغسې د ادب تاریخ موضوع هم ډېره پراخه ده.

پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ په لومړي ټوک کې د ادب تاریخ د موضوع په اړه لیکي: ((د یوې ژبې ادب تاریخ ټول هغه تحولات او لوړتیاوې او احوال چې له ابتدا څخه ورپېښ شوي، بیانوي، نو لکه د ادب موضوع چې ډېره ارته او پراخه ده د ادب تاریخ موضوع هم دغسې ده:

د ژبې پخوانی حال او وروستني انقلابونه او ټول تحولات ښيي. په ژبه کې چې څه علوم او فنون موجود وي، تاريخ يې څرګندوي، په تفصيلي توګه د يو ملت د فکري او علمي لوړتياوو احوال او اوضاع ليکي، د ټولو پوهانو د ژوندانه پېښې او د ودې کتابونه او علمي کارنامې او اثار ښيي.)) (۱۴: ۱۰- ۱۱)

د ادب تاريخ موضوع داده چې په پرله پسې پېړيو کې لفظي او فکر بدلونونه وڅېړي او مقصد ورڅخه دا وي چې د ويناوو او افکارو ترمنځ توپير پيدا کړي او بيا ورڅخه د منطقي او فکري لارو لپاره بنسټونه پيدا کړي. سربېره پر دې ادب تاريخ زموږ د فرهنګ له تېر تاريخ سره د پېژندنې ښه وسيله ده. دا موږ ته په ګوته کوي چې موږ له کومو حوادثو لوړتيا او ځوړتيا څخه تېر شوي يو او اوسني حالت ته رسېدلي يو.

د پښتو ادبياتو تاریخ (معاصره دوره) ليکوال د ادبي تاريخ د موضوع په اړه داسې نظر لري: ((د ادبي تاريخ د موضوع په باب بېلابېلې نظريې څرګندې شوې دي. ددې نظريو په قطب کې هغه نظريه ده چې ادب تاریخ د فرهنګ له تاريخ سره يو شانته ګڼي. ددغې نظريې پر اساس ادب تاريخ د يو ملت د علمي، ادبي، فکري او هنري ترقۍ يا تنزل د حالاتو بيان او د تاريخ د هرې دورې د حالاتو څرګندونکی دی.

په دغه تعريف کې ساينس، فلسفه، عقايد ، هنر او نورې کلتوري پديدې هم شاملې دي. په دې ترتيب د ادب اصطلاح د فرهنګ مترادفه ګڼل شوې ده.

ketabton.com - The Digital Library

په بل قطب کې هغه نظريه ده چې ادب تاريخ د ادبي تذکرې سطحې ته راټيټوي او په هغه کې د کرونولوژۍ پر اساس د شاعرانو او اديبانو د ژوند حالات او اثار معرفي کوي...

ددغو دوو قطبونو ترمنځ يې مهم تعريفونه په دې ډول دي:

۱- ادب تاريخ هغه پوهنه ده چې د هنري ادبياتو د پيدايښت او ودې جريان له تاريخي شرايطو سره د ارتباط په ترڅ کې څېړي.

۲- ادب تاريخ د انسان ژوند لکه څومره چې يې په ادب (هنري ادبياتو) کې تجلي کړې ده، رابرسېره کوي.

۳- د يوې ژبې ادبي تاريخ بايد د هغې ژبې د ويونکو د کلتور په چوکاټ کې وڅېړل شي.

اوسنی عمومي تمايل دادی چې ادب تاريخ بايد ژبني هنري اثار (ګړني او ليکني) له هغو شرايطو سره په ارتباط کې وڅېړي چې نوموړي اثار په کې ايجاد شوي دي.)) (۲۴: ۱۸-۱۹)

دې پورتنيو څرګندونو ته په پاملرنه که موږ د يوې ژبې ټول هغه ليکلي اثار په پخوانۍ اصطلاح ادبيات وبولو، چې د بېلابېلو علومو او فنونو په اړه دي (لکه کيميا، بيولوژي، هندسه، رياضي، تاريخ، جغرافيه، فلسفه، اقتصاد او...) نو په دې صورت کې د ادب تاريخ موضوع ډېره پراخېږي او ټول علوم او فنون او د هغو تاريخي بهير او د ودې او پرمختيا څرنګوالی د ادبياتو د تاريخ نه، بلکې د علومو او فنونو تاريخ بولو او که چېرې ادبيات د يوې ژبې هنري او تخليقي اثار وي، نو په دې

ketabton.com - The Digital Library

صورت کې بیا یوازې همدغه ډول ادبي اثار د ادبیاتو په تاریخ کې مطالعه کېږي او د ژبې هر ډول اثار د ادبیاتو په تاریخ کې نه ځایېږي. د ژبې هر ډول اثار لا څه چې اوس هغه منظوم اثار هم، چې هنري او ادبي ارزښتونه نه لري، په ادبیاتو کې نه شمېرل کېږي، نو د ادبیاتو په تاریخ کې هم د مطالعې مورد نه لري. لکه ځینې مذهبي فقهې، طبي، تاریخي او جغرافیایي او نور ډول ډول مسایل، چې زموږ په ژبه (پښتو) کې په نظم بیان شوي، خو هنري او ادبي ارزښتونه یې په نشت حساب دي.

کله کله له ځینو خلکو سره دا پوښتنه وي چې ادبي تذکره او ادبي تاریخ دواړه د یوه لیکوال پنځونې مطالعه کوي او خوندي کوي یې، نو ددې دواړو ترمنځ توپیر څه دی؟ یا هم ځینې لوستونکي یې یو بل سره نه شي توپیرولای، نو ددې په خاطر چې د دواړو ترمنځ توپیر وشي، ښه ده چې ادبي تذکره هم په لنډیز سره درو پېژنو او له ادب تاریخ سره یې توپیر هم په ګوته کړو:

ketabton.com - The Digital Library

ادبي تذکره څه شی دی؟

د ادبي تذکرې د لغوي او اصطلاحي پېژندنې په اړه په اريانا دايرة المعارف (پښتو) لومړي ټوک کې داسې راغلي دي: ((تذکره عربي کلمه ده چې لغوي مانا يې فرهنګونو: ذکر، بيان، يادښت، يادونه، تبصره او د پېژندنې پاڼه ښودلې او په اصطلاح کې هغه اثر ته ويل کېږي چې په کې د پوهانو، عارفانو، ديني او ملي مشاهيرو او نورو نومياليو شخصيتونو، د احوالو، ژوند پېښو او اثارو پېژندنه کېږي.

په ادبي او فرهنګي مطالعاتو کې ادبي تذکره هغه اثر ته ويل کېږي چې د شاعرانو او ليکوالانو ژوند پېښې او اثار په کې معرفي شوي وي او ضمناً په کې د هغوی د منظومو او منثورو ليکنو بېلګې هم خوندي شوي وي.)) (۲: ۲۶)

د ادبي تذکره ليکنې عمومي اصول:

سرمحقق زلمي هېوادمل په خپله يوه مقاله ((ادبي تذکره او ادبي تاريخ)) کې د تذکره ليکنې پر اصولو مفصل بحث کړی چې دلته يې په لنډيز سره ځينې ټکي را اخلو:

((د تذکره ليکنې عمومي او کُلي اصول داسې ښودلای شو:

۱- د شاعر يا ليکوال بشپړ احوال: تذکره بايد د شاعر، ناظم يا ليکوال نوم، تخلص، مستعار نومونه، د زوکړې نېټه، د

ketabton.com - The Digital Library

پلار نوم، کورنۍ، قوم، زده کړې، استادان، دوستان، شاګردان، کورنۍ وضعه، د اوسېدو ځای، سفرونه، عقیده، مذهب، عرفاني لاره (که یې ولري) که شاعر مړ وي د مړینې نېټه، مړستون، دا چې شاعر یا لیکوال پر څو ژبو پوهېده او دې ته ورته نورې خبرې.

۲- د شاعر اثار او ایجادات: په ادبي تذکره کې دې د شاعر یا لیکوال د ژوند پېښو ترڅنګ د هغه منظوم یا منثور اثار هم معرفي شي.

۳- د شاعر او لیکوال د اثارو د شکلي او موضوعي ځانګړنو څرګندونه دې وشي، خو پر هغو کره کتنه او تبصره د تذکره لیکونکي نه، بلکې د ادبي کره کتونکي او ادبي مورخ کار دی.

۴- د شاعر او لیکوال د ژوند پېښو او اثارو د پېژندنې ترڅنګ د هغوی د شعرونو او نثري لیکنو بېلګې راوړل. د کلام یا لیکنو د بېلګو په راوړلو کې باید د تذکرې لیکوال:

الف- که د شاعر یا لیکوال منظم اثار په لاس کې وي له هغو څخه دې داسې ځانګړې بېلګې راواخلي چې د هغه د فکر او هنر ارتقایي بهیر ورڅخه جوت شي.

ب- که شاعر یا لیکوال څو اثره ولري له هغو څخه دې څو نمونې راخوښې کړل شي.

ج- که د نظم یا نثر یوه بېلګه په لاس کې نه وي په هغه صورت کې ادبي تذکره لیکونکی پړ نه ګڼل کېږي.))

ketabton.com - The Digital Library

د ادبي تذکرو ډولونه:

د اردو ژبې پیاوړی لیکوال (ډاکتر علمدار حسین بخاري) په خپلې هغې مقالې کې چې په ((ادبي تاریخ نویسي)) اثر کې د ((اردو شاعرو کا تذکری اور ادبی تاریخ نگاری)) د بېلابېلو ځانګړنو له مخې ادبي تذکرې پر شپږ ډوله بنودلې او وېشلې دي:

۱- هغه ادبي تذکرې چې په هغو کې یوازې د پیاوړو شاعرانو او لیکوالانو د ژوند حالات او د کلام بېلګې خوندي شوې وي.

۲- هغه ادبي تذکرې چې په کې د یادونې وړ ادیبان راغلي او د هغو د نظم او نثر زیاتې بېلګې په کې وي، خو د ژوند مفصل حالات په کې راغلي نه وي. لکه بیاضونه او نورې غورچانړ ټولګې.

۳- هغه تذکرې چې په کې د یوې ژبې شاعري پر بېلابېلو پړاوونو وېشل شوې وي او له دې ډول تذکرو څخه موخه د یوې ژبې د شاعرۍ د ودې او پرمختیا ښودنه وي.

۴- هغه ادبي تذکرې چې د یوې مخصوصې یا ځانګړې ادبي دورې د شاعرۍ څرګندویي کوي.

۵- هغه تذکرې چې د یوې سیمې یا یوې ډلې د شعر او ادب استازیتوب کوي.

۶- هغه ادبي تذکرې چې یوازینۍ موخه یې د شعر او ادب کره کتنه او سمون وي.))

ketabton.com - The Digital Library

په فرهنګنامه ادبي فارسی، دویم ټوک کې یې ادبي تذکرې پر دوه ډوله وېشلې دي:

۱- عامه ادبي تذکره: چې به کې په عام ډول د یوې ژبې ټول شاعران معرفي کېدی شي. لکه په دري ژبه کې د عوفي ((لباب الباب)).

۲- خاصه ادبي تذکره: هغه تذکره چې په یوې خاصې زمانې پورې اړوند برې او په کې د هغې ځانګړې زمانې شاعران پېژندل کېږي، لکه په دري ژبه کې د احمدبیګ ګرجي ((تذکره اراء)) چې لیکوال په کې د خپلې زمانې شاعران معرفي کړي دي.))

د ادب تاریخ او ادبي تذکرې توپیرونه:

دمخه مو لومړی ((ادب تاریخ)) او بیا ((ادبي تذکره)) په لنډو ډېر تفصیل دروپېژندل او له هغې څخه دې پایلې ته ورسېدو چې تذکره په عامه توګه د تاریخ پوهنې څانګه ده او په تاریخي څېړنو پورې اړه لري، خو په ادبي مطالعاتو کې ((ادبي تاریخ)) او ((ادبي تذکره)) د تالیف دوه ځانګړي او جلا ډولونه دي. چې یو له بل سره لږو ډېر اړیکي لري.

په ځانګړې توګه ادب تاریخ په زیاتو مواردو کې پر ادبي تذکره ډډه لګوي، خو ادب تاریخ ادبي تذکره نه ده او دغسې ادبي تذکره هم له اوسنیو معیارونو سره سم ادبي تاریخ نه دی. د دواړو ترمنځ جوت توپیرونه شته د (ادبي تاریخ او ادبي تذکره) مقالې لیکوال دا

ketabton.com - The Digital Library

توپیرونه داسې ښودلي دي: ((کېدی شي په یوې ادبي تذکره کې د یوې ژبې د بېلابېلو دورو او په بېلابېلو جغرافیوي سیمو او ان فرهنګي حوزو کې د اوسېدلو شاعرانو، ناظمانو او لیکوالانو احوال او اثار مطالعه شي او دا معرفي، کېدی شي په الفبایي سیستم یا د سیمو په لحاظ او یا هم د تاریخي تقدم او تاخر له مخې په کرونولوژیک سیستم ترتیب او تنظیم شوې وي. حال دا چې په ادب تاریخ کې دا روش نه تعقیبېږي.

په ادب تاریخ کې د هرې دورې اثار، لیکوال او شاعران په خپله دوره کې د ادبي پېښو او ادبي جریاناتو د انکشاف پر اساس څېړل کېږي.

د ادب تاریخ په مورد کې دا خبره هم د هېرولو نه ده، چې په ادب تاریخ کې د یوې ژبې د ټولې جغرافیې اثار نه شي مطالعه کېدی او دا ځکه چې په بېلابېلو جغرافیوي سیمو کې، چې تر مختلفو سیاسي، اقتصادي او اجتماعي سیستمونو لاندې واقع وي، هورې د ادبیاتو ایجاد او ودې شرایط هم توپیر سره لري او موږ نه شو کولای چې د یوې ژبې ګرده اثار، چې په بېلابېلو هېوادونو کې تر بېلابېلو اجتماعي شرایطو لاندې یې وده موندلې وي، په یو ادب تاریخ کې مطالعه کړو.

د مثال په توګه که موږ اوس یوه پښتو تذکره لیکو کېدی شي په دې تذکره کې په افغانستان، پښتونخوا، جنوبي پښتونخوا، پاکستان، کشمیر، هند او بنګال کې ځینې تېر شوي شاعران، چې

ketabton.com - The Digital Library

په پښتو ژبه یې اثار پرې ایښي وي، سره یوځای معرفي کړو، خو په ادب تاریخ کې هلته د ادبي پدیدو د ایجاد او ودې مراحل له سیاسي، اجتماعي او اقتصادي شرایطو سره په ارتباط کې مطالعه کېږي. موږ نه شو کولای چې په دغو ګردو سیمو او هېوادونو کې ایجاد شوي ادبیات په یوه ادبي تاریخ کې یوځای سره مطالعه کړو.

کله چې څوک پښتو ادب تاریخ لیکي، نو په پخوانیو دورو کې چې ددغو سیمو برخلیک په سیاسي، اجتماعي او اقتصادي لحاظ سره د یوه واحد یا سره مشابه نظام په وسیله ټاکل کېده، دومره مشکل نه دی محسوس ځکه نو موږ کولای شو چې په لومړیو دوو پخوانیو دورو کې دغه ګرده ادبیات په یوه واحد ادبي تاریخ کې راوړو، خو په معاصره دوره کې چې په ادبیاتو کې د تجدد، معاصریت او نویوالي نښې په دغو ټولو سیمو کې پر یو وخت نه دي څرګندې شوي او تر یو ډول شرایطو لاندې یې وده نه ده موندلې، حتی د پښتونخوا او بلوچستان په سیمو کې دغسې توپیرونه ښکاره دي. حال دا چې په معاصره دوره کې دغه دواړه سیمې تر یوه سیاسي سیستم لاندې واقع دي. دا په دې مانا چې په بلوچستان کې د معاصرو ادبیاتو انکشاف او ودې جریان د پښتونخوا په پرتله ډېر ورو پرمخ درومي، نو ځکه موږ د پښتونخوا او بلوچستان معاصر ادبیات هم په یوه واحد ادبي تاریخ کې نه شو څېړلای.

ketabton.com - The Digital Library

کېدی شي په «ادبي تذکره» کې د ادبي او هنري اثارو د ليکوالو او شاعرانو ترڅنګ ځينې ناظمان هم معرفي شي، د شرقي ژبو تذکرې د دغسې ناظمانو په معرفيو، احوالو او اثارو ډکې دي، خو په ادب تاريخ کې د ناظمانو او هر ډول ليکوالو اثار د مطالعې ځای نه لري.

د تذکرې او ادبي تاريخ ترمنځ دا او داسې نور لوی واړه توپيرونه شته او مور کولای شو د تاليف ددغو دواړو ډولونو د مطالعې ساحې سره بېلې کړو.» (۴۷: ۴۶۸)

له پورته څرګندونو څخه جوتېږي چې ادبي تذکره او ادب تاريخ د تاليف دوه ځانګړي ډولونه دي، چې هېڅکله بايد يو شی ونه ګڼل شي. ځکه چې ادبي تذکره يوازې ليکوال او شاعران راپېژني او د هغو له اثارو سره مو اشنا کوي، خو ادب تاريخ بيا د يوې ژبې ادبيات له تاريخي پېښو سره په اړيکه کې تشريح او توضيح کوي، نوميالي ليکوال او شاعران هم راپېژني او د هغوی د اثارو ادبي او هنري ارزښتونه هم او په يوه ځانګړې ادبي دوره کې د دغو اثارو او د هغو ليکوالو او شاعرانو له دريځ څخه مو هم خبروي. البته دا بېله خبره ده چې د ادب تاريخ په ليکنه کې ادبي تذکرې د يوه اخځ او سرچينې په توګه خپل لوړ ارزښت او اهميت لري. د ادبپوهنې پر دې اساسي څانګو تربحث وروسته اوس غواړو د ادبپوهنې فرعي يا څنګزنو څانګو ته هم په لنډيز سره اشاره وکړو:

ketabton.com - The Digital Library

د ادبپوهنې فرعي څانګې:

په ادبي څېړنو کې د ادبپوهنې یو شمېر فرعي څانګې هم ښودل شوي دي، چې دلته یې په لنډه توګه درپېژنو:

د فرهنګ ادبیات پښتو درېیم ټوک لیکوال د ادبپوهنې فرعي څانګې داسې راپېژني:

((ادبپوهنه پر اصلي او بنسټیزو څانګو سربېره دا لاندې فرعي څانګې هم لري:

الف: د ادبپوهنې تاریخ، چې له څېړونکو سره د ادبپوهنې د هرې څانګې د ودې او پرمختیا په پېژندنه کې مرسته کوي.

ب: متن پوهنه

ج: کتاب پوهنه

سربېره پر دې ادبپوهنه له فلسفې، ښکلا پېژندنې، هنر پېژندې او ژبپوهنې څخه مرسته غواړي.)) (۵۵: ۱۰- ۱۱)

کاندید اکاډمیسن محمد صدیق روهي د ادبپوهنې د فرعي څانګو په اړه لیکي:

((ادبپوهنه ځینې فرعي څانګې هم لري، لکه: ادبي هیسټوروګرافي (د ادبي تاریخ لیکنې میتودولوژي) سبک پېژندنه، بیبلوګرافي (کتابښود) او ډراماټرجي، البته ډراماټرجي د

ketabton.com - The Digital Library

سینماتوګرافي په شان د هنر پوهنې جلا څانګه ده. او سنی تمایل دا دی چې هغه د ادبپوهنې په ساحه کې ونه څېړل شي.))

د ادبپوهنې د فرعي څانګو په پورتني وېش کې سبک پېژندنه یا سبک پوهنه هم د ادبپوهنې یوه فرعي څانګه بلل شوې، خو اوسني زیاتره ادبپوهان سبک پېژندنه یا پوهنه د ادبپوهنې په اصلي څانګه (ادبي تیوري) پورې اړوند ښاخ بولي او د ادبپوهنې فرعي څانګه یې نه ګڼي.

دوکتور اسدالله حبیب د ادبپوهنې فرعي څانګې داسې راپېژني:

((ادبپوهنه پر اصلي څانګو سربېره ځینې فرعي څانګې هم لري چې هغه د ادبپوهنې د تاریخ لیکنه، متن پوهنه او کتاب پېژندنه ده.

الف: د ادبپوهنې د تاریخ لیکل موږ د ادبپوهنې د هرې اصلي څانګې له تاریخي ودې او پرمختیا سره اشنا کوي او د هرې څانګې له سترو لاسته راوړنو څخه په استفاده د بریالیو څېړنو د ترسره کولو لارې چارې برابروي.

ب: متن پوهنه، اثر له هر ډول اشتباهاتو او له بهر څخه وارد شویو مطالبو څخه پاکوي او د اثر له لیکوال سره د مواردو په پېژندنه او تشخیص کې مرسته کوي.

ketabton.com - The Digital Library

ج: د لیکوال د اثارو په کتاب پېژندنه کې په لنډو څرګندونو او توضیح سره، چې د هغو کتابونو د بېلابېلو چاپونو په اړه چې د نوموړو اثارو په هکله لیکل شوي او د هغو اثارو په اړه چې له عمومي ادبپوهنې څخه بحث کوي، لیکل کېږي. دغه ډول څېړنې له لوستونکو یا مطالعه کوونکو سره دا مرسته کوي، چې د زیات شمېر کتابونو او څېړونو ترمنځ د خپلې خوښې او اړتیا وړ څه په اسانۍ سره ترلاسه کړي.)) (۱۲: ۵)

د ادبپوهنې د اساسي او فرعي څانګو تر پېژندنې وروسته اوس راځو د خپل بحث بلې موضوع ته او هغه دا چې دې پوښتنې ته باید ځواب پیدا کړو چې ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟ غواړو ددې پوښتنې ځواب د ادبپوهنې د همدې اساسي او فرعي څانګو د اصولو په رڼا کې ترلاسه کړو.

ketabton.com - The Digital Library

ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟

کله چې موږ د ادبپوهنې په رڼا کې ادبیات څېړو، نو یوه مهمه پوښتنه په کې دا رامنځته کېږي چې ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟ نوې دوره له پخوانۍ څخه څومره اغېز اخلي. ایا ادبي دورې هم د سیاسي تاریخ د دورو په شان مشخصه نېټه، پیل او پای لري او که نه یوه په بلې کې داخلېږي. ادبپوهان په عمومي ډول په دې نظر دي چې یوه ادبي دوره هغه وخت تشکیلېږي چې ادبیات یې داسې کمي او کیفي ځانګړنې ولري چې تر هغې پخوانۍ یې توپیر او چت ځرګند شي. د زمان اوږدوالی او لنډوالی په کې قید او شرط نه دی. ځرنګه چې یوه ادبي دوره په بله کې تداخل او امتداد پیداکوي په دې خاطر اسانه خبره نه ده چې یوه دوره له بلې څخه په یوه مشخصه تاریخي نقطه کې جلا شي، دا حالت د نړۍ د اکثرو ژبو په ادبیاتو کې پېښ شوی دی. په ادب تاریخ کې یوه موضوع هم د ادبي دورو د وېش مسله ده، دلته غواړو په دې پوه شو چې د ادب تاریخ له نظره ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي او څنګه یوه له بلې بېلېږي؟

د ادبیاتو د تاریخ ډېره ستره او مهمه بنسټیزه دنده د تاریخ په اوږدو کې د یوې ژبې د ادبیاتو مطالعه او پر بېلابېلو ادبي دورو د هغو وېشنه ده.

ketabton.com - The Digital Library

د یادونې وړ ده چې په ادب تاریخ لیکنه کې د ادبي دورو تشخیص او ټاکل یو ستونزمن کار دی او د ادبي مورخ زیاته پاملرنه او کړاو غواړي.

د ادبي دورو وېش لپاره کوم ټاکلی او منلی معیار نه شته او د بېلابېلو ژبو ادب تاریخ لیکونکو په دغه برخه کې ځانګړي ځانګړي معیارونه کارولي دي.

د «ادبپوهنه» اثر لیکوال د ادبي دورو د وېش په اړه د یو ټاکلي او منلي معیار د نشتوالي لامل داسې ښودلی دی: «د ادبي دورو د وېش په برخه کې تر ډېره د یوه ټاکلي معیار د نشتوالي یو ستر علت دادی چې ځینې ادبي جریانونه په اسانۍ سره خپل ځای نوي ادبي جریان ته نه خوشې کوي. کله کله د یو ادبي جریان ریښې ډېرې پخوانۍ وي، په تدریجي توګه وده مومي. د هغه د انکشاف په دوران کې ښایي یو بل قوي ادبي جریان رامنځته شي او یا له منځه ولاړ شي. لنډه دا چې ادبي مکتبونه، ادبي تمایلات اکثره داسې نه دي چې له کوم سیاسي رژیم سره رامنځته شي او د هغه له سقوط سره سم بې له ځنډه محوه شي. کله کله شرایط بدل شوي وي، خو ادبي عنعنه لا پرځای پاتې وي.» (۴۸: ۲۷)

د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره) اثر لیکوال کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي هم د ادبي تاریخ په لیکنه کې د ادبي دورو د ټاکنې او وېش موضوع له ستونزو ډکه بللې او د ادبي

ketabton.com - The Digital Library

دورو د وېش د مسلې په اړه يې مفصل بحث کړی، چې په لنډيز سره يې ځينې ټکي را اخلو:

((د ادبي تاريخ ليکنې ميتودولوژي يوه لويه ستونزه د ادبي دورو ټاکنه ده. ادب تاريخ ليکونکو په دې اړه له بېلابېلو لارو او ميتودونو څخه کار اخيستی دی، چې ځينې يې دادي:

۱- د ادبي ژانرونو، ادبي سبکونو يا ادبي مکتبونو پر اساس د دورو ټاکنه:

د دورو د وېش لپاره ددې ميتود يا لارې ښېګڼه داده چې د ادب ذاتي تطورېې د معيار په توګه ټاکلی دی. ادب تاريخ په اصل کې د ادبي جرياناتو تاريخ دی، نو کله چې يو ادبي مکتب خپل ځای بل ادبي مکتب ته پرېږدي د ادب تاريخ بله دوره پيلېږي. ادبي مکتبونه که له يوې خوا له ټولنيزو، اقتصادي او سياسي پېښو سره اړه لري، له بلې خوا نسبي خپلواکي هم لري. د ادبي دورو د ټاکنې ددغې لارې يوه ستره ستونزه داده چې ادبي ژانرونه او ادبي مکتبونه کله کله پر يو وخت پيلېږي. د بېلګې په توګه: په پښتو ادبياتو کې اکبر زميندا روی لومړنی شاعر دی چې د مثنوي او غزل بېلګې يې تر موږ رارسېدلې دي، نو دغه دوره په پښتو ادبي تاريخ کې په څه نامه ياده کړو؟ د غزل دوره يې وبولو او که د مثنوي. همدارنګه په اروپا کې د سمبوليزم، دادائيزم او سورياليزم ادبي مکتبونه پر يو ټاکلي وخت (۱۸۸۰-۱۹۲۴م) راټوکېدلي دي او په يو ادبي چاپېريال کې يې وده کړې ده.

ketabton.com - The Digital Library

۲- د پاچهانو د کورنیو پر اساس د دورو وېش:

د دورو د وېش دا لاره د ادبي پدیدو د پرمختیا له توضیح او تحلیل سره مرسته نه شي کولای. ادبي سبکونه، مکتبونه او ژانرونه د کوم پاچا یا واکمن په حکم یا دستور منځته نه راځي او د هغه مړینه هم پر ادبي جریان کومه ځانګړې اغېزه نه لري.

۳- د ټولنیز-اقتصادي فورماسیون د تیورۍ پر بنسټ د ادبي دورو وېشنه:

ددې لارې پلویان د ادب تاریخ د دورو وېشنه هم د پنځو تاریخي دورو له مخې کوي. ددې نظریې د پلویانو په اند ادب د ټولنیز شعور یو شکل دی، چې د بنسټ له بدلېدو سره سم بدلون مومي، یانې کله چې تولیدي مناسبات بدلون مومي په ادب کې هم بدلون راځي.

د یادونې وړ ده، چې د ادبي دورو د وېش دغه نظریه (تیوري) د ادبي تاریخ په برخه کې په بشپړه توګه د تطبیق وړ نه ده. د مثال په توګه په پانګوالي نظام کې په اروپا کې د سوریالیزم، دادایزم او داسې نور زیات شمېر ادبي مکتبونه رامنځته شوي، ان دا چې کمونیستي ادبیات هم په دغه دوره کې ایجاد شوي، نو په ادب تاریخ کې د یوې تاریخي دورې تر سرلیک لاندې د ټولو ادبي جریانونو شرحه له ستونزو ډکه ده.

ketabton.com - The Digital Library

۴- د تاریخي، سیاسي او ټولنیزو پېښو پر اساس د ادبي دورو وېشنه:

ددغې لارې له مخې په ادب تاریخ کې د دورو وېش هم لږو ډېرې نیمګړتیاوې لري. که څه هم سیاسي او ټولنیزې پېښې پر ادبي بدلون او تحول باندې اغېزه لري، خو هغه د ادب تاریخ اصلي موضوع نه ګڼل کېږي. د ادب تاریخ اصلي موضوع په خپله ادب دی.))

استاد محمد صدیق روهي د ادبي دورو د وېش په اړه د خپلو څرګندونو په پای کې وایي: ((اوس نو پوښتنه راولاړېږي چې د ادبي دورو د وېشنې معیار څه شی دی؟ ددې پوښتنې په ځواب کې ویل کېدی شي چې د ادبي اثارو د محتوا او شکل په بدلون سره نوې ادبي دوره پیلېږي. ادبي تحول باید اصلي معیار وي لیکن باید زیار وایستل شي، چې د ادبي تحول علتونه څرګند شي. البته دا احتمال شته چې ځینې وختونه ادب او سیاست یو له بله دومره نږدې وي چې ادبي تحول او سیاسي تحول یو ګډ نوم غوره کړي، لکه په پښتو ادب کې د روښانتیا دوران.)) لیکوال په پای کې وړاندیز کړی چې دده په اند په ادب تاریخ کې د ((ادبي دورې)) پرځای د ((ادبي دوران)) کلمې کارول غوره دي. ځکه چې یوه دوره پای ته نه وي رسېدلې چې بله پیل شي او لوړې څوکې ته ورسېږي. د مثال په توګه: د ریالیزم دوره چې دمخه پیل شوې ده لا تراوسه دوام لري او ددغې دورې په اوږدو کې د نیچرلیزم (ناتورالیسم

ketabton.com - The Digital Library

سمبولیزم، اګزیستننتالیزم او سوریالیزم په شان یو شمېر ادبي مکتبونه راوټوکېدل او ثمرې ته ورسېدل.

د ((دوران)) کلمې مقصد دادی چې په یوه دوره کې ښایي ډېر نور ادبي جریانونه د شهرت اوج ته ورسېږي. دغسې لوړې څوکې یا د شهرت اوج د ((دوران)) په نامه یادېږي.)) (۴۷: ۴۳۷- ۴۴۰)

د ادبیاتو د تاریخ د دورو د وېش په باب د پښتو ادبیاتو (معاصره دوره) اثر د لیکوال په دغو پورتنیو څرګندونو کې مورږ د ادبي دورو د وېش بېلابېلې لارې وپېژندلې او په ترڅ کې یې د هغو له ځانګړتیاوو او نیمګړتیاوو هم خبر شو او په پای کې د لیکوال هغه نظر مو هم ولوست چې د ادبي دورو د وېش په اړه یې وړاندې کړی دی.

د ((ادبیاتو تاریخ مسالې)) د مقالې لیکوال کاندید اکاډمیسین محمد انور نومیالی د ادبي دورو د وېش په اړه داسې نظر لري: ((که د ادبي اثارو کیفیت یې ډېر وي او هم یې د کلتوري اوښتونونو له پړاو سره د کیفي تغیر نښې څرګندې وي، نو کېدلای شي چې د ښې دقیقې پېژندنې او تصنیف لپاره یې خاصه دوره بندي وټاکو، خو دا دوره بندي هېڅ لازمه نه ده، چې باید د نېټې او کرونولوژۍ په اعتبار وي. کېدی شي چې د ادبي اثارو د نوعیت یا د کوم شاعر په نامه او یا د کومې بلې مبداء پر بنا یې تثبیت کړو.

د خاصو دوره بندیو په مورد کې به ښه دا وي چې د هرې ژبې خپل محتویات په پام کې ونیسو او ځانګړې دوره بندي یې منځته

ketabton.com - The Digital Library

راوړو. که په دې مورد کې د نورو ژبو تقليد کوو او يا د هغو له دوره بنديو څخه تقليدي استفاده کوو، نو څرنګه چې محتوا يې تفاوت سره لري. ارومرو پر ډېر مشکل اخته کېږو. ځکه چې يوه ژبه ښايي په خپله يوه دوره کې د کميت او کيفيت له پلوه ډېره شتمنه، خو بله ژبه بيا په هم هغه زماني حد کې ببخي ببل تاريخي جريان ولري، چې د بلې ژبې لپاره کفايت نه کوي، د هرې ژبې د ادبياتو تاريخي تصنيف هم بايد د هغې ژبې په محتوا کې تثبيت شي.)) (۴۵: ۸۹)

شوروي ادبپوه (عبدالنبي ستار زاده)، په خپله مقاله کې، چې پوهنمل لطيف ناظمي په دري ژبه ((دوره بندی ادبيات از نگاهی روش شناسی)) تر سرليک لاندې ژباړلې ده، د ادبي تاريخ د دورو د وېش او ډلبندۍ طرحه داسې وړاندې کړې ده:

((کولای شو ووايو چې د ادبياتو په دوو ډولونو ډلبندۍ يانې علمي او عملي ډلبندۍ کې لاندې طريقې راڅرګندېږي:

۱- د واکمنو کورنيو پر بنسټ د ادبياتو د دورو وېش.

۲- د زماني بهير پر بنسټ د ادبي دورو وېش.

۳- د ادبي ښوونځيو، سبکونو او ژانرونو پر بنسټ د ادبي دورو وېش.

۴- د ټولنيزو، سياسي او تاريخي پېښو پر بنسټ د ادبي دورو وېش.

ketabton.com - The Digital Library

۵- د عامو تاریخي دورو پر بنسټ د ادبي دورو وېش)) (۴۷: ۴۴۱)

د ((ادبپوهنه)) لیکوال د ادبي دورو د وېش په اړه د مفصل بحث په یوه برخه کې لیکي: ((په لویدیزه نړۍ، په ځانګړې توګ د انګرېزي ژبې په ادب تاریخونو کې د ادبي دورې د ټاکلو یو معیار دادی چې هره دوره یا عصر د یو نومیالي استازي لیکوال او ادیب په نامه یادېږي، لکه د (چاسر) عصر، (سپنسر) عصر او داسې نور او یا ادبي دورې د پېړیو په نوم نومول کېږي، لکه د (پنځلسمې پېړۍ ادبیات، د (اتلسمې) پېړۍ ادبیات او داسې نور. ځینې وخت یې بیا د مسلطو ادبي مکتبونو په نوم نوموي، لکه د(کلاسیزم) عصر، د (رومانتیسیزم) عصر او نور.

زموږ په ادبیاتو کې د ادبي دورو په وېش او ټاکنه کې هم دغه ستونزه موجوده ده. په پښتو او دري ژبو، چې د ادبیاتو د تاریخ په نوم کوم اثار لیکل شوي، لیکوالانو یې پرته له دې چې په ادب کې د فورم او محتوا د کمي او کیفي بدلون، د ادب د ودې او انکشاف جریان او د هغه عوامل په پام کې ونیسي له خپلې خوښې او ذوق سره سم یې د ادبي دورو وېش په عنعنوي توګه کړی دی:

چا پر هېواد باندې د بهرنیو یرغلګرو او د تاړاکونو او چا د کورنیو شخړو او اشخاصو ترمنځ د سیاسي واک د لېږدېدو، ځینو بیا د سیاسي نظامونو د بدلون او اوښتون او ځینو نورو د ادبي جریاناتو او مکتبونو او د هغو په راس کې د نومیالیو ادیبانو په نوم ادبي دورې وېشلې او ټاکلې دي.

ketabton.com - The Digital Library

باید ووایو چې دغه پورتني وېشونه او د ادبي دورو د ټاکلو او بېلولو لارې هېڅکله هم د یوې ژبې د ادبیاتو د ودې او انکشاف د تاریخي سیر له تشریح او روښانولو سره مرسته نه شي کولی.»(۴۸: ۲۸)

لیکوال د ادبي دورو پر وېش باندې د مفصل بحث په پای کې د ادب تاریخ لیکونکي ته لارښوونې او سپارښتنې کوي: «د ادب تاریخ لیکوال ته لازم دي چې هغه باید تر هرڅه لومړی پر ادبي تیوري وپوهېږي، چې د هغې له مخې د خپلې ژبې د ادبي اثارو مطالعه وکړي، ځکه چې د ادب تاریخ په واقعیت کې د ادبي تیوري د تطبیق ډګر دی:

- د ادبي تاریخ لیکوال باید د هرې دورې د خلکو له ټولنیزو، دیني، مذهبي او سیاسي عقایدو، تاریخي ټولنیزو حالاتو، پېښو، د ادبي غورځنګونو او تحریکونو یا ادبي مکتبونو او جریانونو، په هکله هر اړخیز معلومات ولري، چې د ادبي تاریخ دورې په سمه او مطلوبه توګه وټاکلی یا ووېشلی شي.
- د ادب تاریخ په هره دوره کې باید د هغې دورې د نومیالیو او استازو ادبي خېرو د ژوند پېښو، د ټولنیزو حالاتو، شرایطو او مسایلو پر وړاندې د دغو استازو ادیبانو دریځ، خلکو او ټولنې ته د دغو ادیبانو د اثارو او افکارو د پیغام په ترڅ کې د ځانګړو اصولو او مشخصاتو

ketabton.com - The Digital Library

له مخې د غوره ادبي اثارو په هکله قضاوت، د رامنځته شويو ادبي غورځنګونو او جريانونو مناسبه پېژندګلوي او د دغو ادبي مکتبونو او سبکونو د رامنځته کېدو، ودې، انکشاف، اغېزو او له منځه تللو د عواملو د ښودنې په هکله يوه هر اړخيزه او جامع سپړنه او څېړنه لازمي ده.

- يوازې د يو يا بل شاعر او ليکوال د ژوند پېښې، د نظم او نثر د بېلګو رااخيستل په هېڅ ډول د ادبياتو تاريخ نه شو بللای، بلکې د يوې ادبي تذکرې نوم ورکولای شو، چې البته د ادبياتو د تاريخ ليکنې پرمهال ورڅخه پر خپل ځای لږو ډېره ګټه پورته کېدی شي.
- ادب تاريخ سربېره پر دې چې موږ ته په هره ادبي دوره کې د هغې دورې نوميالي استازي او مشهور اديبان او د هغوی ارزښتناک ادبي اثار راپېژني، د هغه عصر او دورې د ټولنيزو، عقيده يي، سياسي، علمي، فرهنګي او نور حالاتو يوه نقشه هم زموږ مخې ته ږدي، چې ددغو اثارو اديب په کې روزل شوی، ادب په کې رامنځته شوی، د بېلابېلو عواملو له مخې يې د لوړتيا او ځوړتيا پړاوونه وهلي دي. څومره چې په ادبي تاريخ کې د هرې دورې او عصر روحيه او د پېښو انځور هر اړخيز او جامع وي، په هماغه کچه يې د ليکوال او اثر د معقوليت او مقبوليت چانس زيات دی.)) (۴۸: ۲۸-۲۹)

ketabton.com - The Digital Library

د ادبي دورو د ټاکلو د عامو اصولو له مخې اوس راځو د پښتو ادبیاتو د تاریخي دورو ټاکلو ته.

د پښتو ادبیاتو د تاریخي دورو د ټاکلو په برخه کې هم د نظر اختلافات شته، ښه به وي چې دلته د پښتو ادبپوهانو نظریات وړاندې کړو او بیا په پای کې د هغو د نظرونو له ټولګې څخه وروستۍ نتیجې ته ورسېږو.

ketabton.com - The Digital Library

په پښتو ادب تاریخونو کې د ادبي دورو وېش

دمخه مو یادونه وکړه چې په ادب تاریخونو کې د ادبي دورو وېش په باب د ساینسي فورمولونو په شان کوم ثابت او منلي اصول او معیار نه شته او زیاترو ادب تاریخ لیکونکو یا په عنعنوي بڼه د نورو ادب تاریخونو په تقلید او یا هم د خپل ځانګړي ذوق له مخې د ادبي دورو د وېش چاره ترسره کړې ده. په پښتو ادب تاریخونو کې هم دا دود او عنعنه پالل شوي دي، موږ دلته د پښتو ادب تاریخونو له جملې څخه په ځینو تاریخونو کې د ادبي دورو وېش را اخلو، کتنه ورته کوو او په پایله کې په پښتو ادب تاریخونو کې د دورو د وېش وروستۍ او د یو نسبي معیار په توګه منل شوې طرحه، چې په عمل کې پلې شوې هم ده، وړاندې کوو. دا نظریې استاد محمد صدیق روهي هم راټولې کړې او کتنه یې ورته کړې ده. موږ به ټولې دا نظریې وړاندې کړو او ورپسې به د استاد روهي نظر، شننه او ارزونه هم وړاندې کړو:

پوهاند عبدالحی حبیبي (د پښتو ادبیاتو تاریخ) په لومړي ټوک کې چې پر (۱۳۲۳ل) کال په کابل پوهنتون کې د ادبیاتو پوهنځي د تاسیس پرمهال ددغه پوهنځي د محصلانو لپاره لیکل شوی، د پښتو ادبي تاریخ دورې څلور ښودلې او یادونه یې کړې چې د هرې

ketabton.com - The Digital Library

دورې لپاره به د ادب تاريخ ځانګړې ټوک ليکي. استاد حبيبي ليکلي دي:

((زه په دې کتاب کې د پښتو ادب دورې پر څلور ډوله وېشم. د پښتو ادب تاريخ به څلور ټوکه وي، په دې ډول:

(۱) لومړۍ دوره، اول ټوک: په دې دوره کې به دا وښودل شي چې تر اسلام دمخه د پښتو ژبه وه که يه؟ د ژبې موقعيت په پخوانو ارياياانو کې څه و؟ او پښتو له زړو ارياايي ژبو سره څه نسبت لري؟...

(۲) دويمه دوره يا دويم ټوک: د پښتو ژبې دويمه دوره د اسلام له ابتداء څخه شروع کېږي او تر زر (۱۰۰۰) هجري کال پورې رسېږي...

(۳) درېيمه دوره او درېيم ټوک: دا دوره له (۱۰۰۰) هجري څخه شروع کېږي تر (۱۳۰۰) هجري پورې رارسېږي... په دې دوره کې پښتو ادب ښه وده کړې ده، په نظم او نثر کې ډېر تحولات پېښ شوي دي او نوي مکتبونه رامنځته شوي دي.

(۴) څلورمه دوره يا څلورم ټوک: له (۱۳۰۰) څخه شروع کېږي او د ژبې د وروستنيو (۶۰) کالو پرمختګ او لوړتيا راښيي، د نوي ادب د نوو تحولاتو څرګندونه کوي، د ژبې د عصري نهضت تاريخ دی.)) (۱۴: ۵-۷)

ketabton.com - The Digital Library

په دې ترتيب استاد حبيبي د پښتو ادبياتو تاريخ پر څلورو دورو وېشلی دی. د لومړۍ دورې لپاره يې د ادبياتو تاريخ لومړی ټوک ليکلی، چې د ادبياتو پرځای د پښتو ژبې تاريخ دی او د دويمې دورې لپاره يې دويم ټوک ليکلی، نور يې د ادبياتو د پوهنځي د پښتو څانګې د درېيمو او څلورمو ټولګيو محصلانو لپاره درسي نوټونه ليکلي، چې په دې وروستيو کې د ((پښتو ادبياتو لنډ تاريخ) په نوم چاپ شوي دي.

پوهاند صديق الله رښتين په خپل اثر ((د پښتو د ادب تاريخ)) کې د پښتو د ادبي تاريخ دورې څلور بللي او داسې يې راپېژندلي دي:

((اوله دوره: له دويمې هجري پېړۍ (۷۱۸ع) څخه شروع او تر (۹۰۰هـ) يا (۱۴۹۴ع) کال پورې رسېږي. (د سوريانو، غوريانو او لوديانو عصر).

دويمه دوره: له (۹۰۰) هجري څخه تر (۱۱۰۰هجري ۱۶۸۷ع) پورې ده (د بابر او د هغه د اولادې زمانه).

درېيمه دوره: له (۱۱۰۰) هجري څخه تر (۱۲۵۰هجري-۱۸۳۴ع) پورې رارسېږي (د هوتکو او سدوزو زمانه).

څلورمه دوره: له (۱۲۵۰ هجري-۱۸۳۴ع) څخه راپېلېږي شروع شوې ده (د محمدزو عصر او اوسنۍ دوره)) (۲۰: ۸)

ketabton.com - The Digital Library

دغسې په نورو ادبي تاريخونو کې هم د ادبي دورو د وېش مساله يا د دغو دوو ادبي تاريخونو په تقليد او يا هم د خپل ذوق له مخې د ادبي دورو وېش شوی او شمېر يې تر دې لږ يا ډېر ګڼل شوی دی.

لکه څنګه چې دمخه مو يادونه وکړه، کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي د ادبي دورو د وېش په باب د اکثرو پښتو ادبپوهانو نظريې راټولې کړي او په دې برخه کې يوه هر اړخيزه شننه او ارزونه کړې چې دلته يې يادول خورا ضروري دي. استاد روهي وايي:

((تر هرڅه مخې د ادبي دورو د وېش لپاره بايد يو منطقي معيار وټاکل شي. دغه معيار له مخې بايد د هرې دورې ځانګړتياوې وښودل شي. که چېرې هماغه معيار پر ټولو ادبي دورو باندې د تطبيق وړ نه وي، نو د ادبي دورو تصنيف خپل اعتبار او ارزښت له لاسه ورکوي.

د پښتو ادبي تاريخ ليکونکو د ادبي دورو د ټاکلو لپاره له بېلو بېلو معيارونو څخه کار اخيستی دی. د دغو پوهانو او استادانو کار د قدر وړ دی، خو د يوناني فيلسوف (ارستو) دا خبره به نه هېروو چې ويلي يې وو: ((خپل استاد اپلاتون راباندې ګران دی، خو حقيقت تر هغه نه زيات راباندې ګران دی.)) نو د دې لپاره چې د ادبي دورو د نوي ډېزاين په باب قضاوت وکړای شو پخوانو معيارونو ته به يوه انتقادي کتنه وکړو. علمي څېړنه د دې غوښتنه

ketabton.com - The Digital Library

کوي چې باید په ټاکلې ساحه کې د نورو پوهانو کارونه ارزیابي شي.

د پښتو ژبې لوی ادبي مورخ علامه حبیبي د خپل اثر (د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی ټوک، دریم ټوک) کې په حقه ګیله کوي چې دده د کتاب تر لومړي چاپ وروسته په دېرشو کلونو کې هېڅوک میدان ته رانغی چې دده له خوا پیل شوی کار تکمیل کړي. لوی استاد د همدغه کتاب په سریزه کې لیکي: ((زما هیله هغه وخت دا وه چې دا کتاب به سمدستي د لومړي صنف د محصلانو په کار ورشي او بیا چې دغه زده کوونکي استادان شي او خارج ته د لوړو زده کړو لپاره لاړ شي او په لوړو پوهنتونونو کې لوست وکړي، نو به دوی د خپلې پوهنې په رڼا کې نوې او ژورې څېړنې وکړي او ښايي چې تر دې ډېر ښه او ګټور او محققانه کتابونه پر همدغه موضوع باندې وکاږي... مګر زه چې اوس ګورم هغه امید مې ترسره نه شو.))

د لوی استاد پوهاند حبیبي غوښتنه او پراخ نظري موږ ته اجازه راکوي چې لومړی دده په یاد شوي کتاب کې ادبي دورې تر بحث لاندې ونیسو. پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو ادب دورې پر څلورو برخو وېشلې دي: په لومړۍ دوره کې دا کوښښ شوی دی چې تر اسلام دمخه د پښتو ژبې موجودیت او د نورو آریايي ژبو ترمنځ د پښتو ژبې موقعیت تثبیت کړي. دویمه دوره د اسلام له ابتدا څخه شروع کېږي او تر (۱۰۰۰هـ.ق) کاله پورې رسېږي.

ketabton.com - The Digital Library

دریېمه دوره له (۱۰۰۰هـ.ق) کاله څخه پیلېږي او په (۱۳۰۰هـ ق) کې پای ته رسېږي. څلورمه دوره له (۱۳۰۰هـ ق) څخه شروع کېږي.

ارواښاد پوهاند حبیبي د ادبي دورو تر معرفي کولو وروسته لیکي: ((زه دا منم چې زما کار او سعی به خورا ابتدایي وي، مګر هیله لرم چې وروستني پښتانه به دا چاره ښه بشپړه کړي او دا بڼ به د تحقیق او پلټنې په ګلونو ښه ښکلی او سمسور کړي خو:

باغ د ګلو به سمسور وي موږ به نه یو

د بلبلو به پرې شور وي موږ به نه یو

پوهاند حبیبي د ادبي دورو په وېش کې د قدماوو لاره نیولې ده، په دې مانا چې ((د لغاتو فلسفه))، ژبه او ژبنۍ پوهنې هم د ادب جز بولي. په اوسني وخت کې د ژبې د تاریخ حساب له ادبي تاریخ څخه جلا دی ځکه چې ادبي تاریخ یوازې هنري ادبیات تر څېړنې لاندې نیسي. که ژبپوهنه او ادبپوهنه د علم جلا څانګې وګڼو نو لومړۍ دوره د پښتو په ادبي تاریخ کې ځای نه لري. البته کېدی شي چې په سریزه کې ورته اشاره قدرې وشي.

دویمه خبره داده چې د ادبي دورو په دغه وېش کې کومې مهمې فرهنګي او ادبي پېښې په نظر کې نه دي نیول شوې. د مثال په توګه (۱۳۰۰هـ ق) د څلورمې ادبي دورې پیلامه ګڼل کېږي. چې دغه دوره د امیر عبدالرحمن خان له پاچهۍ سره متصادفه ده. په دغه وخت کې د ادبي تحول څرک نه لګېږي، بلکې په ادبي لحاظ شنډه دوره

ketabton.com - The Digital Library

ده. له قرينې څخه ښکاري چې د کتاب مولف ګرد عدد او د پېړۍ د پيلېدو معيار ته توجه کړې ده.

تر پوهاند حبيبي وروسته استاد صديق الله رښتين د پښتو ادبياتو يو پياوړی مورخ دی او د ادبي تاريخ په غنا او روښانولو کې يې د قدر وړ خدمتونه کړي دي. پوهاند رښتين په خپل اثر (د پښتو د ادب تاريخ) کې ټولې ادبي دورې پر پنځو دورو وېشلې دي.

ده په خپل وېش کې تر اسلام نه مخکې دوره حذف کړې ده، ځکه چې په هغه زمانه کې د پښتو د ادبي اثارو کوم څرک نه دی لګېدلی. البته په دې وروستيو وختونو کې داسې اسناد لاس ته راغلي دي چې وايي د (۱۵۰ ق. م) په حدودو کې د (مالنده پڼو) په نامه يو کتاب په پښتو ژبه کښل شوی و، دغه کتاب په پالي ژبه ترجمه شوی دی او په هغه کې يادونه شوې ده چې نوموړی کتاب له پښتو ژبې څخه ژباړل شوی دی. څرنګه چې د پښتو کتاب لاسته نه دی راغلی، نو د ادبي دورو په وېش کې تر اسلام نه مخکې زمانه په حساب کې نه ده نيول شوې.

پوهاند رښتين ادبي دورې داسې ټاکلي دي: اوله دوره له (۱۰۰هـ) نه تر (۸۰۰هـ) پورې، دويمه دوره له (۹۰۰هـ) نه تر (۱۱۰۰هـ) پورې. دربيمه دوله له (۱۱۰۰هـ) نه تر (۱۲۵۰هـ) پورې. څلورمه دوره له (۱۲۰۰هـ) نه تر (۱۳۵۰هـ) پورې . پنځمه دوره له (۱۳۵۰هـ) نه راپدېخوا.

ketabton.com - The Digital Library

په دغه وېش کې ځینې ښېګڼې لیدل کېږي خو په مجموع کې د معیارونو په لحاظ د تامل وړ برېښي. نوموړي پوه د لومړۍ دورې د ادبي خصوصیاتو په باره کې ډېر په زړه پورې تحلیل کړی دی. ده دویمه دوره له میا روښان څخه پیل کړې ده. دغه نظر هم معقول ښکاري خو دومره باید ووایو چې لازمه نه وه دویمه دوره د بابر پاچا او د هغه د اولادې په نامه یاده شي. همدارنګه څلورمه دوره یې د محمدزیو د سلطنت له پیلېدو سره تړلې ده او د پنځمې دورې په وېش کې چې هغه هم د محمدزیو د سلطنت ادامه ده، تداخل لیدل کېږي. د کتاب مولف ادبي دورې له پاچهي کورنیو سره په ارتباط کې ساتلې دي. په دغه اثر کې پر ادب باندې د سیاسي او اقتصادي عواملو اغېزه له پامه غورځېدلې ده او یا لږ ارزښت ورکړ شوی دی. کله کله د پاچهي کورنۍ په بدلېدو سره د استاد او دده د سبک پیرو (لکه رحمان بابا او دده شاګرد محمد یونس) ادبي دورې سره بېلېږي، یانې د ادبي تحول پرځای د پاچهانو تاریخ معیار ګڼل شوی دی، خو دغه معیار هم په سیستماتیک ډول نه دی مراعات شوی. د کتاب په اوله دوره کې (د پښتو د ملي ادب ځینې برخې) تر عنوان لاندې د پښتو افسانې، نکلونه، وړې قصې، نارې، د پښتو لنډۍ او پښتو متلونه معرفي شوي دي.

دلته څو ټکي د پاملرنې وړ دي. لومړی دا چې د ملي ادب اصطلاح د فوکلوري ادب پرځای استعمال شوې ده. فوکلوري ادب د ملي ادب یو ټوک دی. لیکنی ادب هم د ملي ادب ټوک ګڼل کېږي. دویم دا چې د فوکلوري ادب بېلګې (نمونې) چې په اولې دورې

ketabton.com - The Digital Library

پورې اړه ولري د سند په توګه نه دي راغلي. فوکلوري ادب به غالباً تر اسلام نه مخکې زمانه کې موجودو او لا تراوسه دوام لري، نو ښايي چې په يوې خاصې ادبي دورې پورې ونه تړل شي، په تېره بيا چې کوم سند هم لاس ته نه وي راغلی. دربېيم دا چې ښاغلي مولف ګمان کړی دی چې د نکلونو نارې په رښتيا سره د نکل د پرسوناژونو ايجاد دی. څلورم دا چې ښاغلی مولف د اروپا رومانونه هم د پښتو په اوله ادبي دوره کې معرفي کوي په داسې حال کې چې د اروپا رومانونه په اروپا پورې اړه لري. پنځم دا چې په اوله دوره کې پښتو ناول نه دی ليکل شوی. موږ ددې کتاب پر موضوعاتو نور څه نه وايو خو صرف دومره يادونه کوو چې په هغه وخت کې د داسې کتاب ليکنه يو ارزښتمن کار دی، د قدر په سترګه ورته ګورو. (د افغان ياد) په کتاب کې چې د غلام محی الدين افغان په ياد د مقالو يوه مجموعه ده؛ پوهنمل نورمحمد غمجن تميل (په پښتو ادبياتو کې د ادبي تړتو ونډه او تاريخي سير) تر سرليک لاندې د پښتو ادبي تاريخ پر دورو باندې هم بحث کړی دی. پوهنمل غمجن د پښتو ادبياتو دورې پر څلورو برخو وېشلې دي: لومړۍ دوره له دويمې هـ ق پېړۍ څخه پيلېږي تر (۹۵۰هـ ق) پورې رسېږي. دويمه دوره له (۹۵۰ هـ ق) يانې روښاني نهضت څخه تر (۱۲۰۰ هـ.ق) پورې دوام کوي. ورپسې نوې دوره شروع کېږي چې پر افغانستان باندې د انګرېزانو حمله يې معيار ګڼلی دی. بيا معاصره يا اوسنۍ دوره راځي چې له (۱۳۵۷هـ.ش) کال څخه پيلېږي.

ketabton.com - The Digital Library

په دغه وېش کې د معيار انتخاب او بيا د معيار سيستماتيک او منسجم تطبيق دواړه د تامل وړ برېښي. د معيار په انتخاب کې سيستم نه ليدل کېږي. ځينې کلونه په هجري قمري او ځينې په هجري شمسي راغلي دي.

کله چې ښاغلی ليکوال لومړۍ او دويمه دوره ياد وي، بيا نو د ترتيبي عدد سلسله پرېږدي، د نوې دورې او اوسنۍ دورې په نامه بل معيار انتخابوي. د نوې دورې نوم هم مناسب نه دی، ځکه سړی نه پوهېږي چې په نوې پسې به څه شی راځي. ښاغلی ليکوال تر نوې دورې وروسته معاصره يا اوسنۍ دوره ټاکلې ده، په دې حساب نوې دوره په اصل کې زړه دوره ده. دويمه خبره داده چې په ليکلي ادب کې د انګرېزانو تر يرغل وروسته تر شلمې پېړۍ پورې کوم عمده ادبي تحول نه ليدل کېږي له دې امله د انګرېزانو لومړی يرغل د نوې ادبي دورې د پيلېدو معيار نه شي ګڼل کېدی. درېيمه خبره داده چې ښاغلی ليکوال (۱۲۰۰هـ.ش) د انګرېزانو د لومړۍ حملې تاريخ بللی دی، په داسې حال کې چې دغه حمله اوه لس کاله وروسته په (۱۸۳۸ع) کې ترسره شوه.

څلورمه خبره چې تر ټولو مهمه ده هغه داده چې د امير دوست محمد خان له وخت نه تر (۱۳۵۷ هـ.ش) کال پورې د پښتو ادبياتو په تاريخ کې څرګند ادبي تحول راغلی دی، معاصر ادبيات د امير حبيب الله په پاچاهي کې پيل شوي دي او بيا د محمد ظاهر شاه د پاچهۍ په زمانه کې د ادبي تاريخ بل پړاو پيل شوی دی، ليکن

ketabton.com - The Digital Library

ښاغلی لیکوال پر دغو ادبي تحولاتو سترګې پټوي او له (۱۲۰۰هـ ش) نه تر (۱۳۵۷هـ ش) کال پورې ټوله یوه ادبي دوره ګڼي. (د ادب تیوري، اساسونه) مولف سرمحقق دوست شینواري د (پښتو لیکلي ادب د مکتبونو، سبکونو او میتودونو په پوړیو کې) تر عنوان لاندې د پښتو ادبي تاریخ پر دریو پړاوونو وېشلی دی: لومړی پړاو چې په هغه کې د (ملنده پښو) کتاب او د (سره کوتل کتیبې) ته هم د پښتو د پانګې په توګه اشاره شوې ده. دا پړاو د هغه په واقعي مانا له امیر کروړ څخه شروع کېږي او مولف همدغه د لیکلي ادب لومړی پړاو بولي. دده په نظر، د اسعد سوري قصیده ((په پښتو شعر کې د تجدد پړاو دی)) خو سره له دې دغه قصیده هم د لیکلي ادب په لومړي پړاو پورې اړه لري. دویم پړاو له بایزید روښان سره پیلېږي. دغه پړاو تر فرعي عنوان لاندې شرح شوی دی: روښاني مکتب، د رحمان بابا سبک، هندي مکتب، د هوتکیانو دوره، نورې دورې. وروسته د ادب نوی پړاو چې د امیر شېرعلي خان له وخت نه شروع کېږي شرح شوی دی. دغه پړاو (د انتقادي ریالیزم پیدا ایښت) په نامه یو فرعي عنوان لري.

په دغه پورتني وېش کې ښاغلی مولف د دورې پرځای د پړاو کلمه غوره بللې ده.

په دې وروستیو وختونو کې د پړاو کلمه زیاتره د مرحلې په مانا استعمالېږي، یانې دیوې دورې دننه ځینې مرحلې د پړاوونو په نامه یادېږي.

ketabton.com - The Digital Library

د پـورتني وېش پـه بـاره کې بـه پـه لنډه توګـه څو ټکو تـه ګوتـه ونیسـو. لـومړی دا چې د سره کوتـل کتیبـه د پښـتو پـه ادبـي پـانګـه ورګډول زیاتو باوري څېړنو ته انتظار باسي.

دویم دا چې محترم مولف سبک، مکتب او مېتود جلا شیان ګڼي خو پـه تصنیف کې یـوه اصطلاح د بلې پرځـای اسـتعمالوي. درېیم دا چې د خوشال بابا پـه شان ستر شاعر او مفکر د جلا سبک خاوند نه دی ګڼل شوی. څلورم دا چې پـه تصنیف کې انسـجام نـه شته، مولف د سبکونو یـا مکتبونـو لـړۍ پرېږدي د هوتکیـانو دوره او نورې دورې پیلوي. پنځم دا چې د ادب نوی پړاو د امیر شېرعلي خـان لـه باچـاهي نـه پیـل کـوي خـو دداسـې اثـارو بېلګـې نـه شـي پیـداکولی چې معاصر ژونـد بـه کې منعکس شوی وي. هـره ادبـي دوره د هغـې دورې د خصوصـیاتو درلودونکـو اثـارو سـره پیلېـږي، خو چې په خپله اثار موجود نـه وي، ادبـي دوره هـم وجـود نـه لـري. د امیر شېرعلي خان په دوره کې ځینې اثار شته خو د کوم ادبي تحـول پیلامه نه شي ګڼل کېدی.

د پښتو د ادبي تاریخ د دورو د وېش په برخـه کې د اکاډمیسـین کاندید محمد انور نومیـالي هم یـوه طرح وړانـدې کـړې ده. ښـاغلی نومیالی د «ادبي دورې» د اصطلاح پرځای د «ادبي دوران» اصطلاح غـوره ګڼي او داسې اسـتدلال کـوي چې ««نن ورځ تـاریخ پوهـانو د دورې او دوران ترمنځ توپیر په مرسومي توګـه تثبیـت کـړی دی.»» د مثـال لپـاره دوی دوره هغـه بـولي چې د یـوې پروسـې د پیدایښـت،

ketabton.com - The Digital Library

انکشاف او زوال درې سره مرحلې په هغې کې سرته رسېدلې وي او له بلې وروستنۍ نوې دورې څخه يې ټول مشخصات توپير ولري.

خو دوران داسې حالت ته وايي چې د هغه په ترځ کې لا د يوې او بلې دورې ترمنځ تاريخي بېلوالی نه وي راغلی اما په هغه صورت کې صرف د نوې دورې مخکني محتويات تبارز کوي او انکشاف يې د زړې محتويات نفې کوي.»

د ښاغلي نوميالي دغه يادونه پرځای او سمه ده، خو په دغه کتاب کې مورږ د ادبي تاريخ عنعنه په پام کې نيولې ده، د پښتو د ادبي تاريخ په برخه کې د دورې کلمه هم صدق کوي.

د محترم نوميالي په عقيده د پښتو ادبياتو لپاره په مجموعي توګه درې دورانه ټاکلای شو:

۱- د شفاهي ادبياتو دوران.

۲- د خوشال د کتبي ادبياتو دوران.

۳- د معاصرو کتبي ادبياتو دوران.

دغه وېش هم د تامل وړ دی. لومړی دا چې د خوشال د کتبي ادبياتو له دوران څخه مخکې دوران د شفاهي ادبياتو دوران بلل شوی دی، په داسې حال کې چې د اسعد سوري او ښکارندوی قصيدې، د شيخ متي عرفاني شعر او د زرغون خان ساقي نامه په فوکلور کې نه راځي او د خپلو خصوصياتو له پلوه له فوکلوري ادب سره څرګند توپير لري. دويم دا چې د روښانيانو عرفاني اثار

ketabton.com - The Digital Library

هم په فوکلور کې راځي په داسې حال کې چې دغو اثارو ته څوک فوکلور نه شي ویلای.)) (۲۴: ۲۸-۳۸)

استاد روهي د خپل تحلیل په ترخ کې په خپل کتاب کې د خپلې طرحې په باب هم یادونه کوي او وايي: ((تر دغو پورتنیو یادونو وروسته به ددغه کتاب طرح وړاندې شي. ښایي دغه طرح هم وروستنۍ طرح نه وي د ادبیاتو استادان کولای شي په راتلونکې کې نوې طرح وړاندې کړي. په دغه کتاب کې د پښتو ادبي تاریخ پر دریو عمده دورو وېشل کېږي: لرغونې دوره، منځنۍ دوره او معاصره (اوسنۍ) دوره. هره دوره پر پړاوونو وېشل کېږي.)) خو مخکې تر دې چې د استاد روهي له خوا د پښتو ادبي دورو وېش ته راشو، ښه به وي چې دې پوښتنې ته چې پښتو څو ادبي دورې دي؟ هم ځواب ورکړو، دا پوښتنه د پښتو ادب له اکثرو مینوالو سره مطرح ده.

ketabton.com - The Digital Library

پښتو څو ادبي دورې لري؟

لکه څنګه چې مو د پښتو ادبیاتو د دورو د وېش د څرنګوالي په باب د بېلابېلو پښتو ادبپوهانو نظرونه راوړل چې زیات ورته والی او څه نا څه توپیرونه په کې وو، خو د ادبي دورو د شمېر په باب د پوهانو ترمنځ د نظریاتو اختلاف ډېر کم دی، اکثره په دې نظر دي چې پښتو ادب تاریخ پر درېیو لویو دورو وېشل کېږي چې کېدی شي هر یوه یې بیا پر خپل وار پر څو پړاوونو ووېشل شي، خو پر درېیو دورو اکثره متفق دي. لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه استاد روهي دا ټول نظریات سره پرتله کړي، شنلي او ارزولي دي او د هغو له منځه یې د نچوړ په توګه درې دورې غوره بللې دي. استاد روهي په خپل اثر (د پښتو ادبیاتو تاریخ - معاصره دوره) کې دا درې دورې داسې په ګوته کړي دي:

لرغونې (پخوانۍ دوره):

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبیلوي نظام مسلط ښکاري، تر شپاړسمې میلادي پېړۍ پورې دوام کوي. د تحریري اسنادو له مخې په ادبي تاریخ کې دغه دوره له امیر کروړ څخه پیلېږي او د بایزید روښان تر ظهور او پاځون پورې رسېږي. په شپاړسمه

ketabton.com - The Digital Library

میلادي پېړۍ کې د پښتونخوا په ختیځه برخه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فیوډالي تولیدي مناسبات منځته راځي او په ادبیاتو کې هم بدلون لیدل کېږي.

پخوانۍ دوره د ټولنیزې اروا پوهنې او فرهنګي عنعنې له پلوه د (ریګویدا) او د (اوستا) له سندرو او ګاڅونو سره ورته والی لري. د ځینو ادبپوهانو په عقیده، د ریګویدا او اوستا د سندرو او ګاڅونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعګانې او قالبونه سره ورته دي. د پخوانۍ دورې عمده موضوعګانې د نمانځنې سندرې، ویاړنې (قومي تفاخر)، ویرنې، مینه، بېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې پېچلي تخیلات او لفظي ضایع چنداني نه لیدل کېږي. د غوریانو د واکمنۍ په دوره کې د قصیدې جوړونه، یو نوی پړاو ګڼل کېږي، ځکه چې په دغو قصیدو کې له پاستورال (د شپنو) شعر سره فاصله منځته راغلې ده.

که څه هم قصیدې له درباري ادب سره نږدېوالی لري خو په هغو کې د پاستورالو سندرو روحیه هم ساتل شوې ده، د پښتنو قبیلو مشران او واکمنان د یووالي او قبیلوي قدرت د سمبولونو په توګه ستایل شوي دي. که دغه قصیدې د هغه وخت له عربي او فارسي قصیدو سره پرتله کېږي. د پښتنو واکمنان د قومي یووالي د سمبولونو او خواخوږیو دوستانو په توګه ستایل شوي دي. شاعر د صلې او انعام د اخیستلو لپاره شعرونه نه وایي او نه په ستاینه کې له اغراق څخه کار اخلي. په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د

ketabton.com - The Digital Library

عربي شعر د وزن پیروي کوي. د پښتو د لرغونو اریایانو د سندرو وزن ساتي. تراوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصیت ساتلی دی، یانې د شعر وزن د ځپې (فشار، اکسنټ) او د هجاوو (سېلابونو) د شمېر پر اساس ټاکل کېږي.

منځنۍ دوره:

منځنۍ ادبي دوره له شپاړسمې میلادي پېړۍ څخه تر شلمې پېړۍ پورې دوام کوي. د پښتو ادبیاتو منځنۍ دوره له سیاسي او ایډیالوجیکي مبارزې سره پیلېږي، خو دغه مبارزه د فیوډالي شرایطو له چوکاټ څخه دباندې نه وځي. میا روښان د یوې مذهبي فرقې د لارښود په توګه په توره او قلم مبارزه کوي. د روښانیانو او خټکو ادبیات په عمده توګه تبلیغ او تنویر ته متوجه شوي دي. روښان او خوشال خټک دواړو د پښتنو د خپلواکۍ او ملي حاکمیت لپاره توده او سره جګړه پرمخ بیولې ده. سره جګړه یانې د قلم له لارې مبارزه یوه فکري سیستم ته اړتیا لري. روښانیانو د عرفان له لارې د خلکو د سیاسي شعور د لوړولو، په هغو کې د خودۍ او پرځان متکي کېدلو د احساس د ویښولو لپاره اهنګ وال ادبي اثار ایجاد کړل او په دې توګه د کتبي ادبیاتو پانګه رامنځته شوه.

خوشال خټک پښتو ادبیات د مضمون، شکل او قالب له پلوه غني کړل. ده د فارسي (په حقیقت کې د عربي) ژبې ټول قالبونه (لکه مثنوي، غزل، قصیده، رباعي، مخمس او نور) او لفظي او معنوي

ketabton.com - The Digital Library

صنایع په پښتو ادب کې راوستل. د مضمون له پلوه دده په اثارو کې ډېر زیات نوښتونه لیدل کېږي چې د هغه وخت په شرایطو کې ساری نه لري.

د منځنۍ دورې ادبیات د مضمون او شکل په لحاظ د پخوانۍ دورې له ادبیاتو سره جوت توپیر لري. ددې دورې په ادبیاتو کې د لرغونو سندرو وزنونه متروک شول، کلاسیک معنوي او لفظي صنایع په پښتو ادب کې باب شول، د مفکورې په لحاظ سیستماتیک اثار منځته راغلل او پېچلي تخیلات د پښتو ادب په بڼ کې راوټوکېدل. په دغه وخت کې پښتو ادبیاتو د سیمې له ادبیاتو رنګ واخیست. د افکارو ژورتیا ، د تخیل رنګیني او د قالبونو تنوع د منځنۍ ادبي دورې غوره ځانګړنې ګڼل کېږي. دا ځرګنده خبره ده چې د روښانیانو عرفان، د خوشال د ملي تشخص احساس، د رحمان بابا ادبي بلاغت، د حمید او کاظم شیدا نازکخیالي د پخوانۍ ادبي دورې په اشعارو کې نه لیدل کېږي.

په منځنۍ ادبي دوره کې درې مهم پړاوونه د فکري، سیاسي او هنري ځانګړنې له مخې د تشخیص وړ دي چې غوره استازي یې په فکري لحاظ د روښان پلویان، په سیاسي لحاظ خوشال خان خټک او په هنري لحاظ رحمان بابا ، حمید ، شیدا ، حنان بارکزی او نور دي.

معاصره یا اوسنۍ دوره:

ketabton.com - The Digital Library

د پښتو د ادبي تاریخ اوسنۍ دوره د شلمې پېړۍ له دوهمې لسیزې څخه پیلېږي.

دا باید ووایو چې پر (۱۸۹۳م) کال د ډیورنډ د تحمیلي کرښې په اثر د ادبي تحول اوسنۍ دوره په لره او بره پښتونخوا کې د سیاسي جریانونو د جلاوالي په سبب یو شانته انکشاف نه کوي، خو پیلامه یې یو شانته ده.

د افغانستان دننه پښتو ادبیات په اوسنۍ دوره کې درې مهم پړاوونه لري: د روښانتیا پړاو، د ویښتیا پړاو، د اوښتون پړاو، څلورم پړاو چې کېدی شي د سمون پړاو یې وبولو نوی پیل شوی دی.

د وروستي پړاو څرنګوالی په هېواد کې د سیاسي ثبات له راتلو سره اړه لري او تراوسه یې هویت په څرګند ډول نه دی تثبیت شوی.

د اوسنۍ ادبي دورې ادبیات د منځنۍ دورې ادبیاتو سره د محتوی، شکل، ژانرونو او قالبونو له پلوه څرګند توپیر لري او د ادبي تحول نوې دوره بلل کېدی شي.

د مضمون او محتوا له پلوه د اوسنۍ دورې په ادبیاتو کې نوي فکري او سیاسي تمایلات (لکه نېشنلیزم، سوسیالېزم، لېبرالیزم) او نوي هنري مېتودونه (لکه ریالېزم او نور)، نوي ادبي ژانرونه، (لکه ناول، لنډه کیسه، نوی شعر، ادبي ټوټې، طنز او نور) رامنځته شوي دي. په ادبي قالبونو کې هم د ترانې، نوي شعر، منثور شعر په

ketabton.com - The Digital Library

ایجادولو سره تنوع او نوښتونه منځته راځي.)) (۲۴: ۳۸-۴۲) او نوره ډول ډول رنګیني په کې لیدل کېږي.

یو شمېر لیکوالو تر (۱۳۵۷ل) کال وروسته پښتو ادبي بهیر پر دوو برخو وېشلی، یوې برخې ته یې استوګن ادبي بهیر او بلې ته یې نا استوګن ادبي بهیر ویلی دی. استوګن په دې مانا چې د هېواد په داخل کې رامنځته شوی او نا استوګن هغه چې د مهاجرت او کډوالۍ په چاپېریال کې رامنځته شوی، ځینو بیا همدا بهیر یې د هنري ارزښت له مخې د (شعر) او (شعار) پر څانګو هم وېشلی، هغه شعرونه چې شعري ارزښت ولري هغو ته یې شعر او هغه چې هنري ارزښت یې کمزوری وي، هغه یې شعاري پړاو ویل دی.

که موږ د استاد روهي او نورو لیکوالو او پښتو ادبپوهانو ټول نظرونه سره تحلیل او تجزیه کړو نو په وروستي تحلیل کې دې نتیجې ته رسېږو چې پښتو ادب تاریخ په مجموعي ډول پر همدې دریو لویو دورو (لرغونې، منځنۍ او اوسنۍ) دورو وېشل کېږي چې هره دوره یې بیا په خپل منځ کې نور پړاوونه لوړتیا او ځوړتیا ، یا ځوړتیا او لوړتیا لري.

ketabton.com - The Digital Library

تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب

لکه څنګه چې څرګنده ده، په هره ژبه کې لومړی ادبیات رامنځته کېږي او بیا ادبي څېړنې یا د ادبپوهنې علم، چې د همدې علم د بېلابېلو څانګو له مخې ادبي دورې وېشل کېږي، د ادبیاتو ماهیت او اهمیت په ګوته کېږي او یوه ادبي پدیده د معیارونو پر بنسټ له ناادبي لیکنو څخه جلا کېږي، څرنګه چې ادبپوهنه پر شتو او لاس لرلو ادبي پدیدو بحث کوي، نه پر خیالي او ناشتو اثارو، نو ځکه خو کله چې پر پښتو ادبیاتو بحث کېږي، خبره د امیر کروړ تر لاس لرلي شعر یا کلام وړاندې نه ځي، دا په دې مانا نه ده چې تر امیر کروړ وړاندې یا پښتو ژبه نه وه یا یې ادبیات، خو ادب تاریخ پر همغو اثارو بحث کوي چې عملاً په لاس کې دي، څرنګه چې د امیر کروړ تر منظومې ویاړنې دمخه موږ بل لیکلی منظوم یا منثور کلام په لاس کې نه لرو، نو ځکه خو د پښتو ادبیاتو تاریخ د لومړۍ دورې پیل هم له همدې ویاړنې سره اړه پیدا کوي. البته د ژبپوهنې په رڼا کې د پښتو ژبې لرغونتیا تر دې وړاندې لسګونو پېړیو ته رسېږي. څرنګه چې یوه ژبه موجوده وي، طبیعي خبره ده چې ادبیات یې هم شته، خو دا چې ددې ادبیاتو لیکلې بېلګې د زمانې د ناخوالو له امله اوس زموږ په لاس کې نه شته، نو ځکه خو یې ادب تاریخ په باب څه نه شي ویلای.

ketabton.com - The Digital Library

دلته يو ځل بيا يادونه کوو چې ښايي درنو لوستونکو سره دا پوښتنه پيدا شي، چې د پښتو کوم پخواني ادبي اثار چې زموږ په واک کې دي او موږ پرې دلته خبرې کوو، هغه خو د اسلامي دوران د دويمې پېړۍ دي، ايا تر دې دمخه او تر اسلامي عصر دمخه زمانو پښتو اثار نه شته او يا نه دي ترلاسه شوي؟

ددغسې احتمالي پوښتنو په ځواب کې بايد وويل شي، چې تر اسلامي عصر دمخه هم د پښتو اثارو د موجوديت ځينې څرکونه له موږ سره شته، چې د ګرانو لوستونکو د معلوماتو او ددې بحث د پس منظر په توګه به يې دلته يوازې تشه يادونه وکړو.

۱. له هغو يونانو باختري باچهانو څخه چې په هندوستان کې پاچهي ته رسېدلي دي، يو هم (مناندر) نومېږي، ددغه (مناندر) د حکومت او پاچاهۍ زمانه مورخانو د دويمې قبل الميلاد پېړۍ په اواسطو کې ټاکلې ده.

(مناندر) نسبت نورو يونانو باختري پاچاهانو ته له هندي رسومو سره ډېر بلد و او په هندي رواياتو کې دا سړی د (ملنده) په نامه يادېږي. دغه مناندر باچا به په مختلفو علمي او مذهبي موضوعاتو کې له عالمانو او روحانيونو سره بحثونه کول، مناندر باچا چې له بودايي حکيم (ناګه سينه) سره کوم بحثونه کړي دي، دغو بحثونو ته (ملنده پنهو) وايي او دغه ملنده پنهو د بودايي مذهب له ډېرو مهمو کتابونو څخه ګڼل کېږي.

ketabton.com - The Digital Library

ښېړونکي عقيده لري چې ددغه کتاب اصلي متن په زړه پښتو برابر شوی و، چې هغه پښتو متن اوس ورک دی، اما ددې پښتو متن (پالي) ترجمې شته.

د هېواد نامتو تاريخپوه پوهاند ميرحسين شاه هم په خپلې يوې ليکنې کې همدا موضوع ياده کړې ده، هغه وايي: ((هغه پاچا چې تر ميلاد (۱۵۰) کاله دمخه پښتو متن ورته منسوب دی په هندي رواياتو کې د (ملنده) په نامه يادېږي، ملنده يا مناندر په هندي تعبير يو هوښيار او پوه سړی و او په مذهبي بودايي رواياتو کې هم لوړ مقام لري. پوهان، روحانيون او مذهبي خلک به د شاه په دربار کې د تل لپاره ټول وو، پاچا به له هغوی څخه ګټه پورته کوله، شاه او عالمانو به پر علمي موضوعګانو بحثونه سره کول. دپاچا (مناندر) له معروفو بحثونو چې له بودايي حکيم (ناګاسينه) سره يې کړي د (ملنده پنهو) په نامه يادېږي او د بودايي مذهب له ډېر مهمو کتابونو څخه شمېرل کېږي. ددغه کتاب اصلي متن په پخوانۍ پښتو ژبه برابر شوی و چې له بده مرغه اصلي متن يې اوس په لاس کې نه شته، اما اثار يې په (پالي) ژبه په (سيلون)، (برما) او (سيام) کې ساتل کېږي. ددې پښتو کتاب د پالي ژباړې پخوانۍ نسخه چې په څلورمه ميلادي پېړۍ کې خطاطي شوې، د جاپان له يو بودايي معبد څخه لاسته راغلې ده.)) (۴۱: ۴۰-۴۱)

ددې ډلې ښېړونکو د ښېړنو له مخې دا ښکاري، چې تر ميلاد (۱۵۰) کاله دمخه لا پښتو ژبه ددې جوګه وه، چې کتاب په کې وليکل شي.

ketabton.com - The Digital Library

۲. د هندوستان د راجستان ایالت په یوه پخواني مندر (معبد) کې د څو ژبو د اشعارو یوه مجموعه پیدا شوې ده، چې په مجموعه کې د راغلو څو شعرونو ژبه پښتو ده. ددې مجموعې له وجوده (روشن لال ملهوتره) خبر کړي یو، هغه وایي: ددې مجموعې هغه اشعار چې پښتو دي، په (دوناګري) خط لیکل شوي دي، اشعار یې د لنډیو غوندې جوړښت لري، دا شعرونه ځینې خاصې دعاګانې دي. دا شعرونه تراوسه نه دي څېړل شوي، ددې شعرونو څېړنه او تحلیل به څرګنده کړي چې دا شعرونه کله لیکل شوي دي؟ د چا دي؟ د خط ډول یې موږ په دې باوري کوي چې دا شعرونه به تر اسلام دمخه زمانو کې لیکل شوي وي.

له دې یادونو څخه ښکاري چې تر اسلامي عصره دمخه هم په پښتو اثار لیکل شوي، خو دا چې د (ملنده پنهو) د کتاب اصلي پښتو متن زموږ په واک کې نه شته او له راجستان ایالت څخه ترلاسه شوي په (دوناګري) خط لیکلي پښتو اشعار څېړونکو لا نه دي کتلي او نه یې دي څېړلي، نو ځکه موږ تر اسلامي عصره دمخه پر پښتو اثارو له لوړو لومړنیو یادونو پرته نور څه نه شو ویلای، نو ځکه خو د پښتو لرغونو ادبیاتو بحث له موجودو لاسته راغلو اثارو څخه پیلوو.)) (۵۳: ۲۴-۲۵)

پر دغو دوو موارد و سربېره ښایي ځینې نور داسې اثار هم ومیندل شي، چې تر اسلامي عصره دمخه د پښتو اثارو د ایجاد ښکارندويي وکړي، خو دلته مو دغو څو موارد و ته اشاره وکړه، چې د پښتو د ادبي تاریخ د لومړۍ دورې په تاریخي پس منظر کې یې یادونه ضروري ده.

ketabton.com - The Digital Library

تر دې بحث وروسته اوس راځو د پښتو ادبیاتو لرغونې دورې ته!

ketabton.com - The Digital Library

د پښتو ادب لرغونې دوره

د لرغونې ادبي دورې په باب ادبپوهانو له خوا بېلابېل نظريات وړاندې شوي، وروستی نظر چې د نورو ادبپوهانو د نظرونو تر شننې وروسته وړاندې شوی، هغه د استاد روهي نظر دی چې موږ مخکې هم ورته اشاره وکړه. د پښتو ادبياتو د لرغونې دورې د پيل په باب د استاد روهي نظر پراخ مستدلل او منطقي بربښي، کېدی شي يو زيات شمېر ادبپوهان همدا نظر ددې دورې د پيل په باب د مناسب نظر په توګه محاسبه کړي.

«د پښتو د ادبي تاريخ لومړۍ دوره له دويمې هجري پېړۍ څخه پيلېږي او د لسمې هجري پېړۍ تر پايه ان د يوولسمې پېړۍ تر لومړيو کلونو پورې دوام کوي. ددې دورې کوم ادبي اثار چې زموږ په واک کې دي، زياتره متفرق اثار دي، ددې دورې ډېر منظم او بشپړ اثار زموږ څېړونکو تراوسه نه دي ترلاسه کړي، يا دا چې تراوسه نه دي کشف شوي او يا له منځه تللي دي.

ددې دورې اثار سره له دې چې متفرق دي، خو تاريخي تسلسل لري او زموږ په هېواد کې له پېښو شويو تاريخي او فکري جرياناتو سره په ارتباط کې راپيدا شوي دي او هم دغه اثار د خپلو شکلي او جوړښتي خصوصياتو، د بيان د ډول او د موضوعي ځانګړنو له پلوه ځينې ګډې وجهې لري، چې د همدغو مشخصاتو

ketabton.com - The Digital Library

او خپل تاریخي قدامت له امله موږ د پښتو دغه ګرده ترلاسه شوي متفرق اثار د پښتو د ادب تاریخ په لومړۍ دوره کې مطالعه کوو.

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبیلوي نظام مسلط ښکاري، تر شپاړسمې میلادي پېړۍ پورې دوام کوي. د تحریري اسنادو له مخې په ادبي تاریخ کې دغه دوره له امیر کروړ څخه پیلېږي او د بایزید روښان تر ظهور او پاڅون پورې رسېږي. په شپاړسمه میلادي پېړۍ کې د پښتونخوا په ختیځه برخه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فیوډالي تولیدي مناسبات منځته راځي او په ادبیاتو کې هم بدلون لیدل کېږي.

په دې لرغونې دوره کې په ټولیز ډول تر (۲۸) زیات بېلابېل شاعران معلوم دي. ددې شاعرانو د کلام مجموعي بېلګې نږدې (۳۳) عنوانو منظومو ټوټو ته رسېږي. په دې مانا چې د امیر کروړ له شعره رانیولې بیا تر شیخ صالح پورې د بېلابېلو شاعرانو د کلام بېلګې په دې دوره کې د مطالعې وړ دي. پر یادو (۲۸) شاعرانو د سلیمان ماکو نثر هم په همدې لرغونې ددوره کې ځای لري چې خورا خوږ او په پښتو ادبیاتو کې له تاریخي پلوه د خورا زیات ارزښت وړ دی.

پخوانۍ دوره د ټولنیزې ارواپوهنې او فرهنګي عنعنې له پلوه د (ریګویدا) او د (اوستا) له سندرو او ګاثونو سره ورته والی لري. د ځینو ادبپوهانو په عقیده، د ریګویدا او اوستا د سندرو او ګاثونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعګانې او قالبونه سره

ketabton.com - The Digital Library

ورته دي. د پښتو ادب د روښانې دورې عمده موضوعګانې د ننګ ستاینې، ویاړنې (قومي تفاخر)، ویرنې، مینه، بېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې پېچلي تخیلات او لفظي ضایع چنداني نه لیدل کېږي. د غوریانو د واکمنۍ په دوره کې د قصیدې جوړونه، یو نوی پړاو ګڼل کېږي، ځکه چې په دغو قصیدو کې له پاستورال (د شپنو شعر سره فاصله منځته راغلې ده.

پوهانو د امیر کروړ ویاړنه، د بېټ نیکه مناجات، د شیخ اسماعیل او خرښبون نارې او همدارنګه د ملکیار هوتک سندره او نور شعرونه له زړو اریایي سندرو سره ورته او نږدې بللي دي.

که څه هم قصیدې له درباري ادب سره نږدېوالی لري خو په هغو کې د پاستورال سندرو روحیه هم ساتل شوې ده، د پښتنو قبیلو مشران او واکمنان د یووالي او قبیلوي قدرت د سمبولونو په توګه ستایل شوي دي. که دغه قصیدې د هغه وخت له عربي او فارسي قصیدو سره پرتله کېږي. د پښتنو واکمنان د قومي یووالي د سمبولونو او خواخوږیو دوستانو په توګه ستایل شوي دي. شاعر د صلې او انعام اخیستلو لپاره شعرونه نه وایي او نه په ستاینه کې له اغراق نه کار اخلي. په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د عربي شعر د وزن پیروي کوي. د پښتو د لرغونو اریایانو د سندرو وزن ساتي. تراوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصیت ساتلی دی، یانې د شعر وزن د څپې (فشار، اکسنټ) او د هجاوو (سیلابونو) د شمېر پر اساس ټاکل کېږي.

ketabton.com - The Digital Library

د پښتو د تخنیک په دې برخه کې د پښتو پر لرغونې شاعرۍ هم د پښتو همغه عام قوانین د تطبیق وړ دي چې هم پر پښتو لیکلې شاعرۍ هم پر ګړنۍ شاعرۍ د تطبیق وړ دي. دا جوړښت څپیز خجیز یا سطلابوتونیک دی. پوهاند ډاکتر مجاور احمد زیار په دې باب وایي: ((پښتو شعر د جولیز جوړښت او تخنیک له پلوه په سېلابوتونیک ډول پورې اړه لري، نه په سېلابېک او عروضي (متریک) پورې، کله چې وایو د پښتو شعر رغاونیز تخنیک سېلابوتونیک دی، دوه عنصره مو سترګو ته ودرېږي: څپه او وزن.)) (۲۸: ۴)

له دویمې هجري قمري پېړۍ څخه د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې د پیل په باب دا نظریه په واقعیت کې د اکثرو پښتو ادبپوهانو او تاریخپوهانو د نظریاتو نچوړ دی او یوه اتفاقي نظریه ده. لوی استاد عبدالحی حبیبي، پوهاند صدیق الله رښتین، کاندید اکاډمیسن محمد صدیق روهي، سرمحقق زلمی هېوادمل، سرمحقق سید محی الدین هاشمي، نورمحمد غمجن او نورو ګڼو پښتو ادبپوهانو چې کوم نظریات ورکړي، اکثره په همدې نظر دي چې د پښتو ادب لرغونې دوره له (۱۳۹ هـ ق) کال یانې د امیر کروړ د لاسته راغلي شعر څخه پیلېږي او بیا تر (۹۳۰ هـ ق) کال پورې چې د روښان د ژوند او مبارزې کلونه دي، تر دې دمه رسېږي. البته د روښانیانو له مبارزو له پیل سره نه قطع کېږي، تداوم یې ان تر (۱۰۰۰ هـ ق) کال پورې رسېږي چې وروستی شاعر یې شیخ محمد

ketabton.com - The Digital Library

صالح الکوزی دی چې د (۱۰۰۰هـ ق) په حدودو کې یې ژوند کړی دی.

ketabton.com - The Digital Library

د لومړي څپرکي لنډيز

په لومړي څپرکي کې مو په تفصیل سره د لرغوني دورې د پیل، ادب تاریخ، ادبي تیوري، ادبي کره کتنې، په مجموعي ډول د ادبپوهنې پر اساسي او فرعي څانګو، ادبي تذکرې، ادبي دورې څنګه تاکل کېږي؟ پښتو څو ادبي دورې لري؟ تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب او نورو اړوندو مسایلو په باب په نسبتاً تفصیل سره معلومات وړاندې کړل، اوس غواړو د همدغو درسونو لنډیز ته راشو.

د پښتو ادب لرغونې دوره د دویمې هجري پېړۍ له نیمايي څخه پیلېږي او دا ځکه چې په همدې زمانه کې یو لیکل شوی شعر تر موږ رارسېدلی دی، دا شعر د امیر کروړ یوه ویاړنه ده چې د پټې خزانې په وسیله موږ ته رارسېدلی او پټې خزانې بیا په خپل وار سره له نورو اثارو څخه رانقل کړی دی.

ادب تاریخ د ادبپوهنې یوه څانګه ده چې د تاریخ په بېلابېلو پړاوونو کې د یوې ژبې د ادبیاتو وده او پرمختګ لوړتیا او ځوړتیا څېړي.

ادبپوهنه هغه علم دی چې ادبیات له هر پلوه څېړي او مطالعه کوي یې. ادبپوهنه د (ادب تاریخ، ادبي کره کتنه او ادبي تیوري) درې اساسي څانګې لري.

ادبي دورې د ادبپوهنې د اصولو پر اساس ټاکل کېږي، یوه ادبي دوره هغه وخت رامنځته کېږي چې په ادبیاتو کې د پخوا په انډول کیفي او کمي بدلون محسوس شي.

ketabton.com - The Digital Library

پښتو ادبپوهانو تر دې دمه پورې پښتو ادبي دورې پر دريو لويو دورو وېشلې دي؛ لرغونې دوره چې د دويمې هجري پېړۍ له دويمې نيمايي څخه پيلېږي او د يولسمې هجري پېړۍ پورې رسېږي، دويمه يا منځنۍ دوره چې د لسمې هجري پېړۍ له نيمايي پيل او د يوولسمې هجري پېړۍ تر پايه پورې رسي او معاصره دوره چې د امير حبيب الله خان پر وخت د سراج الاخبار جريدې او په پښتو ادبياتو کې د نويو څپو له پيل څخه بيا تر (۱۳۵۷ل) کال پورې رارسي، البته دا دورې بيا په خپل وار سره بېلابېل پړاوونه هم لري. طبيعي خبره ده، هغه دوره چې اوس يې موږ د لرغونې دورې په نامه يادوو، تر دې دمخه هم پښتو ادبيات موجود وو، خو موږ يې تر دې دمه کومه ليکلې بېلګه نه ده ترلاسه کړې، د بېلګې د نشتوالي مانا دا نه ده چې ادبيات به نه وو، خو په ادب تاريخ کې تر ډېره حده پر ليکلو ادبياتو بحث کېږي.

د پښتو ادب لرغونې دوره چې له امير کروړ پيلېږي، تر روښانيانو رسېږي او ان تر (۱۰۰۰ هـ ق) حدودو پورې امتداد پيدا کوي. د پښتو شعر بېلابېل انواع په خپله لمن کې رانغاړي، محتوايي او شکلي بېلابېل فورمونه په کې موجود دي، قصيدې، مثنوي، غزل او رباعي فرمونه هم په همدې دوره کې راخپل شوي دي. د پرديو ژبو اغېزې شته خو ډېرې زياتې محسوسې نه دي، لومړۍ منظومه ژباړه هم په همدې لرغونې دورې پورې اړه لري.

ketabton.com - The Digital Library

د لومړي څپرکي پوښتنې

- ادب تاریخ څه ته وایي؟
- ادبپوهنه څو څانګې لري؟
- د پښتو ادبیاتو لرغونې یا لومړۍ دوره له کومه پیل او تر کومه وخته رسي؟
- د ادب تذکرې او ادب تاریخ ترمنځ توپیرونه څه دي؟
- د ادبي دورو د ټاکنې معیارونه څه دي؟
- ادب تیوري څه ته وایي؟
- ادبي کره کتنه څه ته وایي او ادبیاتو ته یې ګټه څه ده؟
- د ادبپوهنې فرعي څانګې کومې دي؟
- ادبیات څه ډول تعریفولای شو؟
- د پښتو لرغونو ادبیاتو په باب د لس عنوانو بېلابېلو لیکل شویو اثارو نومونه واخلئ؟

ketabton.com - The Digital Library

دویم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبیاتو لويې حوزې

د هرې ژبې په یوه مشخصه جغرافیه کې چې ګڼ او یا هم پامور شمېر ادبي اثار رامنځته شي، هغه یوه فرهنګي یا ادبي حوزه ګڼل کېږي، حتمي نه ده چې دا ادبي حوزې دې د اثارو د کمیت او کیفیت له پلوه سره یوشان وي، یا دې یو بل سره سل په سلو کې په رابطه کې وي او یا دې هم یوه پر بلې اغېزه ولري، کېدی شي متقابلې اغېزې او رابطې هم ولري خو چې په یوه مشخصه جغرافیایي ساحه کې بېلابېل اثار راوټوکېږي، هغه د یوې ادبي حوزې بڼه خپلوي. پښتو ادبیات هم په لرغونې دوره او هم په راوروسته دورو کې بېلابېلې ادبي حوزې لري چې دلته یې یوازې په لرغونې دوره کې د مهمو حوزو یادونه کوو. البته دا په دې مانا نه ده چې پښتو ادب په دې زماني بهیر کې نورې حوزې نه درلودلې او یا به په نورو سیمو کې ادبي اثار نه وي رامنځته شوي، خو کوم څه چې موږ دلته یادوو او د تاریخي اثارو په توګه مطرح دي، هغه دادي چې د نورو سیمو په اندول له دې سیمو څخه زیات لیکلي اثار ترلاسه شوي دي.

((کله چې سړی د موجودو او لاس ته راغلو پښتو ادبي اثارو پخواني اسناد مطالعه کوي، نو راښکاري، چې دغه لومړني اثار په ځینو داسې مراکزو کې رامنځته شوي، چې هلته د پښتنو خپل

ketabton.com - The Digital Library

محلي حکومتونه او قبيله يي نظامونه وو او پښتنانه هلته د خپل ملي هويت او سياسي اقتدار خاوندان وو.

په دغو مراکزو کې يو لرغونی مرکز او د پښتنو پخوانی ټاټوبی (غور) دی، بل مرکز يې د (کسې غره) لمنې دي او دريم يې هم (ملتان) دی.

خو مخکې تر دې چې په دغو دريو مراکزو کې د پښتو پر ايجادي ادبياتو خبرې وکړو، ښه به وي دا خبره له ياده ونه باسو، چې د دويمې هجري پيړۍ شاوخوا په غزني کې دلويکانو شاهي کورنۍ موجوده وه، چې تر (ګرديز) او (زابلستان) پورې سيمې يې په ولکه کې وې او د منطقې له سيمه ييزو شاهي کورنيو سره يې روابط هم درلودل.

د غزني د لويکانو د کورنۍ يو سړی (جوير) نوميده، چې د (١٢٠هـ ق) په حدودو کې يې د ژوند زمانه وه، ددې کورنۍ قدرت د (سبکتګين) (٣٦٥هـ ق) په وسيله ختم کړای شو. د لوی استاد مرحوم پوهاند عبدالحی حبيبي د څېړنو له مخې د لويکانو د کورنۍ نژادي تقارب له غلجي پښتنو سره ښکاره دی او دغه غلجي پښتانه له زابلستان څخه تر غزني پورې ځمکو کې له پخوا څخه مېشت وو او اوس هم مېشت دي.

د غزني د لويکانو د کورنۍ د يوه لويک يو پښتو بيت موږ ته رارسېدلی دی. د بيت د ويونکي نوم نه دی څرګند، خو د (خانان

ketabton.com - The Digital Library

لویک) او (خنچل شاه کابلي) معاصر و او پر (۱۶۳هـ ق) کال ژوندی ښکاري.

دغه بیت لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي د سلطان سخي سرور د کراماتو د یو خطي کتاب له یو حکایت څخه رانقل کړی دی او په اوسنۍ املا استاد داسې لیکلی دی:

په زمي غزنه ښخېد لویک لویانو بایله لویا

کښه تور به براغلوم (بلوم) ممله تازیو په ملا

دا لوړ بیت تر تاریخي تحلیل وروسته داسې تفسیر شوی دی:

څنګه چې د غزني خانان لویک په جبري ډول مسلمان شوی و، نو له کابله یو بل لویک دا لوړ بیت ورواستاوه، چې دا لاندې مفهوم ځنې اخیستل کېږي:

((های افسوس! لویک بت د غزني په ځمکه کې ښخ شو، لویا خو خپله لویي بایلوده، زه به لښکر درواستوم ته د تازیانو (عربو) ملګري مه کوه.))

د بیت له ژبني تحلیل څخه داسې نتیجه اخیستل شوې ده، چې د اسلامي عصر په لومړیو پېړیو کې پښتو په شرقي خواوو کې پهلوي ژبې ته نږدې وه.

د غزني د لویکانو ددغه یو پښتو بیت تر دې لنډې یادونې وروسته بېرته خپل اصلي مقصد ته راګرځو او د پښتو ادبیاتو د ټوکېدو هغه لومړني درې مرکزونه یا حوزې ښیو، چې په اسلامي

ketabton.com - The Digital Library

لومړیو پېړیو کې هلته پښتو اثارو د ایجاد زمینې درلودې او د پښتو هغه لومړني لیکلي اثار چې موږ ترلاسه کړي دي، په دغو دریو سیمو کې ټوکېدلي دي.)) (۵۳: ۲۶-۲۷)

ketabton.com - The Digital Library

غور ادبي حوزه

غـور د افغانسـتان يـوه لرغـونې او تـاريخي سـيمه ده چـې د پاچاهيو سلسلې په کې تېرې شوې دي او ددې سيمې پاچهانو د اسلام د مقدس دين د خورولو په چارو کې هم لويه برخه درلودلې ده.

د پښتو په لرغونو استوګنځايونو کې يوه هم د غور سيمه شامله ده، چې د غـور پـر سـوريانو سربېره د پښـتنو د ځينو نـورو قبـايلو نسبت هم له دې سيمې سره ښکاره دی.

په پښتنو قبايلو کې يوه لويه قبيله، د (غوري) يا (غوريا خېلو) پښـتنو ده، چـې د تـاريخي اثـارو او نسـبي تحقيـق د کتـابونو د روايـاتو لـه مخـې د (کنـد بـن خرشبون بـن سړه بـن) پـه اولاد کـې د (غوري) په نامـه د يو تـن ذکـر راځـي. د (مخزن افغـاني) د روايت لـه مخې ددې سړي اصلي نوم (شيخ ابراهيم) و، خو ځنګه چې پـه غـور کـې زوکړی و، نـو ځکـه د (غـوري) پـه نامـه مشـهور و او اولاده يـې تراوسـه د (غـوري) او يـا (غوريا خېـل) پـه نامـه يـاد ېږي. پـه غـوري پښتنو کې څلور لويې قبيلې شاملې دي: (دولت يار، خليـل، زړانـي او څمکني)، چې بيا دې هرې قبيلې ته نورې لسګونې پښتنې قبيلې او پښې منسوبې دي.

د غور د مرکز (چغچران) چې پـه دې وروستيو کـې يـې د (فيـروز کوه) په نامه ياد کړ، ختيځ ته اوس هم د (دولت يار) په نامـه يـو کلـی شته، چې د غوري پښتنو د دولت يار د قبيلې له نامه سره اړه لري.

ketabton.com - The Digital Library

((د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد د څېړنې له مخې دغه غوري پښتانه د چنګېزخان (۶۲۴هـ ق. مړ) تر بریدونو وروسته له غور څخه کوچېدلي دي، مخ په جنوب او شرق رالېږدېدلي دي.

پر غوریاخېلو پښتنو سربېره د نورو ډېرو پښتني قبیلو د اوسېدو پخوانی ټاټوبی هم غور و او ډېرې پښتني قبیلې له دې سیمې څخه نورو سیمو ته تللي او خورې شوې دي. له دغو تاریخي روایاتو او اسنادو ښکاري چې د اسلامي عصر په لومړیو کې د غور زیاتره اوسېدونکي پښتانه وو او د دوی ژبه پښتو وه.

زموږ د هېواد نومیالی مورخ اروانښاد میر غلام محمد غبار په خپل یو اثر (افغانستان و نگاهی به تاریخ آن) کې لیکلي دي چې د غور قدیمي اریایي ژبې د وختونو په تېرېدو سره خپل ځای ځینو محلي لهجو او پښتو ته پرېښود او د غور سیمو ته د پښتنو د پرله پسې مهاجرتونو له امله دا ژبه هلته عامه شوه. د غور له پاچهي کورنیو څخه یوه کورنۍ د سوریانو ده، په (طبقات ناصري) کې د (قاضي منهاج السراج جوزجاني) د لیکنو له مخې د ضحاک (پښتو: سهاک) په اولاده کې دوه ورونه وو، چې د یو نوم (سور) او د بل (سام) و، سور يې مشر ورور او پاچا و او دا بل يې د لښکرو مشر و، تر اسلامي عصره دمخه دوی په غور کې پاچاهي درلوده.

د غور دغه سوري شاهي کورنۍ په تاریخونو کې د (شنسبانیانو) په نامه هم مشهوره شوې ده او دا ځکه چې ددې کورنۍ یو مشر نیکه شنسب (شین اسپ) نومېده، چې د پلار نوم

ketabton.com - The Digital Library

يې (خرنک) و، دا شنسب د حضرت علي(رض) په زمانه کې مسلمان شوی او د غور پاچا منل شوی دی.

د شنسب زوی امیر پولاد و، چې د خپلو پلرونو نوم یې بیا راژوندی کړ. هغه وخت چې (ابو مسلم مروزي) د (بني امیه) امیران له خراسان ځخه وشړل او د (بني عباس) په پلوی ودرېد، نو امیر پولاد د غور لښکرې د ابو مسلم په مدد وکوچولې او د (آل عباس) د پاچاهۍ د ټینګښت لپاره یې ډېرې هڅې وکړې. د امیر پولاد د پاچهۍ مرکز د غور په (مندیش) کې و، کله چې دی وفاتېده نو یې پاچاهي زامنو ته ورسېده.

د پښتو د ادبي تاریخ یوه مهمه سرچینه پټه خزانه ده، په دې کتاب کې د معتبرو پخوانیو کتابونو، لکه د شیخ کته متي زی (لرغوني پښتانه) او د محمد بن علي البستي (تاریخ سوري) په استناد راغلي دي، چې د امیر پولاد سوري زوی، امیر کروړ و، چې پر (۱۳۹هـ ق) کال د غور په مندیش کې پاچا شو.

امیر کروړ د غور کلاوې: بالشتان، خیسار، تمران، برکوشک او نور ونیول. دده پاچهي دوه مرکزونه درلودل، یو (مندیش) او بل (زمینداور) و. امیر کروړ ډېر غښتلی پهلوان و، چې په یوازې ځان به له سلو تنو سره جنګېده، ده هم د عباسي دعوت په جنګونو کې ګډون درلود او ډېرې بریاوې یې ترلاسه کړې.

ketabton.com - The Digital Library

امیر کروړ عادل پاچا و او پر دې سربېره ده په پښتو اشعار هم ویل. امیر کروړ پر (۱۵۴هـ ق) کال د پوشنج په جګړو کې مړ شو او پرځای یې دده زوی (امیر ناصر) پاچا شو.

د امیر کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی، د سر بند یې دا دی:

زه یم زمری پر دې نړۍ لـه مـا اتـل نسـته
په هند و سند و پر تخار او پـر کابـل نسـته
بـل بـه زابـل نسـته - لــه مــا اتــل نســته

دا لوړ شعر د پښتو تر ټولو پخوانی لاس ته راغلی شعر دی چې د اسلامي عصر په دویمه پېړۍ کې د غـور یـوه پښـتانه پاچـا (امیـر کروړ) سوري ویلی دی.

تر دې شعره بل پخوانی شعر تر اوسه نه دی ترلاسه شوی، امکان لري په اینده کې د امیـر کـروړ تـر شـعره ډېـر پخـواني پښـتو اشـعار کشف شي.

ځنګه چې غور د پښتنو یو لرغونی ټاټوبی و، دغه رنګه تراوسه معلوم لاس ته راغلی پخوانی شعر هم همدغې سیمې تـه منسـوب دی، نو پر دې اساس موږ غور د پښتو ادبیاتو د ایجاد پـه لومړنیـو مراکزو کې تر ټولو پخوانی مرکز بللی شو.)) (۵۳: ۲۶-۳۰)

ketabton.com - The Digital Library

پر امیر کروړ سرېبره شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري هم د غور دربار ته منسوب شاعران وو، چې هر یو داسې غرا قصیدې ویلې چې د پښتو ادب په تاریخ کې بل ځای ساری نه لري.

د شیخ اسعد سوري قصیده

:

د فلک له چـارو څـه وکړم کوکار

زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

او د ښکارندوی غوري:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړل سینګارونه

بیا یې ولونل پـه غـرونو کـې لالونـه

د هنـري ښـکلا او فکـري محتـوا لـه مخـې دواړه د هنـر پـه ګانـه پسوللې قصیدې دي.

ددې بحث په نتیجه کې باید ووایو چې غـور، لکـه څنګـه چې د پښـتنو پـه لرغونـو ټاټوبو کـې شـامل دی، دغـه رنګـه تراوسـه لا د پښتو ادبیاتو د ایجاد لومړنۍ سیمه هم ګڼل کېږي.

ketabton.com - The Digital Library

کسي غر ادبي حوزه

« د پښتنو په لرغونو استوګنځایونو کې یوه ډېره مشهوره او تاریخي سیمه د سلیمان د غرونو لمنې دي، ددې غرونو لمنې د شپږ سوو کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري او پښتانه له ډېرې لرغونې زمانې تراوسه په کافي تعداد د دغو ډېرو مشهورو غرونو په لمنو کې استوګنه لري.

دغه د سلیمان غرونه په ځینو کتابونو او تاریخي اثارو کې (د کسې غره) په نامه هم راغلي دي او د جنوبي پښتونخوا ، بلوچستان، دېرو او د کندهار د شاوخوا خلک اوس هم د سلیمان غرونه د کسې د غره په نامه یادوي.

څنګه چې د کسې غره په لمنو کې له ډېرې پخوا زمانې څخه پښتانه مېشت وو ، نو دوی د خپلې ټولنې له شرایطو او د دوی په ټولنه کې له مسلطو فرهنګي نورمونو سره برابر ادبیات هم درلودل او دغه ادبي روایات او د ادبي اثارو د ایجاد بهیر په ګړنۍ او لیکنۍ بڼه له ډېرې پخوا زمانې نه تراوسه پورې د دغه بختور غره په لمنو کې د مېشتو قبایلو ترمنځ، جریان لري.

په سلګونو پښتانه شاعران ددې غرونو په لمنو کې روزل شوي او د پښتو د ولسي ادب یوه عمده او بهانده چینه د همدغو غرونو په لمنو کې د مېشتو پښتنو په سیمو کې موجوده ده. د پښتو ادبیاتو په دوو لرغونو تذکرو (تذکرة الاولیا) او (پټه خزانه) کې د کسې غره په لمنو کې د ځینو اوسېدلو پښتنو ځینې زاړه او

ketabton.com - The Digital Library

پخواني شاعران خوندي دي. چې ددغو اشخاصو او اشعارو زمانه زموږ مورخانو د دريمې هجري پېړۍ له اوايلو ان تر څلورمې او پنځمې هجري پېړۍ پورې ګڼلې ده، څنګه چې دا اثار د پښتو په لومړنيو ادبي اثارو کې درېږي، نو ځکه موږ هم (د کسې غر) د پښتو ادبياتو د ايجاد په لومړنيو دريو مراکزو کې حساب کړ.

د کسې د غره په لمنو کې د روزل شويو شاعرانو په ډله کې تر ټولو معلوم پخوانی سړی، شيخ بېټنی دی چې د ژوند زمانه يې د دريمې هجري پېړۍ شاوخوا اټکل کېدی شي.

د شيخ بېټني يو مناجات سليمان ماکو په تذکرة الاولیا کې راوړی دی، چې د پښتو د زړو اشعارو په لړ کې ډېر مهم شعر دی او ځينې داسې ټکي يې له پاړکي څخه ترلاسه کېږي چې په فکري لحاظ له ډېرو زړو اريايي افکارو سره تړاو لري. د شيخ بېټني د مناجاتو يو بند يا دوه بيتونه دادي:

لويه خدايه، لويه خدايه ستا په مينه په هرځای

غر ولاړ دی درناوي کې ټوله ژوي په زاري کې

پر شيخ بېټني سربېره د اسلامي عصر په دريمه او څلورمه پېړۍ کې ددې سيمې دوه نور شاعران هم موږ ته معلوم دي، چې ځينې اثار يې پښتو تذکرو تر موږه پورې رارسولي دي. په دغو شاعرانو کې يو هم شيخ اسمعيل دی، چې د ده دوه پاړکي زموږ په

ketabton.com - The Digital Library

واک کې دي. په دغو دوو پاړکو کې یو یې د (تذکرة الاولیا) پاڼو او بل یې (پټې خزانې) خوندي کړی دی.

د شیخ اسماعیل د لومړي پاړکي یو دوه بیتونه دادي:

تېښته وکړه لـه ابـلیسه چې ابلیس لعین ښکاره ســـــــــــــــــــــــــــــــــي

هلـته ورکـه پـلوشـه سي تړول نړۍ نوره تیاره ســـــــــــــــــــــــــــــــــي

د دویم پاړکي لومړۍ برخه یا څلوریزه یې داده:

کـه یون دی یون دی مـــخ کـــې ببلتـــون دی
لـــه کسې غره څخه ځــــــي خرښـــــبون دی

د شیخ اسماعیل په دوو راغلو پاړکو کې یې لومړی په (تذکرة الاولیـا) کـې او دویـم یـې پـه (پټـه خزانـه) کـې راغلـی دی، د شـیخ اسماعیل پر پاړکو سربېره د کسې د غره په لمنو کې دغه وخت د یو بل پخواني ویناوال د وینا نمونه هم پټې خزانې تر مـوږه رارسولې ده، دا ویناوال خرښبون دی، چې د کلام یا پاړکي یو بند یې دادی:

ببلتانــه نــاره مــې وســوه پــه کــور بانــدې
نــه پــوهېږم چــې بــه څــه وي پــښ پــه وړانــدې
لـــه خپلوانـــو بـــه ببلېـــږم پـــه ســـرو ســـترګو
دواړه ســـترګې مـــې پـــه وینـــو دي ژړانـــدې

ketabton.com - The Digital Library

پورته تاسې د دريو تنو پښتنو ويناوالو اشعار ولوستل، چې دغو دريو تنو د اسلامي عصر د دريمې او څلورمې پېړۍ په حدودو کې د دغه تاريخي غره په شاوخوا کې ژوند کړی دی.))(۵۳: ۳۲-۳۵)

ملتان ادبي حوزه او نورې سيمې

د مورخانو او تاريخي کتابونو له ليکنو څخه معلومېږي، چې د لومړيو دوو اسلامي پېړيو په شاوخوا کې پښتانه په کافي تعداد د سليمان د غرونو له لمنو او د پښتونخوا له سيمو د سند او پنچاب سيمو ته ورغلي او هلته مېشت شوي وو.

((ځينې مورخان په دې نظر دي چې په لومړيو اسلامي پېړيو کې په (سند) او (ملتان) کې د اسلامي حکومتونو د ټينګښت يو دليل په هغو سيمو کې د پښتنو موجوديت و د پنجاب او سند سيمو ته کوچېدلي پښتانه د خپل شجاعت او نارينتوب له پلوه په سيمه کې د راجاګانو او محلي حکومتونو د توجه وړ وو.

له همدې امله د پنجاب په غربي برخو او ملتان کې له اوسېدونکو پښتنو څخه (شيخ حميد لودي) د (۳۷۰هـ ق) په شاوخوا کې د لاهور او پنجاب د راجا له خوا له ملتانه نيولې تر لغمانه پورې د پرتو شاوخوا سيمو واکمن وټاکل شو او (راجا جيپاله) د دغو پښتنو د حکومت په وسيله له خپلو غربي سرحدونو ځان ډاډمن کړ او په دې توګه د څلورمې هجري پېړۍ د دويمې نيمايي په جريان

ketabton.com - The Digital Library

کې د ملتان په لودیانو کې د شیخ حمید لودي له خوا د لودیانو د واکمنۍ بنسټ کېښول شو او په دې ډول پښتانه په اسلامي عصر کې د هند په یوه برخه کې قدرت ته ورسېدل، چې د غربي پنجاب پر ځینو برخو او ملتان سربېره د پښتونخوا او اوسني افغانستان ځینې سیمې یې هم تر لاس لاندې وې او د پاچهۍ مرکز یې ملتان و.

تر شیخ حمید لودي وروسته د لودیانو د پاچهۍ سلسله دده په کورنۍ کې جاري وه، په شیخ حمید پسې دده زوی (نصر) او بیا یې لمسی (داود) د ملتان د لودي کورنۍ واکمنان وو، ددې کورنۍ پاتې شوني تر (۴۳۲هـ. ق) پورې هلته وو.

د ملتان د لودي شاهي کورنۍ یادونه مو په دې ځای کې ځکه وکړه چې له دغې شاهي کورنۍ څخه دوه تنه داسې کسان موږ ته ښکاره دي چې په پښتو پارکي ځنې پاتې دي، نو د همدغو دوو تنو پخوانیو پښتنو ویناوالو د شتوالي له امله موږ د ملتان سیمه د پښتو ادبیاتو د ایجاد په لومړنیو مرکزونو کې وشمارله.

د ملتان د لودي شاهي کورنۍ په دوو تنو ویناوالو کې یو (نصر لودي) دی او بل (شیخ رضی لودي) دی.

د نصر لودي او شیخ رضی لودي لږ احوال او اشعار (شیخ احمد ابن سعید اللودي) په خپل کتاب (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي) کې راوړي دي. دا کتاب به (۶۸۶هـ ق) کال کې لیکل شوی دی.

ketabton.com - The Digital Library

ددغو دوو لودي پښتنو اشعار او احوال بیا (کامران خان سدوزي) په خپل کتاب (کلید کامراني) کې د دمخني یاد شوي شیخ احمد ابن سعید اللودي د کتاب له مخې راوړي دي.

کلید کامراني په (۱۰۳۸هـ ق) کې د کندهار په (ښهر صفا) کې لیکل شوی دی او ددغه کلید کامراني له مخې بیا دغه اشعار او احوال (محمد هوتک) په (پټه خزانه) کې اخیستي دي، په دې ډول موږ وینو چې د ملتان د لودیانو اشعار په دریو واسطو تر موږه پورې رارسېدلي دي. په دغو دوو تنو ویناوالو کې (نصر لودي) د (شیخ حمید لودي) زوی دی، چې تر خپل پلار وروسته په ملتان کې پاچهي ته هم رسېدلی دی. د پاچهۍ زمانه یې استاد عبدالحی حبیبي د (۳۹۰هـ ق) شاوخوا ښوولې ده.

ددې کورنۍ بل ویناوال (شیخ رضی لودي) دی، چې دی د شیخ حمید لودي وراره او د نصر لودي د اکا زوی و.

شیخ رضی لودي د شیخ حمید لودي د پاچهۍ په زمانه کې د اسلام د مقدس دین د تبلیغ لپاره پښتونخوا ته تللی و. پټه خزانه وایي، چې دی (دوه کاله) د کسې په غره کې ګرځېده او ډېر خلک یې مسلمانان کړل.

پټې خزانې د دغو دوو سره تره زامنو (شیخ رضی لودي) او (نصر لودي) دوه پاړکي خوندي کړي او دا پاړکي د لیکونو (خطونو) په بڼه تبادله شوي دي. په دې پاړکو کې لومړی پاړکی د شیخ رضی لودي دی، ددې پاړکي یو دوه بیتونه دادي:

ketabton.com - The Digital Library

د الحاد په لور دې ترپلل　　　　گروه دې زموږ وکوراوه
موږ رونـلی په زيار نه　　　　تا په تورو توراوه

کله چې دا ليک په ملتان کې نصر ته ورسېد، نو يې ده ځواب ووايه چې يو دوه بيتونه يې دادي:

د الحاد په تور، تورن سوم　　　　زه لرغون خو ملحد نه
يم
زما دښنه هسې تو راکړی　　　　که ملحد يم د دښنه يم

په دې دوو لوړو شعري ټوټو کې شيخ رضی د خپل اکا زوی (نصر) ته ويلي دي، چې ته له سنته او خپلې لارې اوښتی يې او د پلرو عقيدوي لار دې پرېښې ده.

نصر په ځواب کې ويلي چې زه پر سنت ټينګ يم، کوم تورونه چې د لارې د پرېښودو په باره کې پر ما لګول شوي دي، هغه دروغ دي.

په دغو شعرونو کې راغلې خبرې له ځينو تاريخي وقايعو سره اړه لري، چې د اشعارو د مفاهيمو د پوهېدو لپاره موږ اړ يو چې دغه تاريخي مسايل لنډ تشريح کړو.

د ملتان لودي شاهي کورنۍ د غزني له پاچهانو سره په رقابت کې واقع وه او تل به د غزني د پاچهانو له خوا د ملتان پر لوديانو حملې کېدلې او تر هغې چې د دې کورنۍ د پاچهۍ سلسله د غزنوي پاچهانو له خوا ختمه شوله. مورخين په دې عقيده دي چې د ملتان پر لوديانو د قرمطيت او الحاد تورونه هسې خوشې بابېزې

ketabton.com - The Digital Library

خبرې دي او د همدې تور په وسیله د غزني پاچهانو د ملتان د لودیانو د ټکولو لپاره ځانته یوه پلمه پیدا کوله. که نه وي د ملتان لودیان هم مسلمانان وو او د غزني پاچهان هم مسلمانان وو، نو څنګه کېدی شول چې یو مسلمان پاچا دې پر بل لښکرکشي وکړي؟ همدا علت و، چې د ملتان پر لودیانو د الحاد او قرمطیت تورونه لګول کېدل او دا یې ښوول چې دوی له اسلامي سنته او اسلامي لارې اوښتي دي او په دې توګه یې د دوی د وهلو او پر دوی د حملې لپاره شرعي جواز پیداکاوه. لکه چې تاسې د ((نصر لودي) په ځوابیه پاړکي کې ولوستل، نصر د الحاد تورونه رد کړي دي او ویلي یې دي، چې زه مومن یم او پر خپله پخوانۍ لاره ټینګ یم.

ملتان یو له هغو سیمو څخه ګڼل کېږي چې په اسلامي څلورمه پېړۍ کې هلته د پښتو ادبیاتو د ایجاد زمینې موجودې وې. ملتان په پخواني هند کې تراوسه معلومه لومړنۍ سیمه وه چې پښتو ادبیات په کې ایجاد شوي دي. تر دې زمانې وروسته د اسلامي عصر په بېلابېلو پېړیو کې پښتانه د هندوستان ډېرو سیمو ته تللي او هلته مېشت شوي دي. د دوی له مېشتېدو سره په هندوستان کې د پښتو ژبې او ادبیاتو د ایجاد او ودې زمینې هم برابرې شوې دي او په وروستیو اسلامي پېړیو کې پر ملتان سربېره د هندوستان په ډېرو نورو ښارونو کې پښتو ادبیات ایجاد او پښتو اثار ولیکل شول، چې دا جریان له څلورمې هجري پېړۍ نه تر نن ورځې پورې راروان دی.)) (۵۳: ۳۶-۳۹)

په همدې لرغونې دوره کې پر شیخ رضي لودي او نصر لودي سربېره موږ د ملتان د بل پښتون واکمن د سلطان بهلول لودي او د هغه د دربار د شاعر خلیل خان نیازي دوه څلوریزې هم لرو چې یو بل

ketabton.com - The Digital Library

ته يې د سوال او ځواب په بڼه ويل شوي او د هغوی د پېژندنې په برخه کې به پرې پوره بحث وشي.

د بورته دريو غټو مرکزونو ترڅنګ، د هندوستان ځينې نور ښارونه او همدا راز د هېواد نورې سيمې لکه: غزني، بُست، زميندآور او نورې سيمې هم شته چې هم په لرغونې دوره کې او هم تر هغې وروسته په کې پښتو ادبيات ټوکېدلي او وده يې کړې ده.

ketabton.com - The Digital Library

د دويم څپرکي لنډيز

په تېر بحث کې موږ هغه درې مرکزونه وښوول، چې د اسلامي عصر په لومړيو پېړيو کې د پښتو لومړني اثار په همدې مرکزونو کې ايجاد شوي دي. دا مهال پښتانه په زيات تعداد کې په همدې سيمو کې پراته وو، غور، د کسي غر او ملتان، درې دا سې مرکزونه وو، چې پښتنو په کې خپل محلي حکومتونه درلودل او يا يې تر خپل قبيله يي نظام لاندې په کې ژوند کاوه.

د پښتونخوا، افغانستان او پخواني (روه) نورو سيمو کې پښتانه خواره وو، د سند او پنجاب لمنو ته هم په کافي تعداد کې رسېدلي وو او د پنجاب په يوه خورا لرغوني ښار (ملتان) کې يې حکومت هم جوړ کړی و.

((په دې مرکزونو کې چې کوم ادبيات ايجاد شوي دي، هغه ادبيات دا لاندې خصوصيات لري:

۱) په اسلامي لومړيو پېړيو کې ايجاد شوي پښتو ادبيات د خپلو شکلي جوړښتونو له مخې د پښتو هغه لرغوني سندرې دي، چې د خپل جوړښت له پلوه له زړو اريايي ادبياتو سره نږدېوالی لري او د پښتنو خپل شعري اوزان دي، چې دغه اوزان د پښتون ولس ترمنځ موجود او مروج وو او دا نمونې راښکاروي چې د اسلامي عصر د لومړيو څلورو پېړيو په دوران کې په دغو مراکزو کې ايجاد شوي پښتو اشعار په خپلو دغو لرغونو ملي اوزانو کې ويل کېدل.

ketabton.com - The Digital Library

۲) په دغو سندرو کې ډېر پېچلي موضوعات او افکار نه دي بيان شوي، بلکې د هغه زمان له غوښتنو او د پښتنو موقعيت ته په پاملرنه د مفاخرو او پر حربي او پوځي کارنامو وياړ، له خپل قوم او کورنۍ سره مينه ددې سندرو د بيان اساسي موضوع ده. د اسلامي اساساتو حمايت هم د دغو سندرو په بيانونو کې شامل موضوعات دي.

۳) د اسلامي لومړيو پېړيو پښتو پارکي، لکه چې د شکلي جوړښت له پلوه خپله ملي بڼه لري او د نورو ژبو د شاعرۍ اغېزې پر دې شعري اوزانو او اشکالو نه ليدل کېږي، دغه رنګه د نورو ژبو اثرات هم پر دې اشعارو زيات نه ليدل کېږي، يو نيم د عربي ژبې او نورو ګاونډيتوب ژبو لغت هم په دغو اشعارو کې شته، چې دا ډول اخيستنې د اسلام د پاک دين له راتګ، له نورو ژبو سره د ګاونډيتوب او راشه درشې له امله طبيعي عمل دی.

۴) په دې مراکزو کې ايجاد شوي اشعار ساده دي او ډېرې هنري رنګينۍ نه لري او په ځينو کې د هنر تومنه ډېره نه ليدل کېږي. ويناوالو سک سيخ د خپل مطلب پر ويلو پيل کړی دی او د هنري رنګينو ډېر خيال يې نه دی ساتلی، خو دا خبره هم بايد هېره نه کړو چې ددې پړاو په اشعارو کې ځينې يې په ساده ګۍ کې هم ښکلي دي.)) (۵۳: ۴۰-۴۲)

په دغو دريو ليو مرکزونو کې موږ د امير کروړ سوري، شيخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، بېټ نيکه، شيخ اسمعيل، خرښبون، شيخ رضی لودي، نصر لودي، سلطان بهلول لودي او ځينو نورو شاعرانو بېلګې لرو چې پښتو ادب پرې روښانه دی.

ketabton.com - The Digital Library

د دويم څپرکي پوښتنې

- پښتو لرغونې ادبي دوره څو لويې ادبي يا فرهنگي حوزې لري؟
- په غور ادبي حوزه کې کومې ادبي څېرې راټوکېدلې دي؟
- د ملتان ادبي حوزې ځانگړنې کومې دي؟
- پر (غور) (کسي) او (ملتان) ادبي حوزو ولې د نورو ژبو د ادبياتو تاثيرات نه ليدل کېږي؟
- په (کسي غره) ادبي حوزه کې کوم شاعران ټوکېدلي دي؟
- په (غور)، (کسي) او (ملتان) ادبي حوزو کې د پښتو ژبې او ادب د نړه والي علتونه کوم دي، ددې حوزو ادبي ځانگړنې په گوته کړئ!
- کومو پښتنو واکمنو په دې حوزو کې شعرونه ويلي دي؟
- په غور، کسي او ملتان ادبي حوزو کې شعرونه په کومو وزنونو کې ويل شوي دي.

ketabton.com - The Digital Library

درېيم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبياتو څېړې او د کلام بېلګې

پښتو لرغوني شاعري يا د پښتو ادبياتو لومړنۍ يا لرغونې دوره څه کم زر کاله زمانه په غېږ کې نيسي، په دې ټول زماني بهير کې کېدی شي په سلګونو يا زرګونو شاعران او ليکوال تېر شوي وي، خو زموږ په لاس کې اوس د هغوی ليکلي اثار نه شته، د کومو شاعرانو يا ليکوالو د کلام بېلګې چې په دې څه کم يوه زريره کې د ادبپوهانو لاس ته ورغلي، د هغوی ټول شمېر (۲۹) يا نږدې د ېرشو تنو ته رسېږي، دلته غواړو همدا شاعران يا ناظمان درو پېژنو، د هغوی د کلام بېلګې درته وړاندې کړو او هم يې کلام له شکلي او مانيزه پلوه وڅېړو:

د يادونې وړ ده چې تراوسه پورې دا شاعران د ادب تاريخ په بېلابېلو اثارو کې په لنډيز او تفصيل سره معرفي شوي، ما تر ډېره حده کوښښ کړی چې دا ټول اثار سره پرتله کړم، د هغوی شننې او ارزونې هم راواخلم، خو په ځينو اثارو کې پېژندنې نسبتاً يو شان وې، خو ارزونې يې يو څه توپير درلود. د پېژندنې په برخه کې چې ماته تر ټولو خوږ او کره متن ښکاره شو، هغه د لوی استاد حبيبي د

ketabton.com - The Digital Library

پښتو ادبیاتو تاریخ (دویم ټوک) متن و چې هم یې تاریخي تسلسل ته ډېر پام کړی و او هم یې د متن ژبه خورا خوږه وه، د لوی استاد ارزونه او شننه هم خورا خوږه او ژوره وه، تر استاد حبیبي وروسته چې زموږ نورو لیکوالو هم د ادب تاریخ کوم اثار لیکلي، د استاد حبیبي متن یې د اثر محور جوړوي، نو ما هم غوره وبلله چې دلته د استاد حبیبي متن د دې د لرغونې دورې د لیکوالو یا شاعرانو د پېژندنې په برخه کې د اساسي محور په توګه راشي او نور نوي او وروستي معلومات هم پر همدې چورلیز راوڅرخي، البته د شننې او ارزونې یا څېړنې په برخه کې د نورو لیکوالو له اثارو، د متن له اوسنیو معیارونو څخه هم ګټه پورته شوې ده او همدارنګه خپل تحلیل، شننه او ارزونه هم ورسره مله شوي دي.

ketabton.com - The Digital Library

امیر کروړ (جهان پهلوان)

(۱۳۹هـ) حدود

په پښتو ادب تاریخ کې امیر کروړ هغه ادبي، سیاسي او ملي څېره ده چې تر ده دمخه لا تر دې دمه د بل کوم شاعر یا لیکوال لیکلی اثر نه دی ترلاسه شوی، نو کله چې د پښتو ادب تاریخ پر لیکنې برخه خبرې کېږي، نو پیل یې له همدې امیر کروړه کېږي. په تاریخونو کې راغلي چې: «د سوریانو د شنسب کهول مشهور و، دوی د غور پر غرو پاچاهي کوله، دا شنسب د خرنک زوی و، چې د اسلام په پیل کې ژوندی و، دده زوی امیر پولاد ډېر مشهور شو، د خپلو پلرو نوم یې بیا ژوندی کړ، کوم وخت چې ابو مسلم مروزي د (بني امیه) امیران له خراسانه وشړل او د (بني عباس) په پلوی ټینګ ودرېد؛ نو امیر پولاد د غور لښکر د ابو مسلم مرستې ته بوت او د عباس کورنۍ د پاچاهۍ لپاره یې ډېر کارونه وکړل، دده مرکز په غور کې (مندېش) و او پر ټول غور یې حکومت کاوه چې مړ شو، نو یې امارت زامنو ته پاتې شو، بیا نو د (امیر بنجي نهاران) تر وخته د دوی احوال معلوم نه شو.

دا روایت د خراسان مشهور مورخ (منهاج سراج جوزجاني) د (منتخب تاریخ ناصري) په حواله کښلی دي، وایي چې امیر پولاد د ابو مسلم (۱۳۹هـ) معاصر و (بنجي نهاران) د هارون الرشید (۱۷۰هـ) له درباره عهد او لواء راوړه او بیا نو ددې کورنۍ یو بل مشهور پاچا امیر سوري یادوي، چې د آل صفار (۲۵۴-۲۹۶هـ

ketabton.com - The Digital Library

معاصر دی. له دې شخه ښکاري چې د (شنسب) له وخته یانې د اسلام له پیل څخه بیا د سلطان محمود او مسعود تر وختو پورې د (سور) کورنۍ امارت لاره، خو په خواشینۍ سره ددغو شاهانو احوال مورخینو ته په تفصیل نه وو معلوم، نو یوازې د څو تنو نومونه یې یاد کړي دي. وروسته چې د غور پاچاهان پر غزنوي کورنۍ غالب شول، دا ټول له سوري کورنۍ څخه وو او د دوی کورنۍ پر بامیانو، تخارستان، سیستان، زابل او کابل پاچاهي کوله، هندوستان هم دوی فتح کړ او د ګنګا تر څنډو پورې یې سلطنت ورسېد. د پښتو ادبي اثار داسې ښکاره کوي چې دغې سوري کورنۍ (پښتو) ویله او په دوی کې د پښتو ادب غوره او خورا ښه زاړه اثار پیداشوي دي.

لکه څنګه چې د (طبقات ناصري) په روایت کې راغلي، امیر پولاد د (۱۳۰هـ) په شاوخوا کې د غور مشهور سوري پاچا و، په دغو وختو کې د خراسان خلکو غوښتل چې خپل هېواد ازاد کاندي، ددغه تحریک په سلسله کې د خراسان یو مشهور سړی (ابو مسلم مروزي) راپورته شو، چې د خراسانیانو په کومک یې د (بني امیه) اخر پاچا (مروان) مات کړ او پر (۱۳۲هـ) یې په کوفه کې (ابوالعباس علي بن عبدالله بن عباس) پر خلافت کېناوه. د سوریانو کورنۍ چې د غور او خراسان له مشهورو واکوالو څخه وه، له ابو مسلم سره ملګرې وه، د پټې خزانې مولف محمد هوتک د (شیخ کته متي زي) د ((لرغوني پښتانه)) په حواله هسې وایي:

ketabton.com - The Digital Library

چې ((امیر کروړ جهان پهلوان د امیر پولاد سور زوی و او دا امیر په جګړو کې د ابو مسلم خراساني کلک ملګری او بریالی مل و.)) که څه هم نور مورخان د امیر کروړ نوم نه اخلي او منهاج سراج تش دومره وایي چې پس له امیر پولاده دده زامن د غور واکوال وو، مګر محمد بن علي البستي په (تاریخ سوري) کې د امیر پولاد یو زوی چې امیر کروړ جهان پهلوان سوري غوري دی، ستایي او دده پښتو اشعار رانقلوي او داسې ښکاري چې امیر کروړ جهان پهلوان ډېر شجاع، ادیب او د قلم او توري څښتن و.

که څه هم (تاریخ سوري) اوس نه شته، خو د (پټې خزانې) مولف د (لرغوني پښتانه) په حواله د امیر کروړ په باب لاندې معلومات موږ ته سپارلي دي.

((نقل کا: زبدة الواصلین شیخ کټه متي زی غوریاخیل په خپل کتاب لرغوني پښتانه کې چې دی نقل کا له تاریخ سوري څخه چې په بالشتان یې کتلی او موندلی و، شیخ کټه علیه الرحمه هسې وایي چې: په تاریخ سوري کې راوړي:

امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی و، چې په کال (۱۳۹هـ) سنه هجري د غور په مندېش کې امیر شو او ((جهان پهلوان)) یې باله. وایي چې د غور کوټونه او د بالشتان او خیسار او تمران ماڼۍ او بر کوشک یې ونیول او د رسالت له کهوله یې په خلافت کې ډېر کومکونه وکړل. نقل کا چې امیر کروړ ډېر غښتلی او پهلوان او په یوه تن له سلو جنګاورو سره جنګېده، ځکه یې نو کروړ باله چې

ketabton.com - The Digital Library

معنی یې ده کلک او سخت. وایي چې امیر کروړ به په دوبي زمینداور کې و او هلته یې مانۍ درلوده، چې کټ مټ د مندېش په شان وه او په دغه ځای کې یې ښکار کاوه او عشرت. په تاریخ سوري کې راوړي چې دا امیران له پېړیو په غور او بالشتان او بست کې وو او د هغه (سور) نومې له اولاده دي، چې د سهاک له پښتنه وو. امیر پولاد په هغه دعوت کې شریک و، چې ابوالعباس سفاح د بین امیه سره جګړه کړله او ابو مسلم یې هم مرستی و. شیخ کته علیه الرحمه له تاریخ سوري نقل کا چې: امیر کروړ عادل او ضابط او د ښې وینا خاوند و، ده به هر کله شعرونه ویل. په کال سنه (۱۵۴) هجري د پوشنج په جګړو کې مړ شو او تر ده وروسته یې زوی امیر ناصر ایوادونه ضبط کړل او د غور او سور او بست او زمینداور پر مځکو خاوند شو.)) (۵۱: ۳۰-۳۲)

د امیر کروړ د کورنۍ او پاچاهۍ په باب دغه لوړ معلومات د تاریخ سوري په حواله مستند او ټینګ دي، که څه هم نور مورخین دده د نامه ځرګندونه نه کوي، خو اساساً دا بیان له نورو تاریخي متونو سره مخالفت هم نه لري. امیر پولاد او د سوریانو کورنۍ او د دوی معاصرت او کومکونه له ابو مسلم سره دا ثابتوي چې دوی په غور کې لوی لاس درلود او په دې تاریخونه متفق دي، خو پټه خزانه د لرغوني پښتانه په حواله له تاریخ سوري څخه دا خبره هم ښکاره کوي چې په هغه وخت کې د سوریانو ژبه پښتو وه او لکه چې اوس هم ځینې سوري خلک په بادغیس کې پښتو وایي، د دوی پخوانو نیکونو هم پښتو ویله. امیر کروړ تراوسه هم په پښتنو کې

ketabton.com - The Digital Library

په افسانوي ډول مشهور دی، مثلاً که څوک وغواړي چې د یوه شي قدامت بیان کړي، نو وايي: د کروړ له وختو دی، مانا دا چې کروړ د پښتنو یو پخوانی تاریخي پهلوان دی چې د پښتو ژبې پخوانی شاعر هم ګڼل کېږي.)) (۱۳: ۴۴۰-۴۴۱) د پښتو ډېر زوړ او پخوانی شعر هم همدغه امیر پورې تړلی دی.

د پښتو په خورا زوړو او پخوانیو ادبي اثارو کې چې تراوسه زموږ لاس ته راغلي دي د امیر کروړ سوري شعر تر ټولو پخوانی دی، چې ځینو ادبپوهانو دا شعر یوه ویاړنه بللې او ځینو یو حماسي شعر ګڼلی چې وروسته به بیا په دې باب لږه زیاته رڼا واچوو، دا شعر پټې خزانې د تاریخ سوري په حواله خوندي کړی دی.

هغه وخت چې د پښتو په ګاونډیو او خویندو ژبو کې لا د شاعرانو او لیکوالو د کلام کومې څرګندې بېلګې نه دي رامنځته شوي، زموږ د پښتونخوا په غربي څنډو او د بادغیس، هرات او غور په سیمو کې د پښتو ژبې د شعر غړونه اوربدل کېدل او زموږ توریالي مشران لکه د توري پر میدان چې پهلوانان وو، دغسې د ادب او شعر پر ډګر هم دمخه وو.

داسې ښکاري چې په سوریانو کې د پښتو شعر د اسلام له پیل څخه موجود و، ځکه چې د امیر کروړ د ژوند وخت تر (۱۰۰هـ) څخه وروسته شروع کېږي او بیا موږ وینو چې په دغو سوري خلکو او هم د غور په اوسېدونکو کې د سلطان محمود تر عصره د (۴۰۰هـ په

ketabton.com - The Digital Library

حدودو کې) هم د پښتو شعر ازانګې پورته وې، نو له دې څخه ثابتېږي، چې د اسلامي دورې په لومړیو څلور سوو کالو کې (غور) او (سوري قبایل) د پښتو شعر او ادب زانګو وه او په دغو وختونو کې پښتو ژبې پاخه اشعار او ادبي اثار درلودل.

پټه خزانه د امیر کروړ سوري یو شعر داسې رانقلوي:

((په تاریخ سوري محمد بن علي البستي داسې کښلي دي چې: د عباسي دعوت په جنګونو کې چې امیر کروړ ډېرې سوبې وکړلې، نو یې دا بیتونه وویل چې ویاړنه یې بولي. هغه دادی چې شیخ کټه علیه الرحمه له تاریخ سوري رانقل کړي دي)) (۵۱: ۳۲)

ویاړنه د امیر کروړ جهان پهلوان

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نشته

پر هند و سند و پر تخار او په کابل نشته

بل پر زابل نشته - له ما اتل نشته

غشی د من مې ځي بریښنا پر میرڅمنو باندې

پر ژوبله یونم یرغالم په تښتېدونو باندې

پر ماتېدونو باندې - له ما اتل نشته

زما د بریو پرخول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ

د اس له سو مې مځکه ریږدي غرونه کاندم لتاړ

کړم ایوادونه اوجاړ - له ما اتل نشته

زما د تورې تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم - لــه مــا اتــل نــستــه

پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راځخه
د هــريـرود پــر څنډو ځم تښتي پلن راځخه
رپي زړن راځخه - له ما اتــل نسته

د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سورو کړه
په باداري مې لوړاوی د کول د سورو کــړه
ستسر مې تربور وکړه - لــه مــا اتــل نســـته

خــپلو وګــړو لــره لــور پــېرزوينه کــوم
دوی په ډاډينه ښه بامم ښه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم - له ما اتل نسته

پر لويو غرو مې وينا دورمي نه په ځنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مــې بــولي پــر دريځ ستايوال
په ورځو شپو مياشتو کال - لـــه مـــا اتـــل نـــستـــه

ددې شعر شننه، ارزونه او ځانګړتياوې:

ketabton.com - The Digital Library

ادبپوهانو د امیر کروړ شعر له بېلابېلو لیدلوریو او خواوو تحلیل کړی او د هغه ځانګړنې یې په نښه کړي دي. د سرمحقق زلمي هېوادمل په وینا

((د امیر کروړ سوري لاس ته راغلی لرغونی شعر دغه لاندې ځانګړنې لري:

۱) د امیر کروړ سوري لاس ته راغلی پارکی چې د پټې خزانې پاڼو موږ ته رارسولی دی، د متونو د استناد له معمولو نورمونو سره برابر دی، دا ځکه چې پټې خزانې دا متن (د امیر کروړ سوري شعر) د (شیخ کته متي زي) له (لرغوني پښتانه) څخه اخیستی دی او د پټې خزانې مولف د لرغوني پښتانه ماخذ، هم رانښوولی دی، چې هغه د (محمد بن علي البستي) (تاریخ سوري) دی او دا په دې مانا چې شیخ کته د امیر کروړ په باب معلومات او دده شعر له (تاریخ سوري) څخه اخیستی دی.

د تاریخ سوري ماخذ معلوم نه دی، چې په دې کتاب کې به د امیر کروړ سوري شعر له کومه ځایه اخیستل شوی وي، ډېر احتمال شته، چې دا پارکی دې د ویلو له وخته د تاریخ سوري د تالیف تر وخته (۶۵۰ هـ ق حدود) په شفاهي ډول د خلکو په منځ کې خور راغلی وي او د روایاتو حافظو دې تر (محمد بن علي البستي) پورې رارسولی وي، دا عنعنه تراوسه زموږ په ولس کې موجوده ده او د پښتو ډېر ادبي اثار په کلیو او بانډو کې د پېړیو په ترڅ کې سینه په سینه انتقالېږي. د امیر کروړ سوري د شعر د انتقال او

ketabton.com - The Digital Library

ضبط روش د شرقي څېړنو له معمولو روشونو سره سل په سلو کې موافق دی، نو ځکه موږ ورته یو مستند متن ویلی شو.

۲) د امیر کروړ لاس ته راغلی شعر د اشعارو د معنوي ډولونو له پلوه ویاړنه یا فخریه ده، چې شاعر خپلې بریاوې، سوبې، مېړانې او د هغه زمان له شرایطو سره سم خپل افتخارات په کې بیان کړي دي.

د دا ډول شعرونو ویل هغه وخت په عربو او عجمو کې باب وو او د منطقې په ادبي جریاناتو کې دغه ډول اشعارو لاره درلوده. د امیر کروړ د شعر له روحیې سره د برابرو اشعارو او اثارو ځینې بېلګې د اسلامي عصر د لومړیو پېړیو په شاوخوا کې د سیمې په ژبو کې سړی لیدلای شي.

له دې څېړنو څخه نتیجه اخیستلای شو، چې د امیر کروړ شعر د خپل زمان له روحیې سره برابر ایجاد شوی دی.

۳) د شکلي جوړښتونو له پلوه د امیر کروړ ویاړنه نه د شرق له دېواني شعري ډولونو، لکه قصیده، غزل، ترکیب بند، ترجیع بند، مخمس، مسدس او نورو سره یوشانوالی لري او نه سل په سلو کې د پښتو شاعرۍ له خپلو ملي شعري انواعو او اوازونو، لکه چاربیتو، بدلو، بګتیو، لوبو او کسرونو سره یوشانوالی لري، نو ځکه ښاغلي حبیب الله رفیع دغه ډول سندرې د پښتو لرغونې سندرې بللې دي او له خپلو څېړنو څخه یې دا نتیجه ایستلې ده، چې دا ډول لرغونې سندرې د زړو اریایي سندرو او د پښتو د

ولسي سندرو ترمنځ د اتصال یوه کړۍ ده. د امیر کروړ شعر شکلي جوړښت یې د اوستا د (یشتونو) له ځینو برخو سره پرتله کړی، ددغو یشستونو او د امیر کروړ د شعر ترمنځ ډېر نږدېوالی لیدی شو.

کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي ویلي دي، چې د امیر کروړ ویاړنه د اوستا له (زامیادیشت) او (مهریشت) او د (ریګویدا) له ځینو سندرو سره پرتله کېدی شي.

۴) د امیر کروړ شعر د ژبنیو او لغوي څېړنو له نظره هم د توجه وړ دی، ځینې ترکیبونه او لغات په دې شعر کې شته، چې د پښتو لغتپوهانو او ژبپوهانو لپاره د تحقیق زمینې لري. که څه هم د امیر کروړ د شعر له ویلو کابو څه دپاسه دوولس نیم سوه کاله تېرېږي او له هغه وخته چې تر موږ رارسېدلی په غالب ګومان یې په شفاهي او تحریري ډول د انتقال بېلابېل مراحل تېر کړي دي، په دغسې مواردو کې هرومرو په متن کې د لاسوهنو او د کلماتو او لغاتو د ترکیبونو د تبدیلۍ امکانات شته، خو موجوده بڼه یې ځینې داسې ترکیبونه او لغات لري، چې په عامه پښتو ژبه کې یې ځینې اوس متروک دي او دا امکان شته، چې د پښتو په ځینو غرنیو لهجو کې لا تراوسه موجود وي.

۵) د امیر کروړ د شعر ژبه لا تراوسه خپله رواني لري، سره له دې چې ځینې لغات یې په عامه پښتو کې نه استعمالېږي، خو بیا همدا ژبه ډېره سخته او نا اشنا نه ده او کېدی شي چې ځینې لوستونکي

ketabton.com - The Digital Library

دا سوال وکړي، چې په دې څه د پاسه دولس نیم سوو کلونو کې په پښتو کې ډېر زیات ژبنی تحول نه دی راغلی؟

دغسې احتمالي پوښتنو ته په ځواب کې باید ووایو چې په پښتو ژبه کې د تغییر او تحول پروسه د اروپایي ژبو او حتی د پښتو د ځینو ګاونډیو ژبو په څېر نه ده او دا ځکه چې د دې ژبې د ویونکو په اجتماعي اقتصادي ژوند کې هسې تحول نه دی راغلی، لکه د نورو هغو چې راغلی دی. په ژبه کې د تحول پروسه د ژبې د ویونکو د اجتماعي، اقتصادي او فرهنګي ژوند د تحول له پروسې سره متناسبه ده.

که چېرې د امیر کروړ په شعر کې د انتقال دومره اوږده جریان په ترڅ کې د تغیراتو او لاسوهنو احتمالات هم په پام کې ونیسو، نو بیا د ده د شعر پر ژبه د څه ویلو مجال نه پاتېږي.

۶) د امیر کروړ د شعر له مطالعې څخه سړي ته تر یوه حده د شاعر فکري سیر او د هغه زمان د پښتنو روحیه او هغه د استاد عبدالحی حبیبي خبره له خپل ټبر سره د امیر کروړ مینه ښه ترا څرګندېږي.

۷) د امیر کروړ تر زمانې وروسته تر څو پېړیو پورې په غور کې د پښتو ادب د ایجاد زمینې نورې وې او د هغه وختني غور په توابعو کې د پښتو ډېر نور اثار هم ایجاد شوي دي.)) (۵۳: ۳۰-۳۲)

استاد عبدالروف بېنوا د امیر کروړ د شعر په باب وایي: ((البته دغسې اشعارو ته پاک، سپېڅلي، ملي اشعار ویلی شو، ځکه چې

ketabton.com - The Digital Library

ملي لوړ احساسات په داسې توګه په کې ځای شوي دي، لکه څنګه چې له یوه پښتون پهلوان څخه یې هیله کېږي او یو پښتون پهلوان باید همداسې د خپلې مېړانې احساسات څرګند کړي...)) (۷: ۳۲)

ځینې نور لیکوال بیا وایي: د امیر کروړ شعر له عادي محاورې سره یو څه توپیر لري، ګڼ شمېر پخواني کلمات یې خوندي کړي، د نورو ژبو له اختلاطه لرې دی، ژبه یې روانه ده، د ژبې پراخوالی او پوخوالی ورڅخه څرګندېږي، په ملي اوزانو کې ویل شوی، دده د خپلو احساساتو او جذباتو ښکارندویي کوي، د پښتو شاعرۍ د پوخوالي څرګندونه کوي، کروړ په کې د یوه غښتلي کرکتر او پهلوان په توګه څرګندېږي، پرځان باندې د پښتنو د ډاډمنتیا روحیه څرګندوي. د یو عادل، مستحکم او مدبر حاکم انځورنه کوي.

استاد عبدالحی حبیبي بیا په ټولیز ډول ددې شعر ځانګړنې داسې په ګوته کړې دي:

(۱) د پښتو دا زوړ شعر چې د دویمې هجري پېړۍ له لومړۍ برخې څخه راپاتې دي، له ظاهري پلوه یانې د ژبې او ادا ، لغاتو او کلماتو له مخې محصوص رنګ او زموږ د اوسنۍ ژبې او له محاوروي جریان سره توپیر لري، ډېر داسې لغات او پښتو سوچه کلمات په کې راغلي دي چې اوس متروک او مهجور دي او په عمومي محاوره او ادب کې نه استعمالېږي.

ketabton.com - The Digital Library

ددې شعر له ژبنۍ پلټنې څخه سړی دا نتیجه اخیستلای شي چې په دغه لومړنۍ دوره یانې په اوله او دوهمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه او دا سوچه توب او نږه والی یې تر (۴۰۰ هـ) پورې هم ساتلی دی او هر څومره چې په اسلامي دوره کې پېړۍ پرې تېرېږي، هغومره ژبه له سوچه توبه لرې کېږي او نور عناصر پرې ګډېږي. تاسې دا شعر له سره تر پایه وګورئ یو عربي یا پارسي لغت په کې نه شته، ځینې لغات که یې له پخوانو اریایي ژبو سره مشترک وي، وي به. د ځینو کلماتو ګرامري کیف او اشتقاقي ډول دا راښیي چې پښتو ژبې پخوا قوي بنیه او غښتلې بنسټونه درلودل او د ایتمالوجۍ له پلوه یې ډېرې مزایاوې او ځانګړنې درلودلې چې اوس یې په خواشینۍ سره بایللي دي، مثلاً په دغه شعر کې د کلماتو د ساختمان او جوړښت له پلوه داسې مواد شته چې اوس یې نه لرو:

الف: پخوا ډېر مصادر په ژبه کې له خپلو مشتقاتو سره موجود وو چې اوس یوازې له هغو څخه یوه سپکه ریښه موږ ته پاتې او نور له منځه تللي دي، مثلاً: یون (تګ او کوچ)، یرغل (هجوم) رپ (تپش) چې اوس شته، مګر مصدري او فعلي صورتونه یې ورک شوي دي، خو په دغه شعر کې د یونم (ځم) یرغالم (هجوم کوم) رپي (رېږدي) په ډولو شته، نو چې مشتق افعال یې مستعمل وو، باید د غو مادو ته په ژبه کې د (یونل، یرغالل، رپل) مصادرو ته هم قایل شو چې اوس مستعمل نه دي.

ketabton.com - The Digital Library

ب: زړن (دلاور) دښـــن (دښـــمن) پلـــن (پيـــاده) اوس مســـتعمل او ژوندی نه دي، خو داسې ښکاري چې (ن) د نسبت يا فاعليت ادات په پای کې لري او لومړی کلمه له زړه او دويمه له (دښ) يانې (عيب او زشتي) او دريمه له پل (قدم) څخه جوړ شوی دی، چې اوسني اشکال يې دادي: زړه ور- دښمن- پلی.

ج: ځينې پخواني کلمات چې دې زاړه شعر لـه زړې ژبې څخه راخوندي کړي دي د ژبې پخواني وسعت او پراختيا ځرګندوي او دا ښکاره کوي چې د ژبې ډېر مواد او ښـه ښـه کلمات پـه خواشينۍ سره له لاسه وتلي دي، مثلاً په دې شعر کې (من) خورا لرغونې کلمه ده، چې په سنسکريت کې هم وه اوس موږ په خپله مستعمله ژبه کې د (منل) مصدر لرو او مشتقات يې هم وايو، خو ريښه يې نـه ده راتـه معلومه چې دا مصدر له کومه شوی دی.

که دقيق شو د (منل) مصدري عنصر (من) دی چې پـه سنسـکريت کې د (زړه)، (روح) او (ارادې) مانا لري. (ابو ريحان البيروني) وايي، چې: (من) اصلاً زړه ته وايي، ځرنګه چې د ارادې محل او ځای زړه دی، نو پـه خپلـه اراده هم (مـن) بـولي او پـه دې شـعر کې هم (مـن) د (ارادې) مانا ورکوي او له دغې مادې څخه د اريايانو د يوه پخواني پلار او مشهور مقنن (مانو) نوم هم جوړ شوی دی، چې د (منـونکي) او (فکر کوونکي) مانا لري او دا ټول اسناد پـر دې دلالـت کـوي چـې (من) پخوانۍ اريايي کلمه ده، چې په پښتو کې هم وه.

ketabton.com - The Digital Library

دغسې (دريځ) هم پخوانۍ پښتو کلمه ده، چې اوس يې موږ نه لرو. که د ژبې د اصليت له پلوه ددغې کلمې عنصر ته وګورو بايد له (درېدل) او (ځای) څخه جوړه شوې وي، داسې دوه نورې کلمې هم په پخوانيو اشعارو کې شته لکه خاتيځ د ختلو ځای (مشرق) لويديځ د لوېدلو ځای (مغرب).

له دغو لرغونو الفاظو څخه ښکاري، چې پخوا ژبې په دې ډول د ظروفو نومونه درلودل چې ورو ورو محوه شوي دي. فقط دغه درې کلمې اوس د پټې خزانې د اشعارو په استناد راته پاتې دي.))

(۲) د مانا له پلوه هم دا لومړی شعر ډېر قديم دی، دا شعر له حماسي اشعارو څخه چې د دنيا د ادب يوه غوره برخه ده دا يو برجسته او غوره نښه ګڼله کېږي. د شاعر لوړ حماسي مقام او دده د تورې غلبه او برى ښه تصويروي، شاعر د خپل پاخه شعر او غښتلې قريحې په مرسته خپله وياړنه په داسې ډول کوي، چې يوه توانا او مقتدر شاعر ته ښايي. له دغې وياړنې څخه د امير کرو ملي مينه او د خپل ټبر د پالنې احساسات ښه ځرګندېږي او دغه د شعر يوه زړه ټوټه ده چې سړی د هغې زمانې د پښتنو اخلاقي او روحي کيفيت ښه ځنې معلومولای شي او د شاعر د احساساتو د محيط هېنداره ده، چې د پخواني ژوند مختلف پلوونه په کې ښکاري.

(۳) د شعر عروضي کيف او وزن هم د غور وړ دی او دا څرګندوي چې پښتو ژبې پخوا د عروضو او بحر له پلوه هم پاخه اشعار درلودل او دغه مخصوص بحرونه له خورا زړې زمانې څخه

ketabton.com - The Digital Library

په شعر کې موجود وو او ددې ژبې عروضي او بحري هويت او ځرنګوالی بېل دی او پوره استقلال لري او د عربو د (خليل بن احمد) (علم العروض) لا دې ځمکې ته نه و راغلی، چې دلته د اشعارو مخصوص ملي او پښتني عروض او بحور موجود وو او تراوسه هم دغه اثار په ملي اشعارو کې پاتې دي چې د پښتو د علم او ادب په تدوين او ترتيب کې ښايي دغو مخصوصو بحرو او اوزانو ته خاصه توجه وشي.)) (۱۳: ۴۴۴-۴۴۷) استاد حبيبي د کروړ دا شعر تر ډېره حده يو حماسي شعر بولي او هم يوه وياړنه يا فخريه.

ځينې نور پښتو ادبپوهان هم د استاد حبيبي په شان د کروړ شعر يو حماسي شعر بولي او ځينې يې لا يوه حماسه بولي، د پښتو ادب يوه نوميالی کره کتونکی (زرين انځور) يې حماسه بولي او وايي: ((حماسه د جنګ د وخت سندره ده او جنګ د خپل وخت يو ډول حماسه ده.

کروړ په جګړوو کې شعرونه ويلي او په شعرونو کې يې جګړې کړې دي. دا هم د عمل حماسه ده او هم د شعر، دا هم د تورې حماسه ده او هم د وينا، دا هم د ميدان حماسه ده او هم د خبرو او کتاب.

کروړ هم د شعري او هنري شعر ايجادګر و او هم د ميدان حماسه جوړونکی. په لومړي شعر کې ښايي د کروړ شعر يوه فردي حماسه معلومه شي، خو تر دقت وروسته سړی پوهېدی شي چې دا حماسه يوه اجتماعي حماسه ده. په دې مانا چې کروړ تشه د ځان ستاينه نه کوي، هغه غواړي خپل ټبر او خلک په يوه خاصه تاريخي مقطع کې

ketabton.com - The Digital Library

تثبیت کړي او د یوه باتور او مېړني قوم په توګه یې وځلوي.›› (۳: ۱-۴)

خو سرمحقق زلمی هېوادمل بیا د امیر کروړ شعر یوازې ویاړنه بولي او له حماسي شعره یې توپیروي، هغه وایي: ‹‹د امیر کروړ لاس ته راغلی شعر د اشعارو د معنوي ډولونو له پلوه ویاړنه یا فخریه ده چې شاعر خپلې بریاوې، سوبې، مېړانې او د هغه زمان له شرایطو سره سم افتخارات په کې بیان کړي دي.›› (۵۳: ۳۰)

د امیر کروړ د شعر په باب د پوهانو له بېلابېلو نظریاتو او شننو کې یو زیات شمېر مشترک ټکي شته. ټول پر دې متفق دي چې دا شعر د پښتو په خپلو ملي اوزانو کې ویل شوی چې زړو اریایي سندرو ته ورته دی. د خلیل بن احمد فراهدي د عروضي سیستم تابع نه دی. رزمي محتوا هم لري، خو ددې ترڅنګ اکثرو ویاړنه هم بللې، د ویاړنې او حماسي شعر ترمنځ هم توپیر شته چې موږ به یې بیا پر خپل ځای یادونه وکړو. خو په دې خبره اتفاق دی چې د کروړ په دې کلام کې د ویاړنې عناصر تر بل هر عنصره زیات دي. شعر ډېر روان دی، له دې څخه ښکاري چې نه یوازې پښتو شعر به تر دې وړاندې ښه پړاوونه وهلي وي، بلکې کروړ به هم نور زیات شعرونه لیکلي وي، چې شعر یې دې مرحلې ته رسېدلی دی. په دې شعر کې د بلې ژبې هېڅ کلمه نه شته، دا خبره ددې مانا ورکوي چې د پښتو ژبې د شعر لمن دا مهال ډېره پراخه وه. دا شعر (اته) بنده لري چې د لومړي بند لومړۍ دوه مسرې یې (۱۴) (۱۴) څپې دي، خو دریېمه مسره چې په واقعیت کې له دوو وړو مسرو څخه جوړه ده، بیا (۶) (۶) څپې لري د سر لومړۍ مسرې یې بیا په

ketabton.com - The Digital Library

خبل منځ کې همقافیه دي او د لومړي بند دواړه ورې مسرې یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري. د نورو بندونو دوه لویې او یوه وړه مسره یې بیا په خپل منځ کې همقافیه دي او ځلورمه وړه مسره یې بیا د کسر یا تکرار په توګه راځي (له ما اتل نه سته) هغه په ټولو بندو کې یو شان ده. له شپږم بند پرته چې هغه هم د مسرو د څپو د شمېر له مخې له لومړي بند سره مساوي دی، د نورو ټولو بندونو لویې مسرې یې (۱۵) (۱۵) څپې لري او لنډه قافیه واله مسره یې چې د اوږدو مسرو قافیه تعقیبوي، هغه بیا (۷) (۷) څپې لري. ځینې بندونه یې ردیفونه هم لري خو ځینې یې پر قافیه ختم شوي دي. په مجموعي ډول (اتل، کابل، زابل، میرخمنو، تښتېدنو، ماتېدنو، ویار، لتار، اوجار، جروم، اودوم، روم، دښمن، پلن، زړن، مخسور، سور، تربور، پېرزوینه، روزنه، ودنه، ټال، ستایوال، کال) یې د قافیې کلمې دي چې په هر بند کې دا کلمې په خپل منځ کې ګډه قافیه جوړوي. (نسته، نسته، باندې باندې، راځخه راځخه، وکړه وکړه، (کوم کوم) هغه کلمې دي چې په خپل منځ کې ګډ ردیفونه جوړوي.

په کلام کې د څپو د شمېر تساوي او تناسب، د خج پرځای کارونه هغه عوامل دي چې دا نظم یې د مشترک وزن په تار تړلی دی. د نورو ژبو د کلمو نشتوالی ددې نظم بله ځانګړنه ده. یوازې (باداري) کلمه کېدی شي له دري ژبې سره مشترکه وګڼل شي. نور نو له سیمه ییز نومونو لکه، (هند، سند، تخار، کابل، زابل،هرات، جروم، غرج، بامیان، روم، مروه، هریرود، زرنج) هغه کلمې دي چې په ټولو ژبو کې تقریباً په یوه شکل، یوه مانا او یوه تلفظ کارول کېږي. د نورو ژبو کلمې په کې نه شته.

ketabton.com - The Digital Library

هاشم د زید سرواني زوی
(۲۲۳- ۲۹۷هـ)

لکه څنګه چې دمخه یې یادونه وشوه په لومړۍ او دویمه اسلامي پېړۍ کې د پښتونخوا لویدیزې خواوې او د غور ځمکې د پښتو ادب د پالنې او ودې زانګو وه او دغه سوري کورنۍ وه چې له دوی څخه د غور د شاهنشاهۍ مشهوره کورنۍ پیدا شوه او ډېر مشهور شاهان او فاتحان لکه (سلطان غیاث الدین او معزالدین محمد) او نور په کې راووتل او ددغې کورنۍ د واکمنۍ پرمهال بیا غور د پښتو شعر او ادب ټاټوبی و چې د دوی د دربار شاعران به وروسته تاسې وپېژنئ، خو له ټولو ادبي پلټنو څخه داسې ښکاري چې د غور او د هغه ځای په نږدې ځمکو کې پښتو یوه ادبي او درباري ژبه وه او د پښتو لومړني اثار هم په دغو سیمو پورې اړه لري.

تر جهان پهلوان امیر کروړ وروسته چې بل پخوانی ادبي اثر زموږ ګوتو ته راغلی، تقریباً سل کاله دده تر عصر وروسته دی او دا ادبي نښه هم د غور په جنوبي خوا او د هلمند د غاړو په هغو ښارو پورې اړه لري، چې په هغو وختو کې یې روښانه مدنیت درلود او اوس وران دي. د پښتو بل شاعر او ادیب چې تر امیر کروړ وروسته موږ ته معلوم دی (ابومحمد هاشم بن زید السرواني البستي) دی چې دده اشعار او احوال هم د پټې خزانې مولف د (شیخ

ketabton.com - The Digital Library

کتېه) له (لرغوني پښتانه) څخه نقل کړي چې دلته يې کټ مټ را اخلو:

((ذکر د زبدة الفصحاء- ابو محمد هاشم ابن زيد السرواني البستي رحمة الله عليه... په لرغوني پښتانه کې هسې حکايت کا شيخ کته رحمة الله عليه چې ابو محمد هاشم د هلمند په سروان په سنه (۲۲۳هـ) قدسي زېږېدلی او په بست کې يې له علما او فصحا لوستنه وکړه او وروسته ولاړ، په عراق يې په کلو کلو د لويو ائمه وو څخه سمع وکړه- او ابن خلاد- چې څرګند و په ابی العيناء سره يې په بغداد کې عمرونه تېر کړل او له هغه يې د عربي بلاغت او اشعار ولوستل او په (۲۹۴) هجري قدسي کال له عراقه بېرته راغی دري کاله وروسته په بست کې وفات شو، نقل کا، چې ابومحمد په عربي او فارسي او پښتو شعرونه ويل او هغه وخت چې دده استاد ابن خلاد ړوند شو، نو ده به يې خدمت کا او د هغه څخه به يې خواږه شعرونه- په ادب کې د عربو اورېدله- ابومحمد له عربي څخه په پښتو د خپل استاد ډېر شعرونه هم را اړولي دي.)) (۵۱: 60–59)

ابوهاشم سرواني يو له هغو شاعرانو څخه دی چې په عربي ژبه ښه پوهېده، لکه پټه خزانه چې وايي: په کلو کلو د علم او ادب د زده کړې لپاره په بغداد کې مېشت و او د عربو د ادب له هغه مشهوره استاده يې استفاده کړله، چې ابن خلاد نومېد او په ابي العيناء معروف و.

ketabton.com - The Digital Library

هاشم په سروان کې زېږېدلی او په بست کې یې ژوند تېراوه او هم هورې پر (۲۹۷هـ) کال مړ دی. د پټې خزانې له لیکه ښکاري چې دا سړی د پښتو ژبې لیکوال هم و او ده په پښتو یو کتاب کښلی و، چې په هغه کې یې د عربو د اشعارو فصاحت او بلاغت بیان کړي وو او نوم یې د ((سالو وږمه)) و.

په خواشینۍ سره چې دا کتاب اوس نه شته او د پښتو په منثور ادب کې چې د کوم لومړني کتاب نوم موږ ته معلوم دی، همدغه د ((سالو وږمه)) ده چې ((د نسیم ریګستان)) مانا لري او داسې ښکاري چې دا کتاب به د پښتو له لومړنیو مولفاتو څخه و.

د هاشم اشعار:

ددې عالم او ادیب سړي کوم شعر چې زموږ په لاس کې دی، د پټې خزانې په ذریعه له ((لرغوني پښتانه)) څخه رانقل شوی دی. لکه دا کتاب چې تصریح کوي هاشم سرواني د دریو ژبو شاعر و، هم یې په پښتو او هم په عربي او فارسي اشعار ویل، خو دده عربي یا فارسي کوم شعر د پټې خزانې مولف نه دی رانقل کړی، که یې فارسي شعر زموږ په لاس کې وای، نو به یقیناً ددې ژبې له لومړیو شاعرانو څخه هم وای.

پټه خزانه لیکي:

ketabton.com - The Digital Library

((ابن خلاد چې یو ظریف او ادیب سړی و، په یو شعر یې درهم ستایلی دی او ابو محمد هغه شعر داسې په پښتو را اړولی دی)) (۵۱: ۶۰)

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه
ژبور ورله ورځي وینا یې اوري
د درهم خاوندان تل وي په ویاړونه
که درهم یې ځنې ورک سو، سي نتلی
پر نړۍ یې وي په خړو پېژندونه
که بدای سونی وبولي خلک وایي
دا وینا ده رښتیانیه له رښتونه
که بېوزلی ووایي رښتیا خبره
نور ووایي دا خوسوني دی تېرونه
هو درهم ښندي هر چا له لویه برخه
د درهم د خاوند هر ځای پرتمونه
درهم ژبه ده که څوک ژبور کېږي
ده وسله که څوک په کاندي قتالونه.

دا (اوه بیته) چې زموږ لاس ته راغلي دي، د پښتو ژبې د دریمې هجري پېړۍ ادبي ډول، صبغه او رنګ راښیي.

ketabton.com - The Digital Library

شننه، تلنه او ارزونه:

ابوهاشم لومړنی څرګند شخص دی چې پښتو ته یې له عربي ژبې څخه ژباړه کړې، ژباړه یې دومره پخه او کره ده چې د ژباړې رنګ پرې غالب نه دی، نړه پښتو لغتونه یې په ژباړه کې کارولي، دا وییونه د خپلې زمانې د ژبې څرنګوالی په ګوته کوي، هغه مهال د ژبې د پرمختګ او تحول بهیر هم څرګند وي د همدې ژباړې له مخې پښتو ژبه د ختیزو ژبو په تېره بیا د عربي ژبې د شعر له شکلي جوړښتونو سره نږدې او اشنا کېږي.

د امیر کروړ تر شعر وروسته دا ژباړل شوی شعر دویمه بېلګه ده چې زموږ په ادبیاتو کې خوندي ده. د پښتو دا منظومه ژباړه چې موږ له تحلیلي پلوه ارزوو او د امیر کروړ له هغه لومړني شعره سره یې پرتله کوو، نو له مقایسوي تحلیله داسې نتیجه اخلو:

(۱) په دویمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه او شعر له لغوي پلوه تر ډېره حده سوچوالی درلود، خو په درېیمه پېړۍ کې د عربي ژبې لغوي او ادبي اغېزې پرې شوې دي او د عربي فکر او ادب اثر په هغو ځایونو کې غالب شوی، چې د عربو د حکومت اثر هلته ډېر و، یانې په خراسان او د پښتونخوا پر غربي څنډو تر زابلستان او کابل پورې د عربي ژبې اثر خپور شوی و.

(۲) په درېیمه هجري پېړۍ کې لا پښتو ژبې ځینې هسې لغتونه، کلمات او تعابیر درلودل چې اوس نه شته او د هاشم په دې شعر کې خوندي دي، مثلاً (ویاړونه، خړی، سونی، بلل، تېرونه، چې اوس

ketabton.com - The Digital Library

یې ریښې په ژبه کې بل راز شته- مثلاً ویاړ- ویاړل- سونې ویشتل- تېری کول.

(۳) د هاشم دغه ټوټه شعر د بحر او وزن له پلوه هم عربي بحورو او عروضو ته نږدې دی، په داسې حال کې چې د امیر کروړ شعر و زناً او عروضاً ځانته خاص رنګ او صبغه لري.

عربي وزن تـه نږدېـوالی پـه دې مانـا نـه دی چې پـه بشـپړ ډول د عربي ژبې شعري یا نظمي اوزان پرې د تطبیق وړ دی. خو څرنګه چې دا له عربي ژبې څخه پښتو ته لومړی ژباړل شوی شعر دی، نو طبیعـي خبـره ده چـې د عربـي ژبـې د شـعري جوړښـت خپـل خپـل تاثیرات لري، خو بیا هم دا شعر د ځینو خجیز جوړښت لـه مخې د پښتو د عام شعر د شعري قواعدو تابع دی.

(۴) د شکلي جوړښت له پلوه ځینو دا شعر یو پاړکی بللی، ځینو قطعه او ځینو ورته کوم خاص نوم هم نه دی ټاکلی. ددې نظم عربي بڼې ته که وکتل شي، نو د پیل بیت یې مقفی نه دی، خو نور ترپایـه د غزل فورم تعقیبوي، یانې د یوې بې مطلعې غـزل بڼـه لـري، پښـتو ژباړه یې مطلع هم لري. پر پښـتو بڼـه یـې د غـزل قـوانین د تطبیـق وړ دي. د غزل په ډولونو کې یو هم بې مطلع غزل دی، عربي متن ته یـې په لږ احتیاط سره بې مطلع غزل ویلای شو او پښـتو بڼې تـه یـې تـر ډېره حده د غزل فورم ویلای شو. په خپله د غزل عام فورم دادی چې مطلع باید ولري یانې د سر لومړی بیت یې مقفی وي او د نورو ټولو

ketabton.com - The Digital Library

بیتونو دویمه مقفی مسره یې د مطلع قافیه تعقیب کړي، ردیف په کې اختیاري وي، خو که یو ځل راوړل شو بیا یې راوړل حتمي دي.

د بیتونو شمېر تر پنځه لسو بیتونو پورې رسېدی شي. د غزل بل شکل دادی چې په پورته بڼه کې ردیف (=) هم ورسره یوځای شي.

د هاشم ابن زید سرواني منظومه ژباړه چې ګورو، نو پښتو ژباړه یې تر ډېره حده د غزل فورم راخپلوي، د سر بیت یې په پښتو کې مقفی دی:

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه

د خاوند په لاس کې زر او درهمونه

(وینه) او (درهمونه) یې د قافیې کلمې دي. (نه) (نه) یې ګډ غږونه دي، نورې ټولې مقفی مسرې یانې د قافیې کلمې یې (ویاړنه، پېژندونه، ربښتیونه، تیرونه، پرتمونه، او قتالونه) د مطلعې قافیه تعقیبوي، په مطلع کې یوازینی توپیر دادی چې د لومړۍ مسرې قافیه له نورو قافیو سره دوه مشترک غږونه او نورې ټولې قافیې یې درې مشترک غږونه لري.

نو که دا ژباړه د غزل فورم وګڼل شي، نو دا به په پښتو کې لومړنی غزل هم وي. که څه هم اوس پر دې توافق دی چې لومړنۍ غزله د اکبر زمینداوري له خوا ویل شوې ده. البته د اکبر زمینداوري غزل، هم د فورم له مخې غزل دی او هم د محتوا له

ketabton.com - The Digital Library

مخې. خو دا ژباړه تر ډېره حده يوازې د فورم له مخې غزل ګڼل کېدی شي، نه د محتوا له مخې.

نو ددغو څرګندونو او نتايجو تر لوستلو وروسته وايو چې ابو محمد هاشم په پښتو ادبي تاريخ کې د عربي فکر او ادبي تحول لومړنی استازی او ښکارندوی دی او دده دا يوه قطعه شعر د خپل عصر د ادبي حالت څرګندونه په ښه ډول کوي.

له محتوايي پلوه دا شعر اخلاقي مسايل تشريح کي، اخلاقي پيغام لري او انسان په نامستقيم ډول دېته هڅوي چې د دنيا مال او متاع پورې زړه ونه تړي. که څه هم يو شمېر خلکو ته درهم، مال او متاع تر هرڅه زيات ارزښت لري، خو دا کار په اساسي مانا د انسان د ژغورنې لار نه ده. شاعر لوستونکي ته په نامستقيم ډول اخلاقي پيغام رسوي او نفسي تذکيې ته يې رابولي.

له لغوي پلوه دا غزل د نورو ژبو تر ډېر اغېز لاندې نه دی، که څه هم دا يوه ژباړه ده او په ژباړه کې معمولاً لومړنۍ ژبه خپل اغېز ښندي، خو په دې شعر کې (قتالونه، درهم) عربي کلمې دي (خاوند) له دري ژبې سره ګډه کلمه ده. نورې ټولې پښتو کلمې دي. ځينې کلمې يې اوسنۍ ژبه کې متروکې ګڼل کېږي، لکه (سونې، خړو) خو نورې کلمې يې اوس هم په ورځنۍ محاوره کې کارېدونکې دي.

ketabton.com - The Digital Library

شیخ رضی لودي او نصر لودي

(۳۵۰-۴۰۰هـ)

د شیخ رضی لودي او نصر لودي نومونه او پېژندنه ځکه دلته یو پر بل پسې راوړو، چې د دوی لاسته راغلي نظمونه یو بل سره اړیکي لري او دوی دواړه له کورني پلوه هم یو بل سره ارتباط لري، خو مخکې تر دې چې د دوی پېژندنې او د کلام بېلګو ته لاړ شو، لومړی به لودیان لږ په لنډیز سره درو پېژنو.

لودیان هم لکه سوریان د پښتنو یوه مشهوره کورنۍ ده چې د سلطنت او مشرتابه مرکز وه او تر (۳۰۰هـ) په ختیزه پښتونخوا کې ددې کورنۍ د پاچاهانو نومونه اورېدل کېږي، څرنګه چې دا کورنۍ هم په واکمنۍ او پاچاهۍ او هم په ادب کې نوم لري، نو ځکه خو ضروري ده چې په لنډیز سره ددې کورنۍ یادونه وشي.

(لودي) د پښتنو یوه قبیله ده، چې دغه کورنۍ هم له دغې قبیلې څخه وه او د غزني د لومړیو پاچاهانو (الپتګین) او (سبکتګین) په عصر کې (۳۵۱-۳۹۰هـ) له دې قبیلې څخه (شیخ حمید) پر ننګرهار او پېښور تر ملتانه واکمنۍ درلوده او تر ده وروسته (نصر) چې زوی یې و، پاچا شو او ملتان یې د سلطنت مرکز و. شیخ حمید لودي د (۳۵۰هـ) په شاوخوا کې د (راجه جي پاله) له خوا له لغمانه تر ملتانه واکمن و د (۳۵۱هـ) په شاوخوا کې چې پر (جیپاله) له غربي خوا کومې حملې کېدې، حمید له ده سره کومک کاوه او په داخل

ketabton.com - The Digital Library

کې يې ازادي او استقلال درلود، خو بيا چې (سبکتګين) پاچا شو، نو حميد روغه ورسره وکړه او پر (۳۹۵-۳۹۶هـ) چې سلطان محمود پر ملتان حمله وکړه، د شيخ حميد لمسی (ابوالفتوح داود) له دې کورنۍ څخه پاچا و، نو يې (ججه) ومنله خو تر (۴۰۲هـ) دمخه سلطان محمود دی ونيو او په غزني کې يې بندي کړ، (ګرديزی) ليکي، چې: محمود پر (۴۰۱هـ) د ملتان قرامطه سره ومروړل او (داود بن نصر) يې غزني ته راوست او د (غورک) په کلا کې يې بندي کړ او هورې ومړ.

که څه هم پخواني مورخين د (شيخ حميد) د کورنۍ افغانيت ته اشاره کوي، خو (فرشته) تصريح کوي چې دوی پښتانه وو او تر ده وروسته نور مورخين هم لکه (حيات خان) په (حيات افغاني) او (شېرمحمد) په (خورشيد جهان) او (مليسن انګرېز) (د افغانستان تاريخ) کې دوی پښتانه بولي، خو ځينې اوسني مورخان ددې کورنۍ پښتونواله نه مني او دوی عربي نژاده ګڼي، مګر د پټې خزانې مولف هم دوی پښتانه بللي او پښتو اشعار يې ځنې رانقل کړي دي.

پټه خزانه خپل سند هم ښيي او دا مطالب له (کليد کامراني) څخه نقل کوي او کليد کامراني هم له يوه کتابه اقتباس کوي چې (اعلام اللوذعي في اخبار اللودي) نومېده، ځکه چې دا کتاب پر (۶۸۶هـ) د يوه لودي سړي له خوا کښل شوی دی، نو د دوی د

ketabton.com - The Digital Library

پښتونوالې مهم او زوړ سند هم دغه دی او موږ کولای شو چې ددې کتاب پر تصریح اعتماد وکړو.

له دې کورنۍ څخه پخوانیو مورخانو درې تنه (حمید، نصر او داود) ذکر کړي دي، چې پاچاهان وو، خو پټه خزانه د شیخ حمید یو وراره (شیخ رضی) هم یادوي چې ده له خپل تربور سره یوه شعري معارضه او مناقشه کړې ده.

د لودیانو دا سلطنتي او ادبي کورنۍ که څه هم سلطان محمود منحله کړه او تر داود وروسته بل پاچا پاتې نه شو، خو وروسته هر وخت لودیان په تاریخ کې نوم لري. له دې څخه مشهور او نومیالي خلک راوځي، پر (۸۵۵هـ) بیا د ټول هند سلطنت نیسي او د لودي پاچاهانو برم تر (۹۳۲هـ) پورې په هند کې دوام کوي، سلطان بهلول، سکندر او ابراهیم ددې قبیلې مشهور شاهان دي چې د پښتو ادب ممیزه له دوی سره د سلطنت په ډول ملګرې ده.)) (۴۵۷:۱۳-۴۵۹) څرنګه چې دلته شاعران یا لیکوال د تاریخي تسلسل له مخې راوړل کېږي، نو دلته لومړی شیخ رضی لودي او بیا نصر لودي ته نغوته کېږي او بیا به نور لودي شاعران پر خپل ځای معرفي کېږي. نو اوس راځو شیخ رضی لودي او نصر لودي ته.

شیخ رضی او نصر لودي دواړه د شیخ حمید له کورنۍ څخه دي چې (رضی) د (حمید) وراره او (نصر) یې زوی دی او د مورخانو په وینا تر شیخ حمید وروسته دده زوی نصر پاچا شوی دی او رضی سلطنت ته نه دی رسېدلی.

ketabton.com - The Digital Library

د پښتو ژبې ددغو دوو پخوانو شاعرانو احوال پټه خزانه داسې راوړي:

((ذکر د امیر الفصحا شیخ رضی لودي: پوه شه په دې چې کامران خان ابن سدو خان په ښهر صفا کې په سنه (۱۰۳۸هـ) هجري یو کتاب وکېښ چې کلید کامراني یې نوم و په دې کتاب کامران له کتابه د شیخ احمد بن سعید اللودي چې په سنه (۶۸۶هـ) یې کښلی او نوم یې ((اعلام اللوذعي في اخبار اللودي)) دی هسې نقل کا چې شیخ رضي لودي د شیخ حمید وراره و چې شیخ حمید په لمتان پاچا شو یو یې خپل وراره پښتونخوا ته ولېږه، چې د هغو غرو خلک د اسلام دین ته راولي. شیخ رضي راغی دوه کاله د کسي په غرو ګرځېده او هلته یې ډېر مخلوق مسلمان کړ، نقل هسې کا نصر د شیخ حمید زوی په ملتان کې د ملا حده له استازو سره کېناست او له دوی څخه یې د الحاد او اسماعیلي فرقې عقاید زده کړل او وګورهېدی د دوی په اعتقاد ملحد شو، چې شیخ حمید رحمة الله وفات شو، نو یې پرځای نصر کېناست او د الحاد ترویج یې غوره کړ او قرامطه یې راوستل. شیخ رضي چې سوچه مسلمان و خپل تربور نصر ته یې داسې پاړکی وکښل او ور وایې ستول:

د الحاد په لور دې ترپلل ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ رونبلی په زیارنه تا په تورو توراوه
لرغون ولې ګروهېدلې چې دې ګوښې اړاوه
هغه ګروه دې اوس اړه کړ چې پلرو دې رښاوه

ketabton.com - The Digital Library

لودي ستا په نامه سپک شو | که هر څو مو رناوه
نصره نه مو يې له کهاله | لودي نه يې په کاوه
زموږ رغا ده ستا له ګروهه | د ور ځلوی په رغاوه.

شيخ احمد لودي هسې نقل کا، چې نصر لودي هسې د شيخ رضي غبرګون وکاوه:

د الحاد په تور، تورن سوم | زه لرغون خو ملحد نه يم
زما دښنه هسې تورا کړی | که ملحد يم د دښنه يم
له اسلامه نه تر پلمه | تورانو څخه په ترپله يم
ګروه مې هغه لرغونی دی | اوس هم کروږ په لرغونه يم
د اسلام پر هسک به ځلم | وتورانو ته تياره يم
د لودي زوی سنتي يم | د حميد له لوړ کهاله يم
تورانې دښن چې وايي | زه له ګروهه په اړه يم
دا يې تور تاسې دروهوی | زه مومن ستاسې په تله يم
د دښنو ويناوې مغربه | زه لودي يمه څو زه يم.

په دې ډول پټه خزانه د خپلو قوي اسنادو پر بنسټ ددغو دوو تنو پخوانو پښتنو مشرانو اشعار موږ ته سپاري چې د پښتو په ادبي تاريخ کې ډېر مهم دي او هم د ژبې په تحول کې ښې نتيجې څنې ايستلای شو:

ارزونه، شننه او پايله:

ketabton.com - The Digital Library

ځينو ادبپوهانو دا شعرونه يا نظمونه پاړکي (قطعې) بللي او ځينو هم د پښتو د ولسي شاعرۍ کسرونو ته ورته بللي، دواړه نظمونه ديني محتوا لري، د نورو ژبو اغېزې پرې نه شته، يوازې د عربي ژبې يو څو لغتونه لري او ځينې متروک کلمات چې اوس نه کارول کېږي، پر هغه مهال د پښتنو او پښتو ژبې او ادب وده او پراختيا ورڅخه معلومېږي، پيغام په کې نېغ په نېغه انتقالوي.

سرمحقق زلمی هېوادمل، د ملتان د شاهي کورنۍ ددې د پاړکو د ارزښت په باب وايي: ((د ملتان د لودي شاهي کورنۍ د دوو تنو غړو نصر لودي او شيخ رضی لودي پاړکي د پښتو په پخوانيو منظومو اثارو کې شامل پاړکي دي او د همدغو دوو تنو پښتنو ويناوالو د پاړکو له امله موږ تر غور او د سليمان تر غرونو وروسته ملتان دريم مرکز بولو، چې پښتو منظومې په کې ايجاد شوې دي.

دا منظومې د خپلو شکلي جوړښتونو له امله په ظاهري ډول د شرقي شاعرۍ قطعو ته ورته پاړکي دي، خو موږ ته دا راښکاري، چې دا پاړکي د پښتو د ولسي شاعرۍ کسرونو ته ډېر ورته دي او دا دوه پاړکي موږ د پښتو د لرغونو سندرو په جمله کې شامل ګڼو، چې وروستيو اشکالو يې د کسرونو په بڼه تحول موندلی دی او اوس هم موږ د کټواز او بنو د مروتو او ګنډه پورو په سيمو کې ډېر کسروال شاعران پيدا کولای شو.

په معنوي لحاظ دا پاړکي د يوې مناقشې بڼه لري، چې په غالب ګومان د ليکونو په بڼه تبادله شوي دي او د اسلام د مقدس دين او

ketabton.com - The Digital Library

له محمدي سنتونو څخه د پېروۍ په دفاع کې ویل شوي دي. په یوه پاړکي کې رضی، نصر ته ویلي دي، چې تا خپله اسلامي لاره پرېښې ده، په ځواب کې یې نصر، رضی ته کښلي دي، چې زه پر خپله لاره ټینګ یم، زما په باره کې چې تا څه اورېدلي دي، هغه د دښمنو تورونه دي، چې په دې حساب دواړه پاړکي په یو ډول د اسلام په دفاع کې ویل شوي دي.

په دې دواړو پاړکو کې ځینې داسې ژبني او ګرامري ترکیبونه لیدل کېږي، چې نن په عامه پښتو کې د استعمال موارد نه لري، دغه ډول په دې پاړکو کې ځینې داسې لغات هم شته چې په عامه پښتو کې یې مړ نه استعمالوو پر دې اساس هم دا دواړه پاړکي د ژبنیو څېړنو له پلوه هم د اهمیت وړ دي.

په دې پاړکو کې د هنر پلوشې نه ځلېږي او د څلورمې هجري پېړۍ د معمولي پښتو په چوکاټ کې یې ساده خبرې په نظم کې راوړې دي.)) (۵۳: ۳۹-۴۰)

لوی استاد عبدالحی حبیبي بیا وایي: ((د رضی او نصر دا اشعار چې موږ ګورو او د پښتو له مخنیو او وروستنیو اشعارو سره یې مقابله کوو، نو دا څو ځانګړنې تر سترګو کېږي:

(۱): د (۳۵۰هـ) تر حدودو پورې لا د پښتونخوا پر شرقي خواوو د عربي ژبې اثر لږ و، که څه هم د هاشم سرواني نظم د لودیانو تر عصر دمخه دی، خو څرنګه چې د پښتونخوا پر غربي څنډو د عربو د فکر، حکومت او ادب اثر ډېر و، نو د هاشم سرواني په نظم کې

ketabton.com - The Digital Library

دغه اغېزې په څرګند ډول ښکاري، خو د لوديانو نظمونه که څه هم تر هاشم وروسته دي، خو د پښتو سوچه توب او د ژبې نرېه والی او څرګندوالی يې قوي دی او د عربي ژبې لږ اثر ښکاره کوي.

(۲): د لوديانو له دغو نظمونو څخه ځينې مړه او متروک مواد لاسته راځي او په دې خاصيت کې د امير کروړ شعر ته ورته دي او دغه اثار موږ ته راښيي چې د غزنوي دورې تر لومړيو پورې لا دې ژبې په شرقي خوا کې مخصوص ډول او رنګ درلود، چې وروسته يې هغه رنګ بدل شو.

د ساري په توګه د (تور) يانې تهمت له مادې څخه په دغو ويناوو کې (تورن) د صفت په ډول او (تورا) په مصدري مانا او فعل يې (توراوه) او هم (توراني) داسې کلمات دي چې اوس نه شته، دغسې هم (وکوراوه) او (رغا) او (رغاوه) او نور ډېر نادر مواد لري چې اوس مړه دي.

(۳): له دوو عربي لغاتو (الحاد) او (سنتي) څخه ښکاري چې د عربي ژبې اثر په دغو وختو کې تش په ديني اصطلاحاتو پورې محدود و او دغسې عربي اصطلاحات په ژبه او ادب کې ننوتلي وو، خو د ژوند نورې څانګې ځنې تشې وې.

(۴): له دغو ويناوو څخه ښکاري چې په دغو وختو کې د پښتنو نفوذ او د پښتو د خپرتيا لمن شرقاً تر ملتانه وه او د پښتونخوا له غرو څخه پښتانه د شرق لوري ته ډېر خپاره شوي او د ژبې ادبي

ketabton.com - The Digital Library

نفوذ يې هم له بادغيس او هراته د اباسين تر څنډو او ملتانه خپور شوی دی.

(۵): لودي سلطنتي او ادبي کورنۍ که څه هم له پښتونخوا څخه لرې په ملتان کې مېشته وه، خو دوی خپل پښتني تهذيب خوندي کړی و، خپله ژبه يې ساتلې وه او د اسلام سوچه خدمتګاران وو، دوی غوښتل چې د پښتونخوا په ټولو غرو کې د اسلام رڼا خپره کاندي، لکه چې شيخ رضی لودي په همدې مقصد د سليمان په غرو کې تبليغ کاوه او د لوديانو د الحاد خبرې فقط د دښمنانو او د دوی د سياسي مخالفينو او رقيبانو (د سبکتګين د کورنۍ) پروپاګند و، څکه چې نصر لودي په خپل نظم کې له ځانه ښه دفاع کړې او خپل عقايد يې د پخوانيو په ډول د سنت تابع بللي دي.)) (۱۳: ۵۶۵-۵۶۶)

(۶) له شکلي پلوه د شيخ رضي لودي نظم يا پارکی تر ډېره حده بې مطلع غزل ته ورته دی. يوازې د سر بيت لومړۍ مسره يې له قافيې څخه ازاده ده، نور ټول بيتونه يې چې قافيه لري، د سر بيت د دويمې مسرې قافيه تعقيبوي، رديف نه لري، هندسي جوړښت يې په دې ډول دی:

____

a________________

____

a________________

ketabton.com - The Digital Library

____

a______________

ترپایه

ټول اوه بیتونه لري، د شپیز خجیز جوړښت له مخې د پښتو د عامې شاعرۍ د قوانینو تابع دی. د څپو شمېر یې سره مساوي دی. هره مسره یې (۸) څپې لري او هرې درې څپې وروسته خج اخلي. د نصر لودي نظم بیا نهه بیتونه لري.

د سر بیت یې مقفی نه دی دویمه مسره یې قافیه لري، نور مقفی بیتونه یې بیا همدا لومړۍ قافیه تعقیبوي. ردیف هم لري (نه، دښنه، ترپله، لرغونه، تیاره، کهاله، اړه، تله، زه) یې د قافیې کلمې دي (یم،یم) یې چې تر قافیې وروسته په یوه شکل او یوه مانا تکرار راغلی ردیف دی. هندسي جوړښت یې په دې ډول دی:

____

=a______________

____

=a______________

____

=a______________

تر پایه

ketabton.com - The Digital Library

د ځپو د شمېر له مخې هره مسره يې (۸) ځپې لري او دا قاعده پر ټولو مسرو يوشان د تطبيق وړ ده. دا نظم هم د فورم له مخې د بې مطلع غزل فورم کې شاملېدی شي. له محتوايي پلوه دواړه شعرونه يا نظمونه مذهبي، عقيده يي اخلاقي روحيه منعکسوي او په پښتو کې د سوال او ځواب په بڼه لومړنۍ مناظره، مشاجره يا مشاعره هم ورته ويلای شو، چې وروسته به پرې پر خپل ځای لږه نوره رڼا هم واچول شي.

ketabton.com - The Digital Library

بېټ نیکه

(۳۵۱هـ)

مخکې تر دې چې بېټ نیکه معرفي کړو، تر هغه وړاندې ضروري ده چې د پښتنو یوه بله تاریخي کورنۍ پېژندنې ته تم شو.

د پښتنو په تاریخ کې یوه ډېره مشهوره کورنۍ شته چې موږ یې د وجود وخت تر (۳۰۰هـ) وروسته تخمینولای شو، که څه هم ددې کورنۍ په باب په پښتو مورخینو کې ډېر متفرق او ډول ډول روایات شته او سړی نه شي کولای چې په ښکاره او څرګند ډول د دوی احوال ولیکي، خو له ملي عنعناتو څخه چې تراوسه د پښتنو په منځ کې شته او هم له تاریخي لیکنو څخه سړی ځنې نتیجې اخیستلای شي او ددې کورنۍ د نومیالیو سړیو حال لږ لږ ځنې څرګندولای شي.

ددې کورنۍ لومړی مشر پښتون بابا (پټهان) دی چې نوم یې (کیس) و. د کسي غره (سلیمان غره) ته منسوب او عربي نوم یې مورخینو (عبدالرشید) کښلی دی چې ده درې زامن درلودل او د پښتنو مشهور رجال او نیکونه دي:

اول بېټ یا بېټنی، دویم سړبن او درېیم غرغښت وو.

له ملي عنعناتو او تاریخي لیکنو څخه داسې ښکاري چې دې کورنۍ د غور له غرو څخه د کسې غره (سلیمان غره) ته لېږد کړی و او په دغه غره کې اوسېدل او هلته دا کورنۍ ډېره شوه او ډېر

ketabton.com - The Digital Library

شهرت يې وموند او داسې سړي په کې پيداشول چې د پښتو ژبې شاعران هم وو.

د پښتنو مورخان له پخوا زمانې څخه ددغسې لويې کورنۍ احوال او د سړيو نومونه ليکي، تر ټولو دمخه خورا زوړ مورخ سليمان ماکو دی چې دی په خپله تذکرة الاوليا کې د ښېخ نيکه، سړبن او اسمعيل احوال لړ لړ ليکي او هم د دوی اشعار خوندي کوي، دده د ليک نتيجه داده:

((ښيخی د کسې پر غرو باندې اوسېده، د خدای په عبادت بوخت و، سړبن دده ورور او اسمعيل يې زوی و چې سړبن په زويتوب قبول کړی و. د اسمعيل مرقد د کسې په غره کې دی.))

((له دې کورنۍ څخه يو بل مشهور سړی خرښبون دی چې پټه خزانه او نور مورخان دده نوم او احوال ذکر کوي، دا سړی هم د سړبن زوی دی، د کسې په غره او د کلات په (غونډان) کې اوسېده او په (مرغه) کې پر (۴۲۲هـ) وفات شو. وروسته به پر خپل ځای د دوی پر اثارو او ژوندانه خبرې وشي. دلته يوازې دومره وايو چې مورخان ددې کورنۍ پر وجود متفق دي او ابوالفضل مورخ په (ايين اکبري) او نعمت الله هروي په (مخزن افغاني) کې ددغې کورنۍ رجال او شهرت بيانوي او دا دواړه کتابونه د (۱۰۰۰هـ) په شاوخوا کې کښل شوي دي.

د پورته بحث لنډيز دادی، له زرو کلونو راپدېخوا چې کوم عنعنات او تاريخي کتابونه موجود دي ددغې کورنۍ شهرت

ketabton.com - The Digital Library

راښيي او د دوی ادبي اثار او اشعار هم رانقل شوي دي چې د پښتو په ادبي تاريخ کې ډېر اهميت لري او د لرغونې دورې په اثارو کې غوره، خوندور او له ملي احساساتو ډک همدغه منقول اشعار او سندرې دي.)) (۴۴۷:۱۳-۴۴۹)

اوس راځو د بېټ نيکه پېژندنې او د کلام شننې ته: بېټ نيکه په پښتنو کې ډېر شهرت لري، له پخوانۍ زمانې څخه مورخانو دده نوم او حال ليکلی دی او په پښتني عنعنه کې هم دا سړی يو خورا لوی پښتون او مشهور نيکه ګڼل کېږي.

ددې عنعنې تصديق په خارجي مورخينو کې د اکبر مغولي پاچا د دربار مورخ ابوالفضل علامي (۱۰۰۶هـ) په دې ډول کوي: ((په پښتنو کې درې ورونه بېټنی، غرښت او سړبن ډېر مشهور نيکونه دي.))

د بېټ نيکه نوم په تاريخونو کې (بېټنی) او (بټن) هم راغلی دی او نعمت الله هروي (نورزي) چې پر (۱۰۱۸هـ) يې (مخزن افغاني) تاليف کړی دی، هم د شيخ بېټني او دده د اولادې مفصل احوال راوړي او ځينو نورو تاريخونو ته حواله ورکوي چې (مجمع الانساب) ، (معدن اخبار احمدي) او (تاريخ ابراهيم شاهي) له هغو څخه دي او تر ده دمخه کښل شوي دي. تر نعمت الله وروسته اخوند درويزه ننګرهاري چې تر (۱۰۴۸هـ) پورې ژوندی و ، هم د شيخ بېټني او دده اولاد ذکر کوي او د پښتنو له مشاهيرو څخه يې ګڼي، خو تر دغو ټولو يو پخوانی او زوړ کتاب چې د بېټ نيکه ذکر او دده

ketabton.com - The Digital Library

اشعار په کې راغلي دي، د بارک خان د زوی (سليمان ماکو) (تذکرة الاوليا) ده چې پې پر (۶۱۲هـ) لیکل شوې ده، ددې کتاب هغه يو څو پاڼې چې خوندي پاتې د شيخ بیټني ذکر داسې کوي: ((نقل هسې کاندي يارانو چې په روزګار د شيخ بیټني دده ورور چې سړبن نومېده او پر شيخ بیټني هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به يې ويل خپل ورور ته، بیټني خپل زوی اسمعيل ورکاوه او لوی شو د سړبن په کاله، خدای مهربان د اسمعيل په برکت، سړبن ته نصيب کړه دومره زامن چې اوس تر وس تېر شو ګڼون د هغو...)) (۳۸: ۲۳)

نعمت الله هم دغه عنعنه په مخزن افغاني کې هسې لیکي:

((نقل است که سربنی برادر کلان بیتنی مفلس بود و از سعادت فرزند هم محروم بود، روزی سربن بخانه برادر خود که شیخ بیتنی باشد امده عرض کرد. که ای برادر! دعای تو درباب جمیع خلایق مستجابست، درباب من توجه نمی‌فرمانی. حضرت شیخ بیت فرمود که یک پسر مرا ببر و پرورش نما... اخر الامر شیخ پسر خود اسمعیل را ببرادر خود سربنی داد...)) (۱۳: ۴۷۱)

په دې ډول زموږ د لومړي مورخ سليمان ماکو قول که څه هم تر نعمت الله څلور سوه کاله دمخه دی خو يو له بله ربط او نږدېوالی سره لري او دا ښکاره کوي چې تر زرم هجري کال مخکې هم د بیټ نيکه له بابته پښتنو پرله پسې او مستند روايات درلودل.

ketabton.com - The Digital Library

د بیټ نیکه نور احوال موږ ته نه دي معلوم او نه دده د ژوند وخت مورخانو تصریح کړی دی، یوازې د پټې خزانې له لیکلو څخه ښکاري چې اسمعیل د بیټ نیکه زوی نیو ، د خرښبون معاصر و او دغه سړی پر (۴۱۱ هـ) مړ شوی دی، نو چې د اسمعیل د ژوند وخت د (۴۰۰ هـ) حدود وي ښایي چې پلار او اکا یې هم د (۳۵۰ هـ) په حدود کې ژوندی وي.

د بیټ نیکه اشعار:

د پښتو په پخوانو اشعارو کې د بیټ نیکه یو مناجات ډیر قیمتي دی او دا ادبي ټوټه سلیمان ماکو په (تذکرة الاولیا) کې هسې راوړې:

((نقل کاندي چې شیخ بیټني سپین ږیری شو ، نو ده به هر کله څښتن ستایه او رب ته به یې درخواست کاوه چې زما په کهول او سړین او غرښت په کهول برکت کیږده! بادار قبول کړ ، دده درخواست او ډکه شوه ، ځمکه د پښتنخا د دوی په کهول- نقل کاوه شي چې حضرت شیخ بیټني به ډیر تر ډیره دا سندرې لولولې او کسې غره کې به ګرځیده په شپې.)) (۳۸: ۲۴)

لوی یه خدایه لوی یه خدایه ستا په مینه په هر ځایه
غر ولاړ دی درناوي کې ټوله ژوي په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې زموږ کیږدی دي په کې پلنې

دا وګـــړي ډېـــر کـړې خدايه　　لويـه خدايـه لويـه خدايـه

***

دلـته لـږ زمـــوږ اور بـــل دی　　وور کـورګی دی وور بورجـل دی

مـــينه ستـا کې مـوږ مېشته يو　　بـل د چـا پـه ملـه تلـه نـه يـو

هسک او مځکه نغښته ستا ده　　د مـــــړو وده لـــــه تـــا ده

دا پـالـنه ستـا ده خـدايـــه　　لويـه خدايـه لويـه خدايـه.

د بيټ نيکه د شعر شننه او ارزونه:

((لکه څنګه چې دمخه وويل شول دا شعر د (۳۵۰هـ) په حدودو پورې اړه لري، له الفاظو او کلماتو يې هم دغه مطلب ښکاري، داسې لغات او کلمات په کې راغلي دي چې اوس يې ځينې په دغو ماناوو مړه دي، مثلاً (ژوی) اوس څوک د مخلوق او حيوان په مانا نه کاروي يوازې په زړو ادبياتو کې يې کله کله وينو او که دغه کلمه په فعلي مانا واخلو يانې (ژوند کوي) دا تعبير هم زوړ دی او اوس مستعمل نه دی دغسې هم هسک دلته د اسمان په مانا دی او دا کلمه په دغه مفهوم ډېره زړه ده او لکه چې تاسو دمخه د امير کروړ او نصر لودي په کلام کې ولوستل، پخوا يې اسمان هسک باله خو

ketabton.com - The Digital Library

اوس هر لوري شي ته هسک وايو او دا لغوي تحول وروستنی دی، لکه د عربي (سما) چې اسمان ته هم وايي او د هر ځای لوړې خوا ته هم وايي. پر دې شعر د پرديو ژبو اغېزه هم لږ ده او له هغو زړو اثارو څخه دی چې په غرو کې ويل شوي، د عربي او پارسي ژبو له اغېزو څخه تش وي لکه د امير کروړ او لوديانو اشعار، د ببلګې په توګه په ټول شعر کې يوه پردۍ کلمه نه شته، يوازې د (خدای) مشترکه کلمه لري چې هغه هم ښايي د پښتو په ريښو کې ډېره نږدې وي او ددې سوچه توب علت هم دادی چې بيټ نيکه په سليمان غره کې ببل اوسېده او پر ژبه يې د نورو ژبو اثر نه و شوی. د شعر وزن او عروض يې هم د پښتنو ملي بدلو ته ډېر ورته دي او يو تکرارېدونکی کسر لري (لويه خدايه لويه خدايه) چې دغه پخوانی ادبي رنګ تراوسه هم د پښتنو په بدلو کې ليدل کېږي او ښکاري چې دا يو پخوانی اريايي مزيت دی. دا شعر د مضمون او ادبي فکر له پلوه هم پخواني اريايي سندرو ته ورته دی. په پخوانيو اريايي اقوامو کې (کوله-کهول) څومره اهميت درلود؟، پر دغه کهول باندې اکثر اجتماعي تشکيلات بنا کېدل، دوی هر کله خپلې کورنۍ او کهولونه ډېرول او کورنۍ يې د ټولو نعمتونو مرکز ګڼله.)) د بيټ نيکه دا شعر که له (ريګويدا) سره مقابله کړو، نو د مضمون له پلوه له دې مناجات سره نږدېوالی لري: ((خدای د ژوندون واکمن دی، مالک الملک دی، دی ښاغلې کورنۍ سړو ته ورکوي، نو خدايه! موږ ستا مريي يو! بې له اولاده. بې ښېګڼې مو، مه وژنه!...)) (۴۷۲:۱۳-۴۷۴)

ketabton.com - The Digital Library

که څه هم زموږ ځینو ادبپوهانو د ببڼ نیکه دا شعر له محتوایي او شکلي پلوه پښتانیو اریایي سندرو ته ورته بللی او وایي چې له هغو سره زیات مشترکات لري، خو که له شکلي پلوه یې وڅېړو له عربي ژبې څخه له یوه راغلي شعري فورم (مثنوي) سره هم تر یوه حده اړخ لګوي. مثنوي هغه فورم دی چې هر بیت یې مستقله قافیه لري، ځینې بیتونه یې پر قافیې سربېره کېدی شي، ردیفونه هم ولري، خو د ټولو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي او یو مشترک وزن تعقیبوي، هندسي جوړښت یې په دې ډول دی:

a________________

a________________

b________________

b________________

c________________

c________________

د بیتونو وروستی شمېر یې معلم نه دی، ځینې بیتونه که ردیفه ولري، نو یوازې په ردیف کې یې شکل لږ تغیر وي.

=d________________

=d________________

د ببڼ نیکه دا شعر دوه بندونه لري چې د هر بند په پای کې یې (لویه خدایه لویه خدایه) کسر تکرارېږي، چې د لومړي بیت لومړی

ketabton.com - The Digital Library

مسره هم ده. له دغه تکراري کسر پرته که هر بيت يې په جلا جلا ډول وخېږو، نو د مثنوي فورم ته ورته دی. هر بيت يې خپله مستقله قافيه لري، ځينې بيتونه يې رديفونه هم لري، خو ټول يو مشترک وزن تعقيبوي، د مسرو د څپو شمېر يې هم سره مساوي دی، هره مسره يې (۸) څپې لري او تر پايه همدا جوړښت تعقيبوي. له محتوايي پلوه دا شعر يو مناجات ګڼل کېږي چې بنده له خپل رب څخه په عذر او زارۍ خپله مدعا غواړي.

لکه څنګه چې يادونه وشوه دا شعر زړو اريايي سندرو ته ورته دی، خو دا خبره هم د يادونې وړ ده چې له ځينو جزيي توپيرونو پرته مثنوي فورم ته هم نږدې دی. خو له عربي څخه د راغلي مثنوي فورم ټول خصوصيات نه رانغاړي، نو ځکه خو په وروستي تحليل کې زړو اريايي سندرو ته ورته يې ځکه بللای شو چې دا ځانګړنې په کې زياتې دي.

شيخ اسمعيل

(۴۰۰هـ) حدود

د پښتنو مورخانو او د اسماء الرجال خاوندانو ليکي: چې اسمعيل په اصل د بېټ نيکه زوی و او لکه چې دمخه مو ولوستل د خپل تره (سړبن) په کور کې لوی شوی و، نو دی په ((سړبني)) مشهور دی.

ketabton.com - The Digital Library

لکه څنګه چې سلیمان ماکو لیکي: اسمعیل د بیټ نیکه په کور کې لوی شوی و او د سلیمان په غره کې مېشته او هم هورې وفات شو ، دا مورخ وایي:

((د اسمعیل مرقد واقع دی د کسي پر غره چې زه هلته تللی وم...))(۳۸: ۳۱)

دغه روایات نعمت الله هم کټ مټ په مخزن کې داسې تایید کړي دي:

((چون اسمعیل بسن رشدی رسید از ریاضات شاقه بمراتب ولایت رسید و این شیخ اسمعیل سړبنی پسر حضرت بیټ است... شیخ اسمعیل سړبنی قدس سره صاحب عبادت و ریاضت شاقه بود مقتدای وقت بعلوم لدنی کاشف اسرار طریقت و حقیقت بوده در ولایت روه چون بوطن مالوف رسیدند به مقام خواجه منزل گرفتند و خلایق از جاهای دور بملازمت شتافتند...))
((سلیمان ماکو او خواجه نعمت الله هروي دواړه وایي چې د اسمعیل د ژوندانه ځای سلیمان غر و ، بل ځای نعمت الله تصریح کوي چې دده مزار په هغه ځای کې دی چې (وازه خوا) یې بولي او وازه خوا د سلیمان د غره په لمنو کې ده، علاوه پر دغه پټه خزانه کې هم د اسمعیل احوال لیکل شوي او وایي چې دی د خرښبون معاصر و ، څرنګه چې د خرښبون وفات په (۴۱۱هـ) دی، نو مورږ د اسمعیل د ژوند عصر هم دغه ګڼو.))(۴۷۴:۱۳-۴۷۶)

ketabton.com - The Digital Library

اسمعیل د خپلې کورنۍ مشهور عابد او خدای دوست سړی و د مخزن افغاني له روایاتو څخه ښکاري چې دی له خپله کوره په سیاحت هم تللی او له لویو اولیاوو سره یې لیدنه کتنه هم شوې وه.

د اسمعیل شعرونه:

د اسمعیل شعرونه موږ ته په دوو وسیلو رارسېدلي دي؛ لومړی شعر یې هغه دی چې (سلیمان ماکو) په خپله تذکره کې په دې ډول رانقل کړی دی.

((نقل کاوه شي چې شیخ ملکیار ستانه به تل تر تله د شیخ اسمعیل ستر ستانه پاړکي ویل او ږغ به یې کاوه دا شیخ د سړبن زوی و.)) (۳۸: ۳۲) شعر یې دادی:

تېښته وکړه له ابلیسه چې ابلیس لعین ښکاره سـ ـي

هلته ورکه پلوشه سي تول نړۍ توره تیاره سي
سړی وران سي له ابلیسه غوخ د پس په کټاره سي
که هر چا ابلیس خرخ کړ نو یې هله ننداره سي
که سړی ابلیس ته پړ سو نو پر کور د ویر ناره سي

د اسمعیل یو بل شعر چې دده پر کورنیو احساساتو دلالت کوي، د پټې خزانې لیکوال یې په دې شرح لیکي:

((هسې وایي، چې یو وقت خرښبون بابا او اسمعیل د سړبن او بېټني نیکه په مخ کې ناست وو، د دوی کور و د کسې په غره نو

ketabton.com - The Digital Library

خربښون د پلار او تره له خوا په تګ او رخصت ماذون شو ، اسمعیل نیکه دا سې ناري وکړلې» (۵۱: ۱۸)

که یـون دی یـون دی مـخ کـې بېلتـــون دی
لـــه کسې غـره څخه ځـــي خربښـــبون دی
کـــــه وروره وروره خربښــــــبون وروره
تـــه چې بېلتون کـړې زمـــا ویـــر تــه ګـوره
چـــې ځې مـرغې لــه تـــورې کرغـــي لـــه
هــمزولي پـــاتـــه ځـــي څـه برغـــې لـــه
د خـــدای دپــــــاره خربښـــبون یـــــاره
چـــې هېـر مـو نه کړې زمــــوږ کهــــول واړه
زړه مـــــــې ریبــــږي یــــار مـــې بېلېـــږي
بــېلتون یـــې اور دی ځـــان پـــه ســـوځېږي.

لکه څنګه چې مو یادونه وکړه اسمعیل یو روحاني شخصیت او له متصوفینو سره مل سړی و ، نو ځکه دده په لومړني شعر کې د وعظ، تلقین او نصیحت رنګ شته او ځنې عربي لغات هم په کې راغلي دي چې دده روحاني ژوند ښکاره کوي اما دویم شعر یې په ملــي وزن دی او د پښتو ژبې د مخصوصو عروضو او اهنګ ښکارندویي کوي او پردي لغات هم نه لري، نو ځکه ویلای شو چې دا شعر هم د پښتو ژبې په زړې دورې پورې اړه لري او په هغو اشعارو کې حسابېږي چې د نورو ژبو اثر لږ پرې شوی دی. دا سې ناري تراوسه هم د پښتو ژبې په افسانو او نکلونو کې شته چې

ketabton.com - The Digital Library

شعري وزن او عروض يې مخصوص دي او په يوه خاص اهنګ ويل کېږي.

د شکلي جوړښت له مخې د شيخ اسمعيل لومړی شعر د هغه غزل بڼه لري چې مطلع نه لري. ياني د سر بيت يې مقفی نه وي يا يې لومړۍ مسره قافيه نه لري. له دغه توپير پرته نور د غزل د فورم شکلي قوانين پرې د تطبيق وړ دي. ياني دا سې بڼه لري.

____

=a____________________

____

=a____________________

____

=a____________________

تر پايه

دلته دريمه مسره هم قافيه او هم رديف لري، خو که هغه قافيه او رديف راغلي هم نه وای، څه ستونزه نه پېښېدله.

د څپيز جوړښت له مخې يې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی، هره مسره يې (۸) څپې لري، البته د څلورم بيت د لومړۍ مسرې يوه څپه کمه ښکاري خو دا کېدی شي، د زمانې په تېرېدو سره يو څه ترې لوېدلي وي او يا هم د (خرځ) په تلفظ کې څه بدلون راغلی وي. نورې ټولې مسرې سره برابرې څپې لري او يو

ketabton.com - The Digital Library

وزن تعقیبوي. (ښکاره، تیاره، کتاره، ننداره، ناره) یې د قافیې کلمې دي او (سي سي) یې ردیف دی. دویم شعر ی‌ې چې زموږ تاریخ لیکونکو او ادبپوهان هغه زړې نارې ګڼلي، په واقعیت کې پنځه بندونه دي چې هر بند یې په اوسني اصطلاح یوه څلوریزه جوړوي. څلوریزه هغه ډول شعري فورم دی چې څلور مسرې لري، د څپو شمېر یې سره مساوي دی، لومړی بیت یې قافیه لري او د دویم بیت دویمه مسره یې د لومړي بیت قافیه تعقیبوي، ردیف په کې اختیاري دی.

لومړۍ بڼه

a________________

a________________

____

a________________

دویمه بڼه:

=a________________

=a________________

____

=a________________

ketabton.com - The Digital Library

دلته یو واحد نظم له پنځه و څلوریزو څخه جوړ شوی، هر بند یې د یوې څلوریزې بڼه لري، خو څلوریزه یا رباعي بیا دېته وایي چې څلور مسرې ولري، تر هغو زیاتې نه وي، خو دا شعر بیا پنځه بندونه او شل مسرې لري. د ټولو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي دی، هره مسره یې (۵) څپې لري. لومړی بند یې پر قافیې سربېره ردیف هم لري، (یون، ښېلتون، خرښبون) د لومړي بند د قافیې کلمې دي، (دی، دی) یې ردیف دی. په دویم بند کې (وروره، وروره، ګوره) د قافیې کلمې دي، ردیف نه لري، درېیم بند کې (مرغې، کرغې، برغې) د قافیې کلمې او (له، له) یې ردیف دی، په څلورم بند کې (دپاره، یاره، واړه) د قافیې کلمې دي، ردیف نه لري، البته (واړه) کې د قافیې د اوسنیو معیارونو له مخې یو څه عیب لیدل کېږي. په پنځم بند کې (رپېږي، بلېږي او سوځېږي) د قافیې کلمې دي، ردیف نه لري. په دې ډول که موږ دې شعر ته ګورو نو د پښتو په همغه پخوانۍ اصطلاح دا ښېلابېلې نارې دي چې د څلوریزو بڼه هم لري، په خپل منځ کې یوه ارتباطي مانا او یو مشترک وزن لري او څپیز جوړښت یې د څلوریزو په شان دی. ټول نظم یوه محتوا تعقیبوي او د هغه خپل یار او ورور ښېلتون دی.

ketabton.com - The Digital Library

خرښبون

(۴۰۰هـ)

په پښتو کې خرښبون ډېر شهرت لري، د مشهور (سړبن) زوی و چې د بېټ نیکه وراره کېږي او ددې کورنۍ یو معروف شاعر دی، دده درې زامن (کند ، زمند ، کاسي) هم خورا مشهور دي او پټه خزانه یې احوال داسې لیکي: ((د پښتون بابا د کسې د عبدالرشید لمسی و ، خاوند ده ته ښکاره کمالات او کرامات ورکړي وو ، د خدای په عبادت به بوخت و ، نقل کا چې: د پلار په ژوند کې لا رخصت شو او د خپلو اولادو سره راغی له کسې ځخه غوړې مرغۍ ته او کله به ولاړ د غنډان غره ته او هلته به یې خدای ستایه او نمانځه او په کال کې به یو وار تلی د خپل تره بېټني نیکه لیدنه به یې کوله او پس له وفاته به یې هم زیارت ته ورتلی، خرښبون بابا د شیخ اسمعیل سره چې د بېټني نیکه زوی و ، لوی شو او هغه وخت چې خرښبون د کسې له غره غنډان ته راته، نو اسمعیل بابا په ده پسې ډېر وژړل...)) (۵۱: ۱۸)

تر دې وروسته د پټې خزانې لیکوال هغه داستان رانقلوي چې دمخه یې د اسمعیل په احوال کې یادونه وشوه او د اسمعیل هغه نارې لیکي چې د خرښبون په فراق کې یې کړې دي. پټه خزانه د خرښبون د هغه غبرګون (ځواب) اشعار هم نقل کړي چې د اسمعیل د

ketabton.com - The Digital Library

نارو په غبرګون کې د خرښبون له خوا ویل شوی وو. زمونږ ځینو ادبپوهانو دا اشعار څلوریځ (مربع) ګڼلي دي:

د خرښبون بابا څلوریځ

بېلتانـــه نـــاره مـــې وســـوه پـــه کـــور بانـــدې
نـــه پـــوهېږم چـــې بـــه څـــه پـــېښ وي پـــه ورانـــدې
لـــه خپلوانـــو بـــه بېلېـــږم پـــه ســـرو ســـترګو
دواړه ســـــترګې مـــــې پـــــه وينـــــو دې ژړانـــــدې

***

اســـمعيله ســـتا نـــارو مـــې زړګـــی سُـــری کـــئ
بېلتانـــه خرښـــبون بيـــا لـــه تـــا پـــردی کـــئ
نـــه هېرېـــږي کـــه مـــې بيـــا نـــه ســـتا يـــادی کـــئ
پـــه چـــړو د ويـــر بـــه پـــرې ســـي دزړه مرانـــدې

***

ځمـــه ځمـــه چـــې اوږد يـــون مـــې دی و مـــخ تـــه
ديـــا نـــه څـــوری بـــه اچـــوم و تـــرخ تـــه
ستاســـې يـــاد بـــه مـــې وي بـــس د زړه وســـخ تـــه
کـــه دا مځکـــه غرونـــه ټـــول ســـي لانـــدې بانـــدې.

ketabton.com - The Digital Library

((پټه خزانه وايي چې خرښبون د خپل عمر په پای کې په مرغه کې ساکن شو او دا مرغه يا غوره مرغه هغه ځای دی چې د کندهار شرقي جنوبي خواته د ارغسان او کلات ترمنځ د کوړک او سليمان غره په لمنو کې واقع ده او لکه دمخه چې وويل شول، خرښبون د غنډان په غره کې هم اوسېده، چې دا غر هم د کلات خواته د ترنک په ناوه کې دی.

خرښبون پر (۴۱۱هـ) کال په مرغه کې وفات شو اولاد يې هم هورې اوسېده، خو دده د زوی کاسي زامن بېرته د کسي غره او پښين ته تللي وو او د کند او زمند اولاد په ننګرهار، خيبر او پېښور کې خپاره شول.

دا سې ښکاري چې د خرښبون اولاد ډېر شوی او وروسته د پښتنو ډېر قبايل دده په نامه يادېدل، لکه چې پر (۸۲۰هـ) ميرزا شهرخ د هرات تيموري پاچا کندهار ته راغی، نو د غزنين مشران او د پرمل او خرشواني افغانانو مشران دلته دده حضور ته راغلل.

دا روايت د هرات د دربار مورخ عبدالرزاق سمرقندي راوړی او دا ځنې ښکاري چې خرشواني (خرښبوني) پښتانه په دغو وختونو کې هم په غزني او وازه خوا کې پراته وو.)) (۱۳: ۴۸۰)

ارزونه او شننه:

ketabton.com - The Digital Library

«د خربښون دا ځوابي څلوريځ شعر له دې پلوه چې تقريباً ټول پښتو دى او د نورو ژبو كلمات نه لري، نو ددې ژبې په ادبي اثارو كې اهميت لري او دا ښكاره كوي چې تر دې وخته لا په پښتو كې د پردو ژبو كلمات ډېر نه وو ګډ شوي.

ددې نظم جوړښت په پښتو كې له عربي څخه راغلو شعري فورمونو سره پوره سمون نه خوري، كه څه هم د سر لومړى بند يې د څلوريزې بڼه لري او د دوو نورو بندونو درې مسرې يې په خپل منځ كې هم قافيه دي او څلورمه مسره يې بيا د لومړي بند د مقفى مسرو قافيه تعقيبوي.

ياني دا چې هندسي بڼه يې په دې ډول ده:

a________________

____

a________________

a________________

=b________________

=b________________

=b________________

a________________

=c________________

=c________________

ketabton.com - The Digital Library

=c________________

a________________

په لومړي بند کې (باندې، وړاندې، ژړاندې) د قافيې کلمې دي، رديف نه لري، په دويم بند کې (سوری، پردی، يادی) د قافيې کلمې (کئ، کئ) يې رديف دي او د ځلورمې مسرې (مراندې) يې د لومړي بند قافيه تعقيبوي، په دريېم بند کې (مخ، ترخ، سخ) د قافيې کلمې او (نه، نه) يې رديف دی او په ځلورمه مسره کې (باندې) يې د لومړي بند قافيه تعقيبوي. که څه هم زموږ ځينو ادبپوهانو دا نظم مربع (ځلوريځ) ګڼلی، خو له عربي څخه راغلی مربع فورم په دې شعر ټول ځکه نه تطبيقېږي چې مربع فورم ځلور مسرې او ځلو بنده لري چې هر بند ی‌ې په خپل منځ کې مقفی وي، په دې مانا چې هر بند يې ځلور مسرې لري چې درې مسرې يې بيا په خپل منځ کې ګډه قافيه لري او ځلورمه مسره يې د لومړي بند د مسرې قافيه تعقيبوي، د لومړي بند ځلور واړه مسرې په خپل منځ کې هم قافيه وي. مربع ټول ځلور بندونه لري، نو ځکه يې ځلوريځ يا مربع ګڼي، خو دلته ټول درې بندونه دي، د ځلورمې مسرې قافيه يې د لومړي بند قافيه تعقيبوي، دلته د بندو له مخې مثلث ته ورته دی او د مسرو د شمېر له مخې بيا مربع ته ورته والی لري، د لومړي بند ټولې ځلور مسرې يې هم په خپل منځ کې هم قافيه نه دي، دغه راز د دويم بند د دريېمې مسرې په قافيه او رديف (يا دی کئ) هم د همدې بند له نورو قافيو او رديفونو سره له ګرامري پلوه يو څه بېلوالی

ketabton.com - The Digital Library

ښکاري. په دې ډول نو له عربي څخه د راغلو فورمونو مثلث او مربع دواړه فورمونه پرې په بشپړ ډول د تطبيق وړ نه دي، خو د دواړو يو څه ځانګړنې په کې شته، د څپو د شمېر له مخې ټولې مسرۍ يو شان دي، (١٢) (١٢) څپې لري.

سرمحقق زلمي هېوادمل بيا په خپل اثر د پښتو ادبياتو تاريخ (لرغونې او منځنۍ دورې) کې د دغو دريو تنو شاعرانو (شيخ بېټنی، شيخ اسماعيل او خرښبون) يوه ټوليزه ارزونه کړې، هغه ليکي:

١) دغه درې کسه شيخ بېټنی، شيخ اسماعيل او خرښبون د اسلامي عصر په دربيمه پېړۍ او د څلورمې پېړۍ په شاوخوا کې د کسې په غره کې اوسېدلي دي او د هغه زمان ددې سيمې په پښتنو کې د نوم او شهرت خاوندان وو. دلته بايد دا خبره هېره نه کړو، چې د دوی تر زمانې دمخه پښتانه په غور او د سليمان په غرونو او د اوسني افغانستان اوروه په سيمو کې خپل سياسي او ملي شهرت ته رسېدلي وو او حتی د دوی تر زمانې دمخه يې د هندوستان سيمو ته هم نفوذ کړی و.

٢) د کسې د غره په لمنو کې د پښتو اثارو د دغو دريو لومړنيو هستوونکو له ډلې څخه د شيخ بېټني د ژوند زمانه هم همدغه مهال ټاکل کېدی شي، ځکه دا دواړه هم عصره وو او دواړو يو د بل په بېلتانه کې سوې نارې ويلې دي. په مخزن افغاني کې د نعمت الله

ketabton.com - The Digital Library

هروي د ليکنې له مخې د اسماعيل قبر په وازه خوا کې واقع دی او وازه خوا هم د سليمان د غرو په لمنو کې واقع ده.

۳) د کسې د غره په لمنو کې دغه لومړني ايجاد شوي پارکي د خپلو جوړښتي خصوصياتو له مخې د پښتو د لرغونو سندرو په جمله کې حسابېږي. يوازې د اسماعيل يو پارکی په شکلي لحاظ په ظاهري ډول قطعې ته پاتېږي. خو موږ وايو، چې دا ټوټه شعر د شرقي شاعرۍ د قطعې ټول شرايط د وزن او تول له نظره نه لري او زموږ د پښتو کسرونو په ابتدايي ډولونو کې يې درولای شو.

۴) دغه اشعار په موضوعي لحاظ د بېلابېلو موضوعاتو بيانوونکي دي:

الف: د شيخ بېټني په مناجات کې يوه اورنۍ الهي مينه په ډېرو ساده الفاظو کې بيان شوې ده او موږ له دغه مناجاته څخه په پښتو ادبياتو کې د عرفاني افکارو د پيداکېدو لومړنی او ابتدايي څرکونه هم ايستلای شو.

ب: په دغه مناجات کې شيخ بېټنی د خپلو خلکو د زياتېدو هيله څرګنده کړې ده، دغسې افکار په زړو اريايي ادبياتو کې هم بيان شوي دي. استاد عبدالحی حبيبي د شيخ بېټني دغه مناجات د ريګويدا له ځينو سندرو سره مقايسه کړی دی او د شيخ او د ريګويدا د يوې سندرې ترمنځ يې مشابهتونه ښوولي دي.

ج: د شيخ بېټني د مناجات له مطالعې څخه د هغه وخت د پښتنو د ژوندانه اشکال هم ښکاري.

ketabton.com - The Digital Library

د: د شیخ اسماعیل یو پاړکی دیني او اسلامي روحیه لري او د همده بل پاړکی او د خرښبون پاړکی د کورنۍ د غړو ترمنځ، د مینې او محبت روحیه تمثیلوي.

هـ: د کسی د غره په لمنو کې دغه ایجاد شوي لومړني پاړکي، د پښتو په لومړنیو پاړکیو کې حسابېږي، نو ځکه په دغسې اشعارو کې د هنري ښېګڼو او ښکلا پلټنه چندان مورد نه لري، خو بیا هم د شیخ بیټني په مناجات کې یوه ساده او ابتدایي ښکلا لیدل کېږي.

ketabton.com - The Digital Library

شیخ اسعد سوري

(۴۲۵هـ)

د سوري کورنۍ تاریخي احوال مو دمخه څه ناڅه روښانه کړل او دا راته څرګنده شوه چې د پښتو پخواني او ډېر لومړني اثار په دې کورنۍ پورې اړه لري او کله چې دوی سلطنت درلود ، ادبي ذوق هم ورسره و.

له دې ټبره د پښتو یو بل مقتدر اور ژبی شاعر هم راوتلی دی چې نوم یې (اسعد) او د (محمد) زوی و ، دا شاعر په لرغونې دوره کې ډېر لوړ مقام لري او د (۴۰۰هـ) په شاوخوا کې ژوندی و ، پټې خزانې د (لرغوني پښتانه) په حواله له تاریخ سوري څخه داسې نقل کړې دی.

((شیخ کته په کتاب کې د لرغوني پښتانه له تاریخ سوري هسې نقل کا چې: اسعد سوري په غور کې اوسېده او هلته د سوري خاندان په پادشاهۍ کې ډېر عزتمند و شیخ اسعد د محمد زوی و چې په کال سنه (۴۲۵هـ) هجري په بغنین کې وفات شو شیخ اسعد ډېر ښه اشعار ویل نقل کا چې سلطان محمود غازي پر غور باندې د امیر محمد سوري سره جګړه وکړه او په اهنګرانو یې محصور کا په دې وخت شیخ اسعد هم د اهنګران په کوټ کې و ، هغه وخت چې سلطان محمود امیر محمد سوري ونیو او بندي یې بوت غزني ته، نو امیر محمد سوري چې خورا زړور او عادل ضابط امیر و ، له

ketabton.com - The Digital Library

غیرته د بند مړ شو او شیخ اسعد چې دوست و د امیر محمد سوري پر مرګ یې ساندې وویلې.)) (۵۱: ۳۸)

په دې ډول اسعد سوري د پټې خزانې په قول په اهنګران کې اوسېده او وفات یې د (زمینداور) په (بغنین) کې دی، دا شاعر لکه د سوري له ټبره چې و د پادشاهانو په دربار کې معتبر هم و او له امیر محمد سوري سره یې اشنایي او دوستي لرله. امیر محمد سوري د غور له مشهورو شاهانو څخه دی چې (قاضي منهاج سراج) یې احوال داسې راوړی:

((... چون تخت با میر محمود سبکتګین رسید امارت غوریان با میر محمد سوری رسیده بود ممالک غور را ضبط کرده ګاهی سلطان محمود را اطاعت نمودی و ګاه طریق عصیان سپردی و تمرد ظاهر کردی تا سلطان محمود بالشکر ګران بجانب غور امد و در قلعه اهنګران محصر شد و مدتها ان قلعه نګاه داشت و قتال بسیار کرد و بعد از مدتها بطریق صلح از قلعه فرود آمد و بخدمت سلطان محمود پیوست و سلطان او را با پسر کهتر او که شیش نام بود ، بجانب غزنین برد چون بحدود ګیلان (نزدیک غزنه) رسید امیر محمد سوری برحمت حق پیوست بعضی چنان روایت کنند: که او چون اسیر شد از غایت حمیت که داشت طاقت مذلت نیاورد ، خاتمی داشت در زیر نګین زهر تعبیه کرده بود انرا بکار برده در ګذشت.))(۱۳: ۴۸۲-۴۸۳)

ketabton.com - The Digital Library

د امیر محمد سوري د مرګ په باب د پټې خزانې او طبقات ناصري روایت یو راز دی، بیهقي هم لیکي چې سلطان محمود پر (۴۰۵هـ) له بست او جنوبي خوا پر غور حمله وکړه او ویې نیو.

ابن اثیر وایي: دا جنګ پر (۴۰۱هـ) و چې د سلطان محمود له خوا د هرات حاکم (التونقاش) او د طوس حاکم (ارسلان جاذب) پر اهنګران راغلل او ابن سوري له لسو زرو لښکرو سره د دوی سر سخت جنګ وکړ، خو په پای کې دی ونیول شو او په زهرو یې ځان مړ کړ. (حمدالله مستوفي) هم لیکي، چې سوري د غور پاچا له سلطان محمود سره جنګ وکړ څو په پای کې دی مړ شو، د پارسي شاعر عنصري هم په یوه قصیده کې چې د سلطان مدح کوي دې جګړې ته داسې اشاره کوي:

ګرفتن پسر سوری و کشادن غور

هراینه نتوان کرد در سخن مضمر

د مورخانو له دغو روایاتو ښه ښکاري چې محمد سوري په غور کې د سلطان محمود لوی معاصر رقیب او پایتخت یې اهنګران و او زموږ د پښتو ډېر مقتدر او لوی شاعر اسعد هم له دې پاچا سره هوري اوسېده او ددغه پاچا د دربار یو قصیده ویونکی شاعر و. د پټې خزانې مولف د لرغوني پښتانه په ذریعه له تاریخ سوري څخه یوه بولله (قصیده) رانقلوي چې شیخ اسعد سوري د امیر محمد سوري په ویرنه (رثاء) کې ویلې وه او هغه داده:

ketabton.com - The Digital Library

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هرګل چې خاندي په بهار
هرغټول چې په بيديا غوړېده وکا
رېژوي يې پاڼې کاندي تار په تار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا ترخاورو لاندې زار
د واکمن له سره خول پربباسي مړ سي
د بېوزلو وينې توې کاندي خونخوار
چې له برمه يې زمری رپي ځنګلو کې
له اکوبه يې ډاري تېرو جبار
هم يې غشي سکنې ډال د ژوبلورو
رستمان ځنې ځغلا کاندي په ډار
چې يې ملا وي نه کړېږي په غښتليو
دا فلک پر وکا څه کاري ګوزار
په يوه ګردښت يې پرېباسي له برمه
نه يې غشی نه ليندی وي نه يې سپار
څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه
ستا له لاس نه دی هېڅ ګل بې له خار
په ويرژلو لور نه کړې په زړه کرارېه
پر نتليو اوروې د غم ناتار
هېڅ روغی مې په زړه نسته ستا له څوره
بېلوي په ژړا ژړ مين له يار

ketabton.com - The Digital Library

له تېريو دې اوښې څاڅي له اوربځيو
ځنې ژاړي په ورځ ورځ ستا له شنار
نه به لاس واخلې له څوره نه به لورې
نه به ملا کړې له بېوزلو له ترار
نه به زړه وسوځوې په هېڅ باندې
نه به پرېوځې له ګردښته له مدار
نه به وصل کړې مين له بل مينه
نه به درملې ټپونه د افګار
ستا له لاسه دي پراته ژوبل زګېروي کا
هر پلو ته ټپي زړونه په څار څار
کله غوڅې کاندې مراندې د زړګيو
کله تېرباسې وګړی هوښيار
کله ټکې واچوې پر نازوليو
کله څېرې کړې ګرېوان د نمنځي چار
کله غورځوې واکمن له پلازونو
کله کښېنوې په خاورو کې بادار
زموږ پر زړونو دې نن بيا وويشت
ودې ژوبلله په دې غشي هزار
پر سوريو باندې وير پرېووت له پاسه
محمد واکمن چې ولاړی په بل دار
يو وار شو اسير په لاس د ميرڅمنو
انتقال يې وکړ قبر له بل وار

ketabton.com - The Digital Library

په سماو يې ودان اهنګران و
په ټيکنه وو پر درست جهان اوثار
د محمود د ژوبلورو په لاس کښېوت
چې غزنه ته يې باتلی په تلوار
ننګياليو لره قيد مړينه ده ځکه
سه يې والوتله هسک ته پر دې لار
تر نرۍ يې غوره خاورې هديره کا
د زمريو په بېړيو کله وي ثوار
په دې وير د غور وګړي تور نمري شول
په دې وير رڼا تياره سوله د ښار
ګوره ثاخي راڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګې ساندې لي په شورهار
نه هغه زرغا د غرونو د بيديا ده
نه د زرکيو په مسا دی کټهار
نه غټول بيا زرغونېږي په لاښونو
نه بامي بيا مسيده کا په کهسار
نه له غرجه بيا راځي کاروان د مشکو
نه رادرومي غور ته بيا جوپې د شار
د پسرلي اوره تودې اوښې توينه
مرغلرې به نيسان نه کړي نثار
دا په څه چې محمد ولاړ له نړيه
په ويرنه يې سو غور ټول سوګوار

ketabton.com - The Digital Library

نـــه ښـــکارېږي هغـــه ســـور د ســـور پـــه لتـــو
نـــــه ځلیــــږي هغـــــه لمـــــر پـــــر دې دیـــــار
چـــې بـــه نجلیـــو پـــه نڅـــا پـــه کـــې خندلـــه
چـــې بـــه پېغلـــو کـــا اتـــڼ قطـــار قطـــار
هغـــه غـــور پـــه ویـــر ناتـــار د واکمـــن کښېوســـت
هغـــه غـــور ســـو د جانـــدم غونـــدې ســـوړار
لاس دې مـــات ســـه ای فلکـــه چـــې دې وکـــا
محمـــد غونـــدې زمـــرى د مړینـــې ښـــکار
شـــین زړګـــى فلکـــه ولـــې لا ولاړ یـــې
اى د غـــور غرونـــو پـــه څـــه نـــه ســـوئ غبـــار
مځکـــې ولـــې پـــه رېږدلـــو نـــه پرېـــوځې
لانـــدې بانـــدې ســـه چـــې ورک ســـي دا شـــعار
چـــې زمـــري غونـــدې واکمـــن ځـــي لـــه جهانـــه
چـــې څـــوک نـــه کـــړي پـــه نـــړۍ بانـــدې قـــرار
ســـخ پـــه تـــا اى محمـــده د غـــور لمـــر وې
پـــه نـــړۍ بـــه نـــه وي ســـتا د عـــدل ســـار
تـــه پـــر ننګـــه وې ولاړ پـــه ننـــګ کـــې مـــړ ســـوې
هـــم پـــه پـــر ننګـــه دې پـــه ننګـــه کـــا ځـــان جـــار
کـــه ســـوري دې پـــه تـــګ ویـــر کانـــدي ویـــرمن ســـول
هـــم بـــه ویـــاړي ســـتا پـــه نـــوم ســـتا پـــه تبـــار
پـــه جنـــت کـــې دې و تـــون زمـــوږ واکمنـــه

ketabton.com - The Digital Library

ددې بوللې ارزونه او شننه:

په پښتو لرغوني ادب کې شیخ اسعد سوري لومړی معلوم سړی دی، چې دده شعر د پارسي د همعصرو شاعرانو له اثارو سره نږدېوالی، ادبي رابطه او قرابت لري. دا خو ښکاره ده چې د (۴۰۰هـ په حدودو کې د پارسي ادب د ساماني شاهانو په دربارو کې په ښه ډول روزل شوی و او بیا د غزنویانو په دربارو کې چې د پارسي شاعرانو د تجمع او راټولېدو ځای و، هم لا پسې روزل کېده. په دې وختو کې سلطان محمود په غزني کې سلطنت کاوه، نو ډېر نومیالي پارسي شاعران په غزني کې راټول شوي او د قصیدې ویلو د عروج وخت و.

که د عنصري، فرخي، عسجدي او نورو هغو پارسي شاعرانو چې د غزني په دربار کې وو، اثار او اشعار وکتل شي، نو دا ښکاري چې دغه مهال شاعرانو او عموماً قصیدې ویلو ته مخه کړې وه او پر دغه وخت دغه ادبي فن بشپړ او پوخ شو. غزني او د غور لتې سره نږدې دي او د ادب او مدنیت دغو دوو مرکزونو ضرور روابط سره درلودل، نو ځکه موږ لکه په غزني کې چې په

ketabton.com - The Digital Library

دغو وختو کې ډېر قصیده ویونکي وینو، په غور کې هم ددې ادبي میلان او ذوق اثر ښکاره دی که تاسو د اسعد سوري د مرثیې دغه غرا قصیده له نورو هغو پښتو اثارو سره چې هم په دغو وختو کې په غرو او دښتو کې ویل شوي دي. څنګ په څنګ کښېږدئ. نو بې له کتنې او پلټنې څخه دا لاندې نتایج لاس ته راځي:

(۱) د وزن او عروضي کیفیت له پلوه دا قصیده د پارسي د اوږدو قصایدو په ډول ویل شوې ده او د څپیز خجیز جوړښت له مخې د پښتو د خپل شعري جوړښت تابع ده.

(۲) شاعر د پارسي قصیدو په ډول لومړی له فلکه شکوه کوي او فلک غندي، بیا نو خپل مطلب ته مخه کوي چې د محمد سوري ویر دی او دا تېښته یا ورتګ کټ مټ د پارسی قصیده ویونکیو په ډول دی.

(۳) په دې قصیده کې ډېر پارسي او عربي کلمات راغلي دي او دا ښکاره کوي چې په دغو وختو کې د غور پښتو خالصه نه وه، بلکې ډېر پارسي لغت ورسره ګډ شوي وو.

(۴) سره له دې چې په دې قصیده کې ډېر عربي او پارسي کلمات شته، بیا هم ډېر نادر او پخواني پښتو لغات لري او دا څنې ښکاري چې تر دغه وخته لا پښتو ژبه په غور کې د لغاتو او کلماتو له پلوه ارته او غني ژبه وه او تر دې دورې وروسته یې ډېر مغتنم ادبي مواد له لاسه ایستلي دي چې په لغوي شننه کې په ورته نغوته وشي.

ketabton.com - The Digital Library

۵) دا قصیده په سلاست، بلاغت او ادبي ښېګڼو کې د پښتو له لومړۍ درجې اشعارو څخه ده او دا ښکاره کوي چې اسعد يو ډېر مقتدر او زبردست شاعر و، چې په خورا ښه ډول يې د محمد مرګ تصوير کړی او د خپل وير تاثرات يې هم په استادۍ او مهارت په دې قصيده کې ځای کړي دي.

وګورئ شاعر د قصيدې په پيل کې فلک په غايب ډول غندي او دده ظلمونه بيانوي، بيا له (څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه!) بېرته له غيابه حاضر او مخاطب ته رجوع کوي او له مغايبې څخه مخاطبې ته التفات کاندي. دا مخاطبه تر هغه ځايه ده چې د ګرېز يا تېښتې (تخلص) موقع ده، وايي: (زمونږ پر زړونو دې نن بيا يو غشی وويشت) ترپايه...

په مرثيه قصيدو کې د غزنويانو له عصره دا رسم و چې شاعر به کوښښ کاوه د خپل مړه ممدوح صفات او ښېګڼې په داسې ډول وښيي چې د هغه مقام د خلکو په نظر کې ډېر لوړ ثابت شي او دده د مرګ د وير اسباب او علل هم وښيي. لکه استاد (ابوالحسن علي بن جولوغ سيستاني) چې د (سلطان محمود) به مرثيه کې يې د غزني د ښار حسرتناک منظر او د خلکو وير او ناورين څرګند کړی:

شهر غزنين نه همانست که من ديدم پار
چه فتاده است که امسال دګرګون شده کار

ketabton.com - The Digital Library

د اسعد سوري په بولله (قصيده) کې هم د محمد د مرګ پر وخت د غور ویرجن او غمناک منظر په ښه ډول تصویر شوی دی:

((په دې ویر د غور وګړي تور نمري شول ترپایه... اسعد خپله استادي په دې قصیده کې ښه ښکاره کړې ده، دی د غور د ویر او ناوړین مناظر هسې تصویروي، چې په مقابل کې د خوښۍ، مسرت او نشاط پخواني رنګین تصاویر هم ښیي، وایي: په هغو غرو کې چې به مستې زرکې په مساکتهار کاوه او د غور پېغلو نجونو به نڅاوې او اتڼونه په کې کول، اوس هلته ماتم او ویر پروت دی. هیڅ هغه نشاط او خوښي نشته.

د فرخي او اسعد سوري د شاعرانه تخیل او تصویر ترمنځ دومره فرق دی، چې فرخي د غزني د ښاریانو غمګین منظر ښودلی دی، د حاجیانو، عاملانو، درباریانو او لښکرو د ویر حالت یې تصویر کړی دی، چې یوه نارې غلبلې وهلې، نورو دوکانونه تړلي وو او له یوه خولۍ ورکه وه او د بل پګړۍ، په غاړه کې کلاوه شوې وه او له میرزایانو څخه مشوانۍ ورکې وې، سرونه یې په دېوالو وهل او ځینو پر سرونو لاسونه نیولي او بعضو خلکو خپل لاسونه چیچلي وو!!!

په یوه ښار کې د ویر او ماتم مناظر هم دغه وې چې فرخي تصویر کړي دي، خو که دا شاعرانه تصویر او ترسیم د اسعد سوري له دې بیتونو سره مقابله کړئ، وبه وینئ چې د غزني په تصویر کې د جمال او ښکلا برخه نه شته او د غور ښکلا او ښایست د ویر او غم پر

ketabton.com - The Digital Library

وخت هم ترسیم شوی دی او دا د شاعر استادي، مهارت او ښکلا خوښونه ده چې په تصویر او محاکات کې یې ډېر قوت پیدا کړی دی:

ګوره څاځي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګی ساندې لي په شور هار
نه هغه زرغا د غرونو د بیدیا ده
نه د زرکیو په مسا دي کتهار
نه غټول بیا زرغونېږي په لاښونو
نه بامي بیا مسېده کا په کهسار
نه له غرجه بیا راځي کاروان د مشکو
نه رادرومي غور ته بیا جوپې د شار
د پسرلي اوره تودې اوښې توینه
مرغلرې به نیسان نه کړي نثار

اسعد د بوللې په پای کې د خپل ویر احساسات په خورا قوت ښکاره کوي، اسمان ته وايي چې ولې لا ولاړ یې؟

ای د غور غرونو ولې نه غبار کېږئ؟ ای مځکې ولې په زلزله نه کښېوځې.

دا خطابونه په یوه داسې ډول کوي چې د محمد د مرګ د واقعې اهمیت او غمجنتوب ښه ښکاره کېږي او دا هم د شعر یو ډول کمال دی چې مخاطب ته هسې احوال تصویر کړای شي.

ketabton.com - The Digital Library

د قصیدې په پای کې اسعد د پښتنو د هغه ملي روح ترجماني کوي، چې د دوی ټول اشعار پرې ډک دي، که څه هم د محمد پر مرګ ډېر ویر کوي او دا ماتم دومره درونډ ګڼي چې باید ځمکه چاودلې او اسمان نسکور شوی وای، خو چې دی د ننګ او ناموس په لاره مړ شوی دی، نو یې په نامه هم وياړي او په داسې مرګ چې د ننګ او ناموس په لار کې وي، افتخار هم کوي:

که سوري دې په تګ وير کاندي ويرمن سول

هم به وياړي ستا په نوم ستا په تبار» (۱۳: ۴۹۴)

دا ډول ملي روحیه د پښتو په ولسي او لیکلي ادب دواړو کې خوندي ده.

«د شیخ اسعد سوري دا قصیده ټوله (۴۴) بیته ده چې (۱۹) بیتونه یې تمهیدي دي او په دې بیتونو کې شاعر د فلک د ظلم او تېري مناظر په خورا استادۍ بیانوي. بیا وروسته فلک ته خطاب کوي. دغسې خطابي بیتونه بیا (۱۱) دي او تر دې خطابي بیتونو وروسته شاعر خپل اصلي مقصد ته راځي چې هغه د امیر محمد سوري پر مړینه ویر او ماتم کول دي او ددغه غم ترسیمول دي. د قصیدې وروستۍ برخه شاعر پر یوې داسې اجتماعي او اخلاقي نتیجې ودرولې چې د پښتنو له ملي عنعناتو سره سمون خوري او د پنځمې پېړۍ په پیل کې د غور د سوري افغانانو د ملي احساس ښکارندويي کوي.» (۵۳: ۴۴-۴۶)

ketabton.com - The Digital Library

لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه، د شیخ اسعد سوري په دې قصیده کې د دریو ژبو لغتونه کارېدلي، پښتو، دري او عربي، د دري او عربي تاثیرات دا وخت تر پخوا زیات څرګند شوي دي. په دې قصیده کې، (بهار، خونخوار، خار، افګار، بادار، هزار، دار، جهان، هدیره، کهسار، نیسان، سوګوار، دیار، جاندم، غبار، سپار) او ځینې نورې دري کلمې دي، ددې ترڅنګ یو شمېر داسې کلمې هم په کې شته چې په پښتو او دري کې یوشان کارول کېږي، لکه، کاروان، مشک، جوپه، جار، بیدیا، ګوزار او ځینې نورې کلمې، پر دري سربېره په دې قصیده کې پام وړ شمېر عربي کلمې هم شته، لکه (فلک، مدار، وصل، محمد او محمود، امیر، انتقال، قید، نثار، قطار، شعار، قرار، عدل، جنت، غفار) او ځینې نورې عربي کلمې دي.

په دې شعر کې ځینې نورې داسې کلمې هم کارېدلي چې اوس ډېرې نه کارېږي، په اصطلاح متروکې دي یا نیمه متروکې دي او یا هم اوس په پخوانۍ بڼه نه کارول کېږي. لکه زمولوي (مړاوي کوي)، اکوب (جلال)، تېرو (تېری، ظلم)، سکنې (غوڅوي)، ژبلور (جنګي، سپاهي)، ځغلا (تېښته)، ترار (مضطرب)، نه به درملې (علاج به یې ونه کړې)، ټکه (صاقه)، نمنځې چار (زاهد او انصاف)، ټیکنه (عدالت)، اوڅار (ظاهر او ښکاره)، باتلی (د بوتلي پخوانی شکل)، سه (ساه، روح)، ببړې (زولانه)، ښوار (صبر)، زرغا (زرغونتیا، شینوالی)، مسا (موسکا، تر شونډډې خندا)، لانښ (د غره کمر)، بامي (د یوه ګل نوم)، غرج (غرجستان)، جوپه (قافله)، شار (د

ketabton.com - The Digital Library

غرجستان د مشرانو لقب)، دویم سوړار (سوری او توده دښته)، ربړدله (زلزله)، سخ (ښه حال)، سار (ساری)، تبار (ټبر، کورنۍ)، تون (ځای) او ځيني نورې کلمې دي چې اوس په ژبه او محاوره کې په دې شکل ډېرې نه کارول کېږي.

د شکل له پلوه لکه څنګه چې مو دمخه يادونه وکړه دا يوه بشپړه بولله يا قصيده ده چې د وخت په معيارونو برابرې درې برخې لري، تشبيب يا تغزل يا د پيل برخه، اصلي مطلب يا د موصوف ستاينه او دريمه برخه خپل ممدوح ته دعا ده، دا قصيده دا درېواړه برخې لري. دا قصيده ټوله (۴۴) بيتونه لري. د مقفی مسرو د څپو شمېر يې په خپل منځ کې سره برابر دی يانې هره مسره يې (۱۱) څپې او د نامقفی مسرو شمېر بيا په خپل منځ کې مسره برابر دی يانې دا چې (۱۲) څپې لري. په پښتو کې يوه قاعده داده چې په غزل او قصيده کې کله چې مقفی مسرې (۱۱) څپې ولري، شاعر يا ناظم په ځينو وختونو کې اړ وځي چې دمقفی مسرو يوه څپه زياته کړې او که زياته يې نه کړي، نو وزن نه پوره کوي، دا حالت ډېر عام نه دی، يوازې په همدې يوولس څپيزو مسرو او ځينو نورو استثنايي حالاتو کې په نورو مسرو کې هم پېښېږي. دا قصيده رديف نه لري (کوکار، بهار، تار، زار، خونخوار، جبار، ډار، ګوزار، سپار، خار، ناتار، يار، شنار، ترار، مدار، افګار، خار، هوښيار، جار، بادار، هزار، وار، څار، تلوار، لار، څوار، ښار، شرهار، کټهار، کهسار، شار، نثار، سوګوار، ديار، قطار، سوړار، ښکار، غبار، شعار، قرار، سار، جار، ټبار او غفار) يې د

ketabton.com - The Digital Library

قافيې کلمې دي. د خپل تحليل د وروستۍ نتيجې په توګه وايو چې د محتوايي فورم له مخې دا نظم يوه مرثيه يا ويرنه ده او د شکل له مخې يوه پوره قصيده. د ويرنې په باب به پر خپل ځای رڼا واچول شي.

ketabton.com - The Digital Library

شیخ تیمن کاکړ

د (۵۵۰هـ) حدود

شیخ تیمن د (کاکړ نیکه) زوی د پښتو له پخوانیو شاعرانو څخه دی چې د پټې خزانې مولف دده احوال او اشعار د شیخ بستان بړیڅ له (بستان الاولیا) څخه رانقل کړي دي. وایي چې شیخ تیمن د کاکړو له سیمې (کاکړستان) څخه د غور خواته ولاړ او هلته مېشت شو او دده اولاده تر اوسه هم په غور کې شته او په تیمني قبیلې پورې اړه لري، په خپله تیمن زاهد او عابد سړی و، کله کله به له غوره ږوب ته تللو او د خپل پلار کاکړ لیدنه به یې کوله، په غور کې دی په (کجران) کې اوسېده، چې د غور جنوبي برخه ده او د (زمینداور) شمال شرقي خواته پرته ده او مورخانو هم (کجوران) یا (کجران) لیکلی دی.

د بستان الاولیا په روایت چې پټې خزانې رانقل کړی دی، شیخ تیمن کاکړ د (علاوالدین خان حسین سام) معاصر و چې ددې پاچا د سلطنت وخت د (۵۵۰هـ) حدود دی او هم ددغه پاچا په عصر په کجران کې وفات شوی دی.

د پټې خزانې مولف وایي: زما پلار داودخان په بستان الاولیاء کې د شیخ تیمن دغه لاندې شعر لوستلی و او ما له خپله پلاره واورېده، دا شعر په پښتو قدیمو اشعارو کې ښه عشقي نښه ده، د وزن، الفاظو او کلماتو له پلوه خالص او سوچه پښتو شعر ګڼل کېږي:

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ویر ناره سوه
د بېلتون ورځ توره تیاره سوه
ږغ سو ناڅاپه چې بېلتون راغی

***

زړه مې له دې ویرنې شین دی
په ژړا ژاړم څه ناورین دی
زرغون له اوښو مې سادین دی
په نول نولېږم چې تاخون راغی

***

نه به بیا یم نه به بیا راسي
نه به تیاره شپه زما رڼا سي
نه به شهۍ راته پخلا سي
بېلېږي پېر یې اوس د یون راغی

***

د څښتن پار دی هېر مې نه کړې
آغلیه مخ چې په یانه کړې
اور بل دې پرېښوی واته کړې
پر ما د بل اور کړاوون راغی.

ketabton.com - The Digital Library

د شیخ تیمن دا لوړ شعر چې په سوچه پښتو دی او ملي وزن لري له هغو اشعارو څخه ګڼل کېږي، چې غنایي (لیریک) او د موسیقیت خوا هم لري او له عشقي تغنی غړونو سره یې اړه ده او لکه پښتو اکثر عوامي اشعار چې په خوږه او خاص غړ غړول کېږي.

د تیمن نور حال موږ ته نه دی معلوم، فقط له دغه یوه شعره دومره ښکاري چې تیمن به یو عاشق مشربه سړی و او کله کله به یې د خپلو عاشقانه جذباتو په شور او هیجان کې خواږه شعرونه ویل، دده د شعر ژبه سپېڅلې، پاکه او سپینه ده او اشعار یې هم روان، سلیس او خواږه دي او د لرغونو شاعرانو په ډله کې د تیمن شعر خاص مقام لري.

د شیخ تیمن د شعر شننه او ارزونه:

لکه څنګه چې زموږ ادبپوهانو یادونه کړې د شیخ تیمن دا شعر له سوچه پښتو کلمو څخه رغېدلی دی او وزن یې د ملي اوزانو مطابق ګڼلی دی. په دې شعر کې رښتیا هم ټولې نږه پښتو کلمې کارول شوي یوازې د (تاخون) کلمه کېدی شي له دري ژبې سره مشترکه وي. نورې ټولې پښتو کلمې دي، ځینې داسې پښتو کلمې په کې هم کارېدلي چې اوس نه کارول کېږي او یا هم ډېرې کمې کارول کېږي، په اصطلاح متروکې او نیمه متروکې ګڼل کېږي. لکه (سادین)، (نول)، (نولیزم)، (شهی)، (پېر)، (یانه). ددې ترڅنګ (ګهیځ، ببلتون، زرغون، یون، کړاوون) او نورې کلمې هم سوچه پښتو کلمې دي خو په اوسنۍ پښتو کې هم په ورته مانا کارول

ketabton.com - The Digital Library

کېږي. د شکلي جوړښت په باب یې باید وویل شي چې دا شعر له څلورو ټوټو څخه رغېدلی، یانې څلور بندونه لري. د سر بند درې لومړۍ مسرې یې په خپل منځ کې هم قافیه دي او څلورمه مسره یې بیا بېله قافیه او ردیف لري. د نورو درې بندونو هرې درې مسرې یې بیا خپلې خپلې قافیې او ردیفونه لري، خو د هر بند د وروستۍ مسرې قافیه او ردیف یې د لومړي بند د وروستۍ مسرې د قافیې او ردیف تابع دي. هندسي جوړښت یې په دې ډول دی:

=a____________________

=a____________________

=a____________________

=b____________________

=c____________________

=c____________________

=c____________________

=b____________________

=d____________________

=d____________________

=d____________________

=b____________________

=f____________________

ketabton.com - The Digital Library

=f____________________

=f____________________

=b____________________

د هندسي جوړښت له مخې دا نظم تر یوه حده په عربي ژبه کې د یو شعري فورم (مثلث) له بڼې سره نږدې دی خو له همدې مثلث سره یې بیا توپیر په دی کې دی چې هلته د بندونو شمېر هم درې او د مسرو شمېر یې هم درې دی. د لومړي بند هره او د نورو دوو بندونو د درېیمې مسرې قافیه یې د لومړي بند قافیه تعقیبېږي.

په دې ډول نو دا شعر د مثلث او مربع دواړو فورمونو قوانین په بشپړ ډول نه راخپلوي، نو ځکه د وروستۍ نتیجې په توګه باید ورته همغه ملي سندره یا ترانه وواېو.

ketabton.com - The Digital Library

ښکارندوی غوري

د (۵۸۰هـ) حدود

د پښتو له پخوانیو قصیده ویونکو څخه یو ډېر مقتدر او د غښتلې قریحې خاوند ښکارندوی دی، چې د غور و او پلار یې (احمد) د غور د فېروز کوه کوټوال و، داسې ښکاري چې د ښکارندوی کورنۍ د خپل عصر عزتمن او معتبر خلک وو او د غور د پاچاهانو په دربار کې ورته په درنه سترګه لیدل کېدل، په خپله ښکارندوی به کله په (غور) کې ژوند کاوه او کله کله به په (غزنه) او (بست) کې هم اوسېده، د ده د ژوند شرح هم د پټې خزانې مولف له (لرغوني پښتانه) څخه رانقل کوي، چې ددغه کتاب خاوند هم هغه له (تاریخ سوري) څخه را اخیستې ده، دی وایي: ښکارندوی د خپل عصر عالم او شاعر پښتون و او د (سلطان شهاب الدین محمد سام شنسباني) په حضور کې یې ډېر عزت او اعتبار درلود او ددغه پاچا او هم یې (سلطان غیاث الدین غوري) په ستاینه کې ډېرې قصیدې ویلې وې او د غور د سلاطینو د دربار پښتون شاعر و، داسې ښکاري چې ښکارندوی به تل د غور سلاطین په پښتو قصیدو ستایل او محمد بن علي د تاریخ سوري مولف لیکلي دي چې ما په بست کې د ښکارندوی د اشعارو او بوللو غټ کتاب ولیده.

ketabton.com - The Digital Library

دا د پښتو پخوانی قصیده ویونکی شاعر به تل د غور له سلاطینو سره په جګړو او جنګي سفرونو کې ملګری و او هم د دېوان خاوند دی چې دده له دېوانه د تاریخ سوري لیکوال یوه پښتو قصیده نقل کړې وه او دغه بولله له تاریخ سوري څخه شیخ کټه په خپل (الرغوني پښتانه) کې وکښله او له لرغوني پښتانه څخه محمد هوتک په (پټه خزانه) کې وساتله. دا قصیده چې اوس زمو په لاس کې ده، ښکارندوی د (محمد سام) په ستاینه کې ویلې ده او هند ته د هغه سلطان یو سفر انځوروي چې څنګه د سلطان لښکر هند ته ځي او څنګه پر اټک تېرېږي.

ښکارندوی د پخو قصیده ویونکو په ډول لومړی یو غرا، ډېر لوړ او خوندور تشبیب لري د پسرلي مناظر د غرو او رودو په زړه پورې او ښکلي تصاویر په دغه تشبیب کې انځوروي، وروسته نو د سلطان معز الدین (شهاب الدین) ستاینې ته ورداننګي (ګرېز کوي) او په خورا استادۍ او اقتدار دده د لښکرو یرغلونه انځوروي. دا قصیده کټ مټ د غزني د دربار د پخو شاعرانو فارسي قصایدو ته ورته ده. دلته به لومړی د ښکارندوی قصیده راوړو او وروسته به یې شننه او ارزونه وکړو:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړل سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه

ketabton.com - The Digital Library

مځکــه شــنه لاښــونه شــنه لمنــې شــنې ســوې
طیلســـــان زمــــردي واغوســـــته غرونــــه
د نیســـــان مشــــاطې لاس د مچېـــدو دی
مرغلـــــرو بانـــــدې وښـــــکلل ښونــــه
د غتهولـــو جنـــډې خانـــدي و رېـــدي تــــه
زرغونــــو ښهــو کــې نــاڅې زلمــي جونــه
لکــه نــاوې چــې ســور ټیــک پــه تنــدي وکــا
هســــې وګانهــــل غتهولــــو ســــره پســــولونه
مرغلـــــرې چـــــې اوره وخونـــــو لیــــه
پــه ځــلا یــې ســوه رانهــه خپــاره دښــتونه
زرغونــو مځکــو کــې ځــل کــا لکــه ســتوریه
چــې پــر هســک بانــدې ځلېــږي ســپین ګلونــه
ســـپینې واورې ویلېـــده کانـــدي بهېـــږي
لکـــه اوښـــې د مـــین پـــر ګرېوانونـــه
هــــر پلــــو رنهــې والــې بهانــدې خانــدي
لـــه خوښـــیه ســـر وهـــي لـــه ســـینګړونه
هـــــر پلــــو د ګلـــــو وږم دی لـــــونلی
تـــــه وا راغلـــــه لـــــه ختنـــــه کاروانونــــه
د مســیح پــه پــو بــه مــړو ژونــدون بیامونــد
پســـرلی مګـــر مســـیح ســـو پـــه پوکړونـــه
لــه مــړو خــاورې یــې اغلــی ګــل راویوســت
وچ بیـــدیا او غـــــر یـــې کړلــــه جنتونــــه

ketabton.com - The Digital Library

سړی جا جي چې رامشت کړ رامشتګرو
ګهیځ چوڼي چې په بڼ وکا ږغونه
په بربڼ چې ږغ د چوڼو نغوږېده سي
ته وا چندي سره پیودي اشلکونه
د زلما ټاپي راغلي دي پر جنډیو
لکه پېغله غوټۍ کاندي مکېزونه
د پوپلو مخ سور کړی پسرلي دی
یو د بل په غاړه اچوي لاسونه
د هېندارو په څېر غرونه سپین وړنګن دي
چې پر واورو باندې ځل وکا لمرونه
په غورځنګ غورځنګ له خولې ځګونه باسي
لکه شڼ هاتي شنا کاندي سیندونه
نه به چوڼي په ستایه د ګلو موړ سي
نه به موړ سم د سلطان په صفتونه
د شنسب د کهاله ختلی لمر دی
د پسرلي په دود ودان له ده رغونه
د ښندو اورو یې درست اېواد زرغون کړ
له قصداره تر دیبله یې یونونه
په زابل چې د بري پر نیلي سپور سي
په لاهور یې د مېړانې ګزارونه
نه یې څوک مخ ته دري د میرخمنو
نه یې تورې ته ټینګېږي کلک ډالونه

ketabton.com - The Digital Library

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دی
تورستهان یې کړ رڼا په جهادونه
هره پلا چې دی پر هند و سند یرغل کا
رڼوي توره نړۍ په شهابونه
په پسرلي چې یې تېرون پر اټک وکا
غاړه غاړه یې تري سولله زړونه
نه به ده غونډې روڼ ستوری په هسک ځلي
که څه پورته سي له غوره ډېر مېړونه
نه به راولي جګړن د سیند په لوري
نه بره بري څوک د هند خپاره ښهرونه
نه به څوک زلمي د غور سره راغونډ کا
د داور توري به چېري کا ځلونه
یو خاوند شهاب الدین دی چې یې وکا
په هر لوري هر اېواد ته یرغلونه
په جوپو جوپو جګړن یې هند ته یون کا
چې د غور بادار همت وکا زغلونه
نن په سیند باندې تېرېږي یرغل کاندي
په پرتم یې زمري رېږدي په ځنګلونه
څپان سیند یې هم له ډاره ایلایي کا
پر اوږو وړي د غوریانو ښه اېرونه
په هر کال اټک دده ښه راغلی کاندي
غوروي په څنډو خپل پاسته سالونه

ketabton.com - The Digital Library

پښتونخوا ښکلي زلمي چې زغلي هند ته
نو اغليه پېغلې کاندي اتڼونه
زرغونې ختې اغوستې وي دې غرونو
بت بيديا هم پسوللي وي ځانونه
هر کهيځ چې لمر څرکېږي له ختيځه
څو چې يون کا د لويديځه په څنډونه
که برېځر وي که غرمه وي، که برمل وي
که لرمل که لمر لوېد که ترملونه
د شهاب جګړن به نه کښېني له زغلو
نه به پرېږدي دا زلمي خپل بهيرونه
زمري کله کاږي ځان له يرغلګريو
څو يې نه کامات متهونه ورمېږونه
يا به جګ کا د بريو رپې په هند کې
يا به پرېږدي هم په دې چاره سرونه
يا به وران کا بودتونونه د بمبهو
يا به سره کاندي په وينو اېوادونه
په رڼا اوسې ته تل د دين شهابه
نوم دې تل وه پر دريځ په نمزد کونه
څو راڼه شي ستا په توره د هند لوريه
څو چې نست کړې له نړيه بودتونونه
ستا په زېرمه دې خاونده لوی ښتن دی

ketabton.com - The Digital Library

موږ خو ستا په مرسته یونه ځو چې یونه.

شننه، ارزونه او تلنه:

پښتو ادبپوهانو د ښکارندوی غوري د قصیدې په باب خپل نظریات څرګند کړي دي. استاد پوهاند حبیبي وایي: ((د ښکارندوی دا قصیده د پښتو ادب یو شهکار دی او د شاعر مهارت او استادي او د قریحې غښتلوالی او سپېڅلتوب ځنې ښکارېږي. لومړی مزیت چې په دې قصیده کې لیدل کېږي د کلام سلاست، رواني او بلاغت دی، چې هېڅ غوټه او ابهام نه لري او شاعر په خورا مهارت خپل مقاصد په ساده او سپېڅلو عباراتو ادا کوي.

که څه هم ښکارندوی ښاروال او درباري سړی و، خو کلام یې د غرو د ژبې کلکوالی او استحکام لري او د پښتو ډېر نادر لغات او مواد په کې شته چې پخوا ژوندي وو. دا لغات موږ ته دا راښیي، چې پښتو خورا پراخه ژبه وه او اوس یې ډېر پخواني کلمات له رواجه لوېدلي دي، لکه خاتیځ، لویدیځ، لرمل، برمل او نور چې اوس یې په عوض کې موږ عربي یا دري کلمات وایو.)) وروسته بیا یې په تفصیل سره لغوي شننه وشي.

((ښکارندوی چې د قصیدې په تشبیب کې د پسرلي کومې ښکلې منظرې تصویر کړې دي، د وطن له ښکلیو دښتو او غرو څخه یې الهام اخیستی دی، دده حساسه قریحه د مناظرو په تصویر

ketabton.com - The Digital Library

کې ډېره ګرځندی ده، د پسرلي زرغونتوب، د ګلو غوړېده، د نسیم نخا او ښه بوی، د غوټیو د پېغلو په شان مکېزونه، د بلبلانو خواږه ږغونه، د نیسان مرغلرې پاشل، د لمر وړانګې پر غرونو سپینو واورو لوېدل او هغه لکه هېنداره ځلول، د سیندونو مستي او غورځنګ دا ټول د وطن د پسرلي طبیعي او ښکلي مناظر دي، د پښتونخوا د جمال ننبې دي چې شاعر یې په ترسیم او محاکات کې استادي او مهارت ښکاره کړی دی.

له دغې بوللې (قصیدې) څخه چې د ښکارندوی له دیوانه موږ ته پاته ده معلومولای شو، چې دا شاعر په ادبي فنونو او د بلاغت په اساساتو کې هم پوخ و، دده اشعار له ښکلیو تشبیهاتو او استعارو ډک دی او اسلوب یې کلک او پاخه دي. خو دا خبره هم باید هېره نه کړو چې، لکه د پښتو نور اشعار د ښکارندوی قصیده هم له سره ترپایه پر طبیعت ولاړه ده او لکه د دري د ځینو شاعرانو په شان په خپل شعر کې د هیئت، نجوم، فلسفې او نورو علومو اصطلاحات نه ګډوي او په کلام کې یې هېڅ راز درونډوالی، تکلف او بې خوندي نه شته او په دې مزیت کې دی (منوچهري) ته ډېر ورته دی. چې هر کله طبیعي، حسي او د طبیعت په لمن کې نغښتي اشعار وایي.

په دې قصیده کې پر (سیند) باندې د غور د سلطان د لښکرو عبور تصویر شوی دی او شاعر په دغه پسرلي کې د سیند څپانتوب او د پېغلو اتڼونه او د دنیا ښکلا او د غرونو زرغونېدل

ketabton.com - The Digital Library

په داسې ډول راوړي دي، چې دا ټول د دغو زلمو په استقبال کې دي او اټک هم هر کال، خپل پاسته سالونه (رېګ) پر مځکه غوړوي، چې د سلطان د لښکرو زلمي پر تېر شي.

ځپاند سیند هم سلطان ته اېل دی او د غوریانو کښتۍ پر اوږو وړي، که څه هم له دې یرغله، د زمریو زړونه په ځنګلو کې رپېږي، خو بیا هم د خلکو مینه له دې سلطانه سره دومره ده، چې زړونه یې د تېرېدلو لپاره پلونه کړي دي. تاسې قصیده سر تر پایه وګورئ، ټول طبیعي انځور لري او له مافوق الطبیعه مبالغو او حشویاتو څخه پاکه ده او دا د یوه شاعر قدرت او مهارت ثابتوي، چې د طبیعت په لمن او دایره کې خپل مقاصد له طبیعي مبالغو پرته ادا کړي او خپل ممدوح که هم ستایي د یوه انسان په ډول یې ستایي او د هغه اصلي او حقیقي مقام ساتي.)) (۱۳: ۵۰۵- ۵۰۷)

لغوي شننه: لکه څنګه چې مو اشاره وکړه، په دې قصیده کې ګڼ شمېر داسې پښتو زاړه لغتونه کارېدلي چې اوس په پښتو کې نه کارېږي، یا لږ کارېږي او ځینې یې متروک ګڼل کېږي. دلته غواړو د دې ډول لغتونو مانا ته لږ تم شو.

بولله (قصیده)، ښکلونکی (سینګاروونکی)، ولونل (وپاشل)، طیلسان(قبا)، وښکلل (ښکلی یې کړ) اوس دا فعل نه وایو، جنډی(ګل)، ټیک(د تندي پسول)، وګاڼل(په ګاڼه یې سینګار کړل)، اوره(وربخ)، وخونولیه (نثار یې کړ او خون یې وکړ)، ځلا(ځلېدل)، سینګړ(سنګلاخ، سیند غاړه)، لونلې(پاشلې)، پو کړونه(

ketabton.com - The Digital Library

پوکول) ، جاجي(فکر کوي)اوس دا فعل نه شته، رامشت (ساز او سرود)، رامشتګر (سازنده)، چونې(بلبل)، بربڼ، (لوړ باغ)، نغوړېده(اوربېده)، چنډی(ښايي چې د شاعر مانا به لري) پيودي(نظم کوي) اشلکونه(اشعار)، زلما(اوس نه ده مستعمله- ښايي د ځوانۍ په مانا به وه له زلمي څخه، ټاپي (اوس معين وخت ته وايي) يوپل(ښايي د يو ګل نوم به و اوس دا نوم پر سړيو ايښودل کېږي) وړنګن (ښايي له وړانګې څخه جوړ شوی صفت وي)، شڼ او شڼا(ښايي د مست او مستۍ په مانا و، خو اوس نه شته) چونې(ښايي له چونېدل څخه به د بلبل په مانا و)، د يادونې وړ ده چې تر همدې لغت وروسته تشبيب تمامېږي او تخلص شروع کېږي. شنسب د غوريانو د لوی نيکه نوم و (طبقات ناصري) د پښتو شين اسپ به وي. کهول(کورنۍ)، راغه (د غره لمن او دښته) د ښندواورو (د ښندلو وربځو)، اېواد(اوسنی هېواد دی)، قصدار(په اوسني بلوچستان کې يو ښار و چې اوس يې خضدار بولي)، ديبل(د عربو بحيرې پرغاړه يو ښار و، اوس کراچۍ ته نږدې) يون (تګ) نيلی (يو اس)، دري(درېږي) ستهان پخوانی شکل، ستهان(ستان،ځمکه، استوګنځی، په سنسکريت کې هم شته)، تېرون(تېرېدل، عبور)، ښايي له تېرېدل څخه پخوا په بله مانا و خو اوس نه شته. جګړن (ظاهراً له جګړې څخه د جنګي په مانا و ، بري(فتح کوي، له بري څخه، خو اوس د برل مصدر نه شته) داور (اوسنی زمينداور)، ځلونه (د ځل جمع ده، ځلېدل) زغلونو(د زغل جمع ده، تاخت و تاز)، پرتم (دبدبه)، ایلايي (له اېل څخه د اطاعت په مانا)، ايږ (يوه دسته

ketabton.com - The Digital Library

کښېنتی) سال (مېده شګه)، ختې (البسه، اوس خت کمیس ته وایي) بتې، بېدیا تود بیابان)، پسولل له (پسول زېور) څخه پخوانی مصدر دی چې اوس یې فعلي مشتقات نه ویل کېږي.)، ګیهځ (سحر)، څرکېږي(له څرک (لمرخاته) څخه خو اوس یې فعلي ډول نه دی مستعمل)، خاتیځ(پخوا د مشرق په مانا و، د ختلو ځای، خو اوس عام نه دی.) لویدیځ(پخوا د مغرب په مانا و، خو اوس عام نه دی- لوېدل ځای)، څنډه(اوس افق او کناري ته وایي، خو څنډونه نه شته)، بربځر(ضحی) برمل (ماپښین) ، لرمل (مازیګر) ، ترمل (ماښام) ، مل (به د مهال مخفف وي چې اوس وخت ته وایي)، نو باید مل (لوړ مهال) او لرمل (کوز مهال) ترمل (تور مهال) وي. بهیر(قطار)، ځان کښل-(تېښته)، یرغلګری (متهاجم)، رپی (ښایي د رپېدل له ریښې څخه پخوا د بیرغ په مانا و، خو اوس نه شته، د پرېږدي پرځای اوس کېږدي وایو، سر به پرې کېږدي.)

بودتون- (بتکده اوس دا کلمه نه شته، خو پخوا وه په زړه پښتو کې بود (بت) و او تون د ظرفیت ادات دي. بمبڼ (د هندوانو پیر)، دریځ (پخوانی کلمه ده د امیر کروړ په شعر کې هم راغلې ده، ښایي منبر ته یې ویله د درېدلو ځای لکه خاتیځ (لویدیځ) نمزدک(ښایي پخوا یې مسجد ته ویل اوس نه شته)، په زړه پارسي کې هم مزګت مسجد و. نست(نابود)، زېرمه- حمایت.)) (۱۳: ۵۰۰-۵۰۵)

له شکلي پلوه لکه څنګه چې دمخه یادونه وشوه، دا یوه بولله یا قصیده ده چې د شیخ اسعد سوري تر قصیدې وروسته دا دویمه قصیده ګڼل کېږي، قصیده هغه ډول فورم دی چې ((د غزل په شان د

ketabton.com - The Digital Library

سر لومړی بیت یې مقفی وي، د نورو بیتونو د هر بیت دویمه مسره دې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي، قصیده په شکل او جوړښت کې له غزل سره کوم خاص توپیر نه لري، توپیر یې دادی چې د غزل د بیتونو شمېر له (۵) څخه تر (۱۵) پورې وي او د قصیدې له (۱۶) څخه تر (۲۰۰) یا هم تر دې زیاتو بیتونو پورې رسېږي. هندسي جوړښت یې په دې ډول دی، لومړی هغه قصیده چې قافیه لري، خو ردیف نه لري.

a________________

a________________

____

a________________

____

a________________

ترپایه

او هغه بڼه چې قافیه او ردیف دواړه لري.

=a________________

=a________________

____

=a________________

____

ketabton.com - The Digital Library

=a

ترپایه

د ښکارندوی غوري قصیده لومړی بڼه لري، ردیف نه لري او په قافیې پایته رسېږي. (سینګارونه، لالونه، غرونه، بڼونه، جونه، پسولونه، دښتونه، ګلونه، کربوانونه، سینګړونه، کاروانونه، پوکړونه، جنتونه، ږغونه، اشلکونه، مکېزونه، لاسونه، لمرونه، سیندونه، صفتونه، رغونه، یونونه، ګزارونه، ډالونه، جهادونه، شهابونه، زړونه، مېړونه، ښهرونه، ځلونه، یرغلونه، زغلونه، ځنګلونه، ایړونه، سالونه، اتڼونه، غرونه، ځانونه، څنډونه، ترملونه، بهیرونه، ورمېږونه، سرونه، اېوادونه، نمزدکونه، بودتونونه او یونه) یې د قافیې کلمې دي (ونه ونه) یې ترمنځ مشترک غږونه دي، دا قصیده د محتوایي فورم له پلوه یو مدحیه یا ستاینه ده. ستاینه مدحیه بیا هغه ډول مانیز فورم ته ویل کېږي چې په هغه کې شاعر له پیله ترپایه د خپل ممدوح ستاینه کړې وي. لکه څنګه چې د امیر محمد سوري قصیده په ویر او ماتم، شکایت او درد پیلېږي او په ویر پای ته رسېږي، نو ځکه ورته ویرنه وایي، دغسې د ښکارندوی غوري دا قصیده له سره ترپایه د سلطان معزالدین په ستاینه راڅرخي، نو ځکه ورته یوه مدحیه قصیده ویل کېږي. دې قصیدې د خپل وخت د قصایدو ټولې ځانګړنې پوره کړې او ان د خپل وخت تر نورو قصایدو لوړه او طبیعي انځورګري لري، نو ځکه یې په ټول پوره او کره بولله ګڼلای شو.

ketabton.com - The Digital Library

ketabton.com - The Digital Library

ملکیار غرشین

(۵۸۰هـ) حدود

غرشین د پښتنو یو مشهور ستانه قوم دی، چې پخوا یې یو وچ غر شین او اباد کړی و، نو ځکه دوی (غرشین) بولي، دا قوم د کندهار خواوو کې اوسي.

ملکیار له دغه قومه یو خورا ستانه او مشهور سړی دی، چې د پښتنو مورخانو دده ذکر په خپلو مشاهیرو کې راوړی دی، نعمت الله هروي لیکي، چې (ملکیار) د (شیخ ابوبکر طوسي) معاصر و او په (ډیلي) کې یې یوځای درلود چې (سلطان شهاب الدین غوري) د ملتان د یرغل پر وخت ده ته ښنلی و او دده مرقد هم هورې دی.

دا روایت چې نعمت الله کښلی دی، څو سوه کاله دمخه سلیمان ماکو هم دغسې راوړی دی او ځنې ښکاري چې د ملکیار د ژوند وخت د (سلطان معز الدین غوري) عصر و او دی په جګړو کې د سلطان ملګری هم و، ځکه چې سلطان لومړی پلا پر ملتان پر (۵۷۱هـ) حمله کړې وه، نو دده د ژوند زمانه هم په دغو وختو کې تخمینولای شو.

سلیمان ماکو دده په احوال کې هسې لیکي: ((نقل کاوه شي چې په روزګار د غازي شهاب الدین چې په ډیلي کې هغه ستر واکمن ټاټوبی وروښانده او هم هورې مړ شو. نقل کاوه شي چې په

ketabton.com - The Digital Library

جو بله کې مسلمانان تر شا ولاړه او کفارو برى وکړ. ليرې نه وه چې مسلمانان شي د کفارو په کتارو پوپنا او دښنه برى وکړي، ناڅاپه شيخ ملکيار راغى او پر دښمن يې يرغل وکاوه او ډېر زښت يې ووژل، نورو مسلمانانو هم د ملکيار تر اړخ توري وکښې او سره ومروړل (يې) دښنه، ستر ښتن دوى ته په مېړانه د شيخ ورکړه لو سوبه او برى چې پخوا هم نه و په برخه شوى د چا ، هېڅکله په هېڅ ځاى کې.)) (۳۸: ۲۴-۲۵)

د سليمان ماکو له دغه بيانه ښکاري چې ملکيار يو غښتلى او توريالى سړى هم و او د تورې او ادب له څښتنانو څخه و چې له سلطان سره يې په جهاد او جګړو کې ملګري کوله، داسې ښکاري چې ملکيار پر جنګياليتوب او توريالیتوب سربېره، ادبي ذوق هم درلود ، په خپله هم شاعر و او د نورو پښتو شاعرانو اشعار يې تل لوستل، لکه چې سليمان ماکو د شيخ اسمعيل سړبني شعرونه د ملکيار له خولې رانقل کړي دي. د زهد ، تصوف او عرفان له پلوه هم ملکيار ښه شهرت لري او مورخان دده له نامه سره (پران) هم ليکي او دده عرفاني شهرت دومره ډېر و ، چې تخميناً دوه نيم سوه کاله وروسته سلطان فيروز شاه (۷۲۵-۷۹۰هـ) ډهلي ته نږدې فيروز اباد ښار جوړ کړ، نو هلته دې پاچا د (شيخ ملکيار پران) په يادګار يو سراى هم جوړ کړ چې د هغه عصر مورخ (ضياءالدين برني) يې پر (۷۵۸هـ) کال ذکر کوي، لکه چې مورخان تصريح کوي، ملکيار په ډهلي کې اوسېده او هم هورې مړ شو او په دغه ښار کې د شيخ ابوبکر طوسي له مزاره سره يو ځاى ښخ دى او د سليمان ماکو د وينا

ketabton.com - The Digital Library

له مخې په هغه میدان کې چې شیخ ملکیار د سلطان معزالدین له لښکرو سره یوځای جنګېده او نړېدې و چې د سلطان لښکر ماته وکړي، نو دې توریالي ادیب او عارف د ننګ او جنګ یوه سندره وویله او لښکریان یې همت، شجاعت او توریالیتوب ته تشویق کړل، څو په پای کې بریالی شول او د جنګ پر ډګر یې سوبه په برخه شوه، سلیمان ماکو لیکي: په جوبله کې ملکیار دا پارکي وویل، چې غازیان وپارېدل او په څېر د زمریو ورتوی شول:

ښتن مو مل دی اوس مو یرغل دی ایواد د بل دی

غازیانو ګورئ

ښتن مو مل دی

توري تېرې کړئ دښن مو پرې کړئ منګولې سرې
کړئ

څه له به تښتو

ښتن مو مل دی

که ټینګ کړو زړونه پر بري یونه چې زمري یونه

اسلام راڅخه دی

ښتن مو مل دی

غازیانو راسئ تول شاوخوا سئ د شهاب په ملا سئ

دښمن مو غوځ کړئ

ښتن مو مل دی

ketabton.com - The Digital Library

شننه او ارزونه:

«د ملکیار دا شعر چې د پخوانیو قومونو د حماسیاتو او رجز رنګ لري له هغو سندرو څخه دی، چې پخوانیو پښتنو به د جګړې پر میدان ویلې او مقصد یې دا و چې د زلمو احساسات تاوده کړي او پر جنګ یې ښه وپاروي. ددې شعر عروضي کیف، الفاظ او کلمات سوچه دي او لکه د نورو ګړنیو (ولسي) اشعارو په څېر یو تکرارېدونکی کسر (غبرګ) هم لري، چې د هر بند په پای کې ویل کېږي او دا د پښتو د مخصوصو اشعارو یو ښه خاصیت دی. شاعر په حقیقت کې یو مبلغ هم دی او په هرځای او هره موقع کې د خپلو ویناوو د اغېزمنتیا لپاره د بیان طرز او اسلوب داسې ټاکي چې دده وینا پر اورېدونکیو باندې ښه اغېزه وکړي او د شعر مقصد یې حاصل شي.

په دې پارکي کې هم ملکیار د غوري سلطان د جنګیالیو د پارولو لپاره دوی ته داسې خطابونه کړي دي چې باید په اورېدلو یې متاثر شوي وي او په دوی کې یو ملي او دیني هیجان پیداشوی وي، دا پارکی له نومونو پرته نور ټول سوچه پښتو دی. په دې پارکي کې (ملا) د ملګری او همراهۍ په مانا هغه زړه کلمه ده چې د اسعد سوري په قصیده کې هم راغلې وه (نه به ملا کړي له بېوزلو له ترار)، له دې څخه هم ښکاري چې دا پارکی د پښتو ژبې په لرغونې دورې پورې اړه لري، په دغه وخت کې لا داسې پخواني کلمات مړه نه وو او له استعماله نه وو لوېدلي. د پښتو په پخوانیو اشعارو او لرغونې

ketabton.com - The Digital Library

دوره کې چې ګورو د جهان پهلوان امیر کروړ سوري تر شعر وروسته دا لومړی جنګي اثر دی، خو فرق یې دومره دی چې امیر کروړ په خپل شعر کې د یوه زبردست او غښتلي قاید رنګ لري او د یوه نومیالي اتل (قهرمان) په ډول شعر وایي، خو ملکیار دلته د یو مبلغ په دود خبرې کوي او غواړي چې ملي احساسات په دیني تبلیغ وخوځوي. له خپل عرفاني مقامه هم کار واخلي او د شعر په وسیله د لښکرو روح تقویه کړي، نو ملکیار په پخوانیو شاعرانو کې هم عارف و، هم شاعر، هم جنګیالی او دا درې سره خواوې یې په شعر کې شته.» (۱۳: ۵۱۳-۵۱۴)

لکه څنګه چې مو پورته یادونه وکړه په دې شعر کې نږه پښتو کلمې راغلي دي. یوازې (غازیانو) کې (غازي) عربي ریښه لري او (اسلام) عربي کلمه ده، نورې ټولې کلمې یې پښتو دي. دا نظم ټول درې بندونه لري، هر بند یې پنځه مسرې لري، خو پنځمه مسره یې په ټولو بندونو کې تکرار یا د کسر بڼه لري.

په زړه پورې خبره خو داده چې د ټولو مسرو د څپو شمېر یې سره هم مساوي دی، هره مسره یې (۵) (۵) څپې ده او بله خبره په کې داده چې په ټولو درې بندونو کې څلورمه مسره له قافیې څخه ازاده ده، خو له وزن څخه ازاده نه ده، همدا هره څلورمه بې قافیې مسره او پنځمه مسره د محتوايي تاکید بڼه هم لري چې اوربدونکې ته روحیه ورکوي، دا شعر د پښتو د خپلو ملي اوزانو تابع دی، ملي او حماسي محتوا لري.

ketabton.com - The Digital Library

ketabton.com - The Digital Library

تایمني

د (۵۸۰هـ) حدود

د تایمني په نامه موږ د پښتنو یو پخوانی ادیب او شاعر پېژنو خو دا نه ده ښکاره چې ددې شاعر نوم تایمني و که د تایمني قوم ته منسوب و، چې دا قبیله په غور کې اوسي.

د غوري شاهانو په عصر کې لکه نور مشهور پښتانه شعراء چې تېر شوي دي یو له هغو څخه (تایمني) دی، چې دده ځینې اشعار تراوسه هم د زمینداور په غرو او رغو کې د خلکو په یاد دي، د (سلطان غیاث الدین غوري) معاصر و څرنګه دده یو شعر په زمینداور کې میندل شوی دی، نو دا په ټینګه ویلای شو چې دی به په زمینداور کې اوسېده، او لکه څنګه چې څرګنده ده ددغه سلطان پاچاهي د (۵۸۰هـ) په حدودو کې وه، نو د تایمني ژوند به هم په دغه عصر کې و. تر دې زیات نور دده احوال نه لرو.

استاد علامه حبیبي د تایمني په باب وایي: (په (۱۳۱۰ش کال) چې زه د هلمند په کلیو او لتو کې ګرځېدم، په یوه کلي کې د شپې د زلمو بنډار و او د نشاط او مسرت بزم تود و هلته به ځینو په خواږه رږغ ناري کولې او ځینو به نځل او بعضو به بدلې او سندرې ویلې، ددې بنډار په یوه خوا کې یو سپین ږیری ناست و که څه هم زمانې نتلی و او وښتان یې تک سپین وو، خو خوش ارواح سړی و او زړه یې ځوان و. دې سپین ږیري د زمینداور په غرو کې د زلمیتوب ښې

ketabton.com - The Digital Library

شپې ورځې تېرې کړې وې او د هلمند پر غاړو يې د مينې په دنيا کې خپله ځواني خاورې کړې وه، د سترګو ديد يې لېږ شوی و، خو زړه يې بينا و، غوږونه يې درانه وو، خو سد يې پرځای و، زلمو ده ته په درنه سترګه کتل او ده هم په خپلو خوږو سندرو، بزمونه تودول، د خپل زلميتوب کيسې به يې کولې او د هلمند د غاړو او داور د ودانۍ او مدنيت زړې افسانې چې ده ته له تېرو نيکونو ثخه رسېدلې وې، بيانولې به يې. دې سپين ږيري په خپلو سندرو کې د تايمني په نامه دا شعر په ملي وزم او خوږه لهجه ولوست، چې د پښتو يوه زړه ادبي ټوټه ده:»(۱۳: ۵۱۵)

نن زه ږغېږم په صفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان
د فيروز کوه او غور رڼا له ده ده
هم د تېرو تورو برېښنا له ده ده
چې توره وکاږي چړتون کې خالي
غليم يې کله کړي په توره سيالي
غياث الدين د غور زمری عاليشان
د اسلام دين دده په توره روښان.

***

ما د «داور» په مځکه وليد «ارم»
دا د جنتت په ځېر و بڼ ښه خورم
د فېروز کوه په دود ودان دی نا

ketabton.com - The Digital Library

ښــکلی هـــر ګـــل ځـــه ښـــه خنـــدان دی نـــا
دلتــــــه کړونګــــــي دي ږغونــــــه کــــوي
اوبــــــه بهېــــــږي ســــــرودونه کــــوي
هــــر ســــړی ګــــوري چــــې ولاړ وي اريــــان
کــــړي ننــــداري د خداونــــد د بســــتان

***

غيـــــاث الـــــدين د جهـــــان لمـــــر دی نـــا
عــــالم لـــــه ده ډېـــــر بهـــــره ور دی نـــا
هنــــد يــــې روښـــانه پـــه اســــلام کــــی نــا
لــــه ځــــانې خــــوښ خيــــر الانــــام کــــی نــا
چــــې يــــې پــــه غــــور کــــې نيلــــی زيــــن کــــی نــا
پــــر کــــافرانو يــــې نــــاورين کــــی نــا
تــــل دې بــــری وي د غــــازي پــــر ميــــدان
زه تــــايمني ســــتاينه کــــړم د ســــلطان.

استاد حبيبي زياتوي: ((د تايمني له اشعارو څخه فقط دومره موږ ته پاتې دي او په دې کې دی زميندا‌ور ستايي او د‌دې ځای تاريخي وداني او مدنيت بيانوي، دی په زميندا‌ور کې د ((ارم)) باغ ستاينه کوي او وايي چې د فېروز کوه په ډول ودان دی. د تاريخ له پلټنې ښکاري، چې دغه (ارم) په (داور) کې يو باغ و، د غوري عصر يو مورخ (منهاج سراج جوزجاني) هم د‌دې باغ ارم ياد داسې کوي:

ketabton.com - The Digital Library

«ثقات چنین روایت کرده اند: که سلطان غیاث الدین در اول جوانی معاشر عظیم بود و شکار دوست و از حضرت فیروز کوه که دارالملک او بود تا بشهر زمین داور که داراالملک زمستانی بوده هیچ افریده را مجال نبودی که شکار کردی...

در زمین داور باغی ساخته بود انرا باغ ارم نام نهاد و الحق درمیان دنیا مثل نزاهت و طراوت ان باغ هیچ پادشاهی رانبود و طول او بقدر دو میدان وار زیادت بود...»

منهاج سراج د غوري عصر يو مشهور سړی دی چې د غوري شاهانو په دربار کې اوسېده، د باميانو، فېروز کوه، هرات او زمين داور مدنيتونه يې په خپلو سترګو ليدلي دي.»

د تايمني پښتون شاعر دغه بدله هم ددغه مورخ د بيان ښه تاييد کوي او دا دوه معاصر اديبان د غوريانو د ثقافت استازي دي.» (۱۳: ۵۱۵-۵۱۷)

د تايمني دغه شعر روان او ساده دی او ضمناً حماسي خوا هم لري او لکه د پښتو ولسي اشعار په وزم هم ويل کېږي، که څه هم ظاهراً د عروضي اشعارو په تقليد د قافيې تر اصولو لاندې دي، خو د پښتو د پخوانيو او اوسنيو ازادو سندرو رنګ لري او د اکثرو بيتونو په پای کې دترنم (نا) راغلی دی او دا خاصيت د ملي اشعارو دی چې په ترنم ويل کېږي.

داسې ښکاري چې تايمني په شعر کې د پخوانيو او خاصو وطني اسلوبو تابع و، خو بيا هم د ماحول اثر پرې شوی او ښايي د پارسي ادب اغېزې پرې لوېدلې وي، چې دده له دغه يوه شعره ښه ښکاري.

ketabton.com - The Digital Library

لکه څنګه چې پورته یادونه وشوه د تایمني پورتنی شعر یا بدلـه تر ډېره حده د پښتو ولسي شعرونو له فورمونو سره سمون خوري او له عربي څخه راغلي فورمونـو سره تـوپیر لـري، خو دې سره سره د پښتو خپل فورمونه چې کوم څرګند فورمونه دي، د هغو ټولو یو هم پرې سل په سلو کې د تطبیق وړ نه دي. دا بدلـه (درې) بندونـه لـري چې د مسرو د شمېر او د څپو د څومره والي له امله سره یوشان دي.

مشترک وزن تعقیبوي د لومړي بند لومړی بیت یې مقفی دی او د همدې بند وروستی بیت یې بیا د لومړي بند مطلع تعقیبوي او د دویم او درېیم بند وروستي بیتونـه یـې د لـومړي بند د مطلع قافیـه تعقیبوي، ځینې بیتونه یې پر قـافیې سربېره ردیفونـه هم لـري، خو ځینې یې پر قـافیې پـای تـه رسـي. پـه ټولیز ډول پـرې د پښـتو خپـل څپیز خجیز جوړښت د تطبیـق وړ دی. د محتـوایي فـورم لـه پلـوه دا بدله تر ډېره حده مدحیه یا ستاینه ګڼل کېږي، چې شاعر پـه کـې لـه پیله ترپایـه د خپـل ممـدوح (غیـاث الـدین غـوري) او د هغـه د تـورو ستاینه کـوي. لـه لغـوي پلـوه پـه دې شعر کـې دري او عربـي کلمـې شـاملې دي، دري کلمـې، لکـه: (فیـروز کـوه، بـادار، خـالي، خـورم، سرود، خداونـد، بسـتان، جهـان، بهـره ور، میـدان) او ځینـې نـورې کلمې دري دي. (صفت، سلطان، غـازي، ملـک، عـالیشـان، اسلام، دین، جنت، عالم، خیرالانام، کافر) او ځینې نـورې کلمـې بیـا عربـي دي. دغه راز مشترکې کلمې هم لري چې په پښتو او دري دواړو کې یوشـان کـارول کېـږي لکـه (سیـالي، خنـدان، زیـن) او ځینـې نـورې. پښتو سوچه کلمې هم په کې ډېرې دي، د متروکو کلمو څخه یوه هم (چړتون) دی چې اوس په پښتو کې نه کارېږي. د تایمني له شعر څخه داسې ښکاري چې دا مهال پښتو ادب ته د دري او عربي ژبې ادبي

ketabton.com - The Digital Library

اغېزې رارسېدلي او تر نورو پخوانيو شعرونو په کې دا اغېز زيات محسوس دی.

ketabton.com - The Digital Library

قطب الدین بختیار

(۶۰۰هـ)

قطب الدین د (احمد) زوی د (موسی) لمسی په قوم پښتون بختیار او د خپل عصر له نومیالیو عرفانو څخه و، چې تراوسه هم په هند کې لوی شهرت لري. پردیو مورخانو دا سړی نه دی پېژندلی او دده د پښتونوالې ذکر یې نه دی کړی، خو پښتنو مورخانو دی د پښتنو په عرفاني مشاهیرو کې راوړی دی. نعمت الله په (مخزن) کې دده مناقب په تفصیل سره راوړي او داسې وایي: ((حضرت خواجه قطب الدین بختیار کاکي قدس الله سره نام پدر ایشان احمد بن موسی است ساکن اوش بود که از توابع بغداد است و تولد ان برگزیده، درسنه پانصد و هفتادوپنج اتفاق افتاد، چون سال عمر ایشان به بیست و پنج رسید حضرت معین الدین سجزی بآن مکان تشریف اورد خواجه قطب الدین بختیار دست انابت بذیل هدایت ایشان در آورده مرید شد... بعد برفاقت شیخ جلال الدین متوجه هندوستان شدند، در بلده ملتان بغوث العالم شیخ بها الدین زکریا ملاقات نمودند...))

په دې ډول نعمت الله د پښتنو مورخ، قطب الدین بختیار د خپل کتاب په ډېرو ځایو کې ((قطب افغان)) بولي او دده د نورو هم قومیانو مشاهیرو نومونه هم راوړي، لکه خواجه یحیی بختیار، شیخ شهاب بختیار، شاه ابوبکر بختیار او نور... دا خو ښکاره ده،

ketabton.com - The Digital Library

چې بختیار د پښتنو یو خورا مشهور او ستانه قوم دی، څرنګه چې دوی تر راوروسته وختونو پورې هم د سلیمان غره په شاوخوا کې پووندګلي او سوداګري کوله ځکه نو پردي مورخان د پښتنو په دغه نه وو خبر، نو يې قطب الدین پښتون نه دی لیکلی تش له ده سره بختیار لیکي، (فرشته) تاریخ وایي، چې: دی په (اوش) کې زوکړی دی چې د ماورالنهر له ښارو څخه و. (ابو الفضل علامي) هم دی د (فرغاني) د (اوش) بولي.

(اوش) یا (اوچ) خو دوه زاړه ښارونه وو، چې د (سیحون) پر هغه بله غاړه ودان وو. (ابن خرداذبه) وایي: دا یو لوی کلی و چې له (قبا) څخه اوه فرسخه لرې و او (اوزګند) ته لس فرسخه پروت و، (یاقوت) هم دا دوه کلي بېل بېل یادوي (اوش) له (فرغاني) څخه او (اوچ) د سیحون پرغاړه ګڼي، نو که موږ د نورو مورخانو دغه قول چې قطب الدین په (اوش) کې اوسېده، ومنو ځکه چې دده پښتونواله پښتنو مورخانو تصدیق کړې ده، نو دا ویلای شو چې دده نیکه یا پلار به هغې خواته تللی او قطب الدین به هلته زوکړی وي. دلته دا خبره هم د غور وړ ده چې زموږ پښتون مورخ سلیمان ماکو په خپله تذکره کې ددې قطب الدین ذکر داسې کړی دی:

((نقل کاوه شي چې بختیاري ستر ستانه و، له ده څرګند شوي دي هغه کرامات چې موږ وکښل او وویل، موسی چې ستر پلار د قطب، تللی و له بختیارانو څخه او مېشت و پر اېواد چې سیند باله سي.))(۳۸: ۳۸) دا روایت خو د قطب الدین د نیکه تګ له خپله

ketabton.com - The Digital Library

وطنـه ثـابـتـوي، خـو د مـاورالنهر پرځـای (سند) ښـيي کـه مـوږ دقت وکړو، پـه سـند کـې هم پـه دغـو وختـو يـو ښـار ودان و چـې (اوچ يـا اوچه) بلل کېده، مورخان يې د سلطان معز الدين غوري په فتوحاتو کې له ملتان سره يوځای راوړي او دا ښکاري چې (اوچ) د سند يو مشهور ښار و، نو که د قطب الدين پلار او نيکه پـه دغـه ښار کـې اوسېدلي وي، ځکه چې د قطب او دده د پلار نور عرفاني معاصران هم په ملتان کې وو، نو به د سليمان ماکو قول سم وي. په هر صورت قطب الدين خو پښتون و، چې نيکـه يـې لـه خپلـه قومـه بختيـارانو څخـه تللـی دی يـا د سـند پـه (اوچ) يـا د مـاورالنهر پـه (اوش) کـې اوسـېده او وروسـتـه يـې لکـه دمخـه چـې وويـل شـول پـه (هنـد) کـې شهرت موندلی دی.

قطب الدين د (مخزن افغاني)، (آيين اکبري) او (مخبرالواصلين) پـه قـول د لـومړۍ خـور پـر (۱۴)مـه (۶۳۳هـ) کـال او (فرشـتـه ۶۳۴هـ) د عمر پر (۵۸) کال وفات او په ډهلي کې ښخ شو، چې تراوسه يې مزار ډېر مشهور دی.)) (۱۳: ۵۲۰-۵۲۱)

د قطب الدين اشعار:

د قطب الدين علمي او عرفاني شهرت خو لـه تېرو ليکنـو څخـه تاسې ته ښکاره شو، چې دا نوميـالی بختيـاری پښـتون پـه عرفـاني دنيا کې څومره لوړ مقام لري او د اولياوو اکثر تذکره ليکونکي دده احوال ذکر کوي، خو دا عـارف د پښـتو يـو خـورا ښـه شـاعر هم دی، چې سليمان ماکو يې په خپله تذکره کې د مناقبو تر شرحې وروسـتـه

ketabton.com - The Digital Library

یوه عشقي سندره هسې رانقل کوي، څرنګه چې سلیمان دده معاصر دی، نو یې قول د منلو وړ هم دی. ماکو وایي:

((بختیار په پښتو سندرې کړینه، اوښې تویونه، خدای ته نارې کړي غلبلې کړي، پاړکی لرینه، چې یو دادی:

ویر مې زړه سوری سوری کړ راته وګوره ملوکې

په بېلتون کې دې وباسم له خوږمنه زړګي کوکې

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

د بېلتون اورونه بل دي هر ګړۍ مې زړګی سوځي

لېونی یمه د مینې سوځم زه لکه پېلوځي

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

غوړولی دې اوربل دی اور زما په زړګي بل دی

زه بختیار خاورې ایرې سوم په اور سوی مې ګوګل دی

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

شننه او ارزونه:

ketabton.com - The Digital Library

په دې شعرونو کې د پښتو شعر زوږ اغېز ښکاره ڼه ځرګند دی، يوه پردۍ کلمه پرې ګډه نه ده او د ادا ډول يې هم ساده، اما ډېر بليغ دی. د مينې واردات او د مين د زړه احساسات يې ښه په کې ځرګند کړي دي دا شعر لکه اوسني پښتو ولسي شعرونه تکرارېدونکی غبرګ (کسر) هم لري.

داسې ښکاري، چې قطب افغان د مينې په دنيا کې تاوده جذبات لرل او سليمان ماکو، چې دده معاصر دی دغه عشقي احساسات په داسې ډول بيانوي:

((ژاړي، اوناري غلبلې کړي او د عشق سندرې لولي.)) له دغو عشقي نارو او سندرو ښخه يوه لوړه سندره اوس موږ ته پاتې ده، چې د شاعر د زړه درد او سوزناکه جذبات ښکاره کوي.

قطب يو فارسي لوی دېوان هم لري، چې ټول عشقي غزليات دي او له هغو ښخه هم دده عشقي جذبات ښکاري، خو په پارسي کې دده اشعار ډېر ښه، بليغ او روان نه دي، ځکه چې اصلي او مورنۍ ژبه يې پښتو وه، نو يې په پارسي هغسې اشعار نه دي ويلي چې د پارسي له لوړو شاعرانو سره مقابله وکړي په اکثرو پارسي اشعارو کې يې تعقيد او شعري عيبونه شته.

لکه ښنګه چې يادونه وشوه، د بختيار شعر د پښتو د ولسي اشعارو وزن لري، بدلو ته ورته دی، ټول درې بنده لري، هر بند يې ښلور مسرې لري او يو کسر خو له ځينو نورو کسرونو سره چې يوه مسره په کسر کې تکرارېږي، توپير لري. دلته هم په حقيقت کې يوه

ketabton.com - The Digital Library

مسره د کسر په توګه راځي، خو همغه مسره بیا ځکه غبرګېږي چې وزن پوره کړي او د ویونکي خوله په وزن ډکه شي. د نورو پښتو شعري فورمونو کوم مشخص فورم پرې سل په سلو کې د تطبیق وړ نه دی. د سر بند او د دویم بند څلور څلور مسرې د جوړښت له مخې د قطعې تر قاعدې لاندې راتلای شي او وروستی بند یې د څلوریزې، خو په مجموعي ډول ټول شعر د بل کوم خاص فورم تر قاعدې لاندې نه راځي. نو ښه به وي چې د پښتو د خپلو ولسي فورمونو له جملې څخه یې وګڼو. دوه لومړني بندونه یې ردیفونه نه لري او دریم بند یې له ردیف څخه هم برخمن دی، د څپو د جوړښت له مخې یې د ټولو څپو شمېر سره مساوي دی یانې دا چې هره مسره یې (۸) څپې لري او همدا ددې سبب شوي چې ټول نظم په یوه واحد وزن سره وتړي.

ketabton.com - The Digital Library

سلیمان ماکو

(۶۱۲هـ)

د پښتو ادبیاتو د لرغوني دورې په نثري برخه کې چې د کوم لیکوال لیکنه ترلاسه شوې هغه سلیمان ماکو د بارک خان صابزي ماکو زوی دی، چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده. د ماکو قوم تراوسه هم لږ تعداد هورې اوسي او په ابدالیو (درانو) کې شاملېږي. سلیمان ماکو له دې قومه یو پوه لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل عصر مشهور روحاني او ادبي رجال یې لیدلي دي.

دی په خپله وایي، چې: پر (۶۱۲هـ) تللی وم او د پښتونخوا په غرو او رغو ګرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل، داسې ښکاري چې سلیمان ماکو تر دغه مفید او ګټور سفر وروسته موفق شو چې د پښتنو د نومیالیو بزرګانو په احوال کې یوه (تذکرة الاولیا) ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي، په خواشینۍ سره چې دا کتاب اوس ورک دی، یوازې لومړي اووه مخه یې زموږ لاس ته راغلي دي.

سلیمان ماکو د پښتنو پخوانی مورخ او نثر لیکونکی دی او دده د نفیس او ګټور کتاب دغه څو مخه د پښتو ژبې او رجالو د تاریخ لپاره داسې مفید ثابت شو چې د ادب او پښتنو تاریخ یې تر ابده مرهون دی.

ketabton.com - The Digital Library

د سليمان ماکو تذکرة الاوليا که څه هم يوازې اوه ډک مخونه ترلاسه شوي، خو له تاريخي پلوه دا اوه مخونه هم خورا ارزښتمن دي او د پښتو ادب لپاره د طلايي اثارو مثال لري. په دې اوو مخونو کې (ببېټ نيکه، ملکيار غرشين، شيخ اسماعيل او قطب الدين بختيار) معرفي شوي او د هغو د کلام بېلګې په کې راغلي دي. د نثر برخه يې چې د شاعرانو معرفي رانغاړي، په سليمان ماکو پورې اړه لري او د نظم برخه يې اړوندو شاعرانو پورې. په عمومي ډول د سليمان ماکو نثر خوږ، روان، ساده او له ځانګړي اهنګه ډک دی چې په خاصو ځايونو کې يې سجع کارولې چې دده نثر ته يې زياته ښکلا ورکړې ده. د نثر يو دوه پراګرافونه به يې د بېلګې په توګه راوړو:

((مراقد د اوليا او واصلينو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ))

((نقل هسې کاندي يارانو چې په روزګار د شيخ ببټني دده ورور چې سړبن نوميده او پر شيخ هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به ويل خپل ورور ته...))

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبيبي د سليمان ماکو د نثر د ځانګړنو په باب وايي: ((تر سليمان دمخه د پښتو نثر کومه منثوره نمونه موږ ته نه ده معلومه چې پخوا به د پښتو نثر څنګه و؟ او څه سبک او ډول يې لاره؟ خو د سليمان د نثر پوخوالی او متانت دا

ketabton.com - The Digital Library

راته څرګندوي، چې د دغه عصر نثرونه به د غسې پاخه وو او لکه د پارسي نثر چې هم په دغو غزنوي او غوري دورو کې متين او پوخ او خوږ و، د پښتو نثر به هم ښه او د فصاحت اصولو ته نږدې و.

د سليمان ماکو نثر که په تحليلي سترګه وليدل شي، تر دغو لاندې دريو عواملو لاندې يې نشو و نما راته ښکاره کېږي او په هغه ادبي محيط کې چې دې نثر وجود موندلی و هم دا درې عوامل موجود وو.

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سليمان پښتون و او د پښتو ژبې ويونکی و؛ نو طبيعي ده چې دغه عامل به دده نثر پر ادبي بنيه او جوړښت پوره اثر درلود او ښايي چې تر ده دمخه چې کوم نثاران موجود وو، د هغو د ليکلو سبک به هم پر ده درووند اثر لاره.

۲- په پارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سليمان ماحول يې نيولی و، ضرور به يې دده پر نثر هم اثر کړی وي.

۳- په دغه عصر کې پارسي نثر رشد موندلی و، هم په غزني، هم په خراسان او هم په هند کې خپل عروج ته رسېدلی و. تاريخ بيهقي او زين الاخبار او د محمد عوفي لباب الالباب او جوامع الحکايات او تاريخ سيستان او بيا طبقات ناصري او نور کتابونه د دغه عصر مهم منثور اثار دي؛ ځکه چې پښتو هم د دغه ادبي چاپېريال په منځ کې ژوند کاوه، نو يې اغېزې هم طبيعي دي.

په دغه عصر کې عربي ادب او عربي ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و. په خپله پارسي نثر هم په ابتداء کې تر دغه اثر لاندې نشو

ketabton.com - The Digital Library

ونما وکړه. د (۵۰۰هـ) په حدودو کې چې کوم پارسي منثور کتابونه ولیکل شول، د عربي ژبې اغېزې په کې ځرګندې دي، ځکه چې پښتانه هم له عربي ثقافت سره په دغه زمانه کې پوره ارتباط لري، پر پښتو هم د عربي اثر شوی دی.

د سلیمان ماکو په حیاتي محیط کې دغه درې سایقه موجود وو، چې هر یو پر ادبي تحول او د لیک او نثر پر ډول باندې طبعاً اثر کوي او زه هم تر دغو دریو عواملو لاندې د سلیمان نثر تحلیلوم.)) (۱۳: ۶۰۲-۶۰۴)

د سلیمان ماکو د نثر په باب به وروسته د نثر په اړونده برخه کې پوره تفصیلي بحث کېږي، خو اوس دلته په لنډیز سره وایو چې د سلیمان ماکو نثر خورا خوږ او روان نثر دی. خپل پښتو لغتونه هم لري، (دري) او (عربي) ژبو لغتونه هم په کې کارېدلي دي، ګرامري جوړښت یې د پښتو له اوسنۍ محاورې سره ډېر اړخ نه لګوي، خو کېدی شي د خپل عصر محاورې سره برابر وي، تکلف او تصنع په کې نه شته، ځینې لغتونه یې اوس مړه یا متروک ګڼل کېږي، خو اکثره یې اوس هم زموږ په ورځنۍ محاوره کې کارېږي. د سلیمان ماکو د تذکرې بشپړ متن نه دی ترلاسه شوی که ټول متن وای، نو پوره باور و چې د هغه وخت د ښتو ادبي بهیر په تېره بیا د نثر برخه به ترې ډېره ښه ځرګنده شوې وای، خو دا څو مخونه چې ترلاسه شوي دي، له هغو څخه هم د سلیمان ماکو د نثر قوت ښکاره کېږي.

د سلیمان ماکو په تذکره کې د نظم برخه هم د زیات اهمیت وړ ده، دا برخه نوره هم سوچه او نره پښتو ده. سلیمان ماکو په دې تذکره کې د پښتو ډېر پخواني نظمونه خوندي کړي او د زمانې له

ketabton.com - The Digital Library

توپانه یې ژغورلي، چې په خپل ځای کې یې په تفصیل سره د هرې برخې یادونه کېږي.

ketabton.com - The Digital Library

شيخ متي

(۶۸۸-۶۳۳هـ)

دا مشهور عارف او متقي شاعر له پښتنو غورياخېلو څخه دی، چې دده لوی نیکه (خرښبون) هم د پښتو ادیب او شاعر او دمخه يې احوال او اثار تاسو ولوستل.

شيخ متي د (عباس) زوی و، چې عباس د (عمر) او عمر د (خليل) زوی و، خليل د (غوريا) او غوريا د (کند) او کند د (خرښبون) زوی و. دا مشهوره کورنۍ د خرښبون تر مرګ وروسته په ارغسان، پښين او پېښور کې سره خپره شوه او شيخ متي دوه نور وروڼه هم درلودل چې (حسن) او (امران) نومېدل د امران مزار تراوسه د کوږک پر غره دی، چې هغه غر دده په نامه ((د خواجه امران غر)) هم بلل کېږي او يوه خور يې ((بي بي خالا)) چې قبر يې تراوسه هم په پښين کې مشهور دی او په کلات کې د ترنک پر غاړه د ((خالا کلی)) هم ددې په نامه تراوسه باله شي، چې دا به په ژوند هلته اوسېده. شيخ متي پر (۶۲۳هـ) کال زېږېدلی او د (۶۵) کالو په عمر د ترنک پر غاړه پر (۶۸۸هـ) کال وفات شوی دی، دده مزار تر اوسه د کندهار شمال شرقي خوا ته تقريباً (۵۰) ميله لرې پر يوه غونډۍ واقع دی، چې (کلات) يې بولي او دی په (کلات بابا) مشهور دی، ده خپل ژوند هم د ترنک پر غاړو او د (غونډان) په غره او د (کلات) په حدودو کې تېر کړی دی.

ketabton.com - The Digital Library

د شیخ متي کورنۍ په (خلیلو غوریاخېلو) کې خورا مشهوره ده، دوی د پېښور له رغو څخه بېرته د کندهار خواوو او د ترنک غاړو ته ولاړل، په علم او عرفان معروف وو او پښتنو مورخانو یې ذکر ډېر راوړی دی. نعمت الله په (مخزن) او اخوند درویزه په خپله تذکره (حیات افغاني) او نور مورخان ددې کورنۍ احوال په تفصیل ذکر کوي او ددغې عرفاني کورنۍ خلک تراوسه هم د کندهار د ((ناکودک)) په کلي کې اوسي، په دوی کې ډېر شاعران، مورخان، عارفان تېر شوي دي. تر خرښبون وروسته هم ښایي، چې دوه پېړۍ په دې معروفه کورنۍ کې ډېر مشاهیر او شعراء تېر شوي وي، چې زماني د دوی اثار سره مروړلي او پرېولي دي، خو دوه پېړۍ وروسته د پښتو شعر یو خورا ښاغلی او عارف ادیب موږ پېژنو، چې د مغولو د تاړاک په منځ کې دنیا ته راغلی او هغه نو شیخ متي دی.

د شیخ متي اخلاقي او عرفاني شهرت:

شیخ متی په پښتنو کې لوړ اخلاق او عرفاني شهرت لري او لکه ځینې خورا لوړ مشاهیر دی هم د ((بابا)) په لقب یادېږي او پښتانه دا لقب هر چاته نه ورکوي. یوازې هغه کسان په دې نامه بلل کېږي، چې په دوی کې د علم یا عرفان یا بل لوړ خدمت له مخې ومنل شي او ګرده خلک یې په ((بابایي)) قبول کړي. د پټې خزانې مولف

ketabton.com - The Digital Library

وايي، چې: ((شيخ متي لوى زاهد او عابد او پر خداى مين سړى و، عالم او د دين مرشد و او روحاني ژوند يې کاوه.))

دده مشهور عارف په باب لا خلک ډېرې کيسې او روايات تراوسه هم نقل کوي، دده کرامات بيانوي، په پټه خزانه کې له ((افضل الطرايق)) څخه يو حکايت دده د ښو اخلاقو په باب رانقل شوى دى، چې دلته په لنډيز سره ورته اشاره کوو: ((يوه ورځ شيخ متى پر لار تېرېده، چې هلته ډېرې ډبرې پرتې وې او لار يې بنده کړې وه، چې دغه ځاى يې وليد، نو څو شپې متواتر راغى او له هغې لارې څخه يې ډبرې او کاڼي ايسته کړل، يوه دهقان د شپې خپله ځمکه اوبوله، دده ته يې وويل: ته د خداى دوست يې او ټول خلک ستا احترام کوي، نو دونې زحمت ولې پر ځان تېروې او دغه لار پاکوې، شيخ متي هسې ځواب ورکړ، چې يوه ګړۍ د خلکو خدمت تر هر څه ښه دى.))

د شيخ متي اولاد او کورنۍ:

شيخ متي په خپلې کورنۍ کې علم، زهد او تقوا او ادب په ارث پرېښوول او تر ده وروسته له دغې کورنۍ څخه عارفان، شاعران او مولفان راووتل، چې په ډېر لنډيز سره يادونه وکړو:

په پښتنو کې د شيخ متي کورنۍ په (متي زي) شهرت لري او دده له زامنو څخه (حسن) او (يوسف) ډېر مشهور دي، چې د يوسف زوى (شيخ کټه) يو لوى ولي او د پښتو مولف د (۷۵۰هـ) په حدودو کې تېر شوى او د (لرغوني پښتانه) کتاب يې ليکلى دى، بل

ketabton.com - The Digital Library

مشهور عارف له دې کورنۍ څخه (شیخ قدم بن محمد زاهد بن میرداد بن سلطان) دی، چې سلطان هم د شیخ کته له زامنو څخه و، شیخ قدم به سر هند کې وفات شوی او هورې ښخ دی، د (۹۶۲هـ) په حدودو کې ژوندی و، دده زوی (شیخ قاسم) هم مشهور ولي او مولف دی، چې پر (۹۵۶هـ) زېږېدلی او د (تذکرة الاولیا افغان) مولف دی، ددې شیخ قاسم له زامنو څخه (شیخ کبیر بالا پیر) هم په تقوا او عرفان مشهور و، چې دده زوی (شیخ امام الدین) پر (۱۰۲۰هـ) زوکړی او ((تاریخ افغاني)) او (اولیای افغان) دده لیکلي اثار دي، له دې علمي کورنۍ څخه اخرني مولف او شاعر (میا نعیم) دی، چې د (۱۲۳۰هـ) په حدودو کې یې د کندهار په ((ناکودک)) کلي کې ژوند کاوه.

د شیخ متي اشعار او اثار:

شیخ متی د پښتو یو خورا لوی صوفي او عرفاني شاعر دی، ده په غونډان (د کندهار د کلات یو غر) کې یو کتاب کښلی و، چې نوم یې و ((د خدای مینه)) او د پټې خزانې مولف وایي چې دا کتاب په کلات کې دده پر مزار پروت و او زایرانو (کتونکو) به لوست، اکثر عرفاني اشعار او مناجاتونه وو او په داسې ډول ویل شوي وو، چې پر خلکو به یې ډېره اغېزه کړله او زړونه به یې ویلې کول، په خواشینۍ سره چې ددې صوفي او مقتدر شاعر اشعار زموږ په لاس کې نه شته، خو د پټې خزانې مولف یې دغه یو عارفانه خوږه او مهیجه منظومه له خپله پلاره اورېدلې او داسې یې رانقل کړې ده:

ketabton.com - The Digital Library

پر لویو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار، په نیمو شپو کې
په غاړه ږغ او په شپلو کې
یاد ویرژلیو په شپیلو کې
ټول ستا د یاد نارې سورې دي
دا ستا د مینې نندارې دي

***

جنډې زرغون که په بیدیا دي
د برېښ خواته په خندا دي
ترنک چې خړ دی په ژړا دی
دا ټول اغېز د مینې ستا دی
ټوله ښکلا ده ستا له لاسه
ای د پاسوالو پاسه پاسه!

***

که لمر روښانه مخ یې سپین دی
بیا د سپوږمیه تندی ورین دی
که غر دې ښکلی پرتمین دی
لکه هېنداره مخ د سین دی
ستا د ښکلا دا پلوشه ده

ketabton.com - The Digital Library

دا یې یو سپکه ننداره ده

***

دلته لوی غرونه زرغونېږي
د ژوند ورېمې په کې چلېږي
بوراوې شاوخوا کړېږي
سترګې لیدو ته یې هېښېږي
لویه خاونده! ټوله ته یې!
تل د نړۍ په ښکلېده یې

***

خاونده! ښکلی ستا جمال دی
ښکاره یې لور په لور کمال دی
که ورځ که شپه که پېړۍ کال دی
ستا د قدرت کمکی مثال دی
ستا د لورونو یو رڼا ده
دلته چې جوړه تماشا ده

***

زړه مې دا ستا د مینې کور دی
سوی د عشق په سوځند اور دی
رپ یې و تاته ستا پر لور دی
بې له دې هېڅ دی ورک یې پلور دی

ketabton.com - The Digital Library

ستا جمال په ليدو ښاد دی
که نه وي دغه نور برباد دی

***

په غرو کې ستا د عشق شپېلکی دی
ددې نرې په عشق سمی دی
که غټې، که وړې، که پنډه نری دی
ستا د جمال ځری هر شی دی
چې پر دنیا مې سترګې پرې سوې
ستا د جمال په ننداري سوې

***

نه هسک نه مځکه وه، تورتم و
تیاره خپره وه تپول عدم و
نه دا ابلیس، نه یې ادم و
ستا د جمال سوچه پرتم و
چې سو ښکاره ښکلې دنیا سوه
د پنځ پر لوري یې رڼا سوه

***

زه چې ځرګند پر دې دنیا سوم
د ښکلي مخ په تماشا سوم
ستا پر جمال باندې شیدا سوم

ketabton.com - The Digital Library

لــــــــه خپلــــــي ســــــتې راجــــــلا ســــــوم
پــــــــه ژړا ژاړم چــــــــې بېلتــــــــون دی
يمــــــه پرد پــــــى بــــــل مــــــې تــــــون دی

***

وګړيــــــــــو! ولــــــــــې «متــــــــــى» ژاړي
ســــــورې يــــــې اورئ غــــــاړې غــــــاړې
ثــــــه غــــــواړي ثــــــه وايــــــي ثــــــه بــــــاړي
خپــــــل تــــــون او کــــــور و کلــــــى غــــــواړي
چــــــونې چــــــې ببــــــل ســــــي نيمــــــه خــــــوا ســــــي
تــــــل يــــــې د بــــــڼ پــــــه لــــــور ژړا ســــــي

شننه او ارزونه:

پښتو ادبپوهان د شيخ متي د شعر د تصوفي، عرفاني او فلسفي اړخ ترڅنګ هغه د فکري غنا او پوخوالي له پلوه پوخ شعر بولي، وايي: «د شعر د اړخ موږ ته دا جوتوی چې په پښتو شعر او شعري کلام کې فکري غنا ان له پخوا موجوده وه. په دې شعر کې موږ داسې پوخوالی او فکري غنا ليدلای شو چې د يوې پياوړې فرهنګي غنا نمايندګي کوي. دا خبره هم دا جوتوي چې پښتانه شاعران له تصوف او عرفان سره اشنا وو، په دې برخه کې يې زياتې شتمنۍ درلودې، خو دا چې لا تراوسه نه دي ترلاسه شوي، يو عمده دليل يې دا کېدی شي چې د پښتنو سی‌مه تل د لويديځ، ختيځ او

ketabton.com - The Digital Library

منځنۍ اسیا د یرغلونو او تاړاکونو د تېرېدو لاره ده. د اوسني جنګ په څېر، په تېرو جنګونو کې زرګونه فرهنګي اثار د اسونو او کاروانونو په پښو کې لتاړ شوي او له منځه تللي دي. پر دې اساس ده چې موږ د فکري جریانونو د تحلیل له پلوه لږ مواد او اثار ولرو.)) (۳۶: ۷۸)

د شیخ متي دا لوړ شعر په پښتو اشعارو کې خورا ډېر اهمیت لري او دا یوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په سر او پیل کې درېږي.

((د منځنۍ اسیا په پاړسي اشعارو کې عرفاني رنګ د غزنویانو له عصره ښکاري. سنایي، شیخ فرید الدین عطار او مولٰینا بلخي (رومي) ددې ډلې مشران دي. د (۶۰۰هـ) په حدودو کې پارسي شعر د تصوف یوه غوره او غښته زېرمه لري.

داسې ښکاري چې شیخ متي د خپل عصر پر تصوف واقف سړی و او دده دا شعر ثابتوي چې ده په عرفان او تصوف کې پاخه افکار درلودل او د پښتو د متصوفو شاعرانو امام ګڼل کېږي، چې تر ده وروسته په دغه فکر او دغه ډول ډېر اشعار د روښانیانو، عبدالقادرخان خټک، رحمان بابا او نورو له خوا ویلی شوي دي، خو د شیخ متي اشعار په عرفاني دنیا کې یو مخصوص خوند، رنګ او قیمت لري، چې په نورو عرفاني او تصوفي اشعارو کې نه شته، ځکه چې دی مخصوصاً په خپل شعر کې جمالي افکار او

ketabton.com - The Digital Library

نظریات څرګندوي او کایناتو ته د ښکلا او جمال پلټلو په سترګه ګوري.

شیخ متي له هغو لومړیو شاعرانو څخه دی، چې پښتو شعر ته یې یو فلسفي ښکلی رنګ ورکړی او د جمالیت ټکی یې ښه روڼ کړی دی، دده فکر تل له مادي خوا څخه معنوي او الهي افکارو ته تمایل لري، له مادي اشعارو څخه تل معنوي او مافوق الطبیعه نتایج اخلي او یوازې د مادیاتو په ستاینه کې ځان نه ډوبوي.

((له خورا پخوانۍ زمانې، بلکې له هغه عصره چې انسان لومړی پلا پر دې دنیا سترګې غړولې دي، نو ده ته د کایناتو د لیدنې او کتنې خوند پیدا شوی او پر دې نړۍ یې ډېر ښکلي موجودات لیدلي دي.

دې ښکلا انسان تر خپل اثر لاندې نیولی او دده د فکر او عقلانیت په سلسله کې د ښکلا خوښونې او جمالیت جذبه پیدا شوې ده، له هغه وخته چې فلسفي میلان او د شیانو په حقایقو کې فکر کول په انسانانو کې ډېر شوي دي، نو له (افلاطون) او (ارسطو) څخه رانیولې بیا تر (کانټ) او (هوم) متاخرو فیلسوفانو پورې ټولو پر ښکلا او ښکلا پېژندنه بحثونه کړي او مخصوصاً کانټ (۱۷۰۹م) په علمي ډول دغه مباحث ترتیب کړل، دی وایي چې: جمال یو مستقیم او بې غرضانه لذت او حسي یو خوند دی، چې د بل مقصد او غرض لپاره نه دی، بلکې په خپله دی مقصد دی او فنون هم د حسن او ښکلا د اظهار وسایل دي، مثلاً د خبرو فنون او د

ketabton.com - The Digital Library

رقص او پېښو فن او رسامي او نور هر يو ځانته د ښکلا او جمال ترجماني کوي، د کائنات په علمي تعبير، جمال يو بې غرضانه او سيده سم خوند دی، چې انسان مستقيماً په فطري ډول رابطه ورسره لري، خو هغه وخت چې نظر پوخ شي او د انسان کاته په غور او تدقيق وشي، نو له ښکلا او جمال څخه ښکلوونکي ته ميل کوي او په مادي ښکلا کې يو ابدي او جاويدان نور او تلپاتې رڼا پلټي، د عرفان په دنيا کې د انسان دا لومړی قدم دی او هغه وخت چې له اثره موثر او له موجوده موجد ته لار ومومي، نو د (الله نورالسماوات والارض) پر اساس د جمال پر ننداره بوخت شي او د مينې په درياب کې هسې لاهو شي چې بې له هغه نوره بل څه نه ويني.

د شيخ شعر هم اساساً پر دغو جمالي او عرفاني افکارو بنا شوی دی، دی وايي: که لمر او سپوږمۍ روښانه دي، که پر دښتونو باندې ګلان خاندي، که په پسرلي د ځمکې مخ زرغونېږي، که په غرو کې د مينې شپېلۍ غږېږي که بوراوې پر ګلو کړېږي، دا ټول د يوه ابدي او تلپاتې جمال مظاهر دي او انسان تل ددغه جمال په مينه ژوندی پايي او هر شی د جمال يو ځری دی. انسان په خپله هم د قدرت له فياض او ښکلي چينې راوتلی دی، نو په دې دنيا کې هم پر ښکلا مين دی او تل ميل لري، چې بېرته خپل پرېښي وطن او ښکلې مرجع ته ولاړ شي، نو شيخ متي هم کټ مټ دغه فکر تصويروي او د نورو روحاني او عرفاني شخصيتونو غوندې خپلې روحاني سرچينې ته لېوالتيا او ميلان پيدا کوي.

ketabton.com - The Digital Library

د شیخ متي له دغه یوه شعره دده لوړ عرفاني او فکري او فلسفي مقام ښکاري، دی هم لکه د نورو پخو عارفانو په شان هغسې فکر کوي او په جمالي فکر کې د کایناتو له مناظرو او ښکلو مزایاوو څخه عرفاني او روحاني نتایج اخلي او د جمال منبع فیاض ته رجوع کول غواړي، هغه چې انساني روح له هغې منبع فیض مومي چې ((و نفخت فیه من روحي)) علاوه پر دغو عرفاني لوړو افکارو چې شیخ متي په خپل شعر کې څرګند کړي دي، دده د افادې طرز او ژبه خورا خوږه ده، په روانو، سلیسو او خوږو اشعارو کې یې لوړ او مغلق فلسفي مطالب هسې ځای کړي دي، چې دده د ساده او خواږه شعر په ترڅ کې هسې ښکاري، لکه خورا معمولي او سهل مطالب.

دا چې شیخ متي د جمالیت مقاصد په خوږه او جمیله ژبه ویلي دي، د ژبې او وینا ښکلا ده، په شعر کې یې د غږ ښکلا یانې موسیقیت هم پټ دی او دده شعر اساساً د پښتنو د بدلو پر وزن په خواږه غږ ویل کېږي، نو ده ګڼې د ښکلا ډېر فنون په دغه شعر کې سره یوځای کړي دي، اصل شعر پر جمالي فکر او نظریاتو باندې بنا دی، ژبه یې هم ښکلې او جمیله ده او د شعر وینه او تغني هم په غږېزه ښکلا او موسیقي پورې اړه لري.)) (۱۳: ۵۴۰-۵۴۳)

د ژبني جوړښت له مخې دا شعر هم په هغو شعرونو کې راځي چې نږه پښتو لغتونه په کې راغلي دي. لکه: (غاړه (په پښتو کې مجازاً د نل نغمه ده)، ویرژلی (غمجن)، جنډی یا زونډی (پخوانیو ګل ته ویل)، خو اوس هم د ګل په مانا دی او ځینې پښتانه یې د

ketabton.com - The Digital Library

نامه په ډول (جنډيي خان، جنډو خان يا ژوندى خان) وايي، بربڼ (لوړ باغ) اوس دا کلمه ژوندۍ نه ده. اغېزه(اغېز، اثر)، پاسوال (ساتونکی، حافظ) دا کلمه پخوا ويله کېده ښايي پاچا هم پاسوال بلل کېده. پرتمين (د پرتم خاوند)؛ اوس هم پرتمين کارول کېږي ،پرتم د شکوه او جلال په مانا. سين (د سيند مخفف دى) د دربار په مانا. ښکلا (د ښکلي له ريښې څخه د جمال په مانا)، کړېدل (چاپېر ګرځېدل، طواف)، هيښ (حيران)، لورنه (مهرباني)، سوځند (سوزان)، رپ(تپش،رپېدل)، پلور (قيمت)، سمى او سما (د سم له ريښې څخه پخوا ويل کېده (صلاح او سموالى)، ځرى (قاصد)، هسک (اسمان)، پرتم (دبدبه)، پنځ (پنځېدل) پخوا د خلقت او پيدا ښت په مانا و، نو پنځ بايد مخلوقات او جهان وي. ستڼه(بېخ)، تون(ځاى)، سورې(نارې)، غاړې(غاړې) ، باړل (اوس نه شته ښايي پخوا د نفع غوښتلو په مانا و)، چونې(بلبل).

يو څو دري لغتونه او يا هم پښتو او دري مشترک لغتونه په کې هم شته، لکه (بيديا، برباد، سهار، خاوند، تماشا، سوچه) دري کلمې دي. او ځينې عربي کلمې لکه (جمال، کمال، مثال، قدرت، عشق، عدم، ابليس، ادم) او ځيې نورې هم په کې شته.

د شکلي جوړښت له مخې هم لکه پورته چې يادونه وشوه پر دې شعر له عربي ژبې څخه د راغلو شعري فورمونو قواعد نه تطبيقېږي، دا نظم ټول لس بندونه لري چې هر بند ې شپږ مسرې لري. د ځينو بندونو مسرې يې د قافيو ترڅنګ رديفونه هم لري، خو

ketabton.com - The Digital Library

ځینې بیا له ردیفونو څخه ازادې دي. د هر بند په پای کې یو ځانګړی کسر لوېږي، چې یو بیت لري. او مسرې یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري، ځینې کسرونه یې د قافیې ترڅنګ ګډ ردیف هم لري، د بندونو څلور مسرې یې د څلوریزې بڼه لري، خو کسرونه چې ورسره زیات شي، دا شکل بدلوي، د ټولو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي دی، هره مسره یې (۹) څپې لري، البته یوه نیمه مسره کې د کلمې د اوسني تلفظ او بڼې له مخې بېوزني احساسېږي. څرنګه چې دا شعر نسل په نسل تر موږه رارسېدلی، نو کېدی شي د ځینو کلمو د اوسنۍ او پخوانۍ بڼې تلفظ کې بدلون راغلی وي. له محتوايي پلوه لکه څنګه چې دمخه وویل شول، دا یو عرفاني او تصوفي شعر دی چې په پښتو کې تقریباً د خپل ډول ستر عرفاني شعر ګڼل کېدی شي.

ketabton.com - The Digital Library

بابا هوتک

(۶۶۱-۷۴۰-هـ)

بابا هوتک هم د ترنک د ناوې له مشهورو پښتنو څخه دی، چې هم د عرفان او هم د مشرتوب صفات لري او پر دغو ښېګڼو سربېره د پښتو ژبې یو ډېر نامي شاعر هم دی، د مورخانو په قول دی د (بارو) زوی او د (تولر) لمسی و او تولر هم د بابا غلجي له کورنۍ څخه، چې دا کورنۍ هم په پښتنو کې مشهوره ده او د ښېټ نیکه له معروف خاندانه راوتلې ده، چې ډېر ادیبان او مشران په کې تېر شوي او د (۶۰۰هـ) په حدودو کې د ترنک د غاړو د پښتنو مشرتوب په دغې کورنۍ پورې اړه درلوده. بابا هوتک له دغې کورنۍ څخه یو نومیالی مشر و، چې پر (۶۶۱هـ) په اتغر کې زېږېدلی او دا ځای اوس هم په دغه نامه مشهور او د کلات جنوب شرقي خواته د هوتکو او توخو مسکن دی، څرنګه چې د ښېټ نیکه د کورنۍ، صلاح او تقوا مشهوره وه، نو هوتک هم عمر په عبادت او صلاح تېراوه، په پښتنو کې دده کرامات مشهور وو او د سردارۍ او باداری مقام یې هم درلود. بابا هوتک د مغولو په دوره کې لومړی پښتون شاعر دی چې د خپل وطن دفاع یې کړې او د مغولو پر وړاندې په جګړو کې یې لاس درلود، دده د رشد او زلمیتوب عصر د (۷۰۰هـ) حدود دي چې دغه وختونه د مغولو د واک د خپرېدا او د دوی د سلطنت د ارتقاء دوره ده، دا هغه وخت دی چې د غوریانو

ketabton.com - The Digital Library

عظمت کښته شوی او د فیروز کره د لوړتیا زمانه تېره شوې ده، په هرات کې (آل کرت) او په سیستان او خراسان کې نور محلي امراء له مغولو سره اوبه غلبېلوي او شپه او ورځ ورسره تېروي، پښتانه اکثر یا د مغولو له تاړاکه غرو ته ختلي دي، یا د ارغنداو او ترنک په ورشوګانو کې ژوند کوي، له دوی سره جنګونه کوي. خپله خپلواکي او ازادي ساتي، چې د ازادۍ دا جګړې د پټې خزانې مولف هسې بیانوي:

((نقل دی، چې په هغه وخت کې به هر ځل مغولو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه، اتغر او اولان او کلات به یې تالا کول. بابا هوتک خپل قومونه راټول کړل او د سره غر سره یې پر مغولو شخړه بوتله، په دې جګړه کې مغول تالا شول او پښتنو ګڼ ندیو ډېر ووژل، ماته خپل پلار داودخان داسې نقل وکا، چې سور غر په دغه ورځ د مغولو په وینو داسې لژند شو، چې پلوشو د لمر به بربښانده کا...)) (۵۱: ۸)

((بابا هوتک له مغولو سره ډېر جنګونه کړي دي، تل یې د ارغنداو پر غاړو د دوی د تالاو دفاع کوله او پښتانه چې په (اتغر) او (مرغه) کې پراته وو، دده تر مشرتابه لاندې د وطن په دفاعي جګړو کې شامل وو، دا زړور مشر او سپین ږیری د عمر پر نهه اویایم کال پر (۷۴۰هـ) کال وفات شوی دی.

د پښتو شاعرۍ په تاریخ کې بابا هوتک لومړی شاعر دی، چې د مغولو الې پر خلاف یې شعر ویلی دی او دی د هغو ټولو شاعرانو

ketabton.com - The Digital Library

پېښـوا ګڼـل کېـږي، چې پـه وروسـتيو دورو کـې د مغـولـو مخـې تـه دربېدلي او په قلم يا توره يې په وطني دفاع کې برخه اخيستې ده.

د بابا هوتک يو تود حماسي شعر چې په ملي وزن غـږول کېـږي، د پټې خزانې مولف د خپل پلار له خولې په هسې ډول رانقلوي:

((د مغولو په يوه شخړه کې پښتانه لږ او بې قوته وو، چې د سرو مغولو پېښه راغله: د بابا هوتک يو ځو خپلوان ومړل، ده په لوړ ږغ دا حماسي سندره وويله او خپل زلمي يې په جګړه کې تـاوده کړل، ځو دوی په دښمنانو باندې برې ومونـد)) (۱۳: ۴۵-۴۶)، هغـه سـندره داده.

پـــر ســـور غربـــل راتـــه نـــن اور دی
وګـړيـــه جـــوړ راتـــه پېغـــور دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی
هـــم پـــه غزنـــي هـــم پـــه کابـــل راغـــی

***

غښـــتليو ننـــګ کـــړئ دا مـــو وار دی
مغـــل راغلـــی پـــه تلـــوار دی
پـــه پښـــتنخا کـــې يـــې ناتـــار دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

***

ketabton.com - The Digital Library

آ دمرغـــــــــېغښـــــــتليو راســــــــئ
پــــر ننــــګ ولاړ د پښــــتنخا ســــئ
تـــورې تېــــرې غشـــي تـــر مـــلا ســئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

***

زلمـــــو پـــــه غشـــــيو کـــــړئ وارونـــــه
د تېــــــرو تــــــورو ګوزارونــــــــــه
ور وړانــــــدې کـــــړئ خپـــــل ټټرونـــــه
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

***

زمـــــا د زلمـــــو وينـــــې بهيــــږي
ځمکـــې او غرونـــه پـــه ســـره کېـــږي
ميرخـــــــی ځغلـــــــي او ترهيـــــــږي
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

***

پښــــتنو هلـــئ پـــه غـــره جنـــګ دی
ســـور غـــر پـــه وينـــو د دوی رنـــګ دی
مهـــــال د تـــــورې دی د ننـــــګ دی

ketabton.com - The Digital Library

پــــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

***

زلمـــو پـــر ننـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــيو مـــو پييـــه کـــړئ
د پښـــتنخا ځمکـــې ســـاته کـــړئ
پــــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

شننه او ارزونه:

ددې نظم ژبه خوږه او له تکلفه تشه ده، خو لکه د ځينو نورو پخوانيو شاعرانو په شان مړه او نادر لغات نه لري، وزن يې هم د ملي بدلو دی، مکرر کسر لري، خو د قافيې او نيم عروضي وزن التزام يې کړی دی، د شاعر فکر هم ډېر مستقيم او د حماسي دورې استازی دی. د هغې زمانې د پښتنو وطني احساس او د مينې د ساتنې تاوده احساسات ځنې ښکاري، چې دغه افکار هم د مغولي دورې د پښتو شعر شمزۍ ده او تر (۱۰۰۰هـ) پورې په پښتو شعر کې په ښه ډول خوندي شوي دي. د لغوي جوړښت له پلوه لکه څنګه پورته يادونه وشوه، دا نظم لکه د ځينو نورو پخوانيو نظمونو په شان داسې کلمې نه لري چې اوس دې متروکې وي، يا دې په ژبه کې نه کارول کېږي او يا دې هم داسې کلمې وي چې مانا يې څه ناڅه بدله شوې وي، ټولې کلمې چې په دې شعر يا نظم کې

ketabton.com - The Digital Library

کارېدلي، اوس هم په همغه پخوانۍ بڼه ژوندي او کارېدونکي دي. ټولې پښتو کلمې يې کارولي، د نورو ژبو کلمې په کې نه شته، خو دا ټولې کلمې اوس هم په همغه پخوانۍ بڼه کارول کېږي، يوازې (ميرخې) هغه کلمه ده چې اوس په ژبه کې ډېره نه کارول کېږي او تر بابا هوتک وړاندې امير کروړ هم په خپل شعر کې کارولې ده.

د شکلي جوړښت له مخې دا نظم هم په هغو نظمونو کې راځي چې د بلې ژبې شعري يا نظمي قواعد پرې د تطبيق وړ نه دي، د خپلې ژبې پښتو ملي اوزانو سره سمون خوري، په اصطلاح د ولسي بدلو رنګ لري، ټول نظم (اوه بندونه لري)، هر بند يې څلور مسرې لري، د هر بند درې مسرې په خپل منځ کې قافيه لري او ځينې يې رديفونه هم لري، خو د هر بند څلورمه مسره يې په ټولو بندونو کې چې د کسر په توګه راځي، هغه يو شان ده. (پر کلي کور باندې مغل راغی)، همدا کسر چې تکراري او ټينګاري بڼه لري، د شعر مانا ته قوت ورکوي، وزن او مانا دواړه بشپړوي او د حماسي شعر وروستی قوت او هدف پوره کوي. له کسر پرته د ټولو بندونو هره مسره (۹) سيلابه لري، خو د کسر مسره يې لس څپې لري. له کسر پرته د مسرو د څپو شمېر ددې سبب شوی چې نظم مشترک وزن پيدا کړي او د کسر مسره بيا ددې سبب شوې چې هم اهنګ او وزن راتاو کړي، په اصطلاح ويې تړي او هم پر هدف ټينګار وکړي. له محتوايي پلوه لکه چې دمخه اشاره وشوه دا يو حماسي شعر دی چې پر ملي احساساتو ولاړ دی او د همدې شعر په برکت يوه لويه سوبه د پښتنو په برخه شوه.

ketabton.com - The Digital Library

ketabton.com - The Digital Library

شیخ ملکیار هوتک

د (۷۴۹هـ) حدود

شیخ ملکیار د بابا هوتک مشر زوی و او له خپله پلاره یې ادب، توره او مشرتوب په ارث وړی و، دی هم لکه خپل پلار د پښتو شاعر او هم د خپل قوم مشر و، د پلار تر مرګ وروسته یې د مشرتابه پګړۍ پر سر کړې وه.

دده د زیږېدو کال (۷۱۵هـ) دی د پلار د وفات پر وخت د (۲۵) کالو زلمی و، دی جسماً هم قوي او غښتلی پهلوان و له لسو سړو سره به یې یوازې مقابله کوله، د بابا هوتک تر وفات وروسته د ملي دفاع وظیفه هم دده پر غاړه لوېدلې وه او د مغولو د یرغلګرو لښکرو په مقابل کې د پښتنو ملي مشر ګڼل کېده.

ملکیار د کلات د (سیوري) په لتو کې له خپل قوم سره اوسېده او دا هغه ځای دی چې تراوسه هم هوتک په کې اوسېږي، دده په سیوري کې خپل قوم زراعت او ودانۍ ته راوباله، کاریزونه یې وکنل، نو مغولو چې ددې ځای زراعتي عمران ولیده، پر (سیوري) یې هم یرغل وکړ او د پښتنو مېنې یې ور ورانې کړې، دلته هوتک او د دوی مشر ملکیار مجبور شول، چې (مرغې)، (ړوب) او (وازې خوا) یانې د (سیوري) شاوخوا ته سره متفرق شي، خو ملکیار چې وطنپال، توریالی او پوهاند مشر و، د مغولو مخې ته ودرېده او له

ketabton.com - The Digital Library

دوی سره یې د خپلواکۍ جهاد جاري وساته، په پای کې پر مغولو بریمن شو او سیوری یې بېرته ونیو، دغه ځای یې بیا ودان کړ. دا کورنۍ د ترنک په ورشوګانو کې تراوسه لا هم شهرت لري، د ملکیار تره چې د بابا هوتک ورور و، (توخی) نومېږي او د (توخي) زوی ((نور بابا)) هم د ملکیار معاصر او ملګری و. دوی لکه خپل پلرونه روحاني ژوند هم درلود او تل په پښتنو کې په صلاح او تقوی مشهور وو او په پای کې تر (۱۰۰۰هـ) وروسته د توخي له کورنۍ څخه سلطان ملخی مشهور مشر راووت، چې د اورنګزیب معاصر دی، خو د بابا هوتک له پښته هغه مشهور ملي قاید او ازادیخواه پښتون پیدا شو، چې مور یې حاجي میرخان نیکه (میرویس خان) بولو او ده د (۱۱۲۰هـ) په حدودو کې د پارس د صفوي کورنۍ له اسارته خپل قوم وژغوره، په کندهار کې یې د پښتنو د استقلال بیرغ لوړ کړ او وروسته دده اولادې تر اصفهانه پاچاهي وکړه.

پټه خزانه د ملکیار په باب دا نقلونه لیکي:

((یوه ورځ ملکیار بابا د خپل تره توخي کور ته ولاړ او د خپل تره زوی ((نور بابا)) یې ولید، چې غشی تېره کا، ملکیار ځنې پوښتنه وکا، چې تربوره دا څه کړې؟ هغه ویل: د مغولو په جګړو کې ستا ملاتړ یم، ملکیار بابا دعا وکړه ورته، چې تربوره! اتل سو بمن اوسې، وایي، چې هر وخت به نور بابا په جګړه کې بری موند او ماته یې د هېچا په یاد نه ده.

ketabton.com - The Digital Library

هسې نقل کا، چې یوه ورځ د مغولو تاړاک پر سیوري راغی او هغه وخت د ملکیار بابا په کلا کې څوک نه وو، پرته له ښځمنیو نور بابا چې خبر سو ژر یې ځان هغه کوټ ته ورساوه او په یو تن یې مغول وشړل او ډېر یې مړه کړل، دا ټول د ملکیار بابا د دعا برکت و...» (۵۱: ۱۶)

له دې روایاتو څخه دې کورنۍ او د ملکیار شخصیت ته د پښتنو د ذهنیت او فکر نسبت ښکاري چې خلکو په څه احترام ورته کتل او دده مقام یې څومره لوړ ګاڼه.

د ملکیار شعرونه:

داسې ښکاري چې ملکیار د مینې ډک زړه درلود او د عشق او مینې پر لار یې قدم واهه او کله کله به یې عشقي سندرې هم ویلې. پټه خزانه دده یوه داسې عشقي سندره رانقلوي چې په پښتو اشعارو کې د وزن، بحر او مضمون له پلوه ډېر قیمت لري او خاص د یوه ساده او عشقي پښتني فکر ښکارندویي کوي، داسې سندرې د پښتو په ولسي شعر کې خورا ډېرې دي او په یوه خورا مست او طنان غږ ویلې کېږي، چې د پښتنو د مخصوصو الحانو او موسیقۍ یو خوږ ترنم او لحن دی.

ملکیار د طبیعت په سپېڅلې لمن کې دا عشقي سندره د رود پر غاړه د سپینې سپوږمۍ په ښکلې رڼا کې غږولې ده، دده خطاب څپاند رود او ډک سین ته دی چې دده او محبوبې ترمنځ حایل شوی دی د مینې اور ده ته قرار نه ورکوي او دی داسې تصور کوي چې

ketabton.com - The Digital Library

دا اور ځکه چې ډېر تېز دی، نو د سین ځپې ، توپان او د سېل زیږې اوبه به وچې کړي.

د سین پرغاړه ناست دی، نه شي تېرېدلای، نو د محبوبې کلي ته د سپوږمۍ په ذریعه خپل احترام وړاندې کوي او په پای کې دې ځپانده سېل ته د مینې به قوت خطاب کوي او ترې اوړي.

د ملکیار دا د عشق شپه او د مینې ویناوې د پټې خزانې خاوند داسې نقل کوي:

((هسې نقل کا ، چې په سنه (۷۴۹هـ) کې په پسرلي ترنک ډېر ډک شو ، په سختو نېزو او په یوه میاشت یې چړ ونه موند او خورا ډک غاړې غاړې بهېده، ملکیار بابا چې د ترنک څنډو ته راغی هسې سندرې یې ویلې.)) (۵۱: ۱۴)

ترنک بهېږي	تـرنک بـهـېـږي	غاړې تر غاړې
	زما زړګـــی خـــو	
	خپل لالی غواړي	
که روده روده	د تــرنـــک روده	خاوند دی وچ کا
	چې زړګـی مــومي	
	زمـــا خــپله سوده	
که نېز دی نېز دی	نـېز د ببلتون دی	زړه نـېزه وړی
	پـــه ویـــر ژړلـــی	
	پـــه غـــم زبون دی	
که اور دی اور دی	په زړه یې اور دی	دا اور به وچ کا
	د ویـــر نېـــزونــه	

ketabton.com - The Digital Library

بل ډېر په زور دی

نـمنځه یـو سـه سپینې سپوږمیـه ورتــه ووایــه

چې ترنک تال کړم

ستا له خولګیــه

که خړو خړو اوبـــو سوان کړئ ببل

ملکیار دی

پــاتـــې له یار دی

سوب یـــې جانان دی.

شننه او ارزونه:

له لغوي پلوه دا شعر لـه نرږه پښتو کلمو څخه رغېدلی، د بلې ژبې کلمه په کې نه شته، ځینې کلمې یې داسې دي چې اوس یې ځینو ته مانا ډېره څرګنده نه برېښي، نېز (سېلاب) چړ (د اوبو هغه وروستۍ برخه چې اوبه په کې په تېزۍ سره راځي)، سوده (ډاډ او اطمینان)، نېزه وړی، د سېلاب خس و خاشاک)، سوان، (سهولت او رعایت)، سوب (حاضر) چې اوس په ژبه کې ډېر زیات نه کارول کېږي، په تېره بیا سوده او سوان.

لـه شکلي پلوه هم دا یـوه ځانګړې ولسي بدلـه ده چې خپلـه د پښتو شعر وزن او اهنګ لري او د پښتو د خپلو قواعدو تابع ده.

ټول شپږ بندونه لري، هر بند یې پنځه مسرې، د سر د لومړی بند دریمه او پنځمه مسره یې مشترک اهنګ لري، د سر لومړۍ دوه مسرې یې خپلمنځي قافیه لري. په حقیقت کې یوه مسره دوه ځله تکرارېږي. د دویم او دریم بند لومړۍ دویمه او پنځمه مسرې بیا

ketabton.com - The Digital Library

خپل منځ کې هم قافیه دي، پنځم او شپږم بند بیا له نورو سره یو څه جزیي توپیر لري، لنډه دا چې دا اسې یوه ولسي بدله ده چې د پښتو له ځانګړې موسیقۍ سره اړخ لګوي او د نورو مقیدو قافیوالو وزنونو کوم خاص فورم پرې د تطبیق وړ نه دی. له محتوايي پلوه یوه عشقي بدله ده چې د طبیعي مینې اظهار په کې له ورایه ښکاري.

ketabton.com - The Digital Library

اکبر زمینداوري

د (۷۸۰هـ) حدود

لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي وایي: ((اکبر زمینداوری د پښتنو له نوم ورکو شاعرانو څخه دی، چې دده اثار هم ورک دي او یوازې یو څو پاڼې یې په زمینداور کې ما میندلې وې چې دا نوم ورکی شاعر د هغو پاڼو په مرسته وپېژندل شو.)) (۱۳: ۵۵۲)

لکه تاسې چې تر دې وړاندې په بېلابېلو برخو کې ولوستل، (داور) زموږ د وطن یو معروف ولایت او ډېر عمر د اسلام له پیل څخه بیا د مغولو تر تاړاکه د مدنیت او ثقافت مرکز و مشهور ښارونه یې لرل او (اکبر) هم په دغه ځای کې زېږېدلی و.

دا شاعر هم د مغولو د دورې په پیل کې ژوندی و او د هغو شاعرانو له مخکښانو څخه دی چې دوی په خپلو اشعارو کې د مغولو له تاړاکه شکوې کړې دي، یا یې د هغو مظالم لیدلي دي. دی په یو بیت کې هسې وایي.

د مـغلو تمر هسې پـــه اور وسوم

چې به هېر په دې ماتم زمینداور کړم

له دې بیته ښکاري چې دی د (ګوډ تیمور) معاصر دی، ځکه چې (تمر) د تیمور پخوانۍ املا ده او دې پاچا له (۷۷۱- ۸۰۷هـ) پورې سلطنت کړی دی، نو د اکبر د ژوندانه عصر هم په دغو کلونو

ketabton.com - The Digital Library

(۷۸۰هـ) حدودو کې ټاکلای شو، ځکه چې امیر تیمور په (۸۰۰هـ) د افغانستان نور ځایونه ونیول او له کابله یې د هند خواته حرکت وکړ.

د اکبر شعرونه:

د اکبر ډېر لږ اشعار د زمانې له انقلابه خوندي پاتې دي، یوازې له څو زړو پاڼو څخه موږ باور کولای شو، چې دی د دېوان خاوند و او په شعر کې یې غزل او مثنوي موږ ته پاتې دي. اکبر که څه هم په عروضي ډول لکه پارسي غزلیات ویلي دي، خو په ملي وزن هم دده د شعر یو څو نمونې شته او دده دغه مخصوص ډول پښتو اشعار او نور عروضي غزلیات دواړه سلیس او خواږه دي. په دې مثنوي کې اکبر د مینې د دنیا ډېر نازک حالونه او احساسات تصویر کړي دي:

مثنوي

زه عاشـــــق یـــــم یــــار هـــــم نیــــز
نــــور څـــه نـــه لـــرو تمیــــز
یــــو پـــــر بلــــه عاشـــقان یــــو
پــــه خپـــل عشـــق کـــې صـــادقان یــــو
یــــو پـــــر بـــــل پســـې رنځــــور یــــو
چـــې نـــږدې نـــه یـــو مهجـــور یــــو
عشــــق کـــــه ښـــه دی کـــه بـــلا دی
پیــــــــداکړی زمــــــــوږ مـــــــولا دی
کـــــه ږغ نـــــه کـــا عاشــــقان څــــوک

ketabton.com - The Digital Library

مـــړه ســـــي دوی پـــــر دا جهـــان ثـــوک
خـــــو بــــــه دواړه شــــــهيدان وي
کــــــه رښــــــتيني مســــــلمان وي
زه کــــه مــــخ پــــه اوښــــو ســــور کــــړم
زړه کبـــــاب صــــورت تنـــور کــــړم
لايـــــق دا چـــــــې دا زه وکـــــــړم
ثـــه تهمـــت بـــه پـــر يـــار نـــه کـــړم
ولــــــې هرځــــــای زه بېلتــــــون کــــــړم
بيــــا د ســــرو اوښــــو ، رڅون کــــړم
هــــم اشــــنا خــــوار کــــړم هــــم ځــــان
بيــــا تهمــــت کــــړم پــــر دوران
کـــــه نـــــږدې کـــــه پـــــر هېـــواد يـــم
زه دده پـــــه خيــــال و يـــــاد يـــــم
چـــې غــــه ښـــه ديــــدن يـــې يـــاد کـــړم
پـــه تـــش خيـــال يـــې خـــاطر ښـــاد کـــړم
زه چـــــې ژاړم مــــــراد مـــــې دادی
چـــــې اشـــــنا لـــــه مـــــا جـــــلا دی
کـــــه مـــــوږ بيـــــا ســـــره خوشـــــحال ســـــو
چـــــې محکـــــوم زمـــــوږ وصـــــال ســـــو
زه د يـــــار ســـــم، يـــــار مـــــې خپـــــل ســـــي
زه بلبـــــل ســـــم، يـــــار مـــــې ګـــــل ســـــي
پـــــه ســـــپين مـــــخ بانـــــدې تپېـــــږم
چـــــې دی خانـــــدي تـــــرې جـــــاربږم
د ليـــــدو شـــــربت يـــــې نـــــوش کـــــړم

ketabton.com - The Digital Library

غم د هجر فراموش کړم
سره کښېنو په خندا سو
په دا تېر احوال ګویا سو
چې تېر سوي په هجران دي
خوشال شوي غمازان دي
له غه پسه به صحبت کړو
زده زړونه به راحت کړو
چې غماز پاخي له میانه
همنشین شم له جانانه
چې غماز له میانه دور سي
نور که شپه وي هم به نور سي
ولې یار زما خواهان دی
بیا په عشق کې پهلوان دی
ډېر نفرت کا له غمازه
رب دې دی کا سرفرازه
زه هر څو چې باندې چور یم
خو دده په پند مامور یم
که زلمی دی خو عاقل دی
بیا د عشق په کار کامل دی
تر ما زیات د عشق په کار دی
هم معشوق هم مینه دار دی
خو په خپله ترې جلا شوم
مدام سر په واویلا شوم.

ketabton.com - The Digital Library

شننه او ارزونه:

په دې مثنوي کې اکبر د عشق او مینې هغه نازک او خوندور حالونه تصویر کړي دي، چې عاشق او معشوق دواړه یو له بله سره غواړي، یوه د انجذاب او ایتلاف قوه په ټولو کایناتو کې ساري ده، چې عارفان هغه عشق بولي او نور پوهان یې د جاذبې په نامه یادوي.

د کایناتو په اتومي ذراتو کې، چې دا عالم ځنې جوړېږي، یوه قوه پرته ده چې تل دوی سره نښلوي، دغه قوه په انساني افرادو او بیا په اجتماعاتو کې هم تاثیر لري، عارفان له دغه تجانس او مجاذبې څخه چې ((عشق)) یې بولي، دا نتیجه اخلي چې بدن او مواد خو په مادي دنیا کې یو له بله علاقه سره لري او یو بل غواړي، خو د انسان ((روح)) تر مادي لوړې یوې بلې مرجع ته میل کوي، ولې چې دا ((روح)) په ابتداء کې هم له هغې خوا راغلی دی.

اکبر په خپله مثنوي کې دا خبره چې عشق په حقیقت کې معشوقه او جذب یوه مجاذبه ده، په ښه ډول ادا کړې ده او د روم له مولانا سره همغاړې شوی دی، چې وایي:

زه چې ژاړم مراد مې دادی

چې اشنا له ما جلا دی

ځکه چې مولانا هم هره ژړا او ناره په ((ازجدائی ها شکایت میکند)) تعبیر کړې ده.

ketabton.com - The Digital Library

د اکبر زمینداوري دا شعر لکه څنګه چې یادونه وشوه په مثنوي فورم کې ویل شوی دی. دا په واقعیت کې په پښتو کې لومړنۍ مثنوي وه چې تر دې دمه لاسته راغلې ده. البته تر دې وړاندې هم داسې نظمونه شته چې مثنوي فورم ته نږدې دي، لکه د بېټ نیکه مناجات خو پوره او کره مثنوي همدا ده چې زمینداوري ویلې ده. په دې مثنوي کې له لغوي پلوه د دري او عربي ژبو دواړو خپل خپل تاثیرات شته دي. په دې مثنوي کې (نیز، جهان، دوران، دیدن، مراد، نوش، فراموش، ګویا، غماز، میان، خواهان، سرفراز، چور، دوران، مامور، همېش) او ځینې نورې دري کلمې دي. (په خپله مثنوي، عاشق، تمیز، عشق، صادق، مهجور، شهید، محکوم، وصال، هجر، نفرت، عاقل، کامل، معشوق) او ځینې نورې بیا عربي کلمې دي.

پښتو، دري او عربي د درې واړو ژبو کلمې چې په دې مثنوي کې کاربدلي دي، داسې کلمې په کې نه شته چې اوس دې په عادي محاوره کې له دورانه غورځېدلې او یا دې متروکې شوې وي، بلکې ټولې هغه کلمې چې په دې نظم کې کاربدلي هغه اوس هم په ورځنۍ ژبه کې کارېږي.

د مثنوي فورم چې هر بیت یې خپلمنځي قافیه لري، ردیف په کې اختیاري دی او د بیتونو وروستی برید یې هم قید نه دی، دا ټول قوانین پر دې نظم د تطبیق وړ دي. له محتوایي پلوه دا د مینې او عشق یوه مثنوي ده چې مرکزي او یا هم ټوله محتوا یې همدا د

ketabton.com - The Digital Library

مینې او محبت خبرې دي، نور ټولنیز، سیاسي، مذهبي او نور مسایل په کې نه دي داخل شوي. یانې دا چې په لنډیز سره ورته یوه عشقي مثنوي ویلای شو.

د اکبر له حیات او احواله موږ نه یو خبر، خو یوازې له یو څو شعرونو څخه دده د فکر ډول معلومېږي او ښکاري چې د خپل عصر یو ادب پوه سړی و او هغه ادبي تمایلات او ذوقونه چې دده په عصر کې وو، ده ته ښکاره شوي وو او همدارنګه په دغو ادبي جریاناتو کې یې مخصوصاً د پښتنو شاعرانو روحي میلان او ذوق هم ساتلی و، چې دده له دغې خورا مستې پښتو بدلې څخه ښکاري:

زه چې په مینه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم
زه د هجران د بېلتانه د تورو جنګ لره ځم
زه اپوته یم په هجران سره قرار نه لرم
هجر مې اوږد شو د وصال د امید کار نه لرم
بېلتون په خوله راکړې څپېړې زه لا عار نه لرم
و ام د معشوق پر سینه پروت زه تور لونګ لره ځم

***

ځینې یې ولې څوک عاشق څو رنګ په تورې کاندي
پر خوار مین د شها هومره هورې ژورې کاندي
بې نیازه نکا چې پلو له مخه لیرې کاندي

ketabton.com - The Digital Library

چې راوپاڅي په اخلاص چې خپل څو رنګ لره ځم

***

اول خو ته تجلۍ په عشق باندې اقراره شولې
اور دې راپورې کې نور کښېنستې قراره شولې
هېڅ ګفتګوی له عشقه نه کوې بېزاره شولې
یو وار خو وایه قرار چې د یار څنګ لره ځم

د اکبر زمیندا وري په دې بدله کې هم داسې لغتونه نه دي کارېدلي چې هغه دې اوس متروک شوي وي. یوازې اپوته (پرېشان) او څو رنګ (زخمي) په اوسنۍ محاوره کې کارېږي.

د عربي او دري ژبو کلمې په کې هم کارېدلې (معشوق، هجر، قرار، وصال، اخلاص، عار، عاشق، قرار) او ځینې نورې عربي کلمې دي. (امید ، بی نیاز، ګفتګوی، بېزار) یې دري کلمې دي.

دا بدله هم په هغو فورمونو کې نه ده ویل شوې چې ډېر زیات معمول دي. د پښتو ولسي ادب له نورو بدلو سره ورته ده. البته بدلې هم داسې نه دي لکه د غزل او مثنوي او یا نور فورمونه چې تر ډېره حده ثابت شکلونه لري.

دا بدله درې بنده لري، د سر بند یې شپږ مسرې او دوه نور بندونه یې هر یو څلور مسرې لري. د سر لومړی بیت یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري چې په حقیقت کې مطلع ګڼل کېږي او

ketabton.com - The Digital Library

درې مسرې نورې يې په خپل منځ کې ګډه قافيه لري او وروستی يا شپږمه مسره يې بيا د مطلعې قافيه تعقيبوي. په نورو دوو بندونو کې بيا د هر بند درې مسرې په خپل منځ کې ګډه قافيه جوړوي او د څلورمې مسرې قافيه يې بيا د مطلع د قافيې تابع ده. هر بند يې په خپل منځ کې ځانګړي رديفونه هم لري.

ددې بدلې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی، يانې دا چې هره مسره يې (۱۵) (۱۵) څپې ده. همدا څپيز خجيز جوړښت د مشترک وزن او اهنګ د ټينګښت سبب شوی دی. له محتوايي پلوه د زميندا وري دا بدله هم د هغه د مثنوي په شان عشقي محتوا راټولوي او انځوروي.

اوس راځو د اکبر زميندواري دوو غزلونو ته!

د خپـــل ځـــان لـــه حيرانـــۍ څـــه ويـــل کـــړم
د عشـــق ويـــر بـــه تـــل پـــه خپلـــه پټـــول کـــړم
مـــا مـــدام لکـــه بـــورا پـــر ګلـــو ګښـــت کـــړ
اوس بـــه ځـــم پـــه ســـر تـــور ســـر فـــراق د ګـــل کـــړم
د غمـــاز لړمـــون بـــه زه پـــه لمبـــه کښـــېږدم
ځينـــې هېـــر بـــه د يـــار بـــزم ګـــل او مـــل کـــړم
زمـــا د يـــار د مينـــې اور پـــه زړه کـــې بـــل دی
زه بـــه ســـر او مـــال ښـــندم ديـــد بـــه حاصـــل کـــړم
د بېلتـــون لـــه ويـــره ژاړم اوښـــکې وينـــې

ketabton.com - The Digital Library

زه «اکبـــر» پـــر خپـــل اشـــنا د ســـر ښـــندل کـــړم.

***

چـــې مـــدام زه ســـتا و مـــخ وتـــه نظـــر وړم
د ښېلتـــون لـــه بيـــرې زړه زبـــر و زبـــر وړم
کـــه پـــه مـــا دې حکـــم وشـــي چـــې خـــادم شـــه
دغـــه ســـتا د نغـــري ســـور انګـــار پـــر ســـر وړم
چـــې جمـــال پـــه مهـــر او مينـــه راښـــکاره کـــې
شـــين تـــوتي شـــم پـــه هـــوا د مينـــې پـــر وړم
چـــې ګفتـــار دې پـــه ښـــه مينـــه راتـــه وســـي
نـــو بـــداى ســـم کـــوټې کـــوټې دُر ګـــوهر وړم
کـــه مـــې وژنـــې کـــه مـــې پېـــرې رضـــا ســـتا ده
ســـتا و غشـــي تـــه مـــدام موخـــه ځيګـــر وړم
چـــې جمـــال دې پـــه هجـــران کـــې را پـــه يـــاد شـــي
هغـــه دم پـــه تصـــور شـــمس وقمـــر وړم
ســـتا د تـــورو څڼـــو خيـــال هســـې طويـــل دى
تـــل پـــه زړه کـــې دغـــه فکـــر زه «اکبـــر» وړم

د اکبـر زمينـداوري دا دواړه غزلـې د فـورم او محتـوا دواړو لـه پلوه د غزل په تول پوره دي. په لرغونې دوره کې موږ ځينې داسې ښېلګې لرو چې يا د شکل له پلوه غزل ته ورته وې او يا هم د محتوا له پلوه خو داسې ښېلګې نه وې چې د شکل او محتوا دواړو له پلوه

دي د غـزل پـه تـول پـوره او کـره وخېـږي. د اکبـر دا دواړه غزلـې دا ځانګړنې لري.

د غزل شکلي تعريف دا دی چې مطلع او مقطع ولري، يانې د سر بيت يې په خپل منځ کې ګډه قافيه ولري او د نورو بيتونو د هر بيت دويمه مسره يې په قافيه کې د مطلع قافيه تعيب کړي، رديف په کې اختياري دی، خو که مطلع کې يوځل راوړل شو، نو پـه نـورو مقفی مسرو کـې يـې راوړل حتمـي کېـږي. دا دواړه غزلـې رديفونـه لـري، د غزل د بيتونو شمېر له (۵) څخـه تـر (۱۵) پـورې اټـکل کېـږي، د اکبـر زميندا وري لومړی غزل (پنځه) بيته او دويم يې (اوه) بيتونه لري. پـه لومړي غزل کـې (ويـل، پـټول، ګـل، مـل، حاصـل او ښندل) د قـافيې کلمې دي، (کړم کـړم) يـې رديـف دی او پـه دويـم غـزل کـې بيـا (نظـر، زبر، سر، بر، پر، ګوهر، ځيګر، قمبر او اکبـر) د قـافيې کلمـې دي، (وړم وړم) يې رديف دی.

د لومړي غزل د مسـرو د څپـو شـمېر يـې (۱۲) (۱۲) دی او د دويـم غزل د مسرو شمېر هم (۱۲) (۱۲) څپې دی، له لغـوي پلـوه پـه لـومړي غزل کـې (مـدام، بـورا، غمـاز، مـل، ديـد) دري کلمې دي او (عشـق، فراق، بزم، حاصل) عربي کلمې.

پـه دويـم غـزل، کـې (مـدام، زبـر و زبـر، مهـر، پـر، ګفتـار، دُر او ګوهر)) دري کلمې او (تصور، شمس، قمر، خيال، طويل، فکر او په خپله اکبر) عربي کلمې دي، څرنګه چې د دې شعرونو فورم هم د غزل

ketabton.com - The Digital Library

دی او محتوا یې هم تغزلي او غنایي مسایل دي، نو ځکه د بېته د غزل د معمول تعریف له مخې پوره غزلې ویلای شو.

ketabton.com - The Digital Library

سلطان بهلول لودي

(واکمني ۸۵۵هـ، ۸۹۴هـ وفات)

ددې کتاب په يوه برخه کې مو د لوديانو د کورنۍ په باب لنډه رڼا واچوله، چې دې کورنۍ تر غزنوي سلطنت دمخه په ملتان کې پښتو ژبه او پښتني ثقافت خپور کړی و، که څه هم هغه کورنۍ د سلطان محمود په لاس له منځه لاړه او د (۴۰۱هـ) په شاوخوا کې يې واکمني ختمه شوه، خو د لودي قوم بقايا په هند کې وه او له دوی څخه ډېر حربي مشاهير راووتل او پر (۸۵۵هـ) کال بيا له دې لوديانو پښتنو څخه ابوالمظفر بهلول شاه د پښتنو د سلطنت اساس کېښود او هغه رڼايي بيا خپره کړه چې څلور نيمې پېړۍ دمخه د لوديانو د واکمنۍ په ړنګېدو سره پټه شوې وه.

د هندوستان په پاچاهانو کې يو معروف سړی (خضر خان) د ملک الشرق ملک سليمان زوی دی، چې پر (۸۱۷هـ) کال د ډهلي پر پاچاهي کښېناست او دده له کورنۍ څخه څو تنو تر (۸۴۷هـ) پورې پاچاهي وکړله، چې دوی (خضر خانيه پاچاهان) بولي، د خضر خان زوی (معزالدين مبارکشاه) پر (۸۷۴هـ) کال پر تخت کېناست، څرنګه چې دا کورنۍ له پښتنو پاچاهانو سره محشوره او هم د پښتنو د مځکې خلک وو، نو د دوی په سلطنت کې پښتنو او په تېره بيا لوديانو ډېر اعتبار درلود او ملک سلطانشاه لودي د مبارکشاه په

ketabton.com - The Digital Library

زمانه کې د سرهند امیر و او ددغه پاچا له خوا پر (۸۳۱هـ) د ((اسلام خان)) په نامه هم مخاطب او سرلوړی شوی و او لـه مشـهورو خلکو څخه ګڼل کېده. د سلطانشاه (اسلام خان) ورور ملک کالا (کالو) نومېده، چې دی هم لکـه خپـل ورور د عصـر لـه مشـهورو سـپه سالارانو څخه و، په مبارکشاهي عصر کې یې په اکثرو جګړو کې برخه لرلـه او یو مشـهور سړی و. دده زوی ملک بهلول هم لـه خپـل پلار او اکا سره وروزل شو، څرنګه چې سلطانشاه لـودي ډېر پلوی امیر او په هند کې د غټ ځواک خاوند و، نو ده خپـل وراره ملک بهلول ښه وروزه او تر خپل مرګ وروسته یې په هند کې پرېښود.

ملک بهلول زړور، مدبر او پوه پښتون و، د اکا تر مرګ وروسته یې استقلال وموند او د هند پښتانه یې سره راغونډ کړل، دوی ته یې د لودیانو تېر شوی شوکت ور په یاد کړ او ویې غوښتل چې بیا د لـودي سـلطنت مشـال روڼ کـړي، لـومړی ده د پښـتنو پـه ملګـرۍ سرهند او ټول پنجاب ونیول، وروسـته یې ډهلی هم فتح کړ او د (۸۵۵هـ) پر ربیع الاول یا محرم کې د هند پر پاچاهۍ کېناست او پښتانه سرداران لکه قطب خان لودي، دریا خان لودي او نور یې د ځان ملګري کړل او د هند هرې خواته یې ښکاره فتوحات وکړل، دی د سلطنت پر وخت (ابوالمظفر بهلول شاه) بلل کېده، تر (۳۸) کالو سلطنت وروسته په ډهلي کې (قصبه جلالي) ته نږدې پر (۸۹۴هـ) وفـات شـو او تـر ده وروسـته یـې زوی (سـلطان سـکندر) پرځـای کېناست او دې کورنۍ تر (۹۳۲هـ) پورې په هند کې پاچاهي کوله.

ketabton.com - The Digital Library

د سلطان بهلول لودي شعر:

سلطان بهلول لودي، لکه د تورې او تدبير خاوند چې و، دغسې يې ادبي ذوق هم درلود او کله کله به يې شعر هم وايه، دده په دربار کې به په پښتو خبرې او مشاعرې کېدې او دا لودي سلطان لکه خپل اسلاف (د ملتان لوديان) د پښتو ژبې شاعر هم و او دده یو شعر د پټې خزانې مولف ضبط کړی او دده احوال يې هم داسې کښلي دي.

((په مخزن افغاني کې نعمت الله هسې کښلي دي چې ملک بهلول د ملک کالا زوی و، په هندوستان يې د سلطنتت لوا هسکه کړه او دغه ملک له لودي طايفې څخه و له ډېرې زمانې دې لودي ټبر سلطنت کا په هند کې، ملک بهلول په سرهند د اسلامخان تر وفات راهيسې استقلال وموند او تر جنګونو په وروسته يې پر دهلي خطبه او سکه ووهله، پاني پت، لاهور، هانسي او حصار او تاګور يې د ملتان تر څنډو پورې ونيول او د هندوانو د راجګانو سره يې سخت جنګونه وکړل او اته دېرش کاله يې پر هندوستان سلطنت وکا او ډېر عادل او عالم پادشاه و په (۸۹۴هـ) کال وفات شو، لکه چې وايي:

به هشت صد و نود چهار رفت از عالم

خديو ملک ستان و جهانکشا بهلول

ketabton.com - The Digital Library

د سلطان بهلول علیه الرحمه وفات په تبه د جلالي په قصبه کې و...)) (۵۱: ۷۶)

تر دې وروسته د پټې خزانې مولف د محمد رسول کلاتوال د بیاض په حواله لیکي چې خلیل خان د سلطان بهلول د دربار شاعر یوه پښتو رباعي د سلطان په ستاینه کې ویلې وه، چې دغه رباعي به وروسته د خلیل خان په احوال کې راوړل شي، وایي چې سلطان هغه رباعي واورېدله، په ځواب کې یې دا رباعي سم له لاسه وویله:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه
ګوره اورېځې د داد، له پاسه
خول مې د عدل په درو روڼ دی
جهان به زېب مومي زما له لاسه

تاسې چې وروسته د خلیل خان رباعي هم ولوله، د سلطان بهلول د ارتجالي شعر کمال به درته معلوم شي، علاوه پر ادبي ښېګڼو له دې یوې رباعي څخه موږ ددغه پښتانه سلطان فکر هم ځرګندولای شو، چې ده د مملکت د ودانۍ او عمران فکر درلود او په انصاف او عدالت یې حکمراني کوله.

سلطان بهلول د پښتنو د لودي ټبر د شوکت او لوړتیا داستان دویمه پلا تازه کړ او هم دی د پښتو ژبې مربي، شاعر او ادیب و،

ketabton.com - The Digital Library

خو په خواشینۍ سره چې نور اثار یې ورک دي او یوازې یوه رباعي یې د یوې یتیمې مرغلرې په ډول په پټه خزانه کې مومو.

شننه او ارزونه:

که څه هم له سلطان بهلول لودي څخه یوازې همدا یوه څلوریزه تر موږه رسېدلې، خو له دې یوې څلوریزې څخه هم د هغه د شاعرۍ شعري قوت او کمال ښکاري. یو څوک چې تر دې وړاندې شعري تجربه، قریحه او پانګه ونه لري او پر شعري مهارتونو واکمن نه وي، هغه هېڅکله سم له لاسه داسې حلوریزه نه شي ویلای چې هم د ې له حال سره مناسبه وي، هم دې د شاعرۍ ماضي انځور کړي او هم دې شعري ښکلا ولري.

له لغوي پلوه دې څلوریزې کې، (دُر او جهان) دري او (زیب، عدل او ملک) عربي کلمې دي، نور شعر له پښتو کلمو څخه رغېدلی، ځینې نرِه پښتو کلمې چې اوس نه کارول کېږي هم په دې شعر کې خوندي دي، لکه ((راسه، خول)) اوس نه کارول کېږي. په نورو ګڼو روایاتو کې هم د بهلول لودي د پښتو پالنې او عدالت کیسې راغلې دي. د سلطان بهلول لودي په باب په (تاریخ داودي) کې راغلي: ((گویند روزی که بر تخت نشست در ان هفته برای نماز حاضر شد. ملا قادن که یکی از اکابر ان شهر بود، برای خطبه خواندن بر منبر بر امد، خطبه به اتمام رسانید وقت فرود امدن گفت: سبحان الله عجب قومی پیدا شدند نمی دانم پیرو دجال در ایشان باشد زبان ایشان اینست که مادر را مور می گویند و برادر

ketabton.com - The Digital Library

را وروز می گویند ودیه را شور می گویند و سیاه را تور می گویند و دیگر را نور می گویند. در این گفتن سلطان بهلول رومال را بر لب گرفته تبسم کنان گفت: ملا قادن بس کن که ما هم بنده گان خدایم.)) (۱۳۴: ۶۰- ۱۳۵) یانې په ډېر سړیتوب او اوسېله یې پوه کړ. نو په پښتو شعر ویل له پښتو سره د هغه د مینې ثرګندونه کوي. د فورم له مخې دا نظم یوه څلوریزه یا رباعي ده، چې د هغې ټول ارکان یې پوره کړي، رباعي همغه ډول فورم دی چې څلور مسرې ولري، د سر دواړه مسرې یې قافیه لري او د څلورمې مسرې قافیه یې هم د مطلعې قافیه تعقیبوي، د مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي، قافیه په کې حتمي او ردیف په کې اختیاري دی. په دې رباعي کې (راسه، پاسه، لاسه) د قافیې کلمې او (سه سه) یې مشترک غږونه دي، ردیف نه لري، هره مسره یې لس لس څپې ده. د رباعي محتوا د سلطان تېر عدالت او د راتلونکي لپاره نېک عزم ښکارندویي کوي او د یوه هوډمن واکمن نېک تکل څرګندوي.

ketabton.com - The Digital Library

خلیل خان نیازی

د (۸۹۰هـ) حدود

نیازي د پښتنو یوه قبیله ده چې د لودیانو یوه پښه شمېرل کېږي، دوی له لودیانو سره یوځای په هند کې خپاره شوي دي. په افغانستان کې هم په بېلابېلو سیمو لکه کندهار، غزني، کابل، لغمان پروان، کندوز او نورو سیمو کې اوسېږي. له دوی څخه هم په هند کې مشهور جنګیالي او مشران راوتلي دي، د لودیانو او سوریانو په دوره کې یې ډېر مشاهیر درلودل، مثلاً (هیبت خان نیازي) د شېرشاه سوري په وخت کې د ((اعظم همایون)) په خطاب د لاهور حکمران و، نیازیان د لودیانو او سوریانو غښتلي ملګري وو او تراوسه یې هم بقایا په هند کې شته. له دې قبیلې څخه یو تن هم معتمد او ادیب و او پټې خزانې دده یو مدحیه رباعي راوړې ده، پټه خزانه وایي:

((محمد رسول کلاتوال په خپل بیاض کې هسې کښلي دي، چې: په هندوستان د برسات په موسم خلیل خان نیازي هسې رباعي انشا کړه او د سلطان بهلول پادشاه په مخه کې یې وویله)) (۵۱: ۷۸)، دا رباعي په دې ډول ده:

خړې وربځې ژاړي له پاسه

کوېله رږغ کا، بېلتون له لاسه

یه هغه لوني ګوهر په خول ستا

ketabton.com - The Digital Library

دا مرحبا که ستا ، زموږ مواسه

د خليل خان ددې رباعي په ځواب کې پښتون شهنشاه هغه رباعي ويلې ده، چې دمخه دده په احوال کې راغلې. په خواشينۍ سره چې د خليل خان نور اثار زموږ لاس ته نه دي راغلي او داسې ښکاري، چې د سلطان بهلول د دربار پښتون شاعر او د هغه ښه معتمد شخص و.

شننه او ارزونه:

په لوړه رباعي کې خليل خان په ډېر ښه صورت د خپل ممدوح ستاينه د رجوع په صنعت کې کړې ده، لومړی د ورېځې ژړا او د کوېلې د بېلتانه غږ بېانوي، بيا په دويم بيت کې رجوع کوي او د لومړي بيت مطالب نقض کوي، د ستاينې لپاره په بل رنګ هغه مقصد وايي. دده دا رباعي ددې سبب شوه چې سلطان بهلول لودي يې سم له لاسه ځواب ووايي، دا په واقعيت کې يو ډول مشاعره هم ده. په دې څلوريزه کې له (مرحبا) او (کويله) پرته نورې ټولې کلمې پښتو دي (مرحبا) عربي کلمه ده. (کويله) بيا په هند کې يو ډول خوش اوازه مرغۍ ده. (لوني) د پاشلو او ښورولو مانا ورکوي، (خول) تاج ته وايي او (مواس) ساتندوی ته. د محتوايي فورم له مخې دا په مدحيه يا ستاينزو شعرونو کې راځي چې شاعر په کې د خپل ممدوح توصيف کوي. د فورم له پلوه لکه څنګه چې يادونه وشوه دا يوه څلوريزه يا رباعي ده. (پاسه، لاسه، مواسه) يې د قافيې کلمې دي او رديف نه لري. د مسرو د ځينو شمېر يې سره مساوي دی، ياني دا چې هره مسره يې (۱۰) څپې لري. که څه هم د سر لومړۍ مسره يې د اوسني تلفظ له مخې (۹) څپې ښکاري. خو کېدی شي د

ketabton.com - The Digital Library

وخت په تېرېدو سره کوم لفظي بدلون په کې راغلی وي او یا هم د هغه وخت ځپیز تلفظ په بل ډول وي. پر دې ځلوریزې یا رباعي د رباعي فورم ټول شرایط د تطبیق وړ دي.

ketabton.com - The Digital Library

زرغون خان نورزی

د (۸۹۰هـ) حدود

نورزي د پښتنو يوه لويه طايفه ده، چې په فراه، هلمند، هرات، ارزګان او د هېواد په نورو سيمو کې اوسي او زرغون خان په دوی کې يو لوی جنګيالی او اديب سړی تېر شوی دی، د پټې خزانې مولف د دوست محمد کاکړ د (غرغښت نامې) په حواله ليکي، چې زرغون خان اصلاً د نوزاد (زميند اور) و او د قوم مشرتوب يې کاوه، په دغو وختو کې چې د ماورالنهر شيباني خان پر هرات او سيستان يرغل وکړ، نو زرغون خان د وطن له مدافعينو څخه ګڼل کېده او له يرغلګرو سره يې سختې جګړې کړې وې. زرغون خان پر (۸۹۱هـ) هرات، خراسان او عراق (پارس) ته سفر وکړ او چې شيباني خان پر سيستان راغی، نو زرغون خان له خپل قومه سره له وطنه دفاع کوله او خپله ازادي يې ساتله.

داسې معلومېږي، چې زرغون خان يو ملي قايد، د وطن ازاديخواه مدافع او جنګيالی سړی و، علاوه پر دغه د قلم او علم خاوند هم و، لکه د ازادۍ د جګړو پر ډګر چې په مېړانه درېده، دغسې هم د علم او ادب په ميدان کې پوخ شهسوار و، لکه پټه خزانه چې د دوست محمد کاکړ له روايته ليکي: زرغون خان خورا ډېر عمر ژوندی و او د نهايت ضعف او سپين ږيرتوب پر وخت په (۹۲۱هـ) د کندهار په دهراوت کې وفات شوی دی.

ketabton.com - The Digital Library

د زرغون خان دېوان او شعرونه:

زرغون خان د پښتو ژبې ښه شاعر او د دېوان خاوند دی، چې دده دیوان په کجران کې پر (۹۱۲هـ) له (ملا ایوب تیمني) سره و او پر دغه کال چې دوست محمد کاکړ هرات ته ته، هلته یې دا دېوان کتلی و، چې (۳۰۰) پاڼې یې درلودې او دغه سړي په خپل کتاب (غرغښت نامه) کې له هغه دېوانه دا دوه یځ (مثنوي) نقل کړی دی چې د پټې خزانې مولف هم له هغه کتابه را اخیستی دی.

ساقینامه

ساقي پاڅه پياله راکړه
مرور يار مې پخلا کړه
او به تويې په لمبو کړه
اور مې مړ په دې اوبو کړه
پسرلی سو غونچه ګل کا
زلفې تاوې د سنبل کا
بلبلان شور و فغان کا
کړېدن په ګلستان کا
زاهد وځي صومعې څخه
شراب پيري ميخانې څخه
هر سړی په ميو مست دی

ketabton.com - The Digital Library

دې بهار کې ګلپرست دی
په راغو کې سرې لمبې دي
د غټولو ننداري دي
جهان ټول سور او زرغون سو
وچ راغه ښکلی ګلګون سو
سړي ټول شور و شعب کا
یاراني کاندي طلب کا
بهار وخت د یاراني دی
ښه موسم د پیماني دی
نو ساقي پاڅه بهار دی
نن ژوندون سبا رفتار دی
دنیا پاته مور به ځونه
تورو خاورو کې به یونه
پیمانه ډکه له مې کړه
بزم تود په پیاپی کړه
چې یو دم سمه ازاد
ناښاد زړه مې سینه ښاد
ساقي پاڅه وقت د ګل دی
په جوش کې خم د مل دی
وقت د میو د وېشو دی
د پیالو د ډکېدو دی
هغه څوک اوس د پېغور دی

ketabton.com - The Digital Library

چـــې يـــې جـــام تـــش و نســـکور دی

مســـــتان ګـــرځي پـــه بـــاغو کـــې
مســـتي کانـــدي پـــه راغـــو کـــې
لاس پـــــــه لاس دي يـــــاراني کـــا
يـــو پـــه بـــل نـــاز و نخـــرې کـــا
مـــــجنون وصـــــل لـــــه لـــــيلا دی
د جمـــــــال پـــــــه تماشـــــــا دی
نـــه غمجـــن ســـته، نـــه بېلتـــون ســـته
نـــه مهجـــور، نـــه ځيګرخـــون ســـته
تـــــر تـــــا وګـــرزمـــــه راســـه
ســـاقي يـــو ګـــړی پخـــلا ســـه
ماتـــه جـــام د ربـــــــــل ولـــــور را
چـــې يـــو تـــش ســـي ډک يـــې نـــور را
اور مـــې بـــل د زړه پـــــه کـــور کـــړه
لـــه هـــر چـــا هـــر څـــه يـــې تـــور کـــړه
چـــې بـــل څـــه نـــه وي الـــــفت وي
ټولـــــــه مهـــــــر و محبـــــــت وي
ټـــــول اخـــــلاص وي او صـــــــفا وي
تيـــــاره ورکـــــه ســـــي رڼـــــا وي
لـــه زړه کـــم غـــش او دغـــــل ســـي
جهـــان ټولـــه ګـــل او مُـــل ســـي

ketabton.com - The Digital Library

ســــاقي ســــتا مهــــر مطلــــوب دی
نــــو بهــــار ځکــــه مرغــــوب دی

کــــه ســــتا لــــور پــــېرزو نــــه وي
نــــو بهــــار بــــه پــــه څــــه ښــــه وي؟
خونــــد بــــه نــــه کــــار رنــــګ د ګلــــو
بــــې مســــتیو، بــــې لــــه مُلــــو
نــــه بــــه بــــزم پــــه شــــور تــــود ســــي
نــــه نغمــــې نــــه بــــه ســــرود ســــي
نــــو ســــاقي پــــاڅه بهــــار دی
بــــزم تالــــه امیــــدوار دی
یــــاران ناســــت ســــترګې ځلــــور دي
ســــتا د جــــام پــــه امیــــد نــــور دي
تــــه هــــم راســــه عنــــایت کــــړه
بــــزم تــــود د محبــــت کــــړه
لــــه ســــرو ملــــو ډکــــه ډک جــــام کــــړه
د یــــارانو یــــې انعــــام کــــړه
چــــې ســــوړ بــــزم پــــه مــــی تــــود ســــي
د رنــــدانو غــــوږو ســــرود ســــي
د جهــــان ویــــر و غــــم هېــــر کــــا
یــــو دم ښــــه پــــه عشــــرت تېــــر کــــا
چــــې پــــه مــــخ کــــې مــــو بېلتــــون دی

ketabton.com - The Digital Library

شننه او ارزونه:

د زرغون خان د ساقينامې دغه مثنوي، د نهمې هجري پېړۍ له هغو اثارو څخه ده، چې له پارسي سره په ښه ډول د پښتو ژبې اختلاط ښکاره کوي. په دغه پېړۍ کې هغه پښتانه چې په سمو او ښارو کې يې ژوند کاوه، په پوره ډول د پارسي ادب تر اثر لاندې راغلي دي، لکه دا مثنوي چې ګڼ شمېر پارسي او عربي کلمې لري، دغسې هم تخيل او د شاعر د ادا طرز او د کلام نوعيت هم تر يوه حده پارسي ته ورته دی او په دغو وختو کې چې کوم ادبي جريان په منځنۍ اسيا او خراسان کې و، دا ساقينامه يې ښه استازولي کولای شي، د پارسي ژبې په پخوانيو شاعرانو کې مخصوصاً له غزنوي دورې څخه يانې د (۴۰۰هـ) له حدودو، بزمي اشعار او خمريات ډېر شوي دي، اکثر شاعران لکه عنصري، منوچهري، عسجدي او نور د خپلو قصايدو تشبيب او نسيب په بزمي او خمري مضامينو سره کوي، وروسته (سنايي) او نور متصوف شاعران د عرفان په کتوريو کې د وحدت شراب څښي او دا نشه او کيف په عرفاني ډول په خپلو اشعارو کې نغاړي.

دا عرفاني کيف په ډېرو بزمو کې د ميو او رنګينو جامونو په نشه هم اوړي او دغسې خمري اشعار په مثنوي کې په ښه ډول ځای مومي (نظامي ګنجوي) ډېرې ساقينامې لري، (عمر خيام) په خپلو رباعياتو

ketabton.com - The Digital Library

کې د خمري اشعارو یوه ډېره ښه نمونه دنیا ته پرېږدي، په پای کې په مثنوي سبک کې(ساقي نامه) ویل یو بېل فن ګرځي، په پارسي ادب کې یو مخصوص رنګ مومي او شاعران یې تقلید کوي.

عبدالنبي فخر الزماني چې د پارسي ژبې ساقي نامې یې سره یوه ځای کړې دي (۱۰۲۸هـ) یو غونډ کتاب یې د (میخانې) په نامه څنې ترتیب کړی دی او د نظامي، عراقي، خسرو دهلوي. خواجو، حافظ، جامي او نورو پارسي شاعرانو ساقي نامې سره یوځای کوي، چې ځینې له دغو ساقي نامو بېل بېل کتابونه ګڼل کېږي او د ظهوري تهراني (۱۰۲۵هـ مړ) ساقي نامه تقریباً زر بیته ده.

په دغو ساقینامو کې د شعراوو لار دا وه چې دوی به له ساقي څخه د سرو میو آرزو کوله، د ساقي، جام، صراحي او میو صفات به یې بیانول، د دنیا بې وفایي او په خوښۍ سره یو څو ورځې ژوندون تېرول او بزم په میو تودول، د ساقینامې عمومي مضمون و. شاعر به په سپک مثنوي فورم کې دا مطالب لیکل او اثرناک الفاظ او کلمات به یې په کې استعمالول.

لنډه یې دا چې عجمو شاعرانو د عربو د خمریه اشعارو تقلید وکړ او ورو ورو د (ساقي نامې) ویلو سبک په پارسي ادب کې پیدا شو، د نورو اسیایي ژبو شاعرانو یې هم تعقیب وکړ، خو په ساقینامو کې د شاعر مهارت او استادي دا وه چې د مستۍ احوال تصویر کړي او د مستانو په شان خبرې وکړي، د استادانو ساقینامې ټولې له مستۍ، وجد او ذوقه ډکې دي او هغه شاعران چې په ساقینامه کې مستي نه کوي او د عاقلانو په څېر ګڼه وي، د دوی ساقینامې د ادب له پلوه ښې نه ګڼل کېږي.

ketabton.com - The Digital Library

په پارسي ساقينامو کې که څه هم د (ظهوري) ساقينامه خورا مفصله او هم خوږه ده، د مستۍ او ميخورۍ مختلف مناظر ښيي، خو کلام يې د مستانو په څېر نه دی. د مستانو خبرو ته نه دی ورته او د يوه نارمل سړي وينا ده، نو ځکه دده ساقينامه هم عمومي مقبوليت نه لري او دده زر بيته د خواجه حافظ تر (۶۰) بيتو نه درنېږي.

زرغون خان هم په دې پښتو ساقينامه کې د استادانو پر لار تللی او مستانه وينا يې کړې ده، دده شعر روان او خبرې يې هم د مستانو په څېر دي، ځکه نو ده ته يو کامياب او پوخ ساقينامه ويونکی وايو او دا ساقي نامه هم د پښتو له پخو اشعارو څخه ګڼو، ځکه چې ده په خپل شعر کې د احساساتو څپې، ښکلا غوښتنه او هم د عباراتو رواني، رشاقت او خوږ سلاست سره يوځای کړي دي او په دې ټولو شيانو کې کامياب دی. لکه څنګه چې مو دمخه يادونه وکړه، په دې مثنوي کې د دري او عربي ژبې خپل خپل اغېز پروت دی، (فغان، ګلستان، ميخانه، مې، بهار، ګلپرست، جهان، ګلګون، بهار، موسم، پيمانه، رفتار، پيايي، نابينا، جوش، تماشا، ځيګرخون، مهر، مرغوب، پيرزو، سرود، اميدوار، اميد، رند) او ځينې نورې دري کلمې او همدا راز يو شمېر يې پښتو او دري ګډې کلمې دي، پر دري سربېره عربي کلمې هم په کې زياتې دي، لکه (ساقي، زلف، زاهد، صومعه، شراب، شعب، طلب، بزم، وقت، ناز، مجنون، ليلا، وصل، جمال، مهجور، الفت، محبت، اخلاص، صفا، مطلوب، عنايت، انعام، عشرت) او ځينې نورې عربي کلمې دي. د دومره ګڼو دري او عربي کلمو له شتوالي څخه دا ښکاري چې دامهال پر پښتو ادب ددې ژبو خپل خپل اغېز پروت و. متروکې کلمې په کې نه شته، يوازې د (رېل) کلمه چې (د مهربانۍ او رواداري) مانا ورکوي، اوس

ketabton.com - The Digital Library

نه کارول کېږي. د فورم له مخې دا د مثنوي ټول شرايط پوره کوي، هم يې د کميت او هم يې د محتوا د کيفيت له پلوه د مثنوي د فورم ټول شرايط پوره کړي دي. د مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي دی، هره مسره يې (۸) څپې لري، ځينې بيتونه يې د نورو مثنويانو په شان رديفونه لري او ځينې نور يې پر قافيه پای ته رسي. د محتوا له مخې لکه څنګه په پيل کې ورته اشاره وشوه دا يوه ساقينامه ده، په دې مانا چې محتوا يې پر خمريه مسايلو، ګل او مل راڅرخي.

ketabton.com - The Digital Library

زرغونه کاکړ

د (۹۰۰هـ) حدود

د پښتو شعر په تاریخ کې دا لومړۍ ښځه ده چې موږ یې پېژنو او د شاعرانو په ډله کې په لومړي کتار کې دربېږي. که څه مېرمنو په پښتو ولسي ادبیاتو کې زیاته ونډه لرلې ده، خو په لیکلي ادب کې یې ډېرې بېلګې تر دې دمه نه دي ترلاسه شوي. یو شمېر ادبپوهان په دې نظر دي چې «د فولکلوري ادب په تخلیق کې د پښتنو مېرمنو برخه تر نارینه وو څخه زیاته ده، خو څرنګه چې د دوی تخلیق کارو نومونه معلوم نه دي، نو له دې کبله د ادب دا دومره پراخه میدان د څېړونکو د مطالعې او تحقیق په دوران کې د کومې خاصې پښتنې ادیبې، شاعرې یا څېړونکې نوم ته نه شي منسوبېدی.» (۲۹: ۲۲) دوی لنډۍ، د میندو سندرې، د واده سندرې، ساندې، نیمکۍ، کاکړۍ، بابولالې، فالونه، چیغان، د اتڼ نارې تر ډېره حده د مېرمنو د فکر، درد، سوز، انګېزو او فکر محصول ګڼي.

په پښتو ادب کې زرغونه کاکړه لومړنۍ پښتنه مېرمن ده چې په پښتو لیکلي ادب کې یې د کلام بېلګه تر موږه رارسېدلې ده.

دا شاعره مېرمن د کندهار د پنجوایي وه، د پلار نوم یې (ملا دین محمد کاکړ) و او دې د خپل عصر مروج علوم زده کړل، د

ketabton.com - The Digital Library

فصاحت احکام یې ولوستل او د فصحاوو اشعار او اثار یې وویل.
زرغونه د سعدالله خان نورزي په نکاح کې وه، د علم او هنر او تورې خاوندان زامن یې درلودل، دې مېرمنې د خپل عصر په شاعرانو کې شهرت درلود او ددې اشعار به یې لوستل. زرغونې پر (۹۰۳هـ) د شیخ مصلح الدین سعدي پارسي بوستان په پښتو شعر ترجمه کړ. دا مېرمن علاوه پر شعر او ادب د ښه خط خاونده هم وه او د خط ډېر اقسام یې لیکلای شول، داسې خوش خطه وه چې کاتبانو به یې له خطه زده کړه کوله او لکه د پټې خزانې مولف چې لیکلي دي: دې په خپل ښه خط خپل پښتو کړی بوستان کښلی و چې مرغلرو یې خط ته عاجزي کوله.

د زرغونې کاکړ شعرونه: د پټې خزانې په روایت زرغونې غزلیات او د اشعارو نور اقسام هم درلودل، چې په فصحاوو کې مشهوره وه، خو په خواشینۍ سره چې له هغو څخه اوس کومه نمونه نه لرو، یوازې د هغې پښتو بوستانه ی‌و حکایت د پټې خزانې مولف رانقل کړی، چې د زرغونې د کلام سلاست او متانت ځنې ښکاري.

که مور په پښتو ادب کې د اخلاقي شاعرانو لپاره یوه مخصوصه ډله ومنو نو زرغونه به له خپل بوستانه سره د هغو په سر کې ولاړه وي، ځکه چې تر دې دمخه یو اخلاقي شاعر چې مستقل اثر ولري، مور ته نه دی معلوم او زرغونه د شیخ سعدي د بوستان په منظومه ژباړه د اخلاقي شاعرانو له ډلې څخه بللای شو.

ketabton.com - The Digital Library

هغه حکایت چې زرغونې ژباړلی او د زرغونې له بوستانه پاتې دی، دادی:

اوربدلي مې قیصه ده | چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار | بایزید چې و رویدار
له حمامه راوتلی | په کوڅه کې تېرېدلی
ایرې خاورې چا له بامه | راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر یې سو ککړ | په ایرو په خاورو خړ
بایزید په شکر کښنو سو | د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه وړیم د بل اور | چې په اور کې سم نسکور
له ایرو به څه بد وړمه | یا به لر شکوه کومه
هو پوهانو ځان ایرې کړ | له لوینې یې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته ګوري تل | خدای ته نه سي کړای کتل
لویي تل په ګفتار نه ده | لو خبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا | تکبر به دې تل ځوړ کا.

شننه او ارزونه:

د زرغونې کاکړ ددې حکایت له مخې لازمه ده چې د پښتو ادب په لرغونې دوره کې د پښتو حکایتي اثارو ته هم لږ تم شو.

د زرغونې کاکړ له دې حکایت سره په پښتو کې د حکایتي اثارو لړۍ هم پیلېږي، له اصطلاحي پلوه ځینې په دې نظر دي چې

ketabton.com - The Digital Library

حکایت د لنډې کیسې داسې یو ډول دی چې په هغه کې اخلاقي درسونه یا مسایل نغښتي وي، دا درسونه یا مسایل د حکایت په وروستۍ برخه کې لوستونکو ته په ډاګه کېږي. د حکایت کرکترونه یا شخصیتونه سړي، ځاروي یا بې روحه شیان وي، کله چې حیوانات د حکایت د شخصیت په توګه ځرګندېږي، نو د انسان په شان خبرې کوي او له خپل ځانه انساني احساسات ځرګندوي، حکایتونه معمولاً په داسې ډول لیکل کېږي چې لوستونکی په اسانۍ سره پر هغو پوهېدلای شي. هغه ادبیات چې په حکایاتو کې کارېږي، هغو ته تعلیمي ادبیات هم وايي.

د زرغونې کاکړ حکایت هم داستاني بڼه لري او د حکایت له تعریف سره سم پوره حکایت ګڼل کېږي. حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې معمولاً په منظوم ډول افاده کېږي، خو دا په دې مانا نه ده چې نثري حکایتونه نه شته، په کلیو او بانډو کې له پخوا زمانو څخه ګڼي حکایتونه، کیسې یا داستانونه وو چې خوله په خوله له یوه پښته بل ته لېږدېدلي دي.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې لږ تر لږه موږ دوه داسې اثار لرو چې داستاني بڼه لري او د حکایتي یا کیسه ییز بیان لرونکي دي، په دې کې یو په خپله د زرغونې کاکړ حکایت دی او بل د دوست محمد کاکړ (غربتنامه) ده چې هغه هم په مثنوي فورم کې ویل شوې او حکایتي بڼه لري.

ketabton.com - The Digital Library

له لغوي پلوه د زرغونې کاکړې دا نظم له پښتو، دري او عربي کلمو څخه رغېدلی دی. دري کلمې په کې کمې (رویدار، گفتار) دي او کومه بله مشترکه کلمه که لري (قوم، له ((با)) پرته یزید، شکر، شکوه، تواضع او تکبر) بیا عربي کلمې دي، نور ټول نظم له پښتو کلمو څخه جوړ شوی. ژبه یې روانه، خوږه او پسته ده، همغه کلمې چې په دې نظم کې کارېدلي اوس هم په ژبه کې کارېږي، متروکې کلمې په کې نه شته. د فورم له مخې دا یوه مثنوي ده چې هر بیت یې ځانگړې قافیه لري، ځینې بیتونه یې ردیفونه هم لري. ټوله مثنوي (۱۲) بیته ده. د مسرو د قافیو شمېر یې سره مساوي، هره مسره ی‌ې (۸) (۸) څپې لري. یو روان، سلیس او خوږ شعر دی چې په مانا او تلفظ دواړو کې یې څوک له ستړیا او خنډ سره نه مخامخېږي او په اسانۍ سره ترې خوند او لذت اخیستلای شي. که د زرغونې کاکړې دېته ورته د کلام نورې بېلگې ترلاسه شوې وای، نو د پښتو ادب لمن به پرې ډېره ښکلې شوې وای.

ketabton.com - The Digital Library

رابعه

د (۹۲۰هـ) حدود

تر زرغونې کاکړ وروسته بله شاعره مېرمن رابعه ده، چې دا هم په هغه عصر په کندهار کې اوسېدله. ددې شاعرې نور احوال موږ ته نه دي ښکاره، د پټې خزانې مولف يې په لنډ ډول هسې معرفي کوي، ((حال ددې شاعرې ماته نه دی معلوم سوی، خو لږ څه چې ښکاره ده، هغه هسې ده چې دا شاعره د قندهار وه او په دوران د محمد بابر پادشاه يې ژوند کاوه.)) (۵۱: ۱۹۴)

پټه خزانه رابعه د ډېرو اشعارو خاونده ګڼي، يو دېوان يې هم درلود ، خو په خواشينۍ سره چې ددې له اشعارو څخه بله نمونه نه ده ليدل شوې، يوازې د هغه کتاب مولف د خپل ملګري (محمد طاهر جمريانې) له خولې دغه رباعي رانقلوي:

ادم يـې مځکې وته راستون کـا
پـه اور د غم يې سوی لړمون کـا
دوزخ يې روغ کا، پرمخ د مځکې
نـوم يې د هغه دلته بېلتون کـا

شننه او ارزونه:

له دغې يوې رباعي څخه چې د رابعې له کلامه موږ ته پاتې ده، دومره معلومولای شو چې رابعه د پښتو د لومړنۍ ادبي دورې د

ketabton.com - The Digital Library

وروستۍ برخې ښه شاعره ده او په کلام کې یې جزالت او سلاست دواړه لیدل کېږي او ښايي چې اشعار به یې هم عشقي وو او دېوان به یې د پښتو له ښو اثارو څخه و.

د رابعې دا څلوریزه له لغوي پلوه له سوچه پښتو کلمو جوړه ده، یوازې (ادم) او (دوزخ) یې عربي کلمې دي، د هجران د سوز او درد تصویر په کې انځوروي، لکه څنګه چې یادونه وشوه دا نظم د فورم له مخې یوه رباعي یا څلوریزه ده. (راستون، لړمون او بېلتون) یې د قافیې کلمې دي، (کا، کا) یې ردیف دی، د جوړښت له مخې د څلوریزې یا رباعي ټول خصوصیات پوره کوي، هره مسره یې (لس) (لس) څپې لري.

(زرغونه کاکړ) او (رابعه) د پښتو ادب په لرغوني دوره کې هغه ښځمنې شاعرانې دي چې تر موږه یې د کلام بېلګې رارسېدلې دي، تر دې وروسته بیا مېرمن نېکبخته ده چې پر خپل ځای به پرې بحث وشي، تر دې دريو شاعرانو زیاتې د نورو ښځینه شاعرانو څرک نه لګي، خو دا په دې مانا نه ده چې په لرغوني دوره کې دې نورې ښځینه شاعرانې هېڅ نه وي، لکه څنګه چې د بېلابېلو عواملو له امله په لرغوني دوره کې موږ خپله زیاته ادبي پانګه له لاسه ورکړې، نو ددې اټکل هم کېدی شي چې په دې دوره کې به د نورو ادبي اثارو په شان د ښځمنو شاعرانو ادبي پانګه هم له لاسه وتلې وي. خو د زرغونې کاکړې او همدارنګه د رابعې او مېرمن نېکبختې له دې شعري بېلګو څخه دا جوتېږي چې پښتنو مېرمنو هم پښتو ادب ته ډېر څه ورکړي، خو د زماني ناخوالو د هغو یوه زیاته برخه له موږه مروړلې ده.

ketabton.com - The Digital Library

دوست محمد کاکړ

د (۹۲۰هـ) حدود

دوست محمد د (بابړ خان کاکړ) زوی دی، چې د کاکړستان په ژوب کې اوسېده، دده پلار هم عالم او شاعر سړی و، چې يو کتاب يې د ((تذکره غرغښت)) په نامه نظم کړی و، دوست محمد علم او ادب له پلاره په ارث وړي وو او د کاکړو د علمي او ادبي (عشيرې) يو پخوانی اديب دی.

دی پر (۹۱۳هـ) له ژوبه هرات ته ولاړ او هلته يې د (کاکړ بابا) زيارت وکړ، پر (۹۲۹هـ) يې خپل يو کتاب ((غرغښت نامه)) نظم کړ او د غرغښت نيکه احوال يې په کې په مثنوي وليکه.

لکه پټه خزانه چې ليکي: د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) هغه حکايات وو چې بابړخان د ((تذکره غرغښت)) په نامه نظم کړي وو، خرنګه چې هغه کتاب ورک شوی و، نو دوست محمد د ((غرغښت نامې)) په نوي نامه بيا وپېودله. دا کتاب په لږ وخت کې د پښتنو په ادبي محافلو کې مشهور شو، خرنګه چې اخلاقي منظومې يې لرلې، نو يو درسي او تدريسي کتاب ګڼل کېده او پښتنو هلکانو به درس کې لوست. په کندهار کې د پټې خزانې د مولف کورنۍ چې يو باذوقه ادبي کهول و، دوی هم ددې کتاب نسخې د کوږک غره په (توبه) کې ميندلې وې او په کورنيو مکتبو کې يې د درسي کتاب په توګه هلکانو ته لوست، داسې ښکاري چې (غرغښت نامې) د غرغښت نيکه له احواله زيات ځينې نور مضامين هم درلودل، لکه خرنګه چې د زرغون خان ساقينامه چې دمخه يې يادونه وشوه، هم د پټې خزانې مولف له ((غرغښت نامې)) څخه

ketabton.com - The Digital Library

را نقل کړې ده او هم دا لاندې حکایت په کاکړ پورې چې د غرغښت له اولادې څخه دی، اړه لري، څرنګه چې اوس ددغه کتاب نسخه نه شته، نو تر دې زیات نور څه نه شو پرې ویلای.

((غرغښت نامه)) د پښتو ژبې په اخلاقي شاعرۍ کې د زرغونې تر بوستان راوروسته ډېر پخوانی کتاب دی، له دغه یوه حکایته چې پټې خزانې ځنې رانقل کړی دی، معلومېږي، چې لنډه مثنوي وه او ژبه یې هم سلیسه او روانه وه:

حکایت له غرغښت نامې څخه

له نیکانو روایت دی — هسې توګه حکایت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی — چې یې فیض تل جاري دی
د نیکونو له خولې وایي — چې منښت یې راته ښایي
چې کاکړ نیکه زاهد و — لوی څښتن له تل عابد و
تل تر تل یې عبادت کا — پر دې لیار یې ریاضت کا
شپې یې روڼې په لمانځووې — په ژړا و په ناروې
نه یې خوب نه یې خوراك و — عبادت یې ژوندو ژواك و
چې به کېناست په لمانځنه — یا به کېوت په ستاینه
ورځ یې ټوله په قعده وه — شپه یې هم یوه سجده وه
تل یې سیر د لاهوت کا — په یوه ګوله یې قوت کا
غرق به تل په ذکرالله و — هر سبا او هر بېګاه و
یوه شپه یې عبادت کا — پر ګناه یې ندامت کا
سترګې پټې سوې له خوبه — په شپو شپو یې و ویښتوبه
هسې خوب یې ولید ګرانه — چې غرغښت ښیي پنهانه
وایي ای کاکړه زویه — له تا خوښ یمه نېکخویه
ستا قدم زما پر لار دی — ماسوا کې دې قرار دی
شپه و ورځ دې ده لمانځنه — د څښتن عبادت کړنه.
ولې پاته له تا نور دي — شپې او ورځې دې په کور دي
څه جهاد کړه پر تا فرض دی — دا هم ستا د غاړې قرض دی
یوه ورځ جهاد افضل — تر کلو کلو لمانځل
څوك چې تل لمنځ و روژه کا — په جهاد به یې پوره کا
لومړی شرط د دین همدا دی — بیا خدمت د خلق الله دی
له تا پاته دواړه دي نه — ځان خبر کړه ښه له دینه

ketabton.com - The Digital Library

تــــوره واخلـــه مجاهـــد شـــه   د لـوی خدای د دیـن قاصـد شـه
د خـدای نـور پـر جهـان خپـور کـړه   دا خـدمت یـې پـه ځـان پـور کـړه
چــې دې بشـــپړ عبـــادت ســـي   ځان دې خلاص لـه معصیت سي
چـې لــه خوبــه ویښ کــاکړ ســو   د غـــزا پـــر خـــوا نـــومړ ســـو
زغــره خــول یــې اراســـته کــړل   د غـــزا غشـــې تېـــره کـــړل
هــرات خــوا تــه پــه تلـو تلـو سـو   د سـلطان غیـاث لـه ملـو سـو
وې کـــــړه هـــــورې جهادونـــــه   د سـلطان مـل سـو پـه ملونـه
ځـــو هـــورې تـــر دنیـــا تېـــر ســـو   د غازیـانو پـه ټـول شـمېر سـو
چـې یـې هلتـه هـم وفـات سـو   ښـخ پـه خـاورو د هـرات سـو
مېـــړه هســـې ژونـــدون کانـــدي   مـري د خـدای پـه رضـا بانـدې

شننه او ارزونه:

دا یو ټوټه چې له غرغښت نامې ځخه زموږ په لاس کې ده، د پښتو د اخلاقي شعر غوره نمونه ګڼل کېږي. د منځنۍ اسیا په شاعرۍ کې اخلاقي برخه له پخوا ځخه ګډه ده، هر شاعر که ځه هم اساساً بزمي یا رزمي وي، په شعر کې اخلاقي پانګه لري، د پارسي شاعرانو په لومړنیو اشعارو کې هم اخلاقي ټوټې شته.

له اکثرو پخوانو شاعرانو لکه ابو سلیک (د ۲۷۰هـ حدود) شهید بلخي (د ۳۰۰هـ حدود) رود کې (د ۳۰۰هـ حدود) او نورو ځخه اخلاقي ټوټې او اشعار رانقل شوي دي، د فردوسي شهنامه هم غوره اخلاقي پانګه لري، اما په مستقل ډول د پارسي پخوانی

ketabton.com - The Digital Library

شاعر چې اخلاقي مستقل کتاب یې نظم کړ، ابو محمد بدیع بلخي دی، چې د سلطان محمود معاصر دی، د (۴۰۰هـ حدود) دې سړي د (نوشیروان پندنامه) په پارسي نظم کړه او تر ده وروسته سنایي غزنوي، نظام گنجوی، ناصر خسرو، علوي او نور ډېر شاعران راغلل او په خپلو اشعارو کې یې اخلاقي برخه ډېره کړه، د سنایي غزنوي (حدیقة الحقیقه) د اخلاقو او تصوف پوخ او بې مثاله اثر دی، د ناصرو خسرو (روشنایی نامه) او (سعادت نامه) هم په فلسفي اخلاقي رنګ کې د پارسي ژبې ډېر ښه اثار دي، خو د شیراز شیخ سعدي په خپلو دوو کتابو (گلستان او بوستان) دا بڼ هسې ښکلی او تازه کړ، چې د اخلاقي شاعرۍ دوه شهکاره گڼل کېږي.

په پښتو شعر کې هم یو اخلاقي مستقل کتاب ښایي چې دغه ((غرغښت نامه)) وي او ددې کتاب له وجوده موږ څرک ایستلای شو، چې د پښتو اخلاقي شاعرۍ هم په پخوانۍ دوره کې رواج درلود او له دې پلوه هم دا ژبه بې پانګې نه ده، څرنګه چې عموماً د پارسي ژبې اخلاقي اشعار د مثنوي په ډول دي، نو ((د غرغښت نامې)) مولف هم خپل کتاب په مثنوي کې پیودلی دی او وروسته چې په پښتو کې هم ځینې مستقل اخلاقي کتابونه نظم شوي دي، په مثنوي فورم کې دي. ددې کار یو علت شاید دا وي چې د مثنوي فورم په اسانۍ سره د زیاتو مطالبو او پیغامونو د ځایونې ظرفیت لري.

ketabton.com - The Digital Library

له دغې یوې بېلګې څخه چې له ((غرغښت نامې)) څخه پاتې ده، داسې ښکاري، چې د کتاب ژبه ډېره روانه وه او مقاصد یې هم لنډ لنډ ادا شوي دي، حشو او زواید نه لري، له ابهامه خالي شعر دی او دا هم ښکاره کوي، چې په دغو وختو کې ډېر پارسي او عربي کلمات په پښتو ادب کې داخل شوي او د تابعیت حق یې پوره موندلی و.

د زرغون خان ساقي نامه خو تاسې ولوستله، هغه د هلمند او ارغنداو د غاړو او ورشوګانو ژبه وه، څرنګه چې له پارسي ژبې سره نږدې او ګاونډۍ وه، باید هم د پارسي اثر پر لوېدلی وای، خو ((غرغښت نامه)) په ژوب او د سلیمان د غره په لمنو کې نظم شوې ده، خو سره له دې هم د هغې ساقینامې له ژبې سره څه ښکاره فرق نه لري او له دې څخه نتیجه اخلو چې په دغو وختو کې د پښتنو اختلاط ډېر شوی او ژبې یو متحد او مثبت ادبي معیار موندلی دی.

البته ددې خبرې یادول هم ضروري دي، که څه هم دا مهال د پارسي ادب لمن ډېره پراخه شوې وه او پر پښتو ادب یې له ژبني او محتوایي پلوه اغېز درلود، خو په (غرښت نامه) کې د پارسي ژبې ژبنی اغېز ډېر نه ښکاري، یوازې درې څلور پارسي کلمې په دې مثنوي کې تر سترګو کېږي، لکه (جهان، اراسته، پنهان) او ځینې نورې سره مشترکې کلمې، خو د عربي ژبې د کلمو کمی په کې نه شته. څرنګه چې دا شعر اساساً دیني محتوا لري، نو د دیني محتوا د بیان لپاره عربي کلمو ته زیاته اړتیا ده، نو ددغسې اړتیا

ketabton.com - The Digital Library

لپاره لیکوال، ناظم یاشاعر شعر اړ دی چې د خپل پیغام د بیان لپاره له همدې کلمو څخه ګټه پورته کړي، په دې نظم کې (روایت، حکایـت، نورمحمـد ، راوي، فـیض، زاهـد ، عابـد ، عبـادت، ریاضت، قعده، سجده، لاهوت، قوت، غرق، ذکرالله، سلامت، جهـاد ، فـرض، قـرض، افضـل، شـرط، دیـن، خـدمت، خلـق الله، مجاهد ، نـور، خدمت، معصیت، غـزا ، سلطان، غیـاث، وفـات، رضا) او ځینې عربي کلمې دي، یانې د ټول نظم نږدې پنځه لس سلنه.

پر دې نظم د مثنوي فورم پوره د تطبیق وړ دی، ټوله مثنوي (۳۳) بیتونه لري، ځینې بیتونه یې د نورو مثنویاتو په شان قافیه او ردیف دواړه لري او ځینې یې په قافیې پایته رسي. د مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي دی؛ هره مسره یې (۸) څپې لري. مشترک وزن تعقیبوي، روان، ساده او عامه فهمه نظم دی، محتوا یې دیني اخلاقي مسایل دي چې له سره تر پایه همدا یوه موضوع رانغاړي.

ketabton.com - The Digital Library

شیخ عیسی مشواڼی

(۹۴۷هـ) حدود

مشواڼي د پښتنو يو قوم دی چې د کاکړو يوه پښه ګڼله کېږي، ي‍وه برخه يې په کونړ، د کابل په کوهدامن او نورو سيمو کې اوسي، نور شاوخوا سوداګري کوي او له پخوا څخه د هند په لتو کې هم خپاره شوي دي.

شيخ عيسی هم له دې قومه د پښتو ادب د لرغونې دورې د وروستي پړاو شاعر دی، چې د شېرشاه سوري پښتانه شهنشاه معاصر و، نعمت الله هروي په (مخزن افغاني) کې دده د ژوندانه بيان ليکي، چې د هند په (داملة) کې اوسېده او هلته يې مځکې او پټي درلودل، شېرشاه ته چا وويل چې شيخ عيسی شراب خوري، خو د شېرشاه سړی چې ورغی په صراحي کې شيدې وې.

د شيخ عيسی احوال د پټې خزانې مولف هم کټ مټ له (مخزن افغاني) څخه نقل کوي او وايي چې دی لوی ولي و او د خدای په توحيد کې يې په پښتو، پارسي او هندي شعرونه ويل.

دده نور احوال موږ ته نه دي معلوم، خو چې شېرشاه سوري پر (۹۴۷هـ) د هند پر تخت کېنستلی دی، نو موږ د شيخ عيسی د ژوندانه وخت تر (۹۰۰هـ) وروسته ټاکلای شو.

ketabton.com - The Digital Library

د شیخ عیسی شعرونه:

مخزن افغاني د شیخ عیسی پښتو، پارسي او هندي یو یو شعر رانقلوي، خو په خواشینۍ سره دغه اشعار کابتانو مسخ کړي دي. په ښه ډول نه ویل کېږي، د پټې خزانې مولف هم له مخزنه دده یو پښتو شعر دا سې رانقل کړی دی:

په خپله کار کړې، خپله انکار کړې
کله بادار یې کله مې خوار کړې
ته خو قادر یې! په صفتونو
کله مې نور کړې کله مې نار کړې
«عیسی» حیران دی په دې شیونو
کله مې یار کړې کله اغیار کړې.

شننه او ارزونه:

له دغو بیتونو څخه ښکاره ده، چې شیخ عیسی له پخو متصوفینو څخه و او په هغه شان وینا لري، لکه د هرات خواجه انصاري او نور عارفان چې له خدایه سره راز او نیاز کوي.

د نعمت الله له لیکنې څخه معلومېږي چې شیخ عیسی یوه «رساله» درلوده چې د دریو ژبو اشعار یې په کې لیکلي وو، چې له هغو څخه یې یو پښتو لوړ شعر، یو پارسي بیت او څو هندي اشعار دي په مخزن کې نقل کوي او په دې ډول شیخ عیسی له هغو پښتنو

ketabton.com - The Digital Library

څخه دی چې خپله ژبه يې په هند کې هم ساتلې وه او په دغه دور کې د يو ګډ افغاني او هندي ثقافت ممثل و. داسې ښکاري چې د شيخ عيسى پورتنى شعر هم پوره نه دی رانقل شوی، کېدی شي د اوږده شعر يو بند يې رانقل شوی وي، ځکه له دې شعره داسې ښکاري چې نورې برخې به يې هم وي. شعر له مانا ډک ښکاري، نو د مانا د پوره بيان لپاره د نظم امتداد ته اړتيا احساسېږي. که څه هم د نظم په وروستۍ برخه کې (عيسى) خپل نوم هم راوړی او دا کار معمولاً د شعر په وروستي بند يا بيت کې ترسره کېږي، خو په ټوليز ډول چې موږ دې درې بيتيز شعر ته ګورو او د هغه مانا ته، نو داسې ورڅخه ښکاري چې مانا ټوله نه ده خلاصه شوې او کېدی شي نورې برخې يې وي چې نقلوونکي نه وي رانقل کړې. په دې شعر کې له لغوي پلوه (بادار) د پارسي ژبې کلمه ده. (انکار، قادر، صفت، نور، نار او اغيار) عربي کلمې دي، څرنګه چې دا نظم شپږ مسرې لري د کوم کوټلي او خاص فورم بڼه نه راخپلوي، د غزله فورم ته هم په بشپړ ډول ځکه نه ورداخلېږي چې د بيتونو شمېر يې د هغه تر معمول تعريفه کم دی. د سر لومړی بيت يې مقفی دی، د دوو نورو بيتونو قافيه يې هم د سر بيت قافيه تعقيبوي. (انکار، خوار، نار او اغيار) يې د قافيې کلمې دي، (کړې کړې) يې رديف دی. که چېرې د بيتونو شمېر يې په همدې ډول غځېدلای وای او همدا وزن و اهنګ يې تعقيب کړی وای، نو کېدی شي د ماتې غزلې بڼه يې خپله کړې وای. ماته غزل دېته وايي چې يوه مسره يې په واقعيت کې په منځه ملا کې نيمه وي، يانې دا چې د مسرې ټولې څپې يې د اهنګ له

ketabton.com - The Digital Library

پلوه پر دوو برخو وېشل کېږي. نیمې یوې او نیمې بلې خواته پاتې کېږي، تر نیمایي پورې وزن یا اهنګ ځي بیا خنډ یا ځنډ واقع کېږي او بیا نیمایي اهنګ د مساوي څپو په شمېر سره جوړېږي، نو دېته ماته غزل وايي. دلته هم وګورئ همدا حالت دی (په خپله کار کړې) تر دې ځایه (۵) څپې یو اهنګ دی بیا لږ وقفه (خپله انکار کړې) د هغه په تعقیب بل اهنګ دی چې دا هم پنځه څپې دي، نورې (۵) مسرې هم همدا حالت لري. (کله بادار یې)، (کله مې خوار کړې)، (ته خو قادر یې)، (په صفتونو) (کله مې نور کړې)، (کله مې نار کړې)، (عیسی حیران دی)، (په دې شیونو)، (کله مې یار کړې) او (کله اغیار کړې). ټول یو شان قاعده تعقیبوي، یانې دا چې هره مسره یې پر ملا ماته ده، نو ځکه ورته ماته غزل وايي. که دې نظم ترپایه د غزل بیتونه پوره کړي وای، نو د ماتې غزلې تر قاعدې لاندې راتله.

ketabton.com - The Digital Library

شیخ بستان بړیڅ

د (۹۶۰هـ) حدود

شیخ بستان د پښتنو لـه ادبي او روحاني نومیالیو څخه دی او پلا ریې د کندهار په (ښوراوک) کې اوسېده، چې نوم یې (محمد اکرام) او روحاني سړی و، دی قوماً بړیڅ و، له ښوراوکه ولاړ د هلمند پر غاړه یې درویشانه ژوند کاوه او پر عبادت به بوخت و. بستان له خپله پلاره فیض وموند او د ځوانۍ په عمر کې هند ته ولاړ او په سیر او سیاحت مشغول شو.

دې افاقي سیر زموږ شاعر پوخ کړ او د فطرت پر مطالعه بوخت شو. شیخ بستان د پښتو ژبې شاعر، لیکوال او مولف دی، چې مورخان یې ښه پېژني او دده روحاني شهرت هم تر ادبي خوا لږ نه و، نعمت الله مورخ لیکي:

((په ځوانۍ کې له روهه هندوستان ته راغی، په سمانه کې مېشت شو او د تجارت په لباس کې یې ځان پټاوه، تل به یې حزین صورت ویل او خلک به یې په دردناک حالت ژړول.))

د مخزن له دې بیانه زموږ د شاعر اخلاقي هویت ښه ښکاري او دا څرګندوي چې شیخ بستان سیاح او ګرځند سړی و او د عمر تر پایه هم پر سیاحت بوخت و، نعمت الله د عمر په اخر کې د بستان ملګری و او له ده څخه یې خوارق لیدلي وو، دی وایي چې د دریاب په سفر کې د بستان مل وم، چې د ګجرات احمداباد ته راغلو، شیخ

ketabton.com - The Digital Library

راته وويل چې زما عمر تمام دی او هم دلې د جمعې پر ورځ چې د ربيع الثاني (۱۱)مه وه، پر (۱۰۰۲هـ) کال د اسهال په مرض د ماسپښين تر لمانځه وروسته مړ شو او هم هورې ښخ شوی.

تاليف او شعرونه:

شيخ بستان که څه هم پر کور ناست سړی نه و او عمر يې په سير او سياحت تېراوه، خو بيا هم کوم وخت چې د جهان له مطالعې فارغ شوی دی، نو يې قلم را اخيستی او په پښتو يې ښه اثار ليکلي دي.

ترمرګ څلور کاله دمخه دی پر (۹۹۸هـ) کال خپل وطن ته راغی او د خپلو مطالعاتو نتايج يې په يوه کتاب کې راټول کړل چې نوم يې((بستان الاولياء)) و.

د پټې خزانې له بيانه ښکاره ده، چې دا کتاب هم د روحاني خلکو تاريخ و او هم د پښتنو رجالو او مشاهيرو اشعار او احوال په کې وو، لکه چې محمد هوتک د خپل پلار په روايت چې دغه کتاب يې د ښوراوک د حسن خان په کور کې ليدلی و، د شيخ تی‌من اشعار او احوال له ((بستان الاولياء)) څخه رانقل کړي دي. له دې څخه نو دا خبره ښه کاري چې بستان الاولياء د پښتو شاعرانو احوال او اشعار هم درلودل او علاوه پر دې شيخ خپل اشعار هم په کې راوړي وو او په دې مقصد د پټې خزانې مولف هم تصريح کوي، نو بستان د خپل عصر شاعر، مولف او مورخ سړی و چې په پښتو يې اشعار ويل او روحاني ژوند يې کاوه د عشق او مينې په اور سوی و. محمد هوتک د خپل پلار له خولې د شيخ بستان يوه بدله

ketabton.com - The Digital Library

رانقلوي، چې د ولسي شعر په وزن ده او له دې څخه ښکاري چې د بستان په شعر کې (لکه نعمت الله چې هم ليکلي دي) د تغنی او ترنم خوا غالبه وه.

د مينې اور دې زما زړګی وريت په انګار کئ نا — ښې تار و نار کئ نا
خود به ويلېږم چې مې زړه پر تا مفتون کئ نا — ځان مې زبون کئ نا
اوښکې مې څاځي پر ګرېوان يو وار نظر که پرما — راسه ګذر که پرما

وکه نظر زما پر حال چې پروت رنځور يمه تل — په وير ناسور يمه تل
له زړه مې څاځي وينې سور په وينو خپل يمه تل — په اور جلبل يمه تل
اوښکې مې څاځي پر ګرېوان يو وار نظر که پر ما — راسه ګذر که پر ما

له درده، سوزه تل ناري او غلبلې وهمه — کړېږي سوري همه
يو آن مې چېري نه ارام نه تيکاونه وينم — نه راحت کړنه وينم
اوښکې مې څاځي پر ګرېوان يو وار نظر که پر ما — راسه ګذر که پر ما

د خوږو زړو له حاله ته يې ای باداره اګاه — يې د بېوزلو همراه
د خپل عزت په روی ((بستان)) ته کړه د مهر ښندل — کړې له ګناهه ګواښل
اوښکې مې څاځي پر ګرېوان يو وار نظر که پر ما — راسه ګذر که پر ما

شننه او ارزونه:

دا بدله د پښتو د ملي شعر يو خاص وزم راښيي، چې تکرارېدونکی کسر هم لري او په ملي وزمو کې د تغنی او ترنم يو خاص مزيت څرګندوي، داسې اشعار د غړ يا وزن د پوره کولو او د

ketabton.com - The Digital Library

موسیقیت لپاره کله کله د کلماتو په پای کې ځینې اهنګین لغتونه لري چې هم د شعر ځپیز جوړښت بشپړوي او هم د ترنم لپاره غږ ته دوام ورکوي، چې په پښتو عروضو کې دغه کیفیت ډېر لیدل کېږي. ددې بدلې په لومړي بند کې د بیت اخر ته د مانا د تکمیل لپاره فقط (کئ) کافي وو، خو د ترنم لپاره (نا) ورسره نښتی دی. دا وروستی برخه د ګرامر له مخې بالکل زایده ده، خو د وزن او موسیقیت له پلوه ضروري ګڼل کېږي.

که څه هم دا بدله د پښتو پر سوچه وزن و اهنګ سوره ده، له پارسي او عربي وزنونو څخه لرې ده، خو له لغوي او ژبني پلوه ددې ژبو له کلمو څخه لرې نه ده پاتې شوې، (مفتون، زبون، ګذر، بادار، اګاه، همراه) دري کلمې او (نظر، حال، راحت، عزت) او ځینې نورې عربي کلمې دي.

دا بدله څلور بندونه لري، هر بند یې له دریو لویو او دریو وړو مسرو څخه جوړ دی لوېې مسرې په خپل منځ کې د سېلابونو د شمېر له مخې سره مساوي دي، یانې هره مسره یې (۱۵) څپې لري او په وړو مسرو کې (ځان مې زبون کئ نا) څخه پرته چې (۶) څپې لري، نورې ټولې مسرې (۷) څپې لري. د لنډو او اوږدو مسرو د څپیز جوړښت دغه سمون د نظم وزن او اهنګ سره پوره کړی او د یوې خوږې او پوره موسیقۍ والې بدلې رنګ او خوند یې ورته په برخه کړی دی.

ketabton.com - The Digital Library

علي سرور لودي

د (۹۶۰هـ) حدود

علي سرور په قوم (شاهوخېل) لودي و، چې د هندوستان له هغو لودي ادیبانو او عارفانو څخه ګڼل کېږي، چې دمخه موږ ذکر کړل. دده احوال او خوارق مخزن افغاني بیانوي او د پټې خزانې مولف یې هم د ((تحفة صالح)) کتاب په حواله احوال راوړي او داسې ښکاري، چې دی متقي، پارسا او متصوف سړی و، د خپل عصر رهبر بلل کېده او په ملتان کې به یې ژوند کاوه.

علي سرور د ارشاد او تدریس حلقه درلوده او ډېر خلک یې مریدان وو دده عمر په وعظ او ارشاد کې تېر شوی دی او د لسمې پېړۍ په پای کې ژوندی و.

نعمت الله مورخ وایي چې علي سرور د ملتان د کهرور (کرور) په کلي کې اوسېده، مستجاب الدعوات و او د پرش کاله اوږد، ونه غځېد او نه ښوېېده، یوه ورځ یوه نایي سر ورخرایه، ویې ویل، چې (شیخ نجم الدین کبری) به په یوه کتنه خلک د کشف خاوندان کول، علي سرور ورته وویل چې دا خو اسانه کار دی، نو چې نایي له خپله کاره فارغ شو، بل حال پرې راغی، د کشف درجې ته ورسېده او په عبادت او ریاضت مشغول شو، له دې کیسې څخه د علي سرور د ژوند ډول او د خلکو نظر چې ده ته یې درلود، ښه

ketabton.com - The Digital Library

ښکاري او د ((تحفة صالح)) له روایته څرګندېږي، چې دی د خلکو مرجع و او عرفاني او علمي مشکلات به یې دده په فکر حلول.

د علي سرور لودي وینا او شعرونه:

پټې خزانې د ((تحفه صالح)) په حواله د علي سرور لودي یو تقریر هسې رانقل کړی دی: ((یوه ورځ سوال څنې وشو چې:

((پس ترا هر لحظه مرګی رجعتی است

مصطفی فرمود دنیا ساعتی است))

څه مقصد لري؟ زموږ مرګ و رجعت کله دایم او مستمر دی؟ او که دا مرګ و رجعت دایم او مستمر وي، نو به حیات بعدالممات متعدد شي او د تناسخیانو عقیده به شي. هغه عارف رباني هسې جواب ورکا، چې ذات ماسوا دی له بدنه، ذات دایماً ثابت او بدن متحلل دی، هسې چې وایي: ((انت ان لا ببدنک فان بدنک فی التحلل و لیس عندک منه خبر، فانت وراء هذه الاشیاء)) دغه مرګ و رجعت بدني دی، نه ذاتي او هرکله چې تحلل وموند سابقه ذراتو نو یې پرځای درېږي لاحقه ذرات او همدغه تجدد دی، چې د دنیا دتحقق نشتتوالی ثابتوي او هغه چې مصطفی علیه السلام وویل: ((الدنیا ساعة)) رښتیا کوي))

په دې تقریر کې د علي سرور د تصوف پاخه افکار ښکاري، د تصوف او فلسفې یوه پخوانۍ عقیده دا وه چې د اجسامو اتومي ذرات مسلسلاً فنا کېږي او پر ځای یې نوي نوي درېږي، څرنګه

ketabton.com - The Digital Library

چې د فاني او نورو ذراتو دغه تسلسل تل جاري دی او نوي اجزاء د پخوانيو ذراتو ځای ډکوي، نو ځوک د جسم په فنا نه پوهېږي. صوفيان وايي چې مادي دنيا د الهي اسماوو مظهر ده او موجودات د خدای تعالی د کمالاتو د تجلی مظاهر دي، ځکه چې په تجلی کې تکرار نه شته او پر يوه شي مکرراً يو راز تجلی نه کېږي (کل يوم هو فی شان) نو جلالي اسماء تل له موجوداتو څخه «وجود» قلع کوي او جمالي اسماء يې تر خپلو تاثيراتو لاندې راولي او بېرته «وجود» ورکوي او دغه مسله «د مثالونو تجدد» بلل کېږي.

شيخ ابو طالب مکي وايي: «لاتجلی فی صورت واحدة لشخص واحد مرتان ولا فی صورة واحد للاثنی‌ن»، صوفيان له دې پرله پسې فنا څخه دا نتيجه اخلي، چې دغه فنا په حقيقت کې د «اثبات» او «وجود» بنسټ ده، ځکه هر کله چې لومړی صورت فنا کېږي، نو دويم صورت يې په مترقي ډول پرځای درېږي او که دغه فنا نه وای، نو به «وجود» هم نه و تکميل شوی، نو ګويا «عدم او فنا» د «ارتقاء او تکامل» وسيله ده. له علي سروره چې د کوم پارسي بيت پوښتنه شوې وه، هغه د مولانای بلخي (رومي) له مثنوي څخه دی.

د علي سرور په تقرير کې هم تاسې ددې عرفاني خبرې شرح وينئ او دده عرفاني مقام او علمي منزلت ځنې ښکاري، ده د خبرې د ځرګندولو لپاره د حضرت شيخ الاشراق شهاب الدين سهروردي

ketabton.com - The Digital Library

(۵۸۷هـ مقتول) له اقوالو څخه ځينې عربي جملات رانقل کړي دي، چې هغه هم د غه مسله بيانوي.

اوس چې د علي سرور د عرفاني تقرير وضاحت د نورو عارفانو د بيان په ترڅ کې وشو، نو به دده يو غزل رانقل کړو، چې د پټې خزانې مولف هم له ((تحفة صالح)) څخه اقتباس کړی دی او ښه عرفاني رنګ لري.

غــزل

محبـت پيالــه مــې نــوش کـړه پــه مجـاز کــې
د حــق نــور ويــنم پــه ســترګو د ايــاز کــې
درســت وطــن راتــه دريــاب ســو بــې ديدنــه
ديـد مـې نـه شي مګـر خدای مې سبب ساز کي
کــه زه مــړ شــم هــم لــه ګــوره کــړم ســر پورتــه
ناګهانـــــه چـــــې دلبــــر راتـــــه اواز کــــي
کــه مــې ســر غــوڅ د رقيــب پــه تېــره تېـغ سـي
هــم بــه ځـم کــه دلبــر غوښـت پــه مهـرو نــاز کــي
زه ويـــار مـــداماً ناســـت وو يـــو لـــه بلـــه
پـــر غمـــاز دې بـــاري کـــاښي د غـــم ســـاز کـــي
ګـــران ببلتـــون بـــه د هغـــو مينـــو وينـــه
چـې تـل ناسـت وي پـه خلـوت کـې سره راز کـي
ای (ســـروره) غمـــازان ســـوه بـــې حســـابه
پــاک الله دې صـورت تـش بـې مغـزه پيـاز کـي.

ketabton.com - The Digital Library

شننه او ارزونه:

د سرور لودي دا غزل له محتوايي پلوه پر ديني اساساتو راڅرخي، خداى پېژندنه، د طبيعت د اسرارو کشف، عرفان او تصوف ددې غزل منځپانګه ده. شاعر په ژور ډول د مانا تل ته ورکښته شوى، څرنګه چې دى خپله په عرفاني ژوند کې د خداى پېژندنې بېلابېلو لارو ته رسېدلى، نو غزل يې هم له همدغو معنوي لارو ډک دى، له لغوي پلوه په کې دري او عربي دواړه کلمې موجودې دي، تصوفي اصطلاحات هم په کې څرګند دي. (نوش، ديدن، ديد، مګر، ساز، ناګهانه، دلبر، مهر) دري کلمې دي. (محبت، مجاز، حق، نور، وطن، سبب، مداماً، خلوت، حساب، الله، صورت) او ځينې نورې عربي کلمې دي.

دا غزل ټول (۷) بيتونه لري، (مجاز، اياز، ساز، اواز، ناز، راز او پياز) يې د قافيې کلمې دي (کې – کې) يې رديف دى. خو په دې غزل کې د رديف له معمول تعريف سره سم چې: رديف همغه يوه يا څو مورفيمونه يا کلمې دي چې تر قافيې وروسته په يوه شکل او يوه مانا تکرار راځي، دلته هسې نه ده. دلته په لومړي بيت کې (کې) د مکاني اوستر بل مانا ښندي، لکه په کور (کې) خو په نورو بيتونو کې بيا د (کې) پرځاى (کي) چې د (کړي) فعل عاميانه تلفظ دى، هغه راځي، نو ځکه دلته د (کې) او (کي) په مانا کې توپير ليدل کېږي. دلته نو سړى ويلاى شي چې په رديف کې عيب ليدل کېږي، يا لږ تر لږه د رديف له معمول تعريفه وځي. له همدغه جزيي توپير پرته نور د غزل فورم ټول معيارونه پرې پلي کېږي. د مسرو د څپو شمېر يې

ketabton.com - The Digital Library

هم سره مساوي دی، هره مسره يې (۱۲) (۱۲) څپې لري. په عرفاني او تصوفي برخه کې دا غزل خپل ځانګړی مقام لري.

ketabton.com - The Digital Library

مېرمن نېکبخته

د (۹۶۰هـ) حدود

د پښتو له شاعرو مېرمنو څخه ده، ددې کورنۍ د پېښور په (اشنغر) کې اوسېده او پلار نیکه یې روحاني خلک وو او د (ممن زیو) مرشدان ګڼل کېدل، ددې پلار (شیخ الله داد مموزی) د خپل عصر عالم او عابد سړی و او لکه (شیخ امام الدین) چې په خپل کتاب ((اولیای افغان)) کې کښلي دي، نېکبخته هم عارفه او زاهده مېرمن وه، دیني علوم یې لوستلي او عمر یې په ریاضت او عبادت تېراوه، دې کورنۍ د خپل وخت له یوې بلې عرفاني او ادبي کورنۍ سره چې د پېښور په لتو کې مشهوره ده، خپلې وکړه، دا کورنۍ د مرحوم شیخ متي اولاد او تسلسل وو، نېکبخته پر (۹۵۱هـ) د شیخ متي یوه لمسي ته په نکاح ورکړه شوه، چې (شیخ قدم) نومېده او د (محمد زاهد متـي زي) زوی و، نېکبختې پر (۹۵۶هـ) (میا قاسم افغان) وزېږاوه، چې د پښتنو له عرفاني او علمي رجالو څخه دی.

پټه خزانه د ((اولیاء افغان)) په حواله لیکي، چې نېکبختې پر (۹۶۹هـ) یو کتاب د ((ارشاد الفقراء)) په نامه وکېښ، چې د پښتو اخلاقي او تلقیني اشعار په کې وو او د فقیر مشربو خلکو لپاره نصایح او وعظونه وو.

ketabton.com - The Digital Library

لکه څنګه چې مو د وینو په پښتو ادب کې تر (۱۰۰۰هـ) وروسته یوه ډله ناظمان او لیکوال شته چې د دوی د منظوماتو مضامین فقط وعظونه او دیني نصایح دي.

ډېر کتابونه په دې ډول نظم شوي دي، چې د دغو دیني منظوماتو ډېره پخوانۍ نمونه موږ د نېکبختي په منظوماتو کې مومو.

دغه ډله نظم کوونکي عموماً واعظان، ملایان او دیني مرشدان وو، چې د عباداتو او اخلاقو په خصوص کې به یې لنډې لنډې منظومې جوړولې او د نېکبختي منظومات هم داسې دي، چې د نمونې په ډول یې دلته رانقلوو، دا نمونه د پټې خزانې مولف له ((ارشاد الفقراء)) څخه را اخیستې ده:

نصیحت

د خــــدای حــــق تــــه غــــاړه کېــږده
نــــورې نــــورې وینــــا پرېــــږده
دنــــیا پــاتــــه لــــــه هــر چــا ده
پــــه اخــــلاص کــــې ځنــــې بلېــــږده
څــــو قــــوت لــرې پــــه ځــان کــې
ســــر د یــــار پــــه رضــــا کېــــږده
ځــــان لــــه بــــده خــویــــه ژغــــوره
زړه پــــه ذکــــر د یــــار بلېــــږده

ketabton.com - The Digital Library

کـــل دنـــیـــا بـــــه دې دښنـــــه شـــــي
اوس لـــــه بېـــــرې ځنـــــي ربـــــړده
ټولـــــــه غـــــــواړي حسابـــونـــــه
کـــــه دې اوښـــــې، کـــــه دې مېـــــړده
دنـــــیا تـــــرک وهـــــه کـــــه پـــوه یـــې
د بقـــــا پـــــــر لـــــوري پښـــــې ږده

شننه او ارزونه:

مېرمن نېکبخته د دین او اخلاقو په وړانګو منوره او نېکبخته مېرمن وه، لکه ځنګه چې یادونه وشوه، ددې شعر له اخلاقو او نصیحتونو ځخه ډک و، تراوسه پورې موږ د زرغونې، رابعې او نېکبختې دربواړو د کلام یوه یوه بېلګه یاده کړه، د زرغونې او نېکبختې کلام پر اخلاقي، روحاني او عرفاني مسایلو راڅرخي او د رابعې تر یوه حده د عشق او بېلتون سوز بیانوي. مېرمن نېکبخته په دې کلام کې له لغوي پلوه له عربي ژبې ځخه ګټه اخلي، د دري ژبې کومه کلمه په کې نه شته او که وي هم نو هغه به مشترکه ګڼل کېږي. (حق، اخلاص، قوت، رضا، ذکر، کل، حساب او بقا) عربي کلمې دي. (زړه په ذکر د یار بېلږده) مسره (بلېږده)بیا (د پېچلو یا په یو شي کې د تاوول)و مانا ورکوي چې اوس په پښتو کې نه کارول کېږي، د نظم نورې ټولې کلمې یې پښتو دي، د فورم له مخې دا یو غزل ګڼل کېږي، (پرېږده، بلېږده، کېښږده، رېږده، مېږده، پښې ږده)

ketabton.com - The Digital Library

يې د قافيې کلمې دي، رديف نه لري. يوازې (که دې اوښې که دې مېږه) په مسره کې د قافيې عيب ليدل کېږي، ځکه په ټولو قافيوالو کلمو کې (ږده، ږده) مشترک ټکي دي، خو دلته (مېږ) يو مستقله کلمه ده د مېږې، لنډيز دی، يانې (ې) توری ترې غورځېدلی او (ده) يو مرستندوی فعل دی، دلته دا دواړه سره يوځای شوي دي. يانې (ږ) له يوه ځای او (ده) له بل ځايه را اخيستل شوي دي. خو په مجموعي ډول دا نظم په اخلاقي ګانه پسولل شوی او هم د وزن له پلوه رواني لري. د ټولو مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي دي، هره مسره يې (۸) څپې لري. ټول نظم له (۷) بيتونو جوړ دی.

ketabton.com - The Digital Library

شیخ محمد صالح الکوزی

د (۱۰۰۰هـ) حدود

شیخ محمد صالح په قوم (الکوزی) او د کندهار په (جلدک) کې اوسېده. دغه ځای د کندهار شمال شرق ته تقریباً (۳۰) میله لرې د کابل پر لار واقع دی او تراوسه هم هلته د الکوزو ټبر اوسي.

شیخ صالح موږ د پټې خزانې په مرسته پېژنو او دغه کتاب دده د اشعارو بېلګه هم موږ ته رارسولې ده، داسې وايي چې شیخ یو عالم او عابد سړی و او په علم او تقوا یې په خلکو کې شهرت درلود، وختونه یې په تدریس او د خلکو په ارشاد تېرول. منزوي او په ګوښه کې ناست سړی و، علمي او روحاني استغنا دی له دنیوي جولانه منع کاوه او همېشه د خپلو شاګردانو او مخلصانو د مجلس ځراغ و، د تدریس حلقه یې د شاهانو تر دربار او عزت خوښه وه، نو ځکه تل د تدریس او ارشاد په حلقه کې له دنیوي مزخرفاتو څخه فارغ او مستغني و.

داسې معلومېږي چې شیخ صالح تر (۱۰۰۰هـ) دمخه زېږېدلی و او پر هغه وخت دده د علمي شهرت، تقوا او فضیلت غږ لوړ و، چې نه یوازې پر کندهار، بلکې پر ټولې پښتونخوا د دوو لویو امپراطوریو یانې د هندي تیموریانو او صفویانو جګړې په پرله پسې ډول جاري وې او پښتنو ارام نه درلود، د شیخ صالح په وخت

ketabton.com - The Digital Library

کې د کندهار صوبدار (والي) (شاه بیګ خان کابلی) و، چې پر (۱۰۰۳هـ) کال یې د (جلال الدین اکبر) پاچا په امر کندهار ونیو او تر (۱۰۱۴هـ) پورې هم په کندهار کې واکمن و.

پټه خزانه د شاه بیګ او شیخ صالح داستان داسې رانقلوي:

((نقل دی چې شاه بیګ خان د کندهار صوبدار، شیخ محمد صالح وغوښت، چې کابل ته ولاړ شي او هلته خلکو ته فیض ورکړي او په تدریس د علومو طالبانو ته هدایت وکا، شیخ محمد صالح ورته وکښل، چې: ((ما له طمع د عزت نه شته او په دنیا پسې تګ نه غواړم، زما داسې مقصد دی چې دنیا ماته راشي نه چې زه ولاړ شم دنیا پسې، که زما عزت غواړې، ما پرېږده او په دنیا پسې مې مه مسافر کوه...)) چې دغه خط ورسېد شاه بیګ خان وویل: ((ما هم ستا عزت مقصود و، نه بې عزتي...)) (۵۱: ۱۰۰)

له دې روایته موږ د شیخ صالح د ژوندانه طرز او دده د تفکر صبغه معلومولای شو، چې د نفس پاکوالی، پوهه، تقوا، استغنا ټول ورسره وو او دغه صفات او مزایا ده په دغه غزل کې سره یوځای کړي دي، چې شاه بیګ صوبدار ته یې لېږلی و:

د لیلـــی د مینــــې فـــیض هـــر ســـبا وړم
بېهـــوده منـــت بـــه ولـــې د بـــل چـــا وړم
چـــې اشـــنای د شـــپې ناڅاپـــه پـــه لاس کښـــېوت
روښـــان زړه پـــه ګوګـــل پـــټ لمـــر پـــه ســـما وړم

ketabton.com - The Digital Library

پــــر دنیـــا کـــه تجــارت څـــوک د دنیـــا کـــي
زه د زړه پـــه بـــازار بـــار د عشـــق ســـودا وړم
کــه پــر تخــت مــې د ســلیمان ســپور کــړې ســړیه
عاقبـــت خـــاورو تـــه ښـــه عمـــل پیشـــوا وړم
بـــې لـــه عشـــقه خوشـــحالي پـــر مـــا حرامـــه
زه صـــالح کـــه پـــه خولـــه خـــوښ پـــه زړه ژړا وړم.

د شیخ صالح ویناوې او شعرونه:

داسې ښکاري چې شیخ صالح د شاګردانو او مخلصانو یوه لویه حلقه درلوده او دده اشعار، اقوال او احوال به هغو لیکل، د پټې خزانې مولف پر یوه کتاب حواله ورکوي، چې ((تحفه صالح)) یې نوم و او دا کتاب د شیخ یوه شاګرد (ملا الله یار) دده په نامه کښلی و او په دې کتاب کې د شیخ صالح احوال، اشعار او اقوال راټول شوي وو، یوه مجموعه وه، چې محمد هوتک له هغو اشعارو څخه لوړ غزل او هم دا لاندې پښتو غزل رانقل کړی دی:

چــې پــه زړه یــې غشــی څــرخ ســي د چشــمانو
روغ بـــه نـــه ســـي پـــه دارو د طبیبـــانو
چــې نــور تــن لــه رنځــه خــلاص پــه زړه رنځــور وي
دا د زړه دارو جـــوړ نـــه کـــړه حکیمـــانو
مګـــر الله چـــې حبیـــب دی هـــم طبیـــب دی

ketabton.com - The Digital Library

کـــار ســـازي کـــا د خواراـــــو رنځورانـــــو
هـــېڅ اثـــر راباــدې نــه کانــدي عالمـــه!
ښـــه ویـــل دُر و ګـــوهر د ناصــــحانو
نصـیحت زړه غــواړي، زړه نســته ګوګـل کـې
زړه مـــې وړی پـــه منګولـــو خوبرویـــانو
کــه ((صــالح)) غونــدې د زړه پــه وینــو پــایځ
نـــور دولـــت پـــر دنیـــا نســـته طالبـــانو

شننه او ارزونه:

د شیخ صالح لـه دغـو دوو غزلـو څخه ښکاري چې دی د پښـتو ژبې داسې یو شاعر دی، چې شعرونه یې د هنري ښکلا لـه مخې د منځنۍ کچې شعرونه ګڼل کېدی شي. کلام یې ساده او روان دی او د کندهار د پښـتو محاوري یـوه نمونـه ده. سره لـه دې چې د کـلام اساس یې تصوف، عرفان او د خدای مینه ده، خو دی دا مفکوره پـه غنايي او تغزلي الفاظو کې رانغاړي او ظاهراً خپل کلام تـه عشـقي رنګ ورکوي، لـه لغوي پلوه یې پـه کـلام کې د عربي ژبې لغتونـه څرګنـد دي، یـو څو دري لغتونـه هـم لـري. پـه لـومړي شعر کې یـې (بېهوده، پیشوا) دري کلمې، (فیض، منت، سما، تجارت، عشق، عاقبت، عمل، حرام) او ځینې نورې عربي کلمې دي. د فورم له مخې یې لومړی کلام هم د غزل فورم خپلوي.

ketabton.com - The Digital Library

ټول نظم (۵) بیتونه لري، (سبا ، چا ، سما ، سودا ، پیشوا او ژړا) یې د قافیې کلمې دي (وړم وړم) یې ردیف دی، د نظم هره مسره یې (۱۲) څپې لري.

په دویم غزل کې هم دري او عربي لغتونه شته، (چشمان، کارسازی، دُر ګوهر، خوبرویان،) یې دري کلمې دي، (طبیب، حکیم، الله، حبیب، اثر، عالم، ناصح، نصیحت، صالح، دولت، طالب) دا ټولې عربي کلمې دي، پر دې نظم هم د غزل فورم د تطبیق وړ دی، دا نظم ټول شپږ بیتونه لري، (چشمانو ، طبیبانو ، حکیمانو ، رنځورانو ، ناصحانو ، خوبرویانو ، طالبانو) یې د قافیې کلمې دي (انو ، انو) یې مشترک غږونه دي. هره مسره یې (دولس) څپې لري او ټول یو مشترک وزن تعقیبوي، یوازې د دریم بیت لومړۍ مسره او د پنځم بیت لومړۍ مسره د (خج) له مخې څه ستونزه لري چې که د شاعر له مقصود تلفظ سره سم وویل شي، نو هغه وزني ستونزه هم له منځه ځي، د ساري په توګه که د (الله) او (نصیحت) په کلمو کې خج د شاعر له مقصود تلفظ سره سم ادا شي، نو وزني ستونزه له منځه ځي.

یادونه: له شیخ صالح څخه نیولې بیا تر (دوست محمد کاکړ) پورې کوم وروستي شاعران چې موږ په لرغوني دوره کې شامل کړل، علت یې دا و چې دوی د لرغوني دورې یو تسلسل دی، له شکلي او محتوايي پلوه د دوی اشعار د لرغوني دورې له نورو شاعرانو سره کوم غوښ توپیر نه لري. ځینو درنو لوستونکو او

ketabton.com - The Digital Library

قدرمنو محصلينو ته به پوښتنه پيدا شي چې موږ خو د لرغونې دورې په پېژندنه کې وويل چې دا دوره له (۱۳۹هـ) څخه نيولې بيا تر روښان يا روښانيانو (۹۳۰هـ) پورې رسېږي، دلته خو ځينې داسې شاعران هم وپېژندل شول چې تر (۹۳۰) وروسته يې ژوند يقيني دی. په دې باب بايد وويل شي دا خبره سمه ده چې د پښتو ادبياتو دويمه دوره له روښان يا روښانيانو څخه پيلېږي. خو ادبي دورې داسې نه دي، لکه سياسي دورې چې په غوڅ ډول له يوې نېټې څخه پيلېږي، ادبي دورې يوه په بله کې تداخل پيداکوي. بله خبره دا ده چې (۹۳۰هـ) کال داسې نه دی چې پر همدې نېټه هر څه پيل شول، تردې وروسته د روښان د ژوند لومړي کلونه پيلېږي او څو لسيزې وروسته هغه مذهبي، سياسي او فرهنګي مبارزه کوي، بيا اثار ليکي، بيا يې د کورنۍ غړي او نور پلويان دده لاره تعقيبوي بيا اثار پنځوي او تداوم ی‌ې ان د يوولسمې پېړۍ وروستيو ته رسېږي. کله چې ددې اثارو شکل او محتوا وکتل شي، نو له تېرې دورې سره اوچت توپير په کې ليدل کېږي، ان له دغو څو تنو شاعرانو (دوست محمد کاکړ، شيخ عيسی مشوانی، شيخ بستان بړيڅ، علي سرور لودي، مېرمن نېکبخته، شيخ محمد صالح) سره يې په شعرونو کې اوچت توپير دی او کوم شاعران چې موږ ياد کړل د دوی شعرونو د لرغونې دورې له نورو شعرونو سره خپل تسلسل او ارتباط ساتلی، نو ځکه خوموږ د تاريخي او محتوايي تسلسل له مخې په لرغونې دوره کې شامل کړل.

ketabton.com - The Digital Library

د درېیم څپرکي لنډیز

په درېیم څپرکي کې مو د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې ټولې څېرې وپېژندلې، امیر کروړ جهان پهلوان او دده ویاړنه، زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته، د هغه ددې ویاړنې شننه، د هاشم ابن زید سرواني د منظومې ژباړې، (ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه) ارزونه او خپله دده پېژندنه، د شیخ رضی لودي او نصر لودي پېژندنه او ددوی ترمنځ د منظوم کلام تبادله (د الحاد په لور دې ترپلل) او (د الحاد په تور تورن شوم) پرتلنه او شننه، بېټ نیکه او د هغه مناجاب (لویه خدایه لویه خدایه)، د شیخ اسمعیل پېژندنه او د هغه پاړکي او ناري (تېښته وکړه له ابلیسه) او (که یون دی یون دی)، خرښبون او د هغه ناري (بېلتانه ناره مې وشوه په کور باندې)، شیخ اسعد سوري (د فلک له چارو څه وکړم کوکار)، شیخ تیمن کاکړ پېژندنه او د هغه شعر (ګهیځ رڼا د لمر خپره شوه)، د ښکارندوی غوري پېژندنه او د هغه (قصیده) (د سپرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه- بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه) د ملکیار غرشین پېژندنه او د کلام (څښتن مو مل دی، اوس مو یرغل دی) شننه، د تایمني پېژندنه او د کلام (نن زه غرېږم په صفت د سلطان) ارزونه، قطب الدین بختیار او د هغه د کلام (د بېلتون اورونه بل دي) پېژندنه او د نثر شننه، د سلیمان ماکو پېژندنه، د شیخ متي ژوند او د کلام (پر لویو غرو هم په دښتو کې) شننه، د بابا هوتک

ketabton.com - The Digital Library

ملي مبارزه او د کلام (پر سور غر بل راته نن اور دی) پېژندنه، د شیخ ملکیار هوتک پېژندنه، مبارزه او د کلام (ترنګ بهېږي- ترنګ بهېږي) ارزونه، د اکبر زمینداوري د ژوند پېژندنه او د هغه د مثنوي (زه عاشق یم یار هم نیز) د هغه بدله (زه چې په مینه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم) او غزلونه یې (د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل کړم) او (چې مدام زه ستا و مخ وته نظر وړم)، د سلطان بهلول لودي او خلیل خان نیازي پېژندنه او د هغو د ځلوریزو (ملک به زرغون کړم په ورکړه لاسه) او (خړې وریځې ژاړي له پاسه) د زرغون خان نورزي پېژندګلوي او د هغه د ساقینامې (ساقي پاڅه پیاله راکړه) ارزونه او شننه، د زرغونې کاکړ ژوند او د هغې د منظوم حکایت (اوربدلې مې قیصه ده) شننه، د دوست محمد کاکړ ژوند او د هغه د غربتنامې (له نېکانو روایت دی) ارزونه، د شیخ عیسی مشواڼي پېژندګلوي او د هغه شعر (په خپله کار کړې- خپله انکار کړې) شننه، د شیخ بستان بړېڅ پېژندګلوي او د کلام (د مینې اور دې زما زړګی وریت په انکار کړ نا) شننه او ارزونه، د علي سرور لودي ژوند پېژندنه او د غزل (محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې) شننه، د مېرمن نېکبختې پېژندګلوي او د هغې د یوې ناصحانه شعر (د خدای حق ته غاړه کېږده) تحلیل او د شیخ محمد صالح الکوزي پېژندګلوي او د هغه غزلونه (د لیلی د مینې فیض هر سبا وړم) او (چې په زړه یې غشی ځرخ شي د چشمانو) شننه او ارزونه راغلي دي. په واقعیت کې په لرغوني دوره کې چې څومره شاعران تېر شوي د هغو ټولو پېژندنه او د کلام شننه په دې څېرکي کې

ketabton.com - The Digital Library

راغلي، خو البته د کلام بېلابېل ليدلوري يې په نورو ځپرکو کې هم څېړل شوي خو دا د لرغونې دورې په باب اساسي ځپرکی دی.

دلته غواړو د همدغه ځپرکي په رڼا کې چې د لرغونې دورې زياته برخه رانغاړي، د لرغوني ادبي بهير ځانګړنو ته هم لنډه کتنه وکړو، البته عمومي ارزونه به وروسته هم راشي، خو دلته غواړو په ياده دوره کې د پښتو ادبي بهير په تېره بيا د شعري بهير يو عمومي جاج واخلو.

لکه څنګه چې دمخه مو څو ځايه يادونه کړې، د پښتو ژبې لومړی ادبي اثر او شعر د هجرت د دويمې پېړۍ په لومړيو کلونو پورې اړه لري او ددې ژبې خورا پخوانی شاعر چې تراوسه موږ ته معلوم دی د سوريانو د کورنۍ پهلوان امير کروړ د امير پولاد زوی دی، چې پر (۱۵۴هـ) کال په فوشنج کې مړ شوی دی او بل هم د لويکانو يو بيت دی، تر دې وروسته نو د پښتو شعر نښې ډېرې دي او ډېر شاعران دي چې د سليمان په غره او د پښتونخوا په نورو ځايو کې اوسېدل او ځينې په ملتان او هند کې وو. د پښتو ادب لرغونې دوره بېلابېلو ادبپوهانو ارزولې ده. استاد حبيبي چې د پښتو ادبياتو لوی استاد دی، دا دوره ډېره ښه ارزولې ده. هغه وايي: ((دې شاعرانو ته له عمومي کتنې څخه موږ دا نتيجه اخلو چې پښتو د اسلام په لومړيو کلونو کې تر (۶۰۰هـ) پورې په ټوله پښتونخوا کې له بادغيس او هراته رانيولې په غور، زابل او د هلمند او ارغنداو په ورشوګانو او د سليمان غره په لمنو، پېښور

ketabton.com - The Digital Library

او ننګرهار کې تر ملتانه ویل کېده او ددې ژبې ویونکي په دغو ورشوګانو کې له بادغیسه تر اباسینه پورې خپاره وو، مهم مرکزونه یې غور او د سلیمان غره لمنې وې، په دې لومړۍ دوره کې چې موږ یې د پخوانیو او قدماوو دوره بولو او تر (۶۰۰هـ) پورې رارسېږي، په پښتو ډول ډول اشعار ویل شوي دي، چې د مضمون له پلوه حماسي او عشقي اثار په کې ډېر دي او د ستاینې، مدحې او ویرنې او رثایه، پند او نصیحت او اخلاقي تلقیناتو ځینې شعري ټوټې هم شته.

دا اشعار چې د (۵۰۰هـ) کلونو د بېلابېلو ادبي تمایلاتو او جذباتو ښکارندویي کوي اکثر د پښتو ژبې د مخصوصو عروضو او اوزانو په ډول چې سندرې او پاړکي یې بولي، ویل شوي دي، خو تر (۴۰۰هـ) راوروسته ځینې داسې اشعار هم شته چې د عربي او پارسي عروضو او قافیو ته نږدې دي، لکه ځینې قصاید چې د غور په دربار کې ویل شوي دي او په پښتو یې (بولله-جمع: بوللې) بولي.

په لرغونې دوره کې د شعر ژبه عموماً خالصه پښتو وه او اکثر زاړه اشعار د نورو ژبو کلمات هېڅ نه لري او که په ځینو کې څه پردي کلمات وي، هغه هم ډېر لږ دي. هغه اشعار چې په غرو او رغو کې ویل شوي دي، د نورو ژبو له اثره خالي دي، خو ځینې اشعار چې تر (۴۰۰هـ) راوروسته په ښارو، مدني ځایونو او دربارونو کې

ketabton.com - The Digital Library

ویل شوي دي، لږ لږ د نورو ژبو د کلماتو ګډون په کې ښکاري او دا د محیط هغه کلک اثر دی، چې تل پر ادب باندې لوېږي.

د لومړۍ دورې ټول منقول اشعار عموماً د پښتنو د روحیاتو او د دوی د محـــیط د اثـــر، د غـــرو او رغـــو د منـــاظرو او د دوی د اجتماعي شعور او ملي جذباتو ښکارندویي کوي، هغه اخلاق، افکار، احساسات او مناظر تصویروي، چې د پښتنو په محیط کې موجود وو.

په دغو اشعارو کې د پښتو ډېر داسې کلمات او لغات هم شته چې اوس ژوندي نه دي او په اوسنۍ پښتو کې نه استعمالېږي، دا لغات نومونه او صفات هم دي او ځینې مصادر یا افعال هم شته چې اوس یې څوک نه وایي.

د لرغونې دورې اشعار اکثر د پښتو ژبې د فصاحت او سلاست له پلوه خورا سلیس او روان دي، تعقیدات نه لري. ابهام او تکلف نه په کې لیدل کېږي، پېچلي او نغښتلي عبارات نه لري، د اداء طرز او اسلوب یې ډېر ساده، روان او د سهلو ور دی.

د پخوانیو د شعر یوه مهمه ښېګڼه داده چې د شعر مضمون یې سره نښتی او پیوندلی او مسلسل دی، تر دې دورې وروسته چې نور شاعران په پردو اشعارو روږدي شول، دغه خاصیت یې بایلود. د پارسي شعر د خراسان پر سبک چې د سامانیانو، غزنویانو او سلجوقیانو په دوره کې کوم شعرونه ویل شوي دي. هم دغه ښېګڼه لري، خو وروسته دغه د شعر د مضمون تسلسل له منځه ووت.

ketabton.com - The Digital Library

د پخوانیو شاعرانو په تصویر او تخیل کې عموماً د محیط اثر دومره ټینګ دی، چې اکثر تشبیهات او استعارې یې طبیعي او محیطي دي، د بڼ تازګي او د اوبو شورهار د پسرلي ښکلا او د غرو او رغو ښکلې ننداري د پښتو اتڼونه د زرکو کتهار او نور داسې محیطي الهامات دي چې د پخوانیو د شعر د شمزۍ کړۍ دي او هر شاعر یې هم په ستاینه، هم په رثایه، هم په عشقي جذباتو او سندرو او هم په تبلیغ کې تصویروي. تر (۶۰۰) هجري کلونو وروسته پښتو ادب د مغلو د تاړاک له امله د مقاومت رنګ اخلي، څلور پېړۍ پښتانه له مغلو سره پر جګړه بوخت دي او په مجموعي ډول ادبیات له همدې حالت اغېزمن کېږي.

د هجرت د شپږمې پېړۍ له پیله بیا تر پایه پورې په پښتونخوا کې دوه لویې سلطنتي کورنۍ وې چې په لومړیو کې د غزنوي شاهانو لویې کورنۍ سلطنت کاوه، دوی په پښتنو ګډ شوي وو او د شرقي پښتونخوا پښتانه یې ملګري وو، بیا نو د غوریانو د کورنۍ شاهان غالب شول او پر تخارستان، بامیانو، خراسان، زابل، غور، هرات او شرقي پښتونخوا د دوی لاس بر و، دوی په هند کې هم ډېر فتوحات وکړل او د غور شاهنشاهي یې له خراسان او امو څخه د ګنګا تر څنډو پورې ورسوله. غوریانو پښتو ادب ته توجه کوله او د دوی په دربار او مملکت کې مشهور شاعران تېر شوي، خو د شپږمې پېړۍ په وروستیو کې دغه کورنۍ ضعیفه شوه او تر (۵۰۰هـ) وروسته د مغولو د تاړاک لومړۍ څپې پر بلخ، غور او خراسان راغلې. د (۶۱۸هـ) حدود وو چې له مغولو څخه د چنګېز

ketabton.com - The Digital Library

خان وحشي لښکرې تر امو راواوښتلې، په دغو وختو کې د پښتونخوا شمالي خواوې لکه تخارستان، بلخ، باميان، غرستان (غرجستان) خورا معمور وو، مشهور ښارونه يې لرل. بادغيس، مرو، هرات، غور داسې ښکلي او ودان ښارونه درلودل چې په هغو وختو کې د منځنۍ اسيا د تهذيب او علم مرکزونه وو، خلک په ډېره هوسايۍ په کې اوسېدل، علماء، شعراء، اديبان او پوهنوال ډېر وو، خو د چنګېز خان وحشي لښکر او دده د زامنو خونړۍ قوه پر دې ودانو ښارونو او ښکليو مدنيتونو هسې راتوی شول چې له لويو ښارو څخه يې يوه ودانۍ روغه پرې نښوده او ښکلي ښارونه يې وران کړل، کتابتونونه يې وسول، ځمکې يې په وينو ولړلې او اکثر خلک يې ووژل، پاتې يې غرونو ته وختل.

پښتانه په دغو وختو کې ډېر د شرقي پښتونخوا په غرو کې وو، د سليمان د غره په شاوخوا او د کابل په جنوبي خوا څه ناڅه له تاړاکه خوندي وو او خپل استقلال يې ساتلی و، خو د پښتونخوا سيمې مغولو نيولې وې، په دغو وختو کې پښتنو اديبان لرل او خپله ژبه يې روزله، لکه د مغولو لوټ چې پر پارسي ادب اغېزه وکړه او د ادبياتو افکار او د بيان طرز يې ورواړاوه، دغسې دې خونړۍ واقعې پر پښتو ادب هم خپله اغېزه وکړه. د مغولو سلطه او اقتدار ځلور پنځه پېړۍ اوږد شو، د چنګېزخان د کورنۍ خونړي تاړاکونه لا نه وو ساړه شوي، چې له دې کورنۍ يو بل سفاک سړی د (۷۷۱هـ) په حدودو کې راووت، دا (ګوډ تيمور) و، چې ده هم پر دې ځمکه خپل تاړاکونه شروع کړل او په کلو کلو يې دا خواوې سره

ketabton.com - The Digital Library

وربېدولــې دا اورلا نــه و مــړ شــوی او هــرې خواتــه یــې دودونــه ښکارېدل، چې بیا یو بل خونکار او د ډېر کلک زړه خاوند هم لـه دغـه ټبره راووت او د (۹۱۰هـ) پـه حدودو کـې بیـا پښـتونخوا سـره ونښــتېځله او د وینــې تویولــو او تــاړاک سلســله یــې هســې جــاري وساتله، دا سړی (بابر) و چې له پښتنو سره یې ځانګړې دښمني وه او د دوی سرونه یې ورېېل.

په دې ډول له هغه وخته چې د پښـتنو غوریـانو د عظمت جنډه، تر (۶۰۰هـ) وروسته کښته شوه، بیا نو دې قوم د مغولو له لاسه ښه ورځ ونه لیده او ځلور پېړۍ یې په دغه اړو دوړ کې سره تېرې کړې، ویې وژل، ووژل شول، وجنګېدل، جنګونه ورسره وشول، کله به یې د چنګېز د لښکرو په وینو خپل غرونه لړل، کله بـه تیمـور د دوی پـر کورونو په زابل او ننګرهار کې غدۍ اچولې، کله به بـابر او اکبـر او نـورو پـه دوی پسـې تـورې راکښـلې وې. پـه دې خونړې او خطرنـاک حالت کې هم پښتنو خپـل ځانونـه سـاتلي وو، دوی د خپلـو زلمـو پـه وینو خپله ځمکه او خپل غرونه خوندي کول، څو پېړۍ زلمـو غشـي او تـورې لـه لاسـه ونـه غورځول، دوی پـر خپـل اسـتقلال مـین وو او دغه مرغلره یې ساتله، څو یې وس و، پـر دې غـرو بـه د دوی د زلمـو ټټرونه سپر وو او تل به د خپل وطن لپاره پـه وینـو کـې رغښـتل، پـه دې ملي مبارزه کې لکه د زلمو تورې چې ځلېدې، د ادیبانو ژبې هـم هغسې چلېدې، دوی خپل قوم ویښاوه او د وطـن دفـاع او اسـتقلال ساتلو ته یې ولاړ وو، دوی خپله خپلواکي په توره او قلم ساتله، ډېر شاعران او ادیبان وو، چې ددې ملي جهـاد پـر میدان ولاړ وو او تـل

ketabton.com - The Digital Library

به یې زلمو ته په خپلو اشعارو د وطن ساتنې تبلیغ کاوه او تورې به یې وهلې، نو د مغولو دورې لکه نور ضعیف اقوام دوی مړه نه کړل، بلکې ژوندي یې کړل، دوی یې زمول نه کړل، بلکې ملي روحیه یې په کې پیاوړې کړه، چې دا روح د دوی په ادب کې ښه ځلېږي او د مغولو دوره په یوه ادبي دفاعي تبلیغ امتیاز مومي.)) (۱۳:۵۲۷-۵۳۲)

سرمحقق زلمی هېوادمل چې د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دورې تاریخ یې لیکلی د لرغونې ادبي دورې د عمومي ارزونې په ترڅ کې وایي چې په دې دوره کې اثار له کمي پلوه زیات نه دي،ددې علت دادی چې د اثارو زماني ناخوالو له منځه وړي دي، د سلیمان ماکو له تذکرة الاولیا پرته چې څو پاڼې یې موږ ته رارسېدلي، نور ټول اثار په متفرق ډول ترلاسه شوي دي. که څه هم ددې اثارو کمیت کم خو کیفیت یې زیات دی. ددې اثارو په کمي او کیفي لحاظ انکشاف کړی، د شکل او مضمون دواړو له پلوه یې وده کړې ده. بېلابېل معنوي فورمونه رامنځته شوي لکه ویاړنه، ویرنه، ساقینامه، ستاینه او حکایتي اثار، د نورو ژبو له ادبیاتو سره هم په دې دوره کې اړیکي پیدا شوي، د غزل، مثنوي، رباعي او قصیدې فورمونه راخپل شوي، د نورو ژبني تاثیرات هم پرې لیدل کېږي. او همدارنګه ځینې نورې ځانګړنې چې په بېلابېلو برخو کې ورته اشاره شوې او نور بحث به هم پرې وشي.

ketabton.com - The Digital Library

د درېيم څپرکي پوښتنې

- پښتو لرغونی ادب ولې د امير کروړ له شعره پيلېږي؟
- امير کروړ شعر وياړنه ده که حماسه؟
- ابوهاشم ابن زيد سرواني د چا شعر له کومې ژبې وژباړه؟
- د شيخ رضی لودي او نصر لودي د پاړکو د ليکلو او تبادلې علتونه څه وو؟
- د ببټ نيکه مناجات کومې ځانګړنې لري؟
- ولې شيخ اسمعيل او خرښبون يو بل ته پاړکي وويل؟
- د شيخ اسعد سوري د قصيدې د ليکلو عامل کوم و؟ له محتوايي پلوه دا قصيده په کوم فورم کې راځي ويې ارزوئ؟
- شيخ تيمن کاکړ په لنډ ډول راوپېژنئ او د کلام ځانګړنې يې په ګوته کړئ!
- د ښکارندوی غوري قصيده له هنري پلوه وارزئ او دا هم څرګنده کړئ چې کوم محتوايي فورم لري؟
- ملکيار غرشين ته ولې غرشين وايي، د هغه د کلام اغېز او ارزښت په ګوته کړئ!
- د تايمني شعر لومړی ځل چا ، چېرته او څنګه ترلاسه کړ، ددې شعر محتوا وشنئ!
- قطب الدين بختيار راوپېژنئ او کلام يې وارزوئ!
- سليمان ماکو څوک و؟ او په تذکرة الاوليا کې کوم شاعران معرفي شوي دي؟
- د شيخ متي د شعر اخلاقي او عرفاني ارزښت په ګوته کړئ؟

ketabton.com - The Digital Library

- بابا هوتک پښتو ته څه کړي؟ او د کلام ارزښت يې څرګند کړئ.
- شيخ ملکيار هوتک د چا لاره تعقيب کړه؟ کلام يې وارزوئ!
- اکبر زميندا وري پښتو ته کوم نظمي فورمونه ډالۍ کړل؟ دده د کلام ځانګړنې په ګوته کړئ!
- سلطان بهلول لودي او خليل خان نيازی په کوم فورم کې يو بل سره شعري مکالمه او تبادله وکړه؟ توضيح يې کړئ!
- سوري کورنۍ پښتني فرهنګ ته څه ډالۍ کړي دي؟
- د زرغون خان ساقينامه په کوم فور کې ده واضح يې کړئ!
- زرغونې کاکړ خپل منظوم حکايت له کومې ژبې او د چا له اثر څخه ژباړلی او هم ددې د کلام ارزښت توضيح کړئ!
- رابعه او بي بي نېکبخته معرفي کړئ او د کلام ارزښت يې په ګوته کړئ!
- دوست محمد کاکړ خپله غرښتنامه په کوم فورم کې نظم کړې او کومه محتوا يې په کې ځای کړې ده؟
- شيخ عيسی مشواڼي په کومو ژبو شعرونه ويلي، په پښتو کې يې د ښېلګې ارزښت توضيح کړئ!
- شيخ بستان بړيڅ راوپېژنئ او دا هم واضح کړئ چې په کوم فورم کې يې شعر ويلی دی؟
- علي سرور لودي څه ډول شخصيت و، د کلام ارزښت يې په ګوته کړئ!
- شيخ صالح په لنډيز سره راوپېژنئ او د کلا م ارزښت يې په ګوته کړئ!

ketabton.com - The Digital Library

ketabton.com - The Digital Library

خلورم څپرکی

له نورو ژبو سره د پښتو ژبې اړیکي

د نړۍ د بېلابېلو ولسونو او خلکو ترمنځ د ګاونډيتوب او نورو ټولنيزو، سياسي او اقتصادي روابطو ټينګښت پر فرهنګ هم خپل مستقيم اغېز لري. څومره چې فرهنګونه او ژبې سره نږدې کېږي همغومره يې بيا دا اغېزې پسې زياتېږي. ژبني اړيکي د ادبي اړيکو د ټينګښت سبب ګرځي، څرنګه چې ادبيات يو ژبنی هنر ګڼل کېږي، نو کله چې يو شاعر د بلې ژبې له ادبياتو څخه الهام اخلي نو ژبني تاثيرات هم ژبې ته را انتقالېږي، په تېره بيا هغه ژبې چې د ريښې له پلوه سره نږدې وي، لکه پښتو او دري او يا هم عربي چې له پښتو سره په يوه واحد ليکدود ليکل کېږي. که څه هم عربي د سامي ژبو په کورنۍ پورې اړه لري، خو څرنګه چې د دين او مذهب ژبه ده او همدارنګه له پښتو، دري او ځينو نورو ختيزو ژبو سره ګډ ليکدود لري، نو ځکه يې پر ختيزو ژبو په لومړي ګام کې تر زياتې کچې پر دري او بيا پر پښتو ژبه خپل خپل تاثيرات لري. نه يوازې ګڼ شمېر ديني ترمينالوژي، مفاهيم او پيغامونه له عربي څخه دري او پښتو ته راغلي، بلکې يو زيات شمېر ادبي صنايع او نظمي فورمونه هم پښتو او دري ژبو له عربي څخه راخپل کړي، د دري ژبې خوان وزنونه هم د عربي عروضو له قاعدې سره برابر شول، خو

ketabton.com - The Digital Library

پښتو ژبې د خپل جوړښت له مخې خپل ځانګړی نظمي یا وزني جوړښت وساته، له عربي څخه یې یوازې ځینې ادبي کلمې، اصطلاحات او فورمونه راخپل کړل، تر پښتو پر دري ژبې د عربي تاثیرات زیات دي، ځینې کلمې چې له دري څخه پښتو ته راغلي هغه هم په واقعیت کې لومړی له عربي څخه دري او بیا پښتو ته راغلي، دلته غواړو پر پښتو ژبې د همدې عربي او دري ژبو اغېز او له پښتو سره د هغو اړیکي وڅېړو.

عربي ته مو ځکه لومړیتوب ورکړ چې ددې ژبې اغېزې زیاتې محسوسې دي، په تېره بیا د نظمي فورمونو په راخپلولو کې، په حقیقت کې که ووایو بښتو ژبې له دري څخه هېڅ نظمي فورم نه دی را اخیستی مبالغه به نه وي. دا کوم فورمونه چې په دري ژبه کې کاربږي، دا هم په حقیقت کې له عربي څخه دري ته ورغلي، او پښتو بیا یا مستقیماً له عربي څخه او یا هم د دري ژبې له لارې راخپل کړي دي. نو ښه به وي چې لومړی د عربي ژبې اغېزې او اړیکي وڅېړو.

که چېرې موږ د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې د نورو ژبو له ادبیاتو سره د پښتو ژبې او ادبیاتو د ارتباط د ځرک ایستلو کوښښ وکړو، نو دا ځرک په دربیمه هجري پېړۍ کې ایستلی شو. دلته غواړو همدغو ژبنیو او ادبي اغېزو ته اشاره وکړو.

ketabton.com - The Digital Library

له عربي ژبې سره اړیکي

طبیعي خبره ده چې افغانستان ته د اسلام له راتګ او خورېدو سره سم عربي ژبه هم زموږ په هېواد کې دود او په خپرېدو شوه. څرنګه چې پاک قران په عربي ژبه او د اسلام ارکان او احکام پر عربي ژبه وو، نو پر ټولو ختیزو ژبو په تېر بیا پر دري او پښتو دواړو ژبو د عربي ژبې او ادب اغېز ورځ تر بلې څرګندېده، دا خبره هم د یادولو وړ ده چې ادبي تاثیرات تر مذهبي تاثیراتو لږ وروسته څرګندېږي، نو په دې خاطر لومړی یوه ژبه پر ژبې او بیا یې ادبیات پر ادبیاتو خپل خپل اغېز ښندي، څرنګه چې په پښتو ژبه د هغه وخت زیات او څرګند مذهبي متون زموږ په لاس کې نه شته، نو ځکه خو په غوڅ ډول څه نه شو ویلای چې پر پښتو ژبه به د عربي ژبې او مذهبي ترمینالوژۍ تاثیرات څومره وو. خو اټکل کولای شو، کله چې خلکو د اسلام دین منلی نو دیني یا مذهبي ترمینالوژي هم ژبې ته راغلې، خو دا چې په پښتو ژبه لیکلي متون په لاس کې نه شته، نو ځکه یې دقیق وخت نه شو په ګوته کولای، خو کوم څه چې زموږ په لاس کې دي همدا لرغوني منظوم متون دي چې له دې څخه پر پښتو باندې د نورو ژبو د تاثیراتو څرک لګېږي.

«د لرغوني پښتانه په استناد د ابومحمد هاشم علمي او ادبي ژوندون رابښکاره کوي او داسې ورڅخه څرګندېږي چې د (۳۰۰هـ) تر حدودو پورې د عربو مدنیت، د عربي ژبې سلطه او د عربي ادابو او علومو اثر د پښتونخوا په اکثرو برخو کې خپور شوی و او ددې

ketabton.com - The Digital Library

ځمکې غربي خوا ډېره تر دې اثر لاندې وه. که څه هم په دغه عصر کې د غربي پښتونخوا خلکو د آل طاهر (۲۰۵-۲۵۹هـ) تر بیرغ لاندې استقلال وموند او څه نا څه د پارسي ژبې ادب هم په دغو زمانو کې ژوندی شو، خو عربي علمي، ادبي او درباري ژبه وه او پوهانو خپل اثار په دغه ژبه لیکل. په خراسان کې د عربي ژبې ډېر لیکوال او پوهان وو چې دوی د عربو د مدنیت او ادب په خپرولو کې ښه خدمتونه وکړل. مثلاً (صالح بن عبدالرحمن سیستاني) د (حجاج بن یوسف) په امر له (۸۱-۸۷هـ) دواوین او دفاتر له پارسي څخه عربي ته نقل کړل او ډېر علما پر عربي علومو بوخت شول، لکه ابو خالد وردان کابلي موسوم په (کنکر) چې د (علي بن حسین) (۴۶-۷۴هـ) له ملګرو څخه و او د حجاج له ظلمه مکې ته وتښتېده، یا (بشار بن برد) د عباسي دربار رونډ شاعر چې اصلاً د تخارستان و او پر (۱۶۷هـ) وژل شوی دی. یا (ابو عمرو شمر بن حمدویة الهروي) چې د عربي اخبار او اشعارو پوهاند و، د عربي ژبې د لغت کتاب یې هم کښلی او پر (۲۵۵هـ) مړ شو. یا (ابو حاتم سهل بن محمد سجستاني) چې د عربو په لغت، شعر او نحو کې عالم و او (۳۲) کتابونه یې لیکلي دي چې له هغو څخه کتاب المعمرین (د لندن چاپ، ۱۸۹۹م) او کتاب النخله (د ایټالیا د پالرمو چاپ، ۱۸۳۷م) مشهور دي او دا عالم هم پر (۲۵۵هـ) مړ دی، (احمد بن ابو طاهر طیفور خراساني) (۲۸۰هـ. مړ) چې (۵۰) کتابونه یې لیکلي او تاریخ بغداد (د لایزیک چاپ، ۱۹۰۸م) یې مشهور دي، ابو زید بلخي (۳۲۲هـ. مړ) د صور الاقالیم او نورو ډېرو کتابونو خاوند، (ابو داود سجستانی) د

ketabton.com - The Digital Library

(معروف سنن) خاوند (۲۷۵هـ مړ) او نور ډېر پوهان او عالمان له پښتونخوا څخه وپاځېدل، چې د عربي علومو او ادابو ستوري دي.

له دې متونو څخه څرګندېږي، چې د دريمې هجري پېړۍ په ترخ کې د بست د سروان د سيمې يو افغان چې (ابو محمد هاشم ابن الزيد السرواني) نومېده، عراق ته ولاړ او هلته يې ددې ځای له علماوو سره ناسته ولاړه درلوده او له (ابن خلاد) چې په (ابي العينا) مشهور و، هغه سره يې په بغداد کې ډېر عمرونه تېر کړل او له هغه څخه يې عربي بلاغت او اشعار ولوستل.

دا لومړنی نظم دی چې له عربي ژبې څخه پښتو ته ژباړل شوی دی. په دې کې (درهم، خلق او قتالونه) هغه عربي کلمې دي چې پښتو ته داخلې شوې دي. دغه راز د شيخ رضی لودي او نصر لودي په دواړو شعرونو کې د عربي ژبې کلمې کارول شوي دي، (الحاد، ملحد، اسلام، سنتي) کلمې عربي دي، په خپله (شيخ رضی) لودي، (نصر) لودي او (حميد) لودي د دريواړو نومونه عربي دي، بيا وروسته ورپسې د شيخ اسعد سوري قصيده ده چې هم يې فورم له عربي ژبې راغلی او هم د عربي ژبې د يو شمېر کلمو څرک په کې څرګند دی، لکه: (فلک، مدار، وصل، محمد او محمود، امير، انتقال، قيد، نثار، قطار، شعار، قرار، عدل، جنت، غفار) او نورې عربي کلمې دي چې په دې قصيده کې راغلي دي. په خپله د (شيخ اسعد) نوم هم عربي دی، له دې څخه معلومېږي چې عربي ژبه دا وخت دومره عامه شوه چې پښتنو کې مطرحو کسانو لکه په خپله

ketabton.com - The Digital Library

محمد سوري، شيخ اسعد سوري او نورو عربي نومونه ايښي وو. د (امير) کلمه هم دا وخت عامه شوې ده. (کروړ) يې ځکه (امير) باله چې د (امارت) شرعي اصطلاح عامه شوې وه.

وروسې د ښکارندوی غوري قصيده ده، چې په هغه کې هم (لعلونه، طلسيان، سلطان، صفت، اسلام، دين، شهاب، جهاد) او ځينې نورې عربي کلمې دي چې ځينو سره يې پښتو روستاړي هم يوځای شوي دي.

تر دې وروسته چې نور کوم شاعران راغلي، وار په وار يې په خپل کلام کې د عربې ژبې کلمې کارولي دي او دا لړۍ همداسې دوام کوي.

د ملکيار ، تايمني، شيخ تيمن، قطب الدين بختيار، بهلول لودي، خليل خان نيازي، زرغون نورزي، زرغونې کاکړ، رابعې، بي بي نېکبختې، شيخ عيسی مشواني، شيخ صالح او نورو تولو شاعرانو په شعرونو او د ماکو د نثر په بېلګو کې عربي کلمې شته چې د هغوی د کلام د شننې په ترڅ کې ورته اشاره شوې ده. د عربي ژبې د لغتونو د کارونې او تاثير ترڅنګ په لرغونې دوره کې قصيده، مثنوي، غزل او څلوريزه هغه څرګند نظمي فورمونه دي چې له عربي څخه پښتو ته راغلي دي، د قصيدو په برخه کې د شيخ اسعد سوري او د ښکارندوی غوري قصيدې مو د بېلګو په توګه يادې کړې. په مثنوي فورم کې د اکبر زميندا وري، زرغونې کاکړ، زرغون خان نورزي او دوست محمد کاکړ بېلګې يادولای شو او د

ketabton.com - The Digital Library

غزل فورم کې بیا د اکبر زمیندا وري، بې بي نېکبختې او شیخ محمد صالح الکوزي د کلام بېلګې د یادونې وړ دي او هم د علي سرور لودي کلام. د څلوریزو په برخه کې سلطان بهلول لودي او خلیل خان نیازي څلوریزې یادولای شو، د قطعې فورم بیا د یادو نورو فورمونو په شان ډېر څرګند نه دی، خو البته قطعې ته ورته نظمونه ویل شوي دي، یا لږ تر لږه یو نظم د څو قطعو د مجموعې بڼه لري. په محتوایي برخه کې هم حماسي ادبیات په دې دوره کې تر سترګو کېږي، ویاړنه یا فخریه، ویرنه یا مرثیه اشعار چې په عربو کې باب وو، پښتو کې یې هم څرکونه او بېلګې لیدل کېږي. د ټولیزې پایلې په توګه باید ووایو چې په پښتو لرغوني ادبي دوره کې په (نظم) او (نثر) دواړو کې د دري او عربي کلمو په ګډون نږدې شپږ زره او سل (۶۱۰۰) کلمې کارېدلې چې له هغې څخه یې تقریباً یو سل او څلور اتیا (۱۸۴) عربي کلمې دي چې د ټولو کارېدلو کلمو نږدې درې اعشاریه درې (۳،۳) سلنه جوړوي.

ketabton.com - The Digital Library

له دري ژبې سره اړيکي

د عربي ژبې ترڅنګ پښتو له دري ژبې سره هم د يوې ګاونډۍ او خور ژبې په توګه خپل خپل اړيکي ساتلي دي. دري ژبې ته ځکه د پښتو (خور) ژبه وايي چې دواړه ژبې د هندو اروپايي کورنۍ، اريايي څانګې غړي دي، پښتو بېا په ختيزو ژبو کې او دري بيا په لويديزې ډلګۍ کې راځي. په پښتو لرغونو ادبياتو کې هم د دري ژبې کلمې کاربېدلي دي. د عربي ژبې معکوس پښتو ته له دري ژبې څخه کوم شعري فورم نه دی را انتقال شوی، خو دا خبره له حقيقت څخه لرې نه ده چې ووايو د عربي ادب تاثيرات لومړی دري ته او بېا همداسې پښتو ته رالېږد بدلي دي. دري تر عربي ژبې وروسته د ديني او درباري ژبې په توګه په سيمه کې خپل خپل تاثيرات درلودل. له (دوه بيتي) پرته چې د دري ژبې خپل فورم ګڼل کېږي، نور نو دري ټول هغه نظمي کالبونه کاروي چې په عربي ژبه کې دود دي. لکه مثنوي، رباعي، قطعه، غزل، قصيده، مثلث، مربع، مخمس، ان تر معشر پورې ټول هغه فورمونه چې په عربي ژبه کې دود وو او نورو ختيزو ژبو ته لېږدلې دي، دري يې هم کاروي. د يادونې وړ ده چې قافيوال نظمونه لکه مخکې چې مو يادونه وکړه د عربي ترڅنګ په ختيزو ژبو او د نړۍ په نورو ژبو کې هم باب وو، ياني په دې مانا چې له عربي ژبې څخه تقليد نه دی شوی، البته شعري يا نظمي فورمونه له شکلي پلوه نورو ژبو ته راغلي، څرنګه چې قافيه په دې ژبو کې باب وه، نو ځکه يې د فورم په راخپلولو کې کومه ستونزه نه وه، رديف چې په عربي ژبه کې تر قافيه والو

ketabton.com - The Digital Library

نظمونو وروسته باب نه وو، خو په پښتو، دري او ځینو نورو ختیزو ژبو کې دود و، هغه هم ورسره مل شو.

د ابوهاشم سرواني په ژباړه کې (خاوند) د پښتو او دري ژبې مشترکه کلمه ده. د شیخ اسعد سوري په قصیده کې بیا (بهار، خونخوار، خار، بادار، هزار، دار، کهسار) او ځینې نور دري کلمې دي.

د ښکارندوی غوري په قصیده کې (کاروان، مګر، بیدیا، مکېز، ګزار، خاوند، بادار) دري کلمې دي، د سلیمان ماکو په تذکره اولیا کې (سپاس، خاکپای، بزرګ، روزګار، مهربان، درخواست) او ځینې نورې دري کلمې دي. او همداسې د دري ژبې اغېز یې د پښتو ادب په لیکلو متونو کې محسوسې دي. دا اغېزې له لرغونې دورې پیلېږي، منځنۍ دورې ته راځي، بیا معاصرې دورې او ان تر ننه دوام مومي. پر یادو شاعرانو سربېره نورو شاعرانو هم په خپلو نظمونو کې دري کلمې کارولي دي.

ملکیار غرشین، شیخ تیمن، تایمني، قطب الدین بختیار، سلیمان ماکو، شیخ متي، بابا هوتک، ملکیار هوتک، اکبر زمینداوري، خلیل خان نیازي، زرغونې کاکړ، رابعې، نېکبختې، دوست محمد کاکړ، شیخ عیسی مشواني، شیخ بوستان بړېڅ او شیخ صالح ټولو په خپل کلام کې دري کلمې کارولي چې د هر شاعر د شعر په لغوي شننه کې ورته اشاره شوې او دلته یې د تکرار د مخنیوي په خاطر له بیا یادونې څخه تېرېږو.

ketabton.com - The Digital Library

سربېره پر دې په لرغوني ادبي دوره کې ډېرې داسې کلمې شته چې د پښتو او دري ژبو ترمنځ مشترکې دي او يا هم ګډه ريښه لري.

له دې څخه ښکاري چې پښتو او دري ژبې په ماضي کې له يوې بلې ګډې ژبې يا ژبو سره ګډه ريښه لري. هغه ژبې چې ګډه ريښه سره لري، ګاونډۍ وي، خوېندې وي، ګډ ليکدود ولري، هغه ژبې پر يوه بلې خپل څو اړخيز اغېز ښندي، نو له دري ژبې سره د پښتو اړيکي طبيعي حالت لري. څرنګه چې دري ژبه د علم، دفتر او دربار ژبه وه، نو دغه سياسي، علمي او دفتر قوت هم ددې سبب کېده چې دري نه يوازې پر پښتو بلکې د سيمې پر نورو ژبو هم خپل خپل تاثيرات پرېږدي، خصوصاً پر ليکني ادب، البته پر ولسي ادب بيا دا تاثيرات ډېر محسوس نه دي، هلته پښتو ژبه ډېره سوچه او شعر هم ډېر سوچه پاتې شوی دی.

په مجموعي ډول لکه څنګه چې دمخه مو يادونه وکړه په لرغوني دوره کې په نظم او نثر کې ټولې نږدې شپږ زره او سل (۶۱۰۰) کلمې کارېدلي چې له هغې جملې يې نږدې يو سل او څوارلس(۱۱۴) دري کلمې چې د ټولو کارېدلو کلمو نږدې يو اعشاريه څلور اتيا(۱،۸۴) سلنه جوړوي.

ketabton.com - The Digital Library

د ځلورم څپرکي لنډیز

له نورو ژبو څخه د پښتو ژبې د اړیکو د څېړلو په ترڅ کې دا په ډاګه شوه چې پښتو ژبه په لرغونې دوره کې له عربي او دري ژبو دواړو سره ژبنۍ، فرهنګي او ادبي اړیکي لري. دا مهال پر پښتو ادب د عربي ژبې تاثیرات ورو ورو زیاتېږي، د پښتو منظوم او منثور کلام په دواړو برخو کې د عربي ژبې اغېز لیدل کېږي. ژبنۍ اغېزې چې د لغتونو په بڼه ځرګندېږي، زیاتې ښکاره دي، خو ګرامري تاثیرات یې لا محسوس نه دي، د لغوي تاثیراتو ترڅنګ له عربي ژبې څخه شعري فورمونه یا د نظم چوکاټونه هم پښتو ته داخل شوي دي او پښتنو شاعرانو په همدې فورمونو کې هم ګڼ شمېر شعرونه لیکلي دي. لکه قصیده، رباعي، غزل، مثنوي او ځینې نور فورمونه هم په څنګزني ډول په لرغونې دوره کې پښتو ادبیاتو ته داخل شوي دي.

د عربي ترڅنګ د دري ژبې ژبنۍ اغېزې هم په پښتو منثور او هم منظوم کلام کې ځرګندېږي، خو دا تاثیرات یوازې د لغتونو په بڼه جوتېږي، خو کوم ځانګړی نظمي فورم له دري څخه پښتو ته نه دی راغلی. د لرغونې دورې په لومړي پړاو کې د عربي او دري په ګډون د نورو ژبو تاثیرات پر پښتو ادب نه ښکاري، پښتو شعرونه پخوانیو اریایي سرودونو ته ډېر نږدې دي. خو د لرغونې دورې په دویم او نورو پړاوونو کې بیا د عربي او دري ژبو تاثیرات ځرګندېږي، خو له دې دوو ژبو پرته بیا د نورو ژبو تاثیرات نه

ketabton.com - The Digital Library

ثرګنـد ېږي. ځکـه چې دا مهـال د نـورو ژبـو اغېـزې پـه سيمه کـې محسوسې نه وې. د عربي تاثيرات ځکه زيات وو چې عربي د ديـن، مذهب، دفتر، دربار، سياست، علم او ادب ژبه وه او تر شا يـې غـټ سياسـي، اقتصـادي، مـذهبي او علمـي قـوت پـروت و. تـر عربـي وروسته دري هم ورته ځانګړنې لرلې او په دويم رديف کې راځي، نو ځکه يې پر سيمه خپل خپل تاثيرات درلودل. پر پښـتو ژبـه د عربـي ژبې تاثيرات هم د شعري فورمونو او هم په ژبنۍ برخه کې لـه لغـوي پلوه محسوس وو و او د دري ژبې اغېـزې بيـا تـر يـوه حده د شـعري محتوا او همدارنګـه د لغتـونـو پـه برخـه کـې محسوسې دي. د يـوې شـمېرنې لـه مخې د عربي ژبـې د لغتـونـو کميت پـه سلو کـې نـږدې (۳،۳) او د دري ژبې د ويـيـونـو کميـت پـه سـلو کـې نـږدې (۸۴، ۱) تـه رسېږي.

ketabton.com - The Digital Library

د څلورم څپرکي پوښتنې

- پر پښتو لرغونو ادبیاتو د کومو ژبو تاثیرات څرګند برېږي؟
- په لرغونو دوره کې د دري او عربي کلمو مجموعي شمېر څو سلنې ته رسېږي؟
- په لرغونې دوره کې له کومې ژبې پښتو ته شعري فورمونه داخل شوي دي؟
- د دري ژبې تاثیرات د لرغونې دورې له کوم پړاوه پیلېږي؟
- پښتو او دري د ژبې د کورنۍ له پلوه څه اړیکي سره لري؟
- عربي ژبه د ژبو په کومې کورنۍ پورې اړه لري؟
- کومې ژبې په اسانۍ سره یوه پر بلې خپل تاثیرات پرېږدي؟

ketabton.com - The Digital Library

پنځم څپرکی

د لرغوني دورې نظم

د ادبیاتو د اوسنیو تعبیرونو له مخې د یوې ژبې ټول لیکلي او نا لیکلي منظوم او منثور هنري اثار ادبیات ګڼل کېږي.
لکه څنګه چې دمخه مو هم یادونه وکړه او ټینګار مو وکړ چې: هر ډول لیکنې اوس څوک په ادبیاتو کې نه شمېري. یوازې هغه اثار د ادبیاتو تر عنوان لاندې د مطالعې ځای لري، چې هنري ارزښت ولري.
د ساري په ډول، موږ هر منثور اثر چې د علومو او فنونو په بېلابېلو څانګو کې لیکل شوي وي او یا هر منظوم اثر، چې د تاریخ، جغرافیې، طب او نورو علومو او فنونو تشریح ته وقف شوی وي، په ادبیاتو کې نه راولو، بلکې هغه اثار هنري او ادبي بولو، چې له تخیله رازېږېدلي او د ژوند واقعیتونه په هنري ډول منعکس کړي؛ پر لوستونکو او اورېدونکي خپل خاص ظریفانه او ښکلی هنري اغېز ولري او د هغو هنري ذوق تسکین کړي. دغه ادبي، هنري اثر باید په داسې یو ژبني چوکاټ کې بیان شوې وي، چې هم د ټولنیز ژوند هېنداره وي، هم په لوستونکي، اورېدونکي کې یو عاطفي احساس پیدا کړي او ښکلاییز ارزښت ولري.
ادبیاتو ته یو ژبنی هنر هم وایي، هنر او علم دواړه واقعیتونه بیانوي، خو هنر واقعیتونه په نامستقیم او علم بیا پېښې په

ketabton.com - The Digital Library

مستقیم ډول بیانوي. د هنر او علم توپیر د واقعیت په نامستقیم او مستقیم بیان کې دی.

د ادبیاتو ددغه تعبیر، ساده او ابتدایي تشریح ته په پاملرنه اوس موږ ګورو چې پښتو ژبه دغسې هنري، ادبي اثار لري او که نه؟

ددې پوښتنې ځواب مثبت دی او موږ چې د خپلې ژبې (پښتو ادبي زېرمې وپلټو، نو وینو چې له پخوا زمانې نه تر ننه پورې ددې ژبې ویونکو هنري، ادبي اثار ایجاد کړي دي، چې هم یې ګړنۍ (نالیکلي) او هم یې تحریري (لیکلي) نمونې موجودې دي.

پر همدې اساس کله چې موږ پښتو ادبیات وایو، نو موږ مجبورېږو، چې دا ادبیات لومړی پر نالیکلو او لیکلو ادبیاتو ووېشو او د شکل له مخې. پر نثر او نظم خو دلته موږ په دې څپرکي کې پر نظم خبرې کوو. نظم بیا پر دوو برخو وېشو لومړی پښتو ولسي یا ګړني ادبیات چې د پښتو په خپلو ملي اوزانو یا فورمونو کې ویل شوي دي. او دویم د نظم هغه برخه یا هغه فورمونه دي چې له نورو ژبو په تېره بیا له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي. دلته غواړو لومړی پښتو ولسي ادبیات یا د نظم فورمونه تشریح کړو.

ketabton.com - The Digital Library

د پښتو ولسي شاعرۍ فورمونه

ولسي ادبيات د پښتو ادبياتو ډېره درنه برخه جوړوي: ((دا به مبالغه نه وي او نه به کومه تېره يا زياته خبره وي، که ووايو چې د سيمې په ژبو کې پښتو د ګړنيو ادبياتو د سرشارو چينو د لرلو له امله په لومړي کتار کې ولاړه ژبه ده.

دا چې د پښتو د شفاهي ادبياتو زېرمې نسبت نورو ژبو ته زياتې دي، ددې خبرې غټ علت دا دی، چې په پښتنو کې سواد له پخوا نه تراوسه لا سم نه دی عام شوی او زموږ د خلکو يوه زياته سلنه د خپلو خاصو سياسي، ټولنيزو، اقتصادي، فرهنګي او جغرافيي عواملو له امله له ليک لوسته محرومه پاتې ده. په دغسې ټولنو کې چې سواد نه وي عام، د ليکلو ادبياتو پرځای د شفاهي ادبياتو د ټوکېدو زمينې ډېرې زياتې موجودې وي.

همدا علت دی، چې د شمالي پښتونخوا، افغانستان، جنوبي پښتونخوا، سند، پنجاب او کشمير په زياترو پښتني سيمو کې اوس هم د ګړنيو ادبياتو بېلابېلې نمونې ايجادېږي او د دغو سيمو په ښارونو کې د پښتو د ګړنيو ادبياتو د ايجاد زمينې محدودې دي او ان له منځه تللې دي. په پښتو کې د شفاهي ادبياتو دغه بېلابېل ډولونه او ددغه ډول ادبياتو زياتوالی سړی په دې باوري کوي، چې زموږ خلکو که زيات سواد نه درلود، خو هنري ذوق او احساس ورسره وو او خپل دغه ذوق او احساس يې ددغو ادبياتو په بېلابېلو کالبونو کې ځاياوه.

ketabton.com - The Digital Library

زموږ خلکو د پېړيو په اوږدو کې خپل ارمانونه، خپلې خوښۍ، خپل غمونه، خپلې مينې او د خپل ټولنيز ژوند کړه وړه په دغو کړنيو ادبياتو کې بيان کړي دي. دغه ادبيات لکه چې يې له نامه ښکاري، په ګړني ډول خوله په خوله انتقال شوي او د انتقال په دې بهير کې يې کليوالي موسيقي هم خپل نقش ادا کړی دی. خو د انتقال دې لړۍ تر يوه وخته دوام کړی او د رواياتو په له منځه تللو سره دغه وخت پر وخت ايجاد شوي شفاهي ادبيات هم له منځه تللي دي او لکه هغه صحرايي ګلان په خپل سر راټوکېدلي او د باغوان له پالنې پرته له منځه تللي دي.

څنګه چې په هره ټولنه کې شفاهي ادبیات سينه په سينه انتقال مومي، نو ځکه يې لرغوني شکلونه تر وروستيو پېړيو پورې نه رارسي. اوس چې موږ د پښتو د شفاهي ادبياتو کومې ثبت شوې بېلګې لرو، له ځينو استثنايي مواردو پرته په تاريخي لحاظ ډېرې لرغونې نه دي، خو مفکوره او ليدلوری په ځينو دغه ډول سندرو کې لرغونی دی او ورسره يې د ځينو انواعو شکلي جوړښتونه هم له ډېرو لرغونو زمانو روايت کوي او له هغو اريايي سندرو سره نږدېوالی او ښتون لري، چې زرګونه کاله دمخه په دې خاوره کې ايجاد شوې، پالل شوې او روزل شوې دي. د پښتو د شفاهي سندرو يوه مهمه ځانګړنه داده چې په غاړه (لحن) ويل کېږي.

د پښتو شفاهي ادبيات بېلابېل ډولونه لري، چې دغه ډولونه ځينې سيمه ييز دي، دا په دې مانا چې په يوه خاصه جغرافيه يې

ketabton.com - The Digital Library

سیمه کې ایجاد پرې او په نورو پښتني سیمو کې چندان باب نه دي، خو ځینې ډولونه یې په ګردو هغو سیمو پورې اړه لري، چې د دغه ډول ادبیاتو، ایجاد، وده، مینه وال او روزونکي لري.

د پښتو د دغو ګڼیو ادبیاتو د بېلابېلو ډولونو د ثبت او ټولولو لپاره څه د پاسه سلو کلونو راپدېخوا کار پیل شوی او تر ټولو دمخه پښتو شفاهي ادبیاتو ته غربیان متوجه شوي دي.

انګرېزانو د هند پر نیمه وچه د خپل واک په دوران کې د شمالي او جنوبي پښتونخوا او افغانستان له سیمو د پښتو د شفاهي ادبیاتو نمونې راټولې او ثبت کړې دي، چې د لویدیځو پوهانو د دغسې کارونو په لړ کې د جیمز ډارمستېټر (۱۸۴۹-۱۸۹۴م) کال کار تر ټولو ارزښتمن دی، ده د پښتو د شفاهي ادبیاتو نمونې په خپل مشهور اثر (د پښتونخوا د شعر هار و بهار) کې خوندي کړې او دا کتاب یې لومړی ځل پر (۱۸۸۸م) کال په پاریس کې چاپ او خپور کړ.

زموږ په هېواد کې هم د پښتو د شفاهي ادبیاتو د نمونو ثبت ته له شلمې پېړۍ راپدېخوا پاملرنه شوې ده.

په افغاني پوهانو کې اروابناد غلام محی الدین افغان (۱۳۰۰هـ.ش مړ) دا کار تر هرچا دمخه کړی دی او په (سراج الاخبار افغانیه) کې یې د پښتو متلونو نمونې چاپ کړې دي.

تر ده وروسته په کندهار کې د (پښتو ادبي انجمن) په جوړېدو سره او بیا په کابل کې د (پښتو ټولنې) له تاسیس سره سم زموږ

ketabton.com - The Digital Library

خواخوږو ادب دوستانو د پښتو د شفاهي ادبیاتو دغو مرغلرو ته ډېره توجه وکړه او د پښتو د شفاهي ادبیاتو د بېلابېلو ډولونو نمونې یې ثبت او خوندي کړې. په دې کسانو کې اروا ښاد محمد ګل نوري (۱۳۵۲ل کال مړ) د لوی حق خاوند دی، ده د پښتو د شفاهي ادبیاتو د ځینو ډولونو ډېرې خوندورې او زیاتې نمونې راټولې کړې دي.

تر نوري وروسته په افغانستان کې د پښتو ژبې تکړه لیکوال او شاعر (حبیب الله رفیع)، په پښتونخوا کې (پروفیسور محمد نواز خان طایر) او په جنوبي پښتونخوا کې نومیالي لیکوال او شاعر (ولي محمد خان سیال کاکړ) نوموړنه د یادونې او منني وړ دي، دوی چې د پښتو د شفاهي ادبیاتو د ټولولو او څېړنو په لاره کې کوم کارونه کړي دي، په وروستي بهیر کې یې د کیفیت او کمیت له نظره لږ ساری مومو. د پښتو شفاهي ادبیاتو او پښتني فولکلور تیوریکي او علمي مطالعې په لاره کې د (کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي)، (کاندید اکاډمیسین عطایي) او (سرمحقق دوست شینواري) کارونه او نوموړنه نه شو هېرولای.

زموږ دغو خواخوږو او په راوروسته کې ډېرو نورو ځوانانو د پښتو د شفاهي ادبیاتو بېلابېل ډولونه معرفي کړي او نمونې یې ورته له ولس څخه راټولې او خوندي کړي دي. اوس د دغو ښاغلو کارونو ته په پاملرنه د پښتو د شفاهي ادبیاتو ډولونه په لاندې ډول ښیو:

ketabton.com - The Digital Library

د پښتو د ګړنیو ادبیاتو په څېړونکو کې ښاغلی حبیب الله رفیع یوازینی سړی دی، چې د پښتو منظوم شفاهي ادبیات یې د خپلو ځینو خصوصیاتو له امله پر دوو برخو وېشلي دي:

(۱) **عامې سندرې**: یانې هغه سندرې چې ویونکي یې نه دي ښکاره او په ګرد ولس پورې اړه لري، لکه: لنډۍ، سروکي، نارې، لنډکۍ، د ښادۍ بدلې او نور...

(۲) **خاصې سندرې**: په دې سندرو کې یې هغه سندرې راوړې دي، چې اکثر د نالوستو ولسي شاعرانو له خوا جوړېږي او یا جوړې شوې دي، یانې شاعران یې معلوم کسان دي، لکه: چاربیتې، بدلې، بګټۍ، لوبې، داستان، مقام، کسرونه او نور...

دا لوړ وېش تر ډېره حده پرځای دی او د پښتو د ولسي ادبیاتو په ډېرو څېړنو کې منل شوی دی. دا خاصې سندرې سره له دې چې زیاتره د نالوستو ولسي شاعرانو له خوا ویل شوې دي، د خپرېدو او انتقال جریان یې هم کټ مټ هماغسې دی، لکه د پښتو د شفاهي ادبیاتو عامې سندرې او دا خاصې سندرې هم زیاتره لیکلی ډول نه لري او سینه په سینه په شفاهي ډول انتقالېږي.

خو د خاصو سندرو په باب د یادونې وړ ټکی دادی، چې دا سندرې په ټولنه کې د مشخصو افرادو له خوا ویل شوې دي، د ځینو دغو سندرو د اشارو او قراینو له مخې یې هم د ویونکي د ژوند مهال او هم د سندرې د ویلو تقریبي زمانه ټاکل کېدی شي او پر همدې اساس موږ دغو کسانو او د دوی دا ډول ایجادیاتو ته د

ketabton.com - The Digital Library

پښتو د ادبي تاریخ په ځانګړو ادبي دورو او ادبي پړاوونو کې د مطالعې ځای ورکولای شو.

پر همدې اساس دا ډول سندرې سره له دې چې ډېره زیاته برخه یې شفاهي ده او ځینې ځانګړتیاوې یې هم له شفاهي عامو سندرو سره یو شی دي، خو بیا هم ګرده هغه خصوصیات چې د پښتو د ګڼیو ادبیاتو عامې سندرې یې لري، پر دغو سندرو کټ مټ د تطبیق وړ نه دي.)) (۱۳: ۱-۵)

خو څرنګه چې دا سندرې یا شعرونه د پښتو په ملي اوزانو کې ویل شوي، نورو پښتو ولسي ادبیاتو سره اړخ لګوي، د ځینو یې لیکلی تاریخ هم معلوم نه دی، نو ځکه یې دلته د لوستونکو د اشنایي لپاره راوړو په مجموعي ډول د ولسي یا ګڼیو ادبیاتو کوم فورمونه چې دلته معرفي کېږي، دا ټول په لرغونې دورې پورې اړه نه لري، په تېره بیا هغه ولسي ادبیات چې شاعران یې معلوم دي لکه ځینې، بګتۍ، چاربیتې، سروکي او نور. خو ځینې فورمونه او په هغو کې ویل شوې محتوا پخوانۍ ریښه لري، په مجموعي ډول دا فورمونه ډېر پخواني دي، خو په هغو کې ویل شوې او افاده شوې محتوا کېدی شي ډېره پخوانۍ نه وي او د لرغونې دورې له ادبیاتو سره همزولې نه وي، څرنګه چې دا فورمونه د پښتو شاعرۍ یا نظم یوه درنه جوړوي او د شکلو له مخې پخوانۍ ریښې لري، نو ښه ده چې لوستونکي او محصلین ترې یو عمومي جاج واخلي، له دې فورمونو هم ښه خبر شي او له نورو ژبو څخه له راغلو فورمونو

ketabton.com - The Digital Library

سره يې هم توپير وکړي. دادی دلته په ترتيب سره د پښتو ژبې خپل ولسي يا ملي فورمونه درپېژنو چې په نورو ژبو کې نه شته او يوازې د پښتو ژبې خپل مال ګڼل کېږي.

۱- لنډۍ:

لنډۍ په پښتو شاعرۍ کې تر ټولو کوچنی شعري فورم دی، خو د مانا د ځواک او لېږد له پلوه نه يوازې په پښتو شاعرۍ، بلکې په نړيواله شاعرۍ کې يې ساری ليدل شوی نه دی.

زياتره لنډۍ په هنري لحاظ ډېرې ښکلې دي، انځورونه په کې په خورا لوړه هنري بڼه اوډل شوي دي، په ساده ګۍ کې دومره ښکلې ويل شوي، چې زموږ په شفاهي سندرو کې نورې سندرې د دغو خصوصياتو له امله له لنډيو سره سيالي نه شي کولای.

د لنډيو ويونکي نه دي معلوم، لنډۍ د عام ولس مال دی، يو شپون، يو اوښبه، يو بزګر او په زياته کچه زموږ کليوالي ښځمنې ددې لنډيو په ايجاد کې برخه لري.

لنډۍ ته ټيکۍ، مصرۍ، ټپه، اواز، بدله او سندره هم وايي او دا بېلابېل نومونه د بېلابېلو ځايونو په اعتبار دي. يانې د پښتنو په يوه سيمه کې ورته لنډۍ وايي او بله کې ورته ټپه وايي او کله چې لنډۍ په سروکي او نيمکۍ کې راشي، نو په دغه صورت کې (ټيکۍ) ورته هم وايي. دلته به د لنډيو نومونو ته هم لنډه کتنه وکړو:

ketabton.com - The Digital Library

۱ - **لنډۍ**: ((د کندهار او پکتیا خلک ورته لنډۍ وایي دا په دې مانا چې لنډۍ په کندهار کې یو ډول مار دی که سرې و چیچي ورځخه نه رغېږي، یانې په لنډیو کې دومره شعري قوت موجود دی، چې تاثیر یې له هغه مار سره چې نوم یې لنډۍ دی برابر دی، دغه راز کېدی شي لنډۍ د خپل لنډ ترکیب او جوړښت له مخې هم لنډۍ وبلل شي.

۲ - **مصرۍ یا ټپه**: د یوسفزیو ټبر او هغه پښتانه چې په پېښور کې اوسېږي هغوی یې د مصرۍ یا ټپې په نوم یادوي، چې دا هم علت لري او هغه دا سې چې مصرۍ په پښتنو کې یو ډول مشهوره توره ده چې په جګړو کې ورځخه ډېره استفاده شوې ده، یانې زموږ لنډۍ د مصرۍ تورې غوندې اغېزه ښندلای شي.

۳ - **ټیکۍ**: د اصلي مطلب په مانا ده، یانې زموږ په هره لنډۍ کې دا توان موجود دی چې په ښه هنري شکل کې زموږ د مطلب ټکي بیان کړي، په دغه وجه د مشرقي او وردګو خلک ورته ټیکۍ وایي.

یادونه باید وشي چې مصرۍ یا ټپه او ټیکۍ معیاري نومونه نه دي ټول پښتانه هغه نه پېژني.

څرنګه چې مو پورته یادونه وکړه، دغه نومونه په یوې مشخصې سیمې پورې تړل کېږي، یوازې (لنډۍ) نوم دی چې ټول پښتانه یې پېژني.)) (۵۷: ۱۱-۱۲)

ketabton.com - The Digital Library

د لنډیو ددغه ستر ارزښت په پام کې نیولو سره یو زیات شمېر ادبپوهانو د هغو راټولونې او شننې کار ته اوږه ورکړې ده.

په دې برخه کې تر ټولو پخوانی کار د هندوستان د یوه نواب (محمد ارتضاخان) دی. ده د (۱۲۲۵هـ ق) کال شاوخوا په خپل فرهنګ، (ارتضايي) نومي کتاب کې ځینې پښتو لنډۍ ثبت کړې دي.

(ډارمستتر) په ختیځ پوهانو کې د لنډیو د ثبت کار کړی دی او په افغانستان کې مرحوم نوري، مرحوم استاد بېنوا، اروانښاد محمد دین ژواک، په وروستیو کې ښاغلو عبدالکریم پتنګ، اروانښاد مصطفی جهاد او د پښتو ټولنې د فولکلور څانګې دغه ډول لنډۍ راټولې کړې دي، د لنډیو په ځانګړو مجموعو او یا د فولکلور د نورو مجموعو په ترڅ کې یې چاپ کړې دي.

په جنوبي پښتونخوا کې ښاغلي (ګل محمد کاکړ) د (ګل ټیپې) په نامه د پښتو لنډیو څلور مجموعې چاپ کړې دي او په پېښور کې پښتو اکیډیمي د (روهي سندرې) په نامه د لنډیو دوې ښې مجموعې چاپ کړې دي. د لنډیو په برخه کې د پیاوړي شاعر سلیمان لایق او څېړونکې سلما شاهین کار هم د ځانګړې یادونې وړ دی.

دا راټولې شوې لنډۍ په ګردو پښتنو کې د ټولو لنډیو ټوله زېرمه نه ده، بلکې یوه برخه یې راټوله شوې ده او نورې ډېرې داسې

ketabton.com - The Digital Library

لنډۍ په ولس کې شته چې تراوسه لا د کاغذ پرمخ نه دي لیکل شوې.

په لنډیو کې د پښتنو د کلیوالي ژوند او د دوی د کلتور د بېلابېلو اړخونو ځانګړنو انعکاس موندلی دی او په بېلابېلو موضوعاتو پورې مربوطې لنډۍ موږ د خپلو دغو شفاهي سندرو په مجموعه کې میندلای شو.

که څه هم د پښتو په ځینو لرغونو دیوانونو کې ځینې لنډۍ هم راغلې دي، لکه: د (حسین) په دېوان ، د (سید غلام ننګرهاري) په دېوان او ځینې نورو دېوانونو کې، همدا راز د ځینو معاصرو لیکوالو ، لکه: (بهایي جان صاحبزاده)، مرحوم (صالح محمد هوتک)، (صاحبزاده محمد ادریس) او نورو هم د لنډیو د جوړولو خواته توجه کړې ده او ځینې لنډۍ یې ویلې یا جوړې کړې هم دي، خو دا لنډۍ د پښتو د عامو لنډیو یا هغو لنډیو په څېر چې په ولس کې ایجاد شوې دي، ښکلاییز، ادبي او هنري ارزښتونه نه لري او د لفظي جوړښت له مخې هم لیکلي ادب ته ورته دي. د پښتنو په کلیوالو سیمو ، غرو ، رغو ، درو او د شپنو په کېږدیو کې د پښتو لنډیو ډېره زېرمه شته. چې ځینې دغسې لنډۍ د پښتو د ولسي ادبیاتو ځینو خواخوږو له ولسه راټولې کړې دي.

د لنډۍ کمال په دې کې دی، چې مجموعاً په (۲۲) څپو یا دوو مسرو کې دروند مانیز بار او ښکلا لېږدوي. په دې مانا چې د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دویمه (۱۳) څپې لري، لنډۍ قافیه نه لري، خو

ketabton.com - The Digital Library

د دويمې مسرې په پای کې يوه اهنګينه کلمه لري، چې د لنډۍ ټول اهنګ بشپړوي. هره لنډۍ بايد د زور (ه) په واول يا غږن اواز پايته رسېدلې وي. که په پای کې دا زور (ه) رانه شي نو اهنګ يې نيمګړی پاتې کېږي. لنډۍ د پښتو ژبې د فونولوژيکي (غږيز) جوړښت تابع ده او د هغې پر بنسټ جوړېږي. په نورو ژبو کې د دې ډول شعر (البته په همدې وزن او اهنګ) څرک ليدل شوی نه دی او نه نورو ژبو ته د لنډۍ په ژباړه کې ددې اهنګ ساتل شوی دی.

پر ټولو لنډيو باندې يو قانون د تطبيق وړ دی، يانې دا چې د هرې لنډۍ لومړۍ مسره بايد حتمي (۹) او دويمه يې (۱۳) څپې وي. د هرې لنډۍ د لومړۍ مسرې (څلورمه) او (اتمه) څپه او د دويمې مسرې (څلورمه) (اتمه) او (دولسمه) څپه، خجنه وي. لکه:

امانتي مې ګور کې کېږدئ

که يار خبر شي ما به خپل وطن ته وړينه

ددې لنډۍ څپيز- خجيز جوړښت په دې ډول دی:

U – U U U – U U U

U – U U U - U U U – U U U

له مانيز پلوه لنډۍ پر بېلابېلو ډولونو وېشل کېدی شي. د پښتني ټولنې د ژوند د ټولو ډګرونو انځورنه په کې کېدی شي او شوې هم ده، خو د شکل او جوړښت له مخې لنډۍ همدا يو ټاکلی شکل او قانون لري.

ketabton.com - The Digital Library

دلته به یو څو لنډۍ د بېلګې په توګه وړاندې کړو:

یوه وعده راسره وکه

چې د صراط په پله به یوځای سره ځونه

❋❋❋

ستا به واده زما به مرګ وي

ستا به ډولۍ زما به کټ خاورو ته وړینه

❋❋❋

ولې دې بد راسره وکړه

زما همدغه هیله وه چې یار لرمه

څرنګه چې په لنډیو کې د وروستۍ مسرې وروستۍ کلمه اهنګینه وي او د وروستۍ څپې اهنګ یې لوړ او تر هغې دمخه څپې اهنګ یې لوېدلی شان وي ( ) نو دلته کېدی شي د لنډۍ هندسي جوړښت داسې ترسیم شي:

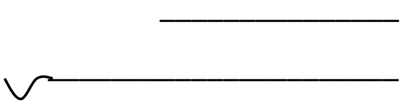

((څرنګه چې لنډۍ ډېر لنډ شعر دی، تاریخي قدامت او بنه معلومول یې اسانه کار نه دی، خو په مجموعي ډول لنډۍ د ګړنې

ketabton.com - The Digital Library

ادب ډېره لرغونې برخه ده چې تاريخ يې تر زر کلونو پخوانۍ زمانې ته رسېږي.

مثلاً يوه مشهوره لنډۍ ده، چې زر کلن قدامت لري دا لنډۍ د (خالو) معشوقې ويلې ده. (خالو) د (غزنوي محمود) له پښتنو سپه سالارو څخه يو مشهور سپه سالار و، کله چې دا پوه شوه چې خالو له خپل لښکر سره له جنګه بېرته راستون شو، نو دا لنډۍ يې وويله:

چې د خالو لښکرې راغلې

زه به ګومل ته د خپل يار ديدن ته ځمه

له پورتنۍ لنډۍ څخه دا ښکاري چې لنډۍ (زر کاله) دمخه يقيناً موجوده وه، ښايي تر دې لنډۍ مخکې ډېرې نورې لنډۍ هم ويل شوې وي چې د هر تاريخي اسناد په کې خوندي وي، خو اوس يا بېخي له منځه تللي يا به يې بڼه او ستړه اوښتې وي. له بلې خوا په لنډيو کې د پښتنو ژوند د اجتماعي او اقتصادي اړيکو ځرګندونې شوې دي، په مختلفو برخو کې يې د ژوند عکاسي کړې او حتى د هېواد د تاريخ ډېرې حساسې مرحلې هم په لنډيو کې رانغښتل شوي دي، لکه:

که په ميوند کې شهيد نه شوې

خدايږو لاليه بې ننګۍ ته دې ساتينه

دغه لنډۍ چې د ميوند د تاريخي پېښې ځرګندونه کوي، زموږ د خلکو د حماسو په تاريخ کې لوړ مقام لري، اوس دغه لنډۍ زموږ

ketabton.com - The Digital Library

تاریخ ته ورداخله شوې او د تاریخ جز ګرځېدلې ده، نو دغسې نورې لنډۍ هم لرو چې په تاریخي لحاظ ډېر اهمیت لري، ډېرې بار ارزښته تاریخي پېښې موږ ته منعکسوي او ډېر معتبر اسناد موږ ته په لاس راکوي.)) (۵۷: ۹-۱۰)

سپوږمیه سر وهه راخېږه

یار مې د ګلو لو کوي ګوتې رېبینه

دا لنډۍ هم ډېر قدامت لري او ویل کېږي چې زړو اریایانو به د سپوږمۍ رڼا ته لو کاوه او دا لنډۍ هم د هغه وخت زېږنده ګڼل کېږي.

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه لنډۍ د محتوا له پلوه تقریباً د ژوند د هرې برخې انځورګري کوي چې ددې ټولو برخو څېړل اوږد بحث غواړي.

خو د جوړښت په باب یې یو ځل بیا یادونه کوو چې ((د دویمې مسرې په وروستۍ څپه کې یې د فتحې یا زور (a) غږ راوړل حتمي او ضروري دي، له دې اهنګین غږ پرته نه لنډۍ پوره کېږي او نه یې وزن. لنډۍ مقید وزن لري او له دې ټاکلي وزن څخه وتلای نه شي. لنډۍ تر هرې دریو څپو وروسته (خج) اخلي یانې هره څلورمه څپه یې خجنه ده او دا قانون پر ټولو لنډیو یوشان د تطبیق وړ دی. ((د وینا پرمهال پر سېلابونو باندې لوېدونکي زور ته خج وایي.)) (۱۹: ۴۴) دلته به د لوستونکو د معلوماتو د لا زیاتولو لپاره څو لنډۍ د څپو او څو لنډۍ د خج له پلوه سره وشنو:

ketabton.com - The Digital Library

د ځپیز جوړښت له مخې:

په سترګو بیا د رنجو زور که

د مسافر جانان دې غبر دی چې راځینه

اوله مسره:

په_ستر_ګو_بیا_د_رن_جو_زور_که

دویمه مسره:

د_م_سا_فر_جا_نان_دې_غبر_دی_چې_را_ځي_نه

پورته لنډۍ کې مو ولیدل چې لومړۍ مسره یې نهه ځپې او دویمه مسره یې دیارلس ځپې لري.

که د یار غبر راباندې وشي

مال به خیرات کړم سر به زیری ورکومه

اوله مسره:

که_د_یار_غبر_را_بان_دې_و_شي.

دویمه مسره:

مال_به_خی_رات_کړم_سر_به_زې_ری_ور_که_و_مه.

همدغه ډول که هره لنډۍ وګورو او پر ځپو یې ووېشو لومړۍ مسره یې نهه او دویمه مسره یې دیارلس ځپې لري.

ketabton.com - The Digital Library

دغه راز په پښتو لنډیو کې لکه دمخه چې مو یادونه وکړه د خج موضوع داسې ده، لومړی مسره یې چې نهه څپې لري پر (څلورمه) او (اتمه) څپه یې خج راوړل کېږي. او په دویمه مسره کې چې دیارلس څپې لري پر (څلورمه)، (اتمه) او (دولسمه) څپه خج راوړل کېږي.

د بېلګې په توګه لاندې لنډۍ ګورو.

که پسې مرم مرګ مې پرځای دی

U / UUU / UUU

زما پر سر یې جېل خانې منلې دینه

U / UUU / UUU / UUU

راځه راځه دیدن مې وکه

U / UUU / UUU

د سرتختې راباندې ږدي پناه یې کړمه

U / UUU / UUU / UUU

ستا له یارۍ به توبه نه کړم

U / UUU / UUU

که جلادان مې سر له تورو سره وړینه) (۵۷: ۱۳-۱۴)

U / UUU / UUU / UUU

۲- سروکی (نیمکۍ):

ketabton.com - The Digital Library

سروکی د پښتو ولسي سندرو یو ځانګړی ډول دی، چې بېلابېل فورمونه یا شکلونه لري. ځینې پښتانه سروکی (نیمکۍ) بولي او د پکتیا په منګلو کې یې د (پام) په نوم یادېږي.

سروکی د پښتو ولسي سندرو د نورو اصنافو په څېر د پښتون قام د زیاترو کړو وړو انځورنه کوي او د خلکو د ملي، اجتماعي او روحي ځانګړنو عکاسي په کې شوې ده.

سروکی معمولاً د لنډیو په واسطه بشپړېږي، داسې چې لومړی سروکی ویل کېږي، بیا ټیکې (لنډۍ) ور اچول کېږي. له سروکو سره ټولې لنډۍ ویل کېږي، خو هغه لنډۍ چې د سروکي له موضوع سره ارتباط ولري، خوندورې وي. لنډۍ وار په وار بدلېږي، خو سروکی د هرې لنډۍ په پای کې مکرر راځي. لکه:

خانه راځه دلبره

ډ کې لارې د جنکو لندن ته ځینه

د جنکو قدر یې کم که

امان الله ته دې خدای لوښې ورکوینه

خانه راځه دلبره

ډ کې لارې د جنکو لندن ته ځینه

ketabton.com - The Digital Library

سروکی کله یو بیتیز وي، یانې دوه مسرې لري، چې لومړۍ مسره یې اوږده او دویمه یې لنډه وي او کله یې دویمه مسره اوږده او لومړۍ یې لنډه وي، کله درې مسریز، څلور مسریز او پینځه مسریز هم وي، چې دلته به د هر یوه بېلګه راوړو:

دوه مسریز سروکی چې لنډۍ هم ورسره مله ده:

الا یو غړ وشو

راغلې مه وای د جبو په میدانونه

د لمندار کمیس مېرمنې

الا یو غړ وشو

اور له لمنې باروې ستي دې کړمه

الا یو غړ وشو.

درې مسریزه سروکی:

پسې ورجګ کړه سره لاسونه

لنډ کړه د ټیکۍ مزي دې

خال به دې وران شي.

ketabton.com - The Digital Library

څلور مسریزه سروکی:

توري سترګې خماري

درته کړم ناله زاري

د زړه زخم مې کاري

شوم رسوا ستا په یاري

پینځه مسریز سروکی:

بي بي شېرینې

زېړې ګلې

راباندې واچوه

یوه لونګۍ

جوړه لاسونه

سرمحقق زلمی هېوادمل لیکي: ((سروکی بېلابېل فورمونه لري چې ځینې یې ډېر زاړه دي او د اوستایي ګاتونو له (هوخشتاتره) او (اهونار) سره په تول او وزن کې برابر خېږي)) (۱۷: ۵۹-۶۱)

دویمه او درېیمه بېلګې یې دادي:

شین کمیس راوړی کمر بند مې دی تر ملا

ketabton.com - The Digital Library

و غازي امان الله

✵✵✵

مین چې شومه په ګل ببو

ستي يې کړمه په سرو لمبو (۳۰: ۱۰)

د درې مسريز سروکي شکلونه:

يو ډول يې هغه دي، چې د سر لومړۍ مسره يې تر دويمې اوږده وي او دويمه يې تر دريمې. بل ډول يې دادی، چې د سر لومړۍ او دريمه مسره يې د څپو د شمېر له مخې برابرې وي او هم قافيه وي، خو دويمه مسره يې قافيه نه لري او هم لنډه وي.

دويمه بېلګه يې داده:

پورې د جانان کډې بارېږي

زم ورسره ځمه

کله مې مين زړګی صبرېږي. (۳۰: ۸-۹)

څلور مسريیز سروکی:

هغه ډول چې ټولې مسرې يې قافيې ولري او د څپو شمېر يې سره مساوي وي.

ketabton.com - The Digital Library

بله بېلګه يې داده، چې څلور واړه مسرې يې ټولې قافيه والې نه وي او هم يې د څپو شمېر سره برابر نه وي، لکه دا سروکی:

ګودر غاړه اجاره

ما بې وروره مه کې

وروري ما سره جوړه

شرنګ دې د بنګړو (۳۰: ۵)

سربېره پر دې د سروکو نور ډېر ډولونه هم شته لکه هغه سروکي چې د ښځې او نارینه ترمنځ د سوال او ځواب په توګه ویل کېږي لکه:

ښځه: جانانه راشه ديدن وکړه

خفه زړګی مې ښه کړه

سبا بېلتون دی

نارينه: ګلې سبا ته به درځمه

تا نه خفه کومه

ښکلی ژوندون دی

بله بېلګه:

ښځه: خان دلاور خانه، توره دې لونګۍ شمله دې لا مزه کوينه.

ketabton.com - The Digital Library

نارینـه: ګلـې بـې بـې ګلـې، تـورې سـترګې سره لاسونه لا مزه کوینه.

دغه راز یو شمېر نور سروکي هم شته، چې په بېلابېلو سیمو پورې اړه نیسي، په لنډ ډول هغه د سر محقق زلمي هېوادمل په وینا: ((د سروکو د فورمونو شمېر خورا زیات دی.))

۳- د اتڼ نارې:

د اتڼ نارې، لکه له نامه څخه یې چې معلومېږي، یوازې په اتڼ کې ویل کېږي، پر ناستې نه ویل کېږي، که څوک یې ووایي هم خوند نه کوي. ښځې هم په ښادیو کې اتڼ کوي او نارینه هم. د نارینه وو. د اتڼ نارې ښځې هم په خپل اتڼ کې وایي، خو ښځې ځانته بېلې مخصوصې نارې هم لري، چې نارینه هغه په خپل اتڼ کې نه وایي. د نارینه وو د اتڼ نارې پر ډول ډول او بېل بېل وزن د اتڼ چیانو له حرکاتو سره سمې ویل کېږي، لکه ورو اتڼ، یو بغله اتڼ، دوه بغله اتڼ، درست اتڼ، د ایشلي اتڼ، د ناستې اتڼ د پروتې اتڼ، د پروتې دوه بغله اتڼ، چپه و راسته اتڼ، غلی اتڼ او... (۴۴: ه)

ددې هر ډول اتڼ له حرکاتو سره سم ناره له خپل وزن څخه اړوي او په نوي وزن یې وایي.

د اتڼ نارې معمولاً درې او څلور مسرې لري، خو هم په درې مسریزه او هم په څلور مسریزه ناره کې د مسرو د څپو شمېر سره مساوي نه وي. په درې مسریزه ناره کې لومړۍ او درېیمه مسره سره

ketabton.com - The Digital Library

هم قافیه یا هم اهنګه وي، وروستۍ یا دریېمه مسره معمولاً لویه وي او دویمه مسره یې تر ټولو کوچنۍ وي.

چتې چې په پښو دې کړې چوتې

ځوانان دې لېوني کړه

زاړه خواران دې وایستل له ګتې

په پورتنۍ ناره کې (چوتې، ګتې) د قافیې کلمې دي. لومړۍ مسره (۱۰)، دویمه مسره (۷) او دریېمه (۱۱) څپې ده.

واوړئ د هوا مرغانو واوړئ

مسا پر مې دورې تللي

مرغانو په وزرو کې یې راوړئ

په دې ناره کې لومړۍ مسره (۱۰)، دویمه (۸) او دریېمه (۱۱) څپې ده (واوړئ او راوړئ) یې د قافیې کلمې دي.

ددرې مسریزو نارو بل ډول دادی، چې د قافیې ترڅنګ ردیف هم لري لکه:

کمیس مې تر لمنې ګلاګل دی

د خیال کمیس مې دادی

ketabton.com - The Digital Library

چې اورونه لګوي هغه لا بل دی

په دې ناره کې (ګل او بل) د قافيې کلمې دي. (دی، دی) يې رديف دی. لومړۍ مسره (۱۱)، دويمه (۷) اودريمه (۱۲) څپې ده.

کله کله په درې مسريزه ناره کې داسې هم پېښېږي، چې لومړۍ او وروستۍ مسره د څپو شمېر له مخې سره مساوي وي. لکه په دې ناره کې:

هلکه چې سپين موټی دې چاړه ده

ما به خولګۍ درکړه

هلکه خو ريباره دې ميره ده

ددې نارې لومړۍ مسره (۱۱) دويمه (۶) او دريمه هم (۱۱) څپې ده.

د اتڼ نارو بل شکل دادی، چې څلور مسرې ولري، ددې هرې مسرې د څپو شمېر له بلې سره مساوي نه وي. لومړۍ او دريمه مسره يې نسبتاً کوچنۍ او دويمه او څلورمه يې تر هغو دوو نورو لويې وي. معمولاً لومړۍ، دويمه او څلورمه مسره يې سره هم قافيه وي. لکه:

دله دله دله

کوتره يم راغلې له کابله

يا به کابل خپل کم

ketabton.com - The Digital Library

یا به راوړم د کابل ژېړه بلبله

لومړۍ مسره (۲) دویمه مسره (۱۱) درېیمه (۲) او څلورمه (۱۲) څپې ده. (دله ، کابله او بلبله) د قافیې کلمې دي. بله بېلګه:

خانه زموږ خانه

دا ستا خاني دې خدای نه کي بېرانه

ملکونه دې رعیت کړه

د دښمن کلا دې وکښه د میدانه.

په دې ناره کې لومړۍ مسره (۲)، دویمه (۱۱)، درېیمه (۷) او څلورمه (۱۲) څپې ده. (خانه، بېرانه او میدانه) یې د قافیې کلمې دي.

دویمه بڼه:

د څلور مسریزو نارو بل ډول دادی، چې د قافیې ترڅنګ ردیف هم لري. لکه:

څه کم د چا څه کم

پر خپل غولي ولاړه یم کاته کم

یار که مې نادان دی

د بل پر ښایستو به یې ور نه کم

ketabton.com - The Digital Library

په پورتنۍ ناره کې لومړۍ مسره (۲)، دویمه (۱۰)، درېیمه (۲) او څلورمه یې (۱۱) څپې ده. (څه، کاته، ورنه) یې د قافیې کلمې دي. (کم، کم) یې ردیف دی.

ولاړه (دوه څپې)

د څلور مسریزې نارې بله بېلګه داده:

پوړنی مې ابي دی

له خیاله مې غبرګ کړی پر تندي دی

مابه اتڼ وکړای

دا ستا د بابا کلی رخشندي دی (۴۴: بېلابېل)

په پورتنۍ ناره کې لومړۍ مسره (۷)، دویمه (۱۱)، درېیمه (۲) او څلورمه (۱۱) څپې ده. (ابي، تندي او رخشندي) د قافیې کلمې دي. (دی، دی) ردیف دی.

پر پورتنیو یادو شکلونو سربېره د اتڼ په ځینو نارو کې د قافیې او څپو د شمېر په حساب لړ شان بدلون ښکاري، خو ډېر عام نه دی. د اتڼ د نارو اساسي ډولونه همدا وو، چې پورته یې یادونه وشوه.

۴- کاکړۍ غاړې (کاکړۍ):

ketabton.com - The Digital Library

کاکړۍ غاړې چې کاکړۍ لنډۍ یې هم بولي، د پښتو ولسي ادبیاتو یو خوږ ډول دی، چې راز راز موضوعات (رزم او بزم د پښتو ټولنیز، اقتصادي شرایط، کلتوري، دیني او عقیده یي مسایل، ساده ولسي افکار، ټوکې او ټکالې او د پښتني کلتور بېلابېل اړخونه، خویونه او رواجونه) په خپله لنډه تنګه غېږ کې رانغاړي.

کاکړۍ لنډۍ که څه هم له نامه څخه یې له کاکړو سره تړلې معلومېږي، خو د ټولو پښتنو اصیل مال دی او په پښتنو کې داسې کام نه شته چې ددې لنډیو په جوړولو کې یې لږه یا ډېره ونډه نه وي اخیستې. دغه ډول له نورو ټپو څخه یو جلا او بېل شی دی، چې لومړی وار کاکړو ټنبلولي دي او تر (۱۳۷۵ل) کال پورې به زیات و کم پنځوس زره کاکړي لنډۍ جوړې شوې وي.

کاکړي لنډۍ له دوو مسرو څخه جوړې وي، چې کله کله یې د دواړو برخو سېلابونه سره برابر او کله کله توپیر سره لري او د دواړو برخو وروستي توري یې سره یو رنګ وي. هغه کاکړۍ غاړې چې هره مسره یې اته اته سېلابه وي:

ښایستې که ستا رضا ده

ستا د قام بدي پر ماده

ketabton.com - The Digital Library

هغه غاړې چې يوه مسره يې اته او بله نهه سېلابه وي:

شين خالې نجونې لاښې دي
پــه لاره ځي لــه خندا شنې دي

هغه غاړې چې يوه مسره يې اوه سېلابه او بله يې اته سېلابه وي:

تر لاس نه تړو ګړې
مورې ملنګان يو شين خالې

اوه سېلابه غاړې:

د بوټو تنې ترم
د شاکار مېلې ته ځم (١٧: ٥٥-٥٦)

۵- ببولاله:

ببولاله د پښتو ادب هغـه مخصـوص شـعري فـورم يـا سـندره ده، چې د واده پر لومړۍ ورځ، کله چې د ناوې سر وغوړوي او د واده پر مخصـوص تخـت يـې کېنوي، د ورا او د نـاوې تـر خـوا ښـځې ګـډې وډې شاوخوا سره کېني او ناوې په منځ کې ناسته وي، نـو دا ښـځې دغـه سندرې په ګډه وايي.

ketabton.com - The Digital Library

کله کله د ببولالې له اصلي متن سره یوه بله مسره هم یوځای کوي او بیا یې په ترنم کې وایي، دا مسرې ببلا ببلې دي، چې د خپلې مانا له مخې ببولاله هم د هغې په نامه یاد یږي. لکه (دوه دوه تاره اخلي) (خور ښادي) او (ښه رورا)، ببلګې یې دا دي:

دوه دوه تــــــــــاره اخلــــــــــي
ګیســــــو ورو ورویــــــــې ببلویـــــــه
نـــــــاوکۍ مـــــــوده ناندانــــــــه
تــــر غرمــــــې مـــــې یــــــې ځنډویــــه

✵✵✵

خـــــور ښـــادي دې مــــه ســــه پاتــــه
خـــــور ښـــادي دې مــــه ســــه پاتــــه
خــــــــور ښــــــــادي مـــــــــو ده
د کمپلـــــــــې ژۍ یــــــــې تـــــــورې
د کمپلـــــــــې ژۍ یــــــــې تـــــــورې
خــــــــور ښــــــــادي مـــــــــو ده
لالــــــــی پـــــــر ننــــــګ مـــــــین دی
خېښــــــــې نـــــه باســــــي ســــــرتورې
خــــــــور ښــــــــادي مـــــــــو ده

✵✵✵

ketabton.com - The Digital Library

ښـــــه رورا ښـــــادي دې وســـــــه
شـــــاه ســـــــلامتي دې وســـــــه
شــــــين بادرنـــــــګ او بـــــــورا وړی
شـــــين بادرنـــــګ اوبـــــــو راوړی
چــــا پـــــه خــــوب نــــه دی لیـــدلی(۴۴:ک)

ببولالې عموماً درې مسرې لري. د مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي وي، د پښتو اکثره ببولالې د څپو د شمېر له مخې (اته) څپې وي او دا قانون تقريباً پر ټولو ببولالو تطبيقېږي. کېدی شي د لنډيو په شان د ببولالو وزن هم ځانګړی وي، خو پر لنډيو بيا پر مطلق ډول يو قانون تطبيقېږي، خو په ببولالو کې يو څه شکلي بدلون شته.

په ببولالو کې قافيه شته. د ببولالو لومړۍ او درېيمه مسره په خپل منځ کې هم قافيه وي، خو دويمه يې له قافيې ازاده وي.

دغه راز ځينې ببولالې تر قافيې وروسته رديف هم لري.

په ځينو استثنايي حالاتو کې کېدی شي دويمه مسره هم قافيه اختيار کړي او هم کېدی شي د څپو په شمېر کې کومه څپه زياته او يا کمه شي، خو د ببولالو عمومي شکل او جوړښت همدا دی، چې درې مسرې لري، هره مسره يې اته څپې لري، لومړۍ او درېيمه مسره يې هم قافيه وي، که د څپو په شمېر کې زياتی او کمښت راشي، نو له ورايه يې په وزن کې کمی احساسېږي. د ترنم او

ketabton.com - The Digital Library

موسيقۍ پر وخت د ببولالو له مسرو سره (ها ببولاله لا له واى) يو ځاى کېږي او د شعر کمپوز برابرېږي؛ لکه:

اوښ ولاړ زنګـــون ترلـــی (هـــا) ببولالـــه
اوښ ولاړ (واى، واى) زنګـــون ترلـــی (واى)
تـر هغـو بـه يې خلاص نـه کم (واى) ببولالـه، لالـه
څـو زمـا جـان (واى واى) نـه دى راغلـی (واى)(۴۴:ح)

دلته به د ببولالو څو بېلګې وړاندې کړو:

پر کور سور زومبک ځړېږي
هغه لور دې سترګې وخوري
چې د پـلار پـه کور نازېږي

دمسرو شمېر يې (۳)، د څپو شمېر يې (۸)، (ځړېږي) او (نـازېږي) يې د قافيې کلمې دي.

د همدې ډول بله بېلګه:

پر کور دوه زرغونه شاله
زمـا جـان ورتــه ولاړ دى
لاس يې نه ورځي د خياله

ketabton.com - The Digital Library

د ببولالې بل شکل دا دی، چې تر هماهنګو اهنګینو کلمو یا قافیې وروسته بله کلمه یا ردیف هم ولري. دا یې بېلګې دي:

تر بالښت لاندې انار دی
داسې زوم مو دروستلی
چې نامتو د کندهار دی

بله بېلګه:

ناوکی ګوتې د سرو دي
تر دسمال یې را ایستلي
چې سکه لېورونه څو دي(۴۴: بېلا بېل)

په لومړۍ ببولاله کې (انار، کندهار) او په دویمه کې (سرو او څو) د قافیې کلمې دي. په لومړۍ کې (دی، دی) او په دویمه کې (دي، دي) ردیفونه دي.

۲- چاربیته:

چاربیته د پښتو ملي شعري فورمونو هغه ډول دی، چې هر بند یې تر څلور مسرو څخه کم نه وي. زیاتره چاربیتې په ملي موسیقۍ کې ځانته په زړه پورې اهنګونه او خوږې نغمې لري او د دې لپاره چاربیتې بلل کېږي، چې بندونه یې یا تر څلور بیتو او یا تر څلورو مسرو څخه ببخي کم نه دي. په چاربیته کې همېشه یوه اوږده

ketabton.com - The Digital Library

موضوع چې اکثراً عشقي او حماسي وي (لکه د قصیدې او مثنوي په شان) افاده کېږي.

چاربیته د فورم له مخې په عمومي ډول پر دوو لویو برخو وېشل کېږي:

۱- ساده چاربیته.

۲- زنځیري چاربیته:

دغه دوه ډوله چاربیتې بیا په خپل وار سره د مسرو د شمېر برابروالي اوږدوالي او لنډوالي له مخې پر ډېرو نورو ډولو وېشل کېږي؛ لکه: د څلورو، پینځو، شپږو، اتو، نهو او لسو مساوي لنډو یا اوږدو مسرو زنځیري چاربیته.

له مانیز پلوه چاربیته پر عشقي، تاریخي، رزمي او نورو برخو وېشل کېږي. د ساده چاربیتې یوه بېلګه، دا چاربیته د نوښار د محمد دین ده.

مطلع: څوک به پیدا نه شي د فرهاد او شیرینۍ په شان
یو ځای به څوک نه شي د ادم او درخانۍ په شان

بند:

یو ځای به څوک نه شي لکه و عاشق فرهاد
تل به یې کولو په اشنا پسې فریاد

ketabton.com - The Digital Library

وه يې کـړه خـــواري ځکه حاصل يې شـه مـراد
کړې به يې خبرې د طوطا د ښارونې په شان

بند: کـړې بـه يــې خبرې د مجنون دا مشغولا وه نه
بل به يې څه نه وو خو په خوله به يې ليلا وه نه
وچ شه لـکه دړه د خـاونـد پـه دې رضـا وه نه
بيا به ګرځېده پـه دې پسې د لـېونې پـه شان

بند: راغــی قـطب خـان چې راروان له رانيزو نه شو
سر په ټيک ويـده و ځـکه پـاتې لـه مزو نه شو
پروت و لکه مړی سرو کار يې لـه نـيازو نه شو
غوځ يې په ځيګر که لکه تورې ايرانې په شان

بند: غوځ يې په ځيګر که چــې رانجا عاشق په هير شو
تـل يــې سر تـندی واهه همېش د ځان په وير شو
مــړ مــلا بــهادر نـيمبو لاځکــه دستــګير شــو
هـلته ظلم نه شته دی شـاګرده د خـانې پـه شان(۲۶: ۱)

ketabton.com - The Digital Library

په دې ډول ساده چاربيته کې له ځينې استثنايي حالت پرته، د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د هر بند وروستۍ مسره په قافيه کې د مطلعې له مسرو سره يو شان وي.

د پښتو ولسي شاعرۍ په باب ډېر ځله دا څرګندونه کېږي، چې په دې فورمونو کې ويل شوي شعرونه اکثره د نالوستو شاعرانو زېږنده دي. دا خبره مطلقه نه ده، په همدې فورمونو کې د هېواد يو شمېر نوميالیو لوستو شاعرانو هم شاعري کړې ده، له هغې جملې نه د همدې چاربيتې په فورم کې په ساده چاربيته کې له پورتني ډول پرته نور ډولونه هم راتلای شي. دلته به د ساده چاربيتې د يو بل ډول دوه بېلګې راوړو. لومړۍ بېلګه يې د جرار صيب ده:

د ستر ګو مخ مې وسو ياره ستا د مخ په نور	تک تور لکه ماغوت
تاو کړی په ماغوت کې خپل اشنا ته ورم ضرور	د سرو اوښکو ياقوت
که وايم ستا په مخ مې دا جوړه کسي وريته دي	تاثير به د لمبې وي
وېښته د مخ له تاوه تار په تار سره پراته دي	دا تاو به د شغلې وي
حبشو ته حيران يم په فرنګ يې ورخاته دي	دا زور به د حملې وي
سپين مخ دې معرکه شو امتحان به کړي ضرور	معلوم به شي مزبوت(۱۷: ۵۹-۶۲)

په دې ډول فورم کې د سر لومړۍ او درېيمه مسره د څپو د شمېر له مخې په خپل منځ کې سره برابرې دي او يو شان قافيه تعقيبوي. دويمه او څلورمه مسره بيا په خپل منځ کې د يو شان

ketabton.com - The Digital Library

قافيې لرونکې او د څپو د شمېر له مخې سره برابرې وي، د هر بند لويې مسرې په خپل منځ کې دڅپو د شمېر له مخې سره برابرې او په خپل منځ کې يو شان قافيه تعقيبوي او وړې مسرې يې په خپل منځ کې، خو د هر بند د پای لويې او وړې مسرې بيا د مطلعې د لويې او وړې مسرې د قافيې او شکلي جوړښت تابع دي. په ټوليز ډول ټولې لويې مسرې له لويو او وړې مسرې له وړو سره د څپو د شمېر له مخې برابرې وي.

دې ته د ورته چاربيتې يوه بله بېلګه هم راوړو. دا د ملا مقصود چاربيته ده:

مطلع:

شين خال دې په شمال ايښی د وروځو په پيوند
ځلبېږي زرافشان

اوربل دې الول لکه بخمل دې بند په بند
راپورته کړه چشمان

بند:

شين خال دې په مشال ايښی د وروځو په مابين
له ورايه تجلی کا

نری پوزه الف خواږه دې دواړه شفتين
زړګی مې واويلا کا

زنخ لرې ګبين خوله دې شيرين سره دې عنين
څوك څه لره ګيلې کا

***

جمال درکړی رب، لرې نسب داسې څرګند
رايت دې که خاقان

جمال راکړی رب لرم نسب د پاچايانو
روغ ځان ساته کمبخته

عاجز غريب سړی يې ياري مه کړه د خوبانو
چې رانه شې بې وخته

ته خپل مساوي ګوره ستا دی ځوی د نادارانو
لرمه طبعه سخته

ketabton.com - The Digital Library

زنځيري چاربيته: زنځيري چاربيتې تـه اتـه مسريزه چاربيتـه هم وايي، په دې باب يو ليکوال وايي:

هغه چاربيتې چې اته مسرې لري هغې ته عـوامي چاربيتـه ويلـی شو ، ځکه چې د عـامو شاعـرانو پـه اصطلاح کې چاربيته وايي همدې ته چې څلور بيته او اتـه مسرې وي، پـه دې ډول چاربيتو کـې د سر دواړه مسرې په خپل منځ کې هم قافيه نه وي، بلکې اوله يې پـه يـوه قافيه وي او دويمه يې په بله. او بيا د هر بند پـه پـای کې چې کـوم بيت راځي د هغه بيت د دواړو مسرو قافيه د مطلعې د دواړو مسرو له قافيې سره يوشان وي. عبدالحکيم اثر هم همدا راز د ۸ مسـرو چاربيته پر درې ډولونو باندې وېشي:

۱- يـو قسـم هغـه ده، چـې د هـر بنـد اول درې بيتونـه يـانې شـپږ مسرې يې په خپل کور کې سره په يوه قافيـه وي او وروسـتی بيت د چاربيتې له مطلعې سره موافق وي. ددې بېلګه داده:

مطلع:

شـــاګرده اول نـــص د الهـــی پروردګـــار دی
اسـتاده بـل حـديث د محمـد نبـي حضـرت دی

بند:

ketabton.com - The Digital Library

شاگرده په جهان کې جبرائيل نومی ملک دی
استاده خاص مقام د ده اووم اسمان فلک دی
شاگرده ټول وجود يې د زنځير حديده کلک
دی
استاده سر تر پايه په وزرو باندې چک دی
شاگرده د رحمت په رب کې ډوب لکه سمک
دی
استاده ما په دې خبره هم ويستلی شک دی
بې حده ښايسته د نور په شان شعله انگار دی
د باد په شان ته گرځي په هوا باندې اوچت دی

بند:

شاگرده زه يې نوم ويلی نه شم ويرول کا
استاده هغه دادی چې د روحو قبضول کا
شاگرده قبضول د گنهکارو په زلزل کا
استاده بختورو ته په پوزه بو د گل کا
شاگرده غټ عذاب دی چې زورونه په گوگل کا
استاده په سختۍ د بدو روحو ويشکل کا
کمبختو گنهگارو ته په دغه شان قهار دی
چې سم يې په شرف يې مقرر ورله جنت دی

بند:

ketabton.com - The Digital Library

شـاګرده زه ډوب شـوی د غمونـو پـه دریـاب یـم
استاده زه د غـره لاندې حصـار پـه پـېچ و تـاب یـم
شاګرده پـه تهمت باندې تـک تـور لکـه غـراب یـم
استاده لاس مـې مـروړم پـه ارمـان لکـه ذبـاب یـم
شـاګرده زه غریـب بنـده د پـاک غنـي وهـاب یـم
استاده شـکر وایـم چـې مسـلمو کـې حسـاب یـم
مرګی مې رانبږدې شو نـن سبا لـه مـې رفتـار دی
((میاګل)) د ګټکي ژاړي چې په مخ کې مې قیامت دی(۵۶: ۸۲)

په پورتني فورم کې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی. د سر لومړی بیت یا مطلع په خپل منځ کې د قـافیې اختلاف لـري. دوارو مسرو کې قافیه حتمي او ردیف اختیاري دی. د هر بند شپږ مسرې په خپل منځ کې یوه قافیه تعقیبوي؛ اومه او اتمه مسره یې په قافیه کې د مطلعې د لومړۍ او دویمې مسرې تابع ده.

۲- د اته مسریزې چاربیتې دویم ډول:

په دې ډول چاربیته کې د سر یو بیت، چې د مطلعې پـه توګـه راځي. لومړۍ مسره یې ځانته قافیه لـري، د دویمـې مسـرې پـه منـځ کې یې یوه قافیه راځي، چې د لومړۍ مسرې لـه قـافیې سره سـمون خوري، خو د دویمې مسرې وروستۍ قافیه ځانتـه جلا او د لـومړۍ مسرې لـه قـافیې سـره سـمون نـه لـري. د هـر بنـد لـومړۍ، دریېمـه، پینځمـه مسـره، پـه خپـل مـنځ کـې هـم قافیـه وي او هـم د دویمـې،

ketabton.com - The Digital Library

ځلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلې قافيې هم د نومړو مسرو د قافيو بنه تعقيبوي، خو د دويمې، ځلورمې او شپږمې مسرې په پای کې نورې قافيې راځي، چې دا بيا د نومړو مسرو خپلمنځي قافيې ګڼل کېږي، د بند اوم او اتم بيت د مطلعې د شکلي سکښت تابع وي.

لکه په دې لاندې مثال کې:

د ښايست اواز دې لاړو په عالم کې لور په لور
زه دې سوی يم په اور، ټيک دې کوز کړه له جبينه
د ښايست اواز دې لاړو په کابل په هندوستان
ځکه ناست يمه حيران، رارسېږي يا نصيبه
عاشقي ده ډېره ګرانه ځي د اوښکو مې باران
پرې مې لوند شولو ګرېوان، پوه نه شوم له ترتيبه
په هر چا باندې تېرېږي د فاني دور دوران
ځوک راځي ځوک ترې روان، کاندي يا روته قريبه
بارې خپل دی که پردی دی راکوي راته پېغور
سترګې نه شمه نيولی ګوره ډوب يم ستا په مينه.

✵✵✵

بارې خپل دي که پردي دي راکوي راته تهمت
کتی نه شمه اوچت په ياری کې د بې ننګه
چېرې تا کتلی نه دي لکه سپي ته چې کړې ست
تاو چې راغی په صورت، ته له مانه کوې ځنګه
جاروتی نه شمه ببرته رب دې نه کا ځوک عادت
د سرو شونډو په شربت، کيف يې زيات وينم له بنګه

ketabton.com - The Digital Library

پــــه رنــــې زنــــې د پاســـــه دې خالونـــــه درې څلـــــور
مـا پـرې تـل کـړی دی زور، خونـد یـې زیـات دی لـه ګبینـه

❋❋❋

د نــــری زنــــې لــــه پاســــه دې خالونـــــه دي قطـــــار
تــوري زلفــې دې تــار، تــار دي پرتــې لکــه وربڅــې
پــه ســینه کــې دې پــخ شــوي دي د مینــې دوه انــار
ورتــه پــروت یمــه بیمــار، دارو مــې د مــرض یــې
رب دې نـه کـا څـوک پـه رنځ کـې ستا د مینې ګرفتـار
نـن دې ځـان کړلـو سـینګار، بېګـاه مـې پـه اور سـوزې
کلـه زېـر شـي کلـه بـم شـي سره ګنګري دې کـوي شـور
قدم اخلي په ټکور، ښاپېری راغلې له چینه. (۲۶: ۱۸-۱۹)

د پورتنۍ چاربیتې د لومړي بند د وروستۍ مسرې په منځ کې (سترګې نه شمه نیولی ګوره ډوب یم ستا په مینه) کې (سترګې نه شم نیولی) برخه کې قافیه خطا شوې، خو په نورو بندونو کې پورتنی شکل په پوره ډول تعقیب شوی دی. د یادونې وړ ده، چې په پورتني ډول چاربیته کې د مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي.

۳- د اته مسریزې زنځیري چاربیتې بل ډول دادی، چې ټوله مقفی وي او هر بیت او هره مسره یې په خپل منځ کې قافیې لري. یوه بېلګه یې داده:

د لـــیلا پـــه لـــبو ســور پـــېزوان لـــکه ښـامار
تـــرېنه ځي شغلې د اور   نتکۍ نه یـــې بـــاربـــار

ketabton.com - The Digital Library

راوځـــي مــا سپخــين ژوندی زمــا صورت که
زما زړه يې کړ غمګين سرداره څـه حـکمت کـه
ګونګري يې کوي شورچــې دا شــي پــه رفتار

❃❃❃

رفـتار مــې کوي خوندورځـــمـه مـازيـــګر
وربل مې بند پــه بـند د سـپين تندي په سر
خراب بـه دي کړم ژوند   کاتـه کـړم پــه هــنر
شين خـال مې ادم خورذقـن مــې مـزه دار (۲۶: ۲۱-۲۲)

په دې ډول چاربيته کې له ځينو مسرو پرته د نورو اکثرو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. په مطلع کې د لومړي او دويم بيت د لومړيو مسرو قـافيې سره يوشان وي او د دويمو مسرو قـافيې په خپل منځ کې يو شان وي. د هر بند د درېو بيتونو د درېو لومړيو مسرو قافيه يو شان او درېو نورو مسرو قافيه بل شان وي، خو د څلورم بيت رغښت او بڼه د مطلع د بيت تابع وي.

د ډېرې قافيه لرونکې زنځيري چاربيتې يوه بېلګه داده:

مطلع:

کلـه بـه راوړې دواړه بس دې دي رنګـين شـيرين
ســـپين دې جبـــين زريـــن مـــخ دې ځلېـــږي

ketabton.com - The Digital Library

بند:

کلـه بـه راکـړې دواړه لـب شـات او ملهـم صـنم
مـه کـړه سـتم هـر دم پـه غضـب ښـورې
سـرې دې منګـولې همـېش وړې زړونـه قلـم قلـم
اخلــې قــدم پــه چـم سـترګې دې تــورې
په در دې پروت یم همېش غـواړم ستاکرم محکم
لــرې کــړه غــم الــم کــه رب تــه ګــورې
نـن دې پـه غـاړه بانـدې زانګـي لـونګين رنګـين
سـپين دې جبـين زريـن مـخ دې ځلېـږي.(۱۷: ۸۳)

پـه دې ډول چـاربيتې کـې د سـر لـومړی بيـت يـا مطلـع پـه لـومړۍ مسـره کـې يـو شـان دوه قـافيې موجـودې وي. د دويمـې مسرې تـر نيمـايي پـورې بيـا يـو شـان دوه قـافيې چې د لـومړۍ مسرې له قافيې سره يوشان وي، راځي او د مسرې په پـای کـې اهنګينه کلمه راځي چې له دې قافيو سره په جوړښت کې توپير لري.

د هـر بنـد لـومړۍ مسـره ځانتـه يـو شـان دوه قافيـه لـري او د دويمې مسرې په پای کې يوه ځانګړې قافيه؛ دريېمـه مسـره لـه لومړۍ مسرې سره په قافيه کې يـو شـان وي څلورمـه د دويمـې په شان وي، پينځمه د لـومړۍ او شـپږمه د دويمـې پـه شـان وي

ketabton.com - The Digital Library

او هم د ثلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلې قافيې د بند د لومړۍ مسرې د قافيې تابع وي، اوومه مسره د لومړي بيت يا مطلع د لومړۍ مسرې په شان وي او اتمې مسرې د منځ قافيې د مطلعې د لومړۍ مسرې د قافيو تابع وي او پاتې برخه يې د مطلعې د دويمې مسرې پاتې برخه وي؛ د مطلعې د دويمې مسرې تکرار وي. په دې چاربيته کې د سر بيت لومړۍ مسره ۱۴ او دويمه ۱۱ څپې ده. د بند لومړۍ، دريمه، پينځمه او اومه مسره هم ۱۴ څپې او دويمه، ثلورمه، شپږمه او اتمه مسره ۱۱ څپې لري.

۷- مقام:

ځينې پښتانه يې رباعي هم بولي، پښتانه ولسي مجلسيان يې د مجلسونو په پيل کې وايي، مقامونه نسبتاً ورو، اوږده او په داسې تال او اهنګ ويل کېږي، چې ټول مجلس چوپ شي او پوره غوږ يې نيولی وي، کله چې مقام خلاص شي نو سندرغاړی سم لاسي لوبه، چاربيته او يا بګتۍ يا غزله پيلوي، چې اوربدونکي سم له لاسه له هغه ارام او غلي حالت نه راوېښ او په شور او زوږ يې راولي.

ketabton.com - The Digital Library

د مقامونو مضمون معمولاً ټولنيز او اخلاقي وي او د پند او عبرت ښه مطالب لري، عشقي مقامونه هم شته، مقامونه لکه د دېواني غزلو داسې جوړښت لري، د لومړي بيت دواړه مسرې يې په يوه قافيه وي او د نورو بيتونو لومړۍ مسرې يې له قافيې نه ازادې او دويمې مسرې يې له لومړي بيت سره قافيه تړي. له درېو څخه نيولې تر پينځو او شپږو بيتونو پورې وي. د مقام هره مسره دولس يا يوولس څپې وي له دېواني غزلو سره يې توپير دادی:

يو خو يې ژبه ډېره ساده، عام فهمه او ولسي وي او بل د ولسي سندرو د قافيه تړنې پر اساس د سره ورته غږونه قافيه کول په کې عادي خبره ده، ځکه دغه سندرې په شفاهي بڼه منځته راغلي، نه په ليکنۍ بڼه. بل دا چې ويونکی يې ولسي شاعر وي، د سېلابونو شمېر يې يوولس يا دولس وي. دا چې د ولسي سندرو دغه فورم ولې مقام بولي بايد ووېل شي چې د مقام نوم ورسره په څو سببه وړ دی:

۱- دا چې د مقام لغوي مانا (ځای) دی او دغه سندرې د پښتو په ادبي مجلسونو کې تر چاربيتو، غزلو، بګتيو او بدلو څخه مخکې ويل کېږي، په دې حساب نو مقام د مجلس پيل او د نورو ولسي نظمونو لپاره انتظام برابروي او خلک دې ته متوجه کوي چې خپل ځايونه ونيسي او په کرارۍ سره مجلس واوري.

۲- دا چې په مقام کې پندونه او نصيحتونه بيانېږي، نو کېدی شي چې سړی د مقام پر موضوعاتو عمل وکړي او يو لوړ اخلاقي

ketabton.com - The Digital Library

مقام ونیسي، له دې کبله چې دا وروستۍ خبره سمه او مانا لرونکې ده او نوم له نومول شوي سره برابر دی، دا سندرې په دې نامه یادې شوې دي، که چېرې دا سندرې مقام وبولو، نو یوه بله ګټه به مو هم کړې وي او هغه دا چې د دېواني سندرو له رباعي سره به مو د مغالطې مخنیوی کړی وي. دلته به د ولسي شاعر ګلستان یو مقام چې په دغه مقام کې د (بحث) د کلمې عامیانه تلفظ (باس) له لباس او خلاص سره قافیه شوی دی. دا مقام ټول پنځه بیته دی چې څلور بیتونه یې دلته د بېلګې په توګه راوړو:

د کـــم اصـــلو لـــه یـــارۍ نـــه واخلـــه لاس
مـــه غـــولېږه د هغـــو پـــه تـــش لبـــاس
د کـــم اصـــلو یارانـــه د خـــره ســـورلي ده
عاقبـــت بـــه دې پـــه کنـــده کـــړي راخـــلاص
لـــه کـــم اصـــلو نـــه وفـــا کلـــه مونـــده شـــي
دا متـــل دی پـــه هـــر ځـــای کـــې عـــام و خـــاص

چـــې لـــه لـــرې نـــه یـــې ګـــورې ورنـــه تښـــته
ګلســـتانه ورســـره مـــه کـــوه بـــاس(۱۷: ۸۹-۹۱)

یادښت: سره له دې چې زموږ یو زیات شمېر ادبپوهانو او لیکوالو ((مقام)) یو ځانګړی جلا ادبي فورم بللی، خو زه چې دې فورم ته ګورم، له غزل سره یې په هندسي جوړښت کې کوم خاص توپیر نه شته، نو ځکه ویلای شو، چې ((مقام)) یوه محتوا ده نه جلا

ketabton.com - The Digital Library

ځانګړی فورم. تر هغه پورې چې زموږ ادبپوهان په مطلق ډول (مقام) یوه محتوایي مسئله وګڼي نه شکلي، تر هغه پورې زه په دودیز ډول (مقام) د همدې فورمونو په چوکاټ کې محاسبه کوم، خو بیا هم زما نظر او وړاندیز دادی، چې مقام فورم نه دی، محتوا ده.

۸- بدله:

د پښتو په ځینو سیمو کې په عام ډول ټولې ولسي سندرې لکه: لنډۍ، سروکي، د واده سندرې، چاربیتې، نیمکۍ او نورې بدلې بولي، خو دلته زموږ مطلب د ولسي خاصو سندرو له هغه ځانګړي فورم څخه دی، چې پښتانه مجلسیان یې ملي غزلې یا ولسي غزلې بولي.

دغه سندرې هم لکه د ولسي سندرو د نورو فورمونو په څېر د عربي عروضو او بحرونو په شعري چوکاټ کې نه ایساربږي او د اریایي ژبو د شعرونو په شان د سېلابونو او څپو پر بنسټ ویل کېږي.

بدلې عموماً شفاهي دي او مجلسیان یې خوله پر خوله یو بل ته سپاري خو د بدلو لیکلې او پخوانۍ بېلګې هم لرو؛ تراوسه زموږ په لیکلو اسنادو کې د شیخ بستان بړېڅ بدله له لومړنیو لاسته راغلو بدلو څخه ده، چې د لسمې پېړۍ په وروستۍ لسیزه کې تر زرم کال وړاندې ویل شوې ده.

ketabton.com - The Digital Library

بدلې له شکلي پلوه په لومړي سر کې پر ساده او سپړو بدلو وېشل کېږي او بيا يې هر ډول په خپل کور کې د مسرو د شمېر او مسرو د اوږدوالي لنډوالي او برابروالي پر اساس پر ډېرو نورو برخو وېشل کېږي. د بدلو هر بند اکثراً تر دوو مسرو زيات وي، چې کله يې هر بند درې مسرې، کله څلور مسرې او کله لا زياتې مسرې هم لري، چې د «خلکو سندرې» مولف په شکلي لحاظ بدلې پر پينځلسو ډولو وېشلي او که پلټنه وشي ښايي تر دې هم زيات ډولونه ولري.

ولسي بدلې لومړی يو کسر «مطلع» لري او ورپسې يې بندونه وي، کسر يې له يوې اوږدې او يوې لنډې مسرې څخه جوړ وي، چې بيا د قافيه يې تړون له مخې له هر بند سره قسماً يا ټول تکرارېږي. د ساده بدلې په بېلګه کې د شيخ بستان بړېځ «۱۰۰۲ هـ کال مړ» د بدلې سر او يو بند راوړو:

مطلع:

اوښکې مې څاځي پر ګرېوان يو وار نظر که پر ما

راسه ګذر که پر ما

بند:

د خوږو زړونو له حاله ته يې ای باداره اګاه

يې د بېوزلو همراه

ketabton.com - The Digital Library

د خپل عزت په روی(بستان) ته کړه مهر ښندل

کړي له ګناه ګوا ښل

اوښکې مې ثاڅي پر ګرېوان يو وار نظر کـه پر مـا

راسه ګـذر کـه پر ما

په دې ډول بدله کې يو ځل د سر لومړی بيت چې يوه مسره يې اوږده او بله يې لنډه، ياني تقريباً د هغې تر نيمايي وي. د بند هره اوږده مسره يې تقريباً د لومړي بيت له اوږدې مسرې او لنډه يې له لنډې سره برابره وي. د بند هر بيت په خپل منځ کې هم قافيه وي او د بند په پای کې د بدلې لومړی بيت بيا تکرارېږي.

سپره بدلـه، د بـدلې بـل ډول دی، دې کـې ګـڼ شـمېر قـافيې موجودې وي، دې ډول بدلـه کې هم د مسرو اوږدوالی او لنډوالی موجود وي، خو د سر د لومړي بيت د مسرو له اوږدوالي او لنډوالي سره يې د بندونو د مسرو اوږدوالی او لنډوالی برابر وي. دلته د ښاغلي جرار د سپري بدلې کسر او يو بند وړاندې کېږي:

مطلع:

دا دی جنګېږي د ګوګل د پاسه هار که مار

چې لري زار په خوار کوي تاثير

بند:

ketabton.com - The Digital Library

پر ما شوې تېرى ستا په مينه کې خوارۍ زارۍ

لاس د يارۍ جارۍ راکړه محکم

پرسان مې وکړه ساه مې راغله تر مرۍ پرۍ

زلفې چورۍ نرۍ رقم رقم

ورکړه چې بايلو زړه صنم ستا په رخسار انار

سينه ګلزار ((جرار)) مه کړه تاخير.

۹- لوبه:

لوبې هم د ولسي خاصو سندرو يو ځانګړى او جلا شعري ډول دى، چې له بګتيو څخه هم چابکې ويل کېږي. لوبې تر ډېره حده د لنډيو په خم کې رنګ شوي، کله کله يې بندونه لنډيو ته ورته جوړښت خپلوي او کله بيا په وزن او رواني جوړښت کې لنډيو ته ورته بندونه لري.

ځينې کسان لوبې له بګتيو سره ورته بولي، په داسې حال کې چې لوبې د يوه ځانګړي شعري فورم په توګه له بګتيو سره يو د ويلو پر وخت توپير لري او بل دا چې د لوبو دکسر مسرې اکثره وخت سره په يوه قافيه وي او بګتۍ بيا په مجموعي ډول دا شان نه دي. لوبې له نيمکۍ سره هم جوت توپير لري، ځکه په نيمکۍ کې

ketabton.com - The Digital Library

لنډۍ کټ مټ راوړل کېږي او په لوبه کې په خپله لنډۍ نه راځي او بل دا چې لوبه د ولسي سندرو له عمومي برخې سره چې ویونکي یې معلوم وي، اړه لري. دلته به د لوبې یوه بېلګه راوړو چې ولسي شاعر محمد نور ویلې ده:

لوبه:

غمونه لرې کړه له ما عاجز غمګینه

راتاو شه لونګیه

ودې ویشتم روغه دې نه کړم

نوره یاري درسره نه کړم

بل دې په سرو شونډو نتکۍ زانګي مینه

راتاو شه لونګینه

✵✵✵

پاس په بامو ګرځې کوترې

زما د خوږ زړګي دلبرې

چې شال پر سر کړې ښنګه ښه ښکارې سنګینه

راتاو شه لونګیه

✵✵✵

ketabton.com - The Digital Library

د محمد نور فقیره بخته

څنګه راپرېوتې له تخته

بخت مې کوږ شو اس مې لاړ سره له زینه

راتاو شه لونګینه (۱۷: ۱۰۱-۱۰۶)

په دې ډول لوبه کې د سر لومړۍ مسره اوږده او دویمه لنډه وي. بیا د هر بند دوه لومړۍ مسرې په خپل منځ کې هم قافیه وي او هم یې څپې سره برابرې وي. د بند دریېمه مسره د لوبې د سر بیت (کسر) سره په قافیه او د څپو په شمېر کې یو شان وي او ورپسې د سر بیت دویمه مسره د تکرار په ډول راځي.

۱۰- داستان:

داستانونه د ولسي ځانګړو سندرو د یوه ځانګړي فورم په توګه د شکل او مضمون دواړو له پلوه ځانته خاص سکښت او بېل جوړښت لري او د ولسي ادب هر څېړونکی پر دې پوهېږي، چې زموږ ولسي ادبیات د مضمون له پلوه، زموږ د ولس د قامي ژوند هنداره او د شکل له پلوه هم زموږ د ژبې خاص ملي اهنګونه دي، چې زوړ اریایي اساس لري او پښتنانه مجلسیان یې په ځانګړي وزن او خاصه لهجه وایي. داستانونه هم د ولسي خاصو سندور د نورو فورمونو په څېر اوږده ماضي لري او د لومړي ځل ویلو ځای او نېټه یې معلومه نه ده، یوازې د داستانو هغه بېلګې چې د پټې خزانې په واسطه لاسته راغلي، څلور سوه کلن عمر لري؛ په پټه خزانه کې

ketabton.com - The Digital Library

د حافظ عبداللطیف اڅکزي د (سوی او اوښ) فولکوریک کومیډي او انتباهي داستان راغلی، چې دلته يې يو کسر او يو بند وړاندې کېږي:

غوږ ونیسۍ یارانو د اوښ او سوی قصه سوه

خورا ډېره خوږه سوه

يو سوی د اوښ اشنا سو

بې حده يې همرا سو

ياري به يې کوله يو له بله يې يارانه سوه

خورا ډېره خوږه سوه

داستان د ډېرو اوږدو مضامینو د بیان لپاره پوره زغم لري. مطالب يې عموماً فولکوري، ديني، رزمي او تاريخي وي، لکه په اخلاقي برخه کې د ولسي شاعر غلام شاه د حاتم طايي د سخاوت روايتي داستان.

په وړاندې زمانه کې يو فقير و مستانه

غوښته يې شهزادګۍ پاچا ته ودربده

په عشقي برخه کې د سيف الملوک او بدرۍ جمالې داستان:

روان شو شهزاده سيف الملوک باغ ارم ته

سفر د جدايۍ دی رخصت غواړي له پدره

ketabton.com - The Digital Library

پـه دینـي برخه کې د حضرت ابراهیم خلیل الله د صداقت، حق او رښتیا ویلو روایتي فولکوري داستان

د نمرود پـه زمانه کې

راغلی پـه کیسه کې

پیدا شو ابراهیم خلیل الله دوست د اکبر و

بېشکه پیغمبر و

داستان ویونکی د داستان ویلو پر وخت د تفریح او جلب لپاره لنډۍ هم وایي، چې د داستان خوند نور هم زیاتوي. ځینې پوهان او ادیبان د ولسي خاصو سندرو دغه فورم عربي مثنوي او قصیدو سره یوشان بولي او وایي چې ولسي داستانونه د عربي مثنوي او قصیدې په پیروۍ ویل شوي دي. باید ووایو چې دلته داسې ډېر دلایل شته، چې د هغو له مخې موږ ولسي داستانونه له کتابي مثنوي سره یو ډول نه بولو او لومړی اریایي فورم او دویم تقلیدي شکل ګڼو، لومړی دا چې د ولسي داستان د زنځیر د سرکړۍ له لرغونو اریایي سرودونو سره نښلي او د عربي مثنوي او قصیدو په پیروۍ نه دي ویل شوي. د ولسي داستانونو ویونکي معمولاً ولسي او نالوستي شاعران دي. دغه ولسي سندرې ټولې قافیه یې ازادۍ لري او هغه شرطونه چې پـه مثنوي او قصیدو کې شته، ولسي داستانونه یې پر منلو مکلف نه دي.

ketabton.com - The Digital Library

د ولسي مثنوي ډوله داستانونو په ځېر نورې سندرې هم په پښتو ادب کې لرو، چې مثنوي ته ورته دي، لکه د بېت نیکه مناجات، د شکلي جوړښت له مخې دغه مناجات هم د مثنوي په ډول دي، خو د تذکرة الاولیا مولف یې سندره بولي. دغه ډول د کاکړیو فورمي جوړښت هم د مثنوي په ډول دی، مګر هېڅ له مثنوي سره یو شی نه دی بللی او نه یې مثنوي ته غاړې ویلې دي. دا هم د ولسي داستان یو څو بیتونه:

خان بابا د چکدرې چې په سفر لاړ
له دنیا نه د حق لور ته برابر لاړ
ظریف خان لعل بېګ ترې پاتې ماشومان شول
موریې مخکې مړه وه دواړه یتیمان شول
چې یې لور بي بي کو پاتې شوه یتیمه
یرېده به له دښمن ظالم غلیمه

دا هم د یوه بل داستان یوه برخه:

نن مې ولید عجیبه ښکلی داستان
طلسمات به درته واړه کړم بیان
د یمن یو شهزاده و زما یاره
یوه ورځ ښکار ته وواته له ښاره (۱۷: ۹۶-۹۷)

ketabton.com - The Digital Library

دا ډول داستان په پښتو کې په څو ډوله دی. مثلاً د حافظ عبدالطیف خان اڅکزي د (سوی او اوښ) فولکوریک کومیډي او انتباهي داستان داسې دی، د کسر لومړی مسره اوږده او دویمه یې لنډه، خو دواړه په خپل منځ کې هم قافیه وي. ورپسې بند راځي. د بند د سر لومړی دوه مسرې په خپل منځ کې هم قافیه او لنډې دي. درېیمه مسره یې د کسر له لومړی مسرې سره په اوږدوالي او قافیه کې یو شان وي. د بند څلورمه مسره همامغه د کسر د دویمې مسرې تکرار دی.

د حضرت ابراهیم خلیل الله د صداقت داستان په دې فورم کې دی، چې لومړی دوه لنډې هم قافیه مسرې چې تقریباً په څپو کې برابرې دي، ورپسې یوه اوږده مسره چې د هغو دواړو مسرو د څپو له مجموعي شمېر سره یې څپې برابرې دي او ځانته بېله قافیه لري، ورپسې یوه لنډه مسره راځي، چې په قافیه کې له درېیمې او په څپو کې له دویمې مسرې سره برابره وي.

بل ډول داستان چې زیات عمومیت لري، دا دی، چې هر بیت یې ځانته قافیه لري، خو د ټولو بیتونو دمسرو دڅپو شمېر یې سره برابر وي.

یادښت: د داستان په باب به دا خبره معقوله وي، چې ووایو داستان داسې یوه محتوا ده، چې په بېلابېلو شعري فورمونو، لکه غزل، قصیده، مثنوي او د پښتو نظم په نورو ولسي فورمونو کې ځایېدلای او دا فورمونه ورته کاربدلای شي، خو ددې ترڅنګ

ketabton.com - The Digital Library

داسې ځانګړي فورمونه هم شته، چې د پښتو له نورو ولسي شعري فورمونو سره ورتوالی لري، خو د داستان لپاره کارول کېږي، خو بیاهم دې ډول ولسي فورمونو سره توپیر په کې لیدل کېږي، که دې ډول فورم یا فورمونو ته چې له نورو فورمونو سره څرګند توپیر ولري، د داستان فورم نوم ورکړل شي، له معقولیت څخه به لرې نه وي، خو په مجموعي ډول داستان تر زیاته حده کیسه ییز بیان دی چې په بېلابېلو فورمونو کې وړاندې کېدلای شي.

۱۱- بګتۍ:

په پښتو ولسي شعرونو کې دغه فورم ځانته د خوند او رنګ بېل بازار لري، بګتۍ پښتانه مجلسیان او سازیان له مقام، چاربیتو او بدلو څخه کله وروسته او کله هم په منځ او پای کې په یوه ګرم تال او وزن، خو په ورو او نرم اواز (اهنګ) د مجلس د رنګ د بدلولو او د اورېدونکو د خوښۍ او خوشالۍ زیاتولو لپاره وايي. د بګتیو د اورېدلو پر وخت په مجلس کې ټول حاضر کسان په ولولو راځي، اتومات ټول ښورېږي او له مجلس نه خوند اخلي.

بګتۍ هم د بدلو او چاربیتو په څېر کسر لري، خو کسر یې معمولاً یو بیت (دوه مسرې) وي. بندونه یې هم ډېرې مسرې نه لري او په عمومي توګه د څلورو مسرو په شاوخوا کې وي. د بندونو شمېر یې هم محدود وي، خو بیا هم د بګتیو د بېلابېلو بېلګو خپلمنځي توپیرونه ډېر دي. په بګتیو کې هم هر ډول عشقي،

ketabton.com - The Digital Library

تاریخي او افسانوي کیسې په لنډ ډول بیانېږي، دا یې هم یوه بېلګه ده:

وزیرســــــتان بانـــــــدې جنګونـــــــه
انګرېـزان وایـي چې سبا بـه جنګ لـه ځونـه
انګرېـــز ویلــي چـــې خاونـــده څـــه اســـرار دی
پـــه سترګو نـه وینم غازیـان، پـه ما ډزهـار دی
نصـیب مې نـه شته، بری، بند مې شو توپونه

فقیـــــر ویلــــي دا ســـــتا لاس دې را دراز وي
کـــه د بغـــداد مېړنـــی ځـــوان زمـــا همـــراز وي
پـــه شـــان د ختـــو بـــه دې بنـــد کړمـــه بمونـــه

وزیرســـتان بانـــدې خـــو نـــن ســـبا جګـــړې دي
غازیـــانو لاس کـــې پـــولادي تـــورې تېـــرې دي
ما شېرافضل یې په شعرو کړل صفتونه. (۱۷: ۹۸-۹۹)

دا ډول بګټی، د سر بیت د څپو د شمېر له مخې له لنډیو سره یو شان وي. یانې دا چې د لنډۍ لومړی مسره هم نهه او دویمه دیارلس څپې ده، خو په وزن کې هغه وزن نه لري چې لنډۍ یې لري خصوصاً لومړی مسره د بندونو دوه مسرې یې په خپل منځ کې هم قافیه او

ketabton.com - The Digital Library

دریېمه یې د کسر یا د سر بیت له قافیه سره یو شان وي. د بګټۍ سر بیت له لومړۍ مسرې پرته نورې ټولې مسرې د څپو په شمېر کې سره مساوي وي.

پر پورتنیو یادو، څرګندو او مطرحو فورمونو سربېره په پښتو ولسي ادبیاتو کې د نظم یو شمېر نور داسې فورمونه هم شته، چې په هغو کې د ولس ځینو ستونزو، ربړو، دودونو، تاریخي روایاتو، نیمګړتیاوو، دردونو، ناخوالو او د چاپېریال پېښو انعکاس موندلی دی. دا فورمونه په دې ډول دي:

منظوم فالونه، د بې بې دستې سندرې، لنډکۍ، سولې، برغازي، سلسلې، انګۍ یا چغیان، د میندو سندرې، د ماشومانو سندرې، د ورو مشاعرې، کیسې، د ځوانانو سندرې، محلي پارچې یا ولسي ننداري، ساندې، نکلونه، د ښادۍ سندرې، تاریخي نارې، سنځر خېلې نارې، د مروتو کسرونه، سوزخواني او ځینې نور. څرنګه چې د نظم دا پورتني فورمونه د پښتو نظم د ځینو نورو ولسي فورمونو لکه لنډۍ، سروکي، کاکړي غاړې، د اتڼ نارې، ببولالې، چاربیتې، بدلې، لوبې، بګټۍ او نورو په شان ډېر دود او اغېز نه لري، نو دلته یې یوازې د هره یوه د بېلګې په راوړلو سره بسنه کوو.

منظوم متلونه:

چې ډول دې وي په څنګ

ketabton.com - The Digital Library

لــه وهـــلو يـــې څه ننګ

❋❋❋

امير چې ظلـم کـار وي

اور بل پر ټول ديار وي

فالونه:

د جــنت پــه مـــنارې

سور چرګ وهي نارې

شېر د خداى تــېرېږي

خلکو کاندئ ننداري

د بي بي دستې سندرې:

د دوهـــۍ ملنګـــې ســـر دې ولـــې تـــور دى

ســـر مـــې داســـې تـــور دى پـــر مـــوږ هـــم

ښــــه لــــوى ديــــن د محمدرســــول الله دى

لا الـــــــه الله محمـــــــــد رســــــــول الله

برايــــــــــي د شـــــــېرعلي د لـــــــور واده و

ملکـــى پـــه ورا رالـــى لـــه ښـــه زړګـــي يـــې

ketabton.com - The Digital Library

د ســــــترګو کســــــــي ســــــــره وو
ښـــه لـــوی دیـــن د محمدرســـول الله دی
لا الـــــــه الله محمدرســـــــــول الله

لنډکۍ:

تـه چـې جـواري کـړې مـا بـه بایـه کـړې مینـه
مـــه راپســـې ژاړه وورکیـــه نـــه مـــې درکوینـــه
جـــګ کـــړه مړوندونـــه جلـــۍ غیـــږې لـــه درځمـــه

شولې:

شولې ټکومه ټکوم تا به واده کمه

په خدای مې دې قسم وي وپلاني ته به دې ورکمه

شولې ټکومه ټکوم زه پلانی نه کوم

په خدای مې دې قسم وي پلانی زوړ دی که یې وه کمه

شولې ټکومه ټکوم تا به وده کړمه

په خدای مې دې قسم وي و پلاني ته به دې ورکمه

شولې ټکومه ټکوم زه پلانی نه کوم

په خدای مې دې قسم وي پر ما لوی دی که یې وکمه.

ketabton.com - The Digital Library

برغازي:

بـــــازار میـــــان دی خـــــولګۍ راوړه
چـــــرګ اذان دی خـــــولګۍ راوړه
لـــــوړ ســـــهار دی خـــــولګۍ راوړه
زمـــــا تلـــــوار دی خـــــولګۍ راوړه

❋❋❋

راځـــــه وړې راځـــــه چـــــې ځـــــو
د ګـــــل ګېـــــډۍ راځـــــه چـــــې ځـــــو
نـــــن ســـــبا راځـــــه چـــــې ځـــــو

❋❋❋

الکـــــانو کـــــور مـــــه چېـــــړې دی
د لال ټکـــــر مـــــه چېـــــړې دی
دمســـــتۍ غـــــولی مـــــه چېـــــړې دی

سلسلې:

راوتلـــــی پـــــر ســـــحر یـــــم
زه د ښـــــو نجونـــــو اجـــــل یـــــم
پـــــه شـــــان د ســـــپینکي مـــــار یـــــم
د هـــــر چـــــا تـــــر اوده تـــــر یـــــم

ketabton.com - The Digital Library

انګۍ یا چغیان:

زه پـــه خپـــل کـــور کـــې وم پـــه راحـــت
بابـــک خرڅـــه کـــړم پـــه ډېـــر دولـــت
پـــه پـــردي کـــور کـــې مـــې نشـــته عـــزت
خـــود بـــه ژړا کـــړم پـــه هـــر ســـاعت

✵✵✵

شـــــینکۍ کـــــوتره وم ښـــــورېدمه
نـــه چـــا نیومـــه نـــه چـــا کتمـــه
پـــه هـــر یـــو تـکـــي بـــه پرېوتمـــه
نـــن ناولـــده یـــې کېنســـتمه

د وړومشاعرې:

ددې ځـــــــای اور ســـــــیچو
چرګـــــه راغلـــــه بـــــې بچـــــو.

ددې ځـــــــای او ددې ډنـــــــډه
تیـــــر پـــــروت دی شـــــل برغنـــــډه

ketabton.com - The Digital Library

تـــــــه وايــــــــــه غـــــــــنم
خبـــــــــــرې دې مـــــــــــنم.

کیسۍ:

په یورپ ځي اسمان ته
چار چاپېره ټول جهان ته (د سترګو لید)

دپاسه راغی سور بلوخ
اغوستي یې دي پنځه پنځوس (پیاز)

د ځوانانو سندرې:

ابکه له کمه رالې
له بلخ و بخارا
په شا دې څه شی دي
وربخ او باران
ماینې دې څو دي
ویل یې اووه
نومونه یې څه دي
ویل یوه چیختنه ده

ketabton.com - The Digital Library

یوه بخته ده

یو ترګوګ لاندې ورسته ده

یوه اسمان ته غرېده

پچکولمه یې وشلېده یوه سپینه زلیخا ده.

محلي پارچې یا ولسي ننداري:

۱- تمثیلي پارچې:

وئ وئ مرم ابۍ

بچی کوم ځای دې خوږېږي

بچی کوم ځای دې خوږېږي

ابۍ ګېډه مې خوږېږي

ابۍ ګېډه مې خوږېږي

ګولۍ به درته راوړم

نه خورمه ګولۍ

دا ګولۍ له زارو ډکې دي

نه خورمه ګولۍ

دا ګولۍ له زارو ډکې دي

ketabton.com - The Digital Library

ابی ګېډه مې خوږېږي

بچی کوم طبیب دې خوښ دی

بچی کوم طبیب دی خوښ دی

دا (پلانکی) خان طبیب مې خوښ دی پرې رغېږمه

نه خورمه ګولۍ دا ګولۍ...

۲- کمیډي پارچې:

ما بورې نانګه خوړل

زامن مې بلا وخوړل

هی هی اجي ډومبک

ما بورې ګذر راوړی

دوی د خاورو ډک خوړلی

هی هی اجي ډومبک

۳- عادي پارچې:

د یوې تاریخي پېښې په باب:

نـــواب مـــړ کـــړ پـــه ځنګلـــه کـــې نوابـــه ګـــل

وینـــې یـــې راغلـــې پـــه راده کـــې نوابـــه ګـــل

د نـــــواب ســـــترګې غتـــــې نوابـــــه

ketabton.com - The Digital Library

په هر میدان یې اړوي لکه سکروټې نوابه ګل
نــــواب دې پــــټ مــــې تېرويــــه نوابــــه
دلته مې خور ده او ورور مه راخبروئ نوابه ګل.

ساندې:

په لنډیو کې ساندې:

(پلانکی) د خاورو لایق نه دی

دا (پلانکی) دې ورته جوړه کړي بالکۍ په سینګارونه

که نور دې هر څه میراتېږي

میرات دې مه شه دا د غاړې تاویزونه

بې وروره خور په کوڅه راغله

ناره یې وکړه شپه به چا کره کومه

د نکلونو نارې (غږونه):

لکه د ادم او درخو په نکل کې چې د درخو رويباره (استازې) ادم خان ته د درخو احوال وروړي، نو ادم پر خپلې ښځې توتیا داسې غږ کوي:

(نکلچي وايي) ادم وویل:

ketabton.com - The Digital Library

زما توتیا عزت یې وکړه

دغه استازی د درخو راغلی تاته

کله چې درخانۍ د خپلې ملګرې بسوګۍ واده ته ځي، نو مور یې منع کوي او داسې غږ کوي:

ته چې دې واده ته ځې سلا مې نه ده

اوس وتنه د همداسې نجونو نه ده

درخو وایي:

تر قیامته به کوې تورې ماتورې

ځان به جوړ کړم دواړه سترګې به کړم تورې

د بسو واده ته ځم ادکۍ مورې.

د ښادۍ سندرې:

د کونج مېرمنې پاڅه که دې زړه شي

هومره خو پانه خې چې پلانکی خان دې لونګۍ په لاس درته رانه شي

✵✵✵

زمورږه ناوې تیله داره ده نه ژاړي

چې د (مېرږه نوم یې اخلې) لغتې وخوري دا به ښه ژاړي.

ketabton.com - The Digital Library

تاریخي نارې:

د هوتکو د دورې:

څوک خبر وو چې تقدیر به کوي داسې

شاه حسین به نادر نیسي

بیا به یې نورې د ایران ته بندي باسي

د احمدشاه بابا د وخت:

که زمرى دی شاه ولي د جنګ زمرى دی

له سنګرو یې ایستلی مېړنی دی.

سنځر خېلې نارې:

سعدالله ول په پښې کې مې اځغی دی

اځغی مه راښخه کاږه

تر ما لاندې د اودولو اوسلی دی

شاه نادر ویل زما له دا غونډیه ډارسي

دوست محمد پروزلی

دوست محمد پرېکړې راولیاړ سي

ketabton.com - The Digital Library

د مروتو کسرونه:

پروفیسور محمد نواز طایر د مروتو د کسرونو په باب وایي: ((د پښتو ادبیاتو تاریخ قدیمي هم دی او وسیع هم. ددې ژبې ابتدایي شاعري چې اوس په خپل هغه روایتي رنګ کې موجوده نه ده، خو د ویدونو او اوستا په ګاتو او اشلوکونو کې محفوظه ده، دا د لنډې بحر شاعري ده، ولې اوس یې په پښتو کې د اوو سېلابو د مثنوي په صورت کې رواج موجود دی.

ددغې ژبې ددغه قدیم شعر یو قسم د (لرلیکل یا غنایي) شاعري دی چې دا صنف په یوناني ادب کې د (هومر) په (اوډیسې) نومې عالمګیره منظومه کې لیدل کېږي او دغه لریکل شاعري چې په پښتونخوا کې د مروتو د کسرونو په رنګ کې دوام لري، لا اوس هم ژوندۍ او مقبوله ده.)) (۲۹: ۱۱-۱۲)

د سر (مطلع) یو دوه بېلګې:

ډېرې اند ښنې مې په زړګي شوې راچاپېرې

ښکلې محبوبه پېزوان په شونډو رېږده

د مروتو یو کسر:

ketabton.com - The Digital Library

چې په تا باندې بنیا هغه به وشي

چې په تا باندې بنیا نوره به نه شي

سلطان خېل موسیان ګنجیو لشکري شي

الهي په تا باندې راولې خواري

خواري په تا باندې راولې آه سخته

سوز خواني:

د نورالله شاعر یوه سوز خواني:

یارانو ټول په وسلې وو یو لاسونه

نن بهار دی کربلا

شامیان نږدې شو ورته وتړو صفونه

تور غبار دی کربلا

ورځ د لسم دی د علي د زویو ننګ دی

بېدار شو وخت د جنګ دی

عباسه وروره مخکې واخله نشانونه

نن ګلزار دی کربلا. (۱۷: بیلابېل)

ketabton.com - The Digital Library

پر پورتنیو بېلګو سربېره په بېلابېلو سیمو کې د پښتو ولسي ادبیاتو نورې بېلګې هم شته چې ډېره محلي بڼه لري او دلته یې له څېړنې تېرېږو.

د پښتو د ولسي ادبیاتو ارزونه او شننه:

د پښتو ولسي ادبیاتو د فورمونو تر پېژندنې وروسته به ګرانو لوستونکو او خوږو محصلینو ته څرګنده شوې وي، چې پښتو ژبه د شفاهي ادبیاتو یوه بډایه زېرمه لري، د پښتو د شفاهي ادبیاتو خزانه بېلابېل ډولونه لري، دا ډولونه دومره ډېر او رنګارنګ دي، چې د سیمې په نورو ژبو کې کېدی شي شفاهي ادبیات دغسې ډېر ډولونه ونه لري.

د پښتو د شفاهي ادبیاتو خزانه لکه چې تاسې ته معلومه شوه، ځینو ښاغلو پښتو څېړونکو او فولکلور ټولوونکو راټوله کړې ده، خو ددې شفاهي ادبیاتو یوه عمده زېرمه لا په ولس کې خوره ده او د ټولولو انتظار باسي.

دا خبره باید هېره نه کړو چې د پښتو شفاهي ادبیات په ګردو هغو پښتني سیمو کې پیدا کېږي، چې هلته لا د ښاري ژوند مناسبات نه دي باب شوي او خلک د خپل کلیوالي ژوند د شرایطو تابع دي.

ددې خبرې مانا داده چې شفاهي ادبیات په هغو سیمو او خلکو کې د رامنځته کېدو او ایجاد زمینې لري، چې سواد په کې عام نه وي، کله چې په یوه ټولنه کې سواد څه عمومیت پیدا کړي، نو هلته

ketabton.com - The Digital Library

بیا د شفاهي ادبیاتو د پیدا ښت زمینې محدودېږي او ځای یې لیکلي ادبیات نیسي.

«د پښتو د شفاهي ادبیاتو کومه ذخیره چې تراوسه راټوله شوې ده، د هغې له مطالعې څخه سړي ته ددې ډول ادبیاتو ځینې ارزښتونه څرګندېږي، چې دا ارزښتونه په لاندې ډول ښیو:

۱) د پښتو شفاهي ادبیات سره له دې چې د خپلو شکلي جوړښتونو له پلوه رنګارنګ دي، دغه ډول د پښتنو د اجتماعي، ملي، سیاسي او فرهنګي ژوندانه ټولو خواوو، ددې ادبیاتو په بېلابېلو ډولونو کې انعکاس موندلی دی او ددغو ادبیاتو له ځېړنو څخه موږ د پښتنو د فرهنګ په څېړنه کې ډېره دقیقه استفاده کولای شو.

۲) هغه څه چې د پښتنو د ژوند د بېلابېلو خواوو په باب په دې ادبیاتو کې بیان شوي دي، ډېر طبیعي رنګ لري له هر ډول لاسوهنو او تصنعي خبرو څخه پاک دي.

د اجتماعي څېړنو د بېلابېلو برخو څېړونکي کولای شي، ددې ادبیاتو په ځینو ډولونو کې له ځینو بیان شویو خبرو څخه د اصلي او اساسي موادو په توګه استفاده وکړي.

پښتو شفاهي ادبیات د خپلو اجتماعي ارزښتونو ترڅنګه په هنري لحاظ هم د بحث وړ ادبیات دي. ددې ادبیاتو په ځینو ډولونو کې ښکلا او تصویرونه په ډېر لوړ هنري انداز سره غاړه غړې شوي دي.

ketabton.com - The Digital Library

۴) پښتو شفاهي ادبيات د پښتنو د عام ولس او د دوی د کليوالو خلکو د هنري ذوق او فکري ودې د ځرګندولو په بهير کې خپل نقش لري.

ددې ادبياتو مطالعه دا راښيي، چې که زموږ عام ولس له ښاري او متمدن ژوند څخه لرې په غرو، درو، بيدياوو، دښتو او کېږديو کې هم ژوند کړی دی، د هنري ذوق ترڅنګه يې د اجتماعي او محيطي مسايلو په باب خاص فکر هم درلود. د دوی دغه ډول فکري او هنري ځانګړنې (خصوصيات) موږ ددغو ادبیاتو په بېلابېلو ډولونو کې ليدلای شو.

لنډه دا چې پښتو ژبه د خپلو ليکلو ادبیاتو ترڅنګه د شفاهي ادبیاتو داسې قيمتي ذخيرې هم لري، چې موږ يې د پښتو د ادبي تاريخ په مطالعاتو کې له پامه نه شو غورځولای.)) (۵۳: ۲۰-۲۲)

دلته ددې بحث په پای کې يو ځل بيا يادونه کوو چې د پښتو ولسي ادبياتو دا برخه مو ځکه پورته تشريح کړه چې قدرمن لوستونکي او خواږه محصلين د خپلو ولسي ادبياتو له زېرمې لاپسې ښه خبر شي. سره له دې چې ددې ادبياتو يو زيات شمېر بېلګې په لرغونې دورې پورې اړه نه لري، خو شکلونه يې له ډېرې پخوا زمانې څخه رامنځته شوي او ځينې بېلګې يې هم د لرغونې ادبي دورې زمانې محدودې ته ورداخلېږي.

د خپلې ولسي ادبي پانګې او د هغې د جوړښتونو تر پېژندنې وروسته اوس بېرته خپلې موضوع دويمې برخې ته راځو او هغه دا چې په لرغونې ادبي دوره کې له نورو ژبو څخه کوم ادبي فورمونه پښتو ته راغلي او يا پښتو هغه خپل کړي دي.

ketabton.com - The Digital Library

له نورو ژبو څخه د نظم راغلي فورمونه

د پښتو اثارو کوم اسناد چې تر موږه رسېدلي دي، ددغو اسنادو له مخې د پښتو تر ټولو پخوانی لیکل شوی او ثبت شوی ادبي اثر د دویمې هجري پېړۍ دی.

له دویمې هجري پېړۍ نه تراوسه پورې په زرګونو شاعران، ناظمان او لیکوال په دې ژبه کې تېر شوي دي، چې په پښتو ژبه یې کتابونه لیکلي او د اشعارو دیوانونه یې ترتیب کړي دي او له نورو ژبو څخه یې اشعار او اثار په پښتو ترجمه کړي دي، چې دغه ګرده اثار اوس زموږ لیکلي فرهنګي زېرمه جوړوي، خو په خواشینۍ سره باید ووایو چې ددې لیکلو اثارو یوه ډېره درنه برخه د زمانې ناخوالو زموږ له لاسه تروړلې ده. په مجموعي ډول دې ته ځکه ټوله فرهنګي زېرمه وایو چې ددې نږدې لسو پېړیو په بهیر کې ټول لیکل شوي اثار ادبي، هنري ارزښت نه لري او موږ له خپل تعبیر سره سم دلته یوازې د هنري، ادبي ارزښت لرونکي اثار په ادبیاتو کې راولو او په دغه کتاب کې بحث باندې کوو.

د پښتو د لیکلو اثارو کومه زېرمه چې اوس معلومه ده، په هغو کې منظوم او منثور اثار شامل دي، چې په منثورو کې له مسجع او قافیه والو نثرونو نه نیولې د نن ورځې تر روانو، ساده او د هنر او ښکلا په ګاڼه سمبال نثرونه هم شامل دي.

او په منظومو کې موږ په عام ډول څلور ډوله شعري ژانرونه وینو:

ketabton.com - The Digital Library

(۱) د پښتو لرغوني سندرې: «دا ډول سندرې د خپلو شکلي جوړښتونو له مخې نه د شرقي شاعرۍ له دېواني شعري ډولونو سره کټ مټ یو شی دي او نه یې ټولې ځانګړتیاوې د پښتو له ولسي سندرو سره یوشانوالی لري. نو همدا علت دی، چې زموږ ځینو منلو ادبپوهانو، لکه ښاغلي حبیب الله رفیع دا ډول سندرې د پښتو هغه لرغونې سندرې بللې دي، چې د زاړه اریایي دوران د شعري اشکالو او اوسنیو ولسي ادبیاتو ترمنځ د اتصال د کړۍ حیثیت لرلای شي.» چې موږ ورته د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې د شاعرانو د کلام د شننې او ارزونې په برخه کې اشاره وکړه.

(۲) د شرقي شاعرۍ شعري ډولونه: «د پښتو په لیکلي زېرمه کې یوه غټه برخه د هغو شعري ډولونو ده چې د شرق د نورو ژبو، لکه: پارسي، عربي، اردو، ترکي او نورو په شاعرۍ کې هم موندل کېږي. پښتو هم دغه شعري ډولونه له خپلو نورو ګاونډیو ژبو څخه اخیستي دي، چې په دغو شعري ډولونو کې موږ قصیده، غزل، رباعي، قطعه، مثنوي، مربع، مخمس، مسدس، مسبع، مثمن، معشر، ترجیع بند، ترکیب بند او نور شعري انواع یادولای شو.»

(۳) د پښتو د ولسي ادبیاتو شعري ډولونه: «د پښتو په لیکل شوې او ثبت شوې زېرمه کې ځینې داسې شعري انواع هم شته، چې دا ډول شعرونه د خپل شکلي جوړښت له مخې د نورو ژبو په شاعرۍ کې نه شي موندل کېدی او که په ځینو هندي ژبو، لکه:

ketabton.com - The Digital Library

هندکو او اردو کې ومیندل شي، نو هغو هم له پښتو ادب څخه اخیستې دي او د پښتو ادبیاتو په تقلید او یا د پښتنو له خوا د دغو ژبو په شاعرۍ کې د پښتو د ولسي ادبیاتو ځینې ډولونه باب شوي دي.

دا ډول ولسي شعرونه زیاتره ګړنۍ بڼه لري، خو د خپلو شفاهي اشکالو ترڅنګه دا ډول ادبیات ځینې پخواني لیکل شوي اسناد هم لري او زموږ ډېرو لوستو شاعرانو هم د شرقي شاعرۍ د نورو اصنافو ترڅنګه د خپلې شاعرۍ په دغو ملي چوکاټونو کې هم شاعري کړې ده.))

چې په همدې څپرکي کې مو (د پښتو ولسي شاعرۍ یا نظم فورمونه) په عنوان کې په تفصیل سره معرفي کړل.

(۴) **نوي ادبي ډولونه**: ((د شلمې پېړۍ په جریان کې د شرقي شاعرۍ او د پښتو د ولسي شاعرۍ د شعري ډولونو ترڅنګه پښتو ادب ځینې نوي ادبي ډولونه هم راخپل کړل، لکه: ازاد شعر او سپین شعر پر ازاد او سپین شعر سربېره دغه مهال په پښتو ادبیاتو کې د لنډې کیسې، ناول او ډرامې لیکل هم پیل شوي دي او دغو درېو ادبي ډولونو هم زموږ په معاصرو ادبیاتو کې وده موندلې ده.)) (۵۳: ۲۲-۲۳) ددې ترڅنګ (هایکو)، (ټپیزې) او ځینې نور شعري فورمونه هم دود شوي خو څرنګه چې موږ په دې اثر کې یوازې پښتو لرغونې ادبیات څېړو، نو په کار ده چې یوازې هغو شعري فورمونو ته نغوته وکړو چې په همدې لرغونې دوره کې له

ketabton.com - The Digital Library

نورو ژبو څخه پښتو ته راغلي او پښتو کې باب شوي دي. البته لکه څنګه چې مو یادونه وکړه ګڼ شمېر داسې نور نظمي فورمونه هم شته چې تر لرغونې ادبي دورې وروسته پښتو کې باب شوي، خو نه غواړو پر هغو دلته بحث وکړو، یوازې هغو فورمونو ته نغوته کوو چې په لرغونې دوره کې پښتنو شاعرانو کارولي دي.

۱- قصیده:

((قصیدې ته په پښتو کې (بولله) وایي. خپله قصیده عربي کلمه ده. په لغت کې (قصد کړای شوي) ته وایي. دا نوم د قصد له مصدره جوړ شوی، چې معنا یې استقامت، اتصال، سموالی، برابري او سوچه توب و. په عربي اصطلاح کې هغه شعر و چې د بیتونو شمېر به یې تر ۱۲ یا ۱۷ کم نه و.)) (۵۹: ۴۵-۴۶)

دا هغه شعري فورم دی، چې د غزل په شان د سر لومړی بیت یې مقفی وي. د نورو بیتونو د هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي. قصیده په شکل او جوړښت کې له غزل سره چندان توپیر نه لري، توپیر یې دادی، چې د غزل د بیتونو شمېر له (۵) څخه تر (۱۵) پورې وي او د قصیدې بیا له (۱۲) څخه تر (دوو سوو) یا تر دې هم زیاتو بیتونو پورې دی. پخوانۍ قصیدې له مانیز پلوه هره یوه اکثره پر درېو برخو وېشل شوې دي:

د قصیدې لومړۍ برخې ته تغزل یا تشبیب وایي چې په هغې کې شاعر تر اصلي موضوع دمخه د طبیعت ستاینه کوي. د قصیدې

ketabton.com - The Digital Library

دويمه برخه د هغې اصلي موضوع ده. دا برخه له تغزل يا تشبيب وروسته پيلېږي او په دې کې شاعر د خپل ممدوح ستاينه کوي. د قصيدې درېيمه برخه دعائيه بولي چې په هغې کې شاعر د خپل ممدوح لپاره د خداى(ج) له درباره د ښېګڼې او هوساينې غوښتنه کوي.

په اوسنيو قصيدو کې پورتني نورمونه چندان په پام کې نه نيول کېږي. د غزل او ځينو نورو شعري فورمونو په شان، په قصيده کې هم رديف اختياري دى، خو که مطلع کې راوړل شو، نو په نورو دويمو مسرو کې يې راوړل حتمي کېږي. قصيدې دوه شکلونه لري، يو هغه ډول دى، چې رديف نه لري او بل هغه ډول دى، چې رديف ولري. د پښتو لومړۍ معلومه لاسته راغلې قصيده په هغه شکل کې راځي چې رديف نه لري.

په پښتو کې ښکاره، ځرګنده، پوره او کره لاسته راغلې قصيده د شيخ اسعد سوري ده چې موږ مخکې پرې تفصيلي خبرې کړې دي. ددې قصيدې مطلع ده:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار

زمولوي هر ګل چې خاندې په بهار

تر شيخ اسعد وړاندې موږ په پښتو کې د پوره قصيدې بېلګې نه لرو، خو د شيخ اسعد سوري قصيدې له کره والي څخه موږ ته دا ځرک لګي چې پښتو قصيدو تر دې پخوا د تمرين، تجربې او زېرمې يو پوخ بهير تېر کړى چې دا قصيده دې پړاو ته رسېدلې ده.

ketabton.com - The Digital Library

دا قصیده له هنري، شکلي او محتوايي پلوه په تول پوره او کره قصیده ده. تر شیخ اسعد سوري وروسته د ښکارندوی غوري قصیده هم له هنري، شکلي او محتوايي پلوه، عربي او پارسي قصايدو سره پوره سيالي کولای شي او د طبيعت د انځورنې لپاره ډېرې ښې تابلوګانې لري.

د پسرلي ښکلونکي بيا کړه سينګارونه
بـــيا يـــې ولـــونـل په غرونو کې لالونه

څرنګه چې ادب تاريخ پر لاسته راغلو اثارو بحث کوي ځکه نو موږ ويلای شو چې د پښتو قصيدو د معلوم تاريخ پيل له شيخ اسعده پيلېږي، ښکارندوی قصيده لا پسې قصيده وپالله، خو بيا د لرغونې دورې تر پايه پورې موږ د نورو داسې قصايدو څرک نه لرو چې پر هغو بحث وکړو او يا يې له دې قصايدو سره پرتله کړو.

۲- غزل:

په پښتو شاعرۍ کې غزل يو له هغو شعري چوکاټونو څخه دی، چې ډېر عام مقبوليت لري. د پښتو اکثرو شاعرانو د غزل په فورم کې زيات قلم چلولی دی. په همدې وجه خو غزل په پښتو کې د ځينو نورو شعري فورمونو په اندول زيات ظرافت او لطافت ته رسېدلی دی. د غزل ښکلا او ظرافت په دې نور هم زيات شول، چې دې فورم ته د پښتني چاپېريال زياتې انځورنې وردننه شوې، ځوانو

ketabton.com - The Digital Library

پښتنو شاعرانو ته هم غزل داسې یو فورم دی، چې د دوی قلم په کې ښه ازمېښت کولای شي. اکثره ځوان شاعران په همدې فورم کې خپل وزن ښه پوخ کړي، پر قافیې، ردیف، څپو او د نظم پر ځینو نورو توکو ځان واکمن کړي، نو بیا نورو شعري فورمونو ته مخه کړي. پخوا به د غزل په فورم کې هغه مسایل راتلل، چې په ټولیز ډول یې غنایي او عشقي مسایل په خپله غېږه کې رانغاړل، وروسته بیا د غزل ځولۍ د ژوند له نورو رنګارنګ ګلونو ډکه شوه او اوس غزل تر دې بریده رسېدلی، چې په یوه مسره کې یې ناخوالې او په بله کې یې د ژوند د خوږو رنګارنګي بیانېدی شي.

د غزل د دومره عام مقبولیت او زیات استعمال یوه وجه شاید همدا وي، چې د یو مانیز پیوستون او تسلسل ترخنګ د غزل هر بیت په اصطلاح ځانته پاچا دی او په ځانګړي او خپلواک ډول ډېر درونږ مانیز بار پورته کولای شي.

غزل لکه چې له نامه څخه یې ښکاري عربي کلمه ده او له همدې ژبې څخه دا فورم پښتو ته راغلی دی. له مانیز پلوه نورو هغو شعرونو ته، چې غزلیز، عشقي یا غنایي مانیز بار لېږدوي، هم غزل ویل کېدی شي، خو د فورم له پلوه بیا غزل ځانګړې بڼه او شکل لري.

غزل معمولاً هغه شعري چوکاټ ته وایي، چې مطلع ولري، یانې د سربیت یې اکثراً مقفی وي او د بل هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي، د بیتونو شمېر یې له (۵-۱۵)

ketabton.com - The Digital Library

بیتونو پورې وي. د څپو شمېر یې معمولاً سره برابر وي. په ځینو خاصو غزلو کې کېدی شي د غزل هغه مسرې چې قافیه نه لري، یوه څپه تر قافیه والو مسرو څخه زیاتې شي. په پښتو کې له (۷) څپیز څخه نیولې بیا تر (۱۵) څپیزو پورې غزلونه شته. قافیه په غزل کې اساسي توک دی، خو ردیف اختیاري دی.

هر کله که په مطلع کې تر قافیې څخه وروسته ردیف راوړل شو، د همغه ردیف راوړل په ټولو قافیه لرونکو مسرو کې حتمي ګڼل کېږي. په پښتو شاعرۍ کې د غزل فورم دا لاندې بڼې لري:

۱- بې ردیفه غزل:

هغه غزل دی، چې ردیف ونه لري او پر قافیه پای ته رسېدلی وي.

۲- ردیف لرونکی غزل: د غزل د فورم هغه بڼه ده، چې د قافیې ترڅنګ ردیف هم ولري. ردیف هغه یوه یا څو کلمې دي چې تر قافیې وروسته په یوه شکل او تر ډېره زیاته حده په یوه مانا تکرار راځي.

۳- دوه قافیز غزل: دا هغه ډول غزل دی، چې دوه بېلابېلې قافیې ولري. مانا دا چې د دوو مسرو د پای تر قافیې څخه دمخه او یا د مسرو په منځ کې بله قافیه موجوده وي. په مطلع کې دوه بېلابېلې قافیې موجودې وي. د نورو مسرو قافیې د مطلعې خپله خپله قافیه تعقیبوي، که چېرې تر هرې قافیې وروسته ردیفونه

ketabton.com - The Digital Library

راغلي وي، نو تر هرې تعقیبوونکي قافیې څخه وروسته د هغې خپل ردیف هم په همغه بڼه تکرارېږي.

د دوه قافیه ییزو غزلو بل ډول دادی، چې لومړی قافیه د مطلعې د مسرو په منځ کې راځي، ورپسې بیا ردیف راځي، ورپسې بیا بله قافیه او بیا ورپسې ردیف. د مطلعې هره قافیه ځانته ځانته ردیفونه او ځانته ځانته قافیې لري، یانې دا چې د وروسته مسرو قافیې، په مطلع کې راغلې قافیې تعقیبوي.

۴- ماته غزل: (ماته غزل) ورته ځکه وایي چې په منځه ملا کې یې د هرې مسرې په منځ کې د اهنګ یوه وقفه راځي. په همدې منځ کې د څپو د شمېر له مخې هر مسره پر دوو مساوي برخو وېشل کېږي، لکه په لرغونې دوره کې د شیخ عیسی مشواني شعر چې د ماتې غزل بڼه لري او که چېرې د بیتونو شمېر یې پوره وای نو د پوره ماتې غزلې اطلاق پرې کېدی شي.

په خپله کار کړې په خپل انکار کړې

کله بادار یم کله مې خوار کړې

دلته (په خپله کار کړې) د لومړی مسرې لومړی برخه چې پنځه څپې لري (په خپل انکار کړې) د لومړی مسرې دویمه برخه ده چې دا هم پنځه څپې لري او په دویمه مسره کې بیا (کله باداریم) د دویمې مسرې لومړی برخه او (کله مې خوار کړې) ددې مسرې دویمه برخه

ketabton.com - The Digital Library

ده چې دواړه سره مساوي دي (پنځه پنځه) څپې لري همدا انډول، تعادل او توازن هره مسره ماتوي، نو ځکه ورته ماته غزل وايي.

کله کله د اهنګ دا وقفه تر قافيې وروسته راځي او کله د رديف يوه برخه هم ورسره نيسي او بيا تر هغه وروسته وقفه او بيا نور رديف راځي.

۵- بې مطلعې غزل: هغه غزل دی، چې يوازې مطلع نه لري، ياني د سر لومړی بيت يې مقفي نه وي. د لومړي بيت دويمه مسره يې قافيه لري او د نورو بيتونو د دويمو مسرو قافيه يې د لومړي بيت د دويمې مسرې قافيه تعقيبوي. که چېرې د لومړي بيت د دويمې مسرې تر قافيې وروسته رديف راغلی وي، نو د نورو قافيه والو مسرو رديفونه هم همدا بڼه لري.

په پښتو کې لومړۍ معلومه او لاسته راغلې منظومه ژباړه هم د بې مطلعې غزل له فورم سره سمون خوري. د پټې خزانې په حواله ابو محمد هاشم ابن زيدالسرواني په (۲۲۳-۲۹۷هـ) کې د يو عراقي شاعر محمد ابن خلاد يو شعر په پښتو ژباړلی دی. چې موږ مخکې پرې پر خپل ځای تفصيلي بحث وکړ.

دغه راز لرغونې شاعرۍ کې د شيخ رضی لودي او نصر لودي ترمنځ شوی شعري سوال او ځواب هم له همدې فورم سره ورته والی لري.

ketabton.com - The Digital Library

په پښتو کې د فورم له پلوه بې مطلعو غزلونه په لرغونې دوره کې شته، خو ادبپوهانو هغه بشپړ غزلونه نه دي ګڼلي، ځینو ته یې پارکي او ځینو نورو ته یې نور خطابونه کړي دي، د شیخ رضی لودي او نصر لودي پارکي هم د مطلعې له نشتوالي پرته نور د غزل فورم ته ورته دي. پوهانو چې دا پارکي بللي او غزلې یې نه دي بللي یو علت یې شاید دا وي چې دلته د نظم ټول بیتونه یو بل سره تړلي او یوه مسلسله مانا تعقیبوي، د غزل یوه ځانګړنه بیا دا هم ده چې هر بیت یې خپلواکه ځانګړې مانا هم لري، که بل بیت یې ورسره مل هم نه شي، نو پوره مانا ورکوي. د شیخ رضی او نصر لودي نظمونه بیا په مجموعي ډول یو لوی پیغام یو بل ته لېږدي، د سوال او ځواب په بڼه افاده شوې یو بل سره مانیز تړاو لري، په خپل منځ کې یې هم بیتونه له مانیز پلوه یو بل سره تړلي ښکاري.

خو په پښتو کې بشپړ غزلونه چې هم د شکل، هم د مانا او هم د محتوا له پلوه ورته پوره غزل ویلی شو، هغه د اکبر زمینداوري غزلونه دي. د اکبر زمینداور د یوه غزل لومړی بیت دادی:

د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل وکړم

د عشق ویر به تل په خپله پټول کړم

په دې غزل کې (ویل) او (پټول) د قافیې کلمې دي، (کړم، کړم) یې ردیف دی، محتوا یې عشقي یا غنایي ده. هره مسره یې (۱۲) څپې لري. دویم غزل یې:

د اکبر د دویمې غزلې مطلع داده:

ketabton.com - The Digital Library

چې مدام زه ستا و مخ و ته نظر وړم

د بېلتون له بېرې زړه زبر و زبر وړم

په دې غزل کې (نظر او زبر) د قافيې کلمې دي، (وړم، وړم) يې رديف دی، رديفواله غزله ورته ويلای شو. هره مسره يې (۱۲) څپې ده. دا غزل هم مغني محتوا لري.

تر اکبر زمينداوري وروسته (علي سرور لودي)، (مېرمن نېکبختې او شيخ صالح) د غزل په فورم کې شعرونه ويلي دي. خو په لرغونې دوره کې تر ټولو بشپړ او پوره غزلونه هغه لومړني غزلونه دي چې اکبر زمينداوري ويلي دي. نو ځکه خو زمينداوري ته د پښتو غزل موسس هم ويل کېږي.

۳- مثنوي:

دوه يزه (مثنوي) هغه ډول شعري فورم دی، چې هر بيت يې په خپل منځ کې ګډه قافيه لري (مقفی وي)، د بيتونو شمېر يې ثابت نه دی. په ټولو قافيه والو شعري چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لوی شعري فورم دی. شاعر کولای شي په دې شعري فورم کې خپل مقصد تر وروستي بريده بيان کړي، ځکه نو اکثره شاعران د لويو موضوعګانو د بيان په غرض دا فورم انتخابوي، لکه ابوالقاسم فردوسي چې د شاهنامې د ليکلو لپاره دا فورم وټاکه. په مثنوي کې که شاعر په يوه قافيه کې له ستونزې سره مخ شي، نو

ketabton.com - The Digital Library

بلې ته تللای شي. په مثنوي کې هر بيت ځانته قافيه لري، کېدی شي ځينې بيتونه يې رديفونه ولري او ځينې يې ونه لري، خو د ټولو بيتونو وزن مشترک وي او د څپو شمېر يې سره مساوي وي. مانا دا چې مثنوي مقفی، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکی فورم دی.

لکه دمخه چې مو يادونه وکړه په مثنوي کې کېدی شي ځينې بيتونه رديف لرونکي وي او ځينې په قافيه ختم شوي وي.

په پښتو کې لومړنی سړی چې موږ ته تر دې دمه معلوم دی او بشپړه مثنوي يې ليکلې، هغه اکبر زميند اوري دی. البته تر اکبر زميند اوري مخکې هم د مثنوي فورم ته ورته نظمونه ليکل شوي، خو په بشپړه مثنوي کې ځکه نه حسابېږي چې وروستۍ برخې يې کسرونه لري او يا د بېلابېلو بندونو بڼه لري. لکه د بېټ نيکه مناجات چې د هر بند له کسر پرته برخه يې د مثنوي فورم بڼه لري. خو بشپړه مثنوي چې تر دې دمه څرګنده ده همدا د اکبر زميند اوري مثنوي چې د سر درې بيتونه يې دادي:

زه عاشق يم يار هم نيز — نور څه نه لرم تميز
يو تر بله عاشقان يو — په خپل عشق کې صادقان يو
يو په بل پسې رنځور يو — چې نږدې نه يو مهجور يو

ketabton.com - The Digital Library

د اکبر زمینداوري دا مثنوي ټول (۲۸) بیتونه لري. د زرغون خان نورزي ساقینامه هم په مثنوي فورم کې ویل شوې ده. د سر درې بیتونه یې دادي:

ساقي پاڅه پیاله راکړه مرور یار مې پخلا کړه
اوبه توې پـه لمبو کړه اور مې مړ په دې اوبو کړه
پسرلی سو غونچه ګل کا زلفې تاوې د سنبل کا

تر زرغون خان نورزي وروسته، زرغونې کاکړ هم د سعدي بوستان یو حکایت په مثنوي فورم کې نظم کړی دی. د سر څو بیتونه یې دادي:

اورېدلې مې قیصه ده چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار بایزید چې و رویدار
له حمامه راوتلی په کوڅه کې تېرېدلی....

دغه راز د دوست محمد کاکړ غربت نامه هم په مثنوي فورم کې ویل شوې ده.

د غرغبتنامې د سر څو بیتونه په دې ډول دي:

له نېکانو روایت دی هسې توګه حکایت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی چې یې فیض تل جاري دی
د نیکونو له خولې وایي چې منښت یې راته ښایي

ketabton.com - The Digital Library

۴- رباعي:

رباعي یا څلوریزه هغه ډول شعر دی چې له عربي ژبې څخه دري او پښتو ته راغلی دی. دا فورم څلور مسرې لري چې د څپو د شمېر له مخې سره مساوي وي. له ځینو استثنایي حالاتو پرته چې په هغه کې کېدی شي د درېیمې مسرې یوه څپه یې د قافیه والو مسرو تر څپو زیاته وي. نور نو اکثره د څپو د شمېر له مخې سره مساوي وي. د رباعي لومړی بیت مقفی وي، درېیمه مسره یې قافیه نه لري او د څلورمې مسرې قافیه یې د مطلعې قافیه تعقیبوي. د غزل په شان په څلوریزه کې هم ردیف اختیاري وي، خو کله چې د رباعي په مطلع کې راشي، په څلورمه مسره کې به ضرور بیا همغه ردیف تکرارېږي. په پښتو کې د بېلابېلو څپو په شمېر رباعي ویل شوي دي، خو لس څپیزې څلوریزې په کې زیاتې دي، رباعي اکثره په تول تللې دي، هغه رباعي چې لس څپیزې دي، هره مسره یې د اهنګ له مخې تقریباً پر دوو برخو وېشل کېږي، پنځه څپې یې یوه خوا او پنځه یې بله خوا په تول تللې وي.))(۵۹: ۳۸-۳۹)

په پښتو لرغوني ادب کې د څلوریزې په فورم او تول شعرونه ویل شوي دي او ځینو شاعرانو بیا څلوریزې د یوه نسبتاً اوږده شعر د برخو یا بندونو په توګه کارولي دي لکه د شیخ اسمعیل او خرښبون نارې چې له څو څلوریزو رغېدلې دي، خو دا هره څلوریزه بیا د محتوا له مخې او هم د اهنګیز ارتباط له مخې له خپلو نورو اړوندو څلوریزو سره تړلې او تړولې په ګډه یوه مانا او محتوا

ketabton.com - The Digital Library

بشپړوي. په لرغونې دوره کې په تول پوره او کره ځلوریزه همغه د خلیل خا نیازي او سلطان بهلول لودي دوه ځلوریزې دي چې د پښتو له نورو ځلوریزو سره بشپړ سمون لري، هره مسره یې لس لس څپې ده او همدا لس څپیز جوړښت د پښتو پر اکثرو ځلوریزو د تطبیق وړ دی، تر هغه وروسته خوشال خان د رباعیاتو په ګڼون اکثره ځلوریزې په همدې لس څپیز خجیز جوړښت کې ویل شوي دي.

پر قصیدې، غزل، مثنوي او رباعي سربېره ځینو ادبپوهانو په پښتو لرغونې دوره کې د پارکي (قطعې) او (مربع) فورمونو یادونه هم کړې، خو که د لرغونې دورې نظم ته ډېر ځیر شو، قطعې او مربع ته ورته نظمونه ویل شوي خو داسې نه دي چې موږ سل په سلو کې ددې فورمونو اطلاق پرې وکړو. یا دې هم د قصیدې، غزل، مثنوي او رباعي په شان وي چې د هر یو فورم لپاره پوره او کره بېلګې په کې پیدا کړو، نو ځکه دلته له قطعې، مربع او د نورو هغو عربي نظمي فورمونو له تشریح او توضیح څخه تېرېږو چې د پښتو شاعرۍ په نورو دورو کې باب دي، خو په لرغوني دوره کې یې پوره بېلګې نه شته.

ketabton.com - The Digital Library

د پنځم څپرکي لنډيز

پښتو ژبه دوه ډوله شعري يا نظمي فورمونه لري، لومړی يې خپل فورونه ددي او بل هغه شعري فورمونه دي چې له نورو ژبو او په تېره بيا له عربي څخه پښتو ته راغلي او دلته په پښتو کې باب شوي دي.

د پښتو خپل فورمونه بیا پر دوو ډولونو وېشل کېږي؛ لومړی عامې سندرې دي چې ويونکي يې معلوم نه دي او په ګرد ولس پورې اړه لري، لکه لنډۍ، سروکي، نارې، لنډکۍ، د ښادۍ بدلې او نورې. دويم خاصې سندرې دي چې په دې سندرو کې هغه سندرې شاملېږي چې د نالوستو ولسي شاعرانو له خوا جوړې شوې دي، يانې شاعران يې معلوم کسان دي، لکه چاربيتې، بدلې، بګټۍ، لوبې، داستان، مقام، کسرونه او نور، موږ په دې څپرکي کې پر دې دواړو ډولونو تفصيلي بحث کړی او د بحث په نتيجه کې دا راته څرګنده شوه چې دا د پښتو ادبياتو يوه درنه او غوښنه برخه ده، ددې پانګې يوه درنه برخه راټوله شوې، خو لاهم زياته برخه يې په ولس کې خوره وره پرته ده او د راټولولو اړتيا يې احساسېږي، ددې ډول ادبي فورمونو د محتوا يوه برخه په

ketabton.com - The Digital Library

لرغونې ادبي دورې پورې اړه پیداکوي، خو یوه زیاته برخه یې تر لرغونې ادبي دورې وروسته رامنځته شوې ده، خو شکلونه یا فورمونه یې پخواني دي او لرغونې دورې او په همغه زماني بهیرو پورې اړه لري. دا ډول شعرونه او سندرې زموږ د ټولنیز، سیاسي او کلتوري چاپېریال زېږنده ده او د همغه چاپېریالونو انځورنه کوي. دویم ډول شعري فورمونه بیا هغه دي چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي او پښتنو شاعرانو هغه کارولي او پښتو کې یې دود کړي دي.

لکه قصیده چې په لرغونې دوره کې شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري له دې فورم څخه ګټه پورته کړې او په ښه ډول یې کارولی دی. غزل چې اکبر زمینداوري، علي سرور لودي، مېرمن نېکبختې او شیخ صالح محمد الکوزي کارولی دی، درېیم د مثنوي فورم دی چې اکبر زمینداوري، زرغون خان نورزي، زرغونې کاکړې او دوست محمد کاکړ کارولی دی. څلورم فورم د (رباعي) دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی، ښې بېلګې یې د خلیل خان نیازي او سلطان بهلول لودي په څلوریزې کې راڅرګندېږي. پر یادو فورمونو سربېره قطعې او مربع ته ورته فورمونه هم په پښتو لرغونې ادبي دوره کې کارېدلي، خو د یادو فورمونو داسې بشپړې بېلګې نه دي ترلاسه شوي چې په بشپړ ډول دې پرې یاد فورمونه تطبیق شي. په مجموعي ډول پښتو لرغوني ادبي دوره د نظمي یا شعري فورمونو له پلوه خورا بډایه ده، خو د خپلو ملي فورمونو تله یې ډېره درنه ده.

ketabton.com - The Digital Library

په لومړۍ کټګورۍ فورمونو کې، لنډۍ، سروکي، نیمکۍ، بګتۍ... او نور شامل دي. په دویمه کټګورۍ کې، قصیده، غزل، رباعي، مثنوي، مربع، مخمس، مسدس، سبع، مستن، معشر، ترجیح بند، ترکیب بند او نور شعري انواع شامل دي چې په لرغوني دوره کې یوازې د قصیدې، غزل، رباعي او مثنوي بېلګې لرو او نورو بېلګو په نورو دورو کې شته.

د فورمونو له پلوه پښتو ادبیات هم په لرغوني دوره کې او هم په وروستیو نورو دورو کې خورا بډایه ده او له دې پلوه د سیمې هېڅ بله ژبه ورسره سیالي نه شي کولای.

د پنځم څپرکي پوښتنې

- په لرغونې دوره کې د نظم ډولونه په تولیز ډول پر څو برخو وېشلای شو؟
- د پښتو خپل نظمي فورمونه کوم دي؟ نومونه یې واخلئ!
- په لرغونې دوره کې له عربي ژبې څخه کوم شعري یا نظمي فورمونه په پښتو کې باب شوي دي.
- پښتو ژبه د شعري فورمونو له پلوه په لرغونې دوره کې څه ډول ارزوئ؟
- د لنډۍ فورم تشریح کړئ؟
- پښتو ولسي ادبیات د فورم له پلوه پر څو برخو وېشلای شو؟
- سروکی څه ډول شعري فورم دی؟ تشریح یې کړئ!
- کاکړۍ غاړې او د اتڼ نارې تشریح کړئ!
- چاربیته څه ډول فورم دی؟ څو ډولونه لري؟
- لوبه څه ډول فورم دی؟ تشریح یې کړئ!
- بګتۍ راوپېژنئ!
- د پښتو ولسي ادبیاتو ارزښتونه تشریح کړئ!
- له کومو ژبو څخه پښتو ته کوم ادبي فورمونه راغلي دي؟
- پښتو لرغونو ادبي دوره کې چا د رباعي فورم کارولی دی.
- د پښتو غزل موسس څوك دی او کله یې په پښتو کې غزل ولیکه او بیا کومو شاعرانو ورپسې د غزل فورم تتعقیب کړ؟
- چا لومړی ځل د مثنوي فورم وکاراوه او کومو شاعرانو بیا ورپسې مثنویانې ولیکلې؟

ketabton.com - The Digital Library

شپږم څپرکی

د لرغونې دورې نثر

د اریایي ژبو او اقوامو پخواني کتابونه او ادبي اثار ټول منظوم دي، (ویدا)، (اوستا) او (سنسکریت) زاړه کتابونه لکه (مهابهارته) (رامایڼ) او نور ټول یو راز ازاد نظم دی، چې ښایي د تغني او ترنم په ډول به غږول کېدل، دا خبره چې نظم تر نثر په ادبي اثارو کې دمخه دی، یوازې په اریایي ژبو پورې هم اړه نه لري، په اکثرو ژبو کې دغسې وي، که څه هم اساساً ژبه منثورې خبرې دي، خو داسې منثورې خبرې د خلکو په یاد نه پاتېږي او یوازې په لیک او تحریر سره خوندي کېږي، خو خلک منظومې ویناوې په یادوي او پښت پر پښت يې انسان خپلو نویو نسلونو ته سپاري، له هم دغه جهته تر هغه وخته چې لیک او تحریر په یوه قوم کې ډېرېږي، نو د دوی ادبي اثار هغه منظومې ټوټې دي، چې د خلکو په یاد وي او له یوې سینې بلې ته ورنقلېږي، څو په پای کې د لیک په ډول خوندي شي او کتابونه ځنې جوړ شي، د همدغو لاملونو له کبله د اکثرو اقوامو پخواني اثار او ادبي نښې منظومې دي او نثر تش د کتابو په ذریعه له لیکنیو وختونو څخه ساتل شوی دی، د پښتو د پخواني ادب اثار هم دغسې دي او خورا زړې سندرې او ادبي ټوټې چې زموږ لاس ته راغلې دي، منظومې دي او د منثورو اثارو بېلګه یې ډېره لږه پاتې ده او لکه څنګه چې تر (۶۰۰ هـ) پورې موږ منظوم اثار لرو،

ketabton.com - The Digital Library

هغسې منثور اثار نه دي رامعلوم او که څه وو هغه هم زمانې له منځه وړي او ورک شوي دي. په (۶۱۲هـ) کې بیا موږ د یوه داسې منثور اثر بېلګه لرو چې د شاعرانو او لویانو ژوند لیک او د کلام بېلګې په کې خوندي دي. دا د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا ده چې هغه هم یوازې څو مخونه یې ترلاسه شوي دي.

که څه هم محمد هوتک په پټه خزانه کې لیکلي دي، چې ابومحمد هاشم ابن الزید السرواني (د سالو وږمه) په پښتو ژبه لیکلې وه، چې هغه هم تر دې دمه نه دی ترلاسه شوې. دلته غواړو د پښتو نثر د پیلامې او په دې دوره کې د پښتو پر لاسته راغلو بېلګو لږ په تفصیل سره رڼا واچوو.

((که چېرې موږ د پښتو لاس ته راغلي لرغوني اثار، چې د پښتو د ادبي تاریخ په لومړۍ دورې پورې اړه لري، له نظره تېر کړو، نو دا اثار که له یوې خوا د کمیت په لحاظ لږ دي، نو له بلې خوا د نورو دورو په پرتله متفرق هم دي او په دې دورې پورې مربوط منظم اثار زیاتره تر موږ نه دي رارسېدلي او یا دا چې نه دي کشف شوي.

د پښتو د ادبي تاریخ د لومړۍ دورې په لاس ته راغلو اثارو کې د نثر برخه تر نظم هغې خواره هم ده او د قدامت له پلوه وروستۍ هم. دا په دې مانا چې زموږ د معلوم نظم تاریخ تر نثر هغه پخوانی دی. دا جریان په ځینو شرقي ژبو کې د نظم او نثر د پیدایښت له روایاتو سره سمون لري. د زیاترو شرقي ژبو د ادبیاتو تاریخونه چې

ketabton.com - The Digital Library

موږ وګورو، هلته نظم تر نثر لرغونوالی لري. د مثال په ډول دري، اردو، هندکو او بلوچي ژبو کې هم د لاس ته راغلي نظم بېلګې تر نثر هغې پخوانۍ دي.

موږ چې د خپل ادبي تاریخ په لومړۍ دوره کې د نثر جاج اخلو، نو راته ښکاري چې:

۱- ددې دورې مربوطو منثورو اثارو کې د ډېرو یوازې نومونه تر موږه رارسېدلي دي. دا نومونه او ددغو اثارو وجود د نورو خارجي منابعو په مرسته ثابتېږي، خپله اثار یا تراوسه نه دي موندل شوي او یا دا چې د زمانې توندو سیلیو ورسره وړي دي.

۲- هغه اثار چې بېلګې یې تر موږه رسېدلي دي او بشپړ اثار اوس نه شته.

پر دې دوره د بحث په ترخ کې موږ اړ یو چې د هغو اثارو یادونه هم وکړو چې وجود یې د نورو اثارو په مرسته ثابت دی او پر هغو اثارو به هم بحث وکړو چې یوه برخه یې موږ ته رارسېدلې ده. دلته غواړو د تاریخي تسلسل له مخې ددې اثارو یادونه وکړو.

ketabton.com - The Digital Library

د سالو وږمه:

«د هغو اثارو له جملې څخه چې نومونه يې د نورو اثارو له مخې موږ ته رارسېدلي، يو اثر هم د «سالو وږمه» نومېږي چې د پټې خزانې مولف محمد هوتک (۱۰۸۳هـ ق زوکړی) يې له وجوده موږ داسې خبروي:

«نقل کا: چې ابومحمد په پښتو يو کتاب کښلی و چې په هغه کې يې د عربي د اشعارو فصاحت او بلاغت بيان کړی و او نوم يې و د سالو وږمه»

دا کتاب ابومحمد هاشم ابن الزيد السرواني (۲۲۳- ۲۹۷هـ ق) ليکلی و. دا صراحت شته چې کتاب په پښتو و. دا چې کتاب منثور و، په پټه خزانه کې يې ښکاره څه نه دي ويلي، اما د: «په پښتو يو کتاب کښلی و» له جملې څخه سړی اټکل کولای شي چې دا کتاب به پښتو نثر و.

که دا کتاب وای، نو بيا بايده وو چې موږ د پښتو نثر پيل له همدې کتابه کړی وای. اروانباد پوهاند دوکتور زهير چې خپل اثر ته «د پښتو نثر زرکلن تاريخ» نوم ورکړی و، هغه د پښتو نثر پيل له همدې کتابه کړی دی.

خو موږ دلته د «سالو وږمه» کتاب په باب د پټې خزانې له لوړې اقتباسي ټوټې څخه زيات څه نه لرو، نه پرې اضافي هوايي بحث

ketabton.com - The Digital Library

کول په کار دي او نه د پښتو نثر تاریخ له دې روایته پیلوو، ځکه دا یادونه د بحث او ګروېږنې لپاره څه نه لري.»(۵۴: ۱۵۴)

تذکرة الاولیاء:

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه د پښتو نثر د پیل په باب بېلابېل نظرونه شته، خو ډېری ادبپوهان په دې نظر دي چې پښتو نثر د هغه د ښکاره، څرګند او لاسته راغلی نثر له بېلګو څخه پیلېږي، دا نثر د سلیمان ماکو (تذکرة الاولیا) دی. پښتو ادبپوه سرمحقق زلمی هېوادمل چې د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې)، (د پښتو نثر اته سوه کاله) کتابونه او نور ګڼ شمېر ادبي اختصاصي اثار لیکلی، هم په دې نظر دي چې د پښتو نثر تاریخ د سلیمان ماکو له (تذکرة الاولیا) څخه پیلېږي، هغه وایي:

«زه د پښتو نثر تاریخ د پښتو له معلوم نثره پیلوم. د پښتو تر ټولو پخوانی منثور اثر د سلیمان ماکو سابزي د پښتو «تذکرة الاولیا» دی، چې له بده مرغه د کتاب ټول متن تراوسه نه دی ترلاسه شوی، تش څلور پاڼې یې زموږ په واک کې دي.

د پښتو «تذکرة الاولیاء» دا څو پاڼې لوی استاد اروانباد پوهاند عبدالحی حبیبي په غالب ګومان د روانې هجري شمسي پېړۍ د دویمې لسیزې په جریان کې موندلې دي. کله چې زموږ مرحوم استاد «تاریخچه شعر پښتو» لیکه، دا پاڼې یې نه وې موندلې، ځکه په تاریخچه کې یې ددې پاڼو د محتویاتو یادونه نه ده کړې. استاد له (۱۳۱۰ل) کال راپدېخوا د پښتو د زړو اثارو د لټون په

ketabton.com - The Digital Library

سلسله کې کليو پر کليو ګرځېده او د همدې پلټنو په لړ کې يې دا پاڼې هم د هلمند د (ادم خان) کلي په جومات کې د يو زاړه چاپي کتاب په منځ کې موندلې وې او څو کاله دوی سره نالوستې پرتې وې. څو کله چې يې د کابل کالنۍ د (۱۳۱۹ل) کال د ګڼې لپاره ((تاريخچه سبکهای اشعار پښتو)) نومې رساله ليکله، نو ددې پاڼو په لوست بريالی شوی و او ددې پاڼو محتويات يې په دې رساله کې شامل کړل، د اصلي نسخې پاڼې يې هلته زنګوګراف هم کړې. تر دې رسالې يو کال وروسته ((پښتانه شعراء)) لومړی ټوک چاپ شو. په دې کتاب کې هم په ((تذکرة الاوليا‌ء)) کې د راغليو شاعرانو احوال راغلل او د پښتو ((تذکرة الاوليا‌ء)) اصلي پاڼې عکسي هم په کې چاپ شوې. پر دغو دوو چاپونو سربېره تذکرة الاوليا د مستقلې رسالې په بڼه پر (۱۳۶۱ل/ ۱۹۸۲م) کال د افغانستان د علومو اکاډيمۍ له خوا چاپ شوې ده. پر دې چاپ د استاد حبيبي يو نوی يادښت هم چاپ شوی دی. په دې چاپ کې د ((تذکرة الاوليا‌ء)) پاڼې هم زنګوګراف شوي دي.)) (۵۴: ۱۵۵)

سرمحقق زلمی هېوادمل ليکي: ((د تذکرة الاوليا په مستقل چاپ کې چې کله وار د اصلي پاڼو عکسي چاپ ته راورسېد، نو دا موجودې خطي پاڼې ما له مرحوم استاد څخه واخيستې او مطبعې ته مې د چاپ لپاره يوړې، چې په مطبعه کې مو عکسونه ځنې واخيستل، نو مې پاڼې بېرته استاد ته وسپارلې. کله چې ما پاڼې بېرته استاد ته سپارلې، نو مې دغه وخت ددې پاڼو په باب ځينې پوښتنې هم له مرحوم استاده وکړې، چې دغه پوښتنې او ځوابونه

ketabton.com - The Digital Library

او د دغو خطي پاڼو معرفي زما په هغه مفصله مقاله کې راغلې دي، چې مې د امیر کروړ سوري د دولس سوه پنځوسم تلین د نړیوال سیمینار په ویاړ پر همدې تذکره کښلې ده.

د یادونې وړ ده، چې د تذکرة الاولیاء دا مستقله بڼه پر (۱۳۷۹ل) کال دویم ځل د علامه حبیبي د څېړنو مرکز له خوا په پېښور کې چاپ شوې ده. له دې چاپ سره د تذکرې د موجود متن، مقدمې او تعلیقاتو انګرېزي ترجمه هم مله ده او مترجم یې ښاغلی خوشال حبیبي دی.

د «تذکرة الاولیاء» د خطي پاڼو قطع (12x18) سانتي متره او د هر مخ کرښې یې مختلفې دي. له (۱۵) نه تر (۹) پورې کرښې د تذکرې په بېلابېلو مخونو کې کښل شوي دي. څنګه چې نسخه بشپړه نه ده، نو ځکه یې د کښنې تاریخ نه معلومېږي. کاغذ یې سالم او د شکل له مخې زوړ نه ښکاري، خو هغه کسان چې په نسخه پېژندنه کې ماهر دي، هغوی وایي چې د کاغذ ظاهري شکل غولوونکی وي. د شکل له مخې ډېر سالم کاغذونه زاړه وي، مګر بالمقابل د شکل له مخې زاړه کاغذونه زاړه نه وي.

کله چې ما دا نسخه وکتله، نو کاغذ یې زما سترګې هم وغولولې، له مرحوم استاد نه مې ددې نسخې د کاغذ په باب وپوښتل، هغوی وویل چې دا کاغذ غالباً خوقندي دی، چې په کندهار کې یې کوکانې باله او ددې نسخې قدامت سړی دوه سوه پنځوس کاله دمخه تخمین کولی شي. د کاغذ سیاهي او د نسخه

ketabton.com - The Digital Library

پېژندنې د ځانګړنو له امله استاد دا نظریه قایمه کړې وه.)) (۵۴: ۱۵۷)

سرمحقق زلمی هېوادمل وايي: ((د خطي پاڼو د محتوياتو په باب بايد ووايو چې په دې پاڼو کې يوه سريزه او د څلورو پښتنو ويناوالو مشايخو يا د مولف (ماکو) په اند وليانو لږ احوال او د ويناوو نمونې راوړل شوې دي. ددې تذکرې سريزه د مولف په باب لږ معلومات لوستونکي ته وړاندې کوي او د کتاب د ليکلو هدف هم راښکاره کوي.

ددې کتاب د ليکوال په باب زموږ په ادبي پلټنو کې تر دغو اساسي څو خبرو چې ده په سريزه کې کړې دي، بالا نور څه نه دي راغلي او نه مو دده په باب نور څه په واک کې دي.)) خو مخکې تر دې چې د تذکرة الاوليا د ارزښتونو ماهيت او اهميت په باب څه ووايو، غواړو د تذکرة الاوليا ځانګړتيا، لرغونتيا او لغوي شننې ته لږ نور هم تم شو.

((تذکرة الاوليا موږ په لومړي ګام کې پر دوو برخو وېشلای شو:

الف– د سليمان ماکو خپله ليکنه چې په نثر ده او د شاعرانو ژوند ليک په کې راغلی دی.

ب– په تذکره کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

ketabton.com - The Digital Library

الف – د سلیمان ماکو نثر: په عمومي ډول د سلیمان ماکو نثر خوږ، روان، ساده او له ځانګړي اهنګه ډک دی. په خاصو ځایونو کې يې سجع کارولې چې نثر ته يې زیاته ښکلا وربښلې ده.

دلته به د سلیمان ماکو د نثر څو جملې راوړو او بیا به وروسته دده د نثر پر څرنګوالي بحث وکړو.

((... زه غریب خاورې سلیمان زوی د بارک خان ماکو سابزي چې په ویاله د ارغستان هوسېږم او په دې مزکو پایېږم، په سن دولس شپږ سوه دهجري تللی وم او د پښتنخا په راغو او کلیو ګرځېدم او مراقد د اولیا او واصلینو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل، او ددوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ...))

((... **نقل** هسې کاندي یارانو چې په روزګار د شیخ بیټني کې د ده ورور چې سړبن نومېد، او پرشیخ هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به ویل خپل ورور ته...))

((... **نقل** کاوه سي چې په روزګار د غازي شهاب الدین چې پر کفر یرغل و، شیخ ملکیار چې غرشین ستانه و هم ملګری و د شهاب الدین چې په ډیلي کې هغه ستر واکمن ټاټوبی ور وښانده، او هم هورې مړ سو...))

((... **نقل** کاوه سي چې بختیار چې ستر ستانه و، له ده نه څرګند سوي دي، هغه کرامات چې مو وکتل او وویل...))

ketabton.com - The Digital Library

پورتنیو څو جملو او د سلیمان ماکو نثر ته چې موږ په عمومي ډول نظر کوو، نو له ژبني پلوه دماکو نثر د دریو ژبو له لغتونو څخه جوړ دی. الف- پښتو، ب- عربي، ج- دري. دګرامري جوړښت لـه مخې هم د پښتو لـه اوسنی محاورې سره توپیر لري- هـ- ځینې پخوانی متروکې کلمې هم لري چې دلته پرې رڼا اچوو:

الف – د سلیمان د نثر پښتو لغتونه: که په عمومي ډول د سلیمان ماکو نثر ارزول کېږي، نو دا تر یوه حده په نږه پښتو نثرونو کې حسابېدلای شي، ځکه د پردیو ژبو تاثیرات پرې ډېر کم دي او ان که اوس هم څوک یو پښتو نثر لیکي، نو د نورو ژبو دومره کلمې به ضرور په کې کاروي، لکه خپله چې زه دا لیکنه کوم په عادي ډول رانه د نورو ژبو کلمې کارول کېږي، نو د سلیمان ماکو له نثر څخه داسې ښکاري چې هغه وخت د پردیو ژبو (عربي او دري) تاثیرات پر پښتني ادبي چاپېریال وو، خو دومره زیات نه وو چې ټول نثر متاثر کړي. دلته به دده د نثر سوچه پښتو لغتونو ته اشاره وکړم: (لوی، استازی، روښان، ویاله، هوسېږم، خاورې، راغه، کلی، پلټل، لوری، موندل، څښتن، پاڅېدل، وینا، لولي، شپه، ستانه، کول، سندرې، یرغل، غرشین، ملګری، ستر، واکمن، بری، مروړل، پاړکی، څرګند، مېشت او داسې نور...

د سلیمان ماکو په نثر کې کارول شوي اکثره پښتو لغتونه اوس هم په خپله هماغه پخوانی مانا او مفهوم او هماغه شکل کارول کېږي. د سلیمان ماکو د نثر له پوخوالي څخه داسې ښکاري چې

ketabton.com - The Digital Library

پښتو نثر به تر دې پخوا ښه اوږد مزل کړی وي، چې د سلیمان ماکو د مهال داسې پخې مرحلې ته رسېدلی دی.

ب – د سلیمان ماکو په نثر کې عربي لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې یو شمېر عربي لغتونه هم شته، خو دا اکثره داسې لغتونه دي چې مذهبي او عقیده یي مفاهیم لېږدوي، دا ډول لغتونه اکثره اوس هم دمذهبي اصطلاحاتو په بڼه موجود دي او ترجمه یا انډولونه یې ډېر ممکن نه برېښي.

عربي ژبې د اسلام تر راتګ وروسته په افغانستان کې خپلې اغېزې وښندلې، دا اغېزې لومړی پر پارسي ژبه او وروسته پر پښتو ژبې محسوسې شوې، خو د پښتو په انډول یې پر پارسي ژبه اوس هم تاثیرات زیات دي. دلته به څو عربي لغتونو ته اشاره وکړو:

قدوة الواصلین، مراقد، حمد، برکت، نصیب، صلی الله علیه وسلم، غریب، هجري، اولیا، آل، اما بعد، نقل، عبادت، مبارک، واقع، قبول، کفر، شیخ او ځینې نور...

ج – د سلیمان ماکو په نثر کې دري لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې د عربي لغتونو په انډول دري لغتونه ډېر کم دي. خو د استاد علامه عبدالحی حبیبي په نظر د سلیمان ماکو پر نثر د فارسي ژبې د هغه وخت د نثر څه اغېزې شته، د سلیمان ماکو تر عصر نږدې دوه سوه کاله دمخه د غزنویانو په عصر کې فارسي نثر ډېر پرمختګ کړی و، ډېر روان ساده او عام فهمه و،

ketabton.com - The Digital Library

لنډې لنډې جملې يې لرلې او له ابهام او تکلف څخه خالي و. د سليمان ماکو نثر هم ساده، سليس او روان دی، جملې يې هم لنډې لنډې دي، ابهام، تصنع او تکلف نه لري. دفارسي نثر دهغه وخت دخوږ لنيو د څه ناڅه اغېزمنې ترڅنګ يو شمېر فارسي لغتونه هم د سليمان په نثر کې ليدل کېږي، لکه: سپاس، خاکپای، بزرګ، روزګار، مهربان، درخواست او ځينې نور...

د – د سليمان ماکو دنثر ګرامري جوړښت: سره له دې چې د ماکو په نثر کې زياتره سوچه پښتو لغات کاربدلي او ليکنې متن يې هم سړي ته ډېر خوند ورکوي، خو دې سره سره يې ليکنې بڼه له عامې محاورې او همدارنګه د پښتو ژبې له اوسني ګرامري جوړښت سره اړخ ډېر نه لګوي. د نثر دا حالت کېدی شي د دوو عواملو له وجې رامنځته شوی وي: کېدی شي دهغه وخت دپښتو محاورې ژبه همدا شان يادې ته ورته وه، يا هم نثر په دې بڼه ليکل کېده او يا هم دعربي ژبې تاثير پر فارسي او د فارسي هغې پر پښتو پرېوتی وي. دماکو د نثر په ځينو جملو کې مبتدا او خبر، فاعل او فعل، مضاف او مضاف اليه سره وړاندې وروسته شوي دي. دا کار دپښتو له اوسني ګرامر جوړښت سره توپير لري، کېدی شي د لرغونې دورې نثر همدا بڼه درلوده. خو بياهم د سليمان ماکو نثر، د پير روښان او دهغه دپلويانو او همدارنګه د اخوند درويزه او دهغه د پلويانو تر نثر ډېر زيات خوږ، سوچه او روان دی؛ تکلف، تصنع او ابهام په کې نه شته. دلته به دماکو دنثر څو

ketabton.com - The Digital Library

ترکیبونه راوړو او بیا به د پښتو ژبې د اوسني ګرامر جوړښت اصله بڼه هم ورسره ولیکو:

اوسنی ګرامري جوړښت	د سلیمان ماکو نثر
دلوی خاوند حمد وسپاس وایم	وایم حمد و سپاس د لوی خاوند
چې د کونینو بادار او د ثقلینو رحمت دی	چې دی بادار د کونینو او رحمت د ثقلینو
د ارغستان په ویاله هوسېږم	په ویاله د ارغستان هوسېږم
د اولیا او واصلینو مراقد مې پلټل	مراقد د اولیا او واصلینو مې پلټل
او د پښو تناکې مې وچاودلې	او تناکې وچاودلې د پښو
سړین نه درلود زامن	سړین نه درلود زامن
او هر کله به یې خپل ورور ته ویل	او هر کله به ویل خپل ورور ته

او داسې نور ترکیبونه او نورې جملې. دلته موږ د سلیمان ماکو په نثر کې ګورو چې نثر له عامې محاورې څخه لرې شوی دی. په پښتو کې عامه قاعده همدا ده چې اول فاعل راځي بیا فعل، اول مبتدا وي او بیا خبر، خو د سلیمان په نثر کې دا قاعده تر ډېره حده معکوسه ده.

هـ - د سلمیان ماکو په نثر کې پخواني لغتونه: د

سلیمان ماکو په نثر کې پر هغو سوچه پښتو کلمو سربېره چې اوس هم په پښتو کې استعمالېږي، ځینې داسې نور پښتو لغتونه هم شته چې یا اوس نه کارېږي او یا هم په لږ شان لفظي تغیر او تحول

ketabton.com - The Digital Library

سره کارېږي، یانې متروکې کلمې په کې شته او متحولې کلمې هم په کې شته. دلته به دې ډول کلمو ته هم اشاره وکړو:

په تذکرة الاولیا کې کارېدلې بڼه	اوسنۍ بڼه
پښتنخا	پښتونخوا
مرستون (په پخوانۍ بڼه اوس متروکه ده)	مرسته غوښتونکی
لولولې	ویلې
جوبله	(جنګ) پخوانۍ بڼه یې متروکه ده.
پپناه	پوه پنا
دښنه	دښمن
کتارو	توري (پخوانۍ بڼه یې اوس متروکه ده)
ډېر زښت	ډېر زیات
ګڼون	شمېر

ketabton.com - The Digital Library

کول	کورنۍ
بميا (بوميا)	لاربسود (بميا کلمه هم اوس متروکه ده)
وګروهېد	متعقد شو (دا بڼه هم اوس متروکه ده)

او ځيني نورې کلمې چې اوس يا متروکې دي او يا يې هم بڼه کې بدلون راغلی دی. په تذکرة الاوليا کې ددغسې مړو او پخوانيو کلمو شتوالی ددې تذکرې لرغونتيا او ځانګړتيا په ګوته کوي.

ب – په تذکرة الاوليا کې د نظم برخه: په تذکرة الاوليا کې د نثر په انډول د نظم برخه نوره هم نږه او سوچه پښتو ده. ددې يوه وجه دا ده چې پښتانه شاعران له خپل ولس سره ګډ اوسېدل او ولس هغه وخت معمولاً د غرو په لمنو کې اوسېده. دغرو لمنې په طبيعي ډول د پرديو ژبو له اغېزو څخه لرې او خوندي وې. عربي او فارسي ژبو اکثره د دربارونو له لارې خپل تاثيرات ښندل، نو هغه شاعران چې له درباره لرې وو، له دې تاثيراتو خوندي وو. دا چې خپله د سليمان ماکو په نثر کې دعربي او فارسي ژبې تاثيرات شته، ددې وجه داده چې کېدی شي، سليمان ماکو دعربي او فارسي ژبو کتابونه لوستي وي او دا تاثير يې ترې راخپل کړی وي. په تذکرة الاوليا کې ټول (څلور) ټوټې شعرونه راغلي دي. چې لومړی

ketabton.com - The Digital Library

يې د بيټ نيکه مناجات دي، دويم يې د شيخ ملکيار غرشين يو پارکی دی، درېيم يې د شيخ اسماعيل يو پارکی او ځلورم يې د قطب الدين بختيار يو نظم دی.

د بيټ نيکه په شعر کې يوازې د (خدايه) کلمه راغلې چې هغه هم له فارسي سره مشترکه ګڼل کېږي، نور په ټول شعر کې د بلې ژبې کلمه نه شته. دملکيار غرشين په شعر کې د (اسلام) او (غازيانو) کلمې راغلي چې ريښه يې عربي ده، نور ټول شعر کې د بلې ژبې کلمه نه شته.

د شيخ اسماعيل په شعر کې يوازې د (ابليس) او (لعين) کلمې، چې عربي دي نور د بلې ژبې لغتونه په کې نه شته او د قطب الدين بختيار په شعر کې بيا ګرد سره د بلې ژبې کلمه نه شته، ټول سوچه پښتو لغتونه دي. له دې پورتنيو ځرګندونو دا ښکاره کېږي چې په تذکرة الاوليا کې راغلي شعرونه (د قطب الدين بختيار له شعر پرته) چې له ماکو سره هم مهاله ګڼل کېږي، نور شعرونه دماکو ترمهاله پخوا ويل شوي دي. ځکه نو دې ټولو شعرونو کې د پرديو ژبو تاثيرات له کومې يوې دوو کلمو پرته نه ترسترګو کېږي، زموږ له پورتنيو خبرو څخه دا نتيجه لاسته راځي چې په تذکرة الاوليا کې راغلي شعرونه دماکو تر نثر پخواني او زيات سوچه دي او اکثره په ملي اوزانو کې دي، په خپله د سليمان نثر هم تر يوه حده سوچه، روان او شفاف ګڼل کېږي او د پښتو ډېر زاړه لغات په کې کاربدلي دي.))(۵۸: ۴۲-۵۲)

ketabton.com - The Digital Library

سرمحقق زلمی هېوادمل بیا ددې کتاب د هدف او سرچینو په باب وايي: ((د کتاب هدف د کاملانو د احوالو او وېناوو ضبط دی او په کتاب کې راوړي معلومات يې له اورېدنو او د پښتنو په هغه وختنۍ ټولنه کې د تشو شفاهي معلوماتو او روایاتو په بنا کښلي دي، ځکه چې په موجوده پاڼو کې کوم کتاب یا بل لیکلي سند ته حواله نه ده ورکړل شوې. له دې سره دا هم زړه ته لوېږي، چې په تذکره کې راغلي پاړکي به يې هم د خلکو له خولو لیکلي وي.

د تذکرې په موجودو پاڼو کې د څلورو کسانو، لکه شیخ بېټني، شیخ اسمعیل، ملکیار غرشین او قطب الدین بختیار کاکي لڼ احوال او د شعرونو بېلګې خوندي شوي دي. دا څلور کسه په تاریخ کې معلوم خلک دي، تر سلیمان وروسته نورو مورخانو هم د دوی احوال کښلی دی.

که څه هم سلیمان ماکو ددغو کاملانو د ژوند د زمانې په باب څه نه دي لیکلي، له روایاتو او اورېدنو څخه دغه ډول مقصد ترسره کېدی هم نه شي، خو زموږ وروستیو محققانو چې ددې پاڼو محتویات تحقیق کړي دي، د نورو تاریخي لیکنو په مرسته يې ددغو څلورو تنو د ژوند زمانه هم ټاکلې ده او له خپلو برداشتونو سره سم يې ددغو څلورو تنو احوال سره بشپړ کړي دي.

دا اثر تر (۶۱۲ هـ ق) کال وروسته کښل شوی دی او تر دې نثر دمخه موږ د پښتو د بل نثر نمونه، نه لرو او ورسره له دې منثورو ټوټو سره د بل معاصر بېلګې هم له موږ سره نه شته، چې په مقایسه

ketabton.com - The Digital Library

يي ډول يې ارزيابي کړای شو. د تحول يا انحطاط څرکونه ځينې وو ايستلای او يا يې هم د سبک پر ځانګړتياوو څه خبرې وکړای شو. دا نثر د پښتو نثر ليکنې يو ځانګړی سبک دی، چې د نورو اسنادو تر پيدا کېدو پورې يې بايد ځانګړتيا ته قايل واوسو.

د همدغو موجودو پاڼو له مخې مور دا نثر په موضوعي لحاظ په علمي نثرونو کې مطالعه کولای شو، چې د خپل وخت له شرايطو سره سم او د هغه وخت د مسلطو فرهنګي جريانونو تر اغېز لاندې ليکل شوی دی او په نسبي ډول د مسلطو فرهنګي او ادبي جريانونو اغېزې پرې ښکاره دي.

په دې نثر کې جملې لنډې، لنډې راغلي دي، مطلب پرېکړی او کوټلی ادا کوي، وضاحت لري او پېچلې نه دي.

په دې منثورو ټوټو کې د پښتو ځينې زاړه لغات، تعابير او اصطلاحات شته، لکه: تناکې وچاودلې د پښو، ډېر زښت يې ووژل، پر نړۍ د ستن رغو وه، وګروهېد، پاړکی، ستر څښتن، ګڼون، دښن، جوبله، کول، ټاټوبی، نړۍ، سوب، خرځ، مېنه، هسک او نور... ددې زوړ متن زاړه لغات او تراکيب دي.

د ماکو نثر د ځينو ژبنيو ښېګڼو ترڅنګه ناوړې هم لري، خبر يې پر مبتدا، مضاف پر مضافه اليه او موصوف پر صفت مخکې کړي دي لکه: وايم حمد و سپاس د لوی خاوند، يا زه غريب سليمان زوی د بارک خان ماکو سابزی، چې په وياله د ارغستان هوسېږم... يا خدای مهربان د اسمعيل په برکت سړبن ته نصيب کړه دونی زامن

چې اوس تر وس تېر سو ګڼون د هغو، یا په غره د کسي... یا په څېر د زمریو...

زموږ اکثر مشران څېړونکي په دې عقیده دي، چې که څه هم د سلیمان نثر د جملو به رغښت کې د دري او عربي ژبې اغېزې مني، خو له دې سره سره دا نثر ساده نثر دی، لکه ارواښاد خادم چې ویلي دي: ((سره له دې چې د سلیمان ماکو په نثر کې د عربي رنګ شته، مګر دا رنګ دومره کمزوری دی چې دده کلام یې د فصاحت څخه نه دی ایستلی، که موږ ورته خلک ملتفت نه کړو ممکنه ده چې څوک وربانـدې پـوه هـم نـه شـي. سـلیمان اوږدې او بېچیـده جملـې نـه مستعملوي، نو ځکه دده نثر د یوې طبیعي مکالمې او مصاحبې صورت غوره کوي...))

دا نظریه د تذکرة الاولیا د نثر پـه بـاب ویـل شـوې لـومړۍ نظریـه ده، ځکه ارواښاد خادم دا مقاله ددې پاڼو د خپرېدو پر کـال لیکلـې ده. تر دې نظرېې وروسته چې چا څه ویلي ټولو د الفاظو په تغییر دا خبره تایید کړې ده، چې د عربي او دري د ځینو اغېـزو لـه منلـو سـره سره دا نثر عمومي مکالمې ته نږدې، ساده ګڼي په کـې شـته، نـه ډېـر ګران دی او نه ډېر اسان، بلکې د ساده نثر یوه متوسطه نمونـه ګڼـل شوې ده.

امـا د پښـتو نثـر د څېړنـې پـه یـو کتـاب کـې راغلـي، چـې: ((د سلیمان ماکو نثر څه عربي، څه فارسي او څه پښتو دی.)) د سـلیمان د نثر په باب دغسې یوه ارزیابي سمه نه ایسي او دا ځکه چې عربي

ketabton.com - The Digital Library

او فارسي کلمات خو نورو ليکوالو هم تر دې زيات په خپلو نثرونو کې اخيستي دي، خو موږ دا نه وايو چې دا نثرونه څه عربي دي، څه فارسي او څه پښتو، بلکې د اخيستنو تناسب په کې څېړو.

د سليمان په نثر کې د يوې برابرې ساده ګۍ او روانۍ ترڅنګه کله کله د ځينو جملو په پای کې سجع او موازنه هم رعايت شوې ده، لکه: ((په وياله د ارغستان هوسېږم او په دې زمکو پايېږم.)) يا لکه: ((مراقد د اولياوو او واصلينو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل، يا په جوبله کې ملکيار دا پاړکی وويل: چې غازيان وپارېدل... او نور... دغه رنګه د ځينو افعالو په پای کې د ترنم لپاره (نه) هم نښلوي. بختيار سندرې کړينه، پاړکي لرينه او داسې پسې نور...

د پښتو تذکرة الاوليا ارزښتونه:

د پښتو تذکرة الاوليا دغه څو پاڼې که څه هم کمې ارزښت يې لوړ نه دی، خو په کيفي لحاظ دومره ارزښتمنې ثابتې شوې دي، چې زموږ د ادبياتو د اوږده زنځير ځينې ورکې کړۍ يې سره کوشېر کړې. له دغو پاڼو زموږ فرهنګي تاريخ ته دغه لاندې ګټې متصورې دي:

۱- په دې پاڼو کې د پښتو شعر ځينې لرغونې نمونې شته، چې تاريخ يې څلورم هجري قرن ته رسېږي او دا نمونې د لرغونتابه پر اهميت سربېره د پښتو شعر ځينې لرغوني ډولونه هم په لاس راکوي، چې د پښتو شعر د اوازانو او انواعو په څېړنو کې نه شي

ketabton.com - The Digital Library

هېرېدلای او هم د پښتو شعر په تاریخ کې موږ ددې تذکرې پر همدغو څلورو پاړکو ډېر څه بنا کولای شو.

۲- د پښتو نثر تر ټولو قدیمه مکشوفه نمونه له همدې پاڼو ترلاسه کېږي او سملاسي موږ د خپل نثر تاریخ له همدې پاڼو پیلوو. دا پاڼې په اوومه هجري پېړۍ کې په پښتو کې د نثر لیکنې سبک او ډول راښیي او دا ترې ښکاري چې په هغه وخت کې د پښتو نثر لیکنې عمومي طرز په دې ډول و.

۳- د تذکرې دا پاڼې که څه هم لږې دي، خو د پښتو د یوه زاړه کتاب څو پاڼې دي. تر دې کتاب دمخه موږ ته د پښتو بل کتاب نه دی ترلاسه شوی او په پښتو کې د کتاب لیکنې د سوابقو په پلټنه کې دا پاڼې موږ ته ډېر کارې تمامېږي او دا راښیي چې دا وخت د پښتنو په ځینو حلقو کې د کتاب لیکنې ذوق پیدا شوی و او پښتانه هم دې خبرې ته متوجه شوي او هڅېدلي وو، چې د سیمې د مسلطو فرهنګي جریانونو په بڼه دوی هم په خپله ژبه کې کتابونه ولیکي. دا کتاب د خپل وخت د مسلطو ذهني شرایطو تر اغېز لاندې لیکل شوی دی، دا په دې مانا چې لوستو پښتنو سره دا فکر پیدا شوی و چې په دوی کې د تېرو شویو کاملانو احوال سره راټول کاندي چې نور لوستي پښتانه ترې خبر شي.

۴- ددې کتاب موجودیت دا راښیي چې دا وخت په پښتنو کې سواد یو څه عام شوی او د لوستو کسانو شمېر هومره و چې د کتاب د لیکلو ضرورت ورته حس کېده.

ketabton.com - The Digital Library

د ډېرې خواشينۍ ځای دی، چې دا کتاب بشپړ نه دی ترلاسه شوی، که چېرې دا کتاب ټول د خدای(ج) په مرحمت راپيدا شي، نورې ډېرې خبرې به ترې برسېره شي او زموږ د لرغوني ادب او فرهنګ د بشپړتيا په مراتبو کې به ترې ډېره ګټه پورته وشي.)) (۵۴: ۱۶۷-۱۶۹)

لکه څنګه چې مو دمخه يادونه وکړه، د پښتو د نثر تاريخ د څېړلو په ترڅ کې موږ ته په لومړۍ دوره کې د ځينو نورو داسې کتابونو نومونه مخې ته راځي، چې نثر بلل شوي، خو اوس په لاس کې نه شته، غواړو په لنډيز سره دددې کتابونو يادونه هم وکړو.

تاريخ سوري:

محمد بن علي البستي ليکلی، دا پښتون مورخ له هغو نوموړکو مولفانو څخه دی، چې د مغولو د تاړاک په ابتدا کې ژوندی و، دده له احواله نور هېڅ معلومات نه لرو، پرته له دې چې دی د هلمند د غاړو يو سړی و او د تاريخي بست اوسېدونکی و، د پلار نوم يې (علي) و او ده يو کتاب ليکلی و، چې د سوريانو پاچاهانو احوال يې له پخوا په کې ضبط کړي وو، ((تاريخ سوري)) اوس ورک دی، يوازې د پټې خزانې مولف يې د شيخ کټه متي زي د (لرغوني شعراء) په حوالت نوم اخلي او داسې ښکاري چې دا کتاب د شيخ کټه په لاس کې و او په (لرغوني پښتانه) کې يې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي وو. د تاريخ سوري يو څه ابحاث او

ketabton.com - The Digital Library

محتویات مور ته په دوو واسطو لاسته راغلي دي، شیخ کته په (لرغوني پښتانه) کې ځنې رانقل کړي دي او له (لرغوني پښتانه) څخه د پټې خزانې مولف (محمد هوتک) په خپل کتاب کې را اخیستي دي او هغه مواد او پاتې اثار دادي:

۱- د امیر کروړ احوال او دده یو پخوانی حماسي شعر او ویاړنه.

۲- د اسعد سوري احوال او دده قصیده.

۳- د ښکارندوی احوال او دده قصیده.

له دغو پاتې اثارو څخه ښکاري چې محمد بن علي د پښتنو په تاریخ او ادب کې ښه او ثقه معلومات درلودل او لکه (لرغوني پښتانه) چې له ده څخه روایت کوي، دی ادیب او پلټونکی سړی و او په بست کې یې د ښکارندوی د قصایدو یو غټ دېوان موندلی او له هغه څخه یې دده یو غرا قصیده په خپل (تاریخ سوري) کې رانقل کړې ده.

داسې ښکاري چې د محمد بن علي (تاریخ سوري) مشهور و او شیخ کته هم دا کتاب د غور په بالشتان (والشتان) کې موندلی و او تر دغه عصره د (۷۵۰هـ) حدود لا دا کتاب موجود و، ځکه چې بستي به تر (۷۰۰ه) دمخه ژوند کاوه او باید دده د ژوندانه وخت د اټکل په ډول له (۵۸۰هـ تر ۶۵۰ هـ) پورې وټاکو، ځکه چې د ښکارندوی عصر هم د (۵۸۰هـ) حدود دي اوددې شاعر احوال او شعرونه ده په تاریخ سوري کې ضبط کړي وو.

ketabton.com - The Digital Library

د تاريخ سوري په خصوص کې د پټې خزانې له ليکنو څخه دومره ښکاري، چې يو په پښتو ليکل شوی تاريخ و او د سوريانو د کورنۍ احوال يې له پخوا بيانا وه، يوازې د حربي او سياسي پېښو تاريخ نه و، بلکې ادبي رنګ يې هم درلود او (بستی) ډېر باخبره او سترګور مورخ و، ځکه چې ده د پاچاهانو احوال او حربي او سياسي وقايع رانقل کړي او هم يې د دوی د کلام نمونې راوړې وې او هغه قصيدې يې په خپل کتاب کې ساتلې وې، چې د غوري پاچاهانو په دربارونو کې په پښتو ويل کېدې، له دې څخه ښکاري چې (تاريخ سوري) د سوريانو او غوريانو د عصر يو ادبي، سياسي او حربي تاريخ و، که څه هم ددغه تاريخ نسخه اوس نه شته، خو د پټې خزانې له يادونو څخه يې اهميت ښه ښکاري او دا د پښتو ژبې يو خورا قيمتي کتاب و.

دا خبره هم بايد هېره نه کړو چې راورټي مستشرق د احمدشاه بابا تر عصر وروسته يو تاريخ موندلی و، چې نوم يې (تذکرة الملوک) و، ددې کتاب په ماخذونو کې يو کتاب (تاريخ سلاطين سوريه) هم دی، خو دا نه شو ويلای چې دغه (تاريخ سوريه) همغه د محمد بن علي تاريخ وي که بل؟

اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي:

احمد لودي ليکلی، احمد د سعيد زوی او د لوديانو له ليکوالو، اديبانو او مورخانو څخه دی، چې د اوومې هجري پېړۍ په منځ کې ژوندی و، محمد هوتک ليکي، چې: کامران خان

ketabton.com - The Digital Library

سدوزي پر (۱۰۳۸هـ) یو کتاب د (کلید کامراني) په نامه وکېښ او په دغه کتاب کې یې د احمد لودي له کتابه د ملتان د لودي پاچاهانو احوال نقل کړ.

شیخ احمد د سعید لودي زوی پر (۶۸۶هـ) یو کتاب کښلی و چې نوم یې (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي) و، هغه وخت چې کامران خان (کلید کامراني) لیکه، دغه کتاب یې هم په لاس کې و او د پښتنو لودي پاچاهانو احوال او اشعار یې له دې کتابه نقل کړل، چې د پټې خزانې مولف هم له کلید کامراني څخه په خپله خزانه کې وساتل.

داسې ښکاري چې احمد لودي په خپل کتاب کې ددغو لودیانو د پاچاهي کورنۍ احوال لیکلي وو او د دوی پښتو شعرونه یې هم راوړي وو، په شرقي مورخانو کې (محمد قاسم فرشته) هم د شیخ حمید کورنۍ لودیان پښتانه بولي او له سلطان محمود سره د دوی جګړې لیکي.

څرنګه چې محمد قاسم په خپل کتاب کې خپل ماخذ نه دی ښودلی، نو دا نه وه معلومه چې ددې کورنۍ پښتونوالی په کوم تاریخي سند ثابت دی؟ لکه چې ددې عصر ځینو مورخانو د شیخ حمید له پښتون ګلوۍ څخه انکار کړی او وایي چې دغه کورنۍ د (جلم بن شیبان) عربي نژاد واکمن له نسله ده، چې تر (۳۴۰هـ) وروسته د ملتان لومړی قرمطي پاچا و، خو د پټې خزانې مولف د (کلید کامراني) په ذریعه ددې کورنۍ پښتو شعرونه له اخبار

ketabton.com - The Digital Library

اللودي څخه راوړي دي، چې دا کتاب د دغې کورنۍ په تاريخ کې يو ټينګ او زوړ سند ګڼل کېږي. بې له دې انتخابه چې په لوړ ډول له (اخبار اللودي) څخه موږ ته رارسېدلی دی، د دې کتاب پته نه شته او نه يې نسخه تر اوسه پيدا شوې ده، خو د پټې خزانې له ذکره څخه دومره نتيجه اخيستلای شو چې تر (۶۰۰هـ) راوروسته چې د پښتو د نثر ليکلو کومه سلسله شروع شوې وه، هغه د دغه قرن تر اخره پورې هم جاري وه او احمد لودي هم د پښتو له دغو پخوانيو ليکوالو څخه دی چې کتاب يې د کامران خان سدوزي تر عصره په يوولسمه هجري پېړۍ کې لا هم موجود و.

لرغوني پښتانه:

شيخ کټه ليکلی، دا مدقق مورخ او د پښتو ژبې لوی ليکوال د مرحوم شيخ متي له علمي او ادبي کورنۍ څخه دی، چې د شيخ يوسف زوی او د شيخ متي لمسی و. شيخ متي (کلات بابا) خپلې کورنۍ ته علم، تقوا، عرفان او ادب په ارث پرېښوول او ډېر علماء، مورخان او عارفان په کې پيدا شول، چې د شيخ يوسف تر مړينې وروسته له ده څخه اوه زامن پاتې شول او شيخ کټه په دوی کې ډېر مشهور و. د شيخ مور بي بي (مراد بخته) نومېده چې په ختَه (زمنده) وه.

دې نوموړي عالم د پښتنو د رجالو او مشاهيرو په تاريخ کې يو نفيس کتاب وکېښ چې نوم يې (لرغوني پښتانه) و، دا کتاب پښتو

ketabton.com - The Digital Library

و او د پټې خزانې مولف محمد هوتک ډېر ځله دا کتاب یادوي او داسې ښکاری چې ددغه مورخ یوائینی مهم ماخذ همدغه و او د پټې خزانې د لیکلو پر وخت یې په لاس کې و.

د شیخ کټه د ژوندانه وخت یقیناً نه دی معلوم، خو د پټې خزانې په روایت دده نیکه (شیخ متي) پر (۶۸۸هـ) وفات شوی دی، ځکه چې د مورخانو په اتفاق یوه پېړۍ د دریو پښتونو لپاره مقرره ده، نو باید د شیخ کټه د ژوندانه وخت هم د (۷۵۰هـ) شاوخوا وګڼل شي. د شیخ کټه اولاد که څه هم د پېښور په شمالي برخو کې پراته وو، خو داسې ښکاري چې په خپله دی سیاح سړی و، ځکه محمد هوتک په ښکاره لیکي چې شیخ کټه د محمد بن علي البستي کتاب (تاریخ سوري) په بالشتان کې لیدلی و. بالشتان یا والشتان خو د غور مشهور ښار و، چې پر (۱۳۹هـ) امیر پولاد سوري نیولی و او د بیهقي په ضبط (ګورو الشت) او د منهاج سراج د طبقات ناصري په یوه نسخه کې (غور والشت) راغلی دی او دا ښار د تکینا باد (د هلمند او کندهار حدود) او د غور د منديش ترمنځ پروت و او د سیستان په تاریخ کې (واستان) ضبط شوی دی.

نو چې شیخ کټه (والستان) ته راغلی و او د غور دغه ښار یې لیدلی و، ښکاریږي چې د پښتونخوا غربي او جنوبي خواوې به یې هم کتلي وي او هم له دغه جهته به دده معلومات د پښتنو د تاریخي رجالو پر احوال ډېر شوي وي.

ketabton.com - The Digital Library

د شیخ کته نفیس تاریخي کتاب (لرغوني پښتانه) چې له نامه ښخه یې هم د کتاب اهمیت ښه ښکاري اوس نه شته، لکه چې ومو ویل دا کتاب له محمد هوتک سره و او د پټې خزانې غوره ادبي برخه له دې کتابه اقتباس دی او محمد دا هم لیکي چې د شیخ کته یو مهم تاریخي ماخذ (تاریخ سوري) و چې دمخه یې ذکر وشو.

د شیخ کته د اولاد په باب خواجه نعمت الله هروي مفصلاً معلومات راکوي چې ده اته زامن درلودل، د زلو مغدورزی له نسه: سلطان، ثابت، حاجي سلیمان ممي، له دویمې مېرمنې ښخه چې هغه هم زلو نومېده په ختهٔ اکازی یوسفزی وه: ابراهیم، ملک پاچي وو. هغه مقتبسات چې د پټې خزانې مولف له (لرغوني پښتانه) ښخه کړي دي، دا سې ښکاره کوي چې (لرغوني پښتانه) د ادبي، سیاسي او نورو نوموړو پښتنو یو عمومي تذکره وه. د پاچاهانو، پوهانو، شاعرانو او جنګیالیو خلکو احوال او شعرونه په کې ثبت شوي وو او دا کتاب چې د پښتو د نثر او نظم یوه غوره ذخیره وه، په خواشینۍ سره چې اوس ورک دی او نسخه یې چا نه ده لیدلې، خو پر (۱۱۴۲هـ) لا محمد هوتک سره و.

له (لرغوني پښتانه) ښخه د پټې خزانې په ذریعه دغه مغتنم مواد موږ ته پاتې دي:

۱- د امیر کروړ احوال او شعرونه، چې شیخ کته هم له تاریخ سوري ښخه اقتباس کړي دي.

ketabton.com - The Digital Library

۲- د شیخ اسعد احوال او شعرونه، چې شیخ کته هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۳- د ښکارندوی احوال او شعرونه، چې شیخ کته هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۴- د هاشم سروانۍ بستي احوال او شعرونه.

شیخ کته متي زی غوریاخېل د پښتنو یو عارف او زاهد مورخ او نثرلیکونکی مشهور سړی دی، چې د ادبیاتو په تاریخ کې به تل دده نوم ژوندی وي. که څه هم د یوه لیکوال او مولف په ډول دی موږ له پټې خزانې څخه پېژنو، خو د یوه مشهور عارف او ملي سړي په ډول دمخه نعمت الله هروي هم دی په خپل مخزن کې معرفي کړی دی.

د شیخ ملي دفتر:

اخوند درویزه (۹۴۰-۱۰۲۸ هـ ق) په (تذکرة الابرار والاشرار) کې د شیخ ملي د وېش یادونه کړې ده. شیخ میرداد خلیل(؟) په تاریخ افاغنه کې د شیخ ملي د دفتر یادونه کړې ده او دا خبره بیا (پیر معظم شاه) د یاد شوي تاریخ افاغنه په لنډیز (تواریخ حافظ رحمت خاني) کې داسې راوړې ده: ((گویند چې شیخ ملی نهایت متدین، متقی، قایم اللیل صایم الدهر سړی و. هر چرته به چې ته خدمتگار به کوزه د اوداسه یې ورسره گرځوله او دی ماتحت د ملک احمد مقتدا د درست مندړ و. دی د هرې چارې د هر مهم غمخور و،

ketabton.com - The Digital Library

همګی کلي، ملکونه تپه په تپه، کور په کور دده په دفتر ختلي وو او ده ویشلي وو...))

سربېره پردې، خوشال خټک (۱۰۲۲- ۱۱۰۰ هـ ق) هم ددې دفتر یادونه په دې ډول کړې ده:

په سوات کې دي دوه څيزه که خفي دي که جلي

مـخزن د دروېزه دی یـا دفتـر د شیـخ مـــــلي

نورو منابعو کې هم ددغه دفتر د موجودیت یادونې شوي دي، خو انګرېز ختیځ پوه (هانري جارج راورټي) (۱۸۲۵- ۱۹۰۶) یادونې د پام وړ دي. ده د خپل لیکلي پښتو ګرامر په سریزه کې له نثر لیکونکیو د شیخ ملي نوم د پخواني لیکوال په توګه یاد کړی دی او دده د لیکلي تاریخ یادونه یې کړې ده. نوموړي د خپلې پښتو ډکشنرۍ د سریزې په (۱۷) مخ کې هم ددې دفتر یادونه کړې ده.

ځینو نورو ختیځپوهانو هم د راورټي د همدې یادونې پر اساس پر دې کتاب خبرې کړې دي، لکه جیمز ډارمستټر (۱۸۴۹- ۱۸۹۴) چې د ((پښتونخوا د شعر هار و بهار)) کې د شیخ ملي د کتاب په باب کښلي دي: ((داسې مشهوره ده چې لومړی کتاب چې په پښتو کښل شوی دی او ددې سوبمن ټبر د ښلو ښلو پښو ترمنځ د سوات سیمه وېشله شوې ده)) ددې کتاب لیکوال د شیخ ملي په نامه بولي چې د یوسفزو مشر و. مشهوره ده چې په دې کتاب کې داسې دودونه او رواجونه مشروع ښوول شوي وو چې له اسلامي شرعې سره برابر نه دي، لکه نجلۍ ته د هغې له خوښې پرته مېړه کول، له

ketabton.com - The Digital Library

بلې خوا مشهوره ده چې د سوات خلک د اسلام دین ته په غاړه اینښودلو کې ډېر ټینګ دي، له همدې کبله خوشال خان خټک له یوې خوا له شرعې نه بې لارې او له بله پلوه په دین کې زیات تعصب دواړه د خپل دې بیت په لاندې برخه کې د کنایې په جامه کې غندي:

په سوات کې دي دوه کفره یو خفي دی بل جلي

یو مخزن د درویزه دی بل دفتر د شیخ ملي

د خوشال بابا د لوړ بیت ددې برخې په لومړۍ مسرۍ کې د ((کفر)) کلمه په نورو ضبطونو کې ((خیزه)) او ((کاره)) راغلي دي.

د شیخ ملي د دفتر د لیکلو کال په افغاني منابعو کې (۸۲۰ هـ ق) کال ښودل شوی دی، اما پروفیسور محمد نواز خان طایر د تواریخ حافظ رحمت خاني په سریزه کې دا کال (۹۳۰هـ ق) شاوخوا اټکل کړی دی.

ددغو لوړو یادو شویو اسنادو او خارجي منابعو د یادونې له مخې د شیخ ملي دفتر وجود ثابت دی، څنګه چې دا دفتر اوس نه شته، نو ځکه تر دې زیات پرې څه نه شي ویل کېدی.)) (۵۴: ۱۴۹-۱۷۱)

د کجوخان تاریخ:

مارګن ستیرن مستشرق لیکي چې راورټي د پښتنو ډکشنرۍ په مقدمه کې کښلي دي، چې له ده سره د خان کجو راټیزي یو پښتو

ketabton.com - The Digital Library

تاریخ شته چې په هغه کې د پښتنو تاریخي حوادث او وقایع لیکلي دي.

ددې تاریخي کتاب د لیکنې وخت راوړتې (۱۴۹۴م – ۹۰۰هـ) ښوولی دی، خو داسې ښکاري چې خان کجو د شیخ ملي تر عصر وروسته د پښتنو مشر و، تراوسه ددې کتاب په بابا نور څه معلومات نه لرو، خو دومره ویلای شو چې په سوات او اطرافو کې له یوسفزو څخه یو قوم تراوسه (رانیزي) پراته دي. د حیات خان په قول تراوسه له دغو یوسفزو څخه درې کورنۍ مشهورې وې، چې یوه له دغو دریو څخه ازي خېل دي، چې ازي د علي زوی او علي بن رانی بن اکوبن یوسف دی. د ازي خېلو دغه مشهوره کورنۍ (کجو کور) بولي چې پخوا د دوی نفوذ او واک خورا ارت و، خو اوس په پاسني سوات کې شېږ زره کوره په دوی پورې اړه لري، چې د (۱۲۸۰هـ) په شاوخوا کې ددغې کورنۍ مشر صحبت خان نومېده او بل ځای حیات خان وایي، چې خان کجو د شېرشاه معاصر و، چې دغه خبره هم سمه ښکاري، نو دغه مشهور کاجو یا کجو خان د پښتنو یو خورا نومیالی مشر و، لکه چې شیخ ملي د علم څښتن و او دده یو تاریخي کتاب راوړتې لیدلی او موندلی و، په خواشینۍ سره چې اوس ورک دی او ښایي چې د برېتانیا په موزیمونو کې پیدا شي، ځکه چې د راوړتې ټول کړي کتابونه تر ده وروسته نه دي ضایع شوي او اکثر د لندن په موزیمونو کې خوندي دي. وایي چې خان کجو په خپل عصر کې تر ټولو لوی او مقتدر او غښتلی ملک و او هغه جنګ چې په شیخ ټپور (زاړه نوښار) کې واقع شوی و، خان

ketabton.com - The Digital Library

کجو یې قاید و او په پښتنو کې تر شیخ ملي او شیخ احمد وروسته خان کجو ډېر شهرت پیدا کړی و.

که څه هم د خان کجو کتاب موږ نه دی لیدلی، خو دومره ویلای شو چې دا کتاب به د شیخ ملي د «دفتر» په ډول یو تاریخي او قانوني کتاب و، چې د خان کجو له خوا د «دفتر» د تکمیل لپاره لیکل شوی او د پښتو ژبې یو تاریخي او قانوني منثور اثر دی.

خان کجو د ټولو خښي، محمدزیو، اتمان خېلو، ګدون او ترکلاڼو قبایلو مشر و او د شیخ ټپور په جنګ کې یو لک زلمي له دغو قبیلو څخه پر (۹۵۷هـ) حاضر کړي وو او تر دې دمخه پر (۹۲۳هـ) کال دوی باجوړ او د یوسفزو اوسنۍ سیمه ټوله نیولې وه او دلازاک یې له دغو سیمو څخه ایستلي او د شیخ ملي قوانین یې د ځمکو په وېش کې جاري کړي وو.

د خان کجو قبر تراوسه هم د سوابۍ او مردان ترمنځ پر یوه لویه غونډۍ چې په سرمیره کې پرته ده او کجو غونډۍ یې بولي له (شاه منصور) څخه شپږ میله لرې واقع ده او خلک یې اوس ګجوخان بابا یا ګجوان تلفظ کوي او دا د یوسفزو د سیمې ډېر مشهور زیارت ګڼل کېږي. وايي چې د ګجوخان کورنۍ د بېزاد خېلو له فرعي قبیلې څخه وه او دده اولاد تراوسه هم په (کلابټ) کې شته او د پلار نوم یې قره خان و.

ketabton.com - The Digital Library

د ګجوخان یا کجوخان پر وخت چې کوم جنګونه د پښتنو قبایلو په منځ کې شوي دي، دا ښکاره کوي چې د شیخ ملي د سوله ییز تحریک، روغې او سمې غږ غلی شوی او د یوسفزو او دلازاکو او غوریا خېلو ترمنځ د روغې او مینې پر ځای جګړې لویدلې وې.

دلته نو موږ د شیخ ملي موثر او مصلح شخصیت، د خان کجو له ځوازې حربي او خاني شخصیت څخه بېلولای شو.

د پورته یادو شویو اثارو ترڅنګ مورخانو د شیخ قاسم د (تذکرة الاولیا) یادونه هم کړې ده. چې په دې اثر کې هم د صوفیانو او اولیاوو احوال ثبت شوي، خو په خواشینۍ سره چې ددې اثر متن هم تراوسه نه دی ترلاسه شوی.

ketabton.com - The Digital Library

د شپږم څپرکي لنډيز

د لاسته راغلو اثارو له مخې په لرغونې ادبي دوره کې نظم تر نثر پخوانی دی. نه يوازې په پښتو، بلکې د نړۍ په اکثرو ژبو کې همدا حال دی چې د منظومو ادبي اثارو لرغونوالی يې تر نثري اثارو زيات دی، ددې علت دادی چې نظم په حافظه کې پاتې کېږي، سينه په سينه او خوله په خوله له يوه پښت څخه بل ته لېږدول کېږي. د پښتو منظوم اثر نمونه (۱۳۹هـ) او د نثر بېلګه يې تر (۶۱۲هـ) کال پورې رسي.

پښتو کې د دوو ډولو نثري اثارو يادونه شوې ده، يو هغه اثار دي چې يوازې نومونه يې د نورو اثارو په مرسته تر موږه رارسېدلي، خو په خپله د اثارو بېلګه او متن يې په لاس کې نه شته، لکه (د سالو وږمه) چې تر (تذکرة الاوليا) دمخه ليکل شوې، خو اوس يې متن زموږ په لاس کې نه شته. بل هغه ډول اثار دي چې د هغو يو څه بېلګې هم ترلاسه شوي لکه د سليمان ماکو تذکرة الاوليا. تر تذکرة الاوليا وروسته هم د ځينو نثري اثارو يادونه شوې لکه د محمد البستي (تاريخ سوري)، د احمد بن سعد لودي (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي)، د شيخ کټه (لرغوني پښتانه)، د شيخ ملي (دفتر) او ځينې نور چې متنونه يې لاسته نه دي راغلي، خو د همدې اثارو په برکت د پښتو ادب د لرغونې دورې يو شمېر منظوم

ketabton.com - The Digital Library

اثار او د شاعرانو احوال تر موږه رارسېدلي دي. خو د نثر بېلګه چې یو څه متن یې په لاس کې شته هغه د سلیمان ماکو تذکره ده.

د سلیمان ماکو تذکره پر دوو برخو مشتمله ده؛ د لیکوال خپله وینا چې په نثر ده او په اثر کې د معرفي شویو شاعرانو د کلام بېلګې چې په نظم دي. دواړه بېلګې یې د لرغوني دورې خپل رنګ او خپل خپل خوند لري. د سلیمان ماکو نثر کې پر پښتو کلمو سربېره چې د متن اصلي او اساسي برخه جوړوي، دري او عربي کلمې هم کارېدلي دي. دا نثر له عادي محاورې سره څنګ په څنګ روان دی. ګرامري جوړښت یې د پښتو له اوسني ګرامري جوړښت سره څه ناڅه توپیر لري، ځینې داسې متروکې کلمې هم په کې کارېدلې چې اوس په پښتو محاوره او یا هم لیکنۍ ژبه کې نه کارول کېږي.

د سلیمان ماکو تذکره موږ په دې باوري کوي چې دغه مهال په پښتنو کې ددغسې اثارو د لیکلو ذوق پیدا شوی و او له پښتنو علماوو څخه یې ځینو غوښتل چې ددې ژبې د شاعرانو ویناوې او اصول راټول کړي.

پښتو ادبپوهان د تذکرة الاولیا اهمیت او ارزښت ته په کتو سره وایي:

۱) په دغو لاس ته راغلو پاڼو کې د پښتو ډېر زاړه اشعار خوندي شوي دي، که چېرې دغه پاڼې نه وای ترلاسه شوې، نو به موږ له دغو اشعارو ناخبره وو.

ketabton.com - The Digital Library

۲) په دې پاڼو کې د پښتو د څلورو تنو پخوانيو ويناوالو: شيخ بيټني، شيخ اسماعيل، ملکيار غرشين او قطب الدين بختيار کاکي اشعار او لږ احوال خوندي دي.

۳) د همدې پاڼو له لارې تر ټولو لرغونې لاس ته راغلی پښتو نثر تر موږه رارسي او هم د اوومې پېړۍ په لومړيو وختونو کې د پښتو يو تکړه ليکوال او مورخ موږ ته راپېژني چې هغه خپله د دې تذکرې ليکوال سليمان ماکو سابزی دی.

۴) په اوومه هجري پېړۍ کې د پښتو تذکرة الاوليا ليکل موږ په دې باوري کوي، چې دغه مهال په پښتنو کې د دغسې اثارو د ليکلو ذوق پيدا شوی و او له پښتنو علماوو څخه ځينو يې غوښتل چې د دې ژبې د شاعرانو ويناوې او احوال راټول کړي.

د پښتو ژبې پخواني ليکوال سليمان ماکو د خپل اسلامي او ديني ذهنيت او د هغه زمان د مسلطو فکري او فرهنګي جريانونو تر اغېز لاندې د هغو پښتنو اولياوو احوال راټول کړي، چې دده په قول يې ويناوې (اشعار) پربښې دي.

ketabton.com - The Digital Library

د ښېرم څېرکي پوښتنې

- د هغو منثورو اثارو نومونه واخلئ چې د نورو اثارو له مخې يې نومونه تر موږ رارسېدلي خو متنونه يې نه دي ترلاسه شوي.
- د پښتو د نثر تاريخ کومې پېړۍ ته رسي؟
- په تذکرة الاوليا کې د پخوانيو نثرونو بېلګې ولې نه شته؟
- تذکرة الاوليا چا ليکلی، ارزښت او اهميت يې په ګوته کړئ؟
- په تذکرة الاوليا کې کوم شاعران معرفي شوي دي؟
- د تذکرة الاوليا د ګرامري جوړښت سکښت وشنئ!
- د پښتو د لاسته راغلي نظم او نثر د بېلګو ترمنځ څومره واټن موجود دی، علت يې څه دی؟
- د نړۍ په اکثرو ژبو کې ولې د نظم بېلګې تر نثر پخوانۍ دي؟
- د سليمان ماکو پر تذکرة الاوليا د کومو ژبو لغوي اغېز ښکاري؟
- د سليمان ماکو تذکرة الاوليا پر څو غټو برخو وېشلای شو؟

ketabton.com - The Digital Library

اووم څپرکی

د لرغونې دورې د ادبیاتو لغوي شننه

په پښتو لرغونې شاعرۍ او ادبیاتو کې ځینې داسې لغتونه کارول شوي، چې اوس یا نه استعمالېږي یا په هغه مانا نه کارول کېږي او یا په لږ تغیر سره کارول کېږي، د ژبې تحول تاریخ دا په ډاګه کوي چې په هره ژبه کې دا ډول ادلون بدلون یو طبیعي بهیر دی او په ژبو کې دا ډول بدلون پېښېږي، په پښتو لرغونې شاعرۍ او په مجموعي ډول په ټوله ژبه کې دا ډول تغیرات یو طبیعي حالت دی. یاده دوره کې د امیر کروړ په شعر، د ابو هاشم سرواني په ژباړه، د شیخ اسمعیل او خرښبون په نارو، د شیخ رضی لودي او نصر لودي په پاړکو، د سلطان بهلول او خلیل خان نیازي په غلوریزو، د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري په قصیدو د شیخ متي، بابا هوتک، ملکیار غرشین په شعرونو، د زرغونې کاکړ په حکایت، د شیخ تیمن، شیخ عیسی مشواني او په مجموعي ډول د لرغونې دورې د ټولو شاعرانو په کلام کې ځینې داسې کلمې کاریدلي چې زړه ریښه لري، سوچه پښتو کلمې دي، هغوی هم کارولي او اوس هم کارېږي او یو کم شمېر یې بیا داسې

ketabton.com - The Digital Library

دي چې هغوی کارولي خو اوس د ژبې د کارونې له دورانه غورځېدلي دي. یانې متروکي شوي دي. که څه هم موږ د هر شاعر د کلام په لغوي شننه کې ورته نغوته کړې خو دلته غواړو د موضوع د لا روښانتیا لپاره دې دواړو ډولونو ته یو ځل بیا نغوته وکړو او ددې کلمو یو عمومي جاج واخلو.

دلته لومړی متروکو کلمو ته نغوته کوو او بیا هغو کلمو ته چې پخوا کارول شوي او اوس هم کارېدونکې دي.

ketabton.com - The Digital Library

متروکې کلمې

متروکې کلمې په ژبه کې هغو کلمو ته ویل کېږي چې پخوا په ژبه کې کارېدلې دي، خو اوس په ژبه کې نه کارېږي، یا پرېښودل شوي وي او د استعمال له دورانه غورځېدلي وي، ځای یې نورو کلمو نیولی وي او یا هم په کې زیات شکلي بدلون راغلی وي، په پښتو لرغونو ادبیاتو کې هم دا ډول کلمې شته چې دلته به یې د ځینو یادونه وکړو. دا کلمې د بېلابېلو شاعرانو په کلام کې راغلي دي.

- د امیر کروړ په ویاړنه کې. من (زړه، اراده) (غشی د من مې ځي برېښنا پر میرخمنو باندې). په دې مانا چې د زړه، ارادې، عزم او هوډ غشی مې پر دښمنو باندې لګي.
- میرخمن: دښمن
- ژوبله: جنګ
- اودوم: چاره، علاج
- خول: تاج
- دښن: دښمن: (ډاري دښن راځخه)
- زړن: زړور: (رپي زړن راځخه)
- مخسور: بری، سرخرويي
- بامم: تربیه کوم: (دوی په ډاډینه ښه بامم.)

ketabton.com - The Digital Library

د هاشم ابن زید سرواني په شعر کې بیا (خړو) (بدي) په مانا دی چې اوس متروکه ده او همدارنګه (سوڼي) د (دروغو) مانا لري چې اوس په دې بڼه په ژبه کې نه کارول کېږي.

د شیخ رضی لودي په پاړکي کې بیا (کوراوه) کلمه چې د (باطلولو) مانا لري، اوس متروکه ده، رغا (بېزاری) چې اوس په دې مانا نه کارېږي، (ورځ لوی) د (قیامت ورځې) په مانا اوس په دې بڼه نه شته خو (لویه ورځ) اوس هم د قیامت په مانا په ولس کې کارېږي.

د نصر لودي په شعر کې بیا (دښن) د (دښمن) په مانا او (توراوه) د تورپورې کولو یا تهمت تړلو په مانا راغلي چې اوس په ژبه کې په دې بڼه نه کارېږي.

د اسمعیل په شعر کې (کټاره) کلمه چې (د تورې) مانا ورکوي اوس متروکه ده، په بل شعر کې یې بیا (کرغه) چې (توره او وچه ځمکه) مانا لري، اوس متروکه ده، او همدارنګه (برغې) کلمه چې د (ګټې، مقصد او نفعې) مانا لري، اوس نه کارول کېږي، (یانه) د (سفر) په مانا او (ثوری) د (سفرخرڅ) په مانا د خرښبون په شعر کې متروکې کلمې دي. (سخ) چې د (خوښي او نېک فال) مانا ښندي، هم اوس په ژبه کې نه کارېږي.

د شیخ اسعد سوري په شعر کې: (زمولوي)، (مړاوي کول) اوس ډېره نه کارول کېږي.

- اوکوبه (شان او شوکت، دبدبه) (له اکوبه به یې ډاري تېروجبار) یانې له شان شوکت او دبدبې څخه ډېر زورور هم ډارېږي.

ketabton.com - The Digital Library

- تېرو (تېرى) ژوبلورو (جنګي ،سپاهي)، ويرژلو (غمجن)، ژړاژړ (شـور و فريـاد)، ورټ ورټ (د ژړا حـال)، شـنار (ظلـم) تـرار (مضـطرب)، نمنځـی چـار (زاهـد او عابـد)، سما(سـم، اصـلاح، عـدالت)، ببـړی (زولانـه)، څـوار (صـبر) تـور نمـري (توركـالي)، لـي (لولي)، زرغا (شينوالی)، سوړار يا سوراړ (وچه او توده دښته) او ځينې نورې داسې کلمې دي چې اوس په ژبه کې نه کارول کېږي او يا هم په لږ و ډېر تغير کارول کېږي، يانې دا چې پخواني شکلونه يې اوس متروک شوي دي.
- د شـيخ تيمـنن پـه شعر کې بيا (نول) د (پرېشـانی) پـه مانـا اوس معمول نه دی.

د ښکارندوی غوري په قصيده کې بيا اشلکونه (د شعرونو په مانا کارول شوې) خو اوس په دې مانا نـه کـارول کېږي او د ژبې له دورانه غورځېدلي دي.

- ايلايي: ښکارندوی د (طاعت او تابعيت) په مانا کـارولې، خو اوس په دې بڼه نه کارول کېږي. البتـه (ايـل) کولـو يـا حصـارولو مصدر يا ريښه اوس هم په ژبه کې شته، (ببل يې کړه ايـل يـې کـړه)، د انګرېزي ښکېلاک يو سياسي فورمـول هـم و، چې پښـتو کـې يـې مانا په دې شکل راوړې ده.
- ايږ يا ايږونه: د ببړی يا کښتـی پـه مانا راوړي چې اوس پـه ژبه کې نه کارېږي.

ketabton.com - The Digital Library

- بربڼ: د (پورته باغ) په مانا اوس ډېره معمول نه ده، خو که پورته یا کښته دوه باغونه وي، لر یا بر باغ یا لر او بر بڼ له استعماله لرې نه برېښي، (لر) او (بر) او همدا راز (بڼ) کلمې اوس هم په جلا جلا ډول په ورځنۍ محاوره کې کارېږي.
- خونولیه (نثارول)، اورو (وریځ) اوس نه کارول کېږي.
- بریځر: چې د (غرمې) په مفهوم راغلی، هم اوس نه کارول کېږي.
- برمل: د ماسپښین مانا لري خو اوس یې کارونه نه شته.
- بودتون: د بتانو ځای چې اوس یې ځای پارسي بتکدې نیولی، د تون له روستاړي سره اوس نورې ګڼې کلمې نښلول شوي، لکه پوهنتون، روغتون، روزنتون ، بډ (سیال) مانا ښندي دغه راز په ټولیز ډول د لرغونو دورې د شاعرانو په شعرونو کې ، ترمل (ماښام)، ترپلل (تښتېدل)، ټیکاونه (راحت، ارام)، ټیکنه (عدالت، انصاف)، جنډي (ګلونه)، جاندم (دوزخ)، جاجي (فکر کوي)، چنډي (شاعر)، چونبي (بلبل)، ثورنګ (ټپي)، ځری (استازی)، ځغلا (تېښته)، خونول (شیندل، تیت)، خړ (بد)، ختې (جامې)، روده (لاره)، رپ (رپېدل) روغی (سلامتي)، رامشت (ساز او سرود)، رغا (بېزاري)، رېل (پېرزوینه)، زمولوي (مړاوي کوي)، ژوبلور (جنګيالي، عسکر)، ژوبلله (زخمي کېدل)، ژوبله (جنګ)، سوران (توپان)، سوب (حاضر)، سوبمن (فاتح)، ستایوال (ستایونکی)، سکنې (پرې کوي)، سار (ساری، مثال)، سینګړونه (ډبرین، ډبریز)، سال (میده شګه)، سادین (شودیاره ځمکه)، سور (خوښي)، سود (ډاډ، اطمینان)، شڼ (مست)، شڼا (مستي)، ښکلل (سینګارول)،

ketabton.com - The Digital Library

ښهانه (ښېګڼه)، غوړن (خبر)، کړونګی (ابشار)، ګاڼل (د زېوراتو بندول)، لته (سیمه) ، لرمل (مازیګر)، ملونه (ملګري)، مخسور (بریالیتوب)، ملا (ملګرتیا)، نېز (سېلاب)، نمنځ (احترام، ستاینه)، ناره (د شعر یو ډول)، نغوړېده شي (واوړېدل شي)، نومړ (نوموړی)، نمزدک (جومات)، ویرژلی (غمځپلی)، ودنه (روزنه، پرمختګ)، وړانګن (وړانګې لرونکی) او ځینې نورې هغه کلمې دي چې اوس په پښتو کې په دې بڼه او شکل یا ډېرې نه کارول کېږي او ځینې هم یې هېڅ نه کارېږي. البته د دې کلمو ریښه اوس هم په پښتو کې شته او نورې کلمې ورڅخه رغېدلې دي او یا یې هم په اصلي حالت کې یو څه بدلون راغلی دی.

د دې ترڅنګ ځینې داسې کلمې هم شته چې ریښه یې ډېره پخوانۍ ده، پخوا په لرغوني ادب کې کارېدلې او اوس هم په همغه شکل، همغه مانا او په ځینو برخو کې په ډېر کم مانیز او لفظي تغیر سره په ژبه کې کارول کېږي، د بېته پخوانۍ خو کارېدونکې کلمې وایو او دلته غواړو دې ډول کلمو ته هم نغوته وکړو:

ketabton.com - The Digital Library

پخوانۍ خو کارېدونکې کلمې

لکه څنګه چې دمخه مو يادونه وکړه په پښتو لرغوني ادب کې ګڼ شمېر سوچه پښتو کلمې کارېدلي چې ځينې يې متروکې شوي، خو يو زيات شمېر يې په همغه پخواني شکل او محتوا اوس هم کارول کېږي او يا هم لږ شان لفظي او مانيز بدلون په کې راغلی دی. دلته غواړو دې ډول کلمو ته هم په لنډيز سره اشاره وکړو. خو دا په دې مانا نه ده چې دا ټولې هغه پښتو نږه کلمې دي چې په پښتو لرغوني ادب کې کارېدلي دي، هغه کلمې چې پخوا کارېدلې او کټ مټ په همغه شکل او همغه مانا اوس هم کارېږي، هغه په دې کلمو کې شاملې نه دي، خو دا هغه کلمې دي چې په پخوانيو ادبياتو کې کارول شوي او په وروستيو يا اوسنيو ادبياتو کې د بيا کارېدنې له امله يې يو ځل بيا د ژوندیو کلمو بڼه خپله کړې، چې ځينې يې دا دي:

- اوجاړ، چې اوس په لږ لفظي بدلون سره د (خراب، ړنګ او ويجاړ) په مانا کارول کېږي.

- اتل د (پهلوان) او قهرمان په مانا
- اغېز د تاثير او اثر په مانا، اغېزه،

ketabton.com - The Digital Library

اغېزمن، اغېزناک

- ایواد — د هېـــواد او مملکـــت پـــه مانـــا: هېـــوادنی، هېـــوادوال، هېـــوادنۍ مینه
- اوڅار — د څرګند او مشهور په مانا: څار، اوڅار، څارندوی، څارن، څارمن
- استائی — د پـــلاوي او نماینـــده پـــه مانـــا: استازی، استازیتوب
- اغلې — (ښایسته): اغلې او ښاغلی، اغلې هنرمنده
- پاسوال — (ساتونکی): ستر پاسوال، مل پاسوال
- پرتمین — (د عزت خاوند): پرتمینه غونډه، پرتمین کنفرانس
- پلور — (خرڅول)، پېر (۱۵) افغانۍ، پلور (۲۰) افغانۍ
- پېر — (نوبت، مهال): په اوسني پېر کې ډېر کارونه شوني دي.
- پېرل — (اخیســـتل): پېـــرل او پلـــورل د

ketabton.com - The Digital Library

سوداګرۍ دوه برخې دي.

- تورن (تهمتي): ستا د مینې په تور تورن شوم.
- جوپه (قافله): جوبې چوپې خلک راروان دي.
- ځپان (ځپه): ځپان، ځپانده، د کونړ ځپانده سیند ده.
- ځنډونه (غاړې، ځنډې): ځنډه، د کمره ځنډه
- ځغلا (تېښته): ځغاستل، تلل ځغاسته.
- ځلا (بریښنـېدل): د تـورې ځـلا، ځـلا (نوم)، ځلا مجله.
- خاتیځ (لمر خاته، ختیځ): ختیځ فرهنګي ټولنه، ختیځ ښار (جلال اباد).
- درمل (عــلاج، دارو): اوس درملتـــون، درملځی.
- رپې (رپېږي): بیرغ.
- ژبور (تېز ژبی): احمد ډېر ژبور سړی دی.
- سورې (فریاد او نارې): نارې سورې وهي.

ketabton.com - The Digital Library

- سین — (سیند): سین، اباسین، اباسین سېلاب
- سوځند — (سوځوونکی): سوځنده اورونه
- سمی — (سم): سم سمکی، سمون
- سوبه — (فتحه): سوبمن هم ورځخه رغېدلی دی.
- ستېه — (اساس، تهداب، بېخ): پخه ستېه
- ساندې — (ویر ماتم): د میندو ساندې
- شخړه — (جګړه): د شخړې حل
- ښځمنې — (ښځې): ښځمنې شاعرانې
- غبرګون — (عکس العمل): د چتک غبرګون قطعه
- کوټ — (کلا، قلعه): کوټ، بتېي کوټ، کوټوال
- کهول — (کورنۍ): کور، کهول، کهول مجله
- کړېدل — (ګرځېدل، څورېدل طواف): کړېدلی، څورېدلی

ketabton.com - The Digital Library

- ګواښل — (تهدیدول): ګواښ، خطر، ګواښنه
- ګروهه — (عقیده): اوس یو ځل بیا دود شوې، پوهه او ګروهه یانې علم او عقیده.
- لور — (پېرزوینه): لور، لورین، اوس ډېر کارېږي.
- لرغونی — (پخوانی): لرغوني دوره، لرغوني ادبیات.
- لمانځنه — (ستاینه): د خپلواکۍ د کلیزې لمانځنه یا نمانځنه.
- لتاړ — (خراب): په غم کې لتاړ دی.
- مراندې — (تنابونه، د زړه رګونه): د زړه مراندې مې سستې دي.
- مېشت — (پراته، ساکن): هېواد مېشتی، بهر مېشتی، کابل مېشتي، مېشتغالی (کمپ).
- منښت — (قبلول): منښت، ګرانښت.
- نېزوړی — (خاشې، خس): سېلاب وړی نېزه وړي ته هم لاس اچوي.

ketabton.com - The Digital Library

- نست — (نابود): احمد په نست یا نشت حساب دی.
- نتلی — (غمجن): اسکېرلی، نتلی، کړېدلی
- ویاړنه — (فخریه): ویاړ، ویاړنه، ویاړمن.
- ویرمن — (غمجن): ویرنه، ویر، ماتم، ویرمن.
- ځل — رڼا: ځلېدل، نورالله ځل
- هېښېږي — (حیرانېږي): هېښ حیران شوم.
- یون — حرکـــت : حرکـــت، پرمخیـــون، لاریون)(۴۳: ۱۴-۲۳)

او ځینې نورې هغه کلمې دي چې په یو څه لفظي او مانیز بدلون او په ځینو برخو کې په خپله بڼه اوس هم کارول کېږي.

پر پورتنیو یادو کلمو سربېره په سوونو او زرګونو داسې کلمې دي چې په لرغونو ادبیاتو کې کارېدلې او اوس هم په همغه شکل او همغه مانا کارول کېږي، چې په حقیقت کې ټوله ژبه جوړوي، خو مور. دلته یوازې ځینو متروکو کلمو او بیا هغو لرغونو کلمو ته نغوته وکړه چې پخوا کارېدلې او د زړو متنونو له ترلاسه کېدلو او کارونې وروسته یوځل بیا راژوندۍ شوي او په معاصرو متنونو او ورځنۍ محاوره کې ترې د فعالو او کارېدونکو کلمو په توګه کار اخیستل کېږي، یوازې همدې ډول کلمو ته مو نغوته وکړه.

ketabton.com - The Digital Library

جغرافیایي نومونه

هر هېواد لرغوني جغرافیـایي نومونـه لـري، نـو زمـوږ هېـواد افغانستان چې پنځه زره کلن تاریخ لري، هم ډېر لرغوني جغرافیایي نومونه لري. چې په بېلابېلو تاریخي متونو کې خوندي شوي دي. ((دلته غواړو د ځینو هغو مشهورو سیمو نومونه واخلو او په لنډیز سره یې معرفي کړو چې د پښتو لرغونو ادبیاتو د نظم او نثر په بېلګو کې یې یادونه شوې ده:

- **بالشتان**: د جنوبي غور مشهور ښار و، چې ځینو مورخینو (والشتان) هم لیکلی دی.
- **مندېش**: د غزنویانو او غوریانو په وخت کې مندیش مشهور ښار و، چې مشهورو تاریخ لیکونکو: بیهقي، ګردیزي او جوزجاني یې هم یادونه کړې ده.
- **د خیسار کلا**: دا کلا په (غزنوي) او (غوري) دورو کې ان د مغولو تر تاړاکه مشهوره وه او په پښتو لرغونو ادبیاتو کې یې یادونه راغلې ده، ممبي پورې اړه لري.
- **تمران**: د تیموري قبیلې ځای دی، چې د غور ختیځ خواته پروت و.
- **برکوشک**: یانې لوړه ماڼۍ وه چې فیروزکوه کې پرته وه.
- **وشنج**: د (یاقوت) په قول له هراته لس فرسخه لرې یو ښار و.

ketabton.com - The Digital Library

- **غرجستان**: غرج یا غرجستان هغه سیمه ده چې د غور او هرات له شماله پیل تر امو پورې او په لویدیځ کې تر مرغابه او مروالرود پورې رسېږي او په ختیځ کې له بلخ سره نښلي.
- **قصدار**: په اوسني بلوچستان کې یو ښار دی چې اوس یې (خخدار) بولي.
- **هلمند**: په اوستا کې د هلمند یادونه د (هیرمند) په نوم شوې دا سیمه تر میلاد (۳۰۰۰) کاله وړاندې تاریخ لري چې د (بست ښار) یې مهم دفاعي ښار و.
- **پکتیکا**: دا هم یو لرغونی جغرافیایي نوم دی، ځکه د یونان یو مشهور تاریخ لیکونکي (هیروډوټ) (۴۸۴- ۴۲۵ق.م) هم په خپله مشهوره جغرافیه کې چې د پښتنو ذکر کوي، دی د پښتنو هېواد (پکتیکا) په نامه یادوي او په پکتیکا کې د سلیمان غر، د جرکنې غر، د ګومل سیند او د سه ګاني غونډۍ تاریخي ځایونه دي، چې دلته به د ګومل د سیند په باره کې هم لږ څه معلومات وړاندې کړو.
- **ګومل سیند**: ګومل سیند د پکتیکا ولایت جنوب خواته د سلیمان له غره سره مستقیم تېر شوی چې ان تر جنوبي وزیرستان پورې امتداد لري، دایمي اوبه نه لري، خو د بارانونو په موسم کې په کې اوبه ډېرې وي.

ketabton.com - The Digital Library

- **غور**: دا یو تاریخي ولایت دی، چې ډېرې دفاعي کلاګانې لري، تر ټولو مشهوره کلا یې د قیصر کلا ده چې سلطان علاوالدین اباده کړې وه او بل د (مینار) جام دی.
- **هرات**: هرات د هېواد له غربي ولایتونو څخه دی چې ډېر تاریخي ولایت دی. سکندر مقدوني د هرات ښار د ((اتاکان)) یا ((ارتکایا)) په نوم یاد کړی دی. پر دې خاوره یونانیانو، کوشانیانو، یفتلیانو، ساسانیانو او تیموریانو واک چلولی دی.
- **بخدي (بلخ)**: د پخوانیو اریایانو مرکز و چې بل نوم یې د (بیرغونو) ښار و چې دا هم یو لرغونی ښارګوټی و.

سور غر: دا غر ډېر مشهور غر دی چې د کلات شمال شرقي خواته واقع دی. د مغلو د یرغلونو پرمهال به هر ځل مغولو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه، اتغر، اولان او کلات به یې تالا کول.

- تازی: د کلات په شمال ختیځ کې یوه سیمه ده
- توبه: د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته سیمه ده
- جروم: د کندهار له جنوب لویدیځ نه تر سیستان پورې سیمه ده.
- جلدک: د کندهار په شمال ختیځ کې پرته سیمه ده.

ketabton.com - The Digital Library

- داور: هلمند ته نږدې یوه سیمه ده
- دبیل: کراچۍ ته نږدې یو ښار دی
- دیراوت: د پخواني کندهار په شمال شرق کې یوه سیمه ده
- ړوب: د سلیمان د غره په شمالي لمنو کې پرته سیمه
- غنډان: د کلات او شاه جوی ترمنځ غر دی
- قصدار: په بلوچستان کې یو ښار دی
- کسي غر: د سلیمان غر
- مرغه: د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته ده
- وازه خوا: د غزني په جنوب ختیځ کې یوه دښته ده.))

(۳۵: ۳۳۱-۳۳۴)

او دغه راز ځینې نور جغرافیایي نومونه چې د شاعرانو د پېژندنې په برخه کې ورته پر خپل ځای اشاره شوې ده.

ketabton.com - The Digital Library

د اووم څپرکي لنډیز

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې ځینې داسې کلمې کارېدلې چې هغه اوس په ژبه کې نه کارېږي، په اصطلاح متروکې ګڼل کېږي، ددې کلمو شکل او مانا اوس بدل شوي که استعمالېږي هم نو په لږ و ډېر مانیز او شکلي بدلون سره به کارول کېږي. لکه من، بامم، مخسور، ورځ لوی، دښن، میرخمن او ځینې نورې کلمې. دا ډول کلمې اوس په ژبه کې ډېرې معمولي نه دي او ځای یې نورو کلمو نیولی دی. دویم هغه کلمې دي چې پخوا په زړو متونو کې کارېدلې بیا له خولو څخه غورځېدلې خو کله چې زاړه متون ترلاسه شول هغه مطالعه او د ګټې وړ وګرځېدل، نو دا لغتونه هم بېرته راژوندي شول او اوس په ورځني ژوند او محاوره کې کارېږي.

دا کلمې یا نومونه دومره خواږه وو چې استعمال یې په ژبه کې تر نورو ورځنیو کلمو هم زیات شو، د هغوی د ریښې له مخې نور نوي لغتونه هم جوړ شول. دا ډول لغتونه ځینو اشخاصو د خپلو کورنیو د غړو د نومونو او تخلصونو په توګه هم غوره کړي، لکه اتل، هېواد، هسک، یون، پاسوال، دریځ، څار او نورې چې له هغو څخه بیا په ترتیب سره اتلولي، اتلوال، هېوادنی، هېوادوال، لاریون، پرمخیون، مل پاسوال، ستر پاسوال، دریځوال، څارندوی، څارمن او ګڼې نورې داسې کلمې جوړې شوې چې اوس زموږ په علمي، فرهنګي، سیاسي، ټولنیزې او حقوقي ترمینالوژۍ کې کارول کېږي، هم د مانا له مخې خوږې دي او هم د شکل له

ketabton.com - The Digital Library

مخې، دا کار د دې سبب شو چې زموږ یوه زیاته برخه لرغونې ژبنۍ پانګه خوندي شي، دې کار سره نه یوازې دا چې هغه زړه پانګه خوندي شوه، بلکې د اوسنۍ ژبې د لابډاینې سبب هم شوه، دریمه برخه هغه کلمې دي چې پخوانۍ او اوسنۍ دوره کې په یوه شکل او یوه مانا کارېدلي او کارېږي، پر هغو ځکه دلته بحث نه کوو چې هغه کلمې له شمېره وتې دي، که زموږ ژبپوهان او ادبپوهان د پښتو د پخوانیو کلمو په مرسته نورې نوې کلمې جوړې کړي، نو هم به د ژبې پانګه زیاته شي او هم به ژبه لاپسې بډایه او خوږه شي.

ketabton.com - The Digital Library

د اووم څپرکي پوښتنې

- متروکې کلمې څه ته وايي؟
- په پښتو لرغونو ادبیاتو کې کومې کلمې متروکې دي؟
- کومې زړې کلمې اوس یو ځل بیا په پښتو کې کارېږي؟
- د زړو او پخوانیو کلمو بیا کارول او راژوندي کول ژبې ته څه ګټه لري؟
- په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د کومو جغرافیایي نومونو یادونه شوې ده؟

ketabton.com - The Digital Library

اتم خپرکی

لرغوني دوره کې لومړنۍ منظومه ژباړه

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د ژباړو او په تېره بیا د منظومو ژباړو ډېرې بېلګې نه دي ترلاسه شوي، دا په دې مانا نه ده چې دا وخت به ژباړې نه وي شوي، خو دا چې تر دې دمه یې بېلګې نه دي ترلاسه شوي، علت یې دادی چې زموږ ډېره پخوانۍ ادبي پانګه د زماني ناخوالو لـه لاسه تروړلې ده، د زماني د ناخوالو ترڅنګ د ژباړو د کمښت یوه وجه شاید دا هم وي چې دا وخت لـه نورو ژبو سره د پښتو اړیکي ډېر پراخ نه وو، کومه ژباړه چې ترلاسه شوې دا هم له دې امله وه چې یو افغان لیکوال (ابوهاشم ابن زید السرواني) له خپل وطنه د علم په لټه عراق ته تللی و او هلته یې لـه عراقي شاعر (محمد ابن خلاد) سره شاګردي کړې، عربي ژبه یې زده کړې او بیا یې د نوموړي شعرونه پښتو ته ترجمه کړي، چې یوه بېلګه یې تر دې دمه زموږ لاس ته راغلې ده. ښه به وي چې دلته اصل شعر او ژباړه یې دواړه راوړو او بیا به یې پر بېلابېلو اړخونو خبرې وکړو:

ketabton.com - The Digital Library

عربي

من کان بملك درهمين تعلمت
شفتاه انواع الکلام فقالا
وتقدم الفصحاء فاستمعوا اليه
ورايته بين الورى مختالا
لولا درهمه اللتی فی کیسه
لرایته شر البریة حالا
ان الغنی اذا تکلم کاذبا
قالو صدقت و ما نطقت محالا
و اذا الفقیر اصاب قالو لم تصب
و کذبت یا هذا و قلت ضلالا
آن الدراهم فی المواظن کلها
تکسو الرجال مهابة و جلالا
فهی اللسان لمن اراد فصاحته
و هی السلاح لمن راد قتالا

پښتو

ژبه هم ښه وينا کاندي چې يې وينه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه
ژبور ورله ورځي وينا يې اوري
د درهم خاوندان تل وي په وياړونه
درهم ژبه ده که څوك ژبور کيږي
ده وسله که څوك په کاندي قتالونه
که درهم يې ځينې ورك سي سي نتلی
بې درهمو يې وي په خړو پيژوندونه
که بډای سونې وبولي خلك وايي
دا وينا ده رښتيانيه له رښتونه
که بېوزلی ووايي رښتيا خبره
نور ووايي دا خو سونې دی تېرونه
هو درهم ښندي هر چا له لويه برخه
د درهم د خاوند هر ځای پرتمونه.

ددې منظومې ژباړې د عربي او پښتو متن تر کتنې وروسته اوس لومړی راځو دې پوښتنې ته چې لومړی ژباړه کوم فورم لري، غواړو دې پوښتنې ته يو مناسب ځواب پيدا کړو.

ketabton.com - The Digital Library

لومړنۍ ژباړه کوم فورم لري؟

دې ژباړې ته د فورم له پلوه ځينو ليکوالو د (قطعې) نوم ورکړی او ځينو ورته هېڅ نوم نه دی غوره کړي. اوس راځو دېته چې دا منظومه ژباړه قطعه ده که بل فورم؟ د قطعې معمول تعريف دا دی: هغه فورم دی، چې دوه بيتونه يا څلور مسرې لري، د سر بيت يې مقفي نه وي، خو د هربيت دويمې مسرې يې په خپل منځ کې مشترکه قافيه لري. دا فورم له عربي ژبې څخه دري او پښتو ته راغلی دی. هندسي جوړښت يې په دې ډول دی:

____

a________________

____

a_______________

رديف په کې اختياري، کېدی شي ويې لري او کېدی شي ويې نه لري، په عام ډول ددې خبرې يادول هم ضروري دي چې رديف په پيل کې په عربي ژبه کې نه و، دا د عجمي شاعرانو اختراع ده چې تر قافيې وروسته يې د يوې اړتيا له مخې رديف هم رامنځته کړ. دې منظومې ژباړې ته چې موږ ګورو، نو سربيت يې په عربي ژبه کې مقفی نه دی، يانې مطلع نه لري. خو په پښتو کې بيا مقفی

ketabton.com - The Digital Library

ښکاري (وينه او درهمونه) يې د قافيې کلمې دي (نه، نه) يې مشترک غړونه دي. د نورو بيتونو د دويمو مسرو قافيه يې د سر بيت د دويمې مسرې يا مقفی بيت قافيه تعقيبوي که په عربي بڼه کې يې د بيتونو شمېر يې دوه وای، ياني ټولې څلور مسرې يې درلودلای او ټوله موضوع يې په همدې دوو بيتونو کې خلاصه کړی وای، نو بيا په پوره ډول د قطعې په چوکاټ کې راتله خو اوس چې په عربي بڼه کې هم د بيتونو د شمېر له مخې د قطعې تر حدودو اوړي او د غزل چوکاټ ته داخلېږي، نو په عربي کې هم ورته قطعه نه شو ويلای، بلکې د غزل حدودو ته داخلېږي. ځينو ليکوالو دې ډول فورم ته يې مطلع غزل ويلی چې يوازې د سر بيت يې مقفی نه دی، خو نور ټول د غزل چوکاټ تعقيبوي.

او که پښتو متن کې د سر بيت مقفی وګڼل شي، نو بيا خو تر ډېره د غزل قوانين پرې تطبيقېږي، خو د غزل د فورم له مخې دلته هم يو څه عيبونه په کې ليدل کېږي.

څرنګه چې د غزل د فورم هر بيت يوه مستقله مانا لري، خو دلته ددې ژباړې بيتونه يو بل سره د مانا له پلوه تر يوه حده تړلي ښکاري، ټول بيتونه يوه واحده اخلاقي موضوع تعقيبوي او هر بيت يې لکه د غزل د نورو بيتونو په شان پوره او خپلواکه مانا نه ورکوي، البته ځينې بيتونه يې خپلواکه مانا هم ورکوي، خو ټول بيتونه يې بيا خپلواک نه دي، د محتوا له پلوه هم (غزل فورم) نه

ketabton.com - The Digital Library

راخپلوي، البته له شکلي پلوه د نورو فورمونو په انډول غزل ته ډېر نږدې دی.

ketabton.com - The Digital Library

د لومړنۍ منظومې ژباړې هنري بڼکلا

دا ژباړه هم له فني پلوه په ټول پوره او کره ده او هم د ژبني سکښت له مخې د هرې مسرې د څپو شمېر یې له بل سره مساوي دی، وزني کمی او نیمګړتیا په کې نه احساسېږي، هره مسرې یو په مساوي ډول (۱۲) څپې لري، چې دا له عربي څخه پښتو ته دراغلو اکثرو شعري فورمونو یوه ځانګړنه ده، په تېره بیا د غزل، قصیدې، قطعې، رباعي او نورو.

شاعر چې څه غوښتي هغه مطلب یې په ډېر ښه ډول افاده کړی او ژباړن هم د محتوا ټول حق ادا کړی او موضوع یې په ښه ډول انځور کړې ده. دا شعر یوه اخلاقي ښکلا لري. اخلاقي او انساني پیغامونه له عربو رانیولې تر عجمو پورې ټول یو شان دي، ان د ټولې انساني نړۍ مشترک خصوصیات ګڼل کېږي. په دې شعر کې چې کوم پیغام راغلی، د مال، متاع او پیسو اهمیت یې بیان کړی، په دې اهمیت کې هېڅ بدلون نه دی راغلی، پخوا هم ځینې خلک پیسو ته سرټیټي وو، نن هم درهمو ته سرټیټي دي. نن هم د سټېج

ketabton.com - The Digital Library

او دریځ پر سر هغه خلک ولاړ دي چې زر لري او زور لري او پخوا هم همدا ډول خلک وو ، نن هم ژبور خلک د د دوی په خدمت کې دي، د اوسني وخت په اصطلاح نننۍ رسنۍ هم چې د سلګونو ژبورو یوه مجموعه ده، د زر او زور خاوندانو په خدمت کې دي. څه چې د زور خاوندان وايي، دوی اکثره همغه خبره تائیدوي او خپروي، د زر د خاوند هر ځای اوس هم پرتم دی او ویاړمن دي، اوس هم هغه څوک چې زور او زر لري که قتل هم وکړي، څوک یې مخه نه شي نیولای، موږ یې په خپله ټولنه کې رانه مثالونه ګورو ، خو که همدا خلک بیا بې زره او بې زوره شي، نو د عوامو په اصطلاح خړ غوږونه بیا ګرځي او څوک یې سلام ته علیکم هم نه وایي. په ډېرو ټولنو کې دا رواج دی چې پانګوال سړی دروغ هم ووايي، نو نور پرې د رښتیا اطلاق کوي او که خوار او غریب سړی رښتیا خبره هم وکړي، نو څوک ورته اهمیت نه ورکوي، لکه چې وايي د خوار ملا په اذان څوک روژه هم نه ماتوي. رښتیا چې درهم، زر او زور هر چاته لویه برخه ورکوي، دا شعر په حقیقت کې د درهم پر خاوندانو او د هغوی پر غوړوه ملانو یو نامستقیم انتقاد او اعتراض دی، چې د رښتیا او حقیقت پر وړاندې ولاړ دي. په دې نظم کې کومې خاصې ادبي ضایع او لفظي پېچلتیاوې، استعارې، کنایې او نادرې تشبیهګانې نه شته، خو د شعر اخلاقي پیغام دومره ښکلی او قوي دی، چې د نظم نورو برخو ته د چا ډېر پام نه کېږي. په مجموعي ډول دا ژباړه هم د ژباړې د مهارتونو ، لفظونو او

ketabton.com - The Digital Library

د پیغام د انتقال له پلوه او د هغه وخت د ژباړې د امکاناتو له مخې خورا پوره او کره ژباړه ګڼل کېږي.

ketabton.com - The Digital Library

د لومړنۍ ژباړې ژبنۍ پرتلنه

د ژبنۍ بڼکلا له مخې ښکلې ژباړه بريښي، زېږې کلمې په کې نه شته او ان د عربي ژبې اغېزې هم پرې ډېرې کمې بريښي، يوازې، (درهم، خلق، قتالونه) په کې عربي کلمې دي، نورې ټولې نږه پښتو کلمې دي، له نن څخه (دولس سوه کاله) کاله مخکې د داسې ژباړې ترسره کوله اسانه کار نه دی، دا چې ابوهاشم سرواني عربي ژبه زده کړې وه او د ابن خلاد شاګرد و، نو پر دواړو ژبو پوره واکمن و. هر څوک چې پر دواړو ژبو حاکم وي او خپله هم شاعر وي، نو هغه ددې قدرت پيداکوي چې داسې ژباړه وکړي. کله چې څوک له يوې بلې ژبې څخه خپلې ژبې ته ژباړه کوي، نو د لومړۍ ژبې اغېزې، په شعوري، قصدي، ناقصدي او ناشعوري ډول او يا هم د لاچارۍ له امله دويمې ژبې ته انتقالېږي، په تېره بيا که دا دواړه ژبې سره ګډه لغوي زېرمه ولري، له يوې کورنۍ څخه وي او يا هم يو واحد ليکدود تعقيبوي.

پښتو او عربي ژبې يو ليکدود تعقيبوي، که څه هم پښتو د اريايي ژبو او عربي د سامي ژبو په کورنۍ پورې اړه لري، خو د ديني، مذهبي، اقتصادي او کلتوري اغېزو له امله عربي ژبه د اسلامي نړۍ پر ټولو ژبو او په تېره بيا پر ختيځو ژبو خپل خاص تاثيرات لري. ټول ديني او مذهبي مصطلحات له عربي ژبې څخه

ketabton.com - The Digital Library

دې ژبو ته تللي او ډېرو کلمو ته يې انډول هم ناشونی بريښي، سرواني که څه هم ده عربي چاپېريال کې ډېر وخت تېر کړی و، عربي ژبه يې ښه زده وه او طبيعي خبره وه چې په داسې يو حالت کې ضرور د لومړۍ ژبې د ژباړې اغېز ښکاري، خو سرواني له (دريو عربي) کلمو پرته چې هغه هم يو يې خاص نوم (درهم) و چې د هغه ژباړه ممکنه نه وه، په حقيقت کې يوازې دوه کلمې (قتالونه) او (خلق) کارولې چې (قتال) ته يې هم د جمعې مغفن حالت ورکړی (ونه) يې ورسره يوځای کړي. (خلق) هم تر ډېره د (خلک) په بڼه کارول کېږي، (خاوند) له دري سره ګډه کلمه ده، نورې نو ټولې پښتو کلمې دي. چې دا ټولې سره راټولې کړو او له پښتو کلمو سره يې پرتله کړو، نو يوه (سلنه) کلمې هم نه جوړوي. په دې مانا چې د سرواني دا نظم په نږه پښتو ژباړل شوی. د سرواني دې ژباړې ته په کتو سره سړی داسې نتيجه اخيستلای شي چې دده له خوا نور ژباړل شوي شعرونه به هم همدا ډول و او دا د ژباړو او بيا هم د منظومو ژباړو په تاريخ کې يو بې ساری عمل او مثال دی چې يو څوک دې له نږدې ژبو څخه ژباړه هم وکړي او د هغو د لغتونو له کارونې دې هم ډډه وکړي.

ketabton.com - The Digital Library

د اتم څپرکي لنډيز

په لرغونې ادبي دوره کې موږ تر دې دمه دوه منظومې ژباړې لرو: یوه هم د ابو هاشم ابن زید السرواني منظومه ژباړه ده او بله د زرغونې کاکړې منظوم حکایت دی چې د شیخ سعدي له بوستانه یې راژباړلی دی. پښتو لومړنۍ منظومه ژباړه خورا خوږه، روانه او له پیغامه ډکه ده. دا منظومه ډېر ښه اخلاقي پیغام لري، ناظم پر ژباړه او دواړو ژبو (عربي او پښتو) پوره واکمن دی. په دې منظومه ژباړه کې د نورو ژبو (د عربي او دري) کلمې په نشت حساب دي، عربي کلمې له (درهم) پرته ټولې دوه (قتال) او (خلق) دي چې خلق لغت هم په اوسني مغفن شکل کې د (خلک) په بڼه افاده کېږي او ډېر زیات افغاني شوی ګڼل کېږي. (خاوند) له دري څخه مشترک لغت دی. دا لومړنۍ منظومه ژباړه په ټولیز ډول په نږه پښتو ترسره شوې او عربي کلمې په کې سلنه نه جوړوي. له دې ژباړې څخه ښکاري چې ابو هاشم سرواني نه یوازې یو ښه ناظم او ژباړن و، یو ښه شاعر هم ګڼل کېدی شي، ځکه چې په دې ژباړه کې یې هم شعري استعداد، قریحه او د کلام قوت په ښه ډول معلومېدی شي. د فورم له پلوه دا نظم په عربي متن کې له بې مطلعې غزل سره سمون خوري خو په پښتنو منظومه ژباړه کې تر ډېره حده پرې د غزل فورم زیات خصوصیات تطبیقېږي.

په ټولنیز ډول دا ژباړه د پیغام د انتقال، ژبني جوړښت، د نظم د سلیسوالي او نورو مزایاوو له امله یوه ښه، پوره، کره او په معیار برابره منظومه ژباړه ګڼل کېږي. که ددې شاعر، ناظم او ژباړن نورې

ketabton.com - The Digital Library

منظومې ژباړې ترلاسه شوی وای، نو د پښتو ادب لمن به پرې لا ښایستته شوې وای.

د اتم څپرکي پوښتنې

- په پښتو کې لومړنۍ منظومه ژباړه د چا له خوا ترسره شوې ده؟
- په پښتو کې دویمه منظومه ژباړه په کوم فورم کې او د چا له خوا ترسره شوې ده؟
- په لومړنۍ منظومه ژباړه کې د عربي ژبې تاثیرات څومره دي؟
- ولې په لومړنۍ منظومه ژباړه کې د عربي او نورو ژبو اغېز کم لیدل کېږي.
- لومړنۍ منظومه ژباړه په کوم فورم کې نظم شوې؟ د هنري ښکلا او اخلاقي پیغام ه باب یې رڼا واچوئ؟

ketabton.com - The Digital Library

نهم څپرکی

لرغوني دوره کې لومړنۍ مشاعرې یا مناظرې

مشاعره په ادبیاتو کې هغه عمل ته ویل کېږي چې د دوو او یا زیاتو شاعرانو له مشترک عمل څخه رامنځته شي. لکه څنګه چې مناظره، مناقشه، مفاهمه، مباحثه یا خبرې اترې د یوه شخص له خوا نه ترسره کېږي، بلکې بل لوری، همکار، ملګری او یا مخالف هم لري، دغسې مشاعره هم هغه عمل ته ویل کېږي چې پر یوه وخت یا مهال یا هم په بېلابېلو وختونو کې د څو تنو شاعرانو له خوا رامنځته شوي وي. مشاعرې هم پر څو برخو وېشل کېږي: مقیده یا طرحي مشاعره چې شاعران په کې د یوه شاعر یوه مسره یا بیت د نورو مخې ته ږدي او نور شاعران بیا همغه بیت، وزن او هنګ تعقیبوي. یانې د همغه بیت په اقتفا یا پلوۍ شعرونه وایي. ازاده مشاعره چې د یوې محتوا په مناسبت او یا هم له کوم مناسبت پرته جوړېږي او شاعران په کې په ازادانه توګه ګډون کوي او خپل کلام اوروي.

ketabton.com - The Digital Library

دا ډول مشـاعرې پـه پښـتو لرغونـو ادبیـاتو او بیـا راوروسـته کلاسیکه دوره کې هم شته، پـه معاصره دوره کې یې خو شمېر تر حسابه تېر دی او اوس هم دا لړۍ لاپسې دوام لري.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې موږ لږ تر لږه درې داسې مشـاعرې یا منظومې مباحثې لرو چې شاعرانو یا ناظمانو یو بل ته په نظم کې خپل پیغـام رسولی دی. کـه ددې شعرونو لـومړنۍ برخـه نـه وای نو دویمـه نـه رامنځتـه کېدلـه، دا ډول شـعرونه یـو بـل سـره تړلـي دي. حتمي نه ده چې د پوره او کـره مشـاعرې اطلاق پـرې وشـي، خـو کـه مـوږ پـه پښـتو کـې د مشـاعرې ځـرک لګـوو، دا ډول لـومړنۍ مشاعرې، منظومې مباحثې او یا هم منظومې محتوایي مناقشې له یاده نه شو ایستلای. دا مقیدې مشـاعرې نـه دي او لکـه څنګـه چـې دمخـه مـو یادونـه وکـړه پـه اوسـنیو معیـارونو ورتـه پـوره او کـره مشاعرې هم نه شو ویلی، خو که د مشاعرو په باب بحث کېـږي، نـو دا یې لومړۍ لاسته راغلې بېلګې ګڼل کېدی شي. دلتـه بـه دې دول مشاعرو ته په لنډیز سره اشاره وکړو:

شیخ رضی لودي او نصر لودي

لکه څنګه چې مو د شیخ رضی لودي او نصر لودي په پېژندنه کې وویل، دواړه د لودي کورنۍ غړي او یو د بل د تره زامن کېږي، پټې خزانې د دغو دوو تره زامنو دوه ببلا ببل پارکي خوندي کړي دي. په دې کې لومړی پارکی د شیخ رضی لودي دی چې د کسي له غره څخه یې ملتان کې د خپل اکا زوی (نصر لودي) ته استولی او دویم پارکی یې د نصر لودي دی چې هغه ببرته دده په ځواب کې ورلېږلی دی.

د شیخ رضی پارکی دادی:

د الحاد په لور دې ترپلل ګروه دې زمونږ وکوراوه
مونږ رونلی په زیارنه تا په تورو توراوه
لرغون ولې ګروهېدلې چې دې ګوښې اړاوه
هغه ګروه دې اوس اړه کړ چې پلرو دې رڼا وه
لودي ستا په نامه سپک شو که هر څو مو درناوه
نصره نه مو یې له کهاله لودي نه یې په کاوه
زمونږ رغا ده ستا له ګروهه دور ځلوی په رغاوه.

د نصر لودي پارکی:

د الحاد په تور تورن سوم زه لرغون خو ملحد نه یم
زما دښنه هسې توراکړي که ملحد یم د دښنه یم

ketabton.com - The Digital Library

لـه اسلامـه نـه تـرپـلمـه | تورانـو څخـه پـه ترپلـه یـم
ګـروه مـې هغه لرغونی دی | اوس هـم کـرور پـه لرغونـه یـم
د لـودي زوی سنتـي یـم | د حمیـد لـه لـوړ کهالـه یـم
تـورانـي دښن چـې وايي | زه لـه ګروهـه پـه اړه یـم
دا يې تور تاسې دروهـوي | زه مومن ستاسې پـه تلـه

یـــــــــــم

د دښنو وینـاوې مـه غـږه | زه لـودي یمـه څـو زه یـم.

دا دواړه نظمونـه یـو بـل تـه د مشـاعرې، منـاظرې، مفـاهمې او مباحثې په بڼه وړاندې شوي دي. په نظمونو کې نصر لودي د شیخ رضی لودي شکونو، نیوکو او اعتراضونو تـه ځوابونه ویلي او د ځان سپیناوی يې هم کړی دی.

پـه دې سـوال او ځـواب کـې د څلـورمې هجـري پېـړۍ پرمهـال د پښـتو نظـم ځرنګـوالی پـه ګوتـه کېـږي، د هنـري ارزښـتونو کچـه ځرګندېږي. د ژبې ځرنګوالی ورڅخه ښکاري، پر نظم او شعر باندې واکمنه مذهبي فضا ځرګندېږي.

لـه دې پـاړکو یـا مشـاعرو څخـه دا ښـکاري چـې دا مهـال پښـتو شاعري د عوامو او خواصو پر ذهن واکمنه وه، مذهبي مبلغینو او د وخت واکمنو شعر یا نظم د خپل پیغام د لېږد او افادې لپاره تر ټولو ښه وسیله ګڼله او د زړه غوټه يې د نظم په چوکاټ کې اوراوله.

ketabton.com - The Digital Library

که چېرې همدا خبرې په یوه نثري لیک کې سره تبادله شوې وای، دومره خوند به یې نه و ، نه به یې پر یوه بل دومره تاثیر ښندلی و او نه به تر موږه پورې رارسېدلی و.

که چېرې شیخ رضی لودي د خپلو مذهبي احساساتو تر تاثیر لاندې نه وای راغلی، نو دا نظم یې نه شو لیکلی او بیا که چېرې ده خپل دا نظم د نصر لودي د عملونو پر وړاندې هغه ته د یوه غبرګون په توګه نه وای ورلېږلی، نو نصر لودي هم هغه نظم هېڅکله نه لیکه چې د شیخ رضی لودي د نظم په ځواب کې لیکلی و. دا د نظم په بڼه د مذهبي عقایدو د ملاتړ لپاره دفاعي څرګندونې دي. په پښتو کې یې له لومړنیو مشاعرو، نظمي مباحثو او یا هم مناقشو څخه ګڼلای شو.

ketabton.com - The Digital Library

شیخ اسمعیل او خربښبون

د شیخ اسمعیل او خربښبون د کورنیو اړیکو په باب مو دمخه د هغوی د پېژندنې په برخه کې بحث وکړ، نه غواړو هغه بیا تکرار کړو. کله چې خربښبون له کوره په وتو شو او د سفر لاره یې ونیوه، نو د شیخ اسمعیل له خولې ورپسې دا سوې نارې ووتې:

کـه یـون دی یون دی مخکـــــې بېلتـــــون دی
لـه کـسي غـره څـخه ځـــــي خربښـــــبون دی
کـــــــه وروره وروره خربښــــــــــــبون وروره
تـــه چې بېلتون کړې زمــــا ویــــر تــــه ګــوره
چـــې ځـې مـــرغې له تـــــورې کرغــــــې لــــــه
هـــمزولـــي پـــاتـــه ځـــې څـــه برغــــې لــــه
د خــــــدای دپـــــاره خربښـــــــبون پـــــــاره
چـــې هــېر مو نه کړې زمـــــــوږ کهــــــول واړه
زړه مـــــې ویـــلـېږي یــــــار مـــــې بېلېـــــږي
بـېلتـون یـې اور دی ځـــــان پـــــه ســــوځېږي.

کله چې خربښبون د اسمعیل دا سوې ساندې واورېدې، نو د هغه پر زړه یې هم تاثیر وکړ او په خپله یوه بله ناره یا نظم کې یې د هغه درد ته داسې ځواب ورکړ:

بېلتانـــــه نــــاره مــــې وســــوه پـــــه کـــــور بانــــدې
نـــه پـــوهېږم چـــې بـــه څـــه پـــېښ وي پـــه وړانـــدې
لــــــه خپلوانـــــو بـــــه بېلېــــــږم پـــــه ســــرو ســــترګو

ketabton.com - The Digital Library

دواړه سترګې مې په وينو دې ژړاندې
اسمعيله ستا نارو مې زړګی سُری کئ
بېلتانه خربښبون بيا له تا پردی کئ
نه هېرېږي که مې بيا نه ستا يادی کئ
په چړو د وير به پرې سي دزړه مراندې
ځمه ځمه چې اورېد يون مې دی و مخ ته
ديا نه څوری به اچوم و ترخ ته
ستاسې ياد به مې وي بس د زړه وسخ ته
که دا مځکه غرونه ټول سي لاندې باندې.

دې سوال او ځواب ته چې ګورو، نو موږ ته په لرغونې ادبي دوره کې د لومړنۍ مشاعرې څرکونه راپه ګوته کوي. اوس هم داسې شاعران ډېر دي چې يو بل ته يې پيغام په نظم کې ويلای او ځواب يې هم په نظم کې ترلاسه کړی دی.

په دې مشاعره يا نظمي مباحثه کې د سفر مجبوريتونه، د بېلتون درد، سوز، خپګان او يو بل سره د نږدې دوستانو يا هم ورونو مينه او خواخوږي څرګنده شوې ده. که اسمعيل بابا د خربښبون په فراق کې خپلې نارې په نظم کې نه وای ويلې او خربښبون بيا دا نارې نه وای اورېدلې او يا يې پرې تاثير نه وای کړی، نو پوره باور دی چې هغه هم ورته په نظم کې ځواب نه وايه، همدې حالت د يوې مشاعرې يا نظمي مباحثې بڼه خپله کړې ده.

ketabton.com - The Digital Library

خلیل خان نیازی او سلطان بهلول لودي

خلیل خان نیازی د سلطان بهلول لودي د دربار شاعر و، دوی دواړو یو بل ته د (رباعي) په بڼه دوه نظمونه اورولي چې دا هم د مشاعرې او مباحثې بڼه لري. لومړی خلیل خان نیازي سلطان بهلول لودي ته خپله رباعي داسې وویله:

خـــرې وربـځـــې ژاړي لـــه پاســـه
کویلــه ږغ کــا بېلتــون لــه لاســه
یــه هغـه لـوني ګـوهر پـه خـول ستـا
دا مرحبــا کــا ســتا زمــوږ مواســه

وروسته بیا سلطان بهلول لودي د هغه په ځواب کې وویل:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راســه

ګـوره اوربـځې د داد لــه پـــاسه

خــول مــې د عــدل په درو روڼ دی

جـهان بــه زېــب مومي زما له لاسه

د خلیـل خـان نیـازي رباعي ددې سبب شوه چې سلطان بهلول لودي هم غبرګون وښیي او دا غبرګون هم په همغه بڼه او همغه فورم کې ځرګند کړي چې خلیل خان نیازي ځرګند کړی و، نو دا دواړه ځلوریزې هم یو بل سره اړیکي لري، د مباحثې او مشاعرې بڼه خپلوي.

ketabton.com - The Digital Library

دا په حقیقت کې په پښتو لرغونې شاعرۍ کې دریمه مشاعره او مباحثه ګڼل کېږي. تر دغو دوو لومړنیو ځلوریزو وروسته چې په پښتو کې کومې څلوریزې یا رباعیانې ویل شوي، اکثره یې د همدې لس څپیز جوړښت تابع دي او پښتو څلوریزې تر ډېره حده همدا جوړښت او سکښت تعقیقوي.

ketabton.com - The Digital Library

د نهم څپرکي لنډيز

په پښتو لرغونو ادبياتو کې نه يوازې د بېلابېلو شعري فورمونو او محتوايي فورمونو ډولونه شته، مشاعرې او مشاعرو ته ورته ادبي هڅې هم ترسره شوي. شاعرانو د نظم په چوکاټ کې يو بل ته خپل پيغام رسولی، د يوه بل سر يې خلاص کړی، د هغوی شکونه يې رفع کړي، يو بل ته يې سپيناوی کړی او ابهامات يې لرې کړي دي.

لږ تر لږه درې داسې بېلګې لرو چې د مشاعرو شکل لري. شيخ رضي لودي او نصر لودي ترمنځ مشاعره يا مباحثه ، د شيخ اسمعيل او خرښبون ترمنځ لفظي مباحثه او د خليل خان نيازي او سلطان بهلول لودي ترمنځ د ځلوريزو تبادله چې يو بل ته د سوال او ځواب په بڼه دي، که ددې مباحثو يا مشاعرو لومړۍ برخه نه وای، دويمه نه شوه رامنځته کېدلای چې دې هر يو بيا خپل خپل علتونه درلودل. که موږ په پښتو ادبياتو کې د مشاعرو څرک لګوو او تاريخي تسلسل ته ځو ، نو نه شو کولای دغو دريو مشاعرو او هغو ته پر ورته بېلګو سترګې پټې کړو ، البته دا په دې مانا نه ده چې دا مشاعرې د اوسني وخت له معيارونو او ډولونو سره برابرې دي او په کار هم نه ده چې د اوسنيو مشاعرو او د همغو د معيارونو له مخې دې وارزول شي.

بله جالبه خبره په دې مشاعرو کې دا ده، چې د شيخ اسمعيل نارو ته خرښبون په ناره ځواب ويلای او سلطان بهلول لودي بيا د

ketabton.com - The Digital Library

خليل خان نيازي رباعي ته په رباعي ځواب ويلاى، نو ځکه خو د هغو ګډو خصوصياتو لرونکي دي چې په عام ډول په مشاعرو، مناظرو او مباحثو کې کارېږي.

ketabton.com - The Digital Library

د نهم څپرکي پوښتنې

- ایا په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د مشاعرو څرک شته؟
- په لرغونې ادبي دوره کې د مشاعرو یا مباحثو علتونه څه وو؟
- د شیخ رضی لودي او نصر لودي د پیغامونو د تبادلې هدف څه و او دا پیغامونه یې په کوم چوکاټ کې افاده کړل؟
- په لرغونې ادبي دوره کې څو نظمي مباحثې یا مشاعرې ترسره شوي، نومونه یې واخلئ!
- یو شاعر بل شاعر یا ناظم ته په کوم فورم کې خپل غبرګون څرګند کړی دی؟

ketabton.com - The Digital Library

لسم څپرکی

د لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه

په پنځم څپرکي کې مو د لرغونو ادبیاتو د نظم فورمونو یا شکلونو ته اشاره وکړه چې په هغو کې هم په ملي اوزانو کې د پښتو خپل ځانګړي فورمونه، لکه: لنډۍ، بګتۍ، نیمکۍ، کاکړۍ، چاربیتې او نور شامل وو او هم مو له عربي او نورو ژبو څخه راغلي شعري فورمونه، لکه: غزل، قصیده، رباعي، مثنوي او نور وڅېړل. دغسې مو په لرغوني دوره کې مشاعره یا منظومه مباحثه وڅېړله، اوس غواړو په یاده دوره کې معنوي فورمونو یا شکلونو ته هم اشاره وکړو. معنوي یا محتوایي فورمونه په مانا او محتوا پورې اړه لري، په شکل پورې اړه نه لري، په هر فورم کې کېدی شي ورته مانا انتقال شي او د یوه معنوي فورم بڼه خپله کړه. البته کېدی شي فورم هم د ځینو لویو تفصیلي محتواوو په لېږد کې خپل رول ولري، خو واړه فورمونه د لنډې مانا او اوږده فورمونه د اوږدې مانا لپاره کارول کېږي د ساري په توګه په یوه قطعه یا رباعي کې موږ نه شو کولای یو اوږده تراژیکه او یا بله پېښه بیان کړو، خو غزل، قصیده او مثنوي بیا د منځنیو او اوږدو پېښو یا غمیزو د بیان لپاره په نسبي ډول ښې وسیلې دي، په تېره بیا مثنوي فورم

ketabton.com - The Digital Library

چې شاعر یا ناظم په کې ډېر ازاد لاس لري. د دنیا لوی او اوږده داستانونه چې په منظومو فورمونو کې راغلي اکثره یې په مثنوي فورم کې ویل شوي دي. د ارسطو له خوا دا ادبیاتو د عمومي ډلبندۍ ترڅنګ چې د ادبیاتو محتوا یې ((پر غنایي، حماسي او ډراماتیکو یا تمثیلي برخو وېشلې وه)) (۱: ۱) اوس هم دا نظریه د ادبیاتو د مجموعي محتوا د ډلبندۍ له پلوه د تائید او پامور بربښي، نورو ادبپوهانو هم ځینې محتوايي فورمونو ته اشاره کړې چې له هغې جملې څخه ویاړنه، ویرنه، ستاینه، حبسیه، رثایه، خمریه (ساقینامه) او ځینې نور فورمونه دي، په پښتو کې اکثره دا ډول معنوي فورمونه شته، خو دلته موږ غواړو یوازې پر هغو محتوايي فورمونو لنډه رڼا واچوو چې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې یې ځرګندې بېلګې تر موږه رارسېدلي دي. په دې فورمونو کې ویاړنه، ویرنه، ستاینه، خمریه یا ساقینامه، شامل دي. دلته غواړو په ترتیب سره پر دې هر ډول معنوي فورم رڼا واچوو:

ketabton.com - The Digital Library

وياړنه يا فخريه

وياړنه يا فخريه هغه ډول شعرونو ته ويل کېږي چې په هغو کې شاعر يا ناظم خپلې سوبې، برياوې، مېړانې، توري او اتلولۍ بيانوي او پر هغو فخر کوي، يا هم د يو بل اتل پر اتلولۍ وياړ کوي او يا په ټوله کې د خپل قوم اتلولي بيانوي او پر هغوی وياړي. کله کله ځينې خلک (حماسه) او (وياړنه) يوه له بلې سره مغالطه کوي، دواړه يو شان بولي، په داسې حال کې چې وياړنه پر خپلو کارنامو وياړېدل او حماسه د يوې جنګي پېښې کيسه ييز بيان دی. ددې لپاره چې د حماسې او وياړنې په توپير پوه شئ، ښه به وي چې دلته لومړی پر حماسې څه ناڅه رڼا واچوو:

حماسه: ((د (ح، په زور) د شجاعت او زړه ورتوب مانا لري او له ډېرو زړو او مهيجترينو ادبي انواعو څخه ګڼل کېږي. حماسه د ادبياتو په موضوعي يا معنوي ډولونو کې يو ډول دی چې د يو ملت، قوم، قبيلې او يا شخص د مېړانې، تورې کيسې او جنګي کارنامې په حکايتي او داستاني ډول بيانوي. حماسه معمولاً په مثنوي کالب کې وي.

په حماسه کې يوه اساسي موضوع د اتل ده. هره حماسه يو اتل لري. د شرقي ادبياتو مشهورې حماسې د فردوسي شاهنامه، د اسد خواسي ګرساسپنامه، د دقيقې بلخي ګشتاسپنامه، د هندوانو مهابهارت، رامااين او نورې دي. حماسه د حماسي اشعارو له مجموعې څخه جوړېږي. کېدی شي حماسه منثوره هم وي، لکه د

ketabton.com - The Digital Library

اسدي طوسي د منظومې ګرشاسپنامې ماخذ منثوره ګرشاسپنامه وه. نو ځکه خو وايي: حماسه په لغت کې زړورتوب او د شجاعت په مانا راغلې ده او په اصطلاح کې هغو منظومو او منثورو اثارو ته وايي چې د جنګ په ميدانونو کې د سترو مېړنو او اتلانو د زړورتوب او رشادت حکايت کوي. په بل عبارت حماسه هغه وضعي اثار دي چې د يو قوم يا فرد د پهلوانيو، مېړانو، اتلوليو او افتخاراتو بيانونه لري.

د حماسو منشا لرغونې، تاريخي، ديني او د پهلوانيو داستانونه دي او يا هم تخيلي داستانونه دي، په (ادبي ډولونه) نومي کتاب کې لولو، ځنګه چې حماسه د انساني ژوند د لومړنيو دورو خاطرات جوړوي، نو ځکه دا خاطرات د کيسو او شفاهي افسانو په بڼه سينه په سينه نقلېدل، تر هغې چې وليکل شول، د بېلګې په توګه د فردوسي تر زمانې پورې د رستم او سهراب داستان تدوين شوی او ليکل شوی نه و.

په پښتو کې شفاهي او هم ليکلي منظوم او منثور حماسي اثار لرو. په منثورو شفاهي حماسو کې مو د ادم خان او درخانۍ، موسی خان او ګلمکۍ، فتح خان او رابيا او نور نکلونه لرو او په ليکلو منثورو حماسي پښتو اثارو کې مو د محمد امين سرپربکړي (۱۱۷۴هـ. ق مړ) (جګړه د محمود افغان او نيول د اصفحان) نومي اثر او همدارنګه د حافظ نورمحمد (۱۱۷۴ه. ق

ketabton.com - The Digital Library

زوکړی) د برېښنا یا خدۍ حماسي اثار یادولای شو، چې دواړه منثورې حماسې دي.

د بېلګې په توګه: په پښتو ادب کې (ادم خان او درخانۍ)، (فتح خان او رابیا) او (موسی جان او ولي جان) نکلونه حماسې دي، مګر منظومې یې نوې او تر منثورو روایاتو ډېرې وروستۍ دي.

برېښنا اثر: د حافظ نورمحمد دی، دی د محمد امین سرپرېکړي زوی و.

احمدشاهي شاهنامه: د حافظ ګل محمد مرغزي اثر دی.

حماسه: کېدی شي اوږده وي، کېدی شي لنډه وي. روسي او د شرقي اروپا پوهان وايي: کېدی شي حماسه وړه، منځنۍ او لویه وي.

کله کله د ویاړنې او حماسي شعر ترمنځ هم توپیر نه کېږي، نو ددې لپاره چې د حماسي شعر او ویاړنې په توپیر پوه شو، دلته غواړو حماسي شعر ته هم په لنډیز سره اشاره وکړو:

حماسي شعر: دا اشعار هم د رزم و جنګ ویاړ، افتخار او مبارزې او یا جنګ ته د جنګیالیو د تشویق خبرې رانغاړي، په بله وینا دا ډول اشعار په خلکو کې د مبارزې، روحیه پیاوړې کوي، د ولس د عوامو اعتراضونه، پرخاش او د خلکو جنګي روحیه منعکسوي. زموږ په لومړنۍ ادبي دوره کې د بابا هوتک، ملکیار

ketabton.com - The Digital Library

غرشـين او تـايمني سـندرې رزمـي او جنگـي شـعرونه دي او بشـپړ حماسي اشعار يې بللای شو، خو حماسې نه دي.

ويارنه يا مفاخره په لغت کې فخر کولو، د لويې اظهارول، پر خپل ځان ويارل، فخر، مباحثات او ناز ته وايي او پـه ادبي مباحثو کې مفـاخره يـا ويارنـه هغـه شعر تـه ويـل کېږي چې شاعر پـه کې د خپلې کورنۍ او قبيلې افتخارات، سخاوت، شجاعت او پـر نفس واکمني، د کمال تر حده په عالي قرينه ويلي دي. پـه شرقي ادبيـاتو کې دا ډول اثار د فخريې په نامه يادېږي. ويارنه د حماسي اشعارو په فروعاتو کې مطالعه کېږي. په پښتو کې يې نمونـه د اميـر کـروړ شعر دی.)) (۵۲: بېلابېل)

اکثرو ادبپوهانو په پښتو کې د امير کروړ شعر ويارنه يا فخريـه گڼلی، خو ځينـو ورتـه حماسـي شعر هم ويـلای دی. د حماسـې او حماسي شعر ترمنځ هم توپير موجود دی، لکه څنگه چې مـو پورتـه حماسي شعر او حماسې تـه نغوتـه وکړه، نـو د هغـو لـه مخې د امير کروړ شعر په حماسي شعر کې نه راځي او حماسه خو ورته بېخي نـه شو ويلای. کله چې هم د امير کروړ شعر يا نظم له هر پلوه ارزوو، نو د ويارنې ځانگړنې په کې زيـاتې دي. د شـاعر د ستاينې محـور پـه خپله خپل ځان دی، د ويار ټوله پاملرنه يې د ځان پر چورليز راځي.

زه يم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نه شته، په هنددو سندو پـر تخـار و پر کابل نه شته. بل په زابل نه شته – له ما اتل نه شته.

ketabton.com - The Digital Library

که پر دښمنو يې د ارادې غشي ځي، پر ژوبله او مات شويو باندې يرغل کوي. که د بريو پرخول يې هسک په وياړ او نمانځنه تاوېږي او يا يې د اس له سو ځمکه رېږدي، غرونه تاوېږي، ايوادونه ويجاړېږي، نو دا دده د تورې زور دی.

که د تورې تر شپول لاندې يې هرات او جروم دی او يا يې هم غرج و باميان، تخار او نور تر اودې لاندې دي، يا ورځخه په مروه کې غشي ګوازرېږي، دښمن ورځخه ډارېږي، ان زړور خلک هم ورځخه رپېږي او د هريرود پر څنډو ځي نو پلن ورځخه تېښتي، دا ټول دده د تورې زور دی، که بيا خپلې سوبې هم يادوي، نو پر خپلې تورې د وياړ پر محور څرخي.

که د زرنج سوبه يادوي، نو هم په حقيقت کې خپله بريا يادوي او دا بريا بيا د خپل کهول برى هم ګڼي او د سور د کهول وياړ هم، په پای کې د خپلې مهربانۍ او لورېينې په باب غږېږي، چې خپلو وګړو لره لور پېرزوينه کوم، دوی په ډاډ سره روزم، پالنه يې کوم او د پرمختيا او ودې لارې چارې ورته برابروم، د همدې تورې مېړانې او اتلولۍ له امله دي چې وايي: پر لويو غرو مې دنيا درومي نه په ځنډ و په ټال، نړۍ زما ده نوم مې بولي پر دريځ ستايوال- په ورځو شو مياشتو کال- له ما اتل نه شته.

دې کلام ته چې ګورو نو زياته محتوايي برخه يې د خپل ځان، خپلې تورې او خپلې مېړانې پر محور راڅرخي، نو ځکه خو ورته د وياړنې د ځانګړنو له مخې وياړنه يا فخريه کلام ويلای شو. تر

ketabton.com - The Digital Library

لرغوني دورې وروسته په نورو دورو کې هم فخریه یا ویاړنیز شعرونه شته، خو څرنګه چې هغه زموږ د بحث موضوع نه ده، نو د ویاړنې د یوې عملي بېلګې په توګه د امیر کروړ پر همدې یوې ویاړنې بسنه کوو.

ketabton.com - The Digital Library

ویرنه

ویرنه هغه ډول مانیز یا محتوایي فورم دی چې شاعر په کې د خپل دوست، عزیز، اتل یا ممدوح د مړینې، غم، درد او یا هم خپل ځان، خپلې کورنۍ او بل چا په باب غم څرګند کړی وي، په لنډه مانا ویرنه پر غمیزه باندې د غم او درد څرګندولو ته وايي. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې دا محتوایي فورم شته چې ښه بېلګه یې د شیخ اسعد سوري هغه قصیده ده چې د محمد سوري پر مړینې یې ویلې ده. دا شعر د شکل له پلوه یوه قصیده او د محتوا له پلوه یوه ویرنه ګڼل کېږي، د مرثیې ځانګړنې هم په کې شته، ځکه چې د محمد سوري د مرګ بیان کوي. په دې ویرنه کې شاعر لومړی د فلک له چارو فریاد کوي بیا د خپل ممدوح توصیف کوي او په پای کې ورته دعا کوي او وايي چې په جنت کې دې مکان شه. شیخ اسعد سوري په پیل کې د فلک له چارو ځکه کوکارې وهي چې د سپرلي ګلان رژوي او هر غاټول چې پر بیدیا وغوړېږي، هغه یې پاڼې پاڼې رژوي، همدا فلک دی چې ډېر مخونه یې په څپېړو شنه کړي او ډېر سرونه یې تر خاورو لاندې ښخ کړي دي. له ډېرو واکمنو یې د واکمنۍ تاج کښته کړی او د ډېرو ښوزلو وینې یې تویې کړي دي. له فلک څخه تر شکایت او د هغه له ظلمونو څخه تر فریاد وروسته هغه ته خطاب کوي او خپلې ګیلې مانې ورته بیانوي.

ketabton.com - The Digital Library

څـه تـېری څـه ظلم کاندې ای فلکه!
ستا دلاسه نه دی هــــېڅ ګل بې له خار

بیا ورته وایي چې په زړه کلک یې، پر غمجنو او ویرژلو د غم ناتارونه اوروي او دي خطابې ته په همدې ډول دوام ورکوي. فلک ته تر خطابي بیتونو او له هغه څخه تر فریاد او شکایتونو وروسته پر خپل ممدوح غم او خفګان څرګندوي او بیا فلک ته وایي.

کله غورځوې واکمن له پلازونو
کله کښېنوې په خاورو کې بادار

فلک نه بیا شکایت کوي او ورته ووایي چې نن دې یو ځل بیا زموږ پر زړونو یو غشی وویشت او په دې غشي دې په زرګونو زړونه ژوبل کړل، دې کار سره پر سوریو باندې وېر پرېوت او دا له همدې امله چې محمد سوري له دې نړۍ څخه لاړ.

د شاعر په وینا د محمد سوري پر مړګ د غور ټول خلک ویرمن شول او د ښار رڼا پرې تیاره شوله، له غرونو څخه د غم اوښکې څاڅي، په غرونو او رغونو کې هغه ښېرازي نه شته او نه د زرکو هغه پخوانی کتهار. شاعر د غم، درد، فریاد او شکایت تر څرګندولو وروسته خپل ممدوح ته د دعا لاسونه پورته کوي.

په جنت کې دې وتون زموږ واکمنه
هم پر تا دې وي ډېر لور د غفار

ketabton.com - The Digital Library

دا قصیده چې له سره تر پایه ګورو، نو په هر بیت کې یې د غم او ویر تصویرونه ښکاري، نو ځکه ورته ویرنه ویلای شو، په ځینو نورو شعرونو کې هم د غم ساندې ښکاري، خو د شیخ اسعد سوري قصیده له پیله تر پایه د غم او ویر انګازې لري.

قصیده د محتوا له پلوه له پیله په غم او فریاد پیلېږي او په پای کې په غم او دعا پایته رسېږي. نو ځکه یې د محتوا او مانا له پلوه یوه پوره ویرنه ګڼلای شو.

ketabton.com - The Digital Library

ستاینه

هغه ډول شعري فورم ته ویل کېږي چې شاعر په کې زیاتره د خپل ممدوح ستاینه کړې وي. په ستاینه کې د بریاوو ذکر کېږي، ماتې ډېرې نه یادېږي او شاعر په کې د خپل ممدوح پر بریا د خوشالۍ اظهار کوي. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د ښکارندوی غوري قصیده د ستاینې په محتوایي فورم کې راتلای شي. دا قصیده چې د پسرلي په توصیف پیل شوې، د خپل ممدوح د بریا په توصیف پایته رسېږي. ښکارندوی به پیل کې د پسرلي یادونه کوي. د ښکارندوی غوري قصیده ټوله (۴۵) بیته لري چې د (سلطان شهاب الدین غوري) په ستاینه کې ویل شوې ده. دا قصیده په یوه پرلپسې توصیف یا تشبیب پیلېږي.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سیـــــنګارونه
بـــیا یـــې ولـــونل پـــه غرونو کـــې لالونه
مځکه شنه، لاښونه شنه، لمنې شنې شوې
طیـــلسان زمـــرودي واغـــوسته غرونه

د سپرلي تر ستاینې وروسته بیا د خپل ممدوح ستاینې ته راځي او د خپل ممدوح په باب وایي لکه څنګه چې چونې د جنډیو په صفتونو نه مړېږي، زه هم د سلطان په صفتونو نه مړېږم، خپل ممدوح د (شنسب) له کوره یو راختلی لمر ګڼي او داسې یو پسرلی یې بولي چې له اوکوبه یې غرونه رغونه ودان دي. د ښندو اورویې ټول هېواد اباد کړی، له (قصداره) تر (د ببله) یې ټوله سیمه زرغون کړې ده. په زابل چې د بري پر نیلي سور شي، نو پر (لاهور) د مېړانې

ketabton.com - The Digital Library

ګوزارونه کوي، دښمنان ددې توان نه لري چې دده مخې ته ودرېږي، دده تورې ته ډالونه تاب نه لري د اسلام د دین شهاب او د دین لمر دی، (تورستهان) یې په جهادونو رڼا او روښانه کړل، هر ځل او هر وخت چې دی پر هند و سند یرغل کوي، توره نړۍ په شهابونو باندې روښانوي. د قصیدې پیل، منځ او پای ټول په همدې ستاینو امتداد پیداکوي، بیا پای یې هم په ستاینو پای ته رسي او بیا خپل ممدوح ته دعاګانې کوي او وایي چې د دین شهابه لاره دې روښانه وي، نوم دې پر دریځ، مسجد او هرځای کې ځلانده اوسه.

ځو رانه ســـي ستا په توره د هند لوریه
ځـــو چـــې مات کړې له نړیه بودتونونه
ستا په زړمه دې خاونده لوی ښتن وي
مورې خو ستا په مرسته یونه ځو چې یونه

دا قصیده له سره تر پایه له ستاینو او صفتونو ډکه ده، نو ځکه خو ورته د ستاینه یوه ښه بېلګه ویلای شو.

البته په پښتو لرغونو ادبیاتو کې ځینې نور داسې شعرونه هم شته چې څه ناڅه د ستاینې ځانګړنې لري، خو د ښکارندوی غوري دا قصیده تر ډېره حده دا ځانګړتیاوې لري او په ټول یوه پوره ستاینیزه قصیده ورته ویلای شو.

ketabton.com - The Digital Library

ساقينامه

خمريه يا ساقي نامه د شعر يو معنوي ډول دی چې د فخريه اشعارو په فروعاتو کې شاملېږي، په دې ډول اشعارو کې به شاعرانو له ساقي څخه د شرابو ارزو کوله، د ساقي، جام، ګل مل او صراحي صفتونه به يې بيانول، د دنيا بې وفايي به يې ښودله او شاعرانو به دا ويل غوښتل چې د دنيا څو ورځې ژوندون بايد په خوښۍ، بزم او مينوشۍ تېر شي، دا ډول اشعار په عام ډول د مثنوي په متقارب بحر کې ويل کېدل.

د پښتو ادبياتو يو نوميالی کره کتونکی (زرين انځور) وايي: ((ساقينامه د ختيځ په شاعرۍ کې يوه په زړه پورې شاعرانه ډول دی چې د شرق ډېرو شاعرانو په کې خپله شاعرانه طبع ازمويلې ده.

د فورم يا قالب له پلوه زياتره ساقي نامې د (مثنوي) په بڼه کښل شوي، خو د ترجيع بند او ترکيب او نورو کلاسيکو شعري قالبونو په چوکاټونو کې هم د ساقينامو بېلګې شته دي.

د موضوع له پلوه زياتره (ساقينامې) د رندانه او مستانه شېبو د هيلو او يا د همدغو شېبو د انعکاس په څنګ کې د نړۍ بې وفايي او فنا او د همدې فنا د غم له امله د ساقي څنګ ته د پناه د وروړلو شېبې انځوروي.))(۳: ۲۳)

د لوی استاد عبدالحی حبيبي په وينا ((دې ډول شعرونو په عربو کې له پخوا څخه رواج درلود، بيا عجمي شاعرانو دغه ډول شعرونه ويل او په همدې تقليدي ډول په پارسي شاعرۍ کې د خمريه

ketabton.com - The Digital Library

اشعارو ویل او د ساقي نامو جوړول پیل شول او ددغو ژبو د ادبیاتو تر تاثیر لاندې په پښتو شاعرۍ کې هم ساقي نامه ویل باب شوي دي.)) په پښتو کې هغه تر ټولو پخوانۍ لاس ته راغلې ساقینامه چې زموږ په واک کې ده، د زرغون خان نورزي ساقینامه ده چې ګرده (۲۹) بیته ده. زرغون خان نورزی د نوزاد له نورزو څخه و چې پر (۸۹۱هـ) کال یې هرات، خراسان او عراق ته سفرونه وکړل، کله چې شیباني خان سیستان ته ورسېد ، ده ورسره جنګونه وکړل، پر (۹۱۳هـ) کال دده پښتو دېوان بشپړ شوی و، دې دېوان درې سوه پاڼې درلودې چې یوه ساقینامه یې موږ ته رسېدلې ده، چې دلته به یې څو بیتونه وړاندې کوو:

ساقي پاڅه پیاله راکړه　　　　مرور یار مې پخلا کړه

اوبه تویې په لنبو کړه　　　　اور مې مړ په دې اوبو کړه

زلفې تاوې د سنبل کړه　　　　پسرلی سو غونچه ګل کا

شاعر وایي، د پسرلي وخت دی، غونچې ګلان شوي، نو ته هم د سنبل زلفې تاوې کړه، بلبلان په شور و فغان راغلي دي او پر ګلستان ګرځي راګرځي او کړېږي، زاهد له صومعې څخه ځي او له میخانې څخه شراب اخلي، نو هر سړی چې ګورې په میو مست دی او په دې پسرلي کې د ګلانو پالنه کوي، په غرو رغو کې لمبې بلې دي، مانا دا چې غاټول په کې غوړېدلي دي، ټول جهان سور او شین دی، وچ غرونه هم په ګلو پوښل شوي دي، هر سړی شور او

خوشالي کوي، د ياراني غوښتنه کوي. پسرلی د يارانو وخت دی او هم د پيمانې د اوچتولو مهال دی، نو بيا ساقي ته خطاب کوي چې:

نو ساقي پاڅه بهار دی   نن ژوندون سبا رفتار دی

په دې ډول د پښتو دغه تر ټولو پخوانی ساقينامه د ساقينامې ويلو ټول هغه اداب او خصوصيات رانغاړي، چې شعر پوهانو دغه ډول شعرونو ته د معيار په توګه ټاکلي دي.

ددې ساقينامې مطالعه راښيي، چې دغه وخت پښتو ادبيات د نورو شرقي ژبو ادبياتو ته ښه نږدې شوي وو.

د وياړنې، ويرنې، ستاينې او ساقينامې ترڅنګ د حماسي او مرثيه شعرونو ځينې ځانګړنې هم شته، خو داسې شعرونه په کې نه شته چې پر هغو دې د بشپړې حماسې او يوې پوره مرثيې حکم وشي. نو ځکه دلته د محتوايي فورمو پر همدغو څلورو ډولو (وياړنې، ويرنې، ستاينې او خمريې يا ساقينامې) او د هغو پر اړوندو بېلګو بسنه کوو.

ketabton.com - The Digital Library

د لسم څپرکي لنډيز

د پښتو ادبياتو په لرغونې دوره کې د ځينو معنوي فورمونو بېلګې زياتې څرګندې دي، وياړنه يا فخريه چې د امير کروړ شعر يې ښه بېلګه ده، (ويرنه) چې د شيخ اسعد سوري قصيده يې ښه بېلګه ګڼلای شو، (ستاينه) چې د ښکارندوی غوري قصيده يې ښه بېلګه ده او ساقينامه چې د زرغون خان نورزي مثنوي يې څرګنده بېلګه ده. د امير کروړ د شعر محتوا پر ځان باندې د باور، ځان ستاينې او پرځان باندې د وياړ پر محور راڅرخي. شاعر پرځان فخر کوي او خپل ځان په خپله ستايي. د شيخ اسعد سوري ويرنه بيا د هغه د ممدوح، دوست او د غور واکمن (امير محمد سوري) د غمګين ژوند داستان او د هغه د پاچاهي ړنګېدو ته ځانګړې شوې، چې له پيله بيا تر پايه له غمه ډکه ده او په قصيده کې يو غمګين داستان بيانوي. د ښکارندوی غوري ستاينه بيا د (سلطان شهاب الدين غوري) ستاينې ته وقف شوې او پر هند باندې د هغه د يرغل او فتحې ستايي. قصيده ټوله له ستاينې ډکه ده او د خپل ممدوح پر ستاينې راڅرخي. د زرغون نورزي ساقينامه بيا د ساقي، ميو، ميخانې، ګل ومل، پسرلي، عيش او عشرت پر چورليز راڅرخي.

د پورته معنوي فورمونو ترڅنګ د رزم او بزم او د ژوند د نورو ډګرونو په محتوااوو سمبال د ځينو نورو شعرونو بېلګې هم په

ketabton.com - The Digital Library

لرغـوني دوره کـې محسوسـې دي خـو دلتـه مـو د همـدغو څلـورو ډولونو مصنوعي فورمونو پر يادونې بسنه کوو.

ketabton.com - The Digital Library

د لسم څپرکي پوښتنې

- د امیر کروړ شعر د معنوي فورمونو په کوم ډول کې راځي؟
- معنوي او شکلي فورمونه یو بل سره څه ډول اړیکي لري؟
- ویرنه څه ته وایي او پښتو لرغونې ادب کې چا ویرنه ویلې ده؟
- د ویاړنې او حماسې ترمنځ څه توپیر موجود دی؟
- ستاینه کوم ډول معنوي فورم دی، په پښتو لرغوني ادب کې یې بېلګه په ګوته کړئ؟
- ساقینامه څه ډول معنوي فورم دی، پښتو کې لومړۍ معلومه ساقینامه چا ویلې ده؟

ketabton.com - The Digital Library

يوولسم څپرکی

د لرغونو ادبیاتو فکري څرنګوالی

د ادبیاتو یوه ځانګړنه داده چې د هغې په هنداره کې هر څه ځلېږي، په همدې خاطر ادبیاتو ته د یوې ټولنې وجدان هم ویل کېږي. وجدان ورته ځکه وایي چې په ادبیاتو کې دروغ نه ویل کېږي، د ادبیاتو اساس پر واقعیت او رښتیا ولاړ دی. ټولنپوهان په دې نظر دي چې که غواړې د یوې ټولنې متن، بطن، زړه او ذهن مطالعه کړې او هغه وشنې، نو بایده دي چې ادبیات یې مطالعه کړې. د ادبیاتو د مطالعې له لارې موږ د اړوندې ټولنې روحیاتو ته ورداخلېدی شو. طبیعي خبره ده چې د هرې ټولنې په ادبیاتو کې تنوع او فکري رنګارنګي موجوده وي. همدا فکري رنګارنګي ددې سبب ګرځي چې د ټولنې د بېلابېلو ډګرونو انځورنه وکړي. پښتو ادبیات په تېره بیا د لرغونې دورې ادبیات هم طبیعتاً دا رنګارنګي لري. پښتو ادبیات له خپل چاپېریال څخه رنګ او خوند اخلي، څه چې د ټولنې په متن کې دي هغه د پښتو شاعرانو په کلام کې ځلېږي، کله چې جګړه پېښه شوې، نو د رزمي افکارو انعکاس په کې ښکاري، که د بزم دوران راغلی، بیا د بزم رنګ اخلي، که د ویاړ او فخر پړاو راغلی، نو بیا پرځان باندې د باور روحیه پیاوړې شوې، ویاړنې رامنځته شوي، ملي افکارو وده کړې او دا افکار په شعر کې ځلېدلي دي، دیني تفکر چې زموږ ولس ورته ډېر معتقد دی، په پښتو لرغوني ادب کې په څپو دی، یانې دا چې بېلابېل، اسلامي، غنایي، حماسي، ملي او نور افکار په کې ځلېږي. دلته

ketabton.com - The Digital Library

غـواړو پــه پښــتو لرغـونې شـاعرۍ یـا لرغـوني ادب کـې همـدې رنګارنګیو ته نغوته وکړو او غټو برخو ته یې لړ تم شو.

ketabton.com - The Digital Library

اسلامي افکار

په پښتو ادبیاتو کې د اسلامي افکارو څرک د څلورمې هجري پېړۍ نیمایي ته رسي. په همدې وخت کې لودي شاهانو د اسلام د تبلیغ لپاره هرې خواته هلې ځلې وکړې دا هلې ځلې که له یوې خوا د تورې تر سیوري لاندې وې، نو بله خوا د فکر پلوشې هم ورسره مل وې، دا فکري پلوشې د شیخ رضی لودي او نصر لوددي په پارکو کې هم ډېرې ښې ځلېږي، چې د دوارو د مناقشې اصلي علت اسلامي فکر او ګروهه وه. بیا په همدې پېړۍ کې د ښېځ نیکه مناجات دي چې همدا دیني اسلامي روحیه لري او تر هغه وروسته د شیخ اسمعیل یو پارکی دی چې وایي:

تېښته وکړه له ابلیسه چې ابلیس لعین ښکاره شي

هلته ورکه پلوشه شي تول نړۍ توره تیاره شي

نو حل لاره هم همدا ګڼي چې:

که هر چا ابلیس خرڅ کړ نو یې هله ننداره شي

بیا د شپږمې هجري پېړۍ په جریان کې د اسلامي فتوحاتو کارنامې او د اسلام د مقدس دین د خپرولو لپاره د غوري افغان شاهانو هڅې زمونږ د هېواد او منطقې په تاریخي کتابونو کې راغلي دي.

ketabton.com - The Digital Library

د غور شاهانو چې د هندوستان ځمکو ته د اسلام د مقدس دین د خپرولو په منظور لښکرې ورلېږلې. په دغو لښکرو کې د پوخ ترځنګه علما ، اسلامي مبلغین، شاعران او صوفیان هم شامل وو ، لکه دمخه مو چې یادونه وکړه، د پښتو ژبې شاعر (ښکارندوی غوري) به هم د (سلطان شهاب الدین غوري) له لښکرو سره ملګری و.

د پښتو ادبیاتو کومې پخوانۍ بېلګې چې تر موږه رارسېدلې دي، په هغو کې ځینې داسې اثار شته، چې د اسلام د خپرېدو او اسلامي فتوحاتو د ملاتړ لپاره ویل شوي دي. د اسلامي فاتحانو ستاینه یې کړې ده او د اسلام په ننګه د جنګېدونکو اسلامي لښکرو د هڅولو او پارولو هڅه په کې شوې ده. ددغسې خصوصیاتو لرونکې یوه د ملکیار غرشین سندره ده، ملکیار غرشین په خپله سندره کې وایي:

خښتن مو مل دی اوس مو یرغل دی هېواد د بل دی

غازیانو ګورئ خښتن مو مل دی

بیا خپلو پلویانو ته وایي چې:

تورې تېرې کړئ دښمن مو پرې کړئ منګولې سرې کړئ

څله به تښتو خښتن مو مل دی

ketabton.com - The Digital Library

هغه بیا پر خپلو سرتېرو او خپلو ملاتړو باندې غږ کوي چې برې زموږ په برخه دی، زړونه او هوډونه ورته ټینګ کړئ:

که ټینګ کړو زړونه په بري یونه چې زمري یونه

اسلام راځخه دی ځښتن مو مل دی

ملکیار غرشین په پای کې پر خپلو غازیانو غږ کوي چې د سلطان شهاب الدین غوري ملا وروتړئ، د دښمن ملا غوځه کړئ، لوی ځښتن زموږ مل دی او موږ ته به بری راکوي:

غازیانو راسئ ټول شاوخواسئ د شهاب په ملا سئ

دښن مو غوځ کئ ځښتن مو مل دی

د ملکیار غرشین دا سندره ددې سبب شوه چې پښتانه غازیان په جګړه کې بری ومومي. دا جګړه د اسلامي مفکورې پر بنسټ ولاړه ده او شاعر هم په دې عقیده دی چې ځښتن یې مل دی او دوی د اسلام د بریا او د الله تعالی د رضا لپاره مبارزه او جګړه کوي.

دا لوړه سندره د خپل جوړښت له پلوه د پښتو په لرغونو سندرو کې شامله سندره ده او شاعر د اسلامي لښکرو د روحیې د لوړولو او د اسلام په ننګه جنګ ته د دوی د هڅولو په منظور ویلې ده.

لکه څنګه چې مو د ملکیار غرشین په پېژندنه کې ویلي وو، دی د پښتنو غرشین قبیلې ته منسوب دی چې د پښتو په ادبي او تاریخي څېړنو او د صوفیانو او علماوو په تذکرو کې د (ملکیار غرشین) په نامه شهرت لري.

ketabton.com - The Digital Library

ملکیار غرشین د سلطان شهاب الدین غوري د زمانې سړی دی، کله چې سلطان شهاب الدین غوري د اسلامي فتوحاتو په منظور پر هندوستان لښکر کشۍ کولې، نو دغه شاعر او عارف هم دده ملګری و. څنګه چې سلطان شهاب لومړی ځل پر (۵۷۱ هـ ق) کال پر ملتان حمله کړې وه، نو دغه رزمي سندره هم زموږ د ادبي مورخانو په اثارو کې ددغه وخت ګڼل شوې ده. د ملکیار غرشین په شان (تایمني) هم د خپلې زمانې د واکمن (سلطان غیاث الدین غوري) ستاینه کوي او وایي چې د اسلام دین دده په توره روښان دی.

د تایمني سندره:

نن زه ږغېږم په صفت د سلطان چې دی بادار غازي ملک د جهـــــــان

د فیروزکوه او غور رڼا لـه دده دهم د تېرو تورو برېښنا لـه دده

چې توره وکاږي چړتون کړي خالي غلیم یې کله کړي په توره سیالي

غیـــاث الدین د غور زمری عالیشان

د اســـلام دیـــن دده په تـوره روښـــان

شاعر وايي، ما د داور په ځمکه د ارم باغ ولید چې د جنت په څېر ښه ښېرازه بڼ و، د فیروزکوه په شان ودان او هر ګل یې له خوښۍ څخه خندان و، د اوبو ابشارونو دلته اوازونه کول، اوبو سردونه ویل، دې ښکلا ته هر سړی حیران ولاړ و او د خدای پاک د باغ و بستان ننداره یې کوله، تایمني هم د طبیعت ستاینه کوي او هم سلطان غیاث الدین ستایي چې د تورې په برکت یې د اسلام دین

ketabton.com - The Digital Library

روښانه دی، تایمني د خپل شعر په وروستي بند کې سلطان غیاث الدین د جهان لمر ګڼي، دده په توره هند کې د اسلام دین وغوړېد، دا داسې یو واکمن و چې کله به په غور کې پر اس سور شو، نو پر کافرانو به ناورین راغی او بیا وروسته دعا کوي چې په هر میدان دی دده بری او کامیابي په برخه وي:

غـــياث الـــدين د جـــهان لـــمر دی نـــا
عـــالم لـــه ده ډېـــر بهـــره ور دی نـــا
هـــند يـــې روښانـــه پـــه اسلام کـــئ نـــا
لـــه ځـــانې خـــوښ خيرالانـــام کـــئ نـــا
چـــې يـــې پـــه غـــور کـــې نيلـــي زيـــن کـــئ نـــا
پـــر کـــافرانو يـــې نـــاورين کـــئ نـــا
تـــل دې بـــری وي د غـــازي پـــر مـــيدان
زه تـــايمني ستاينـــه کـــړم د ســـلطان

د ملکیار غرشین او د تایمني ددې شعرونو ارزښت په دې کې دی چې د اسلام د مقدس دین د خپرېدو او اسلامي فتوحاتو په ملاتړ او درناوي ویل شوي دي. همدا دوه پښتو سندرې زموږ په واک کې دي، چې دواړه د شپږمې هجري پېړۍ په دوران کې ویل شوې دي، دا سندرې دغه لاندې ځانګړنې لري.

۱) په دې دوو سندرو کې د ملکیار غرشین سندره د پښتو د لرغونو سندرو په قالب کې ویل شوې او بله د تایمني سندره د

ketabton.com - The Digital Library

پښتو د ولسي شاعرۍ له انواعو څخه د يوې ساده چاربيتي په قالب کې جوړه شوې ده.

دلته د ويلو وړ خبره داده چې د تايمني تر چاربيتي دمخه بله پخوانۍ چاربيته موږ نه لرو او يا تراوسه نه ده کشف شوې.

ددې چاربيتي موجوديت موږ ته راښيي، چې د شپږمې پېړۍ په جريان کې زموږ د شاعرۍ ملي لرغونو اشکالو ورو ورو خپل ځای د پښتو د ولسي شاعرۍ اوسنيو اشکالو ته پرېښوده او چاربيتي له شپږمې هجري پېړۍ راپد ېخوا د پښتو په ولسي شاعرۍ کې رانښلېدلې دي.

۲) په دې سندرو کې د ملکيار غرشي‌ن سندره د سلطان شهاب الدين د اسلامي فتوحاتو په يوې تاري‌خي پېښې پورې مربوطه ويل شوې ده، هغه پېښه مورخينو داسې راوړې ده:

يو ځل د سلطان پر لښکرو د کفر د لښکرو قوت زيات شو او نږدې وو چې د اسلام لښکر ماتې وخوري، نو د پښتو شاعر (ملکيار غرشين) چې په دې لښکرو کې شامل و، دا سندره وويله چې اسلامي لښکر يې جنګ او مېړانې ته وهڅاوه او مسلمانان، لکه زمريان د کفر پر لښکرو راتوی شول او سوبه د افغان سلطان شهاب الدين غوري د لښکرو په نصيب شوه.

زموږ شاعر د لښکرو د هڅولو او پارولو لپاره ډېر مناسب کلمات په خپله سندره کې استعمال کړي دي، چې اوس هم د پارولو خاص قوت لري.

ketabton.com - The Digital Library

د تایمني سندره، سره له دې چې درې بنده یې زموږ په واک کې دي، د سلطان غیاث الدین غوري په ستاینه کې ده، دده د پاچهۍ شان و شوکت او دبدبه یې ستایلې ده، خو د سندرې په موجود متن کې یو بند داسې هم راغلی دی، چې په هند کې دده اسلامي فتوحات په کې ستایل شوي دي او د اسلام د خپرېدو په لړ کې ددغه سلطان هڅه هم ستایل شوې ده.

۳) ددې دواړو سندرو غټ ارزښت په دې کې دی، چې په دواړو سندرو کې بیان شوي موضوعات او مسایل له تاریخي پېښو سره سل په سلو کې سمون لري او د غوریانو د عصر په مشهور تاریخي کتاب، (طبقات ناصري) او نورو ډېرو تاریخي کتابونو کې دغه مسایل او وقایع چې زموږ د دغو شاعرانو سندرې ورپورې اړه لري، ټول په تفصیل سره بیان شوي دي.

۴) دا سندرې سره له دې چې په کمي لحاظ ډېرې نه دي، خو کیفیت یې لوړ دی او هغه هم په دې مانا چې په شپږمه هجري پېړۍ کې زموږ د ولس رزمي روحیه او د غور د افغان شاهانو له حربي او اجتماعي کارنامو سره د پښتنو شاعرانو علاقه او مینه ترې څرګندېږي، د غور د افغان شاهانو دبدبه، جلال او شوکت موږ ته راښیي او هم د اسلام له مقدس دین سره زموږ د خلکو او مشرانو د مینې ښکارندویي کوي. لکه څنګه چې مو په پیل کې یادونه وکړه، په لرغوني ادبي دوره کې پر ملکیار غرشین او تایمني سربېره زموږ د نورو شاعرانو په کلام کې هم اسلامي او عرفاني افکار له

ketabton.com - The Digital Library

ورایه څرګندېږي، د بېټ نیکه د مناجاتو روح هم اساساً پر اسلامي تفکر ولاړ دی. انسان او په تېره بیا عابد انسان له خدای(ج) څخه په زاریو خپل مقصود غواړي او ورته وایي دا وګړي ډېر کړېږ خدایه- لویه خدایه لویه خدایه، د شیخ رضی لودي او نصر لودي ترمنځ مناقشه، اندېښنه هم له اسلامي افکارو الهام اخلي، د تشویش غټه خبره هم همدا وه چې شیخ رضی لودي پر نصر لودي باندې شک څرګند کړی و چې ګنې دی له خپلې ګروهې اوښتی او نصر لودي بیا هغه د دښمنو دسیسه بولي او د خپل تره زوی ته وایي چې دی له خپلې عقیدې نه اوړي، (له اسلامه نه پرېلمه- تورانو څخه په ترپلمه یم) او بیا د خپل تره زوی شیخ رضی لودي ته وایي: (د دښنو وینا مه مغرېده- زه لودي یمه خو زه یم) د سلیمان ماکو د تذکرې د لیکلو علت هم اسلامي افکارو ته ورګرځي، (مراقده د اولیاوو به مې پلټهل) د شیخ متي شعر خو سر ترپایه د اسلامي عرفان په ګاڼه سمبال دی، د زرغونې کاکړ حکایت هم د اسلامي اخلاقو پر محور راڅرخي، د بي بي نېکبختې په کلام کې هم ستر اسلامي پیغامونه او اخلاق ځای پرځای شوي، د دوست محمد کاکړ، شیخ عیسی مشوانی، شیخ سرور لودي، شیخ بوستان او نورو په کلام کې هم اسلامي افکار څرګند دي، پښتو ادب د لرغونې دورې یو زیات شمېر شاعران په حقیقت کې همدا شیخان، دیني موعظین او مذهبي مبلغین دي، پر هر یوه په خپل ځای کې پوره بحث شوی دی.

لنډه دا چې د اسلامي افکارو برخه په پښتو لرغوني ادبي دوره کې خورا زیاته او ډېره درنه ده.

ketabton.com - The Digital Library

غنايي افکار

د پښتو د لرغونو ادبياتو په لاس ته راغلو نمونو کې موږ د شپږمې هجري پېړۍ په بهير کې ځينې داسې بېلګې هم ترلاسه کوو، چې په هغو کې يوه سپېڅلې، خو سوځنده مينه انګازې کوي.

ددغسې اورنيو عشقي احساساتو لرونکې ادبي بېلګې موږ ته يوه د سليمان ماکو له تذکرة الاوليا او بله له پټې خزانې څخه ترلاسه شوې دي، چې په لاندې ډول به خبرې ورباندې وکړو.

له دغسې سندرو څخه يوه سندره د شيخ تيمن کاکړ ده. دا سړی د (سلطان علاوالدين حسين سام) معاصر و او د (۵۵۰هـ ق) کال شاوخوا يې د ژوند زمانه ده. دی په (ږوب) او د پخواني غور د (کجران) په سيمو کې اوسېدلی دی. دده يوه سندره د پټې خزانې مولف رانقل کړې ده، شيخ تيمن کاکړ په دې سندره کې وايي:

ګهـــــيځ رڼــــا د لمـــــر خپـــــره ســـــوه
زمـــا پـــر کـــور د ويــــر نـــاره ســــوه
د بېلتــــــون ورځ تــــــوره تيــــــاره ســــــوه
ږغ ســــو ناڅاپـــه چــــې بېلتــــون راغــــی

شيخ له بېلتون څخه فرياد
کوي او بېلتون يوه ويرنه بولي او
وايي چې:

ketabton.com - The Digital Library

زړه مـــــې لـــــه دې ويرنـــــې شـــــين دی
پــــــه ژړا ژاړم څـــــه نـــــاورين دی
زرغـــون لـــه اوښـــو مـــې ســـادين دی
پـــه نـــول نـــولېږم چـــې تـــاخون راغـــی

هغـه د خپلې معشوقې وصال تـه د يـوه ستر ارمـان پـه سترګه ګوري او وايي کاشکې چې ژوندی يم چې شهۍ (معشوقه) يې غېږ ته ورشي او ده سره پخلا شي، دی د همدې ورځې پـه ارمـان دی خو وايي چې اوس له ده څخه دده د معشوقې د بېلتون زمانه ده.

نـــه بـــه بيـــا يـــم نـــه بـــه بيـــا راســـي
نـــه بـــه تيـــاره شـــپه زمـــا رڼـــا ســـي
نـــه بـــه شـــهۍ راتـــه پخـــلا ســـي
بېلېـــږي پيـــر يـــې اوس د يـــون راغـــی

خو دی بيـا د تـګ پرمهال هم خپلې معشوقې تـه زاري کوي او ورتـه وايي چې پـه تګ خو ځې خو د خدای لپاره چې لاړه هم شې، نو چې زه دې له ياده ونه وځم او هېر مې نه کړې:

د ښـتـــن پـــار دی هېـــر مـــې نـــه کـــړې
آغليـــه مـــخ چـــې پـــه يانـــه کـــړې
اور بـــل دې پرېښـــوی واتـــه کـــړې

ketabton.com - The Digital Library

پـــــر مـــــا د بــــل اور کـــــړاوون راغـــــی.

دغـه سـندره د هغـو بـدلو ابتـدايي شـکلونو تـه پـاتېږي، چې پـه کنـدهار او ددې سـیمې پـه شـاوخوا منطقـو کې پـه خـاص شـور او جذب او ځانګړې لحن (غاړه) ويلې کېږي او پـه دې سيمو کې يې سپړې بدلې بولي.

د شيخ تيمن پـه دې بدلـه کې يـوه مينـه او يـوه سـپېځلې پښـتنې مينه ځپې وهي او پـه خـورا پـرېـولـو الفـاظو کې يې خپلـه مينـه بيـان کـړې ده، لوست يې اوس هـم پـر لوسـتونکي او اورېـدونکي خـاص اغېز ښندي.

د پښـتو بلـه عشقي سندره چې تـر مـوږ رسـېدلې ده، هغـه د (قطـب الدين بختيار کاکي) خوندوره زړه سندره ده.

لکه څنګه چې دده پـه پېژندنـه کې مـو ويلـي وو، قطـب الـدين د احمد زوی د موسی لمسی دی، کورنۍ يې له بختيارانو څخه (سند) ته تللې او د سند پر (اوچ) کې اوسېدلې ده. بختيـاران د پښـتنو يـوه ستانه قبيله ده، چې د پښـتنو د انسـابو پـه کتـابونو کې يې يادونـه شوې او کورنۍ يې اوس هم په کندهار او د سـليمان د غـره پـه لمنـو کې اوسي. قطب الـدين پـر (۵۸۰هـ ق) کـال زېږېـدلی دی، د اسـلامي معـارفو او عرفـان لـوی مراتـب يې ګټلـي وو او پـه هنـدوسـتان کې شهرت ته رسېدلی و. په (مرات الافاغنه) کې يې قطب الـدين بختيـار (د قطب افغان) په لقب ستايلی دی.

د قطب الدین بختیار کاکي یوه د مینې سندره سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې راوړې ده، چې له څو بندونو جوړه ده، هغه وایي:

ویـر مې زړه سوری سوری کړ راتـــه وګــوره ملوکې
پـه بـېلتون کـې دې وبـاسـم له خوږمنه زړګی کوکې
راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

بختیار بیا بېلتون داسې یو اور ګڼي چې هره شېبه دده زړګی سوځي او دی خپلې مینې دومره لېونی کړی چې د پېلوځې په شان لمبې ترې پورته کېږي:

د بـــېلتـــــــون اورونـــــــه بــــــــل دي
هـــــر ګـــــړۍ مـــــې زړګـــــی ســــوځي
لـــــېونـــــــی یـــــــمه د مـــــــــینې
ســـــــــوځم زه لکـــــــه پلـــــــوځې

نو ځکه خو پر خپلې معشوقې ټینګار کوي او ورته وایي چې:

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

بیا خپلې معشـوقې تـه پـه خطـاب کې وایي چې کله تـه خپـل اوربل غوړوې نو دا کار زما پر زړه اور بلوي او د همدې اور له امله

ketabton.com - The Digital Library

زه خاورې ایرې کېږم او په دې اور مې ګوګل سوځي، نو ځکه خو د مهربانۍ له مخې راته وګوره.

غـــوړېـدلی دې اوربـــل دی   اور زمـــــا په زړګی بل دی
زه بـــختیار خاورې ایرې سوم   په اور سوی مــــې ګــوګـل دی   راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

د بختیار دا سندره که څه هم ډېره ساده ده، خو د استاد الفت خبره، یو موثر شعر او ښه نغمه ده او له یوه خوږمن زړه نه راوتلې ده.

د عشق او محبت د دغو دوو زړو ترلاسه شویو پښتو سندرو له مطالعې څخه موږ دواړو سندرو ته دغه لاندې خصوصیات ټاکلای شو:

۱) د عشق او محبت دغه دوه سندرې چې شاعران یې په شپږمې پېړۍ کې اوسېدلي دي او د یوې شاعر د اوومې پېړۍ د لومړۍ نیمایي ډېر کلونه هم ژوندی و، د خپلو شکلي خصوصیاتو له پلوه یوه سندره د پښتو بدلې لومړنی شکل دی. د بدلې دغه ابتدایي بڼه موږ ته دا خبره هم راښیي، چې زموږ د ولسي شعر د معمولو ژانرونو، لکه بدلې او چاربیتې د تشکل زړې همدا وخت زرغون شوي دي. خو د قطب الدین بختیار کاکي سندره خپل لرغوني شکلي خصوصیات لري او موږ یې په خپلو لرغونو سندرو کې حسابوو. او ددې ښکارندویې کوي چې په لرغونې ادبي دوره کې

ketabton.com - The Digital Library

پښتو خپل شعري فورمونه ددې جوګه وو چې د ژوند د هر ډګر افکار او غوښتنې منعکس کړي.

۲) ددغو دواړو سندرو ژبه ډېره روانه او ساده ده، خو ځينې داسې لغات په کې راغلي دي، چې د پښتو په ځينو لهجو کې ښايي موجود وي، خو په عامه پښتو کې نه شته. په همدې ساده لغتونو کې بيا ژوره مينه په ښه ډول انځور شوې ده.

۳) په دواړو سندرو کې عشق او مينه بيان شوي دي. دا مينه سوځنده ده، ښايي ځينې خلک يې د يو معشوق مينه وبولي او ځينې بيا په دې عقيده دي، چې په دې سندرو کې د سوځندې الهي مينې انګازې خورې دي.

په هر صورت د دواړو ډوله مينې احساس ځنې کېدی شي. پر شيخ تيمن کاکړ او قطب الدين بختيار کاکي سربېره د بابا هوتک زوی د (ملکيار هوتک) هم (ترنک) ته يوه عشقي سندره ويلې ده چې پټې خزانې خوندي کړې ده.

د ملکيار هوتک يوه خوندوره سندره پټې خزانې راوړې ده، چې دادی هغه هم دلته راوړل کېږي:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې
زما زړګی خو خپل لالی غواړي

ketabton.com - The Digital Library

مکلیار هوتک بیا ترنک ته خطاب کوي او ورته وايي چې خدای خو دې وچ کا چې زه خپل مقصد ته ورسېږم او خپله سوده ومووم.

که روده روده د ترنک روده خاوند دی وچ کا

چې زړګی مومي زما خپله سوده

ملکیار، بېلتون یو سېلاب ګڼي او زړه نېزه وړی چې د سېلاب څپو پسې اخیستی دی.

که نېز دی نېز دی نېز د بېلتون دی زړه نېزه وړی

په ویر ژړلی په غم زبون دی

که اور دی اور دی په زړه یې اور دی‌دا اور به وچ کا

د ویر نېزونه بل ۀ بر په زور دی

شاعر بیا سپوږمۍ ته خطاب کوي چې خپلې معشوقې ته یې سلام ورسوي.

نمنځه یو سه سپینې سپوږمیه ورته وایه

چې ترنک ټال کړم ستا له خولګیه

بیا د سېلاب خړو اوبو ته خطاب کوي چې ستاسو له لاسه ملکیار له خپله یاره جلا دی او دا جلا والی ده ته د زغم وړ نه دی.

که خړو خړو اوبو سوان کړئ بېل ملکیار دی

ketabton.com - The Digital Library

پاتې له يار دی   سوب يې جانان دی.

د ملکيار هوتک تر سندرې وروسته موږ په پښتو ادبياتو کې هغه سندرې چې پوهانو د پښتو لرغونې سندرې بللې دي، نه لرو. د ملکيار سندره ددې ډول سندرو وروستۍ سندره ده، چې د يوې سوځنده مينې بيان په کې په خورا ښکلې بڼه کې وړاندې شوی دی.

دا سندره په خورا ساده ژبه د محبت د يوه سوز په ملتيا له ياره د يوه بېل مين د زړه خبرې دي. دا سندره د پښتو په زړو عشقي سندرو کې خپل ارزښت لري. خو پر دې زړو سندرو سربېره د پښتو لرغونې شاعرۍ د نورو شاعرانو په شعرونو کې هم غنايي افکار ځلېږي. د اکبر زميندارو مثنوي:

((زه عاشق يم يار هم نيز ـــ نور څه نه لرو تميز))، د هغه يوه بدله ((زه چې په مينه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم ـــ زه د هجران د بېلتتانه د تورو جنګ لره ځم)) او همدارنګ د هغه دوه غزلونه:

((د خپل ځان له حيرانۍ څه ويل کړم

د عشق وير به تل په خپله پټول کړم))

او ((چې مدام زه ستا و مخ وته نظر وړم ـــ د بېلتون له بېرې زړه زبر و زبر وړم)) کې هم ظاهراً غنايي افکار په څپو دي. او نورو شاعرانو لکه شيخ بستان بړېڅ، علي سرور لودي او نور.

ketabton.com - The Digital Library

حماسي افکار

د اوومې پېړۍ د دويمې لسيزې په جريان کې (۶۱۷هـ ق) د افغانستان پر ځينو ښارونو او اسلامي فرهنګي مراکزو د چنګېز د تالانګرو لښکرو حملې پيل شوې. د دغو تباه کارو لښکرو د جنګونو، وحشت او تالان په نتيجه کې ښارونه پر کنډوالو بدل شول، انسانان ووژل شول او فرهنګي مرکزونه ويجاړ شول. عالمان، شاعران او د فرهنګ لوی شخصيتونه يا ووژل شول او يا د خپلو ټاټوبو پرېښوولو ته اړ شول، کتابتونونه او کتابونه له منځه ولاړل.

دغه وخت زموږ په هېواد کې د غزنويانو او غوريانو شاهي کورنيو واک ختم شوی و پر شمالي برخو يې خوارزمشاهانو حکومت کاوه. پر سيستان او شاوخوا سيمو د نيمروز محلي واکمنان مسلط وو، په هرات کې (آل کرت) حکومت درلود او د افغانستان په ختيزو برخو کې ځينې داسې کسان واکمن وو، چې پخوا غوريانو ګومارلي وو.

چنګېز او دده اولادې د اوومې پېړۍ په جريان کې زموږ د هېواد پر بېلابېلو برخو حاکميت درلود او په ډېره بېرحمۍ يې ددې هېواد بېوزلي ولسونه وژل او د تمدن او فرهنګ نښې يې له منځه وړلې، خو له دغو ټولو بېرحميو سره سره زموږ د هېواد په بېلابېلو برخو کې د چنګېز او بيا د چنګېزي لښکرو پر وړاندې مقاومت روان و. زموږ د هېواد نوميالي مورخ ارواښاد مير غلام محمد غبار په خپل کتاب (افغانستان در مسير تاريخ) کې د چنګېز او دده د اولاد د

ketabton.com - The Digital Library

تالان او تاړاک پر وړاندې د افغانستان د بېلابېلو سیمو د خلکو د مقاومت بیانونه وړاندې کړي دي.

ځرنګه چې پښتون په سیمه کې یو جنګیالی او توریالی ولس و، نو د یرغلګر پروړاندې یې مقابلې ته وردانګلي دي، د مقاومت دا روحیه په ادبیاتو کې هم منعکس شوې ده. چنګېز او دده د اولاد او بقایاوو د لښکرو پر وړاندې د مقاومت موضوع هم د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې منعکس شوې ده.

محمد هوتک په پټه خزانه کې د بابا هوتک یوه داسې سندره راوړې ده، چې د مغلو د تالانګرو لښکرو پر وړاندې د افغانستان د یوې سیمې د پښتنو د مقاومت ځرکونه ځینې ایستل کېږي، هغه سندره داده:

پـــر ســـور غوبـــل راتـــه نـــن اور دی
وګړیـــه جـــوړ راتـــه پېغـــور دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی
هـــم پـــه غزنـــي هـــم پـــر کابـــل راغـــی

بابا هوتک د مغلو د همدې وحشیانه یرغل د شنډولو په خاطر په خپلو پښتنو غږ کوي او ورته وایي چې:

ketabton.com - The Digital Library

غښتلیو ننګ کړئ دا مو وار دی
مغل راغلی په تلوار دی
په پښتونخوا کې یې ناتار دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

بابا بیا د مرغې پر ژوبلورو او غښتلو غږ کوي چې راپاځئ او د پښتونخوا پر ننګه ودرېږئ او خپلې تورې تر ملا وتړئ.

آ د مرغې غښتلیو راسئ
پر ننګ ولاړ د پښتونخوا سئ
تورې تېرې غشي تر ملا سئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

خپلو ځوانانو او زلمو ته خطاب کوي چې خپل ټټرونه سپر کړئ په تورو کلک ګوزارونه وکړئ ځکه چې زموږ پر کور او کلي مغلو یرغل کړی.

زلمو په غشیو کړئ وارونه
د تېرو تورو ګوزارونه
ور وړاندې کړئ خپل ټټرونه
پر کلي کور باندې مغل راغی

ketabton.com - The Digital Library

بابا هوتک د مغلو ظلم غندي او وايي چې دوی زما د زلمو وينې بهوي، سمه او غرونه پرې سره کوي، خو دې سره سره هغه د پښتنو زلمو تورو ته نه ټينګېږي او ځغلي.

زمـــــا د زلمــــــو وينـــــې بهېــــږي
ځمکــــې او غرونــــه پـــه ســـره کېـــږي
ميرخــــــی ځغلــــــي او ترهېــــــږي
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

په دې ترڅ کې پښتنو ته خطاب کوي:

پښـــــتنو هلـــئ پـــه غـــره جنـــګ دی
ســـور غـــر پـــه وينـــو د دوی رنـــګ دی
مهــــــال د تـــــورې دی د ننـــــګ دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

په پای کې يوځل بيا پر پښتنو زلمو غږ کوي چې پر ننګه ودرېږئ، پـر ننګـه او غيـرت ځـان مـړه کـړئ، د خپلـو پښــتنو کلي،غرونه او ځمکه وساتئ او دښمن په خپلو غشو وپيېئ.

زلمـــو پـــر ننـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــيو مـــو پييـــه کـــړئ
د پښـــــتونخوا ځمکـــــې ســـــاته کـــــړئ

ketabton.com - The Digital Library

پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

د پتې خزانې له بيان سره سم هر کله به چې د مغلو لښکرو د (ارغنداو)، پر غاړو لوټ کاوه د (اتغر) او (بولان) سيمې به يې تالا کولې، نو ددې سندرې ويونکي (بابا هوتک) خپل خلک راټول کړل او سره غره ته نږدې يې له مغلو سره جنګونه وکړل.

په دې جګړه کې د پښتنو قوت لږ و او غليم ډېر و، خو کله چې بابا هوتک په لوړ اواز دا سندره وويله نو زلمي به په جګړه کې تودېدل او سوبه د پښتنو په نصيب شوه.

دا سندره د خپل شکلي جوړښت له پلوه زموږ ادبپوهانو د پښتو په لرغونو سندرو کې حساب کړې ده. د مضمون له پلوه يې محتوا رزمي ده، چې د پردو لښکرو او تالانګرو په مقابل کې د وطن د دفاع مفکوره په کې منعکس شوې ده او خلک يې د پردو د تسلط پر وړاندې مقاومت ته رابللي دي.

که چېرې موږ د پښتو په لرغونو ادبياتو کې د مقاومت د مضمون لرونکو ادبياتو لټون کوو، نو څرګ يې تر هر چا زيات د بابا هوتک په سندره کې ايستلی شو.

د بابا هوتک زوی شيخ ملکيار هوتک، چې د زېږېدو کال يې د پټې خزانې د ليکنو له مخې (۷۱۵هـ ق) راوزي. د پښتو يو داسې شاعر دی، چې که د مقاومت سندرې يې تر موږ نه دي رسېدلې، خو ده خپله د مقاومت په جنګونو کې شرکت درلود.

ketabton.com - The Digital Library

ملکیار هوتک تر خپل پلار وروسته د خپل قوم مشر و او د خپلو خلکو د ابادۍ لپاره یې کارونه وکړل او کله چې د پردو یرغلونه د (سیوري) پر سیمه شروع شول. ملکیار هوتک له پردو سره د پرله پسې مقاومت له امله له خپلې سیمې دفاع وکړه او پردي (مغل) یې له خپلې سیمې وشړل.

د بابا هوتک پر دې حماسي شعر سربېره په لرغوني ادبیاتو کې د یو زیات شمېر شاعرانو په شعرونو کې په یو نه یو ډول حماسي رنګ شته، په خپله د امیر کروړ شعر که څه هم پوره ویاړنه ګڼل کېږي، خو د تورې او مېړانې حماسي رنګ هم لري، د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري په قصیدو کې که څه هم له محتوایي پلوه ویرنې او ستاینې بلل کېږي، خو د حماسي شعرونو رنګ هم لري. دغه راز په ځینو شعرونو کې هم د حماسي رنګ ځرکونه لګي.

ketabton.com - The Digital Library

ملي او نور افکار

په پښتو کې حماسي شعر له ملي افکارو سره تړلی دی. کله چې د یو حماسي حرکت تر شا ملي، وطني او قومي انګېزه او مفکوره ولاړه نه وي، نو نه حماسه رامنځته کېږي او نه هم حماسي شعر. په لرغونې دوره کې چې د بابا هوتک شعر کوم حماسي رنګ اخیستی د هغه علت دادی چې دی د خپل قوم ازادي غواړي، همدغه د ازادۍ مفکوره او انګېزه ددې سبب شوې چې بابا هوتک د مغلو پرضد د مبارزې ډګر ته هم په خپله راووځي هم نور ځوانان وهڅوي او هم حماسي شعر وپنځوي همدا شعر بیا ددې سبب کېږي چې دښمن ماته وخوري، تر هغه وروسته یې زوی ملکیار هوتک هم د خپل پلار لاره ونیوه، هم یې د قوم مشري وکړه او هم یې له مغلو سره مقابله او هغوی یې له خپلې سیمې وشړل.

که څه هم د ملکیار هوتک ډېر شعرونه نه دي ترلاسه شوي، خو پټې خزانې یې یو شعر خوندي کړی. په شعر کې د ترنک رود مخاطب شوی د یوه سوزنده مینې انځورګري کوي، د شیخ اسعد سوري په شعر کې هم د ملي او قومي افکارو انعکاس ښکاري، که محمد سوري د پښتنو واکمن نه وای او شیخ اسعد سوري د هغه د دربار غړی نه وای، نو هېڅکله به یې له درده ډکه داسې قصیده نه وای لیکلې، په قصیده کې حاکمه غمجنه فضا، د سوریو د غم او ماتم انځورګري له ملي درد او فکر سره تړلي عناصر دي. د

ketabton.com - The Digital Library

ښکارندوی غوري په قصیده کې هم د سلطان شهاب الدین غوري پر بریاوو چې کوم ویاړ کېږي او یا د هغه ستاینه کېږي، که څه هم اسلامي روحیه پرې حاکمه ښکاري، خو ملي فکر په کې هم په نامستقیم ډول بیانېږي.

په خپله د امیر کروړ شعر پرځان او خپل قوم باور زیاتوي او د ملي روحیې د پیاوړتیا سبب ګرځي. د اکبر زمیندداروي یو بیت (د **مغلو تمر هسې په اور وسوم ـــــ چې به هېر په دې ماتم زمینداور کړم**) هم د ګوډ تیمور او په مجموعي ډول د مغولو پروړاندې د هغه د ملي فکر ښکارندويي کوي. د ملکیار غرشین په سندره کې که څه هم اسلامي رنګ غالب دی، خو د شهاب الدین غوري ملاتړ یې د اسلامي انګېزې ترڅنګ د ملي فکر ښکارندويي هم کوي او وایي سره له دې چې (هېواد د بل دی خو څښتن مو مل دی او اسلام راځخه دی) تایمني که د سلطان غیاث الدین غوري توره ستایي او وايي چې د اسلام دین دده په توره روښان دی، نو ورسره هغه د غور زمری هم بولي. همداسې د نورو شاعرانو په شعرونو کې په یو نه یو ډول ملي فکر او ملي انګېزه ځلېږي. د یادو افکارو ترڅنګ په لرغوني ادبي دوره کې د ژوند پر محور راڅرخېدونکي نور افکار هم ځلېږي. لکه د اشخاصو ستاینه او ځلونه، د خپل چاپېریال ستاینه، د طبیعت انځورنه او نور، خو غټ او څرګند افکار او تمایلات همدا وو چې پورته مو ورته په لنډیز سره اشاره وکړه.

ketabton.com - The Digital Library

د یوولسم څپرکي لنډيز

ادبيات د خپل چاپېريال محصول دی، په پښتو لرغونو ادبياتو کې هم د خپل چاپېريال انعکاس ليدل کېږي، که بريا ترلاسه شوې، نو هغه په کې منعکس شوې ده، که غم راغلی نو د غم انځورګري په کې شوې ده. که د پرديو يرغل راغلی، نو د هغه د مقابلې لپاره هم حماسي شعرونه ليکل شوي، که لږه ارامه فضا رامنځته شوې، نو بيا عرفاني افکارو هم شعر ته لاره پيدا کړې، د فردي مينې انځورګري هم په کې ښکاري، يانې غنايي شاعري هم شته او همداسې د ژوند نور اړخونه، يانې په پښتو لرغونې شاعرۍ کې د غنايي، حماسي، ملي او نورو افکارو د شاعرۍ بېلګې شته. شاعرانو چې څه محسوس کړي او دوی ترې اغېزمن شوي، نو هغه يې په خپل کلام کې منعکس کړي دي. په پښتو لرغونې شاعرۍ کې شعر په تېره بيا حماسي شعر ددې سبب شوی چې د جګړې لوری بدل کړي. مذهبي اشعار د مذهبي ليدلوريو د بدلون لپاره موثر ثابت شوي، ناسم پوهاوی يې له منځه وړی، غنايي شعرونو د شاعرانو زړونه تش کړي، ديني او اخلاقي شعرونو د شاعرانو او ولس زړه تسکين کړی او د مقاومت ادبياتو ولس، ټولنه او هېواد د پرديو له يرغله ژغورلی او ولس يې د هغوی مقابلې ته هڅولی دی.

ketabton.com - The Digital Library

لنډه دا چې د پښتو ادب د لرغونې دورې لمن د بېلابېلو افکارو له مرغلرو ډکه ده. څرنګه چې ولسي او ټولنيز ژوند او پرمختګ کړی، ادبياتو يې هم همغه بهير تعقيب کړی او همغه فزيکي پېښې او فکري جريانونه يې انځور کړي دي. که موږ غوارو له دويمې هجري پېړۍ څخه بيا تر يوولسمې هجري پېړۍ د پښتنو سياسي، ټولنيز او کلتوري ژوند مطالعه کړو، نو په ياده موده کې بايد پنځول شوي پښتو ادبيات له نظره تېر کړو. دا ادبيات په مجموعي ډول د پښتنو د ټول تفکر يوه ډېره ښه هنداره ګڼل کېږي.

ketabton.com - The Digital Library

د یوولسم څپرکي پوښتنې

- پښتو لرغونې شاعري کوم افکار څلېږي؟
- په پښتو لرغونې شاعرۍ کې اسلامي او عرفاني افکار وځېږئ؟
- د کوم شاعر په شعر کې د مقاومت افکار زیات څلېږي؟
- ایا په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د مینې سندرې شته؟
- پښتو لرغونې شاعري د پښتنو د ژوند د کومو برخو انځورنه کوي؟

ketabton.com - The Digital Library

دولسم څپرکی

د لرغوني دورې عمومي ځانګړنې

پښتو ادبيات په لرغوني دوره کې ځينې داسې ځانګړې خصوصيات لري چې راوروسته دوو نورو دورو کې يې هغه ځانګړنې د نورو ژبو تر اغېزې لاندې راغلي دي، طبيعي حالت، نږه والی، سوچه والی، د ملي وزنونو کارونه، د نورو ژبو د تاثيراتو نشتوالی او يا هم ډېرې لږې اغېزې ددې دورې عامې ځانګړنې دي.

نه يوازې پښتو ادبيات، بلکې د نړۍ د هرې ژبې ادبيات يو لړ داسې ځانګړنې لري چې هغه له نورو ژبو څخه جلا وي او ددې ژبې خپل خصوصيات او پانګه ګڼل کېږي. په عام ډول بيا ځينې داسې ځانګړنې وي چې هغه په ټولو ژبو کې يو شان وي، تخيل، عاطفه، درد ، وزن، اهنګ، هنري ارزښت، ولوله يا احساس او نور هغه خصوصيات دي چې د نړۍ د ټولو ژبو په ادبياتو کې يو شان دي او همدا عناصر دي چې ادبيات ورڅخه جوړېږي. د ادبياتو بېلابېل فورمونه بيا هغه وسيلې دي چې د يوې ژبې ادبيات له بلې سره توپير کوي. پښتو ادبيات د فورمونو له مخې ډېر بډايه دي. ځينې ادبپوهان د پښتو ادبياتو د لرغوني دورې په باب وايي: ((د خپل چاپېريال مناظر، غرني افکار، متانت، رانه او متين احساسات لري، ملي سبک په کې ډېر تعقيب شوی، له ژبني پلوه دغه

ketabton.com - The Digital Library

سندرې، ساده، سپېڅلې او سوچه دي. زړو اريايي سندرو تـه ورتـه ي، دعـاوې، مناجـات، دينـي احساسـات او د خـداى مينـه پـه کـې ځلېـږي. حماسي او جنګـي احساسـات هـم لـري، دينـي مـوعظې او نصايح هم په کې شته. عشقي جذبات او احساسات هم لري، پـه لنـډ ډول ويـلاى شـو چـې د پښـتو لرغـونې شـاعرۍ عمـده موضـوعات سندرې، قومي ويـاړنې، ويرنـې، مينـه، بېلتـون او اخلاقـي ښـوونې دي چې په هغو کې پېچلي تخيلات او لفظي صنايع دومره نـه ليـدل کېږي.)) (۳۳: ۴۴-۴۵)

دلته په دې څېرکي کې لومړى غواړو پر پښتو لرغونو ادبيـاتو لومړى د خپل چاپېريال اغېزې وڅېړو، بيا بـه لـه لغـوي پلـوه دې تـه نغوتـه وکړو چې پښتو لرغونو ادبياتو کې د نړه والي او سوچه والي عنصر ولـې زيـات دى، د نـورو ژبـو اغېـزې څـومره او څرنګـه دي؟ د پښـتو ادبيـاتو لوړتيـا او ځوړتيـا تـه بـه هـم نغوتـه وکـړو، بيـا بـه پـه مجموعي ډول د پښتو لرغـونو ادبيـاتو عمـومي ځـانګړنو تـه اشـاره وکړو، يوه عمومي ډله بندي بـه يـې وکـړو او عمـومي جـاج بـه يـې واخلو:

ketabton.com - The Digital Library

خپل چاپېریال

د هرې ټولنې ادبیات د همغې ټولنې له بطن او چاپېریال څخه راټوکېږي، څه چې په ټولنه کې وي همغه په ادبیاتو کې ځلېږي په همدې خاطر ادبیاتو ته د ټولنې ضمیر یا وجدان ویل کېږي، نو که موږ غواړو د یوې ټولنې د روحیاتو عمومي جاج واخلو نو بایده دي چې ادبیات یې مطالعه کړو. پښتو ادبیات هم د بلې هرې ژبې د ادبیاتو په څېر د خپل چاپېریال محصول دي، د پښتو لرغونو ادبیاتو پر مهال قومونه او ولسونه هم لکه د اوس په شان زیات په رابطه کې نه وو، چې یو پر بل ډېرې اغېزې ولري، نو شاعر پاتې کېده او خپل چاپېریال یې، هر څه چې د شاعر په خپل چاپېریال کې موجود وو، همغه یې د خپلې تجربې او شعري کیفیت په قوت خپل شعري کالب ته داخلول، نو ځکه خو که موږ د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره ارزوو، نو تر ډېره زیاته حده یې د خپل چاپېریال محصول ګڼو، البته ورو ورو د فورم او محتوا دواړو له پلوه د نورو ژبو تاثیرات پرې راڅرګندېږي. خو په لرغونې ادبي دوره کې د خپل چاپېریال تاثیرات تر هر څه زیات دي.

په دې دوره کې پښتو شعر کې هغه پېښې راڅرګندېږي چې پښتون ولس په تېره بیا د دې ولس مطرح سیاسي، ټولنیزې او فرهنګي څېرې ورسره مخامخ شوي دي.

د امیر کروړ ویاړنه د هغو پېښو یادونه کوي چې شاعر په خپله ورسره مخامخ شوی، که دی یو واکمن، امیر او پهلوان نه وای، نو

ketabton.com - The Digital Library

دا ډول شعر يې نـه شـو پنځـولی. دده شـعر دده د خپلـو اتلوليـو انځورنـه کـوي. د شيخ رضی لـودي او نصر لـودي کـلام د مـذهبي حوادثو او د هغو پـه بـاب د دوو شخصيتونو د تعبير زېږنده دی. د خرښبون او شيخ اسمعيل پاړکي هم د سفر د يوې حادثې انځورګري کـوي، کـه دا دوه دوسـتان او ورونـه د سـفر لـه حـادثې سره نـه وای مخامخ شوي او بيا دې حادثې د دواړو پر روحياتو او جذباتو اغېزه نـه وای کـړې، نـو دا سـوې نـارې نـه رامنځتـه کېـدلې، دا نـارې د دوسـتانو د سويو زړونـو او ولولـو انځـورګري کـوي. د شـيخ اسـعد سوري او ښکارندوی غوري قصيدې هم د څو بېلابېلو حوادثـو يـو تسلسل دی، دا ټول د هغـه چاپېريـال زېږنده دي چـې دا حـوادث پـه کې ټوکېدلي دي.

د شـيخ اسـعد سـوري قصـيده د يـوې داسـې غمجنـې پېښـې انځورنه کوي چې شاعر په خپله نږدې هغه لمس کړي، احساس کړي او پرې دردېدلی دی. شـاعر خپـل يـو نـږدې دوست او مشر لـه لاسـه ورکړی، شاعر دې پېښې دردولی او د قصيدې په فورم کې يې خپل احساسات او غبرګون څرګند کـړی دی. ښـکارندوی غـوري هـم د سـلطان شـهاب الـدين غـوري لـه فتوحـاتو سـره ملګری شـخص و، داسې ښکاري چې حوادث يې په خپـل سترګو ليدلي او پـه خپـل کلام کې يې پـه ډېره هنري ژبـه انځـور کړي دي. تـايمني هـم د خپـل سلطان ستاينه کوي او هغـه د غـور زمـري بـولي، بابـا هوتـک بيـا د مغلو د هغه ظلمونـو انځورنـه کـوي چـې د پښـتونخوا پـر غرونـو او رغونـو، کليـو او بانـډو او پښـتنو راغلـي دي. د نـورو شـاعرانو پـه

ketabton.com - The Digital Library

شعرونو کې چې هم کوم حوادث انځور شوي، اکثره يې داسې حوادث دي چې ددې ټولنې د ځانګړو حوادثو زېږنده دي او د بل چاپېريال محصول نه دي، دا د پردي محيط حوادث نه دي چې شاعر دې د هغو تر تاثير لاندې راغلی وي او بيا دې يو شعر پنځولی وي، داسې بېلګې نه لرو، البته د ژباړې له لارې يو څو داسې شعرونه لرو چې هغو ته به په خپل ځای کې اشاره وکړو.

څرنګه چې هغه مهال د ژوند چاپېريال او انساني کړه وړه د اوس په شان له بل چاپېريال سره ډېر په تماس کې نه وو، نو ځکه خو پښتو شاعري زياتره د خپل چاپېريال په محدوده کې پاتې شوې ده.

ketabton.com - The Digital Library

نږه والی

نـږه والـی او سـوچه والـی د پښـتو لرغـوني ادب يـوه اساسـي ځانګړنه ده، دا نږه والی په تېره بيا د لرغونې دورې په لومړۍ برخه کې ډېر زيات دی. وروسته وروسته بيا په نورو پړاوونو کې د نورو ژبو اغېزې ورو ورو زياتېږي. خو په لومړۍ مرحله کې دا تاثيرات نه ترسترګو کېـږي. د امير کروړ شعر پـه مجموعي ډول لـه نـږدې دوه سوه او اوولس (۲۱۷) کلمو څخه جوړ دی چې سل په سلو کې پښـتو کلمې دي، د بلې ژبې کلمې پـه کې نـه ليـدل کېـږي، پـر شعر بانـدې حاکمه روحيه هم د پښتنو د ځان باورۍ له روحيې څخه الهام اخلي، خپله شاعر هم واکمـن دی هم شاعر، پـر ځان باوري او ډاډه دی. د شعر فورم هم په خپله هم زړو اريايي شعري فورمونو ته ورتـه دی، د شيخ اسمعيل او خرښبون شعرونه هم سل په سلو کې له پښتو کلمو څخه جوړ دي. د بېټ نيکه شعر کې هم د نورو ژبو کلمې نه شته. پـه پښتو کې لومړۍ منظومه ژباړه که څه هم له عربي څخه ژباړل شوې، خو پـه ټول شعر کې يې يـوازې (دوه درې) کلمې عربي دي. د نصر لودي او شيخ رضی لـودي پـه دواړو شـعري ببلګو کې يـوازې هغـه کلمې عربي دي چې تراوسه يې په پښتو کې معـادل نـه شـته؛ ديـني ترمينـالوژي ده او پښـتو کـې ورتـه انډولـونـه نـه شـتـه. د شـيخ اسـعد سوري او ښکارندوی غوري پـه قصـيدو کـې کـه څـه هـم د نـورو ژبـو (عربي او دري) ژبـو کلمـې شتـه، خـو ډېـره سـوچه او نـږه پښـتو ويـې پـانګه يې هم خوندي کړې ده. د ملکيار غرشين پـه سـندره کـې هـم د (غازي او اسلام) لـه کلمـو پرتـه نـورې ټـولې کلمـې نـږه پښـتو دي، د

فورم له مخې يې هم نږه پښتو وزن کارولی دی. د شيخ تيمن کاکړ عشقي ياغنايي سندره هم د ملي اوزانو په رنګ، رنګ شوې او له نږه پښتو کلمو څخه جوړه شوې ده.

د قطب الدين بختيار کاکي سندره هم د وزن له پلوه په ملي وزن کې ويل شوې او ټوله سندره له نږه پښتو کلمو څخه رغېدلې ده. د بابا هوتک شعر هم له نږه پښتو کلمو څخه رغېدلی دی، دا سندره حماسي رنګ لري، د نورو ژبو کلمې په کې نه دي کارېدلي، د ملکيار هوتک د ترنک سندره خو له هره پلوه هم د وزن، هم د ادا د طرز او هم د کارېدلو کلمو له مخې يوه نږه پښتو سندره ده. همداسې د نورو شاعرانو په شعرونو کې هم پښتو شعر خپل نږه والی تر زياته حده ساتلای دی. البته د نورو ژبو اغېزې هم پرې ورو ورو راڅرګندې شوي چې دلته د هغه يادونه هم کوو:

ketabton.com - The Digital Library

د نورو ژبو اغېزې

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې په لومړۍ برخه کې د نورو ژبو اغېزې نه لیدل کېږي، نه یې ژبني تاثیرات څرګند وو او نه هم د فورمونو له پلوه د کومې ژبې شعري فورم په کې په بشپړ ډول څرګند شوی دی. خو د همدې دورې په نورو پړاوونو کې بیا ورو ورو دا تاثیرات راڅرګند شول. د عربي او دري ژبې د تاثیراتو څرکونه ولګېدل. دلته به لومړی د عربي ژبې تاثیراتو ته ګوته ونیسو.

له عربي ژبې څخه ځینې شعري فورمونه پښتو ته راغلل، لکه قصیده، غزل، مثنوي او رباعي. د ساري په توګه د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري قصیدې، د خلیل خان نیازي اون سلطان بهلول لودي ځلوریزې، د اکبر زمینداوري، زرغون خان نورزي، زرغونې کاکړې او دوست محمد کاکړ مثنوي او همدارنګه د زمینداوري، علي سرور لودي او نورو غزلونه او داسې نور. په لرغوني ادبي دوره کې لږ تر لږه همدا څلور نظمي فورمونه (قصیده، رباعي، مثنوي او غزل) رامنځته شوي دي. د قطعې یادونه هم شوې خو د پورته فورمونو په شان د بشپړې قطعې پخه بېلګه نه ده ترلاسه شوې.

د شیخ رضی لودي او نصر لودي په نظمونو کې د عربي کلمو څرک راڅرګند شو. په لرغوني دوره کې ابو هاشم سرواني لومړنی سړی و چې ژباړه یې پښتو ادب یا شاعرۍ ته راوړه، دویمه ژباړه

ketabton.com - The Digital Library

بیا لـه دري ژبې څخـه د زرغـونې کـاکړې پـه وسـیله د شـیـخ سـعدي بوستان څخه شوی چې د هغې یو حکایت تر موږه رارسېدلی دی.

په لومړني ژباړو کې د عربي ژبې ډېر کم شمېر وییونه پښتو تـه داخل شول او په دویمه کې هم د عربي او دري ژبـو یـو شـمېر کلمې پښتو راخپلې کړې چې د یادو شعرونو په لغوي شننه کې مو ورتـه نغوته وکړه.

شیخ اسعد سوري لومړی معلوم شاعر دی چې په پښـتو کـې یې پوره او کره معیاري قصیده ویلې او بشپړه بېلګه یې زمـوږ پـه لاس کې ده. نه یوازې دا فورم له عربي څخـه پښـتو تـه راغلـی، بلکـې یـو شـمېر عربـي او دري کلمـې هـم ورسـره پښـتو تـه داخـل شـوي، د ښکارندوی غـوري قصـیده هـم همـدا بڼـه لـري، د سلیمان مـاکو پـه تذکرة الاولیا کې له نامه څخه یې نیولې بیا یو شمېر نورې عربي او دري کلمې پښتو ته داخل شوي، زرغون خان نورزي بیا ساقینامه یا خمریه اشعار لـه عربي او پارسي څخـه پـه الهـام اخیسـتو پښـتو تـه داخل کړل، په دې ډول هم د فورم، هم د محتوا او هم د ویي کـارونې له مخې د نـورو ژبـو تـاثیرات پـر پښـتو ادب بانـدې څرګند شـول. د پښتو ژبې شاعرانو د یادو ژبو لـه ادبي زېرمو څخـه د خپلې ژبـې د ادبي پانګې د لابډاینې لپاره ګټه پورتـه کـړه، خپلـه ادبي پانګـه او جوړښتونه یې هم وساتل او د نورو یې هم راخپل کړل.

ketabton.com - The Digital Library

لوړتیا او ځوړتیا

د پښتو ادبیاتو په لرغوني دوره کې له کمې پلوه ډېر کم ادبي اثار ترلاسه شوي، دا دوره هم خپله لوړتیا او ځوړتیا لري، خو څرنګه چې د لاسته راغلو ادبي اثارو بېلګې کمې دي، نو ځکه خو د لوړتیا او ځوړتیا بېلوالی هم اسانه کار نه دی. خو ځینو لاسته راغلو بېلګو ته په کتو سره سړی دا ویلای شي چې د خپل وخت له معیارونو سره سم ډېرې ښې بېلګې دي، خو وروسته بیا دې بېلګو تداوم نه دی پیدا کړی، مانا دا چې خبره له لوړتیا څخه ځوړتیا ته رسېدلې ده، ښه بېلګه یې د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري قصیدې دي چې نه یوازې په لرغونې دورې کې یې په دې قوت تداوم نه دی پیدا کړی او یا یې که پیدا کړی هم وي، موږ ته یې بېلګې نه دي رارسېدلې، د دواړو قصیدو قوت ته چې سړی ګوري، نو پوره باوري کېږي چې دې شاعرانو به خپله هم ډېرې قصیدې ویلې وي، ان نور چاپېریال هم دې ډول قصایدو ته مساعد و. خو د تداوم نورې بېلګې یې نه دي ترلاسه شوي. د اکبر زمینداوري غزل او مثنوي هم ډېر قوي برېښي، خو تر هغه وروسته بیا دا بهیر نه دی تعقیب شوی او یا یې هم کمې بېلګې ترلاسه شوي. همداسې د رباعي فورم په برخه کې، ژباړه هم په همدې ډول درواخله د ابوهاشم سرواني تر منظومې ژباړې څه باندې (شپږ سوه کاله وروسته بیا د زرغونې کاکړ د بلې ژباړې خوږه بېلګه لرو، خو په دې دومره لویه زمانه کې بیا د ژباړې پوره تشیال لیدل کېږي، کله بیا هم تر ځوړتیا وروسته بېرته لوړتیا رامنځته شوې، خو په

ketabton.com - The Digital Library

مجموعي ډول په دې دوره کې د کلاسیکې دورې په شان داسې پراوونه نه شته چې په مشخص ډول دې ددې دورې یو پړاو له بلې څخه ډېره لوړتیا ولري، لکه په منځنۍ دوره کې چې د خوشال پړاو تر رونښانیانو زیات پراخ او پرمختللی او له هنري پلوه پوره او کره دی.

په لرغونې دوره کې د یوه شاعر د ژوند او د هغه د کلام او د بل شاعر د ژوند او د کلام د بېلګو ترمنځ هم ډېر زیات زماني واټن موجود دی. د ساري په توګه د امیر کروړ (۱۳۹-۱۵۴هـ) او ابوهاشم سرواني (۲۲۳- ۲۹۷هـ) د ژوند ترمنځ نږدې (یو نیم سل) کاله زماني واټن دی. په دې بهیر کې بیا موږ بله کومه ادبي بېلګه نه ده ترلاسه کړې. د ابوهاشم سرواني (۲۲۳- ۲۹۷هـ) څخه بیا د شیخ رضی لودي او نصر لودي (۳۵۰-۴۰۰هـ) د ژوند ترمنځ نږدې (سل) کاله واټن دی. په دې نږدې یوه پېړۍ کې بیا هم د پښتو ادب کومه بېلګه موږ ته نه ده رارسېدلې. د شیخ رضی لودي او بېټ نیکه د ژوند ترمنځ بیا زماني واټن ډېر نه دی، دلته بیا د بېټ نیکه (۳۵۰) یو مناجات لرو، د بېټ نیکه او د هغه د کورنۍ د غړو خرښبون او اسمعیل ترمنځ هم د ژوند فاصله زیاته نه ده، خرښبون او اسمعیل بیا د (۴۰۰هـ) حدودو کې تېر شوي، نو دلته بیا په کم واټن کې څو بېلګې لرو. وروسته بیا د شیخ اسعد سوري د ژوند زمانه د (۴۲۵هـ) دا فاصله هم ډېره زیاته نه ده، په دې بهیر کې د یوې پخې قصیدې بېلګه لرو، ورپسې بیا شیخ تیمن کاکړ (۵۵۰ هـ) حدودو کې دی چې بیا (۱۲۵) کاله یانې پاو باندې یوه پېړۍ تېرېږي، خو موږ ته په کومه ادبي

ketabton.com - The Digital Library

ښېلګه نه ده رارسېدلې. تر هغه نږدې دېرش کاله وروسته (۵۸۰هـ) حدودو کې بیا ښکارندوی غوري خپله ښېشانه قصیده پنځولې ده او بیا هم په پښتو ادب کې یو لوړه هنري لوړتیا احساسېږي.

ښکارندوی غوري سره بیا ملکیار غرشین (۵۸۰هـ) حدودو کې خپله لوربینه پښتو ادب ته ښېلې ده. ورپسې بیا تایمني (۵۸۰هـ) حدود خپل ممدوح سلطا غیاث الدین غوري ستایلی دی او بیا له شل کلن زماني واټن وروسته په (۶۰۰هـ) حدودو کې قطب الدین بختیار کاکي خپله مینه وړې سندره پښتو ادب ته ډالۍ کړې ده. د همدې شپږ سوه هجري په حدودو کې (۶۱۲هـ) کې بیا د بارک خان زوی سلیمان ماکو پښتو ادب ته دانګلې، نه یوازې نثر یې پښتو ادب ته د یوه تلپاتې میراث په توګه پرېښود، بلکې په خپله تذکره کې یې د نورو شاعرانو ژوند او د کلام ښېلګې هم خوندي کړې.

تر سلیمان ماکو وروسته بیا شیخ متي بابا (۶۳۳- ۶۸۸هـ) په لنډ زماني واټن کې د پښتو ادب لمن د عرفان، تصوف او خدای پېژندنې په مینه او لوربینې ډکه کړه. ورپسې په متصله زمانه کې بابا هوتک (۶۶۱- ۷۴۰هـ) کې پښتو ادب د ملي او حماسي شعر په رنګونو رنګ کړ او بیا یې زوی ملکیار هوتک (۷۴۱هـ) حدودو کې یې د خپل پلار ملي او ادبي لاره پسې تعقیب کړه. تر لږ ځنډ وروسته بیا اکبر زمینداوري (۷۸۰هـ) حدود د داور پر ځمکه راوټوکېد او د پښتو ادب لمن یې په (غزل) او (مثنوي) دواړو ښکلې کړه. تر دې نږدې یوه پېړۍ وروسته بیا (۸۵۵- ۸۹۴هـ)

ketabton.com - The Digital Library

حدودو کې د سلطان بهلول لودي او خليل خان نيازي ځلوريزې لرو. هم مهاله بيا په (۸۹۰هـ) حدودو کې د زرغون خان نورزي ساقينامه لرو چې په پښتو ادب کې د خپل ډول لومړی معنوي فورم ګڼل کېږي. ورپسې متصله بيا په (۹۰۰هـ) حدودو کې د زرغونې کاکړ منظومه ژباړه د پښتو ادب يو معنوي غمی دی. نږدې شل کاله وروسته په (۹۲۰هـ) حدودو کې بيا د رابعې او دوست محمد کاکړ د کلام بېلګې لرو او ورپسې د همدې (۹۲۰هـ) حدودو کې د شيخ عيسی مشواڼي او بيا د (۹۶۰هـ) حدودو کې د شيخ بستان بړېڅ، علي سرور لودي او بي بي نېکبختې د کلام بېلګې په لاس کې لرو. او بيا تقريباً نيمه پېړۍ وروسته په (۱۰۰۰هـ) حدودو کې د شيخ محمد صالح کلام لرو او همدې سره د پښتو لرغونې ادبي دورې وروستی پړاو هم پايته رسېږي. دې ټول بهير ته چې ګورو نو راته ښکاري چې پښتو ادب په تېر نږدې (۹۴۷) کالو يا څه کم يوه زريزه کې ډېرې لوړې ژورې ليدلي، خو د زمان له دومره لوړو ژورو سره سره يې خپل ژوند يوې بلې دورې (منځنۍ يا کلاسيکې) دورې ته وررسولی دی.

د دولسم څپرکي لنډیز

د لرغوني ادبي دورې په لومړي پړاو کې پر پښتو ادب تر ډېره حده د خپل چاپېریال تاثیرات زیات محسوس وو ، په حقیقت کې دا ادبیات یوازې په خپل چاپېریال پورې تړلي وو ، د نورو ژبو لکه عربي دري او نورو تاثیرات پرې خورا کم وو. په تېره بیا د لرغوني دورې په لومړي پړاو کې، وروسته بیا ورو ورو د عربي او دري تاثیرات هم راڅرګند شول. له عربي څخه د شعري فورمونو او کلمو او له دري څخه د ژبنیو تاثیراتو په بڼه د هغوی د اغېزو راخپلول محسوس شول، نړه والی یا سوچه والی د پښتو د لرغوني ادب یوه ځانګړنه ده. دې دورې هم په خپل وار سره لوړتیا او ځوړتیا لرلې ده، خو دا لوړتیا او ځوړتیا د لاسته راغلو اثارو د بېلګو د کموالي له امله ډېره زیاته نه محسوسېږي، په ځینو وختونو کې زیات پرمختګ شوی، بیا ځنډ او خنډ پېښ شوی او بیا یو څو ښې بېلګې ترلاسه شوي دي. په مجموعي ډول په لرغوني ادبي دوره کې د هغې زمانې د معیارونو مطابق داسې هنري اثار شته چې زموږ د اوسنۍ زمانې ادبي اثار هم ورسره سیالي نه شي کولای، خو ځینې داسې اثار هم په کې شته چې یوازې د نظم په چوکاټ کې دي او هنري قوت یې ډېر قوي نه برېښي.

ketabton.com - The Digital Library

د دولسم څپرکي پوښتنې پوښتنې

- د لرغوني ادبي دورې لومړي پړاو کې ولې د نورو ژبو اغېزې نه وې؟
- له کومو ژبو پښتو لرغوني شاعرۍ ته شعري فورمونه داخل شول؟
- ولې له عربي او دري پرته پر پښتو لرغوني ادب د نورو ژبو تاثيرات نه ښکاري؟
- پښتو لرغوني ادب کې لوړتيا او ځوړتيا او يا ځوړتيا ا لوړتيا وارزوئ!
- پر پښتو لرغوني ادب د خپل چاپېريال اغېزې وښنئ!

ketabton.com - The Digital Library

دیارلسم څپرکی

د لرغوني دورې د ادبياتو

کميت او کيفيت

له کمي او کيفي پلوه د يوې ژبې د ادبياتو ارزونه اسانه کار نه دی. په تېره بيا دا چې د ادبياتو د کيفيت او حجم معلومول د رياضي کوم فورمول نه دی، چې د هغو له مخې په اسانۍ سره د يو شي حجم او کيفيت معلوم کړو، په نړۍ کې ځينې داسې ژبې شته چې لرغونې ادبي پانګه يې زياته ده، خو د وخت په تېرېدو سره يې خپل هغه ادبي برم، شان او شوکت له لاسه ورکړی، ځينې نورې ژبې بيا داسې دي چې پخوانۍ پانګه يې ډېره زياته نه ده، خو وروسته يې وده کړې. د يوناني ژبې لرغوني ادبيات دومره بډايه وو چې تر ننه پورې يې ادبي نړۍ تر اغېزې لاندې ده، خو په وروستيو څو پېړيو کې يې بيا هغه شان جلال او عظمت نه درلود چې تر ميلاد وړاندې او لومړيو ميلادي پېړيو کې يې کوم قوت و. انګليسي ژبه تر (۱۷) پېړۍ وروسته په غوړېدو شوه او اوس د نړۍ ډېر معتبر ادبي او هنري اثار په همدې ژبه کې موجود دي، پښتو ادبياتو او پښتو ژبې هم د خپل ژوندانه په بهير کې د لوړتيا او ځوړتيا، يا ځوړتيا او لوړتيا ببلابېل پړاوونه وهلي، د زمانې له سختو او

ketabton.com - The Digital Library

خونړيو ناتارونو سره سره يې تر موږه ځان ژوندی رارسولی او زموږ د نيکونو د ادبي پانګې يوه برخه يې تر موږه پورې خوندي رارسولې ده. ددې لوړتيا او ځوړتيا د کرښېچن بهير په باب مو دمخه هم رڼا اچولې، خو دا چې درانه لوستونکي او قدرمن محصلين د پښتو ادبياتو په تېره بيا د لرغونې دورې د شاعرۍ د کميت او کيفيت او بيا د هغو د دوارو د پرتلنې په باب لا نور معلومات هم ترلاسه کړي. غواړو دلته ددې دورې د شعرونو د شومره والي په باب هم څه ووايو او د هغوی څرنګوالی هم له هنري پلوه يو ځل بيا له نظره تېر کړو.

ketabton.com - The Digital Library

ښومره والی

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې هغه شاعران یا لیکوال چې شعرونه او نثرونه یې تر موږه رارسېدلي د ټولو شمېر (۲۹) تنو لیکوالو او شاعرانو ته رسېږي چې په مجموعي ډول تري د تذکرة الاولیا له نثر پرته (۳۳) ټوټې شعرونه تر موږه رارسېدلې دي. دا شعرونه د نظم په بېلابېلو فورمونو کې ویل شوي چې هم په کې په ملي اوزانو سمبال شعري فورمونه شامل دي او هم له نورو ژبو څخه راغلي شعري فورمونه. البته پښتو ولسي یا ګړني ادبیات په پورته شمېر کې نه شاملوو، ځکه چې د هغو شمېر نه شو اټکلولای، خو یاد شمېر په لرغوني دوره کې پر لیکلو ادبیاتو (شعرونو) راڅرخي. دا پانګه د اوږدې زمانې (شاوخوا نهه سوه کلونو) یانې نږدې یوې زریزې په ترځ کې رامنځته شوې ده. زمانه اوږده خو د ترلاسه شویو ادبي اثارو شمېر د زمانې په انډول کم دی. دا چې دا کمیت ولې کم دی دا خپل خپل عوامل لري، د پښتنو افغانانو مېشتې سیمه سلیزې سلیزې او لسیزې لسیزې د نارامیو شاهدې وې، د جګړو مسلسل بهیرونه پر دې سیمه تېر شوي دي، نه یوازې دا چې ادب او فرهنګ یې غورځېدو ته نه دی پرې ایښي، سیمه یې هم بې ثباته کړې، تباه کړې او د خلکو د لیک لوست مخه یې هم نیولې ده. کوم ادبي اثار چې له شتو ناخوالو سره سره رامنځته شوي، هغه هم د زمانې نورو ناخوالو له منځه وړي، غوره بېلګه یې د سالو وړمه، د خدای مینه، د تذکرة الاولیا زیاته برخه او نور هغه اثار دي چې تر موږه یې یوازې نومونه او ډېره کمه برخه رارسېدلې، نور ټول د زمانې د ناخوالو ښامار له ستوني تېر کړي دي. نو په دې خاطر

ketabton.com - The Digital Library

ویلای شو چې د پښتو ادبیاتو حقیقي او واقعي څومره والی تر هغه څو ځله زیات دی چې اوس یې په لاس کې لرو.

«ددې لړوالي موجه علتونه ډېر شمېرل کېدی شي، خو دغه لاندې څو عوامل یې څرګند بربښي:

۱- کومه زماني مقطع چې موږ یې لومړۍ دوره بولو، زموږ له غوره کړي تصنیف سره سم له دویمې هجري پېړۍ څخه د لسمې هغې تر وروستیو پورې دوام لري. په دې دوران کې که چېرې موږ د پښتنو اجتماعي جوړښت، د ډېرو قبیلو کوچاني ژوند، په دوی کې د سواد خپرېدو جریان او دې عملیې ته په پاملرنه له سیمه ییزو فرهنګي جریانونو سره د اشنایي مساله وڅېړو، نو دا به راته ښکاره شي چې په دې دوره کې به په پښتو کې زیات لیکلي اثار نه وي رامنځته شوي، البته د پښتني ټولنې جوړښت ته په پاملرنه د ګړنیو اثارو ایجاد ته زمینه مساعده وه، شفاهي ادبیات په تېره بیا شعرونه به پر دا وخت په دې ټولنه کې ډېر ایجاد شوي وي، چې ځینو یې د همدې مقطع په جریان کې کتابونو ته هم لاره پیدا کړې او ځینې یې وروسته ثبت شوي دي او زیاته برخه یې، لکه چې ددې اشعارو او اثارو ځانګړنه ده، د وختونو په تېرېدو سره له منځه تللي دي.

۲- کوم اثار چې په دې دوران کې لیکل شوي او یا ایجاد شوي دي، په بشپړ ډول تر موږ نه دي رارسېدلي. د ځینو نمونې یې د وروستیو منابعو په مرسته موږ ترلاسه کړي دي، ځینې هم نیمګړې ترلاسه شوي دي او د ځینو هم له نومونو خبر یو، خو خپله کتابونه مو په واک کې نه دي. ددې اثارو د نه ترلاسه کېدو څو احتماله

ketabton.com - The Digital Library

سرې له نظره لرې نه شي غورځولای: يو احتمال دا دی چې کېدی شي د لومړۍ دورې د معلومو اثارو ځينې بشپړ متون خوندي پاتې وي او يو وخت ښکاره شي. دا کار لټون غواړي، لکه څنګه چې معلومه ده پښتنو په خپلو اثارو پسې د دنيا ټول کتابتونونه نه دي لټولي. اما غالب احتمال دا دی، چې ددغو اثارو کافي برخه به د زمانې سړو سيليو ورسره وړې وي، ځکه که موږ په همدې اسلامي پينځلسو پېړيو کې د پښتنو سياسي او اجتماعي تاريخ مطالعه کړو، نو د دوی پر ځمکو، ورشوګانو، څړځايونو او غرونو د خپلو او پرديو ډېر تاړاکونه راغلي دي، اوږدې جګړې او پرله پسې کورني کړکېچونه او جنګونه يې ليدلي دي. دغو جنګونو او لېږدېدنو د دوی هغه لږ فرهنګي زېرمه هم خوندي نه ده پرېښې.

ځينې کسان چې د مختلفو ناعلمي دلايلو له مخې او ځينې يې د خاصو اغراضو له مخې زموږ پر لرغونو ادبياتو څه نيوکې لري، نو د دوی له اعتراضونو څخه به يو اعتراض دا و چې د پښتو د زړو اثارو اخځ ولې ورک دی؟

زموږ مشرانو به ددغو خلکو په ځواب کې ويل، چې اول امکان لري ګرده دغه اثار ورک نه وي او بل که ورک هم وي، دا کومه ناشونې خبره نه ده، ځکه که موږ د پښتنو د اوسېدنځايونو جغرافي موقعيت ته ګورو، نو د دوی سيمې له اوومې هجري پېړۍ څخه د دولسمې هجري پېړۍ تر اواسطو پورې په بېلابېلو وختونو کې د مغلو او نورو ګاونډيو واکمنيو له خوا تر تاخت او تاراج لاندې واقع شوي دي. بيا د تيمورشاه دراني تر مړينې وروسته د امير عبدالرحمن خان تر راتګه (۱۲۹۶هـ ق) چې زموږ په هېواد کې د قدرت غوښتنې کومې کورنۍ جګړې رواني وې او په همدې دوران

ketabton.com - The Digital Library

کې زموږ پر هېواد څو ځله انګرېزي قواوو او تر دوی دمخه هم سکهانو یرغلونه وکړل، نو په دغسې یو بحراني حالت او د جنګ او مرګ ژوبلې، تاخت او تاراج په واکمنۍ کې د فرهنګي زېرمو خوندي ساتل څه ګرانه خبره ښکاري او زموږ ډېر اثار ښايي ددغو تاړاکونو په اثر له منځه تللي وي.

دا چې په دې استدلالونو به د مخالفینو قناعت حاصل شوی وي او که نه؟ دا به د دوی په خپل درک پورې اړه ولري، خو که چاته په وروستیو لسیزو کې د افغانستان له روان ناورین نه رازېږېدلي حالات معلوم وي، نو په دې پوهېږي چې په دې کلونو کې د افغانستان د کلیو او ښارونو د ورانیو او بربادیو، چور، غارت او د خلکو د مهاجرتونو له امله ډېر اثار له منځه ولاړل. د کابل موزیم لوټ شو، د کابل پوهنتون له کتابتونه دوه نیم زره خطي نسخې یا وسوځېدې او یا غلا شوې، د خطي نسخو شخصي زېرمې په کابل، کندهار او نورو ځایونو کې له منځه ولاړې. دا چې موږ د ساینس او تکنالوجۍ او د وسایلو په دې عصر کې دا زېرمه ونه ساتلی شوه، نو که د لومړیو اسلامي پېړیو اثار مو د پردیو یرغلګرو چپاوونو ورسره وړي وي، نو دا کومه د هېښتیا خبره نه ده.

بله خبره چې ضروري ده، هغه داده: موږ په خپلو سترګو ولیدل چې کله په کابل کې تر (۱۳۵۷ل) کال وروسته د خلکو د کورونو پلټنې پیل شوې او د وخت واکمنو د خپلې ایډیالوژۍ مخالف کتابونه نه پرېښوول او درلودونکیو ته یې جزاوې ورکولې، نو ډېرو خلکو د حاکم رژیم د مذاق خلاف کتابونه یا وسوځول او یا یې په ځمکه کې ښخ کړل. دغه راز کله چې د (۱۳۷۱ل) کال په ثور کې تنظیمونه د افغانستان پر اداره حاکم شول، دوی هم ټول هغه

ketabton.com - The Digital Library

کتابونه چې په تېر رژیم کې چاپ وو، د تېر رژیم د میراث په توګه یا خپله وسوځول او یا د کتابونو خاوندانو د دوی له وېرې وسوځول. دغسې جفاوې زموږ له فرهنګي زېرمو سره وخت پر وخت شوي دي، چې دا یې یو معاصر مثال و.)) (۵۳: ۱۴۹-۱۵۳) او دا لړۍ لا دوام لري.

له دغو ټولو ستونزو، ناتارو، ناخوالو او ناورینونو سره سره بیا هم د پښتو ادب په لرغوني دوره کې موږ ته په مجموعي ډول د (۲۸) تنو شاعرانو شعرونه راپاتې دي او په مجموعي ډول (۳۳) ټوټې شعرونه کېږي او همدارنګه د یو تن نثر لیکونکي (سلیمان ماکو) د نثر بېلګه. د شعري فورمونو د شمېر له مخې د پښتو له خپلو فورمونو څخه نږدې (۸-۱۰) بېلابېل فورمونه راپاتې دي او دغه راز (قصیده، غزل، مثنوي او رباعي) څلور عربي فورمونه هم په لرغوني وره کې پښتو ته داخل شوي دي. د محتوایي وېش له مخې، ویرنه، ستاینه، ویاړنه، ساقینامه دا ټول په لرغوني ادبي دوره کې بېلګې لري. د سلیمان ماکو له خپل نثر پرته په پښتو لرغوني ادب کې د ټولو کارول شویو کلمو شمېر (۵۴۷۰) ته رسېږي او که د سلیمان ماکو د نثر (۶۳۰) کلمې نورې هم پرې زیاتې کړو نو دا شمېر به نږدې (۶۱۰۰) کلمې شي. دا د پښتو لرغونې ادبي دورې ټول ژبنی ادبي کمیت دی دا چې دې کمیت کې څومره کیفیت، څومره خوند او څومره هنر او ښکلا ځای شوي اوس راځو د همدې موضوع څرنګوالي ته.

ketabton.com - The Digital Library

څرنګوالی

د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې له پیل څخه بیا تر دویمې، منځنۍ یا کلاسیکې دورې پورې د لرغونې دورې د هر پړاو شعرونه چې مطالعه کوو، نو هر پړاو یې د پوخوالي خپلې خپلې ځانګړنې لري. کله چې د امیر کروړ شعر ته نظر کوو، نو دا راته څرګندېږي، چې پښتو شعر د خپل بلاغت، فصاحت او فکري بلوغ ډېر پړاوونه وهلي دي، چې دا سې یوې مرحلې ته رسېدلی دی. همدارنګه که مونږ د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري قصیدو ته ګورو، نو داسې ښکاري چې نه یوازې دوی دواړو به ګڼ شمېر قصیدې ویلې وي، بلکې په دې زمانه کې به نور یو شمېر داسې شاعران هم تېر شوي وي چې دې ته ورته قصیدې به یې ویلې وي. د یو یا څو شاعرانو په څو شعرونو د یوې ژبې شعري بهیر د پوخوالي داسې پړاوونو ته نه رسېږي. خو څرنګه چې د زماني ناخوالو زمونږ د ولس د ژوند ډېره زیاته مادي او معنوي پانګه له منځه وړې، مونږ یې د خپلې ادبي پانګې او شتمنۍ له یوې زیاتې برخې هم بې برخې کړي یو. پښتو لرغوني ادبیات تر زیاته بریده یوري د خپل چاپېریال د تجربو محصول دي. البته په وروستیو پړاوونو کې د نورو ژبو د ادبیاتو اغېزې هم پرې څرګندېږي، خو ددې دورې ادبیات د ژبني جوړښت، ادبي سکښت او هنري تجربو له پلوه زیاتره د خپل چاپېریال او د حال و احوال محصول دي او د همدغه چاپېریال انځورګري کوي. پښتو لرغونو ادبیاتو زمونږ د ژبې یوه درنه ژبنۍ پانګه خوندي کړې ده. یو شمېر داسې خوارۀ او

ketabton.com - The Digital Library

نږه لغتونه چې په یاده دوره کې په ادبیاتو کې کاریدلي، هغه اوس بېرته راژوندي شوي او زموږ د ادبي پانګه او ورځنۍ محاورې یوه برخه ګڼل کېږي. پښتو لرغونو ادبیاتو کې پر ګڼو شکلي رنګارنګیو سربېره مانیزه رنګارنګي هم شته ملي افکار، اسلامي افکار، عرفان او تصوف، غنايي افکار، حماسي تفکر، ویاړنې، ویرنې، ستاینې، مقاومتي افکار ټول د لرغونې ادبي دورې ځانګړې دي. هنري ارزښت هم په لرغونې دوره کې جوت دی، عشقي سندرې دي که ویړنې او ستاینې، قصیده ده که مثنوي، که غزل که رباعي په ټولو کې هنري جوهر له ورایه ښکاري. که د خپل وخت له هنري ارزښتونو سره یې پرتله کړو نو دا جوهر په کې لاپسې په قوت سره څرګند یږي. د خپل چاپېریال ډېره ښه انځورګري یې هم کړې ده. د لرغونې دورې ادبیات موږ ته نه یوازې د ادبیاتو په توګه مطرح دي، بلکې په دې ادبیاتو کې داسې ټولیزې پېښې، تاریخي حوادث هم انځور شوي او خوندي شوي چې زموږ د هغې زمانې د سیاسي تاریخ له روښانولو سره هم مرسته کوي. د ټولنپوهې لپاره دا ادبیات د پښتنو د ټولنیز ژوند او د هغو د پېژندنې ښې هنداري ګڼل کېږي. د پردیو پر وړاندې د یوه غیرتي او هېوادپال ملت د مبارزو تابلوګانې هم په همدې اثارو کې کتلای شو. لنډه دا چې د لرغونې دورې ادبیات د ادبیاتو د خپل هنري ارزښت، فني او تخنیکي عناصرو او هم د بېلابېلو افکارو د بیان له پلوه موږ ته خورا ارزښتمن دي او په انډولیز ډول په یاد زماني واټن کې که دا اثار له کمي او کیفي پلوه د یو شمېر نورو شرقي او سیالو ژبو تر

ketabton.com - The Digital Library

ادبي اثارو که زيات او ارزښتمن نه وي، نو کم خو ترې په هيڅ وجه نه دي.

ketabton.com - The Digital Library

پرتلنه

کله چې د پښتو د لرغونو ادبیاتو کمیت او کیفیت سره پرتله کوو، نو له کمي پلوه یې تر موږ رارسېدلې بېلګې تر هغه حالت او چاپېریال خورا کمې برېښي، چې دا ادبیات په کې راټوکېدلې دي. همغه مهال هم لکه د غور، ملتان او کسي غره ترڅنګ نورې ورې ادبي حوزې موجودې وې، طبیعي خبره ده چې په یوه ادبي حوزه کې یو یا څو شعرونه نه راټوکېږي، د ترلاسه شویو شعرونو په مقیاس سرې پوخ ګومان کولای شي چې په هره ادبي حوزه کې به په لسګونو نور شاعران هم موجود وو. خو اوس چې موږ پر لاس لرلو اسنادو او بېلګو بحث کوو، نو د څه کم یوې زریزې زمانې واټن په اندول زموږ د ادبیاتو څومره والی زیات نه دی، یانې په مجموعي ټول د (۲۸) شاعرانو (۳۳) ټوټې شعرونه راپاتې دي او د یوه تن نثر لیکونکي نثري بېلګه، خو ددغه کمیت په اندول بیا د کیفیت خوا خورا درانه برېښي، هم له شکلي پلوه دې دورې د شعر بېلابېل ډولونه یا فورمونه راخپل کړي او هم محتوایي رنګارنګي لري. د پښتو د خپلو شعري فورمونو ترڅنګ چې د امیر کروړ، ملکیار غرشین، بابا هوتک او نورو په شعرونو کې یې بېلګې تر سترګو کېږي، د غزل، رباعي، مثنوي، قصیدې او نورو شعري فورمونو بېلګې هم په کې لیدل کېږي. له ښکلاییز پلوه هم د خلکو ادبي تونده ماتوي، نه یوازې ښه محتوا انتقالوي، بلکې ښکلاییز اړخ یې هم د خپل وخت د ادبي معیارونو په اندول ښه برېښي. البته دې ټکي ته مو باید پام وي چې موږ د اوسنیو ادبیاتو د معیارنو له

ketabton.com - The Digital Library

مخـې لرغونـو ادبيـاتو تـه کتنـه نـه کـوو، بلکـې د ادب تـاريخ د معيارونو او اصولو له مخې ورته کتنه کوو، چې د يوې ټولنې ادب د تاريخ په اوږدو کې څومره او څرنګه ګام پر ګام وده کوي. که د پښـتو لرغونـو ادبيـاتو کميـت او کيفيـت سـره پرتلـه کـوو، نـو د ټـوليزې نتيجـې پـه توګـه ويـلای شـو چـې د کميـت پـه انـډول يـې د کيفيت تله درنه ده، يا په بله وينا په کم کميت کې هم زيـات کيفيـت موجود دی.

عامـه مقولـه داده چـې (کيفيـت پـه کميـت کـې وي) نـو د پښـتو د لرغونې ادب د کيفيت له مخې موږ دا ويـلای شـو چـې پـه دې نـږدې زر کلـن واټـن کـې بـه پښـتو شـاعرانو پـه پښـتو ژبـه ډېـر ادبـي اثـار وړاندې کړي وي، خـو د زمـانې نـاخوالو ددې اثـارو يـوه زياتـه برخـه لکه څنګه چې مو مخکې څو ځله يادونه وکړه، زموږ له لاسه تروړلې ده او دا څه چې پاتې ده دا هم د زمانې له ډېرو ناتارونو ژغورل شوې او څه هم د بخت په وزرونو تر موږ رارسېدلې ده. که تـذکرة الاوليـا او پټه خزانه نه وای، چې زموږ د لرغوني ادب زياته برخه يې د مرګ له کومې ژغورلې نو اوس به دغه اثار چې همـدا اوس زمـوږ پـه لاس کې دي دا به هم تېر شوي او هېر شوي وو. ددې احتمال هم شته چې زمـوږ د لرغـونې او کلاسـيکې دورې ځينـې نـور ورک اثـار چـې د زماني ګردونو لاندې کړي، د وخت په تېرېدو سره ترلاسـه شـي. خو اوس چې پر لاس لرلو لرغونو اثارو بحث کوو، نو د کميت يا څومره والي په انډول يې د کيفيت يا څومره والي تله درنه برېښي.

ketabton.com - The Digital Library

د دیارلسم څپرکي لنډيز

د پښتو ادبیاتو لرغوني دوره څه کم یوه زریزه زماني واټن رانغاړي، په دې دوره کې د نږدې (۲۹) تنو شاعرانو او لیکوالو د کلام بېلګې تر موږه رارسېدلي دي، چې په مجموعي ډول په کې (۳۳) ټوټې شعرونه او د نثر یوه بېلګه شامل دي. خو دا په دې مانا نه ده چې زموږ د شاعرۍ ټول حجم همدا دی، د زماني ناخوالو زموږ ډېر تاریخي ادبي اثار له منځه وړي دي. خو دې سره سره چې کوم اثار اوس زموږ په لاس کې شته، د کمیت له پلوه کم خو د کیفیت له پلوه د خورا ارزښت وړ وي. نږه والی، د هنري ښکلا زیاتوالی او د خپل چاپېریال ښه انځورګري ددې دورې د ادبیاتو له ځانګړنو څخه ده. ملي، اسلامي، غنایي، حماسي او نور ډول ډول افکار په کې ځلېږي. د کمیت په اندول یې کیفیت زیات دی، په لرغوني شاعرۍ یا ټول ادبي بهیر کې نږدې (۶۱۰۰) کلمې کارېدلي، خو ډېر دروند فکري، هنري او ښکلاییز معنوي بار یې انتقال کړی دی. د ملي فورمونو ترڅنګ یې له عربي ژبې څخه ځینې شعري فورمونه لکه قصیده، غزل، مثنوي او رباعي هم راخپل کړي، خو دا ټول فورمونه لکه د پښتو د خپل شعر سېلابېتونیک (څپیز جوړښت) له عام قانون سره سمون خوري. د لرغوني دورې د ادبیاتو

ketabton.com - The Digital Library

هنري او ښکلاییز کیفیت او معنوي قوت ته چې سړی ګوري، نو دا په ډاګه کوي چې زموږ د لرغونې ادبي دورې کمیت به طبعاً تر دې څو ځله زیات ځکه وي چې د یو ملت ادبیات چې د پوخوالي دې پړاو ته رسېدلی وي، هغوی باید ډېره اوږده ادبي ماضي تجربه کړې وي. که پښتنو شاعرانو په ملي فورمونو کې شعرونه ویلي او که له عربي څخه په راغلو فورمونو کې نو په ښه قوت یې ویلي او دا د دې ښکارندویي کوي چې دې شاعرانو دا فورونه ډېر کارولي او په هغو کې یې پخه تجربه ترلاسه کړې ده، خو بیا هم که د شتو اثارو له مخې د یادې دورې کمیت او کیفیت سره پرتله کوو، نو د کیفیت تله یې درنه ښکاري.

ketabton.com - The Digital Library

د ديارلسم څپرکي پوښتنې

- په پښتو لرغونې ادبي دوره کې د شعري کلام بېلګې ولې کمې دي؟
- په لرغونې دوره کې د پښتو شعر کميت او کيفيت سره پرتله کړئ.
- په لرغونې دوره کې کومو شاعرانو په ملي اوزانو کې شعرونه ويلي دي؟
- په لرغونې دوره کې له عربي ژبې څخه د نظم کوم فورمونه پښتو ته راغلي دی؟
- په لرغونې دوره کې د کوم ليکوال نثري بېلګه لرو او ولې د نثر بېلګې کمې دي؟
- د يوې ژبې د ادبي اثارو د کيفيت ښه والي د څه شي څرګندونه کوي؟
- په پښتو لرغوني ادب کې په مجموعي ډول څومره کلمې کارېدلې دي؟
- پښتو لرغونې شاعري د څه شي انځورنه کوي؟

ketabton.com - The Digital Library

ثوارلسم خپرکی

په لرغونې ادبي دوره کې موثرې ټولنيزې، سياسي څېرې او حادثې

په هره ټولنه کې موثرې ټولنيزې، سياسي او فرهنګي څېرې موجودې وي وي چې په هغه ټولنه کې د حوادثو سبب ګرځي او يا هم حوادث دي چې د شخصيتونو د ټوکېدو سبب ګرځي. همدا شخصيتونه دي چې بيا نورو حوادثو ته لاره اواروي او يا هم د ناخوښو حوادثو مخه نيسي. په حقيقت او واقعيت کې شخصيتونه په حادثو او حادثې په شخصيتونو پسې ځي، دا دواړه پديدې يوه له بلې سره اړيکي لري. ټولنيز او سياسي شخصيتونه د ژوندانه پر هر ډګر خپل خپل اغېز لري، له هغې جملې څخه د ادبي پديدو او اثارو په رامنځته کولو کې خپل نقش لري، دوی په مستقيم او نامستقيم ډول د ادبي اثارو د رامنځته کېدو سبب ګرځي، په مستقيم ډول په دې مانا چې په خپله هنري او ادبي اثار ليکي او په نامستقيم ډول په دې مانا چې نور ليکوال او شاعران هڅوي چې ادبي اثار وپنځوي. که د امير محمد سوري واکمني نه وای او شيخ اسعد سوري د هغه له مهربانۍ نه وای برخمن شوی، نو پوره يقين دی چې د هغه مرګ پر شيخ اسعد سوري تاثير نه کاوه او نه يې هغه شان ويرنه ليکلای شوه چې د امير محمد سوري په مرګ يې ويلې ده. يا هم که ښکارندوی غوري د سلطان شهاب الدين غوري د لارې ملګری او د دربار له لورېينو برخمن نه وای خو هغسې ستاينزه

ketabton.com - The Digital Library

قصیده یې هېڅکله نه ویله او نه یې ویلای شوه که په خپله امیر کرور د وخت امیر او واکمن نه وای نو دغسې پرتمینه ویاړنه یې هېڅکله نه شوه ویلای او که ویلې یې هم وای، له واقعیت سره به یې سمون نه درلود. موږ که څه هم په پښتو لرغونو ادبي دوره کې لیکوال یا شاعران نسبتاً په تفصیل سره معرفي کړي، خو هغه نورې سیاسي یا ټولنیزې څېرې چې په یو نه یو ډول یې د ادبي اثارو په پنځونه کې په مستقیم او نامستقیم ډول موثرې واقع شوي، د هغو یادونه هم ضروري بریښي. غواړو دا ډول شخصیتونه هم په ډېر لنډیز سره درته دروپېژنو. دې سره به موږ ته په ټولیز ډول د ټولو هغو شخصیتونو یو ټولیز تصویر سترګو ته ودرېږي چې زموږ د لرغونو ادبیاتو ټوله اوسنۍ لاسته راغلې شتمني د هغو د کارو زیار محصول ګڼل کېږي او تر هغه وروسته به د لرغونو ادبي دورې د پېښو کرونولوژي هم تاسو ته په ډېر لنډیز سره وړاندې کړو. البته دې کې ځینې هغه څېرې یو ځل بیا په لنډیز سره معرفي کېږي چې هم یې اثار پنځولي، هم ټولنیز، تاریخي، فرهنګي او سیاسي شخصیتونه دي او یا یې هم په لرغونې ادبي دوره کې یادونه راغلې ده.

ketabton.com - The Digital Library

الف- سياسي، ټولنيزې او فرهنګي څېرې:

امير کروړ د جهان پهلوان:

((امير کروړ سوري چې په جهان پهلوان يې شهرت موندلی دی، د دويمې هجري قمري پېړۍ شاعر دی. امير کروړ د امير پولاد سوري زوی دی، امير پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې غور کې يې پاچاهي کوله. د امير کروړ يادونه مو يوځل بيا دلته ځکه وکړه چې ده نه يوازې په خپله شعر ليکلی، بلکې د ده ټولنيز، سياسي او قومي اغېز ددې سبب شوی چې وروسته په پښتنو کې نور شاعران هم راوټوکېږي.

امير کروړ پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په منديش کې پاچا او پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شو.

امير محمد سوري:

اميرمحمد سوري په غور کې د سوري پښتنو پاچا و، عادل، ضابط او غيرتي واکمن تېر شوی، د سلطان محمود غزنوي له لښکرو سره تر اوږدې جګړې وروسته، د هغه لښکر ونيو غزني ته يې اسير بوت او هلته په بند کې ومړ. شيخ اسعد سوري په خپله قصيده کې دده د ژوند د وروستيو برخو داستان په ډېره ترا ژيکه بڼه انځور کړی چې پر خپل خپل ځای يې يادونه وشوه.

ketabton.com - The Digital Library

نصر لودي:

نصر لودي د شیخ حمید لودي زوی، د لودیانو دویم واکمن و، د (۳۹۰هـ.ق) په شاوخوا کې یې حکومت کاوه، دی تر حمید وروسته د هغه پرځای کېناست چې په ملتان کې دده واکمني د سند تر غاړو او د سلیمان تر غره پورې رسېده. نصر لودي هم د پښتو ژبې شاعر و او هم سیاسي واکمن.

شیخ رضی:

شیخ رضی د شیخ حمید لودي وراره دی چې د حمیدد لودي واکمنۍ پرمهال او تر هغه وروسته یې د اسلام دین د تبلیغ لپاره ډېرې هلې ځلې وکړې، شیخ رضی لودي د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، دده د یو منظوم اعتراضیه کلام له امله (نصر لودي) مجبور شو چې هغه ته په ورته منظوم کلام کې خپل غبرګون وښیي.

سلطان غیاث الدین غوري:

غیاث الدین غوري د غور د سترو واکمنو له جملې څخه دی چې د غوریانو د واکمنۍ او د اسلام د دین د پراختیا لپاره یې ډېرې تورې وهلي او په غوري واکمنو کې ستر نوم لري. پښتون شاعر تایمني دده په ستاینه کې یوه چاربیته لیکلې او دی یې د غور زمری بللی دی.

ketabton.com - The Digital Library

سلطان شهاب الدين غوري:

سلطان شهاب الدين غور د خپل ورور (سلطان غياث الدين غوري) تر مړينې وروسته پاچا شو، دی د خپل ورور د واکمنۍ پرمهال د لښکرو مشر و او د غياث الدين غوري د وخت ډېرې برياوې د ده په وسيله ترلاسه شوي دي. دده په زمانه کې د غوريانو پاچاهي د شمال له خوا تر خوارزم او ماوراالنهر او په هند کې د هند په لويو برخو کې جاري وه. دا لوی پاچا پر (۶۰۲هـ.ق) کال د اباسين پر غاړه د هند د اړو دوړو کرارولو لپاره هغې خواته لاړ او د يوه ناپېژانده شخص له خوا ووژل شو.

سلطان محمود غزنوي:

د سبکتګين تر مړينې (۳۸۹-۴۲۱هـ) وروسته د هغه له وصيت سره سم د سبکتګين کوچنی زوی اسمعيل پر تخت کښناست. په دې وخت کې محمود د خراسان حاکم و. کله چې سلطان محمود د خپل پلار له مرګه او د ورور له پاچاهۍ خبر شو، له اسمعيل څخه يې وغوښتل چې له حکومت څخه لاس واخلي او دغه چارې ده ته وسپاري، خو اسمعيل مخالفت وکړ، په نتيجه کې يې تر لږ اخ و ډب وروسته اسمعيل د غزني په شاوخوا کې ماتې وکړه او غزنی د محمود لاس ته ورغی.

محمود پر (۹۹۸م) کال د غزني پر تخت کښناست، د سيستان علاقه يې ونيوله، د بغداد د خلافت له خوا په رسميت وپېژندل شو

ketabton.com - The Digital Library

او د یمین الدوله لقب ورکړل شو. سلطان محمود غزنوي (۱۷) ځلې پر هندوستان یرغل کړی دی، لویه جګړه یې د سومنات جګړه ده، چې پر (۴۱۲هـ) کال پېښه شوې ده، لکه چې دمخه مو یادونه وکړه د محمود لښکرو له امیر محمد سوري سره هم ډېر جنګونه وکړل، تر جنګونو وروسته د سلطان محمود لښکرو د امیرمحمد سوري ونیو او بیا یې د محمود په زندان کې ساه ورکړه. د شیخ اسعد سوري قصیده د همدې غمجنې پېښې زېږنده ده.

ابن خلاد:

تاریخپوهان د ابو العینا د بشپړ نوم او شهرت په باب وایي: ((ابو عبدالله محمد بن القاسم بن خلاد بن یاسر بن سلیمان، الهاشمي بالولاء الغریر، مولی آبي جعفر المتصور) نوموړی په اصل کې د یمامې اوسېدونکی و، په (اهوز) نومي سیمه کې زېږېدلی او په (بصره) کې رالوی شوی دی. همالته یې د حدیثو علم او ادبي زده کړې کړې دي، په ځلوېښت کلنۍ کې په سترګو ړوند شو، ډېره به یې په نکریزو سره کوله او پر (۲۰۳هـ ق) کال په بصره کې مړ شوی. نوموړی ډېر ځیرک، فصیح، ذهین او حاضر ځوابه انسان و.)) (۵۰: ۴۰-۴۱)

سلطان بهلول لودي:

پر (۸۱۴هـ.ق) کال د ملتان په کمانګرانو کې دنیا ته راغی، د ځوانۍ په وخت کې سپاهي و، بیا ملک شو، سوداګرۍ ته یې مخه کړه او د خپل لیاقت، مهارت او بهادرۍ په وجه د ډیلي پاچاهۍ ته

ketabton.com - The Digital Library

ورسېده. ډيلی، پاني پت، ديبالپور، لاهور، هانسي، حصار، جونپور، بهرايچ، ناګور او د ملتان تر څنډو پورې ټولې هندي ځمکې د ده په پاچاهۍ کې شاملې وې. سلطان بهلول لودي پر (۸۵۰هـ.ق) کال د ربيع الاول مياشتې پر اوولسمه نېټه په هندوستان کې پاچا شو او تر (۴۴) کاله پاچاهۍ وروسته پر (۸۹۴هـ.ق) کال د هندوستان د عاليګړ د ضلعې په جلالي کلي کې وفات شو. سلطان بهلول لودي د هندوستان عادل او عالم پاچا و چې په دربار کې به يې شاعران او عالمان پالل او خپله هم د پښتو ژبې شاعر و.)) (۸: ۲۹۲-۲۹۴)

محمد بن علي البستي:

پښتون مورخ دی، د پلار نوم يې علي او د بست اوسېدونکی و، پټې خزانې يې د (لرغوني پښتانه) په حواله يادونه کړې ده. د ژوند زمانه يې (۶۵۰هـ ق) حدود دي. او د (تاريخ سوري) په نامه يې يو تاريخي اثر ليکلی دی.

احمد سعيد لودي:

پښتو ليکوال او مورخ دی، د پټې خزانې په حواله احمد سعيد لودي پر (۶۸۶هـ ق) کال يو کتاب ليکلی و چې په دې کتاب کې يې د لودي بادشاهانو حالات او اشعار راجمع کړي وو، د کتاب نوم يې (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي) و.

ketabton.com - The Digital Library

شیخ کته متي زی:

شیخ کته متي زی، د شیخ یوسف زوی او د شیخ متي لمسی و، د (۷۵۰هـ ق) حدودو کې يې ژوند کړی او د لرغوني پښتانه په نامه يې یو مهم کتاب لیکلی دی، چې پټې خزانې ترې زیات اقتباسات کړي دي.

شیخ ملي:

د شیخ ملي نوم (ادم) او د پلار نوم يې شیخ یوسف و، چې د نسب سلسله يې خرښبون ته رسي، دی د پښتنو مشر و او د ځمکو د وېش په باب يې یو کتاب لیکلی و چې د (شیخ ملي دفتر) په نامه مشهور و. د (۸۳۰هـ ق) په حدودو کې يې ژوند کاوه.

کجوخان رانیزی:

د کجوخان رانیزي اصلي نوم خان احمدخان و، دی د پښتنو یو خان او مشر و، د (۹۰۰هـ ق) په حدودو کې يې ژوند کاوه، ده د پښتنو په باب یو کتاب لیکلی و چې د پښتنو تاریخي پېښې او حالات يې په کې بیان کړي وو.

پر پورتنیو سیاسي، ټولنیزو او فرهنګي شخصیتونو سربېره یو شمېر نور سیاسي شخصیتونه هم په لرغوني دوره کې تېر شوي چې په مستقیم او نامستقیم ډول يې پر پښتو ژبې او ادب خپل خپل

ketabton.com - The Digital Library

تاثیرات پرې ایښي دي، خو موږ یې هغه ډېر مشهور او مطرح کسان دلته په ډېر لنډیز سره معرفي کړل.

ketabton.com - The Digital Library

ب- د پېښو کرونولوژي:

د لرغوني ادبي دورې په نږدې زرکلن ژوندانه کې ګڼې پېښې تېرې شوي، د يو ليکوال يا اديب زېږېدنه، مړينه، د اثارو ټوکونه، له منځه تلنه او نورې حادثې، ټولې په دې پېښو کې شاملې دي. دلته غواړو په ډېر لنډيز سره دې ډول حوادثو ته اشاره وکړو:

- ((د اريانا پاچا(لوی داريوش) پر وخت له (۵۲۲ق.م) څخه تر (۴۸۲ق.م) د بېستون په غره کې يوه اخلاقي حماسه رامنځته شوه.
- په (۱۹۰ق . م) حدود د (مالنده ينهو) په نامه په پخوانۍ پښتو يو کتاب وليکل شو.
- پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په مندېش کې امير کروړ پاچا شو.
- پر (۱۲۳هـ.ق) کال د لويکانو د کورنۍ يو بيت پر يو ډبرليک وليکل شو، پوهانو دا بيت پښتو وباله.
- (۱۵۴هـ.ق) د پوشنج په جنګ کې امير کروړ وفات شو.
- د (۲۲۳هـ.ق- ۲۹۷هـ.ق) کلونو حدودو کې د ابو محمدهاشم ابن زيد السرواني و ژوند او پر همدې مهال له عربي ژبې څخه پښتو ته لومړۍ منظومه ژباړه ترسره شوه.
- (۳۵۰هـ.ق- ۴۰۰هـ.ق) کلونو ترمنځ د شيخ رضي او نصر لودي خپل پاړکي يو بل ته ولېږل.
- پر (۳۵۰هـ.ق) حدودو کې بېټ نيکه خپل مناجات وليکل.
- (۴۱۱هـ.ق) حدود د شيخ اسماعيل او خرښبون د ژوند دوره ده او پښتو ادب کې د دوی د لومړيو څلوريزو په بڼه يو بل ته نارې وليکلې.

ketabton.com - The Digital Library

- (**۴۲۵**هـ.ق) کال حدود د شیخ اسعد سوري ژوند او پښتو ادب ته د قصیدې راتګ.
- (**۵۵۰**هـ.ق) کال حدود د شیخ تیمن کاکړ د ژوند دوره او پښتو ته د یو بل شعر راتګ.
- د (**۵۸۰**هـ.ق) په شاوخوا کې د ښکارندوی غوري ژوند او پښتو کې د یوې بلې شاهکارې قصیدې لیکل.
- د (**۵۸۰**هـ.ق) په شاوخوا کې د ملکیار غرشین ژوند او پښتو ادب کې د یو بل پارکي ویل.
- د (**۵۸۰**هـ.ق) په شاوخوا کې د تایمني ژوند او د سلطان غیاث الدین په ستاینه کې د شعر ویل.
- (**۶۰۰**هـ.ق) کال حدودو کې د قطب الدین بختیار کاکړ د ژوند او پښتو کې د قطب الدین سندره.
- (۶۳۳-**۶۸۸**هـ.ق) کلونه، د شیخ متي ژوند او دده کتاب (د خدای مینه) او شعر یې.
- له (۶۶۱-**۷۴۰**هـ.ق) کلونو کې د باباهوتک ژوند او د مغولو په مقابل کې دده شعر.
- د (**۷۴۷**هـ.ق) حدودو کې د شیخ ملکیار هوتک ژوند او دده شعر.
- د (**۷۸۰**هـ.ق) کال په شاوخوا کې د اکبر زمینداوري د ژوند دوره او پښتو ته د لومړي غزل او مثنوي راتګ.
- د (**۸۹۰**هـ.ق) کال په شاوخوا کې د خلیل نیازي ژوند او واکمني او د سلطان بهلول لودي ته د هغه رباعي.

ketabton.com - The Digital Library

- له (۸۵۵-۸۹۴ هـ.ق) کلونه د سلطان بهلول لودي ژوند او خلیل نیازي ته د هغه رباعي.
- د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د زرغون خان نورزي ژوند، دده دېوان او د ساقي نامې لیکل.
- (۹۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د زرغونې کاکړ ژوند او پښتو ته د سعدي د بوستان ژباړه.
- د (۹۰۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شیخ عیسی مشواڼي ژوند او دده یو شعر.
- د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د رابعې ژوند او ددې دېوان او رباعي.
- (۹۲۰هـ.ق) کال حدودو کې د دوست محمد کاکړ ژوند او د هغه کتاب (غرغښت نامه) لیکل.
- د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شیخ بستان بړیڅ ژوند، دده کتاب (بستان الاولیا) او دده یو شعر.
- د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د علي سرور لودي ژوند، کتاب یې (تحفة صالح) او دده غزل.
- د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د مېرمن نېکبختې ژوند، ددې کتاب (ارشاد الفقرا) او ددې د نصیحت شعر لیکل.
- د (۱۰۰۰هـ) کال حدود د شیخ محمد صالح الکوزي ژوند او غزل لیکل.)) (۳۹: ۱-۳)

ketabton.com - The Digital Library

د لرغونې دورې پای

لکه څنګه چې دمخه مو وویل د پښتو ادب تاریخ لومړۍ یا لرغونې دوره له دویمې هجري پېړۍ څخه پیل او یوولسمې هجري پېړۍ پورې دوام مومي، تر دې دمخه یانې د لسمې هجري پېړۍ په منځیو کې بیا په پښتو کې یو بل عرفاني غورځنګ پیلېږي، روښاني غورځنګ ورته وايي، (روښان پیر) یې مشر و دده د کورنۍ غړو دده روښاني او روحاني لاره تعقیب کړه، روښان وروسته ډېر پلویان او مخالفین پیدا کړل چې د عرفاني او پوځي مبارزې ترڅنګ اکثره د فکر او قلم خاوندان وو، روښانیانو د خپلې عرفاني لارې لپاره ادبي فورمونه د یوې وسیلې په توګه وکارول، خپل افکار یې د نظم او نثر پر دواړو ډولونو کې ځای کړل او دا ادبي فورمونه یې د خپل فکر د بیان لپاره په منظم او سیستماتیک ډول وکارول، دا مهال له شکلي پلوه په ادبي فورمونو کې ګڼ شمېر اثار رامنځته شول چې هنري کیفیت یې ډېر اوچت نه و، خو وروسته یې ښکلو ادبي اثارو ته لاره اواره کړه، پښتو ادبپوهان، د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې پای د همدغه روښاني غورځنګ پیل ګڼي او وايي چې د تېرې دورې د ادبیاتو په انډول دا مهال په ادبیاتو کې داسې یو کمی او کیفي بدلون راغی چې له تېرې دورې سره یې توپیرونه روښانه او څرګند وو، نو ځکه خو ادبپوهان د روښاني غورځنګ ادبي فعالیتونه د لرغونې دورې د ادبیاتو تر پای وروسته د دویمې ادبي دورې د پیل کلونه ګڼي چې له همدې وخته بیا دویمه ادبي دوره پیلېږي او خپل خپل پرمختیايي پړاوونه وهي

ketabton.com - The Digital Library

دا چې روښانیان د لسمې هجري قمري پېړۍ په منځ کې راټوکېدلي یانې تر (۹۳۰هـ ق) وروسته، خو موږ دلته ان تر (۱۰۰۰هـق) کال پورې هم یو شمېر شاعران په لومړۍ دور کې ځای او مطالعه کړي، کېدی شي ځینو ته دا پوښتنه پیدا شي چې هم دویمه دوره پیل شوې او تر هغه وروسته هم ځینې شاعران په لرغوني دوره کې مطالعه کېږي؟ موږ د ادبي دورو د وېش په برخه کې دا مسله واضح کړه چې ادبي دورې د تاریخي او سیاسي دورو په شان نه دي چې له یوې تاریخي مقطعې څخه پیلېږي او یا هم له یوې انقلابي پېښې سره سم پیل او پر بلې ورته پېښې پایته رسي. ادبي دورې یوه پله بله کې تداخل لري، د یوې نوې ادبي دورې تر پیل وروسته هم ځینې داسې لیکوال او شاعران وي چې د فکري خط، ادبي سبک او نورو ځانګړنو له امله له تېرې دورې سره اړیکي لري او یا هم د هغې دورې تاثیرات پرې خپاره وي. نو ځکه خو موږ شیخ بستان بړیڅ، علي سرور لودي، مېرمن نیکبخته او شیخ محمد صالح الکوزی هم په لرغوني ادبي دوره کې راوړل، د دوی د کلام ځانګړنې له لرغونې دورې سره ټینګ ارتباط لري او په واقعیت کې د همغه دورې تسلسل دی. دا ارتباط د بلې نوې دویمې دورې د اثارو د لومړیو نښو نښانو په راڅرګندېدو وو نو ځکه (۱۰۰۰هـ ق) حدود د لرغونې دورې د پای مهال ګڼل کېږي. سره له منځه نه دي تللي او نه هم د دوی د کلام بېلګې له دې بلې دورې سره ډېر ورته والی لري.

ketabton.com - The Digital Library

پایله

مخکې تر دې چې د وروستۍ پایلې په توګه خپل درنو لوستونکو سره شریک کړم، غواړم د لرغونې ادبي دورې وروستۍ نچوړ چې ددې دورې ځانګړنې په خپل نظر کې راغونډې شوي دي، درنو لوستونکو مخې ته کېږدم او بیا به ددې اثر په باب خپل وروستی نظر څرګند کړم.

«د پښتو ادب تاریخ لومړۍ دوره له دویمې هجري پېړۍ څخه پیل کېږي او د یوولسمې هجري پېړۍ تر لومړیو پورې دوام کوي.

ددې دورې اثار د خپلو ځانګړو خصوصیاتو له امله دغه لاندې ارزښتونه لرلای شي:

(۱) د پښتو کوم اثار چې په لومړۍ ادبي دورې پورې اړه لري، له کمي پلوه ډېر نه دي او د هر شاعر او لیکوال محدودې شعري بېلګې تر موږه رارسېدلې دي. ددې دورې د ډېرو شاعرانو او لیکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زیاتره دا کتابونه او دېوانونه اوس ورک دي.

ښایي له ځینو لوستونکو سره دا پوښتنه راپیدا شي، چې دا اثار نو ولې ورک دي؟

دغسې احتمالي پوښتنو ته په ځواب کې باید وویل شي، چې افغانان د اسلامي عصر په بېلابېلو پېړیو کې د پردیو یرغلګرو او مهاجمینو تر یرغلونو او تهاجماتو لاندې راغلي دي، په دغو

ketabton.com - The Digital Library

یرغلونو کې چې چا د پردو په مقابل کې زیات مقاومت کړی دی، په همغه تناسب ورته ضررونه هم متوجه شوي دي او ټولې مادي او معنوي شتمنۍ یې له خاورو سره خاورې شوې دي. پښتانه د عربو له حملو نیولې، بیا د چنګېز او تیمور، بیا د نادر افشار او نورو یرغلګرو تر مستقیمو حملاتو لاندې راغلي دي. څه یې چې درلودل دغو حملو خوړلي او په ډېر ضعیف احتمال ویلای شو، چې ښایي ډېر لږ اثار به له دغو تاړاکونو په امن کې پاتې وي، چې هغه هم تراوسه لا نه دي ترلاسه شوي.

د پښتو د لومړۍ دورې په اثارو کې یوازې د سلیمان ماکو د تذکرة الاولیا د بشپړ کتاب ځینې برخې موږ ته رسېدلې دي. په عمومي ډول د پښتو د ادب تاریخ د لومړۍ دورې متفرق اثار دي.

(۲) که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار به کمي لحاظ لږ دي، خو به کیفي لحاظ ځینې دغه ډول اثار ډېر لوړ ادبي ارزښت لري.

د غوري دورې قصیدې، د شیخ متي مناجات، د اکبر زمینداوري اشعار، د شیخ تیمن، شیخ بستان بدلې او هم د علي سرور او شیخ محمد صالح الکوزي غزلې د خپلو فکري ارزښتونو ترڅنګه لوړه هنري منځپانګه هم لري. ددې دورې ځینې نور اشعار که څه هم ساده دي، خو په سادګۍ کې یوه ابتدایي ښکلا هم ورسره مله ده. ددې دورې ځینې اثار نظمونه دي، چې ناظم نېغ په نېغه خپل هدف په منظومو او څرګندو الفاظو کې بیان کړی دی.

ketabton.com - The Digital Library

(۳) ددې دورې اثار سره له دې چې په کمي لحاظ لږ دي، خو له دغو لږو اثارو هم موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د انکشاف ځرک ایستلای شو.

الف: ددې مهال اثار موږ ته راښيي چې ددې دورې ادبي پديدې پر يوه حال ولاړې نه دي او نه يو ډول شعري انواع موږ په دې اثارو کې ګورو، بلکې په دې دوره کې پښتو شاعري پر خپلو عنعنه يي ملي اوزانو سربېره په پرله پسې پېړيو کې قصيده ورپسې غزل، مثنوي او رباعي چې د شرقي شاعرۍ غټ شعري ډولونه دي، خپل کړل. د پښتو د ولسي شاعرۍ له ژانرونو څخه چاربيتي او بدلې هم په همدې دوره کې خپله ښه خپله کړې ده او د پښتو د لرغونو سندرو او شعري انواعو ځای يې نيولی دی.

ب: د مضمون په لحاظ هم د پښتو اثار په دې دوره کې پراختيا پيداکوي، د ژوند بېلابېل موضوعات په دې اشعارو کې بيانېږي، لکه: د رزم او بزم خبرې، دیني او عرفاني موضوعات، اخلاقي پند و نصايح، وعظونه او نور ددې دورې په اشعارو کې ليدلای شو.

ج: د شعر ځينې ځانګړي معنوي ډولونه، لکه وياړنه (فخريه)، ويرنه، ستاينه، ساقينامه او حکايتي اثار هم په همدې دوره کې په پښتو شعر کې ځان ځرګندوي. د امير کروړ سوري وياړنه، د زرغون خان نورزي ساقينامه او د دوست محمد کاکړ د غرغښت نامې ځينې حکايات ددې دورې د شعر د معنوي اقسامو ډېرې ښې نمونې دي.

ketabton.com - The Digital Library

د امیر کروړ ویاړنه او د زرغون خان ساقینامه د خپل جوړښت، ادبي قـوت او شـعري ځـانګړنو لـه املـه د پښـتو ادبـي تـاریخ پـه وروستیو دورو کې هم بل ساری نه لري. دا ډول اشعار موږ وروسته هم لرو، خو کوم قوت او ادبي شور چې د امیر کروړ او زرغـون خـان په ویاړنه او ساقینامه او د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غـوري په قصایدو کې شته، پـه وروسـتیو دې تـه ورتـه اثـارو کې نـه لیـدل کېږي.

(۴) پښـتو ادبي پدیدې او پښـتو اثـار پـه دې دوره کې مجـرد نـه دي راپیدا شوي، بلکې د سیمې له ژبـو او ادبیـاتو سـره پـه ارتبـاط کـې یـې وده مونـدلې ده. د دریمـې هجـري پېـړۍ پـه دوران کـې لـه عربـي ژبـې څخـه پښـتو ترجمـه پیـل شـوه او ابـو محمـد هاشـم د ابـن خلاد شعر په پښتو نظم ترجمه کړ او بیـا راوروسـته لـه پارسـي ادب سره د پښتو ادبیاتو نږدې اړیکې پـاتې شـوې دي، پښـتو ادبیـاتو په دې دوره کې ځینې معنوي ارزښـتونه لـه پارسـي ادب څخـه خپـل کړي دي. دا خبره طبیعي هم ده، ځکـه پارسـي دغـه مهـال پـه منطقـه کـې مسـلطه فرهنګـي ژبـه وه. ډېـر شـاعران او فرهنګـي اثـار یـې درلودل، نو ددغسې یوې ژبې اغېزې د منطقې پـر نـورو ژبـو حتمـي دي.

له پارسي اثارو څخه پښتو ته ترجمه هم دغه مهال پیل شوې ده، د لسـمې هجـري پېـړۍ پـه لومړیـو کلونـو کـې یـوې پښـتنې مېرمنـې زرغونې کاکړې د سعدي بوستان په پښتو نظم واړاوه.

(۵) ددې دورې متفرق اثار د سیمې په لحاظ هم په یوه ځای کې نه دي ایجاد شوي، بلکې له غوره نیولې ان د هندوستان تر سیمو پورې پرتو ځمکو کې ایجاد شوي دي او دا خبره پر دې دلالت کوي چې پښتانه دا وخت د غور او سلیمان پر غرو سربېره د افغانستان، (روه) او هندوستان په لتو کې خپاره وو.

(۶) په دې دوره کې موږ ځینې داسې متفرق اثار هم لرو، چې د دربارونو له خوا ورته د توجه او پالنې ځرک هم ځنې ایستلای شو، لکه د غور د شاهانو په دربارونو کې د شاعرانو موجودیت او د دوی اثارو ته پاملرنه د هندوستان د افغان باچا سلطان بهلول لودي دربار هم دغه ډول خصوصیات درلودل.

(۷) ددې دورې کوم اثار چې زموږ په واک کې دي، زیاتره د پښتو دوو لرغونو تذکرو (پټې خزانې او تذکرة الاولیا) خوندي کړي دي، د ځینو لکه تایمني او اکبر زمینداوري اثار په متفرق ډول ترلاسه شوي دي. دغه اثار د منبع پېژندنې له پلوه کومه خلا نه لري او له کره او باوري اسنادو څخه ګڼل کېږي.

(۸) دغه لاس ته راغلي اثار د ژبې د لغاتو، ترکیبونو او نورو ګرامري ژبنیو خصوصیاتو او له نورو ژبو سره د اړیکو یو سیستماتیک تحول په لاس راکوي، د دې دورې لومړني اثار تر زیاته حده د پښتو خپل زاړه لغات او ترکیبونه لري، خو په وروستیو پېړیو کې له نورو ژبو په خاص ډول پارسي او عربي سره نږدېوالی ښیي.

ketabton.com - The Digital Library

د پښتو د ادبي تاریخ لومړۍ دوره د پورتنیو خصوصیاتو په لرلو سره پای ته رسېږي او پښتو ادبیات له نوو تمایلاتو او نویو فکري ارزښتونو او تازه ادبي جریانونو سره یوې بلې پرمختللې دورې ته داخلېږي.)) (۵۳: ۸۱- ۸۳) د پښتو ادب د لرغونې دورې تر دې نچوړ وروسته اوس راځم ددې اثر په باب خپل وروستي نظر ته!

دا اثر چې اوس د درنو لوستونکو او خوږو محصلینو په لاس کې دی، ما د خپلې پوهاندۍ علمي رتبې لپاره لیکلی دی. په دې اثر کې نږدې له ټولو هغو اثارو څخه ګټه اخیستل شوې چې تر دې وړاندې په دې برخه کې لیکل شوي دي.

تېر هر اثر په خپل خپل ځای کې خپل خپل ارزښت لري، خو دا اوسنی اثر زما په خپل نظر په واقعیت کې پر څېړنې، پلټنې، ارزونې سربېره د همغو تېرو اثارو یو نچوړ هم ګڼل کېږي. هر څېړکی مې تر لیکنې وروسته نورو استادانو ته هم د سمون په خاطر ورلېږلی او هم مې د هغوی له نظریاتو څخه د ګټې اخیستو لپاره د هغوی اصلاحي نظر مې هم په کې شامل کړی، هر څپرکي یو نچوړ یا لنډیز هم لري او خپلې اړوندې پوښتنې هم، دا پوښتنې ددې سبب ګرځي چې محصلین د هر څپرکي متن ته ورداخل شي، نوې او زیاتې پلټنې وکړي، د هغوی د لیکوالۍ او ذهني قوت د پیاوړتیا سبب شي. شک نه شته چې دا اثر به لا هم ډېرې نیمګړتیاوې ولري، هیله مې ده چې کله هم دا اثر چاپ شي، لوستونکي او محصلین یې له نظره تېر کړي، د سمون لپار یې خپل لیکلي نظرونه ماته راولېږي

ketabton.com - The Digital Library

چې په بل چاپ کې اصلاح شي. یو اثر تر پرله پسې کتنې او سمون وروسته د بشپړتیا او کره والي پړاو ته رسېږي او دا کره والی هغه وخت رامنځته کېږي چې اثر د لوستونکو په لاس کې وي، نو ځکه خو له ټولو لوستونکو، استادانو او قدرمنو محصلینو څخه هیله کوم چې په زغرده ددې اثر د نیمګړتیاوو او نورو زیاتونو او سمونو په باب راسره خپلې مشورې شریکې کړي. زموږ هیله همدا وه چې په ټول هېواد کې د ادبپوهنځیو د پښتو څانګې د محصلینو لپاره د لرغونې دورې په باب یو واحد او کره اثر وړاندې شي چې په ټولو یادو څانګو کې د تدریس وړ وګرځي.

که چېرې دا تجربه بریالۍ شوه، نو بیا له اړوندو استادانو څخه هیله کوو چې د منځنۍ او معاصرې دورې او د هغو د اړوندو پړاوونو لپاره هم له تحصیلي او تدریسي کریکولم سره سم تدریسي اثار ولیکي چې درانه لوستونکي او محصلین د پښتو ادبیاتو ټولې دورې په منظم او سیستماتیک ډول مطالعه کړي.

په پای کې یو ځل بیا له درنو لوستونکو څخه هیله کوم چې په خپله لورېینه به ددې کتاب په متن کې شوې تېروتنې راوښيئ او د سمون لپاره به یې راسره مرسته وکړئ!

په ملي، فرهنګي او هېوادنۍ مینه

ستاسو یون

ketabton.com - The Digital Library

د ځوارلسم څپرکي لنډیز

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د ادبي څېرو ترڅنګ یو شمېر سیاسي، ټولنیزې او فرهنګپالې څېرې هم مطرح وې چې په مجموعي ډول یې ددې ادبي دورې په تشکل او جوړښت کې خپله ونډه لرلې ده. ځینې څېرې بیا څو اړخیزې دي، هم سیاسي اړخ لري او هم ادبي. په مجموعي ډول ددې ټولو مطرح څېرو شمېر لسګونو ته رسېږي. دا لسګونه څېرې په دې مانا چې بېلابېلو اثارو یې څېره او اغېزه په لرغونې ادبي دورې کې څرګنده کړې ده. بېلابېلو پېښو هم د ادبي دورې په لوړتیا او ځوړتیا کې خپل اغېز لرلی دی. په مجموعي ډول همدا څېرې او همدا حادثې دي چې د پښتو ادب د لرغونې دورې ټول ادبیات یې محصول دي. موږ چې کله د لرغونې دورې ادبیات مطالعه کوو، ددې څېرو او حادثو له پېژندنې پرته راته ممکن نه برېښي، دا څېرې او حادثې د اساسي علت او عامل په توګه د پېژندنې او مطالعې وړ دي.

د پېښو کرونولوژي ته مو هم ځکه اشاره وکړه چې یوځل بیا د تېر نږدې زرکلن ادبي بهیر یو څرګنده انځور مو په ذهن کې تېروېږ شي.

د لرغونې دورې د پای په باب ادبپوهان بېلابېل نظرونه لري، خو عمومي اصول دادي چې یوه ادبي دوره د بلې ادبي دورې له پیل سره سمه نه ختمېږي، بلکې په هغې کې تداخل لري. دا دوره بیا په بله کې تر هغې امتداد پیداکوي چې له تېرې دورې سره یې په ادبي ځانګړنو کې څرګند توپیر رامنځته شي، نو موږ چې د (۱۰۰۰هـ ق) کلونو تر حدودو پورې ځینې شاعران په لرغونې دوره

ketabton.com - The Digital Library

کې شامل کړل، علت يې همدا و چې له تېرې دورې سره يې نږدېوالی او اړيکي درلودل.

د څوارلسم څپرکي پوښتنې

- مطرح، سياسي او ټولنيزې څېرې د ادبياتو په وده کې څه رول لري؟
- هر محصل دې په لرغونې دوره کې په خپله خوښه د يوې يوې ادبي څېرې پېژندنه وکړي او د دې څېرې اثار دې تحليل کړي.
- ولې د دويمې ادبي دورې تر پيل وروسته هم ځينې شاعران په لرغونې ادبي دوره کې د مطالعې ځای لري؟
- پېښه او شخص يو بل سره څه ارتباط لري او د ادبي اثارو په پنځونه کې يې اغېز څه دی؟
- د لرغونې ادبي دورې عمومي ځانګړنې په ګوته کړئ؟

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

1. ارسطو. کتاب الشعر. د مولوي محمد اسرائیل ژباړه. ۱۹۵۸م کال. پېښور: پښتو اکاډمي.
2. اریانا دایرة المعارف، (لومړی ټوک دویمه دوره). دایرة المعارف ریاست. ۱۳۸۶ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمي.
3. انځور، محمد زرین. د زړو پاڼو تول. ۱۳۹۴ل کال. ننګرهار: مومند خپرندویه ټولنه.
4. الفت، ګل پاچا. ادبي بحثونه. ۱۳۲۳ل کال. کابل: پښتو ټولنه.
5. الهام، محمد رحیم. تیوری‌های ادبی و نقد ادبی. ۱۳۵۸ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
6. الهام، محمد رحیم. د ادب مسالې. ۱۳۶۷ل کال. کابل: د افغانستان د لیکوالو انجمن.
7. بېنوا، عبدالروف. پښتو روزنه. ۱۳۵۷ل کال. کابل: د پښتو څېړنو نړیوال مرکز.
8. پردېس، احمد. د پښتو ادب لرغوني دوره. (په پښتو لرغوني ادب کې سیاسي څېرې). لومړی ټولګی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.

ketabton.com - The Digital Library

9. پښتو – پښتو تشریحي قاموس (لومړی ټوک). د ژبو او ادبیاتو مرکز. ۱۳۵۸ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمي.
10. پښتو – پښتو تشریحي قاموس (دویم ټوک). د ژبو او ادبیاتو مرکز. ۱۳۶۰ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمي.
11. پښتو – پښتو تشریحي قاموس (لومړی ټوک). د ژبو او ادبیاتو مرکز. ۱۳۶۵ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمي.
12. حبیب، اسدالله. لکچرهای اموزشی د لیکنو ټولګه. (ادب شناسی و بعضی مسایل مبرم آن). ۱۳۶۲ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
13. حبیبي، عبدالحی. د پښتو ادبیاتو تاریخ (لومړی او دویم ټوک). ۱۳۸۴ل کال. کابل: دانش خپرندویه ټولنه.
14. حبیبي، عبدالحی. د پښتو ادبیاتو تاریخ (لومړی ټوک). ۱۳۲۵ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
15. حبیبي، عبدالحی. د پښتو ادبیاتو تاریخ (لومړی ټوک، دویم چاپ). ۱۳۳۷ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
16. حلیم، حکیم.هیله مجله. (د ادبي تیوري تاریخي وده). ۱۳۸۱ل کال. پېښور: ازاده مجله.
17. خاورې، غوټۍ. د پښتو شفاهي ادبیات (شکل او مضمون). ۱۳۶۶ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمي.

ketabton.com - The Digital Library

18. خویشکی، محمد صابر. پښتو غږ پوهنه او ویپپوهنه. ۱۳۸۰ل کال. پېښور: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه.

19. درانی، درویش. پښتو عروض. ۲۰۰۷م کال. کوټه: صحاف نشراتي موسسه.

20. رښتین، صدیق الله. د پښتو د ادب تاریخ. ۱۳۲۵ل کال. کابل: پښتو ټولنه.

21. رضا، افضل. تخلیق او تنقید. ۱۹۷۳م کال. پېښور: یونیورسټي بک اجنسي.

22. رضا، افضل. د پښتو نثر تاریخ. ۱۹۹۵م کال. پېښور: یونیورسټي بک اجنسي.

23. روهي، محمد صدیق. ادبي څېړنې. ۱۳۶۰ل کال. ننګرهار: ننګرهار پوهنتون.

24. روهي، محمد صدیق. د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره). ۱۳۷۸ل کال. پېښور: محمد صدیق روهي فرهنګي ټولنه.

25. زرینکوب، عبدالمتین. اشنایی با نقد ادبي. ۱۳۷۸ل کال. ایران: مهارت چاپخونه.

26. زغم، احمدشاه. پښتو چاربیته (د پوهنملی تېزس). ۱۳۷۱ل کال. کابل: کابل پوهنتون.

27. زېور، زېورالدین. د پښتو ادبیاتو اصطلاحي قاموس. ۱۳۶۱ل کال. کابل: د ژبو او ادبیاتو پوهنځی.

28. زیار، مجاوراحمد. پښتو شعر څنګه جوړېږي؟. ۱۳۶۹ل کال. کابل: د اطلاعاتو او کلتور وزارت.

ketabton.com - The Digital Library

29. شاه جهان، پښتو ادب کې د مېرمنو برخه. ۱۹۹۳م کال. پېښور: پښتو اکاډمي.
30. شېرزاد، تورخان. پښتو سروکی(ناچاپ). ۱۳۷۰ل کال. کابل.
31. شینواری، دوست. د ادب تیوري اساسونه. ۱۳۶۵ل کال. کابل: د چاپ او خپرونو دولتي کمېټه.
32. عمید. فرهنگ عمید. (دویم ټوک، پنځم چاپ). ۱۳۶۳ل کال. تهران: امیر کبیر نشرات.
33. غني، سید غني. د پښتو ادبیاتو لرغونې شاعري. ۱۳۹۳ل کال. ننگرهار: مومند خپرندویه ټولنه.
34. قویم، عبدالقیوم. نقد ادبی. ۱۳۷۹ل کال. پېښور. کتاب انتشارات.
35. کټوازی، نېک محمد. د پښتو ادب لرغونې دوره (په پښتو لرغونو ادبیاتو کې جغرافیایي نومونه). لومړی ټولګی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.
36. کرګر، محمد اکبر. د نازو انا ی‌اد (د شیخ متي یو شعر). د محمد اسمعیل یون په زیار. ۱۳۷۰ل کال. کابل: خوشال فرهنګي ټولنه.
37. گامگار، تقي وحیدیان. وزن و قافیه شعر فارسی. ۱۳۹۳ل کال. تهران.
38. ماکو، سلیمان. تذکرة الاولیاء (د پوهاند عبدالحی حبیبي سریزه او تعلیقات). ۱۳۷۹ل کال. پېښور: د علامه حبیبي د څېړنو مرکز.

ketabton.com - The Digital Library

39. محمد الیاس. د پښتو ادب لرغوني دوره (د لرغوني دورې د پېښو کرونولوژي). لومړی ټولګی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.
40. مشوانی، عبدالقیوم. د پښتو ادب تاریخ (کره کتنه). ۱۳۸۹ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمي.
41. میرحسین شاه کاندید اکاډمیسن، پښتو څېړنې (د پښتو د یوه زاړه کتاب په لټه کې). ۱۳۷۶ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمي.
42. نادر، عبدالجبار. پښتو څېړنې (پښتانه د بهرنیو له نظره). ۱۳۶۷ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمي.
43. ناشر، حکمت الله. د پښتو ادب لرغوني دوره (د پښتو په لرغوني شاعرۍ کې د ځینو متروکو او پېچلو کلمو ماناوې). لومړی ټولګی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.
44. نوري، محمدګل. ملي سندرې. ۱۳۲۳ل کال. کابل: پښتو ټولنه.
45. نومیالی، محمد انور. د ادبي تاریخ میتودولوژي (د لیکنو ټولګه). ۱۳۶۷ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمي.
46. وزیری، بخت میر. پښتو فونولوژي مورفولوژي. ۱۳۸۲ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
47. هاشمي، سید محی الدین. د ادبپوهنې څانګې. ۱۳۹۳ل کال. کابل: میهن خپرندویه ټولنه.

ketabton.com - The Digital Library

48. هاشمي، سیدمحی الدین. ادب پوهنه. ۱۳۸۱ل کال. پېښور: د اریک ګرځنده کتابتونونو اداره.

49. هلال، فرید احمد. د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره. ۱۳۹۴ل کال. کابل: کتاب خپرندویه ټولنه.

50. همت، عبدالمالک. ادب او ادبي کره کتنه. ۱۳۸۵ل کال. کوټه: صحاف نشراتي موسسه.

51. هوتک، محمد. پټه خزانه. (د پوهاند عبدالحی حبیبي سریزه او تعلیقات). ۱۳۳۹ل کال. کابل: د پوهنې وزارت.

52. هېوادمل، زلمی. پښتو حماسه (د دوکتورا دورې درسي مواد). ۱۳۹۳ل کال. کابل: کابل پوهنتون.

53. هېوادمل، زلمی. د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې). ۱۳۷۹ل کال. پېښور: دانش خپرندویه ټولنه.

54. هېوادمل، زلمی. د پښتو نثر اته سوه کاله. ۱۳۹۰ل کال. کابل: دانش خپرندویه ټولنه.

55. هېوادمل، زلمی. فرهنګ ادبیات پښتو (دریم ټوک). ۱۳۶۶ل کال. کابل: د چاپ او خپرولو دولتي کمېټه.

56. هېوادمل، زلمی. ولسي سندرې(دویم ټوک). ۱۳۶۶ل کال. کابل.

57. یون، اریـن. لنډیو تـه یـوه لنډه کتنه. ۱۳۹۳ل کال. کابل: د افغانستان ملي تحریک فرهنګي ځانګه.

58. یون، محمد اسمعیل. خوشال پـه خپل ایډیال. ۱۳۸۷ل کال. کابل: یون کلتوري یون.

ketabton.com - The Digital Library

59. يون، محمد اسمعيل. د پښتو شعر هندسي جوړښت. ۱۳۸۷ل
کال. کابل: يون کلتوري يون.
60. يون، محمد اسمعيل. د ډيلي تخت هېرومه (يونليک).
۱۳۸۹ل کال. کابل: يون کلتوري يون.
61. يون، محمد اسمعيل. ژبخوره ژبه (ځولۍ مجله). ۱۳۸۵ل
کال. کابل: کابل پوهنتون.

ketabton.com - The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک د هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (حاجي عبدالرزاق رافت) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته یې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له ژباړونکي او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د ژباړلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

ketabton.com - The Digital Library

ADAB TARIKH

"History of Literature"

By: Mohammad Ismael Yoon

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د لیکوال د خپرونو لړ: ٤١
د خپروندوی د خپرونو لړ: ٩٦

Thank you for reading

Find more e-books and articles on Ketabton - your multilingual digital library.

www.ketabton.com

Ketabton - Pashto, Farsi, Arabic & English